

**T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**KÜRESELLEŞME BAĞLAMINDA YENİ TOPLUMSAL
HAREKETLER; BARIŞ VE İNSAN HAKLARI HAREKETİ**

**İBRAHİM MAVİ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI**

DOKTORA TEZİ

**DANIŞMAN
Prof. Dr. Sıtkı YILDIZ**

KIRIKKALE-2021

**T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**KÜRESELLEŞME BAĞLAMINDA YENİ TOPLUMSAL
HAREKETLER; BARIŞ VE İNSAN HAKLARI HAREKETİ**

**İBRAHİM MAVİ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI**

DOKTORA TEZİ

**DANIŞMAN
Prof. Dr. Sıtkı YILDIZ**

KIRIKKALE-2021

KABUL-ONAY

İbrahim MAVİ tarafından hazırlanan “KÜRESELLEŞME BAĞLAMINDA YENİ TOPLUMSAL HAREKETLER; BARIŞ VE İNSAN HAKLARI HAREKETİ” adlı tez çalışması, aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ/OY ÇOKLUĞU ile Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim dalında Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Sıtkı Yıldız

Sosyoloji, Kırıkkale Üniversitesi İmza:

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

Başkan: Prof. Dr. Himmet HÜLÜR

Gazetecilik, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İmza:

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

Üye: Prof. Dr. Dolunay ŞENOL

Sosyoloji, Kırıkkale Üniversitesi İmza:

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

Üye: Doç. Dr. Murat Gül

Uluslararası İlişkiler, Kırıkkale Üniversitesi İmza:

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Anzavur DEMİRPOLAT

Sosyoloji, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi İmza:

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

Tez Savunma Tarihi: .../.../2021

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Doktora Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Doç. Dr. Abdulsamet YEŞİLDAĞ

Enstitü Müdürü

ETİK BEYANI

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

İbrahim MAVİ

....../.../2021

ÖZET

KÜRESELLEŞME BAĞLAMINDA YENİ TOPLUMSAL HAREKETLER; BARIŞ VE İNSAN HAKLARI HAREKETİ

Kırıkkale Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sosyoloji Anabilim Dalı, Doktora Tezi

Danışman: Prof. Dr. Sıtkı YILDIZ

Haziran 2021, 410 sayfa

Bu çalışmanın amacı; savaş, barış, insan hakları, evrensel beyanname ve uluslararası sözleşmeler ile yeni dünya düzeninin temel sorunlarına değinen barış ve insan hakları hareketinin seyrini İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi referans alınmak suretiyle çözümlemektir. Ayrıca savaşa karşı politikalar geliştirme, kalıcı barışı sağlama, dünya sorunlarına dair farkındalık yaratma, demokrasi ve insan haklarına dair gelişmelere öncülük etme ve toplumsal muhalefet oluşturma bakımından yeni toplumsal hareketlerinin gelecekteki rolü incelenmiştir. Yeni toplumsal hareketlerin bir örneği olarak barış ve insan hakları hareketi küreselleşme bağlamında çeşitli boyutları ile ele alınmıştır. Yeni toplumsal hareketler değindikleri konular, harekete katılan aktörler, kimlik, gündelik yaşam ve kültürel haklara vurgular bakımından klasik hareketlerden farklılık göstermektedir. Bu farklılıklar barış hareketi, nükleer karşıtı hareketler, savaş karşıtı ve pasifist hareketler, insan hakları hareketi, ekolojik hareketler, yeni dini hareketler, özgürleşme hareketleri, kadın hareketleri, cinsel yönelim hareketleri, alternatif kimlik hareketleri vb. özelinde ortaya çıkmıştır. Yeni toplumsal hareketler kendi içinde üç farklı dönemde ele alınmaktadır. İlk dönem 1960'ların öğrenci, yeni sol ve sivil haklar hareketlerini, ikinci dönem 1970 ve 1980'lerin LGBT, çevre, kadın, barış ve insan hakları hareketlerini ve üçüncü dönem ise 1990'lar sonrası savaş karşıtı hareket, barış hareketi, küreselleşme karşıtı hareket, dünya sosyal forumu vb. 'küresel adalet hareketi'ni kapsamaktadır. Bu çalışmada klasik hareketlerin üzerinde durduğu emek-sermaye ilişkisini aşan, ekonomi, adalet ve eşitlik gibi sürekliliklere oranla, kimlik, çevre, barış, nükleer silahlanma, enerji, cinsel kimlikler ve alternatif yaşam tarzları bakımından kopuşlara daha fazla odaklanan yeni toplumsal hareketler çözümlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Yeni Toplumsal Hareketler, İnsan Hakları Hareketi, Barış Hareketi, Yeni Dünya Düzeni, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi.

ABSTRACT

NEW SOCIAL MOVEMENTS IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION; PEACE AND HUMAN RIGHTS MOVEMENT

Kırıkkale University

Graduate School of Social Sciences

Department of Sociology, PhD Thesis

Supervisor: Prof. Dr. Sıtkı YILDIZ

June 2021, 410 pages

The aim of this study is to analyze the course of the peace and human rights movement, which addresses the fundamental problems of war, peace, human rights, universal declaration, and international conventions, and the new world order, with reference to the Universal Declaration of Human Rights. In addition, the future role of new social movements in terms of developing policies against wars, ensuring lasting peace, raising awareness of world problems, leading developments in democracy and human rights, and creating public opposition is examined. As an example of new social movements, the peace and human rights movement is discussed in various aspects in the context of globalization. The new social movements differ from the classical movements in terms of the subjects they address, the actors participating in the movement, their emphasis on identity, everyday life, and cultural rights. These differences are the peace movement, anti-nuclear movements, anti-war and pacifist movements, human rights movements, ecological movements, new religious movements, liberation movements, women's movements, sexual orientation movements, alternative identity movements, etc. appeared in particular. New social movements are discussed in three different periods in themselves. The first period covers the student, new left, and civil rights movements of the 1960s; the second period covers the LGBT, environment, women, peace, and human rights movements of the 1970s and 1980s; and the third period covers the 'global justice movement' such as the post-1990s anti-war movement, peace movement, anti-globalization movement, world social forum, etc. In this study, new social movements that go beyond the labor-capital relationship that classical movements emphasize and focus more on the ruptures in terms of identity, environment, peace, nuclear armament, energy, sexual identities, and alternative lifestyles than the continuities such as economy, justice, and equality are analyzed.

Keywords: New Social Movements, Human Rights Movements, Peace Movements, New World Order, Universal Declaration of Human Rights.

TEŞEKKÜR

Küreselleşme, ekonomi, siyaset ve kültür başta olmak üzere, küresel savaş, barış, terörizm, insan hakları, demokrasi, ulus kimlikler, cinsiyet, göç ve çevre gibi toplumsal alanlar üzerinde etkili olmuştur. Küreselleşme döneminde meydana gelen hızlı toplumsal değişim süreci toplumsal hareket alanında da değişimlere öncülük etmiştir. Çalışmamızın amacı bu değişim sürecinde ortaya çıkan yeni toplumsal hareketleri çözümlemektir. Klasik toplumsal hareketlerin ekonomi temelli yaklaşımlarına oranla, kültürel alanlara değinen, kimlik temelli yaklaşımları ile çevre, barış ve insan hakları gibi güncel konuları vurgulayan yeni toplumsal hareketler, modern iktidara karşı toplumsal muhalefetin yeni bir biçimi haline gelmiştir.

Küreselleşmenin olumsuz sonuçlarına değinmeleri, toplumsal olaylara bakışları ve herhangi bir siyasi ideolojiye veya partiye hizmet etmemeleri bakımından yeni bir alan yaratan yeni toplumsal hareketler, aktörleri, değindikleri konular, eylem biçimleri bakımından klasik hareketlerden kopuş sağlamıştır. Bu kopuş süreci barış ve insan hakları hareketinde de görülmüştür. Çalışmanın genelinde küreselleşme döneminde yeni toplumsal hareketlerin bir örneği olarak barış ve insan hakları hareketi incelenmiştir.

Küreselleşme döneminde yeni toplumsal hareketlerin bir örneği olarak barış ve insan hakları hareketinin incelendiği çalışmamız sosyal bilimler alanında özgün olmayı amaçlamaktadır. Bu özgün olma çabasıyla hareket ederken, çalışmanın tamamlanmasında desteğini esirgemeyen birçok insan bulunmaktadır. İlk olarak doktora sürecinde hem akademik bilgi ve birikimiyle hem de insani ilişkileriyle bana destek olan, her daim rahatlıkla ulaşabildiğim ve çalışmamın genelinde emeği olan danışmanım Prof. Dr. Sıtkı YILDIZ hocama çok teşekkür ediyorum. Ayrıca bu süreçte yine bilgi birikiminden faydalandığım ve benden desteğini esirgemeyen Prof. Dr. Dolunay Şenol hocama, her daim danışabildiğim değerli hocam Prof. Dr. Himmet Hülür'e, TİK sürecinde desteğini esirgemeyen Doç Dr. Murat GÜL hocama, hem lisans döneminde hem de doktora sürecinde emekleri için Dr. Öğretim Üyesi

Anzavur DEMİRPOLAT hocama teşekkürü bir borç bilirim. Doktora sürecinde özverili bir şekilde beni destekleyen aileme ve tabii ki sevgili eşim Zühal'e sonsuz teşekkürler.

İÇİNDEKİLER DİZİNİ

	Sayfa
ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
TEŞEKKÜR	VI
İÇİNDEKİLER DİZİNİ	VIII
TABLolar DİZİNİ	XII
ŞEKİLLER DİZİNİ	XIII
KISALTMALAR DİZİNİ	XIV
GİRİŞ	1
1. TOPLUMSAL DEĞİŞME, MODERNİZM VE KÜRESELLEŞME.....	16
1.1. Toplumsal Değişme ve Değişim Kuramları.....	16
1.1.1. Evrimci Yaklaşım: Herbert Spencer, Auguste Comte ve Emile Durkheim	20
1.1.2. Diyalektik Yaklaşım: Karl Marx	22
1.1.3. Sosyal Eylemlilik Yaklaşımı: Max Weber	24
1.1.4. Yapısal-Fonksiyonalist Yaklaşım: Talcott Parsons	26
1.1.5. Aksiyonalist Yaklaşım: Alain Touraine.....	28
1.2. Modernizm ve Postmodernizm	29
1.2.1. Modernizm.....	31
1.2.2. Postmodernizm Kuramları	34
1.3. Küreselleşme	42
1.3.1. Küreselleşme Kuramları	44
1.3.2. Küreselleşmenin Alanları.....	51
1.3.3. Küreselleşme ve Zaman-Mekân Sıkışması.....	58
1.3.4. Küreselleşme ve Çoklu Kimlikler.....	59
2. KİMLİK VE TOPLUMSAL HAREKETLER.....	62
2.1. Kimlik	62
2.2. Modern Zamanlarda Kimlik İfade Etme Biçimleri.....	66
2.2.1. Etnik Kimlikler	68
2.2.2. Ulus Kimlikler	69
2.2.3. Kolektif Kimlik.....	72
2.2.4. Bireysel Kimlik.....	81

2.2.5. Kamusal Kimlik	83
2.3. Postmodern Zamanlarda Kimlik İfade Etme Biçimleri	85
2.4. Ötekinin Düşman Olarak İnşası, Bağımsızlık Hareketleri ve Kimlik.....	90
2.5. Toplumsal Hareketlerin Tarihsel Gelişimi.....	96
2.6. Toplumsal Hareket Biçimleri.....	100
2.6.1. Devrimci Hareketler.....	100
2.6.2. Reformcu Hareketler.....	105
2.6.3. Kurtarıcı Hareketler	107
2.7. Toplumsal Hareketlere Kuramsal Yaklaşımlar.....	110
2.7.1. Kolektif Davranış Yaklaşımı	111
2.7.2. Sembolik Etkileşimci Yaklaşım.....	113
2.7.3. Katma Değer Kuramı	114
2.7.4. Görelî Yoksunluk Kuramı.....	116
2.7.5. Rasyonel Tercih Kuramı	117
2.7.6. Kaynak Mobilizasyonu Kuramı	118
2.7.7. Siyasî Süreç Kuramı	121
2.7.8. Çatışma Kuramı	122
2.7.9. Yeni Toplumsal Hareketler Kuramı.....	124
2.8. Toplumsal Hareketlerde Yaşanan Dönüşüm.....	126
3. YENİ TOPLUMSAL HAREKETLER VE KİMLİK.....	130
3.1. Yeni Toplumsal Hareketler.....	130
3.1.1. Sınıf Hareketleri.....	136
3.1.2. Kadın Hareketleri.....	138
3.1.3. Yeni Dini Hareketler.....	140
3.1.4. Çevreci Hareketler/Yeni Ekolojik Yönelimler	143
3.1.5. Hayvan Hakları Hareketi	146
3.1.6. Barış Hareketleri	147
3.1.7. İfade Özgürlüğü/Demokrasi Hareketleri.....	149
3.1.8. Sanat Hareketleri.....	152
3.1.9. Alternatif Yaşam Tarzı Hareketleri	154
3.1.10. Uluslararası Göç Hareketleri.....	156
3.2. Yeni Toplumsal Hareketlerin Ayırt Edici Özellikleri.....	158
3.2.1. Orta Sınıf Niteliği	158
3.2.2. Küreselleşme Karşıtlığı.....	160
3.2.3. Kitleleşme Şiddeti Reddetme.....	163

3.2.4. Alternatif Medya Araçlarının Kullanımı	166
3.2.5. Kent Odaklılık.....	171
3.2.6. İdeolojiden Kimlik Politikasına	173
3.3. Yeni Toplumsal Hareketlerin Aktörleri	176
3.4. Gündelik Hayat ve Direniş Alanı.....	179
3.5. Sembolik Bütünleşme ve Kimlik Oluşumu Çerçevesinde Yeni Toplumsal Hareketlere Katılım.....	183
3.6. Yeni Toplumsal Hareketlerde Kimlik.....	185
3.7. Yeni Toplumsal Hareketler ve Kimliklerin Oluşum Süreci.....	187
3.7.1. Sınıf ve Kimlik.....	187
3.7.2. Kent/Mekân ve Kimlik	189
3.7.3. Beden ve Kimlik	191
3.7.4. Hayat Tarzı ve Kimlik	195
3.7.5. Cinsiyet ve Kimlik	196
3.7.6. Queer Kuramı.....	199
3.7.7. Sanal Kimlik	201
3.8. Küreselleşme Çağında Kimlik Politikası Olarak Yeni Toplumsal Hareketler.....	203
Küreselleşme Çağında Yeni Toplumsal Hareketler; Dört Örnek Hareket.....	208
3.9. Yeni Toplumsal Hareketlere Yönelik Eleştiriler	213
4. KÜRESELLEŞME ÇAĞINDA BARIŞ VE İNSAN HAKLARI HAREKETİ	217
4.1. Uluslararası İlişkilerde Savaş ve Barış Kavramı	217
4.1.1. Savaş ve Çatışma	217
4.1.2. Çatışma Yönetimi ve Çatışmanın Çözümü.....	223
4.1.3. Küresel Savaş Politikaları ve Terörizm	226
4.1.4. Uluslararası İlişkilerde Barış.....	229
4.2. İnsan Hakları	233
4.2.1. İnsan Hakları Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi	233
4.2.2. İnsan Hakları ile İlgili Temel Kavramlar	241
4.2.3. Yurttaşlık ve İnsan Hakları	243
4.2.4. Evrensel İlkeler Olarak İnsan Hakları.....	246
4.2.5. İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunması.....	249
4.3. Soğuk Savaş Dönemi ve Yeni Toplumsal Hareketler.....	253
4.3.1. Barış Çalışmaları Alanının Doğuşu	253
4.3.2. Demokratik Barış Teorisi.....	258
4.3.3. Negatif Barış Pozitif Barış	262

4.3.4. Barış Hareketleri (Pasifizm)	263
4.4. Barış ve İnsan Hakları Hareketi	266
4.4.1. Küreselleşme Karşıtı Hareketler	268
4.4.2. Savaş Karşıtı Hareketler	271
4.4.3. Savaş, Göç ve İnsan Hakları	275
4.4.4. Bağımsızlık Hareketleri ve İnsan Hakları.....	278
4.5. Küresel Düzeyde ve Devlet Düzeyinde Barış ve İnsan Hakları	282
4.5.1. Hegemonik Söylemsel İktidar ve İnsan Hakları Hareketi	282
4.5.2. Küreselleşme Sürecinde İnsan Hakları Söylemi; Küresel Egemen Güç ile Küreselleşme Karşıtı Güç Arasındaki İlişki	285
4.6. Farklı Coğrafyalarda Barış ve İnsan Hakları	290
4.6.1. Avrupa ve Amerika Bağlamında İnsan Hakları.....	293
4.6.2. Asya ve Afrika Bağlamında İnsan Hakları	297
4.7. Türkiye’de Barış ve İnsan Hakları Hareketi	303
4.7.1. Türkiye’de Barış ve İnsan Hakları Hareketinin Gelişimi	303
4.7.2. Türkiye’de İnsan Haklarına Dair Yasal Düzenlemeler.....	307
4.7.3. Evrensel İnsan Hakları Çerçevesinde Türkiye’de Barış ve İnsan Hakları: Kavramlar, Sorunlar ve Çözüm Önerileri.....	312
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	325
KAYNAKLAR	342
ÖZGEÇMİŞ.....	378

TABLÖLAR DİZİNİ

	Sayfa
2.1. Anti-Emperyalist Hareketler 1848-1873	102
2.2. Afrika'daki Sömürge Karşıtı Direnişler	103

ŞEKİLLER DİZİNİ

Sayfa

4.1. KONDA Gezi Parkı Araştırması, 6-7 Haziran 2013.....	322

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ABÖ	Afrika Birliği Örgütü
ADÖ	Amerikan Devletleri Örgütü
AI	Uluslararası Af Örgütü
AIHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
BM	Birleşmiş Milletler
CND	Nükleer Silahsızlanma Kampanyası
DBT	Demokratik Barış Teorisi
DİA	Devletin İdeolojik Aygıtları
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
EMHRN	Avrupa-Akdeniz İnsan Hakları Ağı
EPC	Acil Barış Kampanyası
FARC	Kolombiya Devrimci Silahlı Güçleri
FAS	Amerikan Atom Bilim Adamları
FFF	Friday For Future
FİDH	Uluslararası İnsan Hakları Federasyonu
FLNC	Korsika Ulusal Kurtuluş Cephesi
GY	Görelı Yoksunluk
HES	Hidroelektrik Santraller
ICRC	Uluslararası Kızılhaç Komitesi
ILRM	İnsan Hakları İçin Uluslararası Birlik
IMF	Uluslararası Para Fonu
IOM	Dünya Göç Örgütü
İHD	İnsan Hakları Derneği
İHEB	İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi
İHOP	İnsan Hakları Ortak Platformu
KSH	Klasik Sosyal Hareketler
LGBT	Lezbiyen Gey Biseksüel Transgender
MAZLUMDER	İnsan Hakları ve Mazlumlara İçin Dayanışma Derneği
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
Öz-Ge Der	Özgürlüğünden Yoksun Gençlerle Dayanışma Derneği

PEN	Şairler, Piyesçiler Denemeciler Kulübü
PETA	Hayvanlara Etik Muamele İçin Mücadele Edenler
PFLP	Filistin Halk Kurtuluş Cephesi
PPU	Barış Rehni Birliği
SANE	Makul Nükleer Politikalar Komitesi
SKD	Savaş Karşıtları Derneği
STÖ	Sivil Toplum Örgütü
TİHV	Türkiye İnsan Hakları Vakfı
TKMCV	Türkiye Korunmaya Muhtaç Çocuklar Vakfı
UDÖ	Uluslararası Devlet Örgütleri
UNİCEF	Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu
USTK	Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları
WB	Dünya Bankası
WHO	Dünya Sağlık Örgütü
WILPF	Kadınlar Uluslararası Barış ve Özgürlük Birliği
WRI	Uluslararası Savaş Direnişi
WSF	Dünya Sosyal Forumu
YTH	Yeni Toplumsal Hareketler

GİRİŞ

Küreselleşme Bağlamında Yeni Toplumsal Hareketler; Barış ve İnsan Hakları Hareketi'nin ele alındığı bu çalışma, küreselleşme döneminde barış politikaları ve insan haklarına dair söylemleri, yasal gelişmeleri, evrensel beyannameler çerçevesinde yerel güçlerin insan haklarına dair yaklaşımlarını ve insan hakları hareketini kapsamaktadır. Küreselleşmenin tüm dünyayı etkisi altına aldığı günümüzde, toplum, kültür, ekonomi, siyaset, teknoloji politikaları farklı bir boyut kazanmakla beraber, bu politikalara dair toplumsal muhalefet alanları da ortaya çıkmıştır. Özellikle sivil toplum alanının gelişmeye başlaması ve toplumsal muhalefetin yeni yaklaşımlarla toplumun her alanında söz sahibi olmasıyla hareketler yeni politikalar belirlemiştir. Küreselleşmenin yoğun bir şekilde etkili olduğu günümüzde toplumsal hareketler farklı bir boyut kazanmış olsa da klasik hareketler daha önce de var olmuşlardır. Geleneksel dönemlerden modern dönemlere, postmodern dönemden küreselleşmenin yoğun yaşandığı günümüze kadar sosyal ve siyasal alan ile ilgili meydana gelen değişimlerde toplumsal hareketlerin etkisi olmuştur. Geleneksel dönemlerde farklı koşul ve amaçlarla ortaya çıkan bu hareketler günümüze kadar birçok farklı politika izlemiştir.

Çalışmada toplumsal hareketler 1960 öncesi ve sonrası şeklinde ikiye ayrılarak, 1960 sonrasında klasik hareketlerden kopuş sağlayan yeni toplumsal hareketler ele alınmaktadır. Küresel savaş politikaları ve yeni toplumsal sorunlar sonucu ortaya çıkan yeni toplumsal hareketler (YTH), kolektif örgütlenmeler sağlayarak yeni dünya düzeninde kalıcı bir barışın sağlanması, sivil alanın desteklenerek demokratik çözümlerin sunulması, ötekileştirme süreçlerinin ortadan kaldırılması temennisiyle hareket etmektedirler. Bu süreç toplumsal değişimle bağlantılıdır. Bu bağlamda toplumsal değişim alanlarına bakıldığında genellikle toplumsal hareketlerin talepleri doğrultusunda değişimlerin söz konusu olduğu görülmektedir. Nitekim toplum durağan değil, sürekli değişen bir yapıdadır. Toplum hızlı bir şekilde değişmektedir. Toplumsal değişim tanımı itibari ile de içinde olduğumuz toplumları biçimlendiren geleneksel kurallardan, siyasi ideolojilere, din ve toplumun var olmalarını sağlayan

kültür düzeyine kadar tüm alanlar ile ilgilidir. Ayrıca endüstrileşme, kentleşme, kente göç, bireyselleşme, bürokrasinin gelişmesi, medyanın ve internetin hayatımıza getirdiği değişim ve dönüşümlerin bir sürecini ifade etmektedir. Değişme kaçınılmaz bir durum olunca toplum da buna göre şekillenmektedir.

Konumuzu ilgilendiren asıl nokta klasik toplumsal hareketlerin yeni toplumsal hareketlere dönüşümünü sağlayan süreç olmaktadır. 1960'lı yıllara kadar süregelen klasik toplumsal hareketler daha önce birçok şekilde ele alındı. Özellikle işçi hareketleri, milliyetçi hareketler ve kurtuluş hareketleri şeklinde başlayan hareketlerin daha sonra alternatif yaşam vurgusuyla dönüştüğü görülmektedir. Bu dönüşüm 1960'lı yıllara denk gelmektedir. 1960 döneminde öğrenci hareketleriyle gelişme söz konusu olmakla beraber, 1960'lı yıllardan sonra kamuda açıkça görülmeye başlayan yeni toplumsal hareketler, klasik hareketlerden farklılıklar göstermeye başlamıştır. Yeni toplumsal hareketleri, klasik hareketlerden farklı kılan eşitlik ve çoğulculuk ilkesiyle, farklılıkları benimseyen, kimlik inşasını esas alan politikalara vurguda bulunmaları, ötekileştirilen kimliğin sivil ve kamusal alanda görünür kılınması, barış ve insan haklarının desteklenip geliştirilmesi olmuştur. Bu politikaların temel amacının da insan haklarıyla ilgili olduğu görülmektedir. Küreselleşmenin de etkisiyle yeni toplumsal hareketlerin ideolojiden kimliğe doğru bir politika izlediği görülmekle beraber, tek kutuplu dünyanın oluşumu sonucunda küresel çağda meydana gelen savaş ve terörizmin yaygınlaşması, göç dalgası, mülteci akımı, ulus devletlerin küreselleşme çağında dönüştürülmesi insan haklarını etkileme bakımından ele alınacak konulardır. İnsan haklarına dair geliştirilen söylemler genellikle savaş ve barış politikalarıyla ilişkili olmakla beraber, küresel sorunlar sonucunda da insan hakları ihlalleri üzerinde durulmaktadır. Bu nedenle küreselleşme çağında barış ve insan hakları noktasında yapılan çalışmalar örnek olarak vurgulanabilir.

Çalışmanın ilk bölümünde toplumsal değişim, modernizm, postmodernizm ve küreselleşme kavramları ele alınmaktadır. Toplumsal değişimin boyutları, toplumsal değişim kuramları ve bu kuramların öncülerinin fikirleri üzerinde durulmaktadır. Neticede yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkışında etkili olan süreç toplumsal değişmeyi ortaya çıkaran dinamiklerden oluşmaktadır. Modernizm ve postmodernizmin etkileri, küreselleşmenin yeni toplumsal hareketler üzerindeki etkisi, Avrupa ve Amerika kıtaları başta olmak üzere, Afrika kıtasındaki ülkelerin

yeni toplumsal hareketlere karşı geliştirdikleri politikalar, insan hakları evrensel söylemlerine hangi ülkenin destekleyici politikalar geliştirdiği, yeni toplumsal hareketlerin öncüsü niteliğinde olan örnek hareketlerin ne kadar sivil olduğu ve insan haklarına ne kadar hizmet ettiği de ayrıca ele alınmaktadır.

Küreselleşme etkisinin görülmeye başlandığı 1960'lı yıllardan itibaren yeni toplumsal hareketler yayılmaya başlamıştır. Bu yayılmayla belli konular üzerinde odaklanma söz konusudur. Yeni toplumsal hareketlerin belirgin özelliği kimlik talepleri olmuştur. Küreselleşmeye bağlı olarak kimlik, postmodern veya endüstri sonrası toplum olarak nitelenen dönemde yeni bir boyut kazanmıştır. Çoklu kimlikler olarak ortaya çıkan yeni toplumsal hareketlerin kamusal alanda görünürlük kazanmaya başlaması sosyal bilimler alanında özellikle sosyoloji biliminde yeni bir çalışma alanının oluşmasını sağladığı için açıklama gereği duyulmuştur.

İkinci bölümde kimlik ve toplumsal hareketler ele alınmaktadır. Kimlik, kolektif kimlik, kamusal kimlik, ulus kimlik şeklinde bir tanımla ile başlayıp, toplumsal hareketlerin tarihsel gelişimi, hangi hareketlerin toplumsal hareket kategorisinde yer aldığı ve kimlikle olan bağlantıları bölümün temel vurgularındandır. Ulus kimliklerin yeni bir boyut kazandığı küreselleşme artık sınır aşırı politikalar geliştirmektedir. Ulus devletlerin kimlikleri ve buna karşı yeni toplumsal hareket kimlikleri bazen olumlu bir karşılık görebiliyorken bazen de tam tersi bir çatışmaya dönüşebilmektedir. Küresel ölçekteki gelişmeler ulus devletlerde de karşılık bulurken, küresel politikaların etkisiyle şekillenmektedir. Buna bağlı olarak küresel bir köy halini almış olan dünya büyüdükçe kimlik alanları küçülmeye, ulus devletler dönüşmeye, yurttaşlık hakları değişmeye, insan hakları konusunda vurgular farklı bir boyut kazanmaya başlamıştır. Bu süreç devam ederken yeni toplumsal hareketlerin vurgusunda özneler daha çok ön plana çıkmaya başlamıştır. Çünkü çoklu kimliklerin ortaya çıkmasında en büyük etken yeni toplumsal hareketlerin çokluğu ve alternatif yaşam tarzlarını savunması sonucunda özne temelli olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle ikinci bölüme kimlik konusuyla beraber, toplumsal hareketlerin dönüşümü ele alınıp, üçüncü bölümde yer alan yeni toplumsal hareketlere geçiş yapılmıştır.

Üçüncü bölümde yeni toplumsal hareketler ve kimlik konusu ele alınmaktadır. Talep yönelimli ortaya çıkan, tanıma ve tanınma politikası şeklinde gelişen yeni toplumsal hareketlere bakıldığında birçok hareket türünün ortaya çıktığı

görülmektedir. Yönelimleri farklı olsa da artık kimlik vurgusu ortak amaçlardan olmuştur. Kolektif kimlik vurgusunun geliştiği bu süreçte grup üyelerinin “biz” kavramı etrafında toplanması, üyelik ve grup içinde yapılan etkinliklere ait kabul görme yaklaşımları ön planda olmuştur. Kolektif kimlik ve biz duygusunun geliştiği yeni toplumsal hareketler örneklerine bakıldığında, kimliğe dair yeni toplumsal hareketler, dini hareketler, barış ve insan hakları hareketleri, çevreci hareketler, kadın hareketleri, cinsel yönelimler, alternatif yaşam tarzı hareketleri ve barış hareketleri ile savaş karşıtı pasifist hareketler yeni hareketler olarak ele alınabilir.

Yeni toplumsal hareket örnekleri arasında, alternatif kimlik ve yaşam biçimlerini destekleyen farklı hükümet dışı kuruluşlar sayılabilir. Kolektif davranış örneklerinin de bu konuda ele alındığını düşünürsek, ayaklanmalar, geçici modalar ve çılgınlıklar, panikler, kült dinleri, söylentiler ve kitlesel sanrıları ele almak mümkün olabilir. Yeni toplumsal hareketlerin ele alınma biçimlerinin yanı sıra üstlendikleri roller de bulunmaktadır. Yaşayan bir demokrasinin temel öğeleri arasında yer alan toplumsal hareketler, otoriter toplumlarda demokrasi ve değişimin katalizörü rolü de oynayabilirler. Özellikle yurttaşlık tanımını ve küreselleşmeye bağlı olarak temel hak ve özgürlüklerin ortak bir öneme sahip olduğu küresel çağda tüm hareketlerin ortak amacı insan hakları olmaktadır. İnsan hakları ve barış konusunda yeni toplumsal hareketlerin varlık alanı, kimlik yönelimli politikalarının toplumsal alana etkisi detaylı bir şekilde bu bölümde ele alınmış olup, konunun özünü veren dördüncü bölüme geçiş yapılmıştır.

Dördüncü ve son bölüm barış ve insan hakları konusunda detaylı bir analiz sunmaktadır. Sosyolojinin merkezi kavramlarından olan kimlikle de bağlantılı olarak tüm yeni toplumsal hareketler günümüzde güncel konular içerisinde yer almaya devam etmektedir. Yeni toplumsal hareketlerin hepsinin ortak vurgusu kimlik politikası olmakla beraber evrensel olarak doğa, kültür, devlet yaklaşımlarının hepsinde insanların iyi bir yaşam sürmesi ve küresel insan haklarının ön plana çıkarılması amaçlanmaktadır. Küreselleşmeye bağlı olarak ortaya çıkan evrensel sorunlar içerisinde çevre sorunları, nükleer savaşlar, evrensel terörizm tehdidi, küresel silahlanma, insan ticareti, küresel göç dalgaları yer almaktadır. I. Dünya Savaşı ile üst noktaya ulaşan savaş politikaları insan haklarını görmezden gelen, askeri gücün tüm uygulamalarını meşru gören egemen güçlerin politikalarının gelişmesine neden olmuştur. Bu sürecin ortaya çıkışını hızlandıran etken ulus

devletlerin dünya sahnesinde olmasından kaynaklanmaktadır. İmparatorluk çağında özellikle ulus fikrinin yaygınlaşmaya başladığı süreçlerde bağımsızlık hareketleri şeklinde ortaya çıkan çatışmalar, ulus devletlerin yükselişi ve var olma mücadelesi ile yeni bir savaş politikasının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Çıkar çatışmasına dayalı bu savaş politikaları II. Dünya Savaşına gelene kadar milyonlarca insanın ölümüne, kadın ve çocuk sivillerin etkilenmesine neden olmuştur.

Teknolojik gelişmeler ve nükleer savaş tehditleri gün geçtikçe büyümüş, II. Dünya Savaşı en üst noktaya erişmiştir. Vurgulanan bu uygulamaların temel amacı devleti var etmektir fakat devleti yaşatma uğruna insan haklarından vazgeçilebilmektedir. Fakat insanlık II. Dünya Savaşı gibi büyük bir savaş sonrası artık insan haklarına yönelmek zorunda kalmıştır. Bu zorunluluk İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Çalışmada İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ışığında insan haklarına dair yaklaşımlar üzerinde durulmuş olup barış ve insan hakları hareketinin yeni toplumsal hareketler içindeki yeri incelenmektedir. Bu süreç üç dönem şeklinde çözümlenmiştir; 1960'ların öğrenci, yeni sol ve sivil haklar hareketleri, 1970 ve 1980'lerin LGBT, çevre, kadın, barış ve insan hakları hareketleri ve 1990'ların ve 2000'lerin 'küresel adalet hareketi' (savaş karşıtı hareket, küreselleşem karşıtı hareket, Dünya soysal forumu vb). İkinci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş dönemi politikalarının ardından birinci dönemde Vietnam Savaşıyla tırmanan savaş karşıtlığı, öğrenci hareketleri, barış hareketleriyle artık savaşı olmayan bir dünya vurgusunda bulunulmuştur. İkinci dönemde ABD'nin dünyada söz sahibi olması ve Körfez Savaşına kadar savaş politikalarını sürdürmesi, üçüncü dönemde 1990 ve sonrasında 11 Eylül süreci ve Afganistan, Irak Savaşları insan hakları noktasında büyük eksikliklerin yaşanmasına neden olmuştur. 11 Eylül'ün dönüm noktası olduğu savaş politikalarına karşı geliştirilen barış hareketleri tüm dünyada etkili politikalar izlemeye başlamıştır. Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi üzerinden yorumlandığında bahsedilen bu savaş süreçlerine dair insan haklarının ihlali ve diğer ülkelerin buna dair geliştirdikleri politikalar insan hakları hareketinin gündemindedir. Bunun yanı sıra BM, Dünya Af Örgütü, Avrupa Birliği ve diğer yeni toplumsal hareket aktörlerinin insan haklarına dair vurgulamaları ve izledikleri politikalar çerçevesinde çalışma şekillenmektedir.

Tüm bu konular ışığında dördüncü bölümde savaş ve barış kavramları ile çatışma yönetimi ele alınmış olup, ardından insan hakları kavramı açıklanmıştır. İnsan haklarının tarihi, günümüzde insan hakları, evrensel insan hakları yaklaşımlarıyla beraber, barışın tarihi, kalıcı barışın nasıl sağlanacağı da açıklanmıştır. Savaş ve barış politikaları, insan hakları söylemi, yasal düzenlemeler, devlet politikalarının yanı sıra sivil toplum örgütleri ile insan hakları ve barış hareketleri de bu bölümde detaylı bir şekilde ele alınan konulardır. Çalışma boyunca de evrensel beyannameler, sözleşmeler ve sivil toplumu ilgilendiren hareketlerin manifestoları da incelenmiştir.

Çalışmada üzerinde durulan bir diğer yaklaşım da küresel iktidar yapıları ve küresel sermaye sahipleri ile savaş politikaları olmuştur. Günümüzde askeri müdahale söylemi şeklinde yumuşatılan savaşlar, insan haklarını korumak ve demokrasiyi esas kılmak adına yapılıyor imajı yaratılmaktadır. Bunlar yapılırken de ulus devletlerin dönüşümleri sağlanarak meşruluk sağlanmaya çalışılmaktadır. Ulus devlet ve kimlikleri küresel güçler tarafından yeniden şekillendirilmekte, küresel sermayeye hizmet eden devasa şirketlerin çıkarları ortak insani değerler noktasında bir direnme hareketinin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Özellikle sivil toplum alanında insani değerlerin ön planda tutulmaya başlamasıyla farklılıklara saygı ve çok kültürlülük vurgusu insan hakları konusunu yeniden gündeme taşımaktadır. Bu nedenle yeni toplumsal hareketlerin ortak çalışması şeklinde gelişen savaş karşıtı hareketler, kimlik politikaları, yurttaşlık ve demokrasi beklentileri, insan haklarını ideal bir düzende var etme amacındadır. Barış ve insan hakları hareketlerinin bu gelişmelerdeki rolü farklı coğrafyalarda da nasıl geliştiği önem arz etmektedir.

Farklı coğrafyalarda insan haklarının gelişimi, barış ve savaş süreci Türkiye açısından da ele alınmaktadır. Türkiye’de yeni toplumsal hareketlerin evrensel hareketlerle olan ilişkisinin yanı sıra, Türkiye’nin sosyolojik olarak kendi iç dinamikleri hareketlerin farklı alanlarda ve şekillerde gelişmesine olanak tanımıştır. Hareketlerin gelişmesinin yanı sıra, barış ve insan hakları ile ilgili yasal düzenlemeler, sivil toplum örgütleri, insan hakları örgütleri, devlet kurum ve kuruluşlarıyla sivil girişim hareketleri hepsi de kendi içinde farklı özelliklere sahiptir. Hareketlerin ortaya çıkışı, Türkiye’nin insan hakları hakkındaki gelişmelerinin evrensel beyannameler ve uluslararası sözleşmeler bakımından yeri de dördüncü

bölümde ele alınmakta olup, Türkiye’de insan haklarına dair temalar, sorunlar ve çözüm önerileri ele alınmaktadır.

Tezin Konusu

Tez çalışmasının konusunu *Küreselleşme Bağlamında Yeni Toplumsal Hareketler; Barış ve İnsan Hakları Hareketi* oluşturmaktadır. Küreselleşmenin etkisiyle değişim tüm toplumlarda kaçınılmaz olmuştur. Olumlu veya olumsuz, değişimin birçok boyutu bulunmaktadır. Dünya tarihi açısından da toplumsal değişimlerin ortaya çıkmasını sağlayan dönemler ve hareketler olmuştur. Geleneksel dönemlerden modern dönemlere, aydınlanma düşüncesinden bilimsel devrimlere kadar tüm gelişmeler toplumun siyasi, kültürel ve ekonomik dönüşümünü sağlayan etkenlerdir. Kapitalizmin gelişimi, modernizm, postmodernizm ve nihai noktada küreselleşme toplumsal hareketleri dönüştürmüştür. Dönüşen bu hareketlere bağlı olarak yeni toplumsal hareketler ve hareket bilincini ortaya koyan kimlik vurgusu da ön plandadır. Kimlik vurgusuyla beraber gelişen yaklaşımların ortak amacı küreselleşmenin ortaya çıkardığı insan hakları ihlalleri olmuştur. Bu ihlallerin ortaya çıkmasında etkili olan küresel savaş politikaları çerçevesinde barış çalışmaları da ele alınan temel konuların başında gelmektedir.

İnsan hakları ihlalleri ve küresel emperyalizmin, küresel savaşların insanlara zarar vermeye başlaması, yurttaşlık hakları, barış idealleri, savaş karşıtlığı gibi yeni hareketlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu çerçevede ele alındığında tezin konusunu *Küreselleşme Bağlamında Yeni Toplumsal Hareketler; Barış ve İnsan Hakları Hareketi* oluşturmaktadır. Toplumsal hareketlerin genel çerçevesini çizdikten sonra küreselleşme çağında toplumda meydana gelen değişimlerle beraber toplumsal hareketlerin de değiştiği görülmektedir. Bu çalışmanın konusunu yeni toplumsal düzende meydana gelen değişimler ve bu değişimlerden etkilenerek politikasını belirleyen yeni toplumsal hareketler oluşturmaktadır. Özellikle kimlik konusundaki yaklaşımlar ve hareketlerin kendilerini var etme çabaları, savaş karşıtlığı, barış çalışmaları, küreselleşme karşıtlığı, insan hakları vurgusu yeni toplumsal hareketlerin kimlik yaklaşımına yeni bir boyut kazandırmaktadır. Bu nedenle yeni toplumsal hareketlerin üzerinde durduğu insan hakları ve barış hareketleri detaylı incelenmektedir.

Tezin Amacı

Tezin amacı, küreselleşmeye bağlı olarak ortaya çıkan yeni dünya düzeni ve düzene karşı ortaya çıkmış olan yeni toplumsal hareketleri açıklamaktır. Yeni toplumsal hareketleri açıklarken özellikle hareketlerin yeni olmasının nedenini ve toplumsal hareketlerin küreselleşmeye bağlı olarak toplumsal alandaki dönüşümlerden ne kadar etkilendiği, yaşanan dönüşümle beraber kimlik konusunun ön plana çıktığı ile ilgili yaklaşımlar çalışmanın temel amacına hizmet etmektedir. Ayrıca hareketler noktasında süreklilikler ve kopuşlar ele alınmakla beraber, yeni toplumsal hareketlerin klasik hareketlerden kopuş sağladığı vurgulanmaktadır. Küreselleşme bağlamında ele alınan bu çalışmanın bir amacı da insan hakları konusunu ele alırken barış ve insan hakları hareketlerini yeni toplumsal hareketler bağlamında açıklığa kavuşturmak olacaktır.

Yeni toplumsal hareketlerin bir örneği olan barış ve insan hakları hareketinin amacına ne kadar hizmet ettiği, hareketin tamamen sivil olup olmadığı, coğrafi olarak dünya genelinde aynı konular üzerinde durup durmadıkları ve aynı amaca hizmet edip etmediği üzerinden başlayan tartışmada, barış ve insan hakları hareketinin insan haklarına olan katkısı ve bu hareketin yasal düzenlemeye etkileri açıklanmaya yöneliktir. Özellikle küreselleşmenin yarattığı sorunlara karşı çıkan yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkışı üzerinden şekillenen bu çalışmanın amaçlarından biri de yeni toplumsal hareketlerin Amerika başta olmak üzere, Avrupa ve Afrika kıtalarında ülkelerin toplumsal değişimine ne kadar etki ettiğini çözümlemektir.

Küreselleşmenin boyutlarının geniş alanda görüldüğü günümüzde, kültür, kimlik, demokrasi, insan hakları, yurttaşlık, ulus kimlikler, terörizm, küresel savaş ve emperyalizm konuları yeni toplumsal hareketlerin kamusal ve özel alanlarda var olma çabaları yeni hareketler çerçevesinde şekillenmektedir. Demokrasinin gelişmesi, evrensel kalıcı bir barışın tüm toplumlarda yaşatılması, insan hakları ihlallerinin en aza indirilmesi süreci bu çabalar etrafında şekillenmektedir. Bu konular göz önüne alındığında, insan hakları vurgusunun en fazla yaşandığı ülkeler Amerika ve Avrupa ülkeleri şeklinde kabul görmektedir.

Bu bağlamda çalışmanın önemini ortaya koyan temel amaç/sorunsal şu şekildedir; yeni toplumsal hareketler klasik toplumsal hareketlerin sürekliliklerine sahip olsa da birçok konuda bir kopuş sağlamıştır. Toplumsal hareketler tarihsel

evrim geçirmiştir ve yeni toplumsal hareketler tarihsel dönemin zorunlu kıldığı eylem biçimlerini geliştirerek iktidarın karşısında toplumun kendini ifade etme olanaklarını yaratmıştır. Dünyada yaşanan yeni emperyalizmin gelişim – küreselleşme- süreci ile birlikte toplumsal muhalefet söylemsel ve eylemsel olarak kendini bu sürece karşı konumlandırmak istemiştir ve bunun görünür olduğu alan yeni toplumsal hareketler alanıdır. Küreselleşme çağında yeni toplumsal hareketler birçok alanda olduğu gibi, barış ve insan haklarını dönüştürme konusunda etkili olmuştur. İnsan Hakları hayata geçirildiği ve uygulanabildiği noktada etkiliyken, insan hakları hareketi insan haklarının yazılı metinlerin uygulamada eksik kalan yönlerine dikkat çekerek, insan hakları ihlallerinin uğrayanların savunusunu yapan demokratik bir hareket haline gelmiştir. Yeni toplumsal hareketlerin insan hakları mücadelesi geleceğin kurgusunun belirlenmesi anlamında etkili olmaya devam edecektir.

Tezin Önemi

Küreselleşmenin etkisinin arttığı günümüzde artık toplumsal alandaki değişimler çok hızlı ilerlemektedir. Hızlı gelişmeler sonucunda artık sosyolojinin konusu sadece toplum değil, toplumsal davranış biçimleri de olmuştur. Üstelik klasik yaklaşımların açıklayamadığı toplumsal olgular da ortaya çıkınca, buna dair yeni teoriler geliştirilmiştir. Bu teorilerin değişen dünya düzeninde açıklanması sosyal bilimlerin alanının kümülatif özelliği göz önüne alındığında bilimsel yaklaşımlara yeni bir bakış açısı kazandırmaktadır. Çünkü toplum artık çok hızlı değişmekte, daha önce birbiri ile alakası olmayan konular birbirini etkilemeye başlamaktadır. Herhangi bir göç hareketi yurttaşlık ve insan hakları ile ilgili yeni bir yasanın ortaya çıkmasını sağlayabilecek güce sahip olmakta, bağımsızlık hareketleri demokrasi ve yurttaşlık konusunda değişimleri beraberinde getirebilmekte, savaş ve terörizm algısı kitleleri yeni bir hareket etrafında birleştirirken, çevre hareketlerinin de gündeminde olabilmektedir.

Çağdaş dönemde yaşanan gelişmeler için artık aylar hatta günlere bile gerek kalmamaktadır. Zaman ve uzamın değişmesi, sosyal medya ve iletişimin gelişmesi değişimin temel etkenleri olmuştur. Meydana gelen herhangi bir değişimde artık sivil toplum örgütleri veya herhangi bir toplumsal hareket söz sahibi olabilmektedir. Tam da bu noktada sosyoloji tüm olguları ele alıp kapsamlı bir açıklama girişiminde bulunmaktadır. Sosyoloji bilimine biçilen bu misyon çerçevesinde ele alınan konu

sosyolojinin insan davranışlarını belirleyen etkenlerin toplumsal olduğu kabulü üzerinden yeni bir bakış açısı sunmaktadır. Değişim söz konusu olduğu için, geleneksel yapıdaki siyasal ve kültürel yaklaşımlar yerini kültürel farklılıklar, özne, kimlik konularına bırakmıştır. Kimlik artık siyasal ideolojilerin yerini almaya, sosyolojide fail odaklı eylemler, makro çözümlemeler gerektiren toplumsal yapı analizlerinden daha fazla ilgi görmeye başlamıştır. Özne çağdaş sosyolojinin temel olgusu haline gelmiştir. Bu nedenle günümüzde sosyolojik analizler daha spesifik alanlara yönelmeye başlamıştır.

Sosyal bilimler alanında meydana gelen değişimler yeni eğilimlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu eğilimlerden biri olan hareketler, toplumsal davranış ve kimlik alanındaki değişimin temeli olan modernizm, postmodernizm ve küreselleşme alanlarını bir kez daha detaylı bir şekilde ele alma gereği duymuştur. Bu vurgu diğer hareketler noktasında olduğu gibi barış ve insan hakları hareketi olan yeni toplumsal hareketler örneğiyle tarihteki yerini almıştır. Yeni toplumsal hareketlerin özellikle uluslararası arenada söz sahibi olmaları, sivil toplum, kamusal alan tartışmalarında ön plana çıkmaları, siyasal ideolojilerden farklı olarak her alanda boy göstermeleri, küreselleşme karşıtı hareketleri de referans alıp küresel sorunlara karşı bir tepki oluşturması nedeniyle konunun önemi ortaya çıkmaktadır.

Küreselleşmeye bağlı olarak kültür, kimlik, demokrasi, savaş ve barış politikaları, insan hakları, pasif direniş ve sivil itaatsizlik hareketleri ve yurttaşlık vurguları, ortak bir direniş alanının oluşmasında etkili olmuştur. Yeni dünya düzeni açısından değerlendirildiğinde ortak iyi, küresel barış, evrensel insan haklarının mümkün olup olmadığı sorgulaması sürerken, mikro düzeyde başlayan ve küresel bir hareket haline dönüşen barış ve insan hakları hareketi ön plana çıkmıştır. Özellikle evrensel insan hakları beyannamesinin neredeyse tüm dünya tarafından kabul edildiğine bakıldığında, barış ve insan hakları hareketinin de buna dair söylemleri somut bir zemine oturtulabilmektedir. Tam da bu çözümlemelerde konunun farklılığı ve önemi ortaya çıkmaktadır.

Çalışmanın önemini ortaya çıkaran etkenler, ele alınan konuların çoğunun klasik yaklaşımların metotlarıyla açıklanamıyor olmasındandır. Neticede insan hakları tartışılırken beraberinde cinsiyet/cinsel kimlikler ve alternatif yaşam tarzı vurgusu ortaya çıkmakta, daha önce ihmal edilmiş veya toplumsal dönüşümde sosyal bilimlerde ilk defa vurgulanmış olan konular ele alınmaktadır. Özellikle kimlik

boyutuyla ele alındığında yeni toplumsal hareketler ve kimlik konusu incelenmeye devam etmektedir. Ama buradaki kimlik yaklaşımında da yeni bir perspektif ortaya çıkmaktadır. Kimlik konusunun henüz tamamlanmamış olması ve benlik kuramlarının çağdaş sosyolojide önemli bir yerde olmasının yanı sıra, artık alternatif yaşam biçimlerinin de bu kimlik konuları içinde yer alması kimliğe dair teorik yaklaşımların gözden geçirilmesi gerektiğini göstermiştir. Bu çalışma tamamıyla özgün bir çalışma olmasa da literatürde yeterli düzeyde çalışmaların olmaması, küreselleşmeye bağlı olarak, çevre, insan hakları, savaş, nükleer tehdit alanlarında sorunların olması ve buna dair yeni toplumsal hareket alanının genişlemesi, bu konunun bir kez daha ele alınmasını gerektirmektedir. Özellikle insan hakları noktasında yaşanan ihlaller, küresel emperyalizmin ekonomik çıkarları ön planda tutup amaçları uğruna toplumları dönüştürme girişimleri de aynı şekilde çözümlemesi gereken konuların başında gelmektedir.

Bu çalışma tamamlandıktan sonra yeni toplumsal hareketlerin özellikleri ve izledikleri politikalar açıklanmış olacaktır. Yeni toplumsal hareketlerin 1960 sonrası yeni bir süreç yaşadığı ve klasik hareketlerden kopuş sağladığı vurgulanmaktadır. Ayrıca küreselleşmenin barış ve insan haklarına etkisi ve yeni toplumsal hareketlerin yasal zeminde olumlu anlamda değişime etki edip etmediği vurgulanmaktadır. Avrupa'nın insan hakları vurgusuna rağmen insan haklarını fazlasıyla ihlal etmesi, Amerika'nın demokrasi ve insan haklarını tesis etmeye çalışırken özgürlükçü bir devlet imajının ne kadar gerçekçi olduğu, Afrika kıtasında meydana gelen çatışmalarda insan hakları hassasiyetlerinin göz önüne alınıp alınmadığı, özellikle BM ve Dünya Af Örgütü başta olmak üzere birçok örgütlenmenin insan haklarına dair söyleminin evrenselliği yansıtıp yansıtmadığına dair çözümlemeler tezin önemini artırmaktadır.

Toplumun değişim dönüşümünde belirleyici rol oynaması bakımından da yeni toplumsal hareket örnekleri olan barış ve insan hakları hareketi çözümlemeleri yeni bir bakış açısını ortaya çıkarmayı hedeflemiş olup, sosyal bilime önemli bir katkı sağlayacaktır. Kuramsal olarak yeni toplumsal hareketler, kimlik, benlik kuramları, insan haklarına dair vurgulamalar, küresel bir barış tahayyülü gibi beklentiler bu kuramların birbiriyle bağlantısının da önemi ortaya çıkarmaktadır. Bu tez tamamlandıktan sonra eski ve yeni toplumsal hareketler ayrımı analiz edilmiş, yeni toplumsal hareketlerin kimlik politikaları çözümlenmiş, özelde de barış ve insan

hakları konusunda vurgulamalar yapılmış, dünyanın dönüşümünde etkili olan küreselleşme bağlamı bir kez daha açıklanmış olacaktır.

Tezin Kapsam ve Sınırlılıkları

Bu çalışmada küreselleşme bağlamında yeni toplumsal hareketler, barış ve insan hakları özelinde ele alınmaktadır. Kapsamı yeni toplumsal hareketler olmak üzere sınırlılığı da barış ve insan hakları hareketidir. Yeni toplumsal hareketlere bakıldığında, kadın hareketleri, dini hareketler, çevreci hareketler, barış hareketleri, alternatif yaşam hareketleri benzeri hareketleri kapsamaktadır. Kimlik konusu da bu kapsamda değerlendirilmektedir. Kimlik, tarihsel süreç içinde birçok boyutu ile ele alındı. Ama günümüzde kimlik artık marjinal gruplardan, cinsel tercihlere, özel yaşamdan taleplere kadar birçok alanla ilgilidir. Bu açıdan bakılınca çalışmanın kapsamına giren yeni toplumsal hareketlerin kimlikle olan ilişkisi de ele alınmaktadır. Bu da yeni toplumsal hareketlerin alanının geniş olduğunu göstermektedir. Yeni toplumsal hareket alanının geniş olması nedeniyle özelde barış ve insan hakları hareketi üzerinde durulmuştur. Barış ve insan hakları hareketinin seçilmesindeki temel amaç diğer tüm hareketlerin ortak noktası olan kimlik boyutunun yanı sıra insan haklarına dair vurgulamaların da olmasından kaynaklanmaktadır.

Nihai noktada doğa ve insan arasındaki ilişki evrensel bir yaşam idealini ortaya çıkarmakta, bu amaç çevresinde de insan haklarının doğaya karşı saygısının artacağı görülmektedir. Yeni toplumsal hareketlerin ortak amacı insani durumlardır ve insani bir durum olarak barış ve insan hakları hareketi konusu üzerinde durulmaktadır. Küreselleşme döneminde insan haklarına yapılan vurgu, insan hakları ihlalleri, devletlerin insan haklarına dair izledikleri politikalar konunun geniş yelpazede ele alınmasını sağlamaktadır. Çalışmanın bu şekilde sınırlandırılmasıyla beraber, literatür çalışmaları ele alınacak olup, gerektiğinde görüşmeler de bu kapsamda çalışmaya dahil edilecektir.

Magna Carta (1215), Habeas Corpus Act (1689), Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi (1789) ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (1948) araştırılmış olan önemli referanslardır. Konu geniş olduğu için bütün hareketleri ele almak mümkün olmasa da hareketlerin birçoğu kısa bilgilerle açıklanmaktadır. Çağdaş dönemde doğa, evren ve insan merkezli tüm hareketlerin odak noktası olarak gördüğü insan

hakları, barış ve insan hakları hareketi bağlamında ele alınmaktadır. Coğrafi karşılaştırmalar da yapılmış olup, barış ve insan hakları hareketinin hangi ülkede nasıl bir etkiye sahip olduğu da vurgulanan konuların başında gelmektedir. Evrensel hareketler konusunda literatür taraması yapılmıştır. Örnek karşılaştırmaları, diğer ülkelerde hareketlerin izledikleri politika ve devletler nezdinde karşılıklarının ne olduğu üzerinde durulmuştur.

Tanımlar

Tez çalışmamızda birçok tanımlama yapılmaktadır. Özellikle açıklanacak olan kavramlar bakıldığında tezin ana hatlarını oluşturan kavramlar ele alınmaktadır. Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi, toplumsal hareketler, yeni toplumsal hareketler, savaş ve barış, kimlik, toplumsal değişme, modernizm, postmodernizm, küreselleşme tanımlanacak olan kavramlardır. İlk olarak toplumsal hareketler kavramı açıklanmıştır. Toplumsal hareketler terimi ilk kez on sekizinci yüzyılın başlarında Fransa'da Saint-Simon tarafından toplumsal protesto hareketlerini nitelemek için kullanılmıştır. Bu kullanım ilk aşamada statükoya karşı olma anlamında vurgulanmıştır. Çağdaş dönemde yeni toplumsal hareketler tanımlanırken siyasal sistemin merkezi dışında kalan grupları tanımlamak için kullanılır olmuştur. Bu grupların içinde alternatif yaşam talepleri olan gruplar da yer almaktadır.

Bir diğer kavram olan yeni toplumsal hareketler, küreselleşen dünyada klasik hareketlerden farklı olarak ortaya çıkan, Alain Touraine'nın ifade ettiği şekilde kimlik yönelimli hareketlerdir. Kadın hareketleri, çevreci hareketler, cinsel yönelim hareketleri, barış ve insan hakları hareketleri, medeni haklar gibi hareketler ve kimlik talepleri yeni hareketlerin bazılarını ifade etmektedir. Toplumsal hareket terimleri ele alınmış olup bu kapsamda kaynak mobilizasyonu, yeni toplumsal hareketlerle beraber ele alınmıştır. Özellikle kaynaklar ve ekonomik yapılanmalar üzerinde duran bu yaklaşım, hareketleri organizasyon tanımlamasıyla ele alarak, toplumsal hareketleri anlamada maddi kaynakların rolünü vurgulamaktadır.

Tezde ele alınan kimlik, sosyolojik olarak farklı şekillerde açıklansa da genel olarak bir tanınma şeklidir. Sembolik etkileşimcilikten post yapısalcılığa kadar birçok kuramsal tartışmada merkezi rol oynar. Çünkü sosyolojik kuramların üzerinde uzlaştıkları bir kimlik tanımı yoktur. Kimlik anlam itibari ile geniş bir kavramdır ve geniş olduğu kadar esnek bir yapıya sahiptir. Sınıf kimliği, cinsiyet gibi benlik

süreçleri de bu kimlik yaklaşımı içinde yer almaktadır. Geniş çerçevede ele alınan kimlik kavramı, bireysel veya kolektif şekilde de tanımlamalar yapılmaktadır. Bireysel kimliğin benlik süreci kişisel bir özellikte ele alınırken, kolektif kimlik üyelik ve grup içinde yapılan etkinliklere ilişkin anlamları kapsayan bir kavramı ifade etmektedir. Biz duygusunun ön planda olduğu bu yaklaşımda hareket üyelerinin hepsi bu süreçte aktiftir.

Konunun özünü oluşturan barış, savaş, insan hakları kavramları da ele alınmaktadır. Özellikle küreselleşme, emperyalizm, küresel savaş ve bu savaşa karşı tepkisel yaklaşımlarla ortaya çıkan küresel terörizm tehditleri ve etkiledikleri insan hakları ihlalleri bu çalışmada açıklanacak olan kavramlardır. Ele alınan bu kavramların bağlamına bakıldığında nihai olarak küreselleşme ile ilişkileri çözümlenmiştir. Küreselleşmenin tanımı, küreselleşmenin boyutları, küreselleşme kültür, ekonomi, siyaset, ulus devlet, medya, teknoloji ile olan ilişkisi aynı zamanda yeni toplumsal hareketler ve insan hakları konusuyla ilgilidir. Bu konuların hepsinin kilit noktası da küresel savaş politikaları olmakla beraber, bu sürece karşı geliştirilen savaş karşıtlığı, barış politikaları ve insan hakları yeni bir dönemin habercisi olmuştur. Özellikle insan haklarının sırf insan olmaktan kaynaklı doğal haklar şeklinde kabul edilme süreci, yapay olana karşı durulması gerektiğini göstermiştir. Ayrıca savaş politikalarının küresel çağda ulus şirketler tarafından desteklenir olmasından dolayı, küreselleşme karşıtlığına dönüşen savaş karşıtlığı insan haklarının geliştirilmesi ve evrensel beyannameler çerçevesinde yeni bir tanımla kabul edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu vurgulardan yola çıkarak kavramların hepsi tanımlanmıştır.

Tezde Kullanılan Yöntem

Sosyal bir varlık olarak dünyayı anlama, algılama ve yorumlama süreçlerinin anlaşılması, nitel araştırma yönteminin kullanılmasıyla anlaşılır olmuştur. Bu nedenle yeni toplumsal hareket ve küreselleşme ilişkisi nitel araştırmanın temel yaklaşımları çerçevesinde anlamlandırmaya/yorumlamaya dayalı incelenmiştir. Yeni toplumsal hareketlerin anlaşılması, yorumlanması, niteliklerinin ele alınması, yorumlayıcı sosyolojinin toplumsal olayların herhangi bir laboratuvarında sadece nicel verilerle ele alınmayacağı düşüncesini destekler niteliktedir. Nicel araştırma yöntemleri sosyolojide bilimsel çalışmaların yapılmasında katkı sunmuş olsa da toplumsal olayların yorumlanması için nitel araştırma da kullanılmaktadır. Bu

amaçla çalışmada genel olarak nitel araştırma, yorumlama, tanımlama sürecine başvurulmuş olup, yeri geldiğinde nicel verilerle desteklenmektedir.

Küreselleşme Bağlamında Yeni Toplumsal Hareketler; Barış ve İnsan Hakları Hareketi'nin ele alındığı bu çalışmada, tanımlayıcı/betimleyici araştırma yöntemi kullanılmıştır. Olgu ve olaylar kendi doğal ortamları içinde gerçekçi ve bütüncül bir şekilde ele alınmakta olup, literatür taraması yapılarak, kitap, dergi, gazete, internet, e-kütüphane ve daha önce bu konuda yapılmış olan çalışmalar, insan haklarına dair evrensel beyannameler, hukuksal kaynaklar ve devlet sözleşmeleri taranmıştır.

Araştırmada, yeni toplumsal hareketleri eski toplumsal hareketlerden ayıran özellikler nelerdir? Yeni toplumsal hareketlerin özellikleri nelerdir? Hangi hareketler yeni toplumsal hareketlerdir? Yeni toplumsal hareketlerin kimlik politikalarıyla ilişkisi nedir? Yeni toplumsal hareketlerin insan haklarına dair vurgulamaları nelerdir? Evrensel bir barış tahayyül etmek mümkün müdür? Evrensel İnsan Hakları Beyannamesine göre ülkelerin insan hakları düzenlemeleri mevcut mudur? İnsan hakları ihlalleri ve çözüm noktasında öneriler nelerdir? Küreselleşmenin mi yeni toplumsal hareketler üzerinde etkisi olduğu, yeni toplumsal hareketlerin mi küreselleşmeye etki ettiği sorularına cevap aranmıştır. Ayrıca Avrupa, Amerika ve Afrika kıtalarında yeni toplumsal hareketler aynı talep ve tanınma politikalarına sahip olup olmadığına da cevap bulmak için kaynak tarama yöntemine başvurulmuştur.

Veri toplamaya gelince genellikle literatür taraması şeklinde olsa da, yeni toplumsal hareketlerin var olma çabalarının sonucu olarak ortaya koydukları manifestolar da incelenmiştir. Toplanan veriler bilimsel çerçevede analiz edilerek savunulan fikirler açıklanmıştır. Teknik olarak da veri toplama analiz ve değerlendirme sürecinde akademik çalışma ve araştırmalara da karşılaştırmalı olarak başvurulmuştur. Sosyal bilimlerde araştırma teknikleri ve veri toplama yöntemleri çerçevesinde ele alınmış olan *Küreselleşme Bağlamında Yeni Toplumsal Hareketler; Barış ve İnsan Hakları Hareketi* konusu istatistikî veriler ışığında yapılmış olan çalışmaların sayısal sonuçları bağlamında da değerlendirilmiştir. Özellikle alan araştırması, anket ve mülakat yöntemleri kullanmış olan yaklaşımlara son bölümde başvurulmuş olup, ayrıca ülkelerin ve hareketlerin insan haklarına dair yaklaşımları incelenmiştir.

1. TOPLUMSAL DEĞİŞME, MODERNİZM VE KÜRESELLEŞME

1.1. Toplumsal Değişme ve Değişim Kuramları

Toplumsal değişimin kuramsallaştırıldığı yaklaşımlar, modernleşme, postmodernleşme ve küreselleşme süreçleriyle bağlantılıdır. Modernleşme süreci ile başlayan toplumsal değişim ve dönüşümler, hareketler noktasında da bir dönüşüm sağlamıştır. Esasında çift yönlü bir ilişki söz konusudur. Çünkü toplumsal değişmeyi tetikleyen etmenler içerisinde yer alan toplumsal hareketler toplumun dönüşmesinde etkili olmuştur. Bu nedenle toplumsal değişmeyi iki şekilde ele almak mümkündür. İlki toplumsal değişmeyi tetikleyen etmenler içinde toplumsal hareketlerin olduğu tezi, ikinci kutupta ise toplumsal değişmeye bağlı olarak hareketlerin de dönüşüm içinde olması. Bu yaklaşım göz önüne alınırsa tez boyunca üç şekilde toplumsal değişme ve toplumsal hareket ilişkisi ele alınacaktır. İlk olarak sınıf temelli toplumsal hareketler, ikinci olarak etnik temelli ulusal kurtuluşa dair siyasal hareketler ve üçüncü olarak kimlik temelli yeni toplumsal hareketler şeklinde teorileştirilecek, yeni toplumsal hareketlerin değişime olan etkisi çözümlenecektir. Çünkü geleneksel dönemlerden postmodern döneme kadar toplumsal alanda meydana gelen her türlü gelişme, toplumun tüm alanlarının da dönüşümünde etkili olmuştur.

Uluslaşma, özgürlükler, sanayileşme ve beraberindeki sınıf çatışmaları, demokrasi talepleri, savaş ve ekonominin toplumsal hayata etkisi, bilimsel gelişmeler ve buna bağlı olarak inanç boyutunda dönüşümler, etkilenen alanlar olarak ele alınmaktadır. İkinci aşamada postmodernizm süreci ve toplumsal alanda meydana getirdiği değişiklikler, küreselleşme ile devam eden son noktadaki değişim süreçleri ve buna bağlı olarak yeni sosyal hareketlerin ortaya çıkışı. Bireysel kimliklerin grup içerisinde önem kazandığı, farklılıklara rağmen grup halinde hareketlerin eski ideolojilerden bir kopuş ifade ettiği yeni toplumsal hareketler alanının tanımlanmasını sağlamıştır. Buna bağlı olarak yeni toplumsal hareketler hem bir

aksiyolojiyi ifade etmekte hem de aktörleri bakımından eskiden kopuş sürecini hızlandırarak, davranış biçimlerini ortaya çıkarmaktadır.

Yeni toplumsal hareketlerin temel vurgularından biri hak ve özgürlükler olunca toplumsal değişme ve kuramları da temel haklar ve özgürlükler çerçevesinde ele alınmaktadır. İnsan hakları ve özgürlükler noktasında en çok vurgunun küreselleşme döneminde ve Avrupa öncülüğünde yapılmasına rağmen en fazla hak ihlallerinin de bu süreçte olması hem dönemsellendirmeyi açıklama hem de temel hakları vurgulama gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Buna dair geliştirilen birçok beyanname, yasal düzenlemeler bulunmaktadır. İnsan hakları evrensel beyannamesi en önemli referans noktası olarak ele alınabilmektedir. İnsan hakları beyannamesinden de yola çıkılarak ele alınan bu çalışmada öncelikle kuramsal yaklaşımlar ele alınmıştır. Bu kuramsal yaklaşımlarda toplumsal değişme ve değişmeyi etkileyen modernleşme süreci, postmodernizm ve nihai noktada küreselleşme ilişkisi vurgulanmaktadır.

Toplumsal değişim tarih çizgisi içerisinde (olumlu veya olumsuz) bir sürekliliği ifade etmektedir. Bu süreklilikte değişimi meydana getiren veya değişime neden olan birçok etken vardır. Doğal koşullar başta olmak üzere, biyolojik ve coğrafi faktörler, nüfus ve göç, din ve dünya görüşleri, bilimsel ve teknolojik gelişmeler, sosyal hareketlilikler, devrimler, siyasi olaylar, ekonomi, çatışma, düzen, savaş, toplumsal ihtiyaçlar değişime etki eden faktörlerden bazılarıdır. Değişimin boyutu ve zamanı da yine toplumsal değişiminin açıklanmasında önemli etkenlerdir. Günümüzde sosyal hareketliliğin yoğun olduğu bir süreç yaşanmakla beraber, değişim çok hızlı bir şekilde yaşanmaktadır.

Toplumsal değişme kuramları yaklaşımı ele alınırken, bu kuramların yeni toplumsal hareketlerle olan ilişkisi ele alınmalıdır. Çünkü toplumsal değişmeye etki eden birçok etkenin yanı sıra toplumsal hareketler konumuzun merkezi kavramını oluşturmaktadır. Sunar'a (2017: 17) göre toplumsal değişmeye etkileri bakımından toplumsal hareketler üç gruba ayrılabilir: (i) *sınıflı toplum yapısına dair toplumsal hareketler*, (ii) *etnik ve ulusal kurtuluşa dair siyasal hareketler* ve (iii) *kimliğin ön planda olduğu yeni toplumsal hareketler*. Birinci grupta yer alan sınıf temelli sosyal hareketler daha çok 19. ve 20. Yüzyılda Batılı sanayileşmiş toplumlardaki işçi hareketlerini kapsamaktadır. Sanayileşmeye bağlı olarak toplumsal değişim arttıkça tüm dünyada zamanla benzer sosyal hareketler ortaya çıkmıştır. Bu nedenle işçi

hareketleri uzun bir süre toplumda taleplerin şekillenmesi ve toplumsal değişimin yönlendirilmesinde etkin olmuştur.

Sömürge karşıtlığı ile başlayan ve ulusal bağımsızlık mücadeleleri ile şekillenen ikinci gruptaki sosyal hareketlerin temelinde çoğunlukla etnik veya dini birliktelikler bulunmaktadır. Daha çok siyasal hak temelli olarak ortaya çıkan bu hareketlerin itici gücünü çoğu kez milliyetçilik oluşturmaktadır. Üçüncü grupta ise post-fordist dönemde neo liberal küreselleşme dünyasında ortaya çıkan yeni sorunlara karşı bir birliktelik ve farkındalık oluşturmayı hedefleyen kimlik temelli yeni sosyal hareketler bulunmaktadır. Bu yeni sosyal hareketler çevre, kadın, mülteci, göçmen ve hayvan hakları gibi meselelerle ilgili duyarlılıkları esasında öne çıkarlar.

Sosyal hareketlerin ortaya çıkışı talep üzerinden geliştiği için taleplerin yerine getirilmesi de toplumda birçok değişiklikte mümkün olabilmektedir. Toplumsal hareketlerin talepleri ikinci bölümde detaylı olarak ele alınacaktır. Bu bölümde üzerinde durulan konu toplumsal hareketler ve toplumsal değişim ilişkisidir. Sosyolojinin toplumu açıklama çabası, toplum birey ilişkileri olduğu gibi, toplum-toplum, toplum çevre, insan-insan ilişkisini de ele alma amaçlıdır. Toplumun en küçük parçasından bütününe, evrensel anlamda kültüre, yaşam biçimlerine, ekonomi ve siyasete kadar her alanda fikir belirtmektedir. Özellikle toplumsal hareketler konusu ele alınırken sosyoloji geleneksel öncesi dönemlerden modern döneme kadar toplumu ilgilendiren ve toplumsal alanda değişime neden olan tüm olguları ele almaktadır. Sosyolojinin ortaya çıkış sürecini hızlandıran ve sosyolojinin bir bilim olarak var olmasına katkı sağlayan toplumsal olaylar aynı zamanda sosyolojinin konuları haline gelmişlerdir.

Modernleşme akımlarının ortaya çıkışı, sanayileşme, Fransız Devrimi ve ekonomik gelişmelerin küresel bir hal alması toplumsal alanda birçok değişimin de öncüsü olmuştur. Özellikle bireysel çabalar ve kuramların açıklamaları sosyolojinin toplumu açıklama yolundaki en büyük katkılar olmuştur. İbn-i Haldun'un çevrenin toplum üzerindeki etkisi üzerinde yaptığı çözümlemelerden, Auguste Comte'un toplumu açıklamak için kullandığı toplumsal dinamik ve toplumsal statik yaklaşımları, Durkheim'in Düzen yaklaşımı, Weber Eylem kuramı çerçevesinde anlamacı yorumlayıcı yaklaşımı, Spencer'ın toplumu bir organizmaya benzettiği Evrimci yaklaşımı, Marx'ın Tarihsel materyalizm çerçevesinde kurguladığı çatışma

kuramı gibi yaklaşımlar toplumsal değişmeyi açıklama için önemli etkenlerdir. Tüm bu yaklaşım ve kuramları ele alırken toplumsal alandaki hareketleri ele almak, değişim sosyolojisinin değindiği gelişmeleri çözümlemek konuyu anlaşılır kılacaktır. Bu nedenle toplumsal değişme toplumsal hareketleri açıklamaya yardımcı olmakla beraber, yeni toplumsal hareketleri anlamada yardımcı olacaktır.

Toplumsal değişme konusunu açıklarken özellikle bu alanda söz sahibi olan düşünürlerin değişimi açıklama amaçlı fikirleri ele alınmıştır. Marshall'a (1999: 136) göre, Auguste Comte, değişme ilgili kuramında, toplumların insanın bilgilerinin gelişmesinde öngörülebilir olduğunu vurgulamıştır. Toplumsal değişmede Herbert Spencer, evrimci kuramı geliştirmiştir. Karl Marx değişmeyi vurgularken devrimci bir yaklaşımla açıklamıştır. Marx'a göre toplumsal değişme ekonomik sınıflara bağlı olarak devrimsel bir gelişme göstermektedir. Bu yüzyılda toplumsal değişim kuramları çoğalmış ve giderek daha karmaşık bir sürece doğru gidilmiştir. Modern dünyada artık toplum dinamik bir yapıya sahiptir. Sürekli bir hareket, sürekli bir değişim söz konusudur. Bu değişimin kaynağı, izledikleri politikalarla dünyayı etkileyen hükümetler, toplumsal hareketler etrafında örgütlenmiş yurttaşlar, sömürgecilik, savaş, askeri fetih ve kültürel hareketlilikler olabilir. Yakın dönemde teknolojinin etkisiyle de değişimin kaynağına yeni araçlar eklenmiştir. Tüm bu süreçlere ve araçlara ek olarak kuraklık, açlık, uluslararası düzeyde ekonomik ya da siyasal gelişmeler, çevresel faktörler değişimi etkilemektedir.

Sosyologlar değişim kuramlarını çeşitli şekillerde ele almışlardır. Günümüzde toplumsal değişim kuramları, en büyük parçadan en küçük parçaya kadar her alanı etkilemektedir. Sosyal bilimler toplumsal değişmeye etki eden toplumsal kuralları, değerleri, davranış biçimlerini, kültürel kodları ve toplumsal ilişkileri ele alarak modern dönemde değişimin boyutunu açıklama gayretinde bulunmuşlardır. Buna öncülük eden klasik sosyologlara göre de toplumu karmaşık ve birbiriyle bağıntılı bir işlevler örüntüsü olarak görmek, değişimin boyutunu anlamaya yardımcı olacaktır. Bu boyutların ortaya çıkışında sosyal etkenlerden olan toplumsal hareket olgusu da bu bağlamda ele alınacaktır. Bu olguları açıklamak için öncelikle toplumsal değişme süreçlerini ele alan başlıca kuramlar açıklanacaktır.

1.1.1. Evrimci Yaklaşım: Herbert Spencer, Auguste Comte ve Emile Durkheim

Evrım kuramı genellikle Darwin'in doğa kanunları veya biyolojik yaklaşımlarıyla ele alınmaktadır. Bu yaklaşım çerçevesinde Spencer, Durkheim ve Comte'un yaklaşımları toplumun sürekli bir değişim halinde olduğuna dair evrimci yaklaşıma katkı sunmuşlardır. Marshall'a (1999: 226) göre, sosyal bilimcilerinin destek verdiği evrim kuramında, insan toplumları hep gelişmek zorundaydı, değişim ileriye doğruydı ve insan toplumunun daha çok uygarlaşmasına, moral yönden daha iyileşmesine doğru gidiyordu. On dokuzuncu yüzyılın toplum ve siyasal yaşam görüşünün merkezinde bu tür kuramlar vardı. Sömürgeciliğin temelini bunlar oluşturduğu gibi, bunların günümüz Batı düşüncesinde derin kökler salmış olduğunu da söylenebilir. Sosyolojideki evrim kuramının doğuşu Herbert Spencer'a atfedilmesine rağmen, Karl Marx, Friedrich Engels, Emile Durkheim gibi değişik akımlardaki yazarların da bu kuramı sorgulamadan kabul ettikleri açıktır. Evrim kuramının kökeninin bu şekilde gerek radikal gerekse muhafazakâr kuramcılara götürülebilmesi, evrimciliğin Batı düşüncesi açısından taşıdığı derin kültürel önemin bir göstergesidir. Evrim kuramının toplumsal alana uygulanması ve beraberinde toplumsal değişme anlayışında yer edinmesi toplumsal hareketler noktasında karşımıza çıkmaktadır.

Kültürel değişimin boyutları, toplumsal alandaki diğer yapı ve kurumları da etkilediği için değişimin yönü ileriye doğru olmaktadır. Özellikle evrim geçirerek ilerleyen bir toplumsal yapı farklı kuramları da ortaya çıkarmıştır. Spencer'ın Organizmacı yaklaşımı değişimi ele alan bir yaklaşımdır. Spencer'a (Swingewood, 1998: 74) göre, doğuştan gelen özellikler aktarıldıkça insanlar gelişmeye devam etmektedir. Spencer'a göre, toplumlar, farklılaşmamış bir birlik durumundan çıkıp, evrim sonucunda, oldukça karmaşık, farklılaşmış yapılar (bu yapılarda tek tek parçalar, bir yandan daha çok özerkleşip belirginleşmekle birlikte, öbür yandan giderek birbirlerine bağımlı oluyorlardı) haline gelen canlı bedenlere benziyordu.

Toplumu yaşayan bir organizmaya benzeten Poloma'ya (1996: 30) göre, bu açıdan toplum ve yaşayan organizma her ikisi de büyüme eğilimi gösterirler. Organizmaların büyüdükçe karmaşık hali toplumdaki yapı için de geçerlidir. Bu toplumsal yapıda büyüyen her organizma, her canlı toplumsal bünyelerde her bir parça bir işlev veya bir amaca hizmet eder. Ama hizmet eden bu parçalar bu nedenle

gittikçe büyürler. Bu büyümede her bir toplumsal sistemin parçalarından birinde oluşan bir değişme diğer parçaları ve sonunda bütünü etkilemektedir. Örneğin demokratik yönetimden totaliteryan bir yönetime geçiş, aileyi, eğitim, din, v.b. etkilediği için, parçalar birbirine bağımlı hale gelmektedir.

Bu şekilde Spencer toplumların bir değişim yaşadığını vurgulayarak, toplumun temel kurumlarının yapısı ile işlevlerinde adım adım meydana gelen değişiklikler ile geliştiğini, toplumsal evrimin, bireylerin niyet ve gördüklerine bağlı olmadığını vurgular. Toplumu değişmeye zorlayan toplumsal eylemler olduğu gibi, doğal nedenlerden kaynaklı değişimler de söz konusudur.

Sosyal değişimin evrimci yanına vurgu yapan Spencer'ın yanı sıra Comte bu noktada bir toplum kuramı geliştirmiştir; toplumsal değişme. Comte (Smith, 1995: 13), bu alanı sosyal statik ve sosyal dinamik diye iki şekilde adlandırmıştır. Comte'un kuramında sosyal statik, yapı olarak vurgulanmakla beraber, sosyal dinamik "değişme"yi ifade etmektedir. Auguste Comte toplumu ele alırken toplumsal statik ve toplumsal dinamik kavramlarını kullanarak, toplumların üç aşamadan geçtiğini vurgular. Comte'a (Ritzer ve Stepnisky, 2014: 15) göre, gruplar, toplumlar, bilimler, bireyler ve hatta zihinler bu üç aşamadan geçer; birincisi, 1300'den önceki dünyayı karakterize eden teolojik aşamadır. Bu aşmada başlıca fikir sistemi, insana göre biçimlendirilen doğaüstü güçlerin ve dinsel figürlerin her şeyin kökeninde olduğu şeklinde inanç söz konusudur. İkinci olarak kabaca 1300 ve 1800 yılları arasını kapsayan metafizik aşama; bu döneme özelliğini, kişiselleşmiş tanrılardan ziyade "doğa" gibi soyut güçlerin neredeyse her şeyi açıkladığına dair inanç vermiştir. Son olarak, 1800 sonrası dünya, bilime inancın karakterize ettiği pozitif aşama; insanlar artık mutlak nedenler (tanrı veya doğa) arayışını terk etmişler ve bunun yerine toplumsal ve fiziksel dünyayı, onları yöneten yasaları keşfetmek için gözlemeye yoğunlaşmışlardır.

Comte, pozitivist yaklaşımı vurgularken, toplumu iktisat, politika ve tarihten açıkça ayrılmış, özgül bir alan olarak kavıyordu; toplum, bilimsel incelemenin, sanayileşme yönünde evrim geçiren bir sistem şeklinde kavramsallaştırılmış özerk bir nesnesiydi (Swingewood, 1998: 71). Comte'un evrensel olarak sanayi yönündeki değişimin olduğu vurgusu toplumsal alandaki değişimi sağlarken önce sınıf temelli bir hareketliliğin de sağlandığı görülmektedir. Toplumsal hareketlerin modern dönemin bir sonucu olarak politikalar belirlediğine bakılarak, çağdaş dönem yeni

toplumsal hareketlere de öncülük edildiği görülmektedir. Bu durum sadece Spencer veya Comte'un kuramında görülmez, aynı zamanda Durkheim'in da toplum kuramı çözümlemelerinde görülmektedir. Toplumun evrimci yaklaşıma göre ele alınması, değişim yolunda toplumu etkileyen süreçlerin ne olduğu üzerinden gelişmektedir. Toplumsal aktörler, hareket ve değişime katılım, teknoloji ve bilimin gelişmesi, süreci ilerleten etkenlerdir. Durkheim'in kuramı da bu süreci açıklamak için önemli referans noktalarındandır.

Durkheim'in toplumsal değişim kuramına olan katkısına bakıldığında, özellikle toplumun değişim içinde olduğu ve buna bağlı olarak ortaya çıkan toplumsal olgular, maddi ve maddi olmayan değerler ve bunların sonunda ortaya çıkan toplumsal gelişmelerin temelinde toplumsal iş bölümü yer aldığı üzerinden gelişmektedir. Toplumu bir anlamda ilkel toplumlardan modern toplumlara doğru bir gelişme halinde ele alan Durkheim, toplumsal iş bölümü yaklaşımında bunları ayrıntılı olarak ele almıştır. Durkheim, toplumsal iş bölümü çalışmasında (Ritzer ve Stepnisky, 2014: 19) toplumu bir arada tutan etkenlere odaklandı. Ahlaki toplumsal olgular ve bu ahlaki olguları açıklamak amacıyla güçlü kolektif bilinç adını verdiği etkenler tarafından bir arada tutulduğunu savunmuştur. Bununla birlikte, modern toplumların karmaşık yapısı nedeniyle kolektif bilincin gücünde bir azalma olmuştu. Modern dünyada öncelikli olan bağ, insanları başkalarına bağımlılık ilişkileri içinde bağlayan girift iş bölümüydü. İş bölümünün özellikle modern toplumu açıklama noktasındaki katkısı, toplumsal değişimin boyutunu ele almada kullanılmaktadır. İş bölümünün modern dönemde uzmanlaşmaya dönüşmesi, uzmanlaşmanın da rasyonel ilişkiler üzerindeki etkisi insanların kamusal ve özel hayatlarındaki tüm ilişkilerde bir düzenleme getirmiştir. Bu düzenlemeler çerçevesinde toplumsal yapıda meydana gelen değişimler hareketlerin de açıklanmasında önemli bir etken olmuştur.

1.1.2. Diyalektik Yaklaşım: Karl Marx

Toplumsal değişim kuramları klasik düşünürler tarafından ele alınmıştır. Toplumsal değişmeyi açıklayan diyalektik yaklaşım Karl Marx'ın düşünceleri çerçevesinde gelişme göstermiştir. Toplumların tarihi çatışmaların tarihidir diyen bu yaklaşımda çatışma, değişimi açıklamak için ele alınan temel kavram olmuştur. Toplumların evrimsel bir süreç izleyerek günümüzde kapitalist toplum yapısına kadar geldiği üzerinden başlayan tartışma, değişimin çatışma ile olan ilişkisi

üzerinedir. Kapitalist dönemde toplumsal ilişkilerin sınıf çatışması haline geldiğini savunan Marx, çatışma kuramını, ekonomik temeller üzerinde kurarak, politik ve sosyal değişimin bu çerçevede değiştiğini ele almıştır. Marx (2005; 29) üretim ve mülkiyet ilişkilerini açıklarken, toplumsal örgütlenmeyi de açıklamaktadır. Toplum kuramını bu ilişkiler üzerine kuran Marx, sosyal ve siyasal süreci maddi üretim ilişkileri çerçevesinde açıklamaktadır. Bir toplumda ilişkileri üretim ve ekonomi belirliyorsa çatışma kaçınılmaz bir durumdur. Bugüne kadar sınıf çatışması şeklinde devam eden toplumların üretim ilişkileri etrafında geliştiğini vurgulayan Marx'a (2005; 30) göre, sınıflar dayanışma içindedir. Bu dayanışma sürecinde olan sınıflardan ekonomik temelli olan sınıfların diyalektik ilişkileri toplumu oluşturmaktadır. Ekonomik sınıflar birbirine düşman olduğu için birbirini etkilemektedir. Bu etkileşim diyalektik bir etkileşimdir. Yani sürekli bir çatışma söz konusudur. Toplum ve sınıflar arası çatışma değişim için kaçınılmaz süreç olarak görülmektedir. Bu nedenle toplumsal örgütlenme süreciyle toplumsal değişimin diyalektik yaklaşımı açıklanabilir.

Toplumsal değişme yaşanmışsa bu değişimin temeli çatışmaya dayanmaktadır. Tarihin her aşamasında, kimi zaman özgür insan ile köle, kimi zaman usta çırak kimi zaman da emek sahipleri ile araçların sahipleri birbiriyle sürekli karşı karşıya gelmişlerdir. Bu karşı karşıya gelme durumu, ekonomik temellidir ve ekonomi toplumsal değişimin boyutunu oluşturmaktadır. Bu anlamda toplumsal değişme diyalektik bir sürecin sonucunda oluşmaktadır. Bu diyalektik süreçte ekonomi veya üretim ilişkileri değişim dönüşümün de ilk hareket ettiricisi olacaktır. Toplumsal değişme ağında son halka olan günümüz kapitalist süreç, burjuvazi ve proletarya arasındaki çatışmanın ortaya çıktığı dönemdir. Bu ilişki ağını düz çizgisel bir gelişme olarak görme eğilimi olduğu için, her toplum bir önceki toplumun yıkılışı veya dönüşümü üzerine kurulmaktadır. Bu da toplumsal değişimin oluşumunu tetiklemektedir.

Toplumsal değişimde etkili olan ekonomik süreç kapitalist toplumda daha fazla etkili olmuştur. Kapitalist döneme vurgu yapan Marx' a göre, kapitalist üretim ilişkilerin olduğu modern döneme kadar dünya tarihi özel mülkiyet üzerinden başlayan bir çatışmaya dönüşmüştür. Bu dönüşüm ekonomik güçler arasındaki ilişki olarak okunmalıdır. Modern dönemde olduğu gibi, ilkel toplumlarda sınıf, devlet mülkiyet ve sınır olmamasına rağmen çatışma söz konusuydu. Bu çatışma toplumu

dönüştürdü. Değişime öncülük etti. Bu nedenle çatışma dönüşüm için zorunlu olarak kabul edilen bir süreç olarak ele alındı. Çatışma kuramına göre dönüşüm zorunludur. Bu dönüşüm Marx'ın vurguladığı üzere sınıfsal olmakla beraber, toplumsal değişmeye etki etmektedir.

Toplumsal hareketler tanımlanırken de işçi hareketleri ele alınmakta, toplumsal değişimde toplumsal hareketlerin rolü tartışılmaktadır. Bu tartışmada tanımlanan sınıf temelli sosyal hareketler, işçi hareketlerinin öncülüğünde, proletarya ile burjuva arasında yaşanan ekonomi temelli hareketlerdir. Genellikle sanayi işçisinin emeğin sömürülmesi üzerinden başlattığı işçi hareketi Karl Marx'ın vurguladığı şekilde bir sınıf çatışmasına dönüşmüştür. Bu yaklaşım itibarı ile de “işçi hareketi asıl toplumsal hareket” (Giddens, 1998: 155) olarak tanımlanmış olup, toplumsal değişimde önemli bir etkidir.

Toplumsal değişme açısından bakıldığında toplumların tarihini çatışmalarla dolu bir tarih olarak gören diyalektik yaklaşım, değişimin temelinde ekonomi olduğunu savunmaktadır. Günümüzde etkisini yitirmemiş olan bu yaklaşım, dönüşüme uğrayarak neo marksistler tarafından güncellenmiştir. Toplumsal değişme açısından sadece ekonominin ele alınmaması gerektiği üzerinden başlayan eleştiriler, bu kuramın da dönüşmesini sağlamıştır. Bu açıdan diyalektik yaklaşım çerçevesinde toplumsal değişimin boyutunun ne denli olacağını belirleyen etkenler yine bir hareket ağıyla açıklanmaktadır. Toplumsal hareketle içinde yer alan işçi hareketi de bu değişimin öncüsü olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle diyalektik yaklaşımın toplumsal değişmeye yönelik çözümlemeleri sosyal bilimler alanında kabul gören yaklaşımlar içinde yer almaktadır.

1.1.3. Sosyal Eylemlilik Yaklaşımı: Max Weber

Toplum sosyolojisinin temel olgusu olmakla beraber, toplumun değişmesinde ve dönüşmesinde tarih sahnesinde öncü rol oynayan modernleşme, sanayileşme ve buna bağlı olarak hızlı kentleşme, ekonomi ve siyaset alanındaki gelişmeler, kültür, cinsiyet, yapılaşma, kentleşme, sağlık, eğitim, din, siyaset teorilerinde de bir değişiklik meydana getirmiştir. Tüm bu değişimleri ele alan farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Klasik yaklaşımlar olarak ele alınan birçok yaklaşımın yanı sıra sosyal eylemlilik kuramı Max Weber (1864-1920) ile yeni bir boyut kazanmıştır. Yapının ön planda olduğu yaklaşımlardan farklı olarak yapı-fail ikiliğinde fail odaklı

yaklaşımlar toplumsal hareketlerin temel vurgusu haline gelmiştir. Bu vurgulamaların temel dayanak noktası da Weber'in çözümlemeleri olmuştur. Weber fail odaklı bir yaklaşımda öznelerin aktif eylemselliğine önem vermektedir.

Weber, kendi geliştirdiği toplum kuramında, *Rasyonelleşme*, *Protestanlık Ahlakı*, *Kültürel Değerler*, *Kapitalizm*, *Statü*, *Sınıf*, *Kalvinizm*, *Bürokrasi* kavramları ile toplumsal değişimin açıklanmasında etkili olan olguları açıklamıştır. Bu kavramların gelişimi toplumsal değişmeyi geliştirdiği sosyal eylem kuramına göre açıklamaktadır. Bu açıklamalardan hareketle, Weber'in bütün çalışmaları analitik olarak üç boyuta ayrılabilir diyen Turner, Beeghley ve Powers'a (2013: 253) göre, kültür, toplumsal yapı ve psikolojik yönelimler; kültür, değer ve inanç, davranışlar ve psikolojik durumlar karşılıklı ilişki ağına sahiptir. Weber'in üçe ayrılan bu alanı, sosyal eylemlerin, toplumsal düzen ve değişimin toplumsal olguların açıklanmasında ön plandadır. Weber (Marshall, 1999: 793) sosyal bilimlerin nesnesi olarak gördüğü toplumsal eylemleri ön plana çıkarır. Bu toplumsal eylemler anlamlı ötekilere yönelttiğimiz ve öznel bir anlam kattığımız eylemdir. Sosyolojide bu tür eylemlerle ilgili yorumlayıcı bir açıklama getirilmiştir. Toplumsal değişimin boyutu ve toplumsal değişimin yönünü belirlemede kullanılan toplum çözümlemelerinde Weber'in çalışmaları bu açıdan önemlidir. Çünkü klasik sosyologların toplumu açıklama, toplumsal değişmeyi ele alma, kolektif bilinç, özne ve eylemselliği vurgulamaları Weber'in çalışmaları üzerinden şekillenmektedir.

Eylemlerin anlam ifade ettiği hareketler sosyolojisinde toplumsal değişme anlayışı vurgulanmaktadır. Anlam atfedilen eylemleri ortaya çıkaran teorisinde Weber, kuramını belirlerken toplumsal değişmeyi egemenlik türleri çerçevesinde de açıklamaktadır. Otorite biçimlerinin egemenliği uygulama biçimleri, geleneksel, modern dönemlerde farklılık gösterse de toplumsal değişmeyi tetikleyen bir etkiye sahiptir. Özellikle otorite tiplerinden olan karizmatik otoritenin yeniliklere açık olması değişimin oluşmasını sağlamıştır. Modern dönemde yasal ussal otorite yaklaşımında toplumun rasyonel ilişkiler çerçevesinde dönüşmeye başladığını vurgulayan Weber, çatışma kavramından da yola çıkarak toplumsal değişme anlayışını açıklar. Marx sınıf temelli ve ekonomik ilişkileri üretim araçlarına sahip olmak veya olmamak üzerinden açıklarken, Weber statü grupları, parti (güç grupları) ve piyasadaki değer/konumlarına göre çatışma ve değişimi açıklamaktadır.

Sonuç olarak Weber'in toplumsal değişme anlayışının anlaşılabilmesi için onun bireyciliğinin anlaşılması gerekmektedir. Bireylerin eylemleri, karşılıklı ilişkileri ve etkileşimleri zaman içinde toplumsal yapıları ortaya çıkardığına dair vurgusu ön plandadır. Bu nedenle toplumsal değişmenin kökeninde ilk olarak bireylerin eylemleri yer almaktadır. İkinci olarak toplumsal değişmenin iç dinamikleri çerçevesinde dinin çözümlemesinin yapılması toplumsal değişme anlayışının anlaşılmasında önemli bir etkidir. Weber, Kalvinizmin sahip olduğu çileci öğretinin kapitalizmin gelişmesinde etkili olduğunu, bu gelişmeye paralel olarak çok çalışmanın ortaya çıktığını ve bu çalışma sonucunda bir sermaye birikiminin sağlandığını, kapitalizmin de bunun sonucunda ortaya çıktığını vurgular. Ayrıca bu süreçte karizmatik bir otoritenin ortaya çıkışı toplumu ardından sürüklemekte, yenilikçi yapısı ile toplumun iç dinamiğini harekete geçirerek toplumsal değişimde öncü rol oynamaktadır. Üçüncü olarak devletle olan ilişkiler, rasyonelleşme süreci, statü gruplarının yaratılması ve sonrasında modern kapitalizmin gelişimi toplumsal değişmeye öncülük etmektedir. Rasyonelleşme süreciyle gelenekselden modern yasal sürece geçiş toplumsal değişmeye öncülük etmektedir.

1.1.4. Yapısal-Fonksiyonalist Yaklaşım: Talcott Parsons

Toplumsal hareketleri açıklarken toplumsal değişmen konusunu ele alarak, toplumsal değişme kuramları ve düşünürlerinin geliştirdikleri fikirleri açıkladık. Yapının her bir parçasının bütün içinde anlam ifade ettiği yaklaşımda, her bir parçasının bir fonksiyonunun olduğu üzerinde duran fonksiyonalist yaklaşım, Parsons'ın yapı çözümlemeleri ile beraber parça ve bütün arasındaki ilişkinin ele alınmasını sağlamıştır. İşlevselci yaklaşımın öncüsü olan Comte, Durkheim, Spencer'ın her bir parçanın bütün için ifade ettiği anlam üzerinden yola çıkarak, değişimin boyutunun modern dönemde büyüdüğü görülmektedir. Toplumsal değişme kuramında işlevselcilerin benimsedikleri üç yaklaşım mevcuttur: “farklılaşma (differentiation), yeniden bütünleşme (reintegration) ve uyum (adaptation)” (Smith, 1995: 29). Bu üçlü çözümleme değişmenin özünü yansıtan, değişmenin özüne yönelik kapsayıcı çerçevenin temel, gerekli ilkelerini bir bütün olarak yansıtır.

İşlevselciliğin toplumda her parçanın toplumun bütünü için önemli olduğu yaklaşımından yola çıkan Parsons, yapısal-işlevsel yaklaşıma yeni bir boyut

kazandırmıştır. Denge ve uyum yaklaşımları Parsons'ın yapısal işlevselci kuramının merkezinde olan iki kavramdır. Amerikan sosyolojisinin öncü isimlerinden olan ve II. Dünya Savaşı döneminde toplumsal değişme ve toplumsal yapı ile ilgili çözümler yapan Talcot Parsons sosyoloji alanında Amerika'da önemli fikirler geliştirmiştir. Parsons'ın denge üzerine yapısal işlevsel vurgusu (en iyi toplumsal değişim değişimin olmamasıdır) (Ritzer ve Stepnisky, 2014: 214) 1960'lı yıllarda Amerikan sosyolojisinin gelişimi ve çıkarlarıyla örtüşen bir seyir izlemiştir. Talcot Parsons'ın yapısal işlevselci kuramını ve tüm eylem sistemlerinin dört işlev zorunluluğu -uyum, amaca ulaşma, bütünleşme ve gizlilik (UABG)- üzerine fikirleri (Ritzer ve Stepnisky, 2014: 278) olmakla beraber, Parsons'ın dört eylem sistemine – toplumsal sistem, kültürel sistem, kişilik sistemi ve davranışsal organizma-değirmek ve son olarak, Parsons'ın devingenlik ve toplumsal değişime -onun evrimci kuramı ve onun değiş tokuşun genelleşmiş medyası üzerine fikirleri- yönelik çözümleri yapısal işlevselciliğin özünü vermektedir.

Parsons, klasik sosyolojinin öncüleri olan bazı isimlerin fikirlerini bir araya getirmeye çalışarak özellikle Weber'in bireyciliği ile Durkheim'ın bütüncüllüğünü birleştirmeyi hedefliyordu. Parsons'ın görüşlerinin odak noktası, fikirler, değerler ve normları ile bunların hepsinin üstündeki toplumsal sistemlerin içindeki norm ve değerlere uyan bireysel eylemlerin bütünleşmesiyle ilgiliydi (Marshall, 1999: 579). Aynı zamanda Marx Durkheim ve Comte gibi kurucu isimler yapı merkezli bir sosyoloji geliştirerek, yapı-fail ikiliğinin de ortaya çıkmasını sağlamışlardır. Yapı merkezli sosyoloji anlayışını savunan düşünürlerin aksine, fail odaklı anlayışlar sosyolojiyi, sosyal eylemin anlamını yorumlayan bir bilim olarak görmüşlerdir. Yapısal işlevselcilik kuramının öncülüğünü yapan Parsons da sosyal eylemler üzerinden giderek fail odaklı yaklaşım sergilemiştir.

Parsons *The Structure of Social Action*, adlı eserinde insan eylemlerini açıklama yoluna gitmiştir. Parsons'a göre, sosyal düzenliliğin açıklaması için bireylerin davranışlarına etki eden sosyal normlar ve değerler sistemi çok boyutlu olarak teorinin merkezine alınmalıdır. Anlama yönelik olan eylem dünyası değer yüklü olmayı ve bununla birlikte toplumsal değişme ve denge konusunda da bir ilişki ağını geliştirmiştir. Özellikle sistem kavramına değinen kuramında Parsons (Wallace ve Ruth, 2015: 55), kültürel sistem düzeyinde anlam veya simgesel sistemleri ele alır. AGIL çözümleriyle Parsons, denge ve uyum yaklaşımdan bahsederek aslında en

iyi değişimin değişmemek olduğu üzerinde durmaktadır. Çatışma, denge ve işlev değişim kaynağı olmaktan çok, toplumsal denetimin çökmesinin bir göstergesi olduğunu vurgulayan Parsons (Swingewood, 1998: 301) insan toplumunun öznel öğesini nesnel bir yapı olarak analiz etmeye girişmişti: amaçlar, araçlar ve koşullar, bunların hepsi aktörün bakış açısına göre ve ayrıca dışsal veriler olarak teorileştirilmişti.

1.1.5. Aksiyonalist Yaklaşım: Alain Touraine

Toplumu ve toplumda meydana gelen değişimlerin yönünü ele alan, sosyal olayların ve eylemselliklerin önemine vurgu yapan bu yaklaşımda, Alain Touraine yeni toplumsal hareketler noktasında açıklamalar gerçekleştirmişti. Touraine'nın (Uysal, 2016: 141) öncülüğünü yaptığı bu yaklaşım yeni toplumsal hareketlerin vurgusu olan kimlik ve kimlikle bağlantılı *merkezi çatışma* kavramını vurgulamıştır. Yakın dönemde sanayinin gelişmesi sonrası toplumda yeni çatışmalar (kimlik çatışmaları) ortaya çıkmıştır. Bu çatışmaların etkilendiği alanları da eylemcilik kuramına göre açıklamaya çalışan Touraine, yeni toplumsal hareketlerin öncüsü konumundadır. Eylemcilik (actionalism) kuramının ortaya atılmasında asıl etken toplumsal değişmenin boyutlarını açıklamak ve toplumsal hareketlerin de bu toplumsal değişme alanlarında ne kadar etkilendiğini vurgulamak olmuştur.

Marshall'a (1999: 228) göre eylemcilik (actionalism), genellikle Fransız sosyolog Alain Touraine'in adıyla birlikte anılan ve Talcott Parsons'ın önerdiği eylem perspektifiyle (eylem kuramı) karıştırılmaması gereken bir terim. Touraine 1960'lardan başlayarak *The Self-Production of Society'de* (1973) etraflica anlattığı radikal bir yeni kuramsal çerçeve geliştirmiştir. Touraine'in amacı, kendi sözleriyle, toplum sosyolojisinin yerine aktörler sosyolojisini koymak ve buna bağlı olarak sosyolojide gördüğü, nesnel ve öznel yaklaşımlar ya da sistem ve eylem yaklaşımları şeklindeki yanlış bölünmeyi ortadan kaldırmaktır. Eylemcilik, toplumsal aktörü, yapısal ve tarihsel fenomenlerle ilgili kuramlar dahil olmak üzere, kuramsal ilgi merkezi durumuna getirecektir. Aktörler sadece toplumsal sistemlerin bileşenleri değil, aynı zamanda bu sistemlerin asli failleridir.

Touraine'in analizinde toplumsal sınıflar gibi gruplar ve kolektif topluluklar da dışlanmaz. Yine de bu topluluklara kategoriler olarak değil, toplumsal aktörler arasındaki dinamik ilişki kümeleri gözüyle bakılmaktadır. Eylemciliğin dinamik

yönü, Touraine'ın deyişiyse tarihselliğidir (Jean Paul Sartre'dan uyarlanmış bir terim); yani, toplumun kendi ayakları üzerinde durma becerisi, tarihin insanın bir etkinliğı olma özelliğini yansıtmasıdır. Sosyolog tarihselliğın bir unsurudur (negatif bir gözlemci değildir) ve kendi toplumunun çatışmalarından kesinlikle etkilenecektir. Touraine bu noktadan hareketle, sosyologların toplumsal değişim hareketlerini, onların içinde doğrudan yer alarak inceleyerek ve bu incelemeler sonucunda yeni yaklaşımların geliştirileceğini vurgulamaktadır.

Touraine'a (2016: 35) göre, eylemci sosyoloji çok yönlü ve çatışmalarla dolu olacak, ama toplumsal değişim süreçlerine aktif olarak katılması nedeniyle daha meşru bir rol oynayacaktır. Somut olarak ifade edersek, eylemci yaklaşım, toplumsal değerlerin nasıl şekillendiğini, dolayısıyla, her tarihsel çağda devrimci değişimi gerçekleştirme kapasitesiyle bir toplumsal hareket örgütleyen “tarihsel özne”yi (kolektif aktörü) yakalayarak toplumsal değişimin nasıl sağlandığını açıklamaya çalışmaktadır. Touraine daha önceki çalışmalarında, tarihsel öznelere çalışmak suretiyle kendi farkındalıklarına ulaşacaklarını, böylece, kapitalizmin tarihsel öznesini ifade eden toplumsal hareketin örgütlü emek olacağını ileri sürmüştü. Fakat daha sonraki çalışmalarında “üretim” anlayışım genişletmiş ve kuramına, kadınların, öğrencilerin, nükleer silahları protesto edenlerin ve milliyetçilerin faaliyetlerini içerecek şekilde diğer toplumsal hareketleri de almıştır.

1.2. Modernizm ve Postmodernizm

Toplumsal değişim süreci, toplumları etkileyen tarihsel olaylarla beraber, teknolojik ve bilimsel etkenler ışığında ilerleme kaydetmiştir. Bu sürecin en görünür olduğu dönem modern dönemdir. Modernleşme döneminde kültür, ekonomi, siyaset, bilim olmak üzere diğer birçok alanda değişimler söz konusu olmuştur. Değişim sürecini hızlandıran etkenler modernleşme süreci ve onun devamı niteliğinde olan postmodernleşme süreciyle en üst noktaya ulaşmıştır. Toplumsal alanı etkileyen bilim, teknoloji, sanat ve edebiyatta meydana gelen değişimleri tanımlamakta kullanılan modernizm bir süreci ifade etmektedir. Bu sürecin devamında postmodernizm gelişme göstermiştir. Giddens'a (2012: 1020) göre, postmodernizm (*postmodernism*) toplumun artık tarih ya da ilerleme tarafından yönetilmediğini inancına denk gelmektedir. Postmodern toplum oldukça çeşitlilik ve çoğulculuk gösteren, gelişimini hiçbir “büyük anlatı”nın yönlendirmediği bir toplumdur. Modern

dönemde endüstriyel gelişmeler, teknolojinin toplum üzerinde etkisi ve zaman uzam kavramının değişimi küresel bir dünyanın oluşmasını sağlamıştır. Küreselleşme, teknolojik gelişmelerden faydalanarak, yeni dünya düzenin oluşumu üzerinden başlayan modern dönemin argümanlarından faydalanıp, postmodernizmin belirsizlikleriyle yeni bir sürecin habercisi olmuştur.

Gelenekselden kopuş sürecinde aklın ilerlemeye olan etkisi, bilimsel gelişmeler, matbaa ve bilimsel devrimler, politik olaylar ve teolojik paradigmaların yerini rasyonel çözümlemelere bırakması modernleşme sürecini ortaya çıkarmıştır. Modernleşme sürecinde temel vurgu artık akıl ve ilerleme olmuştur. Bauman'a (2000: 104) göre, toplumsal anlamda modernlik, standartlar, ümitler ve suçlulukla ilgilidir. Bu yaklaşıma göre her zaman yarın bugünden daha iyi olacaktır ve bu vaat beli standartlarla desteklenmektedir. Geleceğe dair umutları besleyen standartlar her daim devam etmektedir. Standartlar ve gelişmelerin vaat ettikleri umut, aydınlanma, rönesans, reform, bilimsel devrimlerin gelişmesi, sanat hareketleri, toplumsal alanda bir dönüşüm yaratmıştır. Teknolojik gelişmeler de eklenince değişim hızlanmıştır. Hızlı bir değişim süreci toplumda farklı gelişmeleri meydana getirirken beraberinde zihniyet dönüşümünü de sağlamıştır. İdeoloji noktasında başlayan bu dönüşüm, düşünce dünyasını etkileyerek, dünya algısını, bilimsel gelişmeleri, dini inanışları ve kültürel kodları dönüştürecek aşamaya ulaşmıştır.

Toplumsal değişim ve dönüşümün sağlanmasındaki etkisi kadar, dönemsel bir değişimi de beraberinde getirmiştir. Bu sürecin bir üst boyutu da bu nedenle postmodernizm olarak algılanacaktır. Postmodernizm ile toplumsal değişim dönüşüm farklı bir boyut kazanmıştır. Mimariden, zihinsel imgelerin dönüşümüne, simülasyon çağından, hızlı iletişim ağına kadar, sanatsal çalışmalardan kültürel kodların dönüşümüne ve kapitalizmin ürettiği yeni algı operasyonlarına kadar toplumun içinde olduğu süreci özne merkezli olarak dönüştürmüştür. Bu nedenle modernizm ve postmodernizmin birbiriyle olan ilişkisinin ele alınması önemlidir. Çünkü sürecin modernizm olarak devam ettiğini savunan düşünürler kadar, modernizmden kopuşu ifade eden postmodernizmin ortaya çıktığını savunan düşünürler de mevcuttur.

Toplumsal hareketler noktasında meydana gelen gelişmeler modernizm ve ardından postmodernizmle beraber yeni bir yaşam alanı bularak, değişimin tüm boyutlarına uyum sağlamıştır. Küreselleşme süreciyle devam eden bu değişim süreci, kullanılan araçlarla yeni bir dönem habercisi olmuştur. Hareketlerin kullandıkları

araçlar, yaşadığı dünyaya karşı sorumluluklar, insani değerler, çevre sorunları, aktörlerin talepleri noktasında yeni bir gelişme sağlamıştır. Örnek olarak teknolojinin gelişmesi ve buna bağlı olarak kullanılan araçların hareketler tarafından kullanılması, sosyal medya gibi devasa bir gücün amaçlar uğruna kullanılması yeni toplumsal hareketler dalgasını meydana getirmiştir. Bu süreçte etkili olan bu değişimleri modernizm ve postmodernizm çözümlemeleriyle ele almamızın temel sebebi meydana getirdikleri dönüşümlerden dolayıdır. Bu nedenle hem kavramsal kargaşayı ortadan kaldırmak hem de değişime etki eden süreçleri açıklamak adına modernizm, modernleşme, modern, postmodern, postmodernizm kavramları ele alınacak olup, ardından küreselleşme ve kuramları açıklanacaktır.

1.2.1. Modernizm

Modern dönem, aydınlanma ve rönesans-reform hareketleri ve ardından bilimsel devrimlerle ortaya çıkan bir süreci ifade etmektedir. Toplumsal değişim konusunda yapılan çalışmalarda radikal değişikliklerin olduğu bir dönem olarak kabul görmektedir. Ortaya çıkan gelişmeler sonucunda modernizm bir bütün olarak dönüşümü ifade eder olmuştur. Bu dönüşümün ortaya çıkışını hızlandıran etken de toplumsal gelişmelerde etkili olan aklın ön planda olmasıdır. Akıl ve bilim alanındaki gelişmeler bir bütün olarak değişim üzerinde etkili olduğu gibi, çeşitli dönemlerde toplumsal alanlarda da dönüşümler sağlamıştır. Bu dönüşümlerin hepsi bir bütün halinde modernizm sürecini ifade etmektedir. Bilton ve diğerlerine (2009: 516) göre modernizm olarak tanımlanan bu süreç farklı dönemlerden oluşmaktadır. İlk olarak Descartes'in felsefesi ve Newton'un bilimsel kuramlarının değişime öncülük ettiği 17. yüzyıl döneminde rasyonel bilimin temelleri atılmış oldu. Ardından 18. yüzyılda, aydınlanma süreciyle rasyonalizm, bilim ve akla inanç ön plana çıktı. Siyasal devrimlerle insan hakları ve güçlerine inanç arttı. 19. yüzyıl başları, kentsel endüstriyel modernliğe karşı hareketler, örneğin edebiyat ve sanatta romantik hareket gelişim gösterdi. Bilim aracılığıyla ilerlemeye inanç çerçevesinde pozitivizm gelişme gösterdi. 19. yüzyıl sonları ve 20. Yüzyıl başları, Nietzsche'nin felsefesi ve Weber'in sosyolojisinde ifadesini bulan modernitenin sonuçları hakkında şüphe ve korku artsa da 20. yüzyıl başları, basit doğru ve gerçeklik modelleri sorgulanır oldu. Bilimsel görelilik, örneğin Einstein'ın çalışmaları, edebiyat ve sanatta yüksek modernite, sanatta gerçeküstücü ve avangard hareketler (örneğin

Picasso ve Magritte'nin resimleri) gelişti. Tüm bu gelişmeler ışışında modernizm ilerlemeyi ifade eder oldu.

Nihai olarak, 20. yüzyıl sonları, bölünme, kültürel çeşitlilik ve kimliklerin çoğulluğu çerçevesinde birçok alanda yeni gelişmelerin yaşandığı dönem oldu. Örneğin kültür kuramında post-yapısalcılık ve Derrida'nın çalışması, imgelerin kitlesel yeniden üretimiyle Benjamin'in çalışması, göstergelerin aşırı bolluğuyla Baudrillard'ın çalışması bu değişimlerin teorileştirilmiş halidir. Bu süreç postmodern sanat ve mimari alanında da gelişmelere öncülük etmiştir. Bu süreçlerin tamamı modernleşme hareketleri ve modernizm akımını ortaya çıkaran etkenler olsa da kavramsal olarak farklı adlandırmalar söz konusudur. Bu kavramlar çerçevesinde genel kabul gören modern, modernizm ve modernite bir bütün halinde değişimin farklı versiyonlarıdır.

Modernizm genel bir kavram olarak kabul edilmekle beraber, modern, modernite, modernleşme gibi kavramlar da bu süreçte birbirinin yerine kullanılmaktadır. Ama bu kavramların hepsinin ortak bir noktası Wallerstein tarafından vurgulanmaktadır. Wallerstein'a (2009: 82) göre, modern dünya ile ilişkili, ele alınan önemli bir kavram varsa o da ilerleme fikridir. İlerleme fikri modern dönemin temel kabulüdür. Jeanniere'nın da (1994: 15) vurguladığı üzere modernlik teknik alanlarda ve endüstriyel gelişmelerde anlam bularak ilerlemektedir. Bu yaklaşım birçok sosyolog tarafından da ele alınmıştır. Çünkü sosyolojinin ilk ortaya çıkışında etkili olan gelişmeler modern dönemin özellikleri ile beraber ilerlemiştir. Skırbekk ve Gilje'e (2006: 377) göre bilim, ahlak, sanat bu ilerlemenin etki ettiği alanlar olmuştur. Çünkü bilim gerçeklik sorunlarıyla, ahlak normatif sorunlarla ve sanat bir şeyin güzel, hoş olup olmadığına dair kendine özgü estetik sorunlarla ilgilenirken modern araçlardan faydalanmıştır. Bu alanlara ek olarak bilimin gelişmesi ile akıl vurgusunun ön plana çıkması inanç anlamında da bazı değişimlere öncülük etti. Bu öncülük de Kant'ın akla olan vurgusu önemli bir yere sahiptir. Kant akla olan vurguyu geliştirirken, bilim, sanat ve ahlak konusunda ortaya çıkan gelişmelerin toplumsal değişmeye etki ettiğinin üzerinde durmaktadır.

Akıl gelişmenin temel öncülü olarak kabul edilince, yeni bir dünya yaratımı olarak kabul edilen modernizmin erevesi de bu şekilde belirlenmektedir. Buradaki temel vurgu modernizmin dünyanın rasyonel anlaşılmasına dayalı bir anlayış olduğuna dairdir. Çiğdem'e (1997: 51) göre, rasyonalizm ve modernitenin bir ilişkisi

olarak yeni bir süreç yaşanmıştır. Toplumsal alanda etkili olan siyaset, kültür, sanat ve bilimsel alanlarda akla olan vurgu rasyonel çözümlerlerin önünü açmıştır. Bu rasyonellik seküler bir dünya algısı oluşturmuştur. Bu seküler yaşamın tecrübeleri de kavramsal olarak modern, modernleşme ve modernizm kavramlarının farklı şekillerde kullanılması gerektiğini göstermiştir. Çünkü modernizmin en büyük etkisi paradigma değişikliğidir. Yeni olana dair ne varsa temelleri bu dönemlerde atılmıştır. Akıl çağı, modernizm veya modernleşme süreci şeklinde adlandırılan on yedinci yüzyıl ve sonrasında akıl artık algılamının yegâne öncüsü olmuştur.

Toplumsal alanda meydana gelen değişimlere öncülük eden teknolojik gelişmeler ile siyasal ve sosyal hareketler toplumu dönüştüren temel etkenler olmuştur. Avrupa’da başlayan siyasi devrimler, endüstri alanındaki gelişmelerle ve beraberindeki ekonomik gelişmeler, modern dönemin dönüşmesinde etkili olmuştur. Teknoloji alanındaki devrimler de bu süreci üst boyuta taşımıştır. Teknolojik gelişmeler, kültürel değişimler ve bilimsel çalışmaların etkisiyle yeni gelişmelerin önü açılmıştır.

Heywood’un da (2007: 27) ifade ettiği gibi, yeni gelişmeler sosyal alana etki etmiştir. Bu etkinin ilk görüldüğü alan ekonomik gelişmelerdir. Çünkü modernleşme, sınıflı toplum yapısını meydana getiren iktisadi gelişmelerle ilişkilidir. Aynı şekilde siyasal alanı etkileyen modernleşme, monarşilerin dönüşmesine ve demokratik ilkelerin konuşulmasına olanak tanımıştır. Bu olanakları sağlayan yegâne güç de modern yasal ussal gelişmelerdir. Kültür alanında da etkili olan modernleşme, kültürel kodların değişmesi bakımından toplumsal alışkanlıkları da bu değişim sürecine dahil etmiştir. Bu alışkanlıkların başında gelen din ve siyasi fikirlerle meydan okuma başlamıştır. Bu meydan okumayı sağlayan modern dönem düşüncesi birçok düşünür tarafından da kabul görmektedir.

Marx’la başlayan toplumsal çözümleme ve toplumsal değişme süreçleri analizi, birçok düşünürün katkısıyla devam etmiştir. Bu düşünürler toplumsal, siyasal, ekonomik, sanatsal ve kültürel açıdan modern döneme etki eden alanlar üzerinde durmuşlardır. Fakat toplumsal değişimin boyutunu açıklama açısından modernizm düşüncesinin yanı sıra postmodernizm düşüncesinin de ele alınması gerekmektedir. Çünkü klasik sosyolojinin düşünürleri olarak kabul edilen birçok düşünürün ele aldığı konulara ek olarak, çağdaş döneme damga vuran düşünürler değişimi etkileyen sürecin tamamlanmış bir modernizm olduğunu, yeni toplumsal gelişmelerin artık

postmodern süreçle ele alınması gerektiğini vurgulamaktadırlar. Bu nedenle toplumsal değişmeye etki eden modernizm süreci sonrası postmodernizm ele alınmaktadır.

1.2.2. Postmodernizm Kuramları

Modernizm uzun bir dönemi kapsayan modernleşme sürecinin ifadesi olarak ele alındı. Modernleşme sürecinin toplumsal değişmeye olan etkisi, olumlu veya olumsuz değişimlerin ortaya çıkışı, modernleşme süreciyle başlayıp günümüze kadar devam eden toplumsal olayların günümüzde küreselleşme ve postmodernleşme sürecine etkisiyle en üst düzeye ulaşmıştır. Modernleşmenin bitmemiş bir süreci ifade ettiğini savunan görüşlere göre, modern dönemden tam anlamıyla bir kopuş olduğu söylenemez. Modern dönemin geçişini adlandırmak amaçlı birçok düşünür farklı adlandırmalar kullanmıştır. Bu adlandırmalardan bazılarına değinen Giddens'a (1998: 10) göre, bilgi toplumu, tüketim toplumu, postmodernlik, postmodernizm, endüstri sonrası toplum, kapitalizm vs. gibi adlandırmalar kullanılmaktadır. Bu adlandırmalardaki temel vurgu önceki dönemin kapanmak üzere olduğu fikridir.

Bu sürece dair birçok düşünür fikir belirtmiştir. Bu düşünürlerden biri olan Baudrillard, tüketim, simülasyon çağı şeklinde bu dönemi kavramlaştırmaktadır. Baudrillard'ın postmodernizme dair açıklamalarının detaylı bir şekilde ele alındığı başlıkta açıklamalar yapılmaktadır fakat postmodernizm kuramının öncülüğünü yapması bakımından döneme dair açıklamaları genellikle tüketim çağı şeklinde damga vurmaktadır. Çünkü Baudrillard (Yılmaz, 2003: 344), toplumun tüketim toplumuna dönüşmesi ve kapitalizmin gelişmesi ile insanların günlük hayatlarının metalaşması sürecine girdiğini vurgular. Ekonomi bu süreçte önemli rol oynamakta, böylece önceleri diğer insanlarla ilişki içindeki insanlar artık metalaşmış nesnelerle karşı karşıya kalmaktadır. Baudrillard'a göre, toplumun hızlı değişmesi ile artık statü yerine tüketim öne geçmektedir. Tüketimin artması sonucunda insanlar kimlik ve statülerini ne kadar tükettiğine bağlı olarak toplumda sergilemektedir. Postmodern dönemde bu sergilemenin desteklenmesi sahte bir dünyanın da yaratılmasının önünü açmaktadır. Bu sahtelik kültür, teknolojik ürün ve araçlarında olduğu gibi sanatta da ön plandadır.

Postmodernizm sanat akımları ve mimarideki gelişmelerle başlayıp, teknolojinin gelişimiyle beraber iletişim, medya araçlarının desteğiyle sıklıkla çağdaş sanatlarla ilgili kültürel bir fenomen olarak ele alınmaya başlamıştır. Bu sürece bağlı olarak postmodern dönem zıt unsurları görünüşe göre, anlamı yıkmak ve tümüyle parçalamak için birbirine bağlar. Kültürel tarz ve unsurlara öykünme yoluyla nitelendirilir; ancak yöntem ve ilerleme ile ilgili derin bir şüphecilik de içerir. Bunun yerine, çeşitlilik ve parçalanma ön plana çıkarılır. Daha genel bir perspektif olarak postmodernizm, toplumun nasıl geliştiğine ya da neye inanmamız gerektiğine dair her şeyi kapsayan, toplam haline getiren herhangi bir açıklamayı -ya da bir meta anlatıyı- kabul etmede derin bir isteksizlik sergiler. Etkili kuramcı Jean Francois Lyotard'a (Bilton ve Diğerleri, 2009: 516) göre, en uç noktaya götürerek basitleştirirsek, postmodern olanı meta-anlatılara karşı kuşkuculuk olarak tanımlayabiliriz. Postmodernist için bu tarz meta (büyük) anlatılar, bu öğretiler birleştirici anahtara sahip olduğunu iddia edenler tarafından dayatıldığı için doğrudan otoriteryanizme yol açan yanılsamalardır. Bunun yerine, yerinden etmeyi destekleyip açık, tahmin edilemez bir gelecek önerdiği için postmodernistler, çeşitlilik ve farklılıklara önem verirler (Bilton ve Diğerleri, 2009: 516). Çeşit ve farklılıkların açıklanması, yorumlanması ve kuramsallaştırılmasını sağlayan birçok düşünür bulunmakla beraber, postmodernizme kuramsal olarak katkı sunan düşünürlerin fikirleri ele alınca konu anlaşılır olacaktır.

Postmodern döneme geçişten önce, modern toplumun teorileştirilmesinde üç büyük klasik sosyoloji düşünürü farklı özelliklerle dikkatimiz çekmişti (Yılmaz, 2003: 342). Marx, modern dünyayı biçimlendiren ana dönüştürücü olarak *Kapitalizmi* vurgulamış, feodal toplumdan pazar için üretime dayalı kapitalist topluma geçişte hem maddi ürünlerin hem de insan işgücünün metalaşma sürecine dikkatimizi çekmişti. Durkheim, modern kurumların asıl dönüştürücüsünün sanayi olduğunu, bu süreçte karmaşık iş bölümünün ortaya çıktığını ve mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçildiğini vurgulamıştı. Weber ise esas olarak rasyonelleşmeye vurgu yapıyor, ancak emeğin metalaşması ve teknoloji gibi olgulara da önem veriyordu. Bu süreçler modern dönemi açıklamak için yeterli görülebilirdi. Hatta bu üç düşünüre ek olarak Giddens, bunları birleştirerek toplumun oluşumunda simgesel işaretlerin yaygınlaşması ile uzmanlık sistemlerinin oluşmasını önemli olgular olarak ele almaktaydı. Ama artık klasik modern dönem çözümlemelerini

yapan düşünürlerin çözümlemeleri çağdaş dönem toplumu açıklamak için yeterli değildir. Bunlara ek olarak Baudrillard, Foucault ve Lyotard'ın postmodernlikle ilgili düşünceleri modern dönemi etkilemiş olan klasik düşünürlerin etkisiyle beraber açıklanacaktır. Çünkü modern dönemden keskin bir şekilde kopuş mümkün olmamakla beraber, modern döneme dönüş de artık mümkün gözükmemektedir.

1.2.2.1. Jean Baudrillard

Postmodern dönemin önde gelen kuramcılarından olan Jean Baudrillard, *Sessiz Yığınların Gölgesinde*, *Tüketim Toplumu*, *Simülakrlar ve Simülasyon* çalışmaları ile postmodern dönem ile ilgili çözümlemeler yapmaktadır. Baudrillard'ı postmodern dönem ve konumuz açısından önemli kılan nokta toplumsal değişim ile ilgili fikirlerinin iletişim, kültür, medya ve teknoloji alanında ön planda olması ve bu araçların toplumsal değişimde önemli rol oynamasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca tüketicinin toplumu denetleme için önemli bir araç olduğunu da vurgulaması kabul görmüş bir yaklaşımdır. *Simülasyon* ve *Hipergerçeklik* kavramlarına değinen Baudrillard, özellikle küresel medyanın toplumsal değişim üzerine etkisi üzerinde durmaktadır. Tüketim kültürünün yaygınlaştığı günümüzde toplum ve birey davranışlarının olumlu veya olumsuz anlamda değişimi söz konusudur. Kitlelerin yönlendirilmesi medya aracılığıyla gerçekleşmekle beraber, belirsizlikler çağında artık simülasyonlar ön plandadır. Baudrillard postmodern dönemin çözümlemesini yaparken karamsar ve uç noktalarda bir perspektif çizer. Bu perspektifin çizilmesindeki en büyük etkenin de giderek belirsizlikler dünyasının oluşmasından kaynaklanmaktadır.

Belirsizlikler dünyasının oluşmasının tarihsel süreçle ve dönemlerle de bağlantısı olduğunu ve dönemlerin açıklanması gerektiğini vurgulayan Baudrillard, toplumsal değişim sürecini açıklarken tüketim toplumu ve simülasyon çağı benzetmesi yaparak üç dönemi birbirinden ayırıp, yeni dönemin artık simulacr ve simülasyonlarla var olduğu üzerinde durmaktadır. Baudrillard (Yılmaz, 2003: 345) tarihsel olarak üç simulacr dönemine işaret etmektedir. İlk dönem, statünün önde olduğu dönemdir. Burada bir kimsenin giysilerine bakarak toplumsal statüsünü kestirmek mümkündür. İkinci dönemde Rönesansla birlikte değişmez statü işaretlerinin taklitleri ortaya çıkmıştır. Kentin, tiyatro ve sanatların gelişmesiyle taklit ortaya çıkmıştır. Mermer sütun yerine taklit alçı sütunlar yapılmıştır. Böylece birinci

simulacr çağı nesnelerin sonsuz sayıda yeniden üretilmesiyle oluşmuştur. Üçüncü simulacr çağı ise günümüzde gerçekleştirilen gelişmelerle ilgilidir. Üretimin yerine onun taklidi olan modeli öne geçmektedir. Üründen ve metadan işarete ve sembole geçilmektedir. Hatta daha ötede medya ile görüntünün gerçek haline gelişi söz konusudur.

Yeni dönem üretim, tüketim dönemi ve bu dönemi ayakta tutan araçlar ise taklit araçlarıdır. Taklit araçları döneminde toplum, sınıf, kitle, güç, statü, kurum, kültür gibi kavramların içinin boşaltıldığı süreçten geçiyor. Baudrillard'a (1997: 17) göre, tüketim günümüzün vazgeçilmezi haline gelmiştir. Tüketimi teşvik eden süreç, nesneler üzerinden insanlara neyi, nasıl, nerede ve ne zaman tüketmeleri gerektiği fikrini aşılarlar. Günümüz toplumunu tüketim toplumu olarak vurgulayan Baudrillard, simülasyonlar dünyasını yaratan iktidarın ve bu iktidarı yaşatan küresel medya güçlerinin dünyasında yaşadığımızı belirtmeye çalışır.

Teknoloji çağında tüketimi teşvik eden araçlar bilgi ağı oluşturmaktadır. Bu ağın içinde yer alan araçlar bilgiyi aktarmaktadır. Baudrillard (Giddens, 2012: 153) medya aracılığıyla da yeni bir çağ yaratıldığını, TV programlarında yeni imajların üretildiğini savunur. Bu imaj aracılığıyla gerçekliklerden ziyade sahte dünyalar ve tüketim araçları ön plana çıkmıştır. Bu tüketim sadece maddi olarak değil duygusal veya manevi olarak da anlaşılabilir. Örneğin insanların ölüm ve yaşama olan bakış açılarının tüketim aracı olarak kullanılması söz konusu olabilmektedir. Bunu sağlayan temel araç medyadır. Bu da medyanın toplum üzerindeki etkisinin aynı zamanda duygusal iletişim noktasında da etkili olduğunu göstermektedir. Modernlikten postmodernliğe geçişte yaşanan bu süreç artık eskiden kopuşu sağlamakta olduğu gibi, yeni bir sürecin habercisi anlamına gelmektedir. Günümüz artık postmodernleşme sürecini yaşamaktadır.

Modernliğin kendisini geleneksel yapılarla karşılaştırma özelliğini vurgulayan Baudrillard'a (Best ve Kellner, 1998: 141) göre, modernlik, batı toplumlarında kendini göstermiştir. Çünkü sanayi ve tüketim kültürü öncelikle bu toplumlarda gelişmiştir. Bu sürecin yegane üreticisi olan modern endüstride toplumunun temel anahtarı üretimken, postmodernlikte imitasyonlar (simülakrlar) toplum alanına ve düzenine hakim olmuş ve toplumu taklitlerle dönüştürmüştür. İnsan davranışlarında meydana gelen tepkiler, kültürel alandaki değişimler, kimlik oluşturma sürecine olan etki, yeniden üretimin birer aracı haline dönüşmektedir. Bu araç haline gelmenin

etkili olduğu gündelik hayatta, Baudrillard’a (1997: 86) göre, tüketim çılgınlığı, günlük alışveriş, lüks tüketim, beden inşası, cinsellik, reklam, pop art, spor ve dinlenme biçimleri üzerinde etkili olmuştur. Bu etkili süreç insanların da uyumlu bir şekilde yaşama ayak uydurmasını sağlamıştır. Bu uyum süreci aşırı tüketime sevk edilerek normalleştirme algısı yaratılmaktadır. Bu da bir denetim süreci ortaya çıkarmaktadır. Bu süreci “*sibernetik kontrol*” olarak adlandıran Baudrillard’a göre, tüketim toplumu kontrol toplumu olarak okunabilir. Tam da bu kontrol sistemi üzerinden gelişen toplumsal tepkilerin bastırıldığı süreçte gerçekliğin içi boşaltılarak kültür ve nesneler anlam dünyasından yoksun bırakılmaktadır.

Postmodern dünyanın içi boş ve anlamdan yoksun olduğunu vurgulayan Baudrillard’a (Kellner, 2000: 376) göre, postmodernite, bir nihilizm evrenidir. Anlam derinliği gizli bir boyuttadır. Baudrillard (2006a: 18), göstergeler dünyasını vurgulayarak, göstergelerin temel işlevinin gerçekleri ortadan kaldırmak olduğunu vurgular. Bu sayede yeni dönemde yaratılan içi boş gerçeklikler oluşacaktır. Sonuç olarak Baudrillard’ın tüketim toplumu kavramı postmodernizmin açıklaması için kullanılan ve günümüzde insan davranışlarının nasıl etkilendiğini ortaya koyan bir yaklaşımdır. Tüketim, toplumun var olduğu her dönemde mevcut olmakla beraber, küreselleşmenin olağanca yoğunluğuyla yaşandığı günümüzde bu süreç farklı bir boyut kazanmıştır. Bauman’a (2017b: 99) göre, bütün insanlar ezelden beridir tüketicidirler. Modern ve endüstri çağında insanlara biçilen misyonun küreselleşme döneminde de tüketici olmalarının teşvik edilmesiyle devam ettiğini vurgulayan Bauman’a göre, yeni toplumda bireyler artık birer tüketicidir.

1.2.2.2. Michel Foucault

Genellikle post yapısalçılıkla ismi anılan ve “*düşünce sistemleri tarihi profesörü*” olarak kabul edilen Michel Foucault’nun, deliliği, tıbbı, hapishaneleri, söylem, ideoloji, özne ve iktidarı, toplumsal yapı ve cinselliği konu alan çalışmaları ön plandadır. Bu çalışmaların çoğu toplumsal hareketlerin öncüleri tarafından da iktidara karşı direnme konuları olarak ele alınmaktadır. Hareketler sosyolojisi noktasında ayrı bir öneme sahip olan Foucault’nun özellikle 1968 öğrenci hareketlerinin de öncüsü olması vesilesiyle değindiği konuların özü toplumsal değişme ve bu değişimin toplumsal hareketlerle olan ilişkisiyle bağlantılıdır.

Foucault, çeşitli alanlarda sürdürdüğü çalışmalarla genellikle toplumsal yapı ve iktidar ağları üzerinde odaklandı. Şeylan'a (1999: 217) göre, Foucault, bireyi, toplumu, kurumları ve bunların iktidarla olan ilişkilerini incelemiştir. Bu ilişkide iktidarın bilgiyi sağlama ve özneyi kontrol altına almasıyla amaçlarına ulaşmaya çalıştığını vurgulamaktadır. Bu amacı gerçekleştirirken akıl, bilgi ve iktidar araçları olan diğer tüm toplumsal etkenleri kontrol etme söz konusudur. Bu kontrolün sağlanmasında etkili olan araçlar da modernleşme hareketleriyle başlayıp günümüze kadar etkileri devam eden ronesans, reform, modernizm ve postmodernizm sürecinin birer parçasıdır. Endüstriyel gelişmeler de bu süreci destekleyerek iktidara hizmet etme amaçlı bilgi üretmektedir.

Söylem teorisini ele alarak, söylemin ilgi alanı bakımından bilgi-iktidar konumunu ele alan Foucault (Hekman, 1999: 226) şu tezleri öne sürmektedir; söylemin hem öznelere hem nesnelere yarattığı tezi var... İkinci tez olarak, bilginin bir güç iktidar formu olduğu... Ayrıca o güç/iktidar-bilgi ilişkisi, politik unsur olarak söylem teorisi de çalışmaları arasında yer almaktadır. Bütün bilginin toplumsal kurumsal ve söylemsel baskının bir bileşkesi tarafından belirlendiğini vurgulayan Foucault, bilginin bir kısmının baskın söylemlere meydan okuduğunu bir kısmının onlarla iş birliği yaptığı vurgulanmaktadır (Wilson, 2003:117). Foucault'nun üzerinde durduğu temel konu ideolojiden çok söylemlerdir. Foucault, Marxist yaklaşımın benimsediği ideolojiden farklı olarak söylem üzerinde durmakta ve söylemsel pratiklerinin iktidarla olan ilişkilerini açıklamaktadır.

Foucault'ya (1993a: 106) göre söylem, iktidarın hem aracı hem de sonucu olabilir. Bir direnme noktası geliştirebileceği gibi bazen de iktidarın amaçları doğrultusunda hareket geliştirebilir. Söylem, iktidar üretimi, iktidarı yüceltme ilişkisini artırırken aynı zamanda tam tersi iktidarı yıpratıcı özelliğe de sahiptir. Söylem kavramına atfen, bilgi-iktidar ilişkisini ele alan Foucault, söylemin iktidar ve dilbilimsel ilişkisine de odaklanmıştır. Çünkü artık çağımız söylem çağıdır. Sözen'e (1999: 12) göre, söylem dışında hiçbir şey yok. Bilim, akıl, deney ve gözlemler, yasalar, kabuller ve bilimsel bilgi hepsi de söylemler çağında iktidara hizmet ettiği kadarıyla anlam ifade etmektedir. Artık katı ideolojik düşünce biçimini aştık. Çünkü çağımız söylemler çağı oldu.

Nietzsche ve Marx'tan yola çıkarak iktidar ilişkilerini çözümleyen Foucault, Nietzsche'nin iktidar yaklaşımı ile Marksist yaklaşımın çatışmacı sınıf yapısında

iktidarın baskıcı olduğu görüşüne katılmayarak her iki görüşe de eleştiri sunmuştur. Bilgi-iktidar ilişkisi bağlamında bir düşünce yapısı oluşturmaya çalışırken Foucault özellikle bilgiden yola çıkarak iktidar yapısına ulaşmaya çalışmıştır. Amacının iktidarı açıklamaktan ziyade iktidarın birçok aracı disiplin toplumunda nasıl kullandığıyla ilgilendiğini birçok eserinde vurgulamaktadır. Foucault'ya (2006:65) göre iktidar bilgi üretmektedir. Bu üretim sürecinde iktidar ve bilgi birbirini etkilemektedir. İktidar kendi varlığını sürdürmek için bilgiyi kullanmaktadır. Modern dönemde ve çağdaş dönemde bilgi güçlü bir araçtır. Bu aracı elinde bulunduran herhangi bir iktidar biçimi egemenlik uygulama noktasında etkili olabilmektedir.

İktidar bilgi ilişkisini bu şekilde tasvir eden Foucault bilginin ve bilme istencinin çözümlemesini ortaya koyarak, arkeolojik ve soybilimsel araştırmalarla bilgiyi elde etmeye çalışmıştır. Bilgi iktidar ilişkisinde asıl önemli olan iktidarın bilgiyi neden kullandığıdır. İnsanlar üzerinde egemenlik kurarken, normal ve anormal ayrımında bilginin önemi büyüktür. Aynı şekilde modern dönem kurumları, hapishaneleri, akıl hastaneleri, ıslahevleri gibi yerlerde iktidar ilişkisini bilgi aracılığıyla sağlamaktadır. İktidarın modern dönem ussal yasal meşruluğu oluşturduğunu vurgulayan Foucault (2004: 29) iktidarın modern dönemde devredilebilecek bir güç olduğunu vurgulamıştır. Bu açıdan bakılınca iktidar artık her yerdedir. Postmodern dönemde iktidar ilişkileri ve bilgi çözümlemesinin yapılmasındaki asıl amacın toplumsal çözümleme olduğu kabulü üzerinden başlayan süreçte Foucault, postmodern yaklaşımlara da öncülük etmektedir.

1.2.2.3. Jean-François Lyotard

Toplumsal değişme ve bu değişmenin etkili olduğu toplumsal hareketler ele alınırken modernizm ve postmodernizmin geçirdiği evreler ele alındı. Bu sürecin toplumsal hareketlerden yeni toplumsal hareketlere geçişi etkilemesi bakımından ele alınış şekli kuramcılara göre değişmektedir. Toplumsal değişme kuramlarında modern dönem sonrası süreci ifade eden postmodernizmi ele alırken farklı kuramcıların görüşlerinden faydalandık. Postmodern düşüncenin öncüleri olarak kabul edilen Foucault ve Baudrillard gibi isimlerin yanı sıra Jean-François Lyotard da postmodernizm ile ilgili çözümlemeler yapmıştır. Lyotard, *Postmodern Durum* adlı eseri ile postmodernizmi bilginin değişimi boyutuyla ele almaktadır. Postmodernizmin öncüsü olan Lyotard (2013), postmodernizmi toplumu genelleyici

kuramsal ilkeler çerçevesinde açıklamaya çalışan ve üst anlatı olarak ele almaktadır. Postmodernizmin genellikle en saf iradesinin mimaride olduğu iddia edilir.

Postmodernistlere göre, modernizm, maddelerin ekonomik kullanımının biçimin zarif bir basitliğini sağladığı sade, işlevsel bir tasarım ideali peşindeydi. Büyük cam duvarlı gökdelenler, kavisli ve yerçekimine karşı koyan köprüler rasyonel tasarım ve bilimsel bilgi uygulamasıyla doğal dünyanın sınırlarının fethini simgeledi. Bu modernist geleneğe karşı postmodernist sanatçılar ve mimarlar, dekoratif tarzların karşılaştırmasını ve uyumsuz zaman ve mekanlardan unsurların ironik ya da esprili birleşimini desteklerler. Biçimin işlevi takip etmesi vurgusuna sahip modernizmden farklı olarak postmodern tasarım ne ticariliği küçümser ne de uygun bir gösteriyle yüceltiyi, bunun yerine sadece eşlik eder (Bilton ve Diğerleri, 2009: 515).

Mimari ve yapı anlamında gelişen bu süreç, kültürel alanlarda yarattığı dönüşümler ve bilgi akışıyla kendini farklı bir şekilde göstermektedir. Jean-François Lyotard'ın üzerinde durduğu ve modernizm eleştirisi olarak kabul edilen postmodernizm yaklaşımında, bilginin dönüşümü ile ilgili yapılan çalışmaları söz konusudur. Bilgi felsefesi çerçevesinde bilginin dönüşümünü ele alan Lyotard, *Postmodern Durum* adlı eserinde, bilginin statüsünde bir değişimin olduğunu dile getirmiştir. Bilginin dönüşmesine bağlı olarak ortaya çıkan değişimler bütün dünyayı ve bu dünyayı anlama tarzlarımızı değiştirmenin başka bir ismidir.

Lyotard'a (2013: 11) göre, toplumlar post-endüstriyel çağa, kültürler postmodern çağa girerken bilginin de statüsü değişiyor. Bilginin statüsünde meydana gelen değişimler toplum, kültür, ekonomi alanlarını dönüştürerek süreci ileri bir aşamaya taşıyor. Bilgi iktidar ilişkisinin bu çerçevede ele alınmasındaki en büyük etken bilginin gücünün postmodern dönemde artmasıdır. Bilginin dönüşümü kurumların dönüşümünü, kurumların dönüşümü toplumun dönüşümünü sağlar. Bu dönüşümde sivil toplum, toplumsal hareketler ve özneler etkilenmektedir. Ayrıca teknolojik ve bilimsel gelişmelerde kullanılan bilginin değeri kullanım amacına göre de değişmektedir.

Lyotard'a (Smith, Philip, 2016: 306) göre, modern toplum, dil oyunları, teknolojiler ve söylemler çerçevesinde düzenlenir. Özellikle anlatıların toplumsal yaşantıdaki rolüne belirli bir dikkat çeker. Sanayileşmemiş toplumlarda mitler ve

hikayeler dinsel bir niteliğe sahipti ve toplumsal düzenin yeniden üretilmesine yardım ederdi. Teknolojinin gelişimi, aydınlanma ve modern dönemle beraber bu tür anlatılar toplumsal yaşama bir anlam katmıştır. Anlamın üretildiği postmodern süreçte bilgi dönüşümü sağlayan etken olmakla beraber, toplumsal değişimin yönü ve boyutlarından rahatsız olan hareketlerin de oluşumlarına neden olmuştur. Belirsizlikler, teknoloji, medya, kültür değişimlerinin hızlı şekilde ilerlediği bu sürecin takipçisi olan Lyotard, şimdi yeni bir çağa, postmodern çağa girdiğimizi ileri sürer. Bilim, teknoloji, karmaşık idari sistemler ve bilgisayarlar, “bilginin, son on yirmi üretimin temel gücü olduğu” bir aşamaya getirilmiştir. Bu değişim niteliksel olduğu kadar nicelikselidir. Bir zamanlar toplumsal yaşamı canlandıran ütopyik, hayali, hümanist söylemler otoritelerini yitirdiler. Lyotard bunu “büyük anlatıların çöküşü” olarak adlandırmaktadır.

1.3. Küreselleşme

Küreselleşme süreci toplumsal hareketlerin dönüşümünde etkili olan süreçtir. Yeni toplumsal hareket ele alınırken küreselleşme ile olan ilişkisi vurgulanmaktadır. Toplumsal değişim sürecinde etkili olan küreselleşme ve yeni toplumsal hareketler birbirini etkileyen çift yönlü bir ilişkiyi ifade etmektedir. Küreselleşme araçlarının yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkışı üzerindeki etkisi bu ilişkiyi ele almayı gerektirmiştir. Küreselleşmenin araçları olan kitle iletişim ve haberleşme kanalları ile sosyal medyanın güçlü yanları, eylemlerde kullanılan yöntemler, kısa sürede örgütlenebilme, destekçi bulabilme ve bunun yanı sıra kültürel olarak da etkileşimi sağlamada yeni toplumsal hareketlerin avantajları içinde yer almaktadır. Küreselleşme süreci ele alınırken aynı zamanda, toplumsal olarak ele alınan kültür, ekonomi, inanç, siyaset, kimlik, devlet, iktidar yapılanmaları, küresel şirketler, postmodern argümanlar olarak ortaya çıkan mimari yapılanma, sanat akımları, toplumsal cinsiyet ve beden vurguları da ele alınan konulardır. Bu konuların tamamı küreselleşme tanımı içinde yer almaktadır.

Küreselleşme fikrinin taşıdığı en derin anlamın, dünya mesellerinin belirsizliği olduğunu vurgulayan Bauman (2017b: 75), merkezin, kontrol masasının ve bir yönetim kurulunun olmadığı üzerinde durmaktadır. Bu da “*yeni dünya düzensizliği*”nin başka bir adı olarak literatüre geçmektedir. Marshall McLuhan da küresel köy olarak adlandırdığı bu sürecin, küresel bir dünya düzeninin habercisi

olduğu vurgulanmıştır. Küreselleşmenin modern araçlarla gelişmesinde etkili olan en büyük etken kapitalizmdir. Çünkü küreselleşme süreci egemen güçlere hizmet eden kapitalizmin sermayeyi geliştirmesi anlamında ulus aşırı şirketleri yaratmada etkili olmuştur. Tarihin sonu, ideolojinin sonu tartışmalarıyla başlayan küreselleşme sürecinde bu sonları yaratan kapitalizmdir. 1990'lı yıllarda kapitalizm süreci nihai zaferini ilan ederken, küreselleşme en üst boyuta ulaşmıştır. Kendini yenileyen neo kapitalist süreç ve küreselleşme ilişkisi özellikle ekonomik gelişmelerde ortaya çıkmaktadır.

Toplumsal değişim sürecini etkileyen, teknoloji, siyaset, ekonomi, kültür ve ekoloji alanlarını etkileyerek, dünyanın tamamını etkisi altına alan küreselleşmenin etkisiyle sınırlar daralmış, kültürel benzerlik yaşanmış, iletişim ağı yaygınlaşmıştır. McLuhan'ın (2001) '*Küresel Köy*' adlandırmasıyla çözümlediği küreselleşme, sınırların olmadığı bir dünyayı tasvir etmektedir. Chomsky (2002: 84) yeni şekliyle Neo Liberalizm olduğunu vurguladığı küreselleşmenin artık bir gücü ifade ettiğini savunmaktadır. Sınırların kalktığı dünya, küresel egemen gücün yeni yaşam alanıdır. Böylece Toplumsal dünyanın yerini alan küresel dünya insan varlığının bedensel ve zihinsel varoluş biçimlerini yöneten, belirli düzenliliklere sokan ve anlamlı bütünlüklerin parçaları olmalarını sağlayan zaman ve mekandan bağımsız bir yaşam alanı yaratmıştır (Hülür, 2000: 31).

Küreselleşen dünya sisteminde konunun anlaşılması açısından birçok kavram ortaya çıkmıştır. Kültür, modernite, postmodernizm, küresel sermaye, göç, kimlik, savaş, barış, cinsiyet, terör, ekolojik sorunlar, yeni toplumsal hareketler, insan hakları, kaynakların haksız dağılımı, yoksulluk, küresel şirketlerin etkisi gibi kavramlar küreselleşme etkisiyle yayılmıştır. 1990'lı yıllardan sonra tek kutuplu dünyaya dönüşen küreselleşme sistemi yeni dünya düzeninde millet ve ulusu, toplumu, kültürü, ideolojiyi, kimlikleri ve özellikle ekonomiyi, dönüştürmüştür. Özellikle neo kapitalizm sonucu teknolojik araç gereçlerin gelişmesi ve ekonominin dünya gücü haline gelmesiyle beraber toplumsal ilişkiler değişime uğramış, yeni dünyanın yeni sorunları ortaya çıkmıştır. Gelir adaletsizliği şeklinde yorumlanabilecek olan bu sürecin sonucunda gelir dağılımında eşitsizlik, savaş, çevre sorunları, insan hakları ihlalleri vb. küresel sorunlar ortaya çıkmıştır.

Küreselleşme disiplinler arası bir yaklaşımla ele alınmaktadır. Çünkü küreselleşme artık tüm alanları ilgilendirmektedir. İktisattan, siyasal bilgilere,

sosyolojiden hukuk bilimine, kültür, siyaset, ekonomi, halkla ilişkilerin tamamı küreselleşmeyle ilgilidir. Siyasi ve ekonomik etkileri bakımından detaylı bir şekilde ele alınan küreselleşme gün geçtikçe toplumu, doğayı kısacası dünyayı ilgilendiren her şeyi etkiler hal gelmiştir. Bu nedenle küreselleşmeye olan ilgi birçok sosyal bilim alanı tarafından artmakla beraber, küreselleşmeyi sosyolojik etkenleri bağlamında ele alan birkaç kuramcıya burada yer verilecektir. Küresel Köy benzetmesiyle Marshall McLuhan başta olmak üzere, dünyanın billurlaşması benzetmesiyle Roland Robertson, bilgi ve teknoloji çağı vurgusuyla Giddens, yeni dünya düzeni çözümlemeleriyle Wallerstein ve küresel belirsizlikler yaklaşımıyla Zygmunt Bauman küreselleşme sürecinde ön planda olan düşünürlerdir. Kültür endüstrisi üzerine fikirleri ile Frankfurt okulunun tüketim kültürüne dair vurgusu, küreselleşmeyle beraber devasa bir tüketime dönüşen gereksiz harcamaları da vurgulanan konular arasındadır.

Yerelliğin küresel güçler karşısında güçsüzleştiği küreselleşme döneminde, ulus devletin dönüşümünü sağlamakla beraber, toplumsal alanda kültür değişimlerini sağlayarak tek bir dünya kültürü oluşturmaya çalışmıştır. Sınırlar noktasında özellikle ekonominin artık hiçbir sınır tanımadığı, kapitalizmin gelişmesiyle küresel şirketlerin artık dünyanın her yerinde üretim sağladığı görülmektedir. Askeri ve güvenlik noktalarından savaş politikalarına kadar var olan çatışmaların sonucunda göç dalgaları da evrensel bir hal almıştır. Göç dalgalarına bağlı olarak küresel hareketlilik temel haklar ve özgürlükler konusunu da gündeme getirmiştir. Ayrıca cinsiyet ve kimlik, ekolojik sorunlar, kitle iletişim araçlarının toplumsal alandaki değişimleri sağlama gücü birçok kuramcı tarafından ele alınmıştır. Bu kuramcılar küreselleşmenin tektipleştirici politikasına ve insan hakları ihlallerine karşı gelişen hareketleri çözümleyerek yeni bir sürecin yaşandığını vurgulamışlardır. Bu süreci çözümleyen kuram ve kuramcılar sırayla ele alınmıştır.

1.3.1. Küreselleşme Kuramları

1.3.1.1. Giddens'in Küreselleşme Kuramları

Giddens sosyolojik analizlerinde genellikle modernizm yaklaşımlarıyla tanınır. *Modernliğin Sonuçları* isimli eserinde de bu süreci detaylı bir şekilde ele almıştır. Küreselleşme kavramı da bu bakımdan Giddens'in modern dönem çözümlemesinden bağımsız değildir. Küreselleşmeyi modernliğin sonucu olarak gören Giddens

(Erkızan, 2002: 66), bu süreci anlamlandırmak için modernliğin kurumsal boyutları olan gözetleme, kapitalizm, endüstriyalizm ve askeri iktidarı kullanmıştır. Bu kavramların yanı sıra süreç olarak küreselleşme zaman-uzam uzaklaşması, yerinden çıkarma ve düşünömsellik olarak modernliğin dinamizmini sağlayan kaynaklardan beslenir. Küreselleşmenin doğasını ve kapsamını anlamak için bu süreçleri de iyi kavramak gerekmektedir.

Giddens toplumsal değişme ve küreselleşme ile ilgili sosyolojik yaklaşımlar geliştirirken özellikle geç modernlik kavramını da kullanarak, küreselleşmenin toplumsal değişmeye etki eden bilgi ve iletişim teknolojileri, ekonomik ve siyasal faktörlerden etkilendiğini vurgular. Giddens (Martin, 2008a: 10) küreselleşmeyi dünyanın başka bir ucunda bulunan yerel durumlarlar evrensel kültür ve yaşayışların birbiriyle etkileşimi şeklinde vurgulamıştır.

Küreselleşmeyi genellikle postmodernizmin araçları bağlamında açıklayan Giddens, olumlu bir düşünce geliştirmiştir. Çok boyutlu ve çoğulcu bir anlayışla küreselleşmeyi ele alan Giddens, modernite-küreselleşme ilişkisi ile postmodern dönem çözümlemesi yapmıştır. Modern dönemi açıklama adına kullandığı, “güvenlik, tehlike ve risk” (Giddens, 1998: 17) gibi kavramların toplumsal dönüşümde etkili olduğunu savunmuştur. Modern dönem ve küreselleşmeyi birbirinden ayrı düşünmeyen Giddens (1998: 61-63) küreselleşmenin boyutları olarak kabul ettiği kapitalizm, ulus devlet, askeri dünya düzeni ve uluslararası iş bölümü kavramlarıyla kendi küreselleşme kuramını oluşturmuştur. Küreselleşmenin kurumsal boyutları olarak kapitalizm, gözetim, askeri iktidar ve endüstriyalizmin toplumsal değişme üzerinde etkili olduğunu vurgulamıştır. Bu dönemsel süreç için de geçerlidir. Örneğin modernizm ve postmodernizm birbirini etkileyen süreçler olarak son noktada küreselleşmeyi etkilemiş, küreselleşme ile yeni bir dünya düzeni ortaya çıkmıştır. Bu dünya düzeninde iletişim, teknolojik gelişmeler, askeri ilerleme, kapitalizm, denetim sistemleri ve bir bütün olarak toplumsal alanı etkileyen tüm süreçler neo kapitalizm olarak karşımıza çıkmaktadır.

Küreselleşmenin modern dönem kurumsal boyutlarla açıklanmasının yanı sıra Giddens, risk kavramını da küreselleşme dönemi için kullanır. Risk aslında toplumun ortaya çıktığı her dönemde vardır. Fakat küresel dönemde özellikle ekonomik ve teknolojik gelişmeler farklı risk alanlarını ortaya çıkarmıştır. Küreselleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan risk kavramının içeriğinde birçok etken bulunmaktadır.

Küresel savaşlar, küresel hastalıklar, küresel iklim krizleri, çevre sorunları, hastalıklar, terör olayları, teknolojinin sonucunda ortaya çıkan küresel silahlanma, küresel açlık ve yoksulluk vb. hepsi de risk faktörleri içinde yer almaktadır. Bu nedenle risk toplumu olarak kabul edilebilecek küreselleşme süreci, Giddens tarafından ele alınmıştır. Tüm bu yaklaşımlar çerçevesinde Giddens'in küreselleşme sürecini modernizmin bir devamı olarak görmek mümkündür. Çünkü modernizmin sonucu olarak küreselleşme ortaya çıkmış ve beraberinde birçok olumlu/olumsuz süreci yaratarak toplumsal değişmeyi etkilemiştir.

1.3.1.2. Robertson'un Küreselleşme Kuramı

Birçok düşünür için küreselleşme yeni bir dönemin habercisidir. Özellikle enformasyon ve ekonomik gelişmeler yeniçağı ortaya çıkaran etkenler olarak kabul görmektedir. Küreselleşmeyi ortaya çıkış nedenleri ve boyutları ile etki ettiği alanlar bakımından farklı şekillerde ele alan düşünürler söz konusudur. Roland Robertson'ın diğer düşüncelerden ayıran onun küreselleşme ve kültür bağlamındaki çalışmalarıdır. Küreselleşme çözümlemesi yaparken kültüre öncelik veren Robertson, küreselleşmenin daha doğrusu kültürün temellerinin moderniteye dayandığını vurgulamaktadır. Modernite dönemlerine kadar götürdüğü bu süreci de farklı dönemlerin çözümlemesiyle sunmaktadır. Giddens ve diğer düşünürlerin küreselleşme yaklaşımlarına ek olarak Robertson küreselleşmeyi tarihsel bağlamda ele alan yaklaşımlarıyla farklılık göstermiştir.

Robertson (Bilton ve diğerleri, 2009: 48) çok düşük bir küresel yoğunluk derecesinin olduğu 15. Yüzyıldaki durumdan küreselleşmenin hem yoğunluk hem de karmaşık olduğu günümüze değin uzanan küreselleşmenin gelişimine işaret eden farklı aşamalardan geçtiğini savunmuştur. Tohum aşaması (1400-1750), başlangıç aşaması (1750-1802), kalkış aşaması (1870'ler-1920), hegemonya mücadelesi aşaması (1920-1960'lar) ve belirsizlik aşaması (1960'lar-1990) şeklinde adlandırılan bu aşamalar günümüze gelene kadar farklı alanlarda etkili olmuştur.

Robertson belirsizlik aşaması olan çağdaş küreselleşme dinamiklerinin kültürel etkenler başta olmak üzere, ulus-devlet düzeyinde devam eden süreçlere indirgenemez olduğu görüşünü paylaşmaktadır. Bu açıdan küresel bütünlük, parçalarının toplamından daha büyüktür ve tek tek ülkeler için fırsatlar kadar sosyal, ekonomik ve politik problemler yaratmayı sürdürecektir bir dinamiğe sahiptir. Bu

dinamiğin yaratılmasında etkili olan süreç dünyada sınırların ortadan kaldırılması ve tek bir küresel kültür yaratılması sürecidir. Bu da Robertson'a (1999: 21) göre, dünyanın tek bir çatı altında bir mekân olarak billurlaşmasını ifade etmektedir. Bu tek çatı altında olmayı küresel kültürel etkenlere dayandırmak mümkündür.

Dünyanın tek bir çatı altında birleşmesi süreci kültür, enformasyon ve ekonomi gibi farklı alanları etkilemesi çerçevesinde ele alınmaktadır. Zaman-uzam kavramının sosyal ilişkileri etkilemesi, dünyanın bir ucundaki yerel ilişkilerin evrensel olaylar tarafından şekillendirilmesi, yerelliklerin küresel kültür ve olaylar tarafından etkileniyor olması Robertson'un küreselleşme ve kültür arasındaki ilişki tanımında anlam bulmaktadır. Robertson'a (1999: 8) göre, dünyanın sıkıştırılması ve bir bütün olarak farkındalığının kuvvetlendirmesi olarak küreselleşmenin diğer teorilerle ortak yanları mevcuttur. Bu ortak noktalara değinen Martin'e (2008a: 10) göre, ekonomik ve teknolojik temelli oluşları: finans, ticaret ve teknoloji ve özellikle kültürün küresel akışı ve koordinasyonuna işaret etmeleri söz konusudur. Tüm bu etkenler çerçevesinde ele alınan küreselleşme kuramının Robertson tarafından kültür analizi olarak okunması da söz konusudur.

1.3.1.3. Wallerstein'in Dünya Sistemi Kuramı

Wallerstein'in küreselleşme ile ilgili kuramlarının temelini "*Yeni Dünya Düzeni Teorisi*" ve "*Tarihsel Kapitalizm*" gibi yaklaşımlarla açıklamak mümkündür. Amerika'nın dünyanın tek gücü olamaya doğru gittiği dönemde, kapitalizmin üst boyutta ve yeni bir aşama olarak gelişmesi, sanayisi gelişmiş ülkelerin devasa güçlere dönüşmesi ve geri kalan ülkeleri hammadde pazarı olarak görülmesi yeni dünya düzeninin habercisi olmuştur. Kapitalizmin beslendiği küreselleşmenin yarattığı bu etki sadece medya, kültür aracılığıyla değil, kapitalizmin ürettiği devasa üretim gücüyle de gerçekleşmiştir. İki kutuplu dünyanın sona ermesi ve tek kutuplu dünyada kapitalizmin zaferini ilan etmesiyle dönüşüm yaşandığını vurgulayan Wallerstein (2003), bu dönüşümün bildiğimiz, tanıdığımız Kapitalizm Dünyası'nın sonu olduğunu söylüyor.

Wallerstein *Dünya Düzenleri Kuramı*'nda kapitalizmin başlangıcını sömürgeciliğin aktif olduğu on beşinci yüzyıllara kadar dayandırmaktadır. Bu duruma göre kapitalist dünya ekonomik düzen diplomatik ve ekonomik ilişkilerle birbirini etkileyen bağımsız devletlerle değil, bir bütün olarak sistemlerle alakalıdır.

Wallerstein “merkez”, “çevre” ve “yarı çevre” olarak adlandırıldığını savunduğu bölgelere göre ekonomik gelişmelerin yaşandığını vurgulamaktadır.

Hiçbir devletin dünya sisteminin dışında olmadığını vurgulayan Wallerstein’a (Giddens, 2012: 457) göre, her ülke bir şekilde merkez, çevre ve yarı çevre sistemlerden birinde yer almaktadır. Japonya, ABD ve Batı Avrupa ülkeleri büyük kar sahipleri olarak *Merkez ülkelerini* ifade etmektedir. Merkez ülkeler tarafından ekonomik çıkarları doğrultusunda yönlendirilen, ekonomileri tarıma dayalı olan *Çevre ülkeleri* ikinci bir sistemdir. Avrupa ve Amerika dışındaki coğrafyalarda bu ikinci sistemde yer alan ülkeler mevcuttur. Egemen devletlerin hammaddeleri bu ülkeler üzerinden temin edilmektedir. Son olarak, sanayisi az gelişmiş, gelir düzeyi orta, çevreye daha yakın ülkeler üzerinden kar eden, merkeze daha yakın ülkelerin ise kendileri üzerinden kar ettiği ülkeler *yarı-çevre ülkeleri*’dir. Ekonomik olarak ayrılan bu dünya düzeni teorisinde Wallerstein’in üzerinde durduğu küresel ekonominin kapitalist süreçle ilişkisi uzun zamandır devam etmekle beraber, yeni dönemde farklı çıkmazlara girebilir.

Yirmi birinci yüzyılın ilk on yıllarının bir alt üst oluşa neden olacağını vurgulayan Wallerstein, bu alt üst oluşta belirsizliğin en büyük etken olacağını savunur. Belirsizlikle şekillenecek bir gelecek. Bu geleceğin yaratılmasında etkili olan kapitalizmin bir anlamda küresel süreci ifade ettiği, artık zaman ve mekân tanımadığı görülmektedir. Daha önce kapitalizmin oluştuğu mekân sınırlamasına bakıldığında genellikle Marx’ın vurguladığı sanayi ülkeleri olan Avrupa’da bu süreç çok yoğun yaşanıyordu. Ama artık sınırlar da mekân da ekonomi de tek bir alanla sınırlı değildir. Wallerstein’ın bununla ilgili öne sürdüğü fikirleri, tarihsel kapitalizmle açıklama gayretine girerek, kapitalizmin tek bir mekanla sınırlandırılmayacağını savunur.

Küresel olarak tüm dünyayı saran kapitalizm dalgasına vurguda bulunan Wallerstein’a (2009: 16) göre, kapitalizmin büyüklüğü küreselleşmenin boyutları ve devasa gücüyle kanıtlanmıştır. Kapitalizmin kendini geliştirdiği süreçte küreselleşmeye bağlı olarak ortaya çıkan ulus devletlerin dönüştürülmesi, iktidar yapılanmaları, küresel şirket politikaları, bir kesimin aşırı zenginlik içinde yaşarken diğer büyük çoğunluğun aşırı yoksullaşması bilinçli politikaların sonucudur. Nitekim Wallerstein ‘in ırkçılık ve cinsiyetçilik noktasında ortaya koyduğu iki örneğe

bakıldığında küresel sermayenin bir aracı olarak kullandığı güç ilişkisi ve iktidar yapılanmasıyla beraber sermaye piyasasına olan katkısı görülmektedir.

Wallerstein (2009: 87), tarihsel kapitalizm çözümlemesi yaparken, bu sürecin sonunda ortaya çıkan cinsiyetçilik ve ırkçılık gibi ideolojik bir aşağılama süreçlerinin ortaya çıktığını ve kapitalizmin bu süreci derinleştirmeye devam ettiğini vurgular. Tarihsel kapitalizmin günümüzde devam eden etkisine de değinen Wallerstein, ırkçılık ve cinsiyetçilik kavramlarını bu çerçevede ele almıştır. Günümüzde kadının erkek karşısındaki konumu sistemsal olarak cinsiyet ilişkisinden daha büyük anlamlar ifade etmektedir.

Cinsiyetçilik ve ırkçılık konularının belli bir emek sömürsüne ve tabakalaşmaya dayandığı gerçeği üzerinden başlatılan tartışma kapitalizmle bağlantılıdır. Bugün bu tabakalaşma içinde kapitalizm, işçilerin emeği üzerinde büyümeye devam ederken, sermayenin küresel çapta oluşturduğu politikalar belli bir süre sonra sistem karşıtı hareketlerin de gelişmesinin önünü açmaktadır. Nitekim modernlik ve postmodernlik çözümlemesi ve beraberinde ele alınan küreselleşmenin temel vurgusu ilerlemedir. Bu ilerleme idealiyle ortaya çıkan sistem karşıtı hareketler kapitalist küreselleşme sürecinde Wallerstein'ın ortaya koyduğu sistemin merkezi kavramlarından. Yeni toplumsal hareketler ele alınırken küreselleşmenin boyutları ve küreselleşme kuramına katkı sunan düşünürlerin çözümlemeleri nedeniyle Wallerstein'ın yeni dünya düzeni yaklaşımı ele alınmıştır.

1.3.1.4. Bauman'ın Küresel Belirsizlik Çözümlemesi ve Önerileri

Küreselleşmenin belirsizlikler üzerinden kurulması, modernlik eleştirisi, Zygmunt Bauman tarafından yeni bir çözümleme alanı olarak ele alınmıştır. Bauman'ın vurguladığı üzere küreselleşmenin yeni versiyonu olarak kabul edilen 1990'lı süreçler yeni bir dönemin habercisi olmuştur. Bu süreçten yaklaşık olarak yarım yüzyıl önce iki güç bloğunun egemenliği söz konusuydu. Her iki blok da kendi çıkarları doğrultusunda ama karşı gücün dengesini de bozmayacak şekilde çalışmaları yürütüyordu. Fakat küreselleşmenin etkisiyle yeni dönemde dünya düzeni artık devletler arasında değil, *devlet grupları* arasında, birlikte barış içinde yaşama ve rekabet tiyatrosu olarak görülür olmuştur.

Bauman yeni dünya düzeninin tetikleyicisi olarak gördüğü modernlik, postmodernlik ve küreselleşme sürecinde kimliklerin yapısı ve rolü, kültür ve

postmodern bireylerin özelliklerine vurguda bulunmuştur. Bauman küreselleşmenin anlaşılabilmesi için bu süreci yaratan belirsizlik kavramlarını açıklama yoluna gitmiştir. Bu açıklamaları yaparken Bauman (2017b: 69) küreselleşme fikrinde ortaya çıkan derin anlamlar olduğunu, dünya sorunlarının belirsiz, kuralsız ve kendi başına buyruk olduğunu bunun sebebinin de bir merkezin, kontrolün, yönetim kurulunun veya bir idari büronun olmamasından kaynaklandığını vurgular. Bu belirsizliği yaratan ilk etken de modernleşme ve devamındaki postmodernleşme sürecidir.

Bauman (2003: 347-348) modernliğin dönüşümünde ortaya çıkan gelişmelerin postmodern durumu ortaya çıkardığını savunmuştur. Bu postmodern durumun asıl aktörleri de postmodern bireydir. Çünkü modernlik ve postmodernlik süreçlerine ayak uyduran aktörlerin talepleri ve toplumu değiştirme hızları yeni bireylerin oluşmasını sağlamıştır. Hem toplumu değiştiren hem de bu süreçten etkilenecek kendisi değişen postmodern birey, Bauman'ın (2001: 203-204) çözümlemesinde doymayan, yeni deneyimler arayan, postmodern dönemde inşa edilen “yaratıcı” aktör olarak belli özelliklere sahiptir. Bu özellikleriyle postmodern birey, kolayca değişebilen ve değerlerine bağlı olmayan bireydir.

Küreselleşme döneminde risk toplumu, belirsizlikler çağı gibi tanımlamalar yapan Bauman'a (2017b: 74) göre, *kontrol artık hiç kimsenin elinde değilmiş gibi gözüküyor*. Kontrol evrensel bir gücün elinde olunca yerel güçlerin genel için hareket etmesi de söz konusu olmuyor. Bu nedenle küresel dönemde herkesin üzerinde uzlaştığı bir sorun oluşmamış gibi gözüküyor. Bunun sebebi küresel güçlerin hakimiyetidir. Küreselleşmenin hâkim gücü tarafından evrensel kabul gören yaklaşımlar ön planda, yerel mücadele güçleri veya temel haklar noktasında direnmeye çalışan hareketlerin sorunları ise görmezden gelinmekte. Konumuz açısından önem arz eden savaş, barış, insan hakları, özgürlük, demokrasi, kimlik konusu bu sorunlardan birkaçıdır. Ayrıca göç, kimlik, kültür, cinsiyet, insan hakları, yoksulluk, savaş politikaları gibi birçok alan üzerinde etkili olan küresel belirsizlik Bauman tarafından vurgulanmaktadır. Küresel belirsizliklerin ortaya çıkmasının nedeni gizli müttefiklerdir. Bu gizli müttefikler de kapı arkasında gizli anlaşmalarla bir araya gelmiş olan küresel egemen güçlerdir.

Küreselleşmenin postmodern birey ve diğer etki sahibi güçler tarafından değerlendirilmesinin yanı sıra, küreselleşmenin hareketlilik açısından da

değerlendirmesini yapan Bauman, turistler ve aylaklar ile ilgili bölümünde herkesin hareket halinde olma durumundan bahsetmiştir. Küreselleşmenin de özü itibari ile sınırları aşma anlamında kullanılması, göç dalgaları gibi somut ve toplumsal dalgaları ortaya çıkardığı gibi, bir de yerimizde oturup hareket halinde olma durumu var. Bauman (2017b: 96) insanların sürekli yer değiştirebildiğini, taşındığını ya da yuvası olmayan yerlere ve oradan da başka yerlere gittiğini vurgular. Fakat küresel dönemde taşınma, yolculuk etme veya yer değiştirme biraz da olsa şekil değiştirmiştir. Teknoloji, medya, hızlı iletişim ağı ilişkileri dönüştürmüştür. Artık evimizde otururken de bir göç, hareketlilik hali söz konusudur.

Bauman'ın hareketlilik noktasında vurguladığı bu yaklaşım küresel belirsizlik oluşumunda da etkili olmaktadır. Zaman ve mekân ile ilgili geleneksel kalıplardan çok ötedeyiz. Zamanı yönetme, mekânda bulunma bilinen kalıpların çok dışında. Hareket halinde olmak bedenen olmayabileceği gibi, mekânda bulunmak da bir ulus, bir sınır, bir toprak parçası anlamına gelmeyebilmektedir. Bu süreçte olumlu veya olumsuzlukların tanımlanması da artık net bir anlam ifade etmemektedir. Tek kutuplu dünyaya dönmüş olan küresel süreçte, küresel güce karşı kendini konumlandırmış herkes karşı bir güçtür. Bu güç ilişkisi ikilikler üzerinden şekillenmektedir. Tüm bu çözümlerler ışığında küresel güç ve bu gücün ortaya çıkardığı sorunlar belirsizliklere neden olmuştur. Bauman da bu belirsizlikleri küreselleşme çerçevesinde ele almıştır.

1.3.2. Küreselleşmenin Alanları

Küreselleşme, dönem itibari ile bir süreci ifade ederken, etki ettiği alanlar toplumsal, politik ve ekonomik olarak farklılaşmaktadır. Ekonomik ve politik olarak başlayan bu süreç, kültürel alandaki değişimleri beraberinde getirerek, teknolojinin de gelişimiyle evrensel bir etkileşim çağına dönüşmüştür. Etki alanları çok genişlemiştir. Devasa şirketlerin küresel bir sermaye oluşturup insanları tüketim kültürüne alıştırmaları, politik olarak küresel güçlerin oluşturulmasının yanı sıra sonuçları itibari ile de kültür değişimleri, kimlik oluşumları, çoklu kimliklerin ortaya çıkışı, ulus devletlerin dönüştürülmesi, ekolojik felaketler, savaş ve göç dalgalarının oluşması, yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasında rol oynamıştır. Bu hareketlerin ortaya çıkmasında etkili olan birçok boyut ortaya çıkmıştır. Calhoun'a (2014: 130) göre, küreselleşme kavramı ekonomik gücü oluşturması açısından,

küresel sermaye ulusalın ötesinde bir gelişme göstermiştir. Kapitalizmin yayılması ve küresel sermayenin gelişmesi yeni bir ekonomik sistemin de önünü açmıştır.

Tüketim kültürünün yaygınlaşmasıyla tektipleştirici bir kültürün oluşmaya başladığı görülmüştür. Walerstain'ın (1998: 123) benzer kültürlerin artık bir dünya kültürü olacağına dair vurgusu, küreselleşmenin tek bir kültüre doğru gittiği algısını güçlendirmektedir. Bu tektipleştirme sürecinin tetikleyicisi olarak ortaya çıkan tüketim kültürü, homojen bir yapı oluşturarak ulus kültürleri de yok saymıştır. Ulus ötesi küresel sermayenin etkili olduğu küreselleşmenin ekonomik boyutu ön planda olmakla beraber, bu süreci bir kültür haline getiren tüketim anlayışı farklı bir boyutun oluşmasını sağlamaktadır. Tüketim kültürünün gelişmesi kültür ve ekonomi etkisiyle küreselleşmenin ekonomik boyutunda yeni bir alan açmaktadır. Ayrıca kimlik, ideoloji, etnik ve ulusal anlamda da değişimleri tetikleyen küreselleşme etki ettiği alanlar itibari ile evrensel bir gelişme göstermektedir. Bu nedenle Küreselleşmenin askeri, ekonomik, kültürel, ekolojik alanlara etkisi sırayla ele alınmaktadır.

1.3.2.1. Ekonomik Küreselleşme

Küreselleşmenin kapitalizm, modernizm ve postmodernizm argümanlarıyla beraber ele alındığı çözümlerin ortak düşüncesi ekonomik olarak küresel bir dönüşümün yaşandığıdır. Ekonominin merkezde olduğu bir dönemde, sermayeyi elinde bulunduran küresel güçlerin (ister küresel şirketler olsun ister devletler olsun) dünyayı dönüştürme gücü bulunmaktadır. Bu nedenle küreselleşmenin birçok boyutu ele alınırken özellikle ekonomik boyutu daha fazla ön plandadır. Ritzer ve Stepnisky'ye (2014: 612) göre, küreselleşme ile ilgili ekonomik kuramlardan birini geliştiren Leslie Sklair, uluslar üstü kapitalizm, özellikle uluslar üstü şirketler, uluslar üstü kapitalist sınıf ve kültür-ideoloji tüketimi üzerinde odaklanan yeni-Marxçı bir ekonomik kuram geliştirir. Sklair, uluslar üstü kapitalizmin, sosyalist küreselleşmenin ortaya çıkışının temelini sağladığını savunur. Benzer şekilde Hard ve Negri de (Ritzer ve Stepnisky, 2014: 612), kapitalist emperyalizmden imparatorluğun egemenliğine geçişin ortasında bulunduğumuzu savunur. İmparatorluğun bir merkezi yoktur ve hukuksal iktidara dayanır. Merkezi olmayan bu imparatorluğun modern iktidardan farkı merkezsizleşmesi olmuştur. Merkezin olmaması küresel sermaye dolaşımını artırmıştır.

Küreselleşmeyle beraber sermayenin dolaşım döngüsü devasa şirketleri besleyen ülkelerin politikaları çerçevesinde küresel düzeye yayılmıştır. Chomsky'e (2002: 211) göre ekonomik olarak eşitsizliği derinleştiren küreselleşme kendini teknik olarak sunmaktadır. Bu teknik alanların gelişimi yeni ekonomik sürecin başlangıcıdır. ABD öncülüğünde başlayan bu süreç, Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşmasının (NAFTA) etkisiyle ticari anlamda da küresel bir boyut kazanmıştır. Bu küresel boyutta yeni sürecin ismi Chomsky (2002: 84-85) tarafından neo liberal süreç olarak tanımlanmaktadır. Bunun yeni bir şey olmadığını iki yüz yıllık bir liberalizmin kalıntısı olduğunu ve liberal sermayenin devamını sağlama amaçlı oluştuğunu savunan yaklaşıma göre egemen güçler bunun başını çekmektedir.

Teknolojik gelişmelerle desteklenen ekonomi küresel çağda değişimi etkileyen etkenler bakımından ilk sırada yer almaktadır. Giddens'a (2012: 88) göre, tarım ya da sanayi küreselleşmenin belirleyicileri olmaktan uzaktır. Çünkü küresel dönemde yeni alanların etkisi artmaktadır. Bunlar ekonomi, yazılım, medya ve eğlence araçları ile internet hizmetleri vb. araçların kaynağını bilgi ve bilişim ağından aldıkları bir ekonomidir. Bu ekonomiye öncülük eden ve yönlendiren en büyük etken küresel ulus aşırı şirketlerdir. Bu şirketlerin tekelinde olan sermaye küreselleşmenin önemli bir başlık olarak ele alınmasına neden olan üretim-tüketim ilişkileri postmodern dönemde farklı bir boyutta da ele alınmaktadır. Bu boyutta ekonomik küreselleşme sürecini önemli kılan, toplumun her alanında, siyasetin merkezinde, dünya ekonomisinin ve kaynaklarının yönlendirilmesinde, savaş politikalarının da gizli amaçları içerisinde yer alan Petrol kaynakları, bu süreçte farklı bir boyut kazandırmaktadır.

Küreselleşme döneminde, yeni toplumsal hareketler ve insan hakları vurgularının da merkezinde yer alan politikalar, petrol kaynaklarının kullanımı ve tahakkümü ile ilişkilidir. Nitekim Amerika başta olmak üzere birçok Avrupa ülkesi petrolün kontrolü, denetimi için savaş politikalarını desteklemektedir. Ortadoğu'da süregelen çatışmaların petrol kaynakları üzerinden gelişmesi, temel insan hak ihlallerinin ortaya çıkmasına, güvenlik politikaları nedeniyle sivil halkın zarar görmesine neden olmaktadır. Bununla ilgili tartışma insan hakları bölümünde (Bkz. 4. Bölüm) detaylı olarak ele alınmıştır. Burada önemli olan küreselleşmenin ekonomik boyutunda etkili olan etkenlerin ne olduğu ve bu etkenleri sağlayan yönlendirici piyasaların hangileri olduğudur. Çünkü küreselleşmenin en büyük

gücünden olan piyasalar, küresel politikaların belirleyicileridir. Bu devasa güç aynı zamanda politik olarak da desteklemektedir.

Giddens (2012: 88), politik süreç olarak küreselleşmenin özellikle 1990'lar ve sonrasında Sovyetler birliğinin yıkılışı ve komünist blokların gerileyişinin tek devleti yarattığını, ABD'nin tek güç olma yolundaki politik sürecinin küreselleşmeye etki ettiğini vurgular. Sovyetlerin çöküşü, Birleşmiş Milletler ve Avrupa birliğinin etkisi, sivil toplum ve uluslararasıdevlet örgütleri küreselleşme sürecinde dünyayı etkileyen ve küreselleşmeyi yönlendiren politik etkenler olarak ele alınmaktadır. Fakat küresel ekonomide asıl söz sahibi olan politik yaklaşımların da desteğiyle, küresel şirketler, OECD, IMF, DTÖ ve Dünya Bankası gibi örgütlenmelerdir.

1.3.2.2. Küreselleşme ve Kültür

Kültür ve küreselleşme birbiriyle ilişkili kavramlardır. Küreselleşmenin ekonomi üzerindeki etkisi kadar kültür üzerindeki etkisi devasadır. Çünkü küreselleşme tüketimden günlük hayat alışkanlıklarına kadar insanların nasıl yaşamaları gerektiğine dair tüm süreçleri yönlendirme gücü vardır. Bu ilişki üzerinde duran Immanuel Wallerstein (2003: 123) tek bir dünya kültürünün oluşturulmaya çalışıldığına dair vurgulamalarda bulunmaktadır. Tektipleştirici ve baskıcı yapıya karşı direnen kültür egemen güçlerin dönüşümüne maruz kalmaktadır. Sosyolojik olarak kültürün toplumun devamını sağlamadaki rolü ve bu rolü değişik şekillerde ortaya koyma gücü üzerinde duran küreselleşme kuramcıları, kültürün küresel çağda ne kadar önemli olduğunun bilinmesi gerektiğini vurgulamaktadırlar. Çokkültürcülüğün ortadan kaldırılması için politikalar belirleyen kapitalizm ekonominin dünyaya yayılmasında kültürü bir araç olarak kullanmaktadır. Farklılıkların yaşatılması adına çokkültürcülüğün savunan düşünürler, küreselleşmenin tektipleştirici yaklaşımını reddetmektedirler.

Ritzer ve Stepnisky'ye (2014: 611-612) göre, küreselleşme ile ilgili kültürel kuramlar, üç paradigmaya ayrılabilir: kültürel farklılıkçılık, kültürel yondeşme ve kültürel melezleşme. Kültürel farklılıkçılık, kültürler arasında kalıcı farklılıkların olduğu ve bu farklılıkların, küreselleşme tarafından büyük ölçüde etkilenmediği şeklindeki görüşü benimser. Hunginton, uygarlıklar üzerinde, dünyanın başlıca uygarlıkları ile Sinik ve Batı uygarlığı arasında ekonomik çatışma, İslam ve Batı uygarlığı arasında savaş olasılığı üzerinde odaklanarak kültürel farklılığın en çok

bilinen örneğini sunar. Kültürel yöndeşme, küreselleşmenin dünya genelinde giderek artan aynılığa yol açtığı şeklindeki görüşü kabul eder. Kültürel yöndeşmenin iki örneği, McDonalddlaşma tezi ve dünyanın giderek artan bir şekilde hiçlerin “küreselleşme”sinin egemenliği altına girdiği şeklindeki fikirdir. Kültürel melezleşme, küreselleşmenin kendisi ile kültürlerin karışmasını ne küresele ne de yerele indirgenemeyen yeni ve eşsiz kültürlerin üretilmesini getirdiği şeklindeki bakış açısını benimser. Küyerelleşme, melezleşme ve karışmayı kapsayan bir takım kuramsal fikirler, kültürel melezleşme ile ilişkilendirilmektedir.

Kültür endüstrisi eleştirmenleri açısından konu değerlendirildiğinde, bir çok düşünüre göre, kültür, günümüzde üretim ve tüketimi artırmaktadır. Bu artış beraberinde tüketimi ruhunu canlı tutmaktadır. Bu canlılık da kültür endüstrisi tarafından sürekli üretilmektedir. Küresel popüler kültürler bir üst aşamaya ulaşan araçlar, Amerikan ya da Avrupa kültüründe değil dünyanın en ücra köşesinde bile görülebilecek hale geldi.

Popüler kültürün yeniden üretiminde, teknolojinin toplumsal yaşam üzerindeki etkisini vurgulayan Frankfurt Okulu temsilcileri olan Adorno, Benjamin, Horkheimer, Loventhal, Manheim ve Marcuse, özellikle kültür endüstrisi eleştirisi yaparlar. Burada üzerinde durdukları temel mesele tüketim kültürünün popüler kültürü yaratmada gösterdikleri rollerdir. Halk yığınları üzerinde oluşturulan etki toplumsal alana da yayılmayı beraberinde getirmektedir. Bunların içinde Adorno ve Horkheimer Aydınlanmanın Diyalektiği’nde kitle toplumunun oluşumunu, üretim ve dağıtım ilişkilerinin kültür üzerindeki etkisini vurgularlar.

Büyük kültür acenteleri vasıtasıyla kendini sunumlayan kültür endüstrisi, aldatıcıdır; tüketici daima aldatılan bir konumdur (Kızılcılık, 2000; 225-226). Kar amacı ile hareket eden kültür endüstrisi eskiyi sürekli yeni bir şeymiş gibi üreterek değersizleştirmekte, tüketicileri bir yanılsama sürecine sürüklemektedir. Kültür endüstrisinin kitleleri bu kadar aldatması onun gücünden kaynaklanmaktadır. İnsanlara sahte bir cennet sunmakta ve bu sahteliğe insanları inandırmaktadır. Kültür endüstrisinin insanları bu sahteliğe inandırmasının yanında insanların verilenlerle yetinmesi gerektiği bireye empoze edilir. Tüketim toplumunun yaratılması temel amaç haline gelmiştir. İhtiyacı olmadığı halde tüketmek, hayatını değiştirmek, amaçsızca alışveriş yapmak. Marshall’a (1999:768) göre, tüketim toplumu (*consumer society*) üretimden ziyade, tüketimin ön planda olduğu, sistemin de

sürekli olarak insanları tüketmeye, gereksiz harcamaya yönlendirdiği bir süreci ifade etmektedir.

Küreselleşme ve kültür ilişkisinde “kültürün küreselleşmesi, aşırı uçlarda ya da ortak kodların ve pratiklerin uluslarüstü yayılması (homojenlik) ya da içinde birçok küresel ve yerel kültürel girdinin, bir tür pastiş (taklit) yaratacak şekilde etkileşime geçtiği bir süreç veya çeşitli kültürel melezlere yol açan bir karışım (heterojenlik) olarak görülebilir” (Ritzer ve Stepnisky, 2014: 581). Bu sürecin bir üst aşamasında kültürel emperyalizm kavramıyla ilişkilendirilmektedir. Batı ve Amerikan kültürünün yayılması ve diğer kültürlerin dönüşümünü sağlaması bakımından farklılıklar gösterilse de *kültürel emperyalizm* küreselleşme sürecinde ele alınan temel yaklaşımdır. Bu yaklaşımın gelişmesinin önünü açan süreç ise yeni dünya düzeninin yaratıldığı tek kutuplu güç sürecidir.

1.3.2.3. Yeni Dünya Düzeni ve Toplumsal Hareketler

Immanuel Wallerstein tarafından kullanılan dünya sistemi kuramı, dünyanın sosyo-ekonomik ve siyasi olarak yaşadığı değişim ve bu değişimin tetikleyicisi olduğu vurgulanan sistemlerin açıklanmasını ifade etmektedir. Yeni dünya düzeni olarak adlandırılan bu süreç kapitalist iktisadi sistemin merkezden çevreye doğru büyümesini, merkez ve yönlendirme konumunda olan kapitalist ülkelerin gelişmemiş ülkeler üzerindeki etkisini anlatan bir süreç (Marshall, 1999: 168) olarak, birçok düşünür tarafından *Dünya Sistemi* kuramı üzerinden anlamlandırılmaktadır. Bu değişimlere bağlı olarak da dünya düzeni yeni bir boyut kazanmıştır. Wallerstein dünya düzeninin değiştiğini ve artık günümüzün kapitalist ekonomi öncüleri tarafından şekillendiğini ve onun devamı olan süreçlerin toplumun neredeyse her alanında bir dönüşüm yarattığını vurgulamaktadır. Bu düzenin oluşmasında en önemli pay küresel kapitalizm ve bu sürecin öncüsü sayılabilecek olan küresel devlet ve küresel şirket politikalarıdır. Küreselleşme ile siyaset, askeri politika, toplumsal müdahale ve toplumsal muhalefet değişmiştir.

Toplumsal alandaki tüm değişimler küresel egemen gücü beslemektedir. Bu gelişmede öncü rol oynayan kapitalizm ve sistemin besleyicileri olan küresel uluslararası şirketler öncülük etme misyonlarını sürdürmüşlerdir. Bu süreç 1990’lı yıllardan sonra tek kutuplu dünyaya geçişle değişmiştir. Tek kutuplu dünyada küreselleşmenin artık ABD ve Avrupa ülkeleri olmak üzere egemen güçlerin

tekeline gelişmektedir. Çokuluslu şirketler tarafından desteklenen bu süreç yeni dünya düzenini yaratmaktadır. Bu sürecin en belirgin özelliği yeni dünya düzeni yaratma, yaratılan bu yeni dünya düzeninde insanların tüketim, yaşayış biçimi, giyinme şekilleri, siyasi ideolojileri, inançsal yapılanmaları, insan hakları ve özgürlüklere dair yaklaşımlarının çerçevesi belirlenmiştir. Yeni dünya düzeni yaratmada belirleyici olan unsurların çoğu hem küresel anlamda bir iklim değişikliğine neden olan teknolojik gelişmelere öncülük etmiş, hem de toplumsal alandaki ekonomi, siyaset, eğitim, insan hakları ve demokrasi, küresel silahlanma ve kitlesel imha silahlarıyla küresel savaş politikalarını belirleyerek yeni dünya düzeninde söz sahibi olmuşlardır. Bu düzende söz sahibi olan egemen güçler “küreselleşmeyi bilim ve teknolojinin bunların arkasında yatan ideolojilerle birlikte yayılarak yerleşmesi süreci” (Hülür, 2000: 36) haline getirmiştir.

Dünya düzeni değişirken toplumsal hareketler de ideolojiden kimliğe doğru evrimini tamamlayarak, yeni politikalar geliştirmiştir. Özellikle liberal politikalar üzerinden gelişen ve hareketten sendika ve partileşmeye doğru dönüşen yapılardan farklı olarak “yeni” politikalar gelişmiştir. Küresel dönemde yeni toplumsal hareket aktörlerinin karşı çıktığı küresel sonuçlar geniştir. Küreselleşme politikalarının sonuçları başta insan hakları olmak üzere, savaş, terörizm, demokrasi, sivil toplum, kültür, ekonomi, din, çevre sorunları, militarizm, kimlik, toplumsal cinsiyet, beden politikaları, nüfus politikaları, iktidar yapılanmaları, eğitim ve bunların sonucunda ortaya çıkan yeni toplumsal hareketler üzerinde etkili olmuştur. Konumuz açısından da önem arz eden barış ve insan hakları söylemlerinin yeni toplumsal hareketler bazında ortaya çıkmasında etkili olan küresel politikalar yeni dünya düzeninin yaratılmasında söz sahibi olmaktadır. Yeni dünya düzeninde birçok sorun oluşmakta bu sorunlara karşı tepkiler ve talepler de gelişmektedir.

Yeni dünya düzeni ile sorunlara karşı tepki geliştiren toplumlar hareketler çoğulluğuyla, toplum parçalı hale gelmiştir. Bilton ve diğerlerine (2009: 209) göre, yeni toplumsal hareketler, bu parçalanmışlığı yansıtmaktadır. Bunlar sınıf konumları tarafından veya işyerindeki tecrübelerle üretilmemiş yeni kimlik siyasetinin merkezinde bulunmaktadır. Bu siyasetlerin hedefinde kapitalist toplum veya kapitalist toplumsal ilişkiler yoktur ve bunlar ne sınıfı aşan ne de ona indirgenebilen, toplumsal cinsiyet kimliği, cinsel kimlik, dünya vatandaşlığı vb. gibi kolektif kimliklerin esaslarına başvururlar. Yeni dünya düzeninde esas olan bu konulardır.

Dünya düzeninde yeni toplumsal hareketlerin de değindikleri konular olması bakımından üçüncü bölümde detaylı bir analiz yapılmış olup, dördüncü bölümde de yeni dünya düzeninde meydana gelen siyasal gelişmeler ve bunlara karşı geliştirilen yeni toplumsal hareket örnekleri ele alınmıştır.

1.3.3. Küreselleşme ve Zaman-Mekân Sıkışması

Küreselleşme kuram ve kuramcıları, yeni dünya düzeninde küreselliğin ne olduğunu açıklama yoluna gitmişlerdir. Modernliğin birçok alanda meydana getirdiği dönüşüm zaman-uzam yaklaşımında da görülmektedir. Giddens (Yılmaz, 2003: 343) modernlikle birlikte zaman ve uzam anlayışının değiştiğini, eskiden doğal olaylarla tanımlanan zamanın mekanik saatin icadıyla uzamdan koptuğunu, diğer taraftan coğrafi mekanla konumlanan toplumsal eylem türünün değer yitirdiğini, insanların giderek mekândan koptuğunu ve insanların yersiz yurtsuzlaştığını belirtir. Bu yersiz yurtsuzlaşma küresel çağda artmıştır. Thompson'a (Baran, 2003: 40) göre, medyanın gelişmesiyle önem kazanan zaman ve mekânın yeniden düzenlenmesi olgusu, modern dünyaya yeni bir biçim veren bir dizi sürecin oluşmasını gerekli kılmıştır. Bu süreçlere yaygın olarak *küreselleşme* adı verilmektedir.

Thompson en genel anlamıyla, bu terimin dünyanın değişik bölümlerinin birbirleriyle bağlantılı olması anlamına geldiğini belirtmektedir. Bu anlamda küreselleşme, karmaşık etkileşimi ve karşılıklı bağımlılığı getiren bir süreç olarak ortaya çıkmaktadır. Belli bir ulusun sınırlarından taşmanın daha da ötesini ifade eden bu süreç küresel faaliyetlerde bulunmayı hem kültürel hem de ekonomik olarak başlatıp, toplumun diğer alanlarına da yayılmıştır. Ekonomik ve kültürel olarak başlayıp, teknoloji, medya araçları ve kitle iletişim araçları üzerinden gelişen bu yeni süreç zaman ve uzam kavramlarına yeni bir boyut kazandırmıştır.

Zaman ve uzamın Giddens tarafından modernliğin bir sonucu olarak açıklanmasından bu yana, küresel modern sürecin sonucu olarak zaman ve mekânın bir sınırı kalmamıştır. Özellikle kitle iletişim ve taşıma araçlarının yeni teknolojik gelişmelerle desteklemesi bakımından insanlar artık çok daha rahat hareket alanı oluşturmaktadırlar. Zaman ve mekân kısıtlamasının küresel tanım çerçevesinde olmasının yanı sıra, bilgi ağındaki güçlenme, teknolojik olarak tüm dünyaya hakim olabilme gücü artık fiziksel sınırların ötesinde hakimiyet alanı kurmayı sağlamıştır. Yani artık insanlar oturduğu yerden de tüm dünyayı görebilmekte, o ülkenin siyaset

ve ekonomisinde etki sahibi olabilmekte, kültürünü etkileyerek kimliklerinde dönüşümlerin yaşanmasını sağlayabilmektedir. Bunun yanı sıra ekonomi piyasasından, politik süreçlere, kitle iletişimin güvenlik açısından denetleme sistemlerine, ulaşımın kısıllığından bilginin en kısa sürede aktarılmasına kadar zaman ve uzamın tanımı yeniden oluşturulmuştur.

Bu durumu yaratan en önemli süreç küresel bir iletişim ağının olması, ulaşım araçlarının gelişmesi, toplumsal alanda meydana gelen dönüşümlerin tetikleyicisi olan küresel kültür süreçleridir. Smith'e (2010: 242) göre, küresel bir kültür, hepsi de yeni iletişim ve telekomünikasyon sistemleri ile bunların bilgisayarlı teknolojilerinden destek bulan, analitik olarak farklı sayısız unsurdan oluşturulacaktır. Sürecin teknolojik destekle ilerlemesi, herhangi bir noktada küresel araçlarla ülkelerin yönetimini kolaylaştırdığı gibi, zamanın da bir değerinin olmadığı sanal bir göç dalgasının oluşmasını sağlamıştır. Toplumsal hareketlerin küresel çapta zamanı aynı anda olacak eylemlere başvurmalarını sağlayan süreç teknolojik gelişmelerdir. Bunların en önemli ayağı da sosyal medya ve sosyal medyanın taşıyıcıları olan teknolojik gelişmeler ve bilgi ağı olmuştur.

1.3.4. Küreselleşme ve Çoklu Kimlikler

Küreselleşme birçok düşünür tarafından kültür, kimlik, ekonomi ve siyasi sonuçlar bağlamında ele alınmıştır. Bunun yanı sıra küreselleşme ve çoklu kimliklerin oluşumu, evrensel bir kültüre karşılık yerel kültür ve kimliklerin varoluşuna açıklama getirme amaçlı birçok çalışma yürütülmüştür. İlk olarak küreselleşmenin ekonomi ve kültür üzerindeki etkisinden yola çıkarak kimlikler noktasında fikir geliştiren düşünürlerden olan Robertson'a (1999: 99-100) göre çok etnikli bir yapıda olan ve ulusal olarak kurulmuş toplumlarla, küresel düzeyde sıkıştırılmış bir dünyada bireysel ve kolektif kimlikler, çok daha karmaşık bir hal almıştır. Bu karmaşık süreçte kimlik inşası kültür ve uygarlık temelinde ele alınınca, hakim güçlerin etkisinden kurtulması için izledikleri çabalar görülecektir. Bu çabaların temel amacı farklılıkları küresel egemen güce kabul ettirmektir. Farklılıkların kabulü üzerinden başlayacak olan süreç, aynı zamanda vatandaşlık tanımına da farklı bir boyut kazandıracaktır.

Benhabib'in (2006: 153) vurguladığı üzere modern dünyadaki vatandaşlık ister bir ulus devlet ister çok uluslu bir devlet, isterse de bir uluslar topluluğu olsun,

sınırlandırılmış bir politik topluluğa üyelik anlamına gelmektedir. Uluslaşma süreci, etnik kimliklerin tanımlanması, kimlik vurgularının küresel bir hal alması ve sonrasında ülkelerin giderek çok etnikli bir yapıya dönüşmesi, kimlik noktasında yeni tanımları ortaya çıkarmıştır. Bu tanımlardan yola çıkarak çok etnikli ulus sürecinin gelişmesi, ardından temel insan hakları ve özgürlüklerin yasal zeminde geliştirilmesi, küresel çağda kimliklerin yaşam alanında da değişimler sağlamıştır. Çünkü küreselleşme sürecinde kimlik iki şekilde gelişmeye başlanmıştır. İlk olarak küreselleşmenin etkisiyle tek tipleştirilmiş, homojen ulus kimlikleri parçalanmaya başlamıştır. Olumsuz olarak görülen küreselleşmenin bu boyutu, kimlikleri parçalama veya küresel gücün kimliğini hâkim kılmaya yönelik olduğu üzerinde durulmaktadır. Küreselleşmenin yeni kimlik yaratma boyutu olan ikinci boyutu da bulunmaktadır. Bastırılmış veya yok olmaya mahkûm edilmiş tüm kimlikler küreselleşme ile fark edilir hale gelerek yaşam alanı bulmuştur. Homojen ve tektipleştirici ulus devletlerin etki altına aldığı ve çeşitli asimile etme politikalarıyla yok etmeye çalıştığı kimlikler, küreselleşmenin etkisiyle yaşam alanı bularak kültür ve yaşayış biçimlerini sürdürür hale gelmiştir. Bunu sağlayan temel süreç çokkültürcülük ilkesidir.

Çokkültürcülük temel olarak din, ırk, renk ve kültür bağlamında farklılıklara yönelik ayrımcı eylem ve politikaların ortadan kaldırılması, farklılıkların dışlanmadan veya bağımlılaştırılmadan eşit haklarla toplumsal, siyasal ve ekonomik alanda kendi varlıklarını koruyarak yer alması anlayışını ifade ettiğine (Kymlicka ve Norman, 2012: 461) bakılırsa farklılıkların yaşam bulduğu alanın genişlediği görülecektir. Çünkü burada temel vurgu farklılıkların tanınması ve yaşatılmasıdır. Bu kimi zaman kültürle kimi zaman kimlik süreçleriyle gerçekleşmektedir. Farklılıkların tanınması anlayışı, liberal demokrasinin eşitlik ilkesine karşı özgün kimliklerin dikkate alınması, eğitim, sağlık, oy verme hakkı gibi herkese tanınan ve toplumsal anlamda eşitliği sağlayan bir takım kamusal hakların yanı sıra farklılıklara siyasal alanda talep ettikleri diğer hakların da tanınması anlamına gelmektedir (Demirhan, 2015: 267). Tanınma politikası olarak adlandırılan bu yaklaşımda sadece kültürel kimlikler değil aynı zamanda kadınlar, eşcinseller, dezavantajlı gruplar, statü eşitsizlikleri ve ayrımcılığa maruz kalanlar, dışlananlar, öteki olarak algılananlar bu politikanın bir parçasıdır. Bu politikayla beraber çoklu kimlik anlayışları ortaya çıkmaktadır.

Kymlicka ve Norman (2012: 25), ulusal, etnik, kültürel, dinsel, cinsel farklılıkları vurguladığı, çok uluslu devletler ile çok kültürlü ve çok etnikli devletler ayrımını yaptığı yaklaşımında, birkaç istisna dışında yeryüzünde artık çok uluslu, çok etnikli, çok kültürlü, çok dilli olmayan ülkenin kalmadığını vurgulamaktadır. Bu sürecin bir üst aşaması olan küresel çağda özellikle insan hakları ve yurttaşlık tanımlarının da değiştiği göz önüne alındığında çoklu kimliklerin, yok olmaya yüz tutmuş kimliklerin ne denli geniş bir alana yayıldığı görülecektir. Çünkü Çokkültürcülük ve kimlik arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Bireylerin kendi kültürleri içerisinde kimliklerini geliştirme hakkı, kültürlerin yaşatılması talebi ve kültürel olarak tanınma bu anlamda çokkültürcülük düşüncesinin gelişimi için temel oluşturmaktadır (Demirhan, 2015: 277). Çokkültürcülük temeli üzerinde şekillenen bu düşünce kimlik tanımının çerçevesini genişletmektedir.

Dünyada birçok ülke kültür bakımından çeşitlilik göstermektedir. Bu ülkelerdeki etnik ve kültürel grupların yanı sıra, kimlik ifadelerinin de farklı hayat tercihleri şeklinde genişlediği yeni kimlik alanları ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan marjinal kimliklerin çoğu Avrupa ülkesinde yasal güvenceye alındığı da görülmektedir. Küresel çağda çok kültürlü ve çok kimlikli yapılanmaların genişlemesi, göç hareketlerine bağlı olarak artmakta, kimliklerin yaşam alanlarına göre genişlemesiyle yeni özgürlük söylemleri yaratılmaktadır. Katı politikalar izleyen ulus devletlerde tepkisel olarak ortaya çıkan farklılıkları kendi bünyesinde eritme politikaları küresel çağda mümkün olmamaktadır. Küçük bir dini gruptan, cinsel tercih yaklaşımlarına, çevreci gruplardan, etnik gruplara kadar birçok grubun küresel demokrasi vurgusunun mevcut olduğu ülkelerde yaşam bulmasıyla gelişen çoklu kimlikler giderek büyümeye devam etmektedir. Ulus devletlerin katı politikalarının da küresel çağda değişmeye başladığı süreçte, çoklu kimlikler artık normalleştirilmekte veya yasal güvenceye alınmaktadır. Yeni toplumsal hareketlerin temel vurgularından olan kimliklerin küresel çağda yeni bir boyut kazanması bu şekilde mümkün olmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

KİMLİK VE TOPLUMSAL HAREKETLER

2.1. Kimlik

Yeni toplumsal hareketler ve özelde insan hakları hareketinin ele alındığı bu çalışmada kimlik kuramsal olarak ele alınması gereken bir konudur. Toplumsal hareketler konusu ele alınırken kimliğin ön planda olmasının temel nedeni, toplumsal hareketleri açıklayan klasik Marksist yaklaşımları benimseyen teorisyenlerin artık yeni toplumsal hareketleri tam anlamıyla açıklayamıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Sınıf temelli ve ekonomik yaklaşımlar kolektif eylem tarzlarını toplumsal hareketler açısından açıklamakta yetersiz kalınca kimlik konusu da ihmal edilmiş olmaktadır. Özellikle kimliğin farklılık ve ötekilik olarak ele alınması ve kolektif hareketlerde ötekilerin kimliklerini kamusal hayatta görünür kılmak için yaptıkları eylemler, yeni yaşam biçimi ve öznenin yönelimlerini ön planda tutan girişimler kimliğin dönüşümünü göstermektedir. Bu nedenle bu bölümde ilk olarak kimliğin genel çerçevesi çizilecek olup ardından toplumsal hareketlerin tarihi ele alınacaktır.

Toplumsal hareketler kuramcılarının açıklamaları ve devamında yeni toplumsal hareket şeklinde kuramsallaştırmaları kimlik çerçevesinde olmaktadır. Üçüncü bölümde yeni toplumsal hareketlerin kimlik oluşturma süreçleri detaylı olarak ele alınmaktadır fakat bu bölümde kimlik tanımlarının toplumsal hareketler ile olan ilişkisi açıklanmaktadır. Toplumsal hareket ve yeni toplumsal hareketlerin kimlik yönelimli kuramsallaştırmasını en geniş çerçevede yapan teorisyen Alain Touraine'dir. Touraine bir anlamda sivil toplum çözümlemesi yapmakla beraber, kimlik yönelimli kuramsal yeni toplumsal hareketler çözümlemesi de yapmıştır. Kuramsal yaklaşımlara ek olarak yeni toplumsal hareketler için talep niteliğinde olan kimlik sosyolojik çalışmalar itibari ile güncelliğini korumaktadır. Üçüncü bölümde yeni toplumsal hareketlerin kimlikle olan bağı detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

Burada öncelikle kimliğin tanımı, kimlik kuramları ve kimlik türleri, tarihsel süreç içinde izlenen politikalar değerlendirilecektir.

Hem sosyal psikoloji alanı hem de sosyolojinin, toplumsal yapı ile ilgili çözümlemelerinde, hem de kültürel sembollerde kimlik vurgusu ön plandadır. Kimlik tanımları birçok şekilde ele alınmış ve alınmaktadır. Bu tanımların yanı sıra kimlikle ilgili en önemli meselenin kendini tanıma sürecini başlattığı görülmektedir. İnsanın içinde yaşadığı dünyayı, evreni merak etme duygusu öncelikle “*Ben Kimim?*” sorusuna verilen cevaptan sonra ortaya çıkmıştır. Kim olduğumuzu anlamlandırma süreci ve bu sürecin anlamlı bir adlandırma ile devamını sağlayan kimlik olmuştur. Kendini tanımla süreciyle başlayan kimlik tanımları psikolojik ve sosyolojik çözümlemelerle kartopu gibi büyümeye devam etmektedir. Gündelik hayatta *tanıma* ve *tanınma* ile ilgili insanın varoluş sürecinde başlayan kimlik vurgusu son yıllarda sosyal bilimlerin araştırma konusu olunca, bilimin ışığında ve belli metodolojik yöntemlerle ele alınmıştır.

Yeni toplumsal hareketlerin ele alındığı bu çalışmada dahil olmak üzere kimlik konusunun güncel kalmasındaki en büyük etken değişen bir sürece bağlı olarak kimliğin kolektif ve bireysel talepler etrafında şekillenmesinden kaynaklanmaktadır. Bu taleplere ek olarak hayatın neredeyse her alanında bir anlamlandırma süreci ve bu anlamlandırmayı taşıyan bir kimlik talebi bulunmaktadır. Bu taleplerin özellikle tüm hareketlerde insan hakları söylemi üzerinden şekillenmesi, insanı, evreni ve yaşadığımız dünyayı anlamlandırma sürecini olumlu kılmaya yöneliktir. Temel insan haklarının küreselleşme döneminde hiç olmadığı kadar tartışılmasına neden olan olaylara bakıldığında, kimliklerin ön plana çıkmasını ilk sıralarda ele alabiliriz. Kültürel kodlardan inanç şekillerine, göç ve savaşlardan, inanç sistemi ve etnik unsurlara kadar, tanımlama üzerinden şekillenen bu insan hakları söylemleri, Avrupa’da daha fazla ön planda tutulmaya çalışılan temel hak ve özgürlükler söylemi kimlik etrafında şekillenmektedir.

Temel insan hakları ve özgürlük söylemleri ile ilgili olan cinsiyet, ırk, yetersizlik, cinsellik, kültür, inanç, dil, vatandaşlık, devlet ve insan hakları kavramlarının hepsi aynı zamanda kimlik ile bağlantılıdır. Kimlik inşası üzerinde bu odaklanma, çoğu zaman vatandaşlık, insan hakları ve toplumsal adalet gibi kavramlarla ifade edilir (Ritzer ve Stepnisky, 2014: 229). Bu kavramlarla beraber bir tanım olarak kimliğe bakıldığında, 16. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlayan

kimlik (Gleason, 2014: 23) aynı olma anlamında kullanılmıştır. *Oxford English Dictionary (OED)* tarafından ferdiyet, kişilik olarak kullanılır. Bir şeyin başka bir şey değil kendisi olduğu anlamında yorumlanır. Modern ve postmodern dönemde kimlikle ilgili vurgulamalar yapan Bauman'a (2000: 105) göre, psişik olarak modernlik, kimlikle ilgilidir; henüz burada olmayan, bir ödev, bir misyon ve bir sorumluluk olan varlık gerçeği ile ilgilidir.

Kimlikle ilgili farklı yaklaşımlar ve disiplinler tanımlar söz konusudur. Örneğin sosyologlar, kimliği birey ve toplum arasındaki etkileşimin bir ürünü olarak ele almaktadır. Kimlik, temelde bir isimle tanımlama olarak bu tanımlamayı kabul etme, ona eşlik eden gerekli rolleri içselleştirme ve bu kurallar uyarınca hareket etme meselesidir diyen Gleason'a (2014: 23) göre, kimlikler sadece toplumsal olarak verilmemiştir. Süreç olarak toplum kimliği ayakta tutmaktadır. Kimliğin ayakta tutulması gerekmektedir ve bunun oldukça istikrarlı bir biçimde sürdürülmesi önemlidir. Buna benzer bir çözümleme Bauman tarafından yapılmaktadır. Kimliğin sürdürülmesinde belirleyici olan toplumdur ve Bauman (2000: 108) kimliğin yaratılmış olduğunu, bu yaratmayı sağlayanın ise doğuştan var olan “tanımlar”la gerçekleştiğini savunur. Bu süreç geleneksel ve çağdaş dönemlerde farklılık göstermektedir. Geleneksel yaklaşımlarda kimlik noktasındaki gelişmeler etnik, ırk ve ulus temelli açıklamalarla ele alınmaktayken, çağdaş dönemde yeni tanımlarla kimlik farklı bir boyut kazanmıştır.

Yeni toplumsal hareketler ve kimlik talepleri birbiriyle ilişkilidir. Toplumsal hareketler tanımı itibari ile ele alındığında bir oluşu ve hareketi ifade ederken, yeni dönemde yeni toplumsal hareketlere öncülük etmesi bakımından bir kopuşu da ifade etmektedir. Özellikle kimlik boyutuyla ele alındığında yeni toplumsal hareketlerin kimlik konusuna olan bakış açısı kimliğin bir zanaattan öte varoluşsal bir olgu haline geldiği üzerinde durulmaktadır. Kimlik tanımı yapılırken tarihsel süreç içerisinde çeşitli şekillerde ele alınmıştır. Özellikle vatandaşlık, ulus kimliği, mesleki tanım, bireyin toplumdaki rolü, ait olduğu bir dernek veya takımdaki misyonu, cinsiyet tanımlaması, kıyafet biçimleri, inanç ile ilgili olan her şeyde kimlik tanımlamalarını görmek mümkün. Özellikle ideolojik aygıtlar çerçevesinde bir kalıba sığdırılmaya çalışılan düşünceler ve bu düşüncelerin etkilendiği kimlik kalıpları kimliğin klasik tanımları içerisinde yer almaktadır. Fakat klasik tanımlar yapıldıktan sonra yeni toplumsal hareketlerle bağı bakımından kimlik süreklilikten kopuşa doğru

değişim göstermiştir. Bu değişimin ilk sırasında ideolojiden kimliğe evrilme yer almaktadır. Klasik yaklaşımlardan farklı olarak ideolojiden kimliğe evrilme süreci yeni toplumsal hareketlerin ilk vurguları arasında yer almaktadır.

Marshall'a (1999: 405) göre, kimlik tartışmaları sosyolojide hep ön planda olmuş ve asli tema olarak kimlik arayışı ya da benliğin çözülüşünün işlendiği bir sürü oyun ve roman dahil olmak üzere çok geniş bir literatür ortaya çıkmıştır. Bu metinler, iyimser ve kötümser şeklinde iki ana kampa ayrılabilir. İyimserlere göre, modern dünya, beraberinde, bireyselliğin artışı ve çok değişik kimlikler arasında seçim yapma olanağını getirmiştir. Bu seçimde din, ideoloji ve kültür dayatmasından ziyade insanlar kendi iç dinamikleriyle keşif ve seçim yoluna giderler. Kötümserler yabancılaşmış bir tanım üzerinden hareket etmektedir. Örneğin psikodinamik gelenek, benlik ile kültür arasındaki sınırların silinmesini ve narsist kişiliğin yükselişini öne çıkarırken, sosyologlar parçalanma, evsizlik ve anlamsızlık doğrultusunda bir eğilim görürler ve bencilliğin artması yüzünden kamusal dünyada otoritenin yok olmasının yasını tutarlar. Belirsizliklerin ortaya çıktığı süreçte insanları tedirgin eden bir kimlik tartışması da ortaya çıkmıştır.

Yeni toplumsal hareketlerin çıkış noktası olan hareketler ve toplumsal değişim süreci, günümüzde belirsizliklerin etkili olduğu ve kimliklerin parçalanmaya başladığı teorilerinden yola çıkarak, farklı hareketlerin belirli kimlik talepleri olduğunu vurgulamaktadır. Her dönemde farklı şekillerde kolektif kimlikler vurgusunun ön planda olduğu yaklaşımlardan bireysel tercihlerin ve cinsiyet tartışmalarından cinsel tercihlere, bedenin yeniden tanımlanmasından biyo-politik süreçlere, yeni hareketlere katılım sağlayan tüm aktörlerin hayata bakış açılarına kadar kimlik vurgusu farklılaşmaya başlamıştır. Gelenekselden kopuşu ifade eden modern dönemlerde kimlik ifade etme biçimleri ile postmodern yaklaşımların sergilendiği mimari ve sanatsal anlam dünyalarının yaratıldığı, öznenin anlam dünyasında kendini bulduğu ve toplumdan kopuk yaşamaya başladığı süreçte, kimlik biçimleri farklılık göstermektedir. Kimlik vurgusunun literatürde ele alınmaya başladığı süreçten, geleneksel dönem ve modern dönemlere, postmodern yaklaşımlardan yeni kimlik ifade etme biçimlerine kadar eklektik bir yaklaşım sergilenmiştir. Bu süreçlerin kimliği tanımlamaya katkısı iki şekilde olmuştur. Psikodinamik ve sosyolojik yaklaşımlar kimlik kavramını ve bu kavramın ifade ettiği anlamı ortaya koyma çabasında olmuştur.

Sosyolojik veya psikodinamik yaklaşımların kimliği ele alış biçimleri farklılaşsa da burada temel amaç toplumsal hareketlere katılımında kimliğin kullanılış biçimidir. Çünkü Kimliğin yeni toplumsal hareketler alanında önem kazandığı noktalar vardır. Örneğin toplumsal aktörler karşıtlarının yok saydığı kimliklerini olumlamak, kendilerine ait olarak gördükleri şeyi yeniden sahiplenmek için bir çatışma içine girerler (Melluci, 2014a: 88). Bu çatışma boyunca grubun içsel dayanışması kimliği pekiştirir ve güvence altına alır. İnsanlar aynı çıkarları paylaştıkları için değilse de yaptıkları şeyi *anlamlandırmak* için ihtiyaç duyduğundan ötekilerle aralarında bir bağ hissederler.

Geçmiş ve gelecekle bütünleşme, yaptıklarını anlamlandırma kolektif kimlik unsurunu geliştirdiği gibi, bireylerin üyeliklerini düzenleyerek, harekete katılmak için gerekli koşulları ve üyelerin tanımladıkları ve üzerinden kendilerini tanımlamalarını sağlar. Bu anlamlandırma süreci ve tanımlardan yola çıkarak dönemsellendirmeye başvurmak gerekmektedir. Kimlik tanımları çerçevesinde ele alınan kimlik politikaları bir süreci ifade ettiği için dönemsellendirme yapmak, yeni hareket ve yeni kimliklerin taleplerini de anlamamıza yardımcı olacaktır. Bu nedenle bu kısımda modern dönem ve postmodern dönemde kimlik ifade etme biçimleri, yeni toplumsal hareketler ve insan haklarına dair vurgularda kimliğin ele alınış biçimleri sırasıyla ele alınmaktadır. İlk olarak modern dönemin kimlik tanımları ve kimlik ifade etme biçimleri ele alınmakta, ardından postmodern dönemin kimliğe bakış açısı, bireysel ve kolektif kimlik yaklaşımları ve son olarak öteki üzerinden gelişen kimlik yaklaşımları çözümlenmektedir.

2.2. Modern Zamanlarda Kimlik İfade Etme Biçimleri

Toplumsal değişmeyi etkileyen süreçler ilk bölümde ele alınmıştı. Özellikle modern dönemden günümüze kadar geçen sürede kimlik ile ilgili yaklaşımlar ve tanımlar değişmiştir. Tüm bu değişimlerin oluşmasını sağlayan etkenleri ele alan toplum bilim alanındaki kuramlar toplumsal yapı üzerinden bir çözümlemeye başvurmuştur. Sosyolojinin toplumu ele alması yapı üzerinden şekillenmekle beraber zamanla yapı-fail ikiliği üzerine gelişen fikirler özneyi, eylemi ön plana çıkararak, öznenin anlamlı eylemlerini ön planda tutmuşlardır. Çünkü geleneksel dönemler kimlik ifadesi şeklinde gelişen toplumsal kimlik ifadeleri modern dönemde dönüşüme maruz kalmıştır. Touraine'a (2017: 132) göre, toplumsal kimlik uzun

zaman toplumsal bir sistemdeki konumla bir davranışlar bütününe bağdaşımı biçiminde tanımlanmıştır. Bu tanım artık modern dönemde etkinliğini yitirmeye başlamıştır. Özellikle öznenin kendini keşfi, toplum ve öznenin birbiriyle olan ilişkisinin dönüşmesini sağlamıştır. Touraine'nın vurguladığı şekilde özellikle küreselleşme döneminde eski toplumsal hareketler değerini yitirmiş, çıkar öbeklerine ya da loncalığa dönüşmüştür. Toplumsal aktörlerin siyasal çatışmaya sürükleyen ideolojilerin sonunun geldiğini vurgulayan düşünürlerin de bu açıdan haklı olabileceği vurgulanmıştır. Bu nedenle kolektif kimlik vurgusuyla başlayan ve toplumsal kimliğin önemi üzerinden şekillenen yaklaşımlar, bireysel kimliğe doğru bir evrilmenin toplumsal alanda dönüşüm sağladığı üzerinde durmaktadır. Bireysel kimliğe doğru evrilmenin gerçekleşmesinin sebebi öznenin kendini keşfi olmuştur.

Öznenin toplum içinde eylemleriyle var olma sürecinin gelişmesini sağlayan toplumsal hareket yaklaşımları, modern dönemde kimlik konusunun da farklı şekillerde ele alan kuramları ortaya çıkarmıştır. Modern tanım ve çözümlemeler sonucunda gelenekselden kopuşu ifade eden yaklaşımlar ön plana çıkmıştır. Bauman'a (2017a: 64) göre, *kimliği* bir görev ve hayat boyu süren bir emeğin amacı olarak belirlemek, modernlik öncesi tabakalara atfedilenlerle kıyaslandığında bir özgürleşme hareketiydi. Geleneksel yolların ataletinden, değişmez otoritelerden, önceden belirlenmiş rutinlerden ve sorgulanamaz doğrulardan özgürleşme. Gelenekselden kopuş, modern çağa ayak uydurma, özgürleşme hareketi yeni bir dünya tasavvuru sağlamıştır.

Kimlik artık modern dönemde toplumsal değişme süreçleriyle bağlantılı olarak alternatif yaşam tarzlarında yeni anlamlar kazanmıştır. Modern dönemde özellikle sanayinin gelişimi, bilimsel devrimler ve siyasal devrimler, ulusçuluk akımı toplumsal alanda bir değişim dönüşüm sağladığı gibi, kimlikler noktasında da yeni bir boyut oluşturmuştur. Modern dönemde kimlik ifade etme biçimleri, sanayileşmeyle beraber, demokrasi algısında meydana gelen gelişmelere paralel olarak, ulus kimlikler, etnik kimlikler, politik haklar ve bu politik hakların gündelik hayatta karşılık bulduğu talepler, kolektif kimlik oluşumları alanlarını etkiler olmuştur. Her ne kadar geleneksel dönem kimlik ifade etme biçimleriyle ortak paydada olsalar da modern dönemde kimlik, ulus ve etnik bilinçle başlayarak bireysel kimlik sürecine doğru bir evrilme yaşamıştır. Smith (Karakaş, 2006: 82), geleneksel dönemde kimlik belirleme araçlarını “cinsiyet”, “mekan”/“ülke/toprak”

“toplumsal sınıf” şeklinde üçe ayırmıştır. Modern dönemi geleneksel dönemden farklı kılan ise öznenin ön planda olmasıdır. Bu gelişmelere rağmen modernliğin meydana getirdiği değişimler çerçevesinde berrak bir kimlik tanımı yapmak mümkün olmayabilmektedir.

Kimlik insanın kendi benlik duygusuna, kendisi hakkındaki duyguları ve fikirlerine (örneğin “toplumsal cinsiyet kimliği” ya da “sınıf kimliği” terimlerindeki gibi) atfen kullanılır. Bu atıftan yola çıkarak “şeffaf kimlik yaklaşımı söz konusu değildir” (Marshall, 1999: 406). Goffman’ın çalışmalarında, özellikle kimlik belirleme diye adlandırılabilir bir süreç olan, kendimizi başkalarına karmaşık biçimlerde sunuşumuzun ele alındığı *Presentation of Self in Everyday Life*’da (1959), iki kampta da çözümsüz kalmış olan can alıcı bir sorun; kendimizi başkalarına sunduğumuz çeşitli maskelerin altında sahici bir benlik ya da kimlik olup olmadığı sorunu ortaya atılmıştır. Sahici bir kimlik veya benlik algısını ortaya çıkmasını sağlayan kendi farkındalığımız çağdaş dönemde ön plandadır fakat modern dönemde henüz toplumsallıktan tamamıyla bir kopuş sağlanmadığı için benliğimizi şekillendiren toplumsal olgulara değinmek gerekmektedir. Kimliğin berrak bir tanımı için geliştirilen kimlik ifade biçimleri modern dönemde ulus, etnik, kolektif ve bireysel kimlik gibi ayrımlarla farklı başlıklar altında ele alınmaktadır.

2.2.1. Etnik Kimlikler

Kimlik tanımı ve modern dönemde kimlik ifade etme biçimleri üzerinden başlayan tartışmada, ulus kimlikler, etnik kimlikler ile ilgili tanım yapılmaktadır. Ulus kimliklerle benzer bir kavram olarak ele alınan etnik kimlik, ulus kimliklerden farklı bir anlam ifade etmektedir. Modern dönemde başlayan bu etnik kimlik kavramsallaştırması küreselleşme döneminde de sosyal bilimlerce tanımlanmıştır. Etnik, etnisite, etnik grup kavramlarının ortak bir anlam ifadesi etrafında şekillenen etnik kimlikler toplumsal hareketlerin kimlik vurgusunda ele alınan bir konudur. Etnisite ya da etnik köken, kişinin kimliklerinden yalnızca biridir (Kuçuradi, 2018: 137).

Etniklik anlam açısından bütünüyle toplumsal bir kavramdır, kültürel pratiklere ve belli bir toplumun insanlarını diğerlerinden ayırt eden görünümlere atıfta bulunur (Giddens, 2012: 535). Kimlik oluşum sürecinde de etnik yapılanmaların rolü büyüktür. Özellikle etnik grubun kimlik oluşum sürecinde benimsedikleri değerlerin

grup üyeleri üzerinde etkisi fazladır. Etniklik etnik grup tanımlaması şeklinde ele alınınca, ait oldukları ve içinde özgün kültürel davranışlar sergiledikleri bir toplumda kendilerini diğer kolektif yapılardan farklılaştıran ortak özelliklere sahip olduğunu düşünen ya da başkaları tarafından bu gözle bakılan kişileri tanımlayan bir terimdir (Marshall, 1999: 215).

Etniklik demek grup olarak ortak paylaşımlara sahip olmak demektir. Dil, tarih, kültür ve coğrafi anlamda ortak bir yaşam etrafına bütünleşen etnik gruplarda “bir etnisiteye ait olmanın mutlak olmasa da en karakteristik özelliği kişinin anadilidir” (Kuçuradi, 2018: 137). Anadili temelinde öğrenme/öğretme süreci üzerinden gelişen etniklik bütünleşmeyi sağlayan birçok araca sahiptir. Aynı şekilde farklı yaşam biçimlerine sahip bir başka etnik grup da kendi yaşam alanlarını yaratmaktadırlar. Giddens’a (2012: 535) göre etnik olarak farklılıklar toplumsal olarak öğrenilmiş bir durumu ifade etmektedir. Doğuştan gelen bir durum olmayan etniklik sonradan öğrenilir. Etniklik, toplumun bireyleri tarafından üretilen ve yinelenen toplumsal bir olgudur. Toplumsallaşma yoluyla büyüyen insanlar, topluluklarının yaşam tarzlarını, normlarını ve inançlarını özümserler. Etnik grubun üyeleri olan birçok insan için etniklik bireyin ve grubun kimliği sürdürmesi anlamında önemlidir. Geçmişten destek alarak geleceği tasarlar. Bu sürecin etnik temeller üzerinde kurulması yakın dönemdeki etnik gelişmelerle üst boyuta ulaşmıştır.

Toplum bağlarının güçlü bir şekilde tutulduğu etnik yapılanmanın en büyük örnekleri yakın dönemde imparatorlukların yıkılmaya başladığı süreçlerde en üst düzeye ulaşmıştır. İmparatorlukların yıkılışı ve ulus devletlerin ortaya çıkış süreçlerinde etkili olan etnik gruplar toplumsal alanda başlayan hareketler çerçevesinde, etnik yapılanma ve ulus temelli örgütlenmeler oluşturmuştur. Bu sürecin toplumsal hareket alanına yayılması, politik ve kültürel süreçleri de aktif olarak etkilemiştir. Etnik kimlik vurgusu bu noktada etkili bir araç haline gelmiştir.

2.2.2. Ulus Kimlikler

Toplumsal değişme boyutlarının açıklandığı birinci bölümde özellikle küreselleşmeye bağlı olarak ortaya çıkan değişim ve dönüşümler üzerinde duruldu. Bu vurguya göre toplumsal değişme dünyada iki yeni boyut ortaya çıkardı. Dünyamız; biri dışardan gelen bireylere, düşüncelere, törelere karşı kendilerini

savunan topluluklardan oluşan, öteki de küreselleşmenin kişisel ve ortak davranışlar üzerinde hafif bir yan etki yarattığı, birbirinden giderek uzaklaşan en az iki anakaraya bölünmüş (Touraine, 2017: 13) durumdadır. Bu vurgulamaya göre bir taraftan küreselleşme diğer taraftan küreselleşmeye direnen yapılar söz konusudur. Burada özellikle kimlikle bağlantılı olan ulus kimlik anlayışının bu iki yaklaşımdan biri olan ulus direnişiyle ilişkili olduğu görülmektedir. Ulus kimlik vurgusu Fransız İhtilali sonrası büyük bir artış göstermiştir. Bunun yanı sıra Touraine'nin (2017: 137) da vurguladığı üzere, ulusal düşünce, 1789 Devrim'inden etkilenmiş olan halk egemenliğine dayanan yurttaşlık düşüncesi ile devlete kutsallığı kazandırmış, otoriter yönetim biçimlerini beslemiş ve uluslararası savaflara yol açmış ulus devlet düşüncesini barındırmaktadır. Her iki yaklaşım da ulus hareketi şeklinde ele alınabilir, fakat bu çalışmanın temel odak noktası yeni toplumsal hareketleri açıklarken, hangi hareketlerin gerçekten toplumsal hareket niteliği taşıdığı ve ulus kimlikleri oluşturma noktasında ön planda olduğudur. Burada üzerinde durulan hareketler, devleti kutsallaştırma hareketleri değil aksine toplumsal muhalefet ve baskıcı otoriteye karşı direnme hareketi niteliğinde olan hareketlerdir.

Billig'in (2002: 85) ulus devletler dünyasında gündelik hayatın bir rutini olarak kabul ettiği ulusal kimlik, birey ve ulus devleti ortak bir noktada bir araya getiren, duyguları ve hissetme potansiyeli yüksek, aynı zamanda duruş sahibi özneyi de yaratma potansiyeline sahiptir. Ulusal kimlik ortak bir anlayış oluşturarak, ulusa ait dil ve kültürün olduğu bir tanınma, farklılık ve aidiyet yaratır. Ulusal kimlik kendini var etmek için diğer kimlik kategorilerini bastıran ve yalnızlaşan bireye modern dünyada kucak açan bir işleve sahiptir. Kültürel kimlikten farklı olarak ulusal kimlik, kültürel kimlikten birçok öğeler taşısa da farklı bir özelliğe sahiptir. Çünkü modern ulus devletlerce var edilmeye çalışılan ulusal kimlik, içinde bulunduğu toplumun kültürünü tamamen içermeyebilir. Örnek olarak din kültürel bir kaynak olmasına rağmen her ulus devlet bu olguya başvurmayabiliyor. Ya da din ulus devletlerde bazen geri planda bırakılabiliyor.

Ulus kimlikler belli bir süreden sonra tek başına rakipsiz anılır olmuştur. Bauman'ın (2017: 33) vurguladığı şekilde, ulusal kimlik, herhangi bir muhalefeti kabul etmeyen bir özelliği de barındırmaktadır. Bu rekabette ulus kimlik tek başına ve yeri geldiğinde keskin ayrımlara tabi olur. Ulusal kimlik, “biz” ve “onlar” arasında sınır çizmek için tekeli bir hakkı amaç edinen devlet ve onun temsilcileri

tarafından inşa edilmiştir. Ulusçuluk fikrini ortaya çıkaran ve ulus kimlik sürecini inşa eden gelişmeler sonucunda modern dönemde ulus kimlik tanımlamaları artmıştır. Ulus, kültür, devlet, millet bağları olan ulus kimlikler, aynı zamanda vatandaşlar arasında bir bağ da oluşturma işlevine sahip olmuştur. Bu süreçler özellikle imparatorlukların yıkılmaya başladığı dönemleri ifade etmektedir.

Osmanlı'nın da son dönemlerine denk gelen ulus kimlik vurguları ve imparatorluğun yıkılmaya yüz tuttuğu süreçte ulusal hareketler ortaya çıkmıştır. Osmanlının yıkılış sürecini hızlandıran ulusçuluk, Fransız devrimi sonrası farklı ulusların ortaya çıkmasını ve ayaklanmalarını sağlamıştır. Parekh'e (2014: 55) göre, yeni kimlikler tarafından tanımlanan süreç Osmanlının dağılmaya başlamasıyla daha büyük yaşam alanı oluşmuştur. Bu yaşam alanında dinsel ve etnik yaklaşımlar söz konusu olsa da, büyük güçlerin veya Batılı devletlerin siyasal ve ekonomik politikaları, yayılmacı ve sömürgeci yaklaşımlarının sonucunda ulus kimlikler ortaya çıkmıştır. Özellikle Fransız devriminin etkisi üzerinde duran birçok düşünür'e göre Osmanlı devletinden ayrılmanın başlaması ve ulusçuluk fikirlerinin artışı başta etnik yapılanma ve kimlik vurgularıyla oluşmuşken, daha sonra da ulus bilincinin tetiklemesi etkili olmuştur. Fransız devriminin yurttaşlık hakları ile ilgili vurguladığı talepler, Osmanlıdaki hareketler gibi daha sonraki devrimler veya vatandaşlık haklarını da genişletmeye yardımcı olmuştur. Wallerstein'in (2009: 31) vurguladığı gibi, Fransız Devrimi ve fikri antikapitalist hareket öncülüğünde gelişmiştir. Bu fikir diğer hareketlere de öncülük ederek, ulus yaklaşımını benimseyen toplulukların gelişiminde etkili olmuştur.

Toplumsal hareketlerin en belirleyici olanlarının başında milliyet şiarıyla, ulus vurgusuyla ortaya çıktı. Fransız İhtilaliyle Avrupa'da büyük bir dönüşümü sağlayan, birçok imparatorluğun yıkılışı ve dağılışında etkili olan bu hareketler, Fransız devriminin özgürlük vurgusuyla başlamış ve 19. Yüzyılda en üst boyuta ulaşmıştır. Gleason'a (2014: 44) göre, farklı etnik yapıdaki imparatorluklar, bağımsızlık isteği olan ulus devletlere dönüştü. Bu dönüşümde ulus fikri ve toplumsal hareket alanı temel etken olmuştur. En açık örnek olarak 19. yüzyılda dağılmaya başlayan Osmanlı İmparatorluğu görülebilir. Ortadoğu ve Balkanlarda çeşitli ulsu devletlerin ortaya çıkışı, Osmanlı imparatorluğundan kopuşu söz konusudur.

Osmanlı sisteminin dönüşmesinde etkili olan ulusal kimliklerin inşası, ulus devlet fikrinin tüm dünyada etkili olmasına olanak tanımıştır. Bunun sonucunda etnik

ve dini ağırlıklı kimlikler yaygınlaşmış, Avrupa’da dünya-ekonomisi yeniden örgütlenerek, ulusal bir uyanışı tetiklemiştir. Bu tetiklemenin sonucunda başlayan ulusalcı hareketler imparatorlukların dönüşümünü sağlamıştır. İlk hareket örnekleri içinde ele alınan ulusal hareketler bu bakımdan modern dönemde örnek gösterilmektedir. 1968’li yıllara kadar da süregelen milliyetçi hareketlerin temelinde yer alan ulus kimlik vurguları yerini “yeni” olarak kabul edilen yapılara bırakmıştır. Böylece yeni toplumsal hareketler eski toplumsal hareketleri dönüştürürken, klasik toplumsal hareketler 1990’lı yıllarda küreselleşmenin yükselişiyle önemi azalmaya başlamıştır.

2.2.3. Kolektif Kimlik

Etnik ve ulus kimlik yaklaşımları kolektif kimlik ifadeleri çatısı altında ele alınabilir. Tanımlamalarda da genellikle grup aidiyet üzerinden gidildiği görülmektedir. Çağdaş döneme yaklaştıkça grup tanımlarının yanı sıra bireysel tanımlamalar da yapılmaktadır. Kimlikler artık bireysel ve kolektif kimlik çerçevesinde ele alınmaya başlamıştır. Yaşam biçimleri ve taleplere bakıldığında kolektif ve bireysel kimlikler şeklinde ayrılması doğal gözükmemektedir. Yeni toplumsal hareketlerde temel amaç bir kimlik politikası olunca, bireysel ve kolektif kimlik ayrıntılı ele alınmaktadır. Bireysel kimlik tanımına geçmeden önce kolektif kimliği açıklamak gerekmektedir. Çünkü toplumsal hareketlerin özünü kolektif kimlik yaklaşımları oluşturmaktadır. Kolektif kimlikte öncelik bireysel değil kolektif eylemdir ve karşısındaki üyenin çıkarları göz önündedir. Melluci’ye (2014a: 88) göre, insanlar ihtiyaç duyduğundan ötekilerle aralarında bir bağ hissederek, geçmiş ve gelecekle bütünleşme, yaptıklarını anlamlandırma üzerinden kolektif kimliği geliştirdiği gibi, bireylerin üyeliklerini düzenleyerek, harekete katılmak için gerekli koşulları ve üyelerin tanımladıkları ve üzerinden kendilerini tanımlamalarını sağlamaya çalışmaktadır.

Yeni toplumsal hareket ve kimlikle bağlantılı olan kolektif kimlik ve anlamlandırma süreci burada başlamaktadır. Uysal’a (2016: 142) göre, anlamlandırma sürecini başlatan YTH’ler farklı değerler, farklı yaşam tarzları ve kolektif kimlik inşa etmeye çalışan hareketler olmuştur. Broad’a (2000: 321) göre, kolektif kimlik yapısı her ne kadar modern dönemdeki hareketler için kullanılıyor olsa da yeni dönemde yeni toplumsal hareketler eski liberal, Marksist, dinsel veya

muhafazakâr hareketler iç dinamikler, kendisini ifade eden ve rasyonel olmayan eylemler, toplu kimlikleri gibi konularda birbirinden ayrılmaktadırlar. Bu ayrılıklar bağlamında hareket aktörleri toplu kimlikleriyle önceki hareketlerden farklı özellikler ortaya koymuşlardır.

Kolektif kimliğin hareket kimliği ile benzerliği veya birbirinin yerine kullanımının sık yapıldığı görülmektedir. Fakat kolektif kimlik hareket kimliğinden farklılık göstermektedir. Nitekim daha sonraki bölümde hareket kimliği detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Burada temel amaç kolektif kimliği açıklamak ve bireysel kimlikle de farklılığını açıklamaktır. Modern bireyin içinde yaşadığı toplumun genel durumu ve bireyin kendisini tanımladığı en kapsayıcı durumun kesiştiği nokta olarak (Karakaş, 2006: 81) tanımlanan kolektif kimlik bireysel kimlikten farklı bir anlam ifade etmektedir. Bireysel kimlik, öznenin kendini ait hissettiği kimliktir. Kolektif kimlik toplumsal ilişkileri ifade ederken, bireysel kimlik bireyin toplum içindeki konumu olarak okunabilir. Melluci'ye (2014a: 83) göre, kolektif kimlik, çeşitli bireyler (ya da daha karmaşık bir aşamada gruplar) tarafından üretilen, etkileşim halinde ve ortaklaşa bir tanımdır; eylemin yönelimleri ve eylemin içinde gerçekleştiği imkânlar ve sınırlılıklar alanı ile ilişkilidir. “Etkileşim halinde ve ortaklaşa” derken bir süreç olarak kavranması gereken bir tanıma kastediliyor; çünkü tanım inşa edilmiş ve bireyleri (ya da grupları) birbirine bağlayan ilişkilerin yinelenen etkinleştirmesi yoluyla müzakere edilmiştir. Duygusal yatırım, ortak amaç, ritüeller, pratikler, kültürel kodlar, hayat tercihleri, duyuşsal ve bilişsel ait hissetme kolektif kimlik oluşumuna etki eden süreçlerdir. Bu sürecin oluşmasında temel etken kolektif eylemler iken, sonuçları kolektif kimlik oluşumunu sağlamaktadır.

Kolektif eylemlerin artması çağdaş dönemde meydana gelen gelişmelerle bağlantılıdır. İletişim teknolojilerindeki gelişme, dünya medyasının yaratılması, tarihsel politik gelişmeler, kültürel farklılıkları, ulus devletlerde meydana gelen dönüşümler, küresel sermaye ve piyasanın oluşumu, kapitalizmin büyümesi, küresel çevre sorunlarının ortaya çıkışı, evrensel çapta toplumsal hareketlerin gelişimi, büyük göç dalgaları ve küresel silahlanma, yeni toplumsal hareketleri tetikleyen ve buna paralel olarak kolektif kimlik yaklaşımlarını ortaya çıkaran olgulardır. Kolektif kimlik ve kolektif eylemi ortaya çıkaran etkenler küreselleşmenin yarattığı sorunlardır. Özellikle 1990'ların başından bu yana küreselleşme tartışmasıyla gündeme gelen “feminizm, sivil toplum örgütlenmesi ve çevrecilik gibi sosyal

hareketler konusu üzerinde sosyal bilimcilerin yoğunlaşmasının temel nedenlerinden biri, dünyada yaşanan sorunların büyümesinden kaynaklanmaktadır” (Baran, 2003: 40).

Melluci’ye (2014a: 80) göre, toplumsal hareketler odaklarını sınıf, ırk ve geleneksel politik konulardan kültürel zemine doğru kaydırmış görünüyorlar. Son 20 yılda gelişmiş toplumlarda ortaya çıkan toplumsal çatışmalar, taleplerini siyasal eylemlerle göstermek yerine, bir karşı çıkış politikası izleyerek egemen gücün söylemine, bilgiyi düzenleme yaklaşımlarına ve toplumsal yaşam biçimlerini şekillendiren kurallara kültürel bir meydan okuma geliştirdiler. Gündelik yaşamın çok önemli boyutları (zaman, mekan, kişiler arası ilişkiler, birey ve grup kimlikleri) bu çatışmalara dahildi ve yeni aktörler kendi hayatlarını anlamlandırma özerklikleri üzerinde hak iddia ediyorlardı. Bu hak iddiasının gelişmesi kolektif kimlik kavramının yeniden ayrıntılı olarak düşünülmesini sağlamıştır. Bu açıdan bakıldığında kolektif kimlik; kolektif eyleme inşacı bir bakışı ima eden, toplumsal araştırmalarda gözlemci ile gözlenen arasındaki ilişkiyi değerlendirme biçimi bağlamında bazı epistemolojik sonuçlar taşıyan, araştırma pratiklerinin kendisini etkileyen boyutlarla açıklanabilir (Melluci, 2014a: 80).

Kolektif davranışların hareketler noktasında önem arz ettiği yaklaşımdan yola çıkarak küreselleşme döneminde ortak paydada buluşan ve kimliğe dair yaklaşımlar sergileyen birçok hareket ortaya çıkmakla beraber, eşitsizliklere ve iyi bir yaşam idealine karşı farklı yapıların belirli bir kimlik karşısında birleşmesi aynı zamanda antikapitalist kimliklerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Coşar ve Özman’a (2003: 116) göre, Seattle, Prag ve Porto Alegre’de yapılan eylemler anti-kapitalist küresel hareketler olarak, farklı kaynaklardan ve ideolojilerden beslenmişlerdir. Bu örneklerde görüldüğü gibi, çeşitli örgütlenmelere kucak açmışlardır ve heterojen bir eylemciler kitlesinden oluşmuşlardır. Çevreciler, insan hakları ve hayvan hakları savunucuları, sivil toplum kuruluşlarının üyeleri, farklı sendikacılar ve sosyalist kümelenmeler ile son olarak çeşitli üçüncü dünya dayanışmacı hareketleri bu hareketlerin başında gelmektedir.

Kolektif kimlik ve toplumsal hareketler ilişkisini araştıran Melluci’ye (2014a: 96) göre, toplumsal hareketler alanındaki araştırmalar on dokuzuncu yüzyıldan miras kalan aktör-sistem düalizmini yansıtır. Bu ikilik belli başlı ve yinelenen üç pratikte mevcuttur; İlk ve en yaygın olanında, davranışların gözleminde araştırmacı çeşitli

biçimlerde hareketler, protestolar, hareketlilikler vb. olarak tanımlanan tikel bir toplumsal koşulu keşfetme arayışındadır. Bu, aktörü – daha doğrusu sözde aktörü-belirleyen yapısal koşulların gözlemlenen davranış türlerini açıklama yeteneği olup olmadığını araştırmak anlamına gelir. İkinci alan algılar, temsiller ve aktörlerin değerleri ile uğraşır. Bu durumda, -normal olarak aktivizm hakkındaki- anketler bireylerin toplumsal harekete katılma motivasyonlarını araştırmaya yönelik olarak düzenlenir. Bu yaklaşımın iki alt kategorisi, kolektif aktörler tarafından üretilen belgelerin –yani yazılı formda açık biçimde ifade edilen ideolojilerin belgelerinin- çözümlenmesidir. Üçüncü tür araştırma pratiği kolektif olayların niceliksel çözümlemesi ile ilgilidir. Bu üç sürecin aktör-sistem düalizmi olarak çözümlenmesi, yeni toplumsal hareketler ile kolektif kimlik bağlantısının ele alınması sosyal bilimler alanı için teorik olarak hareketler noktasında fikirler sağlamaktadır. Bu fikirlerin daha detaylı anlaşılabilmesi ve kolektif kimlik boyutlarının anlaşılması için, kolektif kimlikle bağlantılı olan din, cinsiyet, kültür gibi kavramları ele almak gerekmektedir. Çünkü kolektif kimliğin oluşum sürecinde bahsedilen değerlerin çoğu belirleyici rol oynamıştır.

İlk olarak kimlik ifade biçimleri içerisinde yer alan din, modern dönemde farklı bir boyut kazanmıştır. Kolektif kimlik tasavvuru olarak dinin toplumsal hareketleri etkileme gücü, kişinin kendini ait hissettiği anlam dünyasının zenginliğine ve bağlılığına dayanır. Güçlü bir bağ olarak din “insanlık tarihi boyunca yoğun bir zihni meşgaleyi harekete geçirmede neredeyse evrenselken varoluşa ilişkin ekonomik problemleri çözmeye dönük düşünceler de çoğu insan kültürlerinde bir gereklilik olarak görülmüştür” (Berger, 2017: 39). Din, kutsallık inanç ve semboller etrafında birleşen sosyo-kültürel eylem biçimleri ve ibadet şekilleri bakımından ele alınmakla beraber, Touraine (2017:137), dinsel hareketlerin iki yönelimli olduğunu belirtmiştir. İlk olarak özne özgürlük olarak toplumun en üstün ilkesinde yer alır. İkincisi öznenin bir üst düzenin doğal mantığı içinde eritilme durumudur. Dinsel evrenler, özellikle de Kiliseler (Hristiyan anlayışları) arasındaki; yani gizemli ya da öbür dünya bilgileriyle kurulmuş bir yöntemle inanca, Tanrı sevgisine başvuran dinsel anlayışlarla kutsal olanın toplumsal ve bireysel yaşama girmesi gerektiğini vurgulayan töre ve törenleri benimsetmeye çalışan dinsel anlayışlar arasındaki çatışmalar da sözünü ettiğimiz bu iki karşıt yönden kaynaklanır. Tüm hareketlerde bu iki karşıtlık üzerinden gelişen

tartışma söz konudur ve dinsel kimlik oluşumunda bu ikilik üzerinden tartışma oluşmaktadır.

Toplumu ve toplumsal değişme sürecini etkileyen din, çağdaş sosyoloji kuramlarında yapılan çalışmaların etkisiyle, din sosyolojisinin çözümlemeleri içerisinde yer alarak modernleşme ilkeleri bağlamında ele alınmaya başlanmıştır. Dine dair klasik yaklaşımlar yerini antropolojik ve sosyolojik yaklaşımlar çerçevesinde toplumsal hareketleri açıklayan çağdaş teorilere bırakmıştır. Sosyoloji teorilerinde öncü olan Kant, Hegel, Comte, Marx, Frazer, Durkheim, Weber, Freud, Jung'un Gertz, Berger Eliade, Gellner, Luhmann ve Luckmann'ın toplum ve toplumsal bir olgu olan din sosyolojisine olan katkıları bugün sosyal bilimler hatta ilahiyat alanında kayda değer çözümler ortaya çıkarmışlardır. Bu açıdan din sosyolojisinin toplum-din ilişkileri bakımından önemi hem sosyolojik hem de antropolojik olarak ortaya çıkmaktadır. Sosyoloji ve antropolojinin dine yönelik çalışmaları izledikleri yöntemler ve bulgular bakımından farklılık gösterse de toplumu etkileyen din olgusunu araştırmaktadırlar. Çünkü din insanlığın var olduğu ilk andan itibaren hem toplumsal bir değer hem de inanç kavramı çerçevesinde hep görülmüştür. İnsanların doğası gereği bir şeylere inanma isteği toplumsal olarak kültürel gelişmeleri ortaya çıkardığı gibi, insanların yaşamında yer edinen ibadet şekillerinde de belirleyici rol oynayan din belli bir süre sonra kimlik halinde dönüşmektedir. Herhangi bir dine mensup kişinin kendini ait hissettiği inanç kimlik oluşum sürecini de etkilemektedir. Kimliği etkileyen inancın kültür, ekonomi, siyaset üzerinde de etkisi farklı şekillerde görülmektedir.

Çağdaş din sosyoloji yaklaşımlarında genellikle *kültür, sekülerleşme, sivil din, görünmez din* kavramlarının bilim ve bilgi ile olan bağı ele alınmakla beraber, yeni toplumsal hareketlere katılım sağlayan insanların kendi anlam dünyalarını oluşturmalarında etkili sembollerin oluşumu birçok teorisyen tarafından ele alınmaktadır. Bu anlam dünyalarının çözümlemesine erken dönemlerde başlayan Weber'in çalışmaları referans noktası olarak ele alınabilir. Dünya dinleri ile ilgili de çözümlemeler yapan Weber, anlamacı ve yorumlayıcı yaklaşımlarıyla çağdaş düşünürlere öncülük etmiştir. Ayrıca toplumsal eylem, statü, bürokrasi, otorite, ideal tipler, ekonomik çözümlemeler Weber'in üzerinde durduğu kavramlar olmuştur. Tüm bu kavramların temelinde anlam dünyası yatmaktadır. Dünyayı anlamlandırmaya yönelik anlamlı eylemler aynı zamanda kişinin benlik tanım

sürecinde, kimlik oluşturma aşamasında karşısına çıkmaktadır. Bu anlamlandırma sürecinde dinin bir işlevi ve anlamı olduğunu vurgulayan Weber, toplumsal düzenin sağlayıcısı olarak dinin birey ve toplum üzerinde etkisi olduğunu savunur. Kimlik konunun da anlamlandırma üzerinden sürdürülmesi, yeni toplumsal hareketlerde dini hareketlerin kolektif eylemlerini yönlendirmiştir.

Din toplumsal olarak birçok alan üzerinde etki sahibi olan gizil bir güçtür. Bu gücün yeni toplumsal hareketler noktasında bir kolektif kimliğe dönüşmesini sağlayan o inanca sahip bireylerin anlamlandırıdıkları dünya ve o dünyanın tanınma isteğinden dolaydır. Kimliğin oluşum sürecinde dinin etkisi büyük sürekli varolmuştur. Her ne kadar kimlik oluşumunda dönemsel farklılıklar gözlemlenmiş olsa da “bireye verdiği mesajlarıyla, din kimlik bilincinin inşasında önemli bir faktör olmaya devam etmektedir” (Karakaş, 2011: 261). Toplumsallaşma sürecinde bir ilişki ağı olan din, bireylerin nasıl davranmaları gerektiğine dair kalıplar sunarak, bireyin toplulukla bütünleşmesini sağlamaktadır. Bu bütünleşme sonucunda dinsel kimlik yaratma sürecini tamamlanmış olur. Günümüzde belli topluluklar şeklinde örgütlenen insanların kılık kıyafetinden, bedeninin örtülmesine, saç ve sakal şekillerinden hayata bakış açılarına kadar her şey birliktelik oluşturma gruba ait olmayı sağladığı gibi, din o gruba ait tüm bireylerin kimlik kazanma sürecinde de etkili olmaktadır.

Kolektif kimlikle ilişkisi bağlamında ikinci etken olarak kültür ve kimlik konusu ele alınabilir. Kolektif kimlik ve grup aidiyetinin sağlanmasında, toplumların hafızalarının taze tutulması ve toplum mirasının geleceğe taşınmasında etkili olan kültür, kimlik oluşturma misyonunu da etkili bir şekilde yerine getirmektedir. Bu bakımdan kültür, toplumun temel yapı taşı ve devamlılık değeri olarak, bir sonraki kuşağa aktarılan bilgiyi, teknolojiyi, değerleri, inançları, gelenekleri ve davranış biçimlerini kapsar. Bu davranış biçimlerinin oluşumunda etkili olan kültür küçük toplulukların sahip olduğu bir değeri ve yaşam biçimini ifade ederken kimi zaman da büyük toplulukların da yaşam biçimlerini ifade etmektedir. Herkesçe paylaşılan, tek bir bütünleştirilmiş kültüre sahip basit toplumlar olduğu gibi, çok sayıda kültür ve alt-kültür tabakaları ile düzeylerini barındıran karmaşık toplumlar (Marshall, 1999: 591) bu açıdan kültürleri açıklamada karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan öznenin, grup ya da topluluğun manevi değerleri ile entelektüel bilgilerini tanımlamak, sanatsal ve entelektüel faaliyetleri kapsayan ürünleri saptamak, birey veya topluluğun yaşam

biçimini, faaliyetlerini, inançlarını ve geleneklerini (Smith ve Riley, 2016:20) belirtmek için kültür kavramı kullanılır. Bu tanımlar çerçevesinde basit ya da karmaşık her toplumun üyesi kültürün taşıyıcı unsurlarıyla ayakta durduğu kabul edilir. Bu da kolektif kimliği oluşturma adına ortak bir tanım yapmaya yardımcı olmuştur.

Sosyal bilimlerde başta antropoloji ve sosyoloji olmak üzere, kültür üzerine yapılan birçok çalışma mevcuttur. Bu çalışmaların ortak amacı medeniyetlerin varoluşu ve bu varoluştaki bireylerin tüm maddi ve manevi değerlerinin kimlik oluşturma sürecinde bir araya gelerek kültürü oluşturmaları ele alınmaktadır. Smith ve Riley'e (2016: 21) göre, sosyal bilimler alanında kültür, maddi, teknolojik ve sosa yapılar gibi somut verileri aşarak, yaşam tarzından daha farklı ve daha soyut kavranmaya çalışılır. İnanç, değer, sembol, işaret ve söylemler üzerinde durulmuş, kültür ideal olana dair manevi bir vurguda bulunur. Aynı zamanda pratikler ve performanslar ile güçlü ve karmaşık bir ilişkiye sahip olduğu kabul edilen kültür, temel ekonomik ve güç ihtiyaçlarının bir şekli olarak ele alınmamaktadır.

Kültürün tek bir tanımı olmamakla beraber aslında üzerinde durdukları konular aynıdır. Hem sosyoloji hem de antropoloji çalışmalarında temel amaç insanların varoluşundan beri meydana getirdikleri her şeyi incelemektir. Günümüzde kültür, dini inançlar, değerler, kurallar, yeme içme şekilleri, davranış biçimleri, dil, gelenek görenekler, müzik, eğitim, sanat, ekonomi, kimlik, hatta biyolojik olarak her türlü alanla ilgilidir. Bu nedenle kültür ele alınırken kolektif bir yaşam biçiminden bireysel yaşam biçimine kadar her alanla ilişkisi ele alınmaktadır. Kültürün toplumu birleştirme misyonu çerçevesinde bakıldığında, kolektif kimliğin kültür ile olan bağı sembolik araçlarla oluştuğu görülecektir. Bu şekilde insanların din, meslek, kültür, ulus ve milliyet gibi toplulukların mensubu olması birlikteliği sağlarken, birbiriyle bir bağın mevcut olduğu da görülmektedir. Bu mevcudiyet insanları bir topluluğa ait hissetme sürecini hızlandırır. Parekh'in (2014: 53) de vurguladığı üzere toplumsal kimlik, bireyin kendi benlik sürecini tanımlamasını ve anlamlandırmasını, topluma ait hissetmesini, kendisini bunun ayrılmaz bir parçası olarak görmesini sağlamaktadır. Kültürün kimliği yaratma süreci aynı zamanda tanımlamayı da ortaya çıkarmıştır. Yaşam biçimleri ve normlarının tanımlanması, gruba ait dil, din, kültür alanlarının bireyi toplumsallaşma sürecinde var etmesi için ortak bir kültür oluşturmaları gerekmektedir. Ortak kültürün kimliği oluşturma sürecinde etkili olması

kültürel olarak kimlik oluşumunun kolektif yapısını ortaya çıkarmaktadır. Toplumsal hareketler Kolektif yapıyı bir arada tutarak, anlamlandırma süreci ve sembollerle bu süreci pekiştirmektedir.

Kimliğin birçok tanımı/teorisi/kuramcısı üzerinde durduğumuz bu çalışmada, bu unsurların kolektif kimliği sağlamadaki rolleri din ve kültür çerçevesinde ayrıntılı olarak ele alındı. Kolektif kimliğin açıklanmasında üçüncü etken cinsiyet ve kimlik ilişkisidir. Kolektif eylemin aktörleri olan katılımcıların kimliklerini ön planda tutmalarına bakıldığında bu kimliklerin cinsiyet noktasında da ön planda olduğu görülecektir. Cinsiyet kavramı referans alınınca, yeni toplumsal hareketlere katılımın kimlik vurgusuyla ön planda olmasında rol oynayan aktörlerin farklı yaşam tercihlerine ve taleplere sahip olduğu görülecektir. Ama cinsiyet noktasında vurgulanan kolektif kimliklerin, cinsiyetle ilişkili olan kimlik ve hareket vurgusu üzerinden şekillendiğine bakılırsa diğer hareketler gibi iki farklı şekilde oluştuğunu vurgulamak gerekiyor.

Kadın hareketinin iki yüzü olduğunu vurgulayan Touraine'a (2017: 137) göre, kadın hareketi, bir yandan kadının bir özne olduğunu, dolayısıyla da bir cinsiyeti bulunduğunu ve erkekten farklı ama aynı zamanda da onunla eşit olduğu için yalnızca insan olarak nitelenemeyeceğini gösterir; öte yandan erkek egemenliğine karşı giriştiği savaşım adına "tür" ayrımını, yani bir cinsiyetle özdeşleşen toplumsal rolleri ortadan kaldırmak da ister, başka bir deyişle herkese ancak yetenekleri ya da daha somut bir deyişle toplumsal yararlılığı ölçüsünde ayrıcalıkların tanınacağı, doğal farklılıkları silen bir eşitliğin egemenliğinde bir toplumu amaçlar; bir yandan kimlik hakkını ister, bir yandan da liberal ve yararcı bir toplum anlayışını savunur; sonuçta iki birbirine karşıt öğeyi de içinde barındırır. Bu ikilik süreci zamanla kadın hareketleri ve cinsel/cinsiyet kimlikleri üzerinde yapılan çalışmaların odak noktası olmuştur. Bu noktadan yola çıkarak kadın hareketlerinin dönüşmesi süreci cinsiyet çalışmaları çerçevesinde ele alınmaktadır.

Cinsiyete dair vurgular genellikle feminizm kuramıyla başlamış ve daha sonra cinsiyet, kadın çalışmaları şeklinde devam etmiştir. Feminizmin kadın ve erkek arasındaki haklara dair vurgusu, erkek egemen iktidar yapılanmasına, kadın haklarının geri planda tutulmasına, cinsiyet ayrımının yapılmasına ek olarak, çağdaş hareketlerde farklı yaşam tercihleri, cinsel tercihler, beden politikalarına dair vurguları da artmıştır. Bu nedenle kolektif hareketlere katılımı sağlayan toplumsal

cinsiyet tartışması son haliyle cinsel kimliklerin belirli taleplerle ortaya çıkmasının önünü açmış bulunmaktadır. Bu taleplerin artmasında etkili olan aktörlerin kolektif bir kimlik oluşumu olarak cinsiyet kavramının ele alınmasındaki temel amaç feminist çalışmalarla başlayan, ardından kadın çalışmaları ve toplumsal cinsiyet şeklinde evrilen tarihsel bir sürecin yeni toplumsal hareketler noktasına kolektif kimlikle olan bağını açıklamak olmuştur.

Çağdaş dönemde yeni vurgular ve taleplerle ortaya çıkan yeni toplumsal hareketlerin katılımcılarının beden ve cinsiyet tanımlamasıyla ilgili yeni yaklaşımları cinsiyet ve kimlik bağlantısını güçlendirmiştir. Bu bağın sonucunda önemli gelişmeler sağlanmıştır. Bunlardan ilki iki cinsiyet sınırlaması ile ilgilidir. Cinsiyete getirilen ikili kısıtlama, zorunlu heteroseksüellik sisteminin üreme odaklı hedeflerine hizmet eder (Butler, 2018: 69). İkinci olarak bedenle ilgili vurgulamalar yeni toplumsal hareketlere katılım sağlayan aktörlerin üzerinde durduğu konudur. Özellikle nüfus politikası ve doğum kontrolü, kılık kıyafet ve örtünme şekilleri, kürtağın kişisel ve bedenle alakalı olduğu üzerinden gelişen tartışmaya öncülük eden biyopolitik yaklaşım, “bedenim benimdir” ilkesiyle hareket eden bireylerin taleplerini gündeme getirmektedir. Beden normalde bireysel kimlik ile ilişkili ele alınmaktadır. Fakat bedenle ilişkili olarak giyim tarzları daha çok kolektif kimlikle ilişkilidir. Toplumsal kimliğin inşasında yer alan dış görünüş ve kılık kıyafet şekilleri özellikle daha geleneksel toplumlarda hem inancın hem de kültürün gerekliliği olarak görülmektedir.

Kültür, grup baskıları, reklam, sosyoekonomik kaynaklar ve standartlaşmayı artıran diğer faktörler giyim tarzlarını belirleyen etkilere sahiptir. Giyim ve toplumsal kimlik birbiriyle bağlantılıdır ve giyim toplumsal cinsiyet, sınıfsal konum ve mesleki statünün bir göstergesi olmayı sürdürmektedir (Giddens, (2014b: 133). Kısacası cinsel kimlikten kolektif kimlik yapısı olan toplumsal kimlik sürecine doğru evrilmeyi sağlayan kültürel etkenler mevcuttur. Yeni toplumsal hareketlere öncülük eden Feminist kuram başta olmak üzere, kadın hakları savunucuları ile Queer kuram öncüleri öncelikle cinsiyet ile ilişkili farklı yaklaşımlar sergilemiş, farklı tanımlar üzerinden ilerlemişlerdir. Ortak paydaları toplumsal cinsiyetin yaratıldığı vurgusu olmakla beraber; farklılıkları da alternatif yaşam tarzlarının ayrıntılarında gizli olduğu vurgusudur.

Alternatif yaşam tarzlarının sonucunda ortaya çıkan bedenim benimdir algısı, yeni bir direnme ve özgürlük alanının doğmasını sağlamıştır. Beden yeni direnme özgürlük alanıdır. Cinsiyetin bedenle olan ilişkisi ve özellikle iktidar mücadelesinin yaşam bulduğu alan olan bedenin denetlenmesi de bu kimlik sürecinde ele alınmaktadır. Cinsiyetin iktidarla ilişkisi Foucault tarafından ele alınmıştır. Cinsiyet tanımı yapılırken özellikle toplumsal değerlerin ön planda olmasının yanı sıra, kimlikleri belirlemedeki rolü bakımından bedenle ilişkisi, iktidarın yaşam alanını oluşturmaktadır. İktidarın bedeni her şekilde sarıp sarmalaması bakımından, “cinsiyet, böyle bir amaç için, insan bedeni ve ruhunun bütün öteki yönlerinden daha uygun” (Bauman, 2000: 215) görülmektedir. Doğal ama doğal olmayan ayartımlara açık, kaçınılmaz ama tehlikeyle dolu ve hepsinden önemlisi de her yerde var olan ve tüm insanların paylaştığı bir şey olan cinsiyet sanki tam da total ve her şeye nüfuz eden, insan bedeni ve ruhunun idaresine dayanan -sağlıklı bir bedenle sağlıklı bir ruhu hedefleyen- bu iktidar için yaratılmış bir şeydi. Foucault iktidarın üretiminin bir dayanağı olarak çözümleme haline getirdiği cinsiyet, cinsellik çalışmalarında beden üzerindeki hakimiyetin artık her alana yayıldığını vurgulamaktadır. Bu yayılmanın sonucu olarak nüfus üzerinde izlenen politika, bedenin ve cinsiyetin kontrolünü de ağırlamaya yardımcı olmaktadır. Tüm bu yaklaşımların ve politikaların sonucu olarak kolektif bir kimlik inşa sürecinde başta feminist hareket olmak üzere, cinsiyet ve cinsellik kavramlarına değinen hareketler kolektifliği sağlamaktadır. Kolektif kimlik ifadesinin bir boyutu olan cinsiyet ve cinsellik, beraberinde alternatif yaşam tarzları gibi talepler kolektif kimliğin ortaya çıkmasını sağlamaktadır.

2.2.4. Bireysel Kimlik

Kimlik konusu psikoloji ve sosyolojinin hata antropolojinin inceleme alanı olarak ele alınmakla beraber, diğer disiplinlerin de kimlikle ilgili çalışma alanları mevcuttur. Bu açıdan kimlik disiplinlerarası bir konudur. Sosyolojinin hareketler noktasında üzerinde durduğu kimlik konusu da genel olarak üçe ayrılmaktadır. İlk vurgulanan bireysel kimlik iken ikinci olarak kolektif kimlik ve üçüncüsü kamusal kimliktir. Üç kimlik yaklaşımı da ayrı ayrı ele alınmaktadır. Bu kısımda ele alınan *Bireysel/kişisel kimlik* sembolik etkileşimcilik ve bu kuramla bağlantılı olarak fenomenoloji ve etnometodolojinin konusu olan benlik kavramıyla doğrudan ilgilidir. İnsanın ruhunun dışında geriye kalan her şeyin toplumsal olma olasılığı üzerinde duran yaklaşımlara göre, benlik psikolojiyle ilgili olmasına rağmen sosyolojinin de

benlik süreciyle ilgili çalışmaları mevcuttur. Bireysel kimlik başlıbaşına bireye özgü bir kimlik değildir. Bireyin yaşamı ve benlik süreci birbiriyle ilişkilidir. Kimlik burada zaman ve mekânda sürekliliği gerektirir diyen Giddens'a (2014b: 75) göre, bireysel kimlik aktör tarafından refleksif olarak yorumlanan türden bir sürekliliği ifade etmektedir.

Sosyolojinin kolektif kimlik oluşturma sürecine olan bakışından ziyade bireysel kimlik daha çok benlik süreciyle ilgilidir. Blumer ve Herbert Mead tarafından ön planda tutulan benlik kavramı kimlik ile bağlantılıdır. Bu ilişkiyi açıklayan Ritzer ve Stepnisky'e (2014: 380) göre, benlik, kendini bir nesne olarak kavrama yeteneğidir. Yine, benlik, toplumsal süreç içinde ortaya çıkar. Benliğin genel mekanizması, insanların kendilerini ötekilerin yerine koyma, ötekilerin eylemde bulunduğu gibi, eylemde bulunma ve kendilerini ötekilerin gördüğü gibi görme yeteneğidir.

İnsanlar özgün bireylerdir, benlik bilinci kavramının belli merkezleridir ve göz ardı edilmeyecek bir iç dünya, belli bir benlik ve öznenliğe sahiptirler. Bireysel kimlik tam da bu tanımlara uymaktadır. Parekh'e (2014: 53) göre, insanlar sayısız etkileşimlerde bulunurlar. Aile etkileşimleri, okul ilişkileri, kültürler, ait oldukları din ve içinde yaşadıkları toplum onları belli bir kalıba sokar. Ayrıca kendi kişisel deneyimleri, birbiriyle olan etkileşimleri, istemeden şahit oldukları olaylar, okunan kitaplar ve izledikleri filmler özneyi yaratan etkenlerdir. Bütün bunlar kendisinde derin izler bırakıp kimliğini şekillendirir. Bireysel kimlik, "kendinin bilincinde olma" anlamında bilincinde olduğu şeydir; başka deyişle, bireysel kimlik bireyin eylem sisteminin devamlılığının bir sonucu olarak verili bir şey değil, aksine bireyin refleksif etkinlikler içinde rutin bir biçimde yaratılması ve sürdürülmesi gereken bir şeydir (Giddens, 2014b: 74). Ayrıca kişisel kimlik güçlü ve eylem odaklı duyguların, öz değer hissinin etkisinde şekillenir.

Bir kişi kimliği temsil eden cinsiyet, millet, sınıf, din-mezhep ırk, dil, mesleklerle anılabilir. Kimlik kişinin kendini nasıl tanımladığına bağlı olarak ortaya çıkan bir kavramdır. Burada önemli olan hareketsel olarak kişinin hangi kimliğini ön plana çıkardığıdır. Kimlik konusunun esas olarak psikodinamik ve sosyolojik çerçevede ele alındığını vurgulamıştık. Psikolojik olarak aidiyet hissinin yanı sıra insanların sosyolojik yaşamları, etnik yapıları çerçevesinde oluşturduğu kimlik söz konusudur. Her ne kadar klasik dönemde ortaya çıkan kimlik tartışmaları olsa da

bizim konumuz açısından önem arz eden artık modern dönemle beraber ortaya çıkan yeni tanımlamadır. Bu tanımlamalar da öncelikle benlik üzerinden gelişmektedir. Bu nedenle de kimlik geniş çerçevede ve esnek şekilde, insanın kendi benlik duygusuna, kendisi hakkındaki duyguları ve fikirlerine atfen kullanılabilir.

Tüm kimlik tanımlamalarının bir kenara bırakılıp bireysel kimlik ve benlik süreçlerinin tanımlanması toplumsal alanının neredeyse bütünü üzerinde etkili olmaktadır. Daha doğrusu içinde yaşanılan toplum ve dünyaya bakış açımız, kendimizi tanımlarken neye göre tanımladığımız, benliğimiz oluşturduğumuz süreç hepsi de bireysel kimlik etrafında şekillenmektedir. Bireysel kimlik ile ilgili çalışmaları toplum ve iktidardan da bağımsız düşünmemek gerekiyor. Neticede içinde yaşanılan toplum bireysel kimliğin yaratılmasında her daim söz sahibi olmak isteyecek ya da bu süreci etkileyecektir. Ama yine de bireysel kimlik her daim yeniliği arayacaktır. Marshall'a (1999: 408) göre Foucault'nun çalışmaları, yenilik anlayışlarının temelini oluşturan bir ögeyi de ortaya koyar. Bu öge, bizim -bireyler olarak- çok katlı kimlikleri içselleştirdiğimiz konusundaki ısrardır. Bu savın iki anahtar boyutu olduğu söylenebilir. Birincisi -ve Foucault açısından en önemlisi-, farklı söylemlerin fail ve kimlik açısından özel ve genel farklı konumlar doğurduğudur. Dinle, devletle, sporla ya da tüketimle ilişkili söylemler, apayrı ve genellikle çelişkili benlik versiyonları üretirler. Biz bu perspektif içinde, kendimize dair çeşitli rollerle (sofu bir mümin olarak, vergi mükellefi olarak, futbol taraftarı olarak ya da hedonist olarak) ilişkiler kurarız. Kurulan bu ilişkiler genellikle bireysel kimliklerin de sunulmasıyla gerçekleştirilir.

2.2.5. Kamusal Kimlik

Kolektif kimlik, bireysel kimlik ve kamusal kimlik yaklaşımları ve daha sonra ele alınacak olan hareket kimliği, kimliğin hareketler açısından ele alınmasında belirleyici rol oynamaktadır. Hareketlerin açıklanması ve kimlikle bağlantısı, katılımcıların kimlik oluşturma süreçleri geleneksel dönemde çok karmaşık bir yapıda değildir. Bu nedenle birçok teorisyenin üzerinde durduğu kimlik konusu kamusal kimlik şeklinde de karşımıza çıkmaktadır. Johnstone, Hank ve Larana'ya (2016: 133) bireysel, kolektif ve kamusal kimlik ayrımı yaparak, üç farklı kimlik boyutunu ele almaktadır. Bireysel ve kolektif kimliği açıklamıştık. Kamusal kimlik ise bu iki kimlik türünü birleştirme yolunda farklı bir şekilde ele alınmaktadır. Sosyal

hareketler açısından kamusal kimlik yaklaşımlarının incelendiğinde Uysal (2016: 148), sadece kişisel kimlik/kolektif kimlik ayrımıyla yeni toplumsal hareketlerin açıklanamayacağını, bunun anlamlı ve etkili olabilmesi için bu kimliğin gerektirdiği faaliyetlere aktif katılımın olması ve kimliğin kamuoyunda açıklanması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu açıklamaların en önemli ayağı Habermas'ın çalışmalarında merkezi konumda olan kamusal alan tartışmasıdır. Çatışma sürecinin yaşandığı alan olan kamusal alan, aktörlerin harekete katılım sürecinin gerçekleştiği yer olması nedeniyle ele alınmaktadır

Kamusal alan özel alan tartışması modern dönemi ilgilendiren ve özellikle özel hayatın tartışılmaya başladığı süreçte ilgi görmeye başlayınca, kamusal alan kimlik konusunda da yeni bir boyut kazanmıştır. Sivil toplum aktörleri ve toplumun bir üyesi olan kişinin devletle olan ilişkisini ifade eden kamusal alan, uzun yıllardan beri ele alınmışsa da kimlik konusunda yeni tartışmaların merkezinde olmaya devam etmektedir. Çünkü özel yaşamın ve kamusalda yaşayan diğer insanların çatışma ve etkileşim alanı kamusal alandır ve yeni toplumsal hareketlerin görünür olduğu alanla ortak paydalara sahiptir. Kamusal alan tartışmasının öncüsü olan Habermas (2002: 58), kamusalı herkese açık anlamında kullanmaktadır. Devlet ve halkın iletişime geçtiği ortak alan olarak kamusal alan aynı şekilde herkese açık bir kamuoyu da yaratılan alan olarak medyanın gücünün karşılık bulduğu yerdir. Bu açıdan halkın ve devletin iletişimine hizmet eden medya organları kamusal alan tartışmasında ayrı bir öneme sahiptir.

Habermas, kamu, kamusal alan tartışmasını ortaya atarken burjuvanın işçilere, köylülere ve kadınlara dair ayrımın başladığı ilk zamanlardan beri ataerkil karakterin siyasal kamunun yapısal dönüşümüyle de değişmediğini savunur. Bu yaklaşım yakın döneme kadar sürmüşse de eşit vatandaşlık konumunun toplumsal hareketlerin gündemi olmasıyla düzeltilmeye çalışılmıştır. Bu süreç ekonomik olarak değil, ailenin veya mekanların da ayrılmaya başlamasıyla gelişme göstermiştir. Habermas'a (2002: 96) göre, cinsiyet ayrımı siyasal kamuda özel alanın tartışmaya başlamasıyla belirleyici bir etken olmuştur. Burada temel mesele sadece cinsiyet ayrımı veya daha spesifik olarak kadınların dışlanması olmasa da kapitalizmin gelişimi ve modern araçlar bu süreci farklı şekillerde kontrol etmektedir. Bu işlevde ortaya çıkan gelişmelerden biri de hak talebidir. Bu hak talepleriyle beraber kamusal kimlik oluşumu şekillenmektedir. Yeni toplumsal hareketlerin kamusal alanda

sergiledikleri eylemler kamusal kimlikle doğrudan ilgilidir. Bireysel, kolektif ve kamusal kimlik ayrımının en son aşamasında kamusal alandaki kimlik tartışması görülmektedir.

Bireysel, kolektif ve kamusal kimlik tanımlarında sırasıyla sosyolojik çözümlerler gerçekleştirilirken farklı düşüncelerden faydalanılmaktadır. Bireysel kimlik genetik miras ve toplumsal hayatın etkileşimiyle kurgulanmaktadır. Ama bu kabulün ötesinde bireysel kimlikte artık kişisel bir birikim söz konusudur. Kolektif kimlikte ise grup aktivitelerinin sonucunda bir kimlik türü ortaya çıkmaktadır. Kolektif kimlik bir etkileşim sürecidir ve bu süreci oluşturanlar ise bireyler ve grupların ilişkileridir. Bu etkileşimin ortaya çıkışını hızlandıran süreç örgütlenme sürecidir. Bu örgütlenmenin olduğu alan da kamusal alan olmaktadır. Kamusal alanla beraber, kamusal kimlik süreci başlamaktadır.

Kamusal kimlik bir anlamda bireysel kimlik ve kolektif kimliği düzenler niteliktedir. Bireysel ve kolektif kimlik birey/grup tarafından yapılan değerlendirmelere dayanırken, kamusal kimlik, kurumsalın birey veya topluluk üzerindeki etkisini yansıtmaktadır. Neticede bireysel ve kolektif kimliğe dahil olan aktörlerin dış dünyayla bağlantısı vardır. Medyanın devasa gücü, kamusal alanın farklılıkları, devlet kurumları kamusal alanda herhangi bir talepte bulunan aktörlerle ilişkilidir. Bu nedenle kamusal alanda bir kimlik üretimi söz konusudur. Çünkü hareketin aktörünün katılım sağladığı gruptan farklı olarak da bir sosyal hayatı vardır ve bu sosyal hayatı kamusal alanda devam etmektedir.

2.3. Postmodern Zamanlarda Kimlik İfade Etme Biçimleri

Kimlik ifade etme biçimleri geleneksel dönem, modern dönem, postmodern dönemde ve küresel çağda toplumsal değişmeye ve kişisel algıların değişmesine paralel olarak değişiklik göstermektedir. Toplumu inceleme görevini üstelenen tüm alanlar tarafından ele alınan kimlik, tanım itibari ile farklılık göstermekte, ele alınış biçimi bakımından dönemlere göre farklı anlamlar üretilmektedir. Kültür kodlarının kimliği oluşturma süreci ve geleneksel din yapısının da kimliği etkilemesinden, aydınlanmanın toplumsal yapıda meydana getirdiği değişiklikler ve devamında modern aklın ön plana çıkma süreçleri, kimliği etkilemiştir. Modern dönemden bir kopuş olduğu düşünüldüğünde, psikolojinin alanına giren benlik algısından, politik

kimlik oluşumları ve modern devlet yurttaşı olarak bir kimliğe sahip olma modern sonrası dönemde kimlik alanında yeni bir tanım ortaya çıkarmıştır. Geleneksel dönemde kimliğin sabit oturmuş yapısı, modern dönemin ulus kimlikleri, etnik kimlikler, cinsiyetin bir kimlik olarak ele alınması örneklerinden, postmodern döneme kadar kimliğin geçirdiği evrimler söz konusudur. Bu bölümde de postmodern dönemde kimlik ifade etme biçimleri ele alınarak kimliğin geldiği nokta çözümlenmektedir.

Kimlik geleneksel dönemlerde farklı anlamlar ifade etmenin yanı sıra toplumsal bir kültür kodu haline de gelmiştir. Bir statü veya bir liderlik, kültüre bağlılık, değişmez kurallar bu dönemin temel özelliğidir. Kellner'e (2001: 191) göre, bu özellikleri vurgulayan antropoloji kimliği geleneksel toplumlarda değişmez ve durağan olarak ele almaktadır. Antropolojik yaklaşımda insanın bir grup aidiyeti söz konusudur. İlk yaşamından beri bir klan, topluluk, cemaat, aşiret, ulus devlet veya imparatorluk üyesi olan insan geleneksel dönemlerde farklı bir özelliğe sahipken modern dönemlerde bir farklılaşma görülmüştür. Geleneksel dönemlerde kimliğin modern dönemlerde olduğu kadar tartışma konusu olmamasına karşın, modern kimliklerin ortaya çıkışı bu tartışmayı ayrı bir boyuta taşımıştır.

Modern hayat için kişinin kendini tanıma isteği toplum içinde var olma anlamında bir süreci ifade etmektedir. İnsanlar modern dönemde mesleklerine, ailelerine, dini inanç ve kültürlerine göre kimlik belirlemekte, politik tercihlerle kimlik oluşumu devam etmektedir. Kimlik oluşumu modern dönemde karmaşık bir süreci ifade etmezken, postmodern dönemde daha karmaşık bir hal almıştır. Özellikle “*Ben Kimim?*” Sorusunun cevabının kolay olmadığına bakılınca, kimliklerin sanıldığından daha derin anlamlar ifade ettiği görülecektir. Bunun sebebi postmodern dönemde ele alınan temaların çeşitlilik ve farklılık göstermesidir. Kimlik ifade etme biçimleri dönüşürken postmodern temalardan bağımsız değildir. Örneğin felsefede tartışılan öznenin ölümü ve dönüşümü, yine sosyal ve siyasal alanda tartışma konusu olan kamusal alanın çöküşü, bireycilik ve beraberinde bireysel kimlik tanımı tartışması, Nietzsche felsefesindeki hiçlik ve yokluk yaklaşımları etrafında şekillenen dönüşüm sadece din ve felsefede değil bireysel ve kolektif kimlik ile öznenin benlik sürecinde de yaşanmıştır.

Kimlik ile ilgili modern öncesi, modern dönem ve postmodern dönem ayrımı üzerinden yapılan tartışmalara bakıldığında, her dönemde farklı kimlik tanımlarının

ve farklı kimlik biçimlerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Uysal'a (2016: 149) göre, kimlik politikalarını farklı biçim ve işlevleri açısından ele almak mümkündür. Kimlik modern dönem öncesi dinsel canlandırmalara tabiyken, modern liberal-demokratik dönemde değişmektedir. Örneğin cinsel tercih kimlikleriyle demokratik toplum sistemindedeki kabul görmek isteyen ve bunun meşru bir kimlik olarak kabul görüldüğü vatandaşlık ve sivil haklar bağlamında katılımı savunan özel kimlik alanları vurgulanmaktadır. Aynı şekilde küresel ekonomik politikaların derinleştirdiği ayrıma karşı olarak etnik gruplar, kadınlar ve dezavantajlı gruplar için kimlik sığınak görevi görmektedir. Bu da dezavantajlı grupların yeni bir kimlik edinme ve bu kimlikle iş hayatına atılma sürecini hızlandırmaktadır.

Kentsel, kültürel, siyasi ve benlik sürecini tanımlayan kimlik psikolojik yaklaşımlar çerçevesinde ele alınırken postmodern dönemde bu kavramın tanımı ve özellikleri farklılaşmaktadır. Esnek ve akışkan, değişebilir, her gün yeni bir kimlik tasavvuru yapan belirsizlikler postmodern dönemde kimlik sürecinin özellikleridir. Kellner'e (2001: 191-192) göre modern dönemde kimlik değişime ve yeniliklere öncülük etmektedir. Toplumsal ve ötekiyle bağlantılı olarak yeni kimlikler, sınırları ve talepleri bakımından sürekli değişime uğramaktadır.

Bu süreç aynı zamanda özgür irade ve hayat tercihleriyle de ilgilidir. Bauman'a (2000: 137) göre, postmodern toplumda katmanları birbirinden ayıran faktörlerin en belirleyicisi, hem de açık arayla, seçme özgürlüğüdür. Toplumsal statüde en üst konumda olmak seçme özgürlüğü bakımından ayrıcalığı doğurmaktadır. Postmodern toplumsal farklılıklar, gerçekçi seçeneklerin menzillerinin genişlik ve darlığı temelinde oluşuyor. Bu seçme özgürlüğüne rağmen Takış'a (2003: 8) göre, kimlik konusunda insanın kendini yeniden var etme çabası, savunduklarını ifade etme ve duyurma isteği, duyarlı olması, net bir şekilde onun özgür iradesine bırakılmamıştır. Bu iradeyi yönlendiren araçlar ve bu araçları tekeline bulunduran güçler geniş alana yayılmıştır.

Küresel dönemde egemen güçleri ve araçları ele alan Hardt ve Negri postmodern dönemle bağlantılı olarak küreselleşme ve toplumsal hareketleri ele almıştır. Michel Hardt ve Antonio Negri küreselleşme döneminde karşıt hareket veya yeni toplumsal hareketin çözümlemesini yaparken postmodern dönemde iktidar alanının yaygınlaşması ve buna karşılık çoklukların ön plana çıkmasının sonucunda, direniş ve kimlik oluşturma sürecinin ortaya çıktığını savunmuştur. Bu teorilerini de

imparatorluk ve çokluk kavramları üzerinden kurmuştur. İmparatorluk ile ilgili vurgulamalarda postmodern ekonomi yaklaşımını öne süren bu çözümlemelerde, özellikle kapitalizmin ekonomik boyutu emperyalizmle de ilişkilendirilmektedir. Merkezde artık tek bir ulusun var olmadığı küresel ekonomik sistemde hâkimiyet alanı genişlemiştir. Hard ve Negri'ye (Ritzer ve Stepnisky, 2014: 599) göre, modern hâkimiyet, bir yere dayandırılabilir, ancak imparatorluk olarak postmodern biçimiyle hâkimiyet mekânının dışında var olan imparatorluğun merkezi yoktur; imparatorluk yersiz yurtsuzdur, imparatorluk fikirler alanında var olur (özellikle medya yoluyla), imparatorluğun gösterisi her yerdedir; imparatorluk, aynı anda her yerde bulunur.

İmparatorluğun geniş alandaki hâkimiyetine benzer çözümlemeler Foucault tarafından da postmodern dönemin bir özelliği olarak ele alınmaktadır. Postmodern dönemin önemli temsilcilerinden olan Foucault iktidar çözümlemesi ve postmodern dönemde bireyin yeri konusunda yaptığı çözümlemelerle kimlik oluşturmaya sağlayan özgürlük alanının panoptik süreçlerle ne kadar değiştiğini göstermektedir. Foucault'ya (Marshall, 1999: 574) göre, panoptikon, gözetim altında olan insanları denetleme açısından iktidar işlevi gören postmodern bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımla beraber kişiler bazen insan dışı yaklaşımlar sergilerken bir taraftan da merkezi bir gücün etkisi altındadır. Foucault, gözetimin yayılması, hiyerarşi ve disiplinin artmasıyla modern bir iktidar ağının da genişlediğini savunmaktadır. Bu genişleme bireyleri insan dışı bir güce bağlamaktadır. Kimlik konusunda özgür iradenin olamamasına neden olan bu süreç ile ilgili çözümlemeler, toplumda özgür olunamayacağı vurgusu üzerinden devam etmiştir.

Postmodern dönemde kimlik ifade biçimlerinde toplumsal ve bireysel yaşam alanları üzerinden gelişen birçok etken mevcuttur. Postmodern dönemde bir kimlikler çoğulunda yaşadığımız düşünüldüğünde bu etkenler geniş alana yayılmaktadır. Kellner'e (2001: 193-194) göre, postmodern dönemde, hızlı büyüme ve karmaşık bir yapıya dönüşmenin sonucunda kimlik, değişken ve kırılgan bir özelliğe sahip olmaktadır. Değişken olması postmodern dönem için bir sorun anlamına gelmektedir. Zaten kimlik postmodern dönemin yanılısma olarak ifade ettiği bir kavramdır. Postmodern toplumsal süreçlerin rasyonelleşmesi sonucunda tüketici özelliğe dönüşen bir kitle toplumu ortaya çıkmıştır ve bu yüzden kimlikte bir parçalanma ve gözden kaybolma söz konusudur.

Bu gelişmeler yaşanırken kimlik de dönemsel olarak değişmeye devam etmektedir. 1970'li yıllara gelindiğinde ortaya çıkan yeni toplumsal hareketler bağlamında kimliğin siyasal ve kültürel boyutlarında önemli değişiklikler yaşanmıştır. Postmodernizm tartışmalarının yoğun bir şekilde yaşandığı günümüze gelinceye kadar kimlik farklı boyutlarla tartışılır olmuştur. Kellner'e (2001: 204) göre, postmodern kimlik, teatral biçimde bir oyun gibi kurulmaya başlamış, tüketim ve imaj sektörününün boş zamanı değerlendirme faaliyeti şeklinde ele alınmıştır. Bu yaklaşım çerçevesinde bakıldığında artık modern dönemden farklı olarak çağdaş toplumda kimliğin imajlar yoluyla kuruluş tarzı ortaya koyulmakta, değişken ve akışkan bir özelliği ifade etmektedir.

Bu yaklaşıma ek olarak benlik ve dil yapıları, post yapısalcılığın yaklaşımları da ele alınmalıdır. Klasik anlamda benlik içinde yaşanan toplumsal koşullardan kopuk değildir. Toplumsal olarak bizi bütünüyle kuşatan gelenek ve kurallar, kent ve mekânlar kimliğin daha büyük parçalarıdır. Postmodern dönemde mimaride sanatta, kent yaşam ve biçimlerinde ortaya çıkan yaklaşımlar kimliğe derinlik kazandırmıştır. Bu derinlik aynı zamanda dil çalışmalarında, söylemsel analizlerde de görülmektedir. Bir metnin örtük anlamlarını kavrayabilmek için temel varsayımları açığa çıkararak metni analiz etmekte olan post yapısalcılığın, dilbilimsel yapısalcılıktan hareket ederek, sosyal yaşamın bir yazara (ya da yaratıcı özneye/aktöre) gönderme yapmaksızın analiz edebilen 'metin' olarak ele alıp ilerleten Fransız kuramındaki gelişme (Bilton ve diğerleri, 2009: 542) etkisiyle kimlik yorumları yapılmaktadır.

Yapısalcılığın temelinin atıldığı ve dil çözümlemelerinin yapıldığı düşüncenin öncüleri olarak Levi Strauss'dan Michel Foucault'ya kadar birçok düşünür postmodern dönemde kimlik ifade biçimlerine açıklık getirmeye çalışmıştır. Özellikle Foucault'nun söylem analizi ve postmodern dönemde ırk, cinsiyet, etnik köken, cinsellik alanlarının birbiriyle olan ilişkisi kimlik süreci üzerinde etkilidir. Söylemler etrafında gelişen kimlik, dil etrafında da şekillenmektedir. Ayrıca Baudrillard'ın da simülasyonlar dünyası olarak ele aldığı postmodern dönemde imaj ve görünüş, tüketim kimlik algılarında etkili olmaktadır. Tüketim ve imajın yarattığı mekânsal ve sınıfsal farklılık postmodernliğin bir sonucudur. Mekansal farklılık ve toplumsal eşitsizlik, kent kimliklerinin oluşumunda önemli bir etkidir (Kurtuluş, 2003: 79) ve kentleri farklılaştırmaktadır. Farklılaşan bu süreç, kentteki sınıfsal, etnik, dinsel, kültürel, cinsiyet kimliklerinin kentteki yer seçim

davranışlarında/stratejilerinde dönüşüme etki etmektedir. Bu dönüşüm sonucunda giderek ayrışan ve uzmanlaşan yeni kimlikler ortaya çıkmaktadır. Bunun sonucunda da kent ve mekanlar toplumsal eşitsizlik çerçevesinde yeniden şekillenmektedir.

Sonuç olarak postmodern dönemde “kimlik, değişken, akışkan, parçalı, dağınık, kopuk, çoklu, açık ve dramatik dönüşümlere tabidir ve çağdaş dönemde kimlik çoğu zaman hâkim uzlaşımlara, yaygın kabullere ve ahlaksal düzene karşı inşa edilir; bunun için akışkan, çoklu ve hızlı değişmeye açık postmodern benliklere ilişkin ahlaki olmayan ya da ahlaken tehditkâr bir şeyler vardır” (Kellner, 2001: 206). Yaygın düzene karşı olma süreci postmodern dönemin bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. İmajlar çerçevesinde inşa edilen kimliğin ikiyüzlü bir yapısı vardır ve sürekli değişiklik gösterebilmektedir. Bu değişikliklerin sonucunda hayat biçimlerinde farklılıklar görülmekte, belirsiz ve net olmayan talepler ortaya çıkarken bir direnme, mücadele alanı da doğmaktadır. Postmodern dönemdeki belirsizlikler beraberinde yaşam biçimlerinde ve anlam dünyalarında dönüşümler sağlarken, bu dönüşümlerden etkilenen bireyler de ideal bir dünya tahayyülünde talepkar oldukları sürece kimliklerini ön plana çıkarmaktadır.

Çevreci olmak, antikapitalist olmak, savaş karşıtlığı, dini hareketlerin üyesi olmak, anne veya baba olmak, müdür olmak, akademisyen olmak, eşcinsel olmak, bir inanca ya da felsefi yaklaşıma yakın olmak vb. kimlik oluşumuna yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu boyutlar sonucunda postmodern dönemde kimlik yok olmamıştır, yalnızca yeni olanaklar, üsluplar, modeller ve biçimlerinin yanı sıra sunulan yeni belirlemelere ve yeni güçlere de açık hale gelmiştir. İstikrarsız bir kimlik süreci, iyi ya da kötünün net olmadığı, oynadığı rollere göre sürekli farklı şekiller alabilen özne, muğlak bir kimlik tasviri yapmaya çalışan kuramların hepsinin sonucu şu şekildedir; kişi kimliğini özgürce kurabilme isteğinde olduğu gibi, bu olanakları sağlayan imajlar da söz konusudur fakat bu süreç kişiyi tümüyle parçalanmış, yerinden koparmış, düzensiz bir yaşama sürükleyebilir.

2.4. Ötekinin Düşman Olarak İnşası, Bağımsızlık Hareketleri ve Kimlik

Evrensel kimlik tanımları ve insanların kendini tanımlamaları, modern devlet politikaları, hareketler ve hareketlerin talepleri, sosyal bilim alanındaki kuramlar ve

düşünürleri, siyaset ve bilim alanlarının tamamına yayılacak kadar geniş yelpazede ele alınmıştır. Bu konunun bu kadar geniş alanda yer almasını sağlayan en büyük etken birlikte yaşamayı bilmemekten kaynaklandığı söylenebilir. Farklılıklara saygı duyma, çok kültürlü ve çok inançlı yapıda olma, cinsiyet farklılığının olmadığı, çevre ve hayvan haklarına saygılı, şiddet karşıtlığı, barış taraftarlığı, etnik köken ve yaşam biçiminin sorgulanmadığı, dünyaya ve evrene karşı sorumlulukların olduğu, cinsel tercihlerin sorgulanmadığı, giyim şekli ve yaşam şekillerinden dolayı insanların yargılanmadığı, dünya vatandaşlığının hedeflendiği ama aynı zamanda küçük toplumların da bir arada yaşadığı bir dünya tasavvuru mümkün olmayınca çatışmalar başlıyor. Bu çatışma sürecini ortaya çıkmasının nedeni “ötekileştirme” algısının ortaya çıkmasından kaynaklanmaktadır.

Kimliğin, içselleştirilen, olumlanan doğru kimlik ve olumsuzlanan, dışlanan “öteki” şeklinde ayrılmasının sonucu olarak ötekileştirme başlamaktadır. İlk olarak cinsiyet ötekileştirmesi üzerinden başlayan bu süreç daha büyük ölçekte ulusal kimlikler alanına yayılmaktadır. Ulusal kimliklerin saf ve homojen olduğu vurgusu dışarıda olanları ötekileştirmekte, inançsal olarak baskın din tanımı geri kalan tüm inançları ötekileştirmekte, modern ve Avrupalı olma kültürü üzerinden başlayan yaşam biçimi geleneksel olarak tanımladıkları toplumları ötekileştirmekte, cinsiyetler arasındaki ötekileştirme bile toplumda görünür kılınmaktadır. Bu ötekileştirme süreci tahammül ile bağlantılı bir süreçtir. Dünyanın en büyük sorunlarından biri olan bir arada yaşamayı bilmemek ya da birbirine tahammül edememek, ötekiyle olan bağları güçlendirmek yerine insanları ve doğayı birbirinden uzaklaştırmaktadır. Bu nedenle hem küçük gruplar hem de kişinin kendisi kendi kimliğini yaratma ve baskın gruplara ve otoritelere karşı direnme yoluna başvurmaktadır. Bunun sonucunda da kişi ve toplumdaki konumu, topluma karşı kendini nasıl konumlandığı öteki üzerinden de gelişen bir süreci ifade etmeye başlamaktadır.

Çağdaş dönem referans alınmak kaydıyla, Berting’e (2018: 15) göre, kendi “kültürlerinin”, “etnik kimliklerinin”, “dillerinin” ve “öteki”lerden “farklılıklarının” tanınmasını ve bu parametrelere saygı duyulmasını isteyen çok insan seslerini duyurma çabası içine girmişlerdir. Aynı zamanda belirli dini fikirler ve bölgesel kültürel farklılıklar temelinde pek çok geleneksel kimliğin şekillenmesi bu süreçlerle beraber olmuştur. Yeni gelişmeler sonucunda bağımsızlık noktasında da dönüşümler sağlanmıştır. Bu dönüşümleri vurgulayan 1980’lerin özgürlük ve insan hakları

mücadeleleri üzerinde duran Kalouche ve Mielants (2008: 230), yeni enternasyonalist ve eşitlikçi eğilimlerin uluslararası kuruluşlarda yer etmesi ve sistem karşıtı yönelime sahip yüzlerce sivil toplum örgütünün ortaya çıkması gibi farklı gelişmelerin yaşandığını vurgulamışlardır.

Yeni toplumsal hareketlerin 1968’de ön plana çıkmasıyla başlayıp, 1990’larda sosyalist bloğun çöküşü ve küreselleşmenin zaferiyle yeni bir boyut kazanana kimlikler, tektipleştirici küreselleşmeye direnme bağlamında gelişmeler göstermiştir. Touraine (2017: 11-12), küresel çağda bütün gezegende toplulukların beraber yaşadığını vurgulamaktadır. Ancak O’na göre bir kimlik çevresinde toplanan kümelerin, ortak bir aitliğe dayanan toplulukların, mezheplerin, tapınışların, ulusçulukların her yerde günden güne güçlendiği ve çoğaldığı da doğrudur. Çünkü toplum toprak bütünlüğü içinde toplumsal düzeni kurgulayarak, dinsel, kültürel, etnik ya da siyasal bir otorite altında yaşamaktadır. Birlikte yaşama veya yaşayamama üzerinden başlayan kimlik ifadeleri ortaya çıkmaktadır. Kimliğin şekillendiği son yıllarda, kimlik ve farklılık çalışmaları, postmodern ve post yapısal kuramdan etkilenen düşünürlerin kuramlarının önemli bir ayırt edici niteliği haline gelmiştir. Bu farklılık bağlamında kimliğin ne olduğu veya kim olduğunu tanımlama sürecinin başlamasıyla “biz” ve “öteki” ortaya çıkmıştır.

Kuramsal olarak kimlik üzerinde gelişen bu tartışma dışlanan veya öteki olarak algılananlar için temel haklar, özgürlükler, evrensellik tartışmasını gündeme getirmiştir. Ritzer ve Stepnisky’e (2014: 655) göre, kimlik üzerindeki kuramsal odaklanma, yirminci yüzyılın ortasındaki sivil haklar ve postkolonyal hareketlerin bir ürünüdür ancak daha yakın zamanlarda küreselleşme, kültürlerin birbirine karışmasına neden olmuştur. Bu örneklerde kimlik, vatandaşlık ve çok kültürlü toplumların oluşumu sorunlarıyla ilişkilidir. Turner’ın (2009) ileri sürdüğü gibi, toplumsal ve siyasal hakların kiminle ilgili olduğunun ve kime tanındığının, yani vatandaşlık konusunun günümüzün tarihsel anı için merkezi önemi vardır. Daha özel olarak son zamanlarda, kimlik kuramı, marjinalleşmiş kimliklerin -ait olma hakkı sorgulananlar- inşa edilmesi üzerinde odaklanmıştır. Nitekim kimlik üzerinden gelişen bu tartışma cinsiyet, kültür, din, çevreci olma, savaş karşıtlığı, etnisite, ulus ve beden üzerinden şekillenmeye devam etmiştir.

Cinsiyet üzerinden başlayan tartışma kadına göre erkeğin veya erkeğe göre kadının öteki olma durumu, toplumun tabanına yayıldığında ‘biz ve ötekiler’e

dönüşmektedir. Bu başlıkta vurgulanan “öteki olmak” kavramının içeriği kimlikle bağlantılıdır. Bağımsızlık hareketleri ile ilişkisi ise karşı hareket tarafından dışlanma, aşağılanma, değersizleştirme, küçük düşürme veya biz ve ötekiler ikiliğine maruz bırakma sonucunda oluşur. Biz ve ötekilerle başlayan bu süreç gündelik hayatta, çalışma alanında bireysel ilişkilerde -özneler arası-olabileceği gibi, devlet-hareket, devlet-birey, devlet-grup karşıtlıklarında da gözlemlenebilmektedir. Siyasi, ekonomik, kültürel ve inançsal yaklaşımların da etkisiyle bu süreç sosyal hayatın her alanına yayılmaktadır. Öteki olmak, ötekiyle yaşamak, biz üzerinden ötekini tanımlamak yeni toplumsal hareketler kuramında ele alındığında, modern ve postmodern dönemlerin özelliklerinden yola çıkarak açıklanabilir. Modern devlet ile politik kimlik kazanan öteki, esasen kimlik temelli bir içeriğe ve üretim sürecine sahip olmaktadır. Modern dönemde meydana gelen ulus kimliklerin çatışma alanı oluşturması ve devamında küreselleşmenin etkisi, kimlik gerilimlerini ortaya çıkararak biz ve öteki arasındaki çatışmayı artırmıştır. Biz ve öteki üzerinden gelişen bu ikiliğin kimlik noktasında ilerlemesinin temel sebebi kolektif eylemler ve bireysel kimliklerin de ön plana çıkmasından kaynaklanmaktadır. Bu da ötekileştirme sürecinin ilk aşamasıdır.

Ötekileştirme sürecini ele alan yaklaşımlar, kimlik ve farklılık arasında bir kopuş biçimini açığa çıkarmıştır. Farklılığın kimlik içerisinden çözülmesine karşı, farklı özne konumlarından ve farklı mekânlardan çıkan bir direniş (Keyman, 2000: 27), özellikle 1980’ler sonrasında biz-öteki arasındaki mücadeleyi daha da derinleştirmiştir. Biz ve öteki ayrımının derinleşmesi ile başlayan kimlik ve özerklik yönelimli toplumsal hareketlerin sosyal değişimin bir faktörü olduğu modern dönemde, özerklik talepleri, kimlik vurguları sosyal veya politik olarak önem kazanmıştır. Bu gelişmeler toplumsal yapıdaki değişimin bir sonucudur.

Ötekinin inşası üzerinde ilerleyen toplumsal hareketlerin kendiliğinden veya tepkisel ortaya çıkabileceklerini vurgulayan Dellacava, Norma ve Madeline’ye (2004: 148) göre, toplumsal hareketleri düzeltici, kurtarıcı, reformcu ve dönüşümcü hareketler olarak sınıflandırmak mümkündür. Bu hareket ayrımlarının yanı sıra rejimler noktasında da ayrıma başvuran Dellacava ve Diğerleri, baskıcı veya toleranslı, seçici veya dağınık, engelleyici veya reaksiyoner, kuralsız veya kurallı rejimler şeklinde bir ayrıma başvurmuştur. Bu rejimlerin biz veya öteki ayrımını ortaya çıkaran yaklaşımlarına bağlı olarak toplumsal hareketlerin de izledikleri

yöntemler değişebilmektedir. Çünkü kimlik hareketleri, bağımsızlık hareketleri gibi kitle hareketlerinin önemli bir vurgusudur.

Bunun yanı sıra bu rejimlerle ilişkili olarak toplumsal hareketleri bastırma yöntemleri de önemli bir etkidir. Çünkü toplumsal hareketlerin içeriği, yöntemi ve yaklaşımı devletin sergilediği politikalarla beraber şekillenebilmektedir. İlk toplumsal hareketler içinde yer alan sınıf hareketleri konusunda önemli vurguları olan Marx, ilk hareket tanımlamalarında da vurguladığı gibi devlet hareket eylemlerine izin vermemiş, ayrıca sert politikalarla da hareketleri bastırma yoluna başvurmuştur. Hareketleri bastırma yöntemlerini açıklayan Uysal (2016: 87), hareketi halkın gözünde kötüleme, yalan yanlış bilgilendirmeler yaparak bilgi kirliliğini sağlama, bilgi ve imkanlar açısından kaynaklara ulaşmalarını kısıtlama, hareket aktörlerini caydırma, liderleri etkisiz hale getirme, hareketin üyelerinin arasında veya rakip gruplarla karşı karşıya getirerek çatışma çıkartma ve son olarak hareket belirli faaliyetlerini sabote etme yöntemleri söz konusudur.

Devletin hareketlere karşı uyguladığı politikalara bağlı olarak sosyal hareketlerle beraber özerklik hareketleri talep yönelimli olarak toplumsal hayatı etkilemeye başlamıştır. Siyaset sosyolojisini de yakından ilgilendiren özerklik hareketleri küreselleşmeye bağlı olarak belli grupların kimlik taleplerini ifade etmektedir. Eskinin ulus devlet algısından ziyade özerklik talebi devlete karşı kamusal/sivil toplum ayrımını gözeterek var olma düşüncesindedir. Örneğin İspanya'ya bağlı özerk Katalonya Bölgesi ve Bask Bölgesi bağımsızlık talebinin en yüksek sesle çıktığı yerler. Bunun yanı sıra Britanya'da İskoçya bağımsızlığı hareketleri, Belçika'da Flamanlar ile ilgili bağımsızlık hareketi, İtalya'nın kuzeyindeki Padanya Bölgesindeki hareketler, Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun bir parçası olan ve daha sonra İtalya bölgesine katılan Güney Tirol bölgesindeki bağımsızlık hareketleri, Fransa'da Korsikalılar ya da Korslar hareketleri, Almanya'nın en zengin eyaleti Bavyera'nın bağımsızlık hareketi, kimlik talepleri hareketleridir. Ayrıca otoriter bir devlet içinde yaşayan toplulukların kimlik yönelimli talepleri doğrultusunda gelişen özerkliğe dair eylemselliklerin birçoğu kültürel ve sembolik meseleler üzerinde şekillenmeye başlayan kimlik vurgusunu ön plana çıkararak eski hareketlerden kopuş sağlamışlardır. Biz ve ötekinin kurgulanışında aktörlerin “kendine ait imajları, gündelik hayatın yeni kurgulanmış boyutu ve farklılaşmış bir toplumsal gruba ait

olma duygusu ile ilişkili bir inanç, değer, sembol ve anlam bütününe sahiptir” (Johnstrone ve Diğerleri, 2016: 126).

Avrupa ve Amerika’daki çeşitli hareketler, Afrika ve Ortadoğu’da devam eden bağımsızlık vurguları, modern dönemin kimlik talepleri olarak ortaya çıkmışlardır. Bu kimliklerin biz ve öteki üzerinde gelişmesini sağlayan süreç göç dalgasıyla oluşmuştur. Mülteci akınının başladığı Avrupa ülkelerinin izledikleri politikalar, insan haklarına dair vurguları ve aldığı önlemler biz ve öteki olmanın görünür olduğu alandır. Ayrıca bireysel tercihler anlamında ortaya çıkan, kamusal alan ve özel alanda görünürlüğü artan, kadın hareketleri, eşcinsel hareketler, Queer kuramı bunlar arasında sayılabilecek modern örneklerdir. Bu örneklerin ele alınmasının sebebi de öteki olmayı sağlayan toplumsal gerçekliklerin sadece bağımsızlık hareketleri üzerinden gelişmemesi, aynı zamanda grup dinamikleri veya özel hayat talepleri şeklinde de gelişebilmesidir.

Öteki olmanın normsal bir özelliği de bulunmaktadır. Toplumun normlarına göre normal ve anormal ikiliğinin yaratıldığı modern dönem yaklaşımlarında, öteki olmak kimi zaman bir cinsiyete denk gelmekte, kimi zaman etnik veya ait olduğu ulusa göre şekillenmekte, kimi zaman inançsal bir boyut kazanabilmektedir. Yeni toplumsal hareketlerin tümünde bu özelliklere ek olarak, benimsedikleri grubun talepleri çerçevesinde hem grup aidiyeti hem de bireysel tercihler söz konusu olduğunda, çatışma süreci yaşanmaktadır. Çatışmanın doğmasına neden olan öteki olmak aynı zamanda bir direnme odağına dönüşmeyi sağlamaktadır. İktidar yapısı veya herhangi bir devlet yapısı, devlet kurumuna karşı sivil hareket şeklinde gelişen hareketler kendilerini tanımladıkları kimliğe göre talepleri karşılanana kadar eylemselliğe devam etmektedir.

Küreselleşme döneminde özerklik hareketleri veya bireysel talepler, kimlik hareketleri, politik ve kültürel hareketler, ideolojik ya da ekonomik vurgulamalarla ortaya çıkan, çevre veya hayvan hakları konusunda farkındalık yaratan tüm hareketlerin temel vurgusu birlikte yaşama üzerine şekillenirken sonuç olarak biz ve öteki ayrımı nasıl olacak? Birlikte yaşamayı mümkün kılan koşullar nasıl sağlanacak? Ortak bir yaşamdan, farklılıkları bir arada tutacak ortak bir dünya vatandaşlığından bahsedilebilir mi? Touraine’a (2017:12) göre, ancak kimliğimizi yitirdiğimizde birlikte yaşayabiliyoruz; tersi durumlarda topluluklar geri dönüş bağdaşıklığa, arılığa, birliğe başvuruyu da getiriyor beraberinde; iletişimse, farklı

tanrılara kurban verenler, birbirine yabancı ya da karşıt geleneklere bağlananlar arasında bir savaşa bırakıyor yerini, öyle ki kimi zaman bu savaştaki taraflar kendilerini biyolojik bakımdan bile öteki taraflardan farklı, hatta üstün görebiliyorlar.

Bizleri bütünleşmiş bir dünyanın yurttaşları yapacak olan ve alabildiğine çekici görünen, dünya çapında *melting-pot* (değişik kültürlerin kaynaşması, sentez. Son dönemlerde ABD ve Kanada'nın uyguladıkları politikalara verilen genel isim.) oluşturma düşüncesi ne uyandırdığı coşkuyu hakkeder ne de çektiği tepkileri; gözlemlenebilir gerçeklikten Amerika Birleşik Devletleri'nde bile o kadar uzaktadır ki, dünya sahnesindeki girişimcilerin zayıf bir ideolojisi olmaktan öteye geçmez. Yeni toplumsal hareketler biz ve öteki arasındaki çatışma sürecini kendi yöntemleriyle dünya sahnesinde vurgulamaktadır. Bu çalışma boyunca vurguladığımız üzere bu süreçler kimi zaman ulus inşası, kimi zaman topluluklar halinde, kimi zaman sivil toplum ve kamusal alan tartışmasında, kimi zaman da farklı toplumsal hareketler ve aktörleri tarafından dile getirilmektedir. Özellikle küreselleşme süreci ve bu süreci destekleyecek argümanları üreten postmodernleşme, yeni toplumsal hareketlerin politikalarının belirlemesinde temel etken olmuş, aynı zamanda dönüştürücü bir güç haline de gelmiştir.

2.5. Toplumsal Hareketlerin Tarihsel Gelişimi

Toplumsal hareketler eski ve yeni hareketler şeklinde ayrılmakla beraber, hareketlerin daha detaylı açıklanması için kategorize edilmesi gerekmektedir. İlk olarak toplumsal hareketler ele alınacaktır. Daha sonraki bölümde de yeni toplumsal hareketler detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Hareketleri ele alırken hareket türleri, izledikleri yöntemler, sosyal ve siyasal sorunlara dair vurgular, bireysel veya kolektif yaklaşımlarla ortaya çıkmaları, talep veya problem yönelimli olmaları gibi farklı özellikleri ele almak mümkün. Sosyal bilimlerin toplumsal hareketlere olan ilgisi modern örgütlü yapıların ortaya çıkışı, demokrasi temelli olmaları üzerinden başlayarak, ekonominin sınıflı yapıyı ortaya çıkardığı kapitalist dönemdeki sınıf temelli hareketlere kadar tüm gelişmeler ele alınmıştır. Toplumsal hareketlerle bağlantılı olarak sosyoloji, toplumsal yapı ile ilgili olan ekonomi, politika, ekoloji, cinsiyet, inanç ve psikolojik süreçler toplumsal yapı çerçevesinde ele alınmaktadır.

Toplumsal yapı ile bağlantılı olarak toplumsal hareketlerin üç şekilde ele alındığı görülmektedir. 18. yüzyıl ve 19. Yüzyılda ortaya çıkan sanayinin gelişmesiyle gelişen (i) *sınıf temelli sosyal hareketler*, kurtuluş ve milliyetçi mücadelelerin öncülüğünde 20. yüzyılda gelişme gösteren (ii) *etnisite temelli sömürge karşıtı siyasal hareketler* ve küreselleşmeye doğru gidilen yeni dünya düzeni ve bu düzene bağlı olarak ortaya çıkan sorunların tanımlanması sonucu ortaya çıkan (iii) *kimlik temelli yeni sosyal hareketler*. Martin (2008: 17) hareketleri 1750-1850, 1848-1917, 1917-1968 ve 1968 sonrası dönemler şeklinde ayırmaktadır. Toplumsal hareketleri dönemlere ayırırken 1968 ve sonrası dönemi yeni toplumsal hareketlerin doğuşu şeklinde ele alınabilir. Bu dönemsellendirme yapılırken o dönemin ekonomik, siyasi koşulları çerçevesinden sınıf nitelikleri, talepler, toplumsal sorunlar, kimlik süreçleri, cinsiyet talepleri öncülerinin nitelikleri göz önünde bulundurulmaktadır. Bu ayrımın yanı sıra Toplumsal Hareketler sosyal bilimler alanında çeşitli boyutlarıyla ele alınıp tanımlanmaktadır. Toplumsal hareketler alanı ile ilgili literatürdeki çalışmalar ve bu çalışmaların üzerinde odaklandıkları hareketlerin toplumsal alana olan katkıları toplumsal hareketlerin gelişim süreçlerini göstermektedir.

Toplumsal hareketler tarihinin açıklanması için öncelikle toplumsal hareket kavramı ve yaklaşımlarının tanımlanmasını gerektirmektedir. *Toplumsal Hareketler (Social Movements)* dikkate değer sayıdaki insanın, toplumun başlıca özelliklerinden birini ya da birkaçını değiştirmek (ya da değiştirilmesine karşı direnmek) için örgütlü çaba harcamalarını gösteren bir terimdir (Marshall 1999:745). Toplumsal hareketlere örnek olması sebebiyle Fransız İhtilali ilk örnek olarak kolektif eylem biçiminde tanımlanmıştır. Saint Simon tarafından kavramsallaştırılan toplumsal hareketler baskıcı yönetimlere karşı çıkma anlamında kullanılmıştır. Eylem biçimleri ilk zamanlarda siyasal güçlere karşı olarak gelişmiştir. Her toplu eylem türünü toplumsal hareket olarak niteleyebilir miyiz?

Touraine'a (2017: 118) göre, toplumsal hareket kavramı çok özel bir toplu eylemin varlığının belirmesini sağladığında yararlıdır ancak; öyle ki, yine özel bir toplumsal ulam, söz konusu toplu eylem aracılığıyla aynı zamanda hem özel hem de genel bir toplumsal egemenlik biçiminin oluşmasını sağlar ve bu egemenlik biçimine karşı, toplumun muhalifleriyle paylaştığı değer ve yönelimlerine başvurur, böylece muhaliflerin meşruluğuna engel olur. Tersine egemen ve yönetilen ulamların,

toplumsal bütünleşmeyi ya da ekonomik ilerlemeyi engellediği düşünülen halk ulamlarına karşı hareketleri de toplumsal hareketler olarak ele alınabilir. İki durumda da toplumsal hareketler, bir çıkar öbeğine ya da siyasal bir baskı aracına indirgenemez; kültürel kaynak ve modellerin toplumsal kullanım tarzını ortaya koyar. Bu tür toplu eylemlerle birçoklarının toplumsal hareket adını verdikleri tüm öteki eylemler arasındaki karışıklığı gidermek amacıyla, ikinci türden olan eylemlere, toplumun genel yönelimlerini ortaya koyduklarını açıkça belirtmek gerekmektedir (Touraine, 2017: 118-119).

Toplumsal hareketler tarihinde William'a (Martin, 2008: 14) göre, işçi hareketleri, sömürge ve savaş karşıtı hareketler ve daha da geçmişe giderek köleliğe karşı çıkan hareketler söz konusudur. Toplumsal hareketler günümüze gelene kadar değişiklikler göstermiştir. Bugün savaş karşıtlığından başlamak üzere, küreselleşme karşıtı, gelir adaletsizliği karşıtlığı ve kresel silahlanma ile küresel ekonomi karşıtlığı protestoları söz konusudur. Bunun devamında da çevre, cinsiyet, barış, ekonomi vb. alanlar ile ilgili hareketler devam etmiştir. Martin'e (2008: 15) göre, bu kapsam Latin Amerika ve başka yerlerdeki isyanlardan, tarihsel sendika oluşumlarına kadar örgütlü hareketleri kapsamaktadır. Fransız ihtilali ve Avrupadaki bir çok gelişme yine bu bağlamda değerlendirilmektedir.

Hira'ya (2016: 147) göre, ortak bir tanım olarak kabul edilebilecek toplumsal hareket düşüncesi, siyasal iktidar, egemen güce karşı çıkan ve toplumu etkileyen siyasal sistemin değişmesini amaçlayan bir özelliğe sahiptir. Bu çerçevede toplumsal hareketler işçi hareketleri şeklinde gelişerek, sosyalist partiler ve sendika hareketleri için de kullanılan bir tabirdir. Ayrıca modern dönemde devrimci hareketler toplumsal hareketlerin ilk örnekleri olarak ele alınmış olsa da sömürgeci devletlere karşı giriştikleri bağımsızlık mücadeleleriyle milliyetçi hareketler de ilk örnekler arasında yer almaktadır.

Yirminci yüzyıla girmeden önce toplumsal hareket ve ulusal hareket olmak üzere iki şekilde sistem karşıtı hareket gelişme göstermiştir. Arrighi, Hopkins ve Wallerstein'a (2004: 36-37) göre, her iki hareket de halkın desteğini sağlamayı amaçlayarak, sorunu kalıcı bir çözüme kavuşturmak açısından devlet aygıtını ele geçirmeyi temel bir strateji olarak görmüşlerdir. Kalıcı çözümün sağlanması bakımından stratejilerini ortaya koyan hareketler Melluci (2016: 81) tarafından belli özelliklere ayrılmıştır. Dayanışmaya dayalı bir grup olarak çatışma özelliklerini

barındıran hareketler, yer aldığı sistemin sınırlarını zorlayan bir kolektif hareket biçimi olarak tanımlanmaktadır.

Farklı tarih ve coğrafyalarda farklı şekillerde ortaya çıkan hareketler, çatışma ve talepler bakımından değişiklik göstermiştir. Bu değişikliğin ortaya çıkmasında etkili olan süreç ulus devlet sürecidir. Ulusal devletlerin tam olarak şekillendiği ve güçlerini pekiştirdikleri dönemden itibaren toplumsal hareketler, modern dönemim hareketler olarak ifade edilmeye başlanmıştır. Bu açıdan bakıldığında, genel anlamıyla toplumsal hareketler, “elitlere, otoritelere, başka gruplara ya da kültürel kodlara karşı, diğer gruplar ve unsurlarla kalıcı bir etkileşim içinde, ortak hedeflere sahip ve dayanışma içinde olan bireyler tarafından geliştirilen kolektif eylemler” (Tarrow, 2011: 7) şeklinde ele alınabilir. On dokuzuncu yüzyıldan günümüze gelişme gösteren bu hareketler yeni hak talepleri bağlamında gelişmeler göstermiştir. Sivil gösterilere katılma, seçimlerde kampanyalara parasal bağışta bulunmak gibi barışçıl faaliyetlerden; isyan, hükümet devirmek gibi şiddet içeren faaliyetlere kadar geniş bir yelpazede çeşitlilik göstermekte (Newman, 2013: 236) olan hareketlerin ortaya çıkma sebepleri farklılaşmakla beraber ortak noktalarının kendi amaçları uğruna güçlenmek olduğu görülmektedir.

Dönem itibari ile 1917-1968 tarihleri arası, toplumsal hareketlerin dünya ekonomisini dönüştürme gücünün çok yüksek olduğu zaman denk gelmektedir. Dünya piyasasının ham madde arayışlarıyla başlayan küresel savaş politikaları sonucunda bağımsızlık hareketlerinden ekonomik temelli hareketlere kadar birçok hareket görülmüştür. Bush ve Morris’in (2008b: 142) vurguladığı üzere imparatorluklar yıkıldı, dünya yönetici sınıflar tarafından yeniden inşa edilmeye başlandı. Bireysel kimlikler dünya genelinde kurgulanmaya başlandı. Küresel hâkimiyete karşı duruşlar, sömürge karşıtlığı ve sistem karşıtı hareketler bu dönemde yaygınlaşarak yeni toplumsal hareketlere dönüşmenin önünü açtılar. 1968 sürecine kadar devam eden bağlantılar ve süreçler toplumsal hareketlerin dünyadaki politikalarla beraber dönüşümünü sağlayarak yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkışını hızlandırmıştır.

Yeni toplumsal hareketlerin “yeni” olarak nitelenmesini sağlayan sürecin aktif başlangıcı 1968 olarak nitelendirmiştik. Choi ve Huynh’a (2008: 55) göre, yeni toplumsal hareketlerden farklı bir şekilde örgütlenen ve dünya politikasında söz sahibi olan toplumsal hareketlere bakıldığında, 1848’den 1917 yılına kadar süren

“Dünya Devrimi” etkisi birçok hareketi beslemiş ve bu geniş zamanda sistem karşıtı eylemler artmıştır. Bu dönemde genellikle partileşme veya gruplaşma üzerinden ilerleme olduğu görülmektedir. Sınıf hareketleri, parti, birlik ve kardeşlik vurgusuyla gelişen ve eski ulusal hareketleri de kapsayan birçok hareket dünya ekonomisi ve siyasetinin değişiminde yeni toplumsal hareketlerden farklı bir etki yaratmıştır.

Toplumsal hareketlerin dönemsel olarak ayrılması söz konusu olsa da yeni toplumsal hareketlere dönüşme süreci 1968 de zirve noktaya ulaşmıştır. Bu süreçten önce klasik toplumsal hareketler geleneksel yöntemleri benimserken, yeni toplumsal hareketler, küreselleşme ile beraber, siyasal ve toplumsal alanda meydana gelen değişimler sonucunda gelişmiştir (Hira, 2016: 146). Burada toplumsal hareketleri sınıf hareketlerinden de ayırmak gerekir. Sınıf bir “durum”u ifade ederken, sosyal hareket bir aksiyon, tarihselliği sorgulayan bir aktörün aksiyonudur (Tourraine, 2016: 46). Touraine, toplumsal hareketleri ele alırken, ortak kültür temalarını kullanıp, rakip iki grup arasında oluşan çatışmadaki taraflardan birini ifade etmek için bu kavramı kullanır. Bu tanımlamalar ve dönemsellendirmelerin daha detaylı açıklamaları ilerleyen başlıklarda verilecektir. Kısa bir tanımlamadan sonra toplumsal hareketleri tarihsel süreçlere ayırmak, hareket biçimlerini açıklamak, kuramsal yaklaşımları da çözümlemek gerekmektedir. Bu bölüm boyunca toplumsal hareketlerin genel çerçevesi çizilerek, yeni toplumsal hareketlerin başlangıcı, gelişimi ve sonuçları üzerinde durulmaktadır.

2.6. Toplumsal Hareket Biçimleri

2.6.1. Devrimci Hareketler

Devrimci hareketlerin çıkış noktası tarihin ve toplumsal değişimin oluşmasında rol oynayan bilimsel, siyasi, dini ve sosyal alandaki devrimlerin elde ettikleri kazanımlar veya tecrübeler olmuştur. Çünkü toplumsal değişimin oluşmasında bahsedilen devrim türlerinin hepsinin etkisi bulunmaktadır. Le Bon’a (2011: 28) göre devrim sözcüğünü genellikle ani siyasi değişimler için kullanırız, ancak bu terim bütün ani dönüşümler ya da inançların, düşüncelerin, öğretilerin ani dönüşümleri için kullanılabilir. Gustave Le Bon’a göre, dini ya da siyasi bir devrim başlangıçta rasyonel öğelerce desteklenebilirse de ancak akla bütünüyle yabancı olan mistik ve duygusal öğelerin yardımıyla geliştirilebilir. Bu sayede bir devrim en

sonunda bir inanç haline gelebilir, fakat genellikle çok rasyonel güdülerle başlar: Apaçık suiistimallerin, nefret edilen bir despotik rejimin, halk karşıtı bir hükümdarın ortadan kaldırılması amaçlarıyla da devam edebilir. Tüm bu amaçlar çerçevesinde devrim fikri toplumsal ihtiyaçlar dahilinde gerçekleşmektedir ve toplumsal bir hareket haline gelen kitlelerin gerek protestoları gerek şiddet eylemleri gerek direniş biçimleri bu devrimin öncüsü olmaktadır. Toplumsal hareketler de bu amaçla devrimci bir nitelik taşıyabilir veya devrimci özelliklerle anılabilir.

Toplumsal hareketlerin tarihi ve var olma biçimleri ayrıdır. Aynı zamanda bu hareketlerin izledikleri politikalar ve geliştikleri coğrafyalar da farklılık gösterebilmektedir. Tüm bu farklılığa rağmen toplumsal hareketlerin ilk dönemlerde ortaya çıkmasında etkili olan etkenlerin başında gelir dağılımının dengesiz olması, insan haklarının göz ardı edilmesi, demokrasi sorunun olması, yöneten yönetilen ilişkisinin bir sonucu olarak ortaya çatışmaların çıkması gelmektedir. Touraine'a (2017: 121) göre, yönetilenlerin mutsuzluğu arttıkça, devrimci şiddete başvurma gerekliliği de artmıştır; devrimci harekette amaçlanan halkın birliğini ve bütünlüğünü sağlamaktır. Fransa'da konvansiyon'dan Küba Devrimi'ne, Çin Kültür Devrimi'nden Meksika Devrimi'ne (Diego Rivera, Eğitim Bakanlığı Fresklerinde bu devrimin ideolojisini anlatır, büyük umutlarla beklendiğini gösterir) kadar bütün devrimlerin taşıdıkları ileti bu şekildedir.

1776 Amerika Devrimi ve 1789 Fransız Devrimi'nin öncülüğünde tanımlanmaya başlayan modern devrimci hareketler mutsuz yönetilmeye karşı olarak ortaya çıkmış ve daha sonra modern dönem hareketleri de etkilemiştir. Yakın dönemdeki devrimlerden etkilenen hareketlerin eski kölelik karşıtı hareketlere kadar gitmemesinin sebebi modern dönemde devrimci hareketlerin nitelik değiştirmesinden kaynaklanmaktadır. Fakat Marshall'ın (1999: 353-354) vurguladığı gibi, devrim toplumsal ve siyasal düzenin genellikle şiddet içeren araçlarla alt üst edildiği ve yeni liderlerle birlikte yeni ilkeler üzerine yeniden kurulduğu, tarihsel bakımdan çok büyük önem taşıyan olaylar ortak bir tanımlı vermektedir. Devrim yaklaşımları hareketlerin politikalarıyla birleşince devleti ele geçirmeye kadar ilerleyebilmektedir. Modern dönemde ilk devrimci patlamalar herkesin birbirine eşit olduğu, sefaletin ve efendi egemenliğinin bulunmadığı bir taleple ortaya çıktı. İngiliz Leveller'lardan Fransız Konvansiyon Montagnard'larına kadar on yedinci ve on sekizinci yüzyıl Avrupası'ndaki bütün devrimci hareketler gibi çoğunlukla bin yılcı ya da mesihçi

olan bu hareketler mutlak, eşitlikçi bir halk erki kurmayı ve ayrıcalıkları ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Bu amaçla birçok noktada sömürge karşıtı veya devrimci ideallerle ortaya çıkan hareketler mevcuttur. Tablo 1’de erken dönem anti emperyalist hareketler ilk devrimci hareketler örneği olarak karşımıza çıkmakla beraber, tablo 2’de Afrika kıtasında ortaya çıkan ve ikinci dönem sömürge karşıtı hareketler şeklinde büyüyen hareketler ortaya çıkmıştır.

Tablo 2.1. Anti-Emperyalist Hareketler 1848-1873

Hareket	Tarih	Yer	Düşman
Mori Savaşları	1845-1847	Yeni Zelanda	İngilizler
	1860-1866		
1857 İsyanı	1857	Hindistan	İngilizler
Mavi İsyan	1859	Hindistan	İngilizler
Morant Körfezi Ayaklanması	1865	Jamaika	İngilizler
Taiping/Nien Ayaklanması	1850-1864	Çin	Sömürgecilerle İş Birliği Halindeki Hanedan
1868 Ayaklanması/On Yıl Savaşı	1868-1878	Küba	İspanyollar Ve Kölelik
Kızılderili Savaşları	1860-1890	ABD	ABD

Kaynak: Bush ve Caleb, 2008a: 102.

Tablo 2.2. Afrika'daki Sömürge Karşıtı Direnişler

Direnış	Tarih	Yer	Sebep
Bondelswarts İsyanı	1922	Güneybatı Afrika	Vergi Artışı
Rehobothers İsyanı	1925	Güneybatı Afrika	Kötü Muamele
Köylü İsyancıları	1920-1922	Belçika Kongo'su	Vergi Artışı Ürün Fiyatları
	1930-1931		
Zambesi Vadisi İsyanı	1917-1921	Mozambik	Angarya, Vergi Artışı, Askere Alma
Mahdist Ayaklanmaları	1922	Sudan	Din
Dinka Ayaklanmaları	1919-1920	Güney Sudan	Sömürgeciliğ e Son Vermek
	1927-1928		
Yerel Ayaklanmalar	1920, 1922,	Somaliland	Sömürgecilik
	1925,1927,		
	1932, 1935		
Aba Kadınlar İsyanı	1929	Nijerya	Doğrudan Vergilendirm e, Mahkemeler

Kaynak: Bush ve Morris, 2008b: 168.

Oysa bugün, hiçbir toplum hareketi böylesine güçlü bir düşülmeye bağımlı olmaz; Touraine'a (2017: 123) göre, toplu eylemin doğrudan yeni bir özne betisinin hizmetine girmesi gerekmektedir. Bütünyle tarihsellikleriyle, kendi üretme ve değiştirme becerileriyle ilerleyen ve çeşitli dönüşümler yaşayan toplumlarda özne bir düzene, bir topluluğa, bir siyasi erke hizmet edemez. Bu özne araçsallık evrenini ve kimlik evrenini yöneten erklere karşı savaşım veren bir öznedir. Choi ve Huynh (2008: 34) bu özneyi vurgularken, devrimci hareketlerin Fransız Devrimi sonrası

uzun bir süreci kapsayan tarihe yoğunlaşmaktadır. Bu tarihsel süreçte devrimci hareketleri sadece Fransız İhtilaliyle değil farklı coğrafya ve hareketlerle de anılmalıdır. Örneğin Amerika köleliğine karşı isyanlar, “milliyetçi” ve ayrılıkçı hareketler, dünya ekonomisinin olumsuz etkilerini azaltmak isteyen ve dünyanın geri kalanıyla bağlantılarını koparmayı isteyen hareketler, Avrupa ve kapitalist kültüre direnen ve çoğunlukla Ortadoğu, Afrika, Asya ve Amerika’da gelişme gösteren, dinsel veya kültürel hareketler de bu örnekler arasında yer almaktadır.

Devrimci hareketlerin Fransız Devrimi sonrası bu sürecinin yanı sıra özellikle de işçi sınıfının ortaya çıkışı ve sınıf çatışmasına ortam hazırlayan sanayinin gelişimi ve kapitalizmin yükselişi, Marx’ın fikirlerinde üst boyuta taşınmıştır. Marx ve Engels tarafından geliştirilen *tarihsel materyalizm* yaklaşımı en etkin devrimci teorilerden sayılabilir. İşçi hareketinin ortaya çıkışı, sermaye sahipleri ile olan çatışmaları ve bunun sonucunda devrimci bir hareket haline dönüşmesi devrimci hareketlerin modern haritasını ortaya çıkarmıştır.

Choi ve Huynh’a (2008: 22) göre, kapitalizmin gelişimiyle Avrupa veya diğer egemen güçlerin baskın kültürlerine karşı direnişler artmıştır. Bu direnişler toplumsal hareketlerin başlangıcında önemli rol oynamışlardır. Çünkü emek ve sermaye üzerinde etki sahibi olan egemen güçler, Avrupa sermayesi ve devletlerinin dışında direniş eylemleri de değişim dönüşümde etkili olmuşlardır. Direniş ve eylemlerin işçi hareketleriyle başlayıp, bağımsızlık hareketleri, kurtuluş hareketleri, özgürlük mücadeleleri şeklinde yayılması, aynı süreçlerin beraber gelişmesini sağlamıştır. 19. yüzyıl ve 20. yüzyıllarda yükselen işçi sınıfı hareketleri, beraberinde imparatorlukların yıkılışı ve ulus devletlerin ortaya çıkışı, aynı zamanda bağımsızlık ve demokrasi vurgusu, vatandaşlık hakları, eşitlik talepleri devrimci hareketlerin temel vurgulamalarıyla yeni bir boyut kazanmıştır.

Üçüncü boyutta ele alınan hareketler 1960 dönemi hareketlerdir. Yeni sosyal hareketlere öncülük etmesi bakımından hem milliyetçi hareketler hem de sosyalist devrimci hareketler kurtuluş mücadelesi veren hareketlere destek sağlamışlardır. Bu hareketlerin yöntemsel olarak değişmesini sağlayan 1960 sonrası süreç artık yeni toplumsal hareketleri meydana çıkararak devrimci hareket algısında revizeler sağlamıştır. Kalouche ve Mielants’a (2008: 230) göre, yeni hareketlerin değişim gücü, kültürel vurgusu, vurguladıkları konuların evrensel nitelikte olması, yeni kimliklerle ilişkisini artırmıştır. Bu ilişki 1960’larda Vietnam savaşına dair

gelişmelerde, ABD ve Sovyet ilişkisi sonucu ortaya çıkan politikalarda ve nükleer tehdite karşı mücadelede kendini daha net göstermiştir. Çünkü soğuk savaş dönemiyle yükselişe geçen yeni tehditler yeni hareket alanını ortaya çıkararak barış hareketlerine öncülük etmiştir.

Devrimci hareketlerin önemli bir özelliği dönüştürücü bir niteliğe sahip olmasıdır ki uzun bir süre bu amaçla hareket etmişlerdir. Aslında birçok hareketin ortak niteliği olarak ele alınabilecek bir özellik olmasına rağmen, devrimci hareketler özelinde dönüştürücü etkiyi görmek mümkündür. Çünkü devrimci hareketlerde bir direniş vardır ve bu direnişteki temel amaç karşı çıktıkları süreci/şeyi/siyaseti/politikayı dönüştürmektir. Dönüştürücü hareket örneği olarak devrimci hareketler, özellikleri itibari ile de devrim idealindedir. Choi ve Huynh'a (2008: 22-23) dönüştürücü hareketler olarak çeşitli direniş türlerinin ortaya çıktığını ifade etmektedir. Nitekim on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl dönemleri bu hareketlere sahne olmuştur. Bunlara örnek olarak verilebilecek hareketler tablo 1 ve tablo 2'de ele alınmıştır. Bu hareketlerin büyük çoğunluğu bir imparatorluk veya bir devlet yapılanmasında büyük dönüşümler sağlamışlardır. Bu dönüşümlerin sağlanmasından sonra artık yeni sosyal hareketler ve yeni devrimci idealler kurtuluş mücadelesi veren hareketlerle birleşip, sosyalist bir yönetim kurma anlayışına gitmişlerdir. 1990'lara kadar sosyalist bloğun çöküşünün olmayacağı, sosyalist bir toplumun kurulacağı inancının azalmasıyla toplumsal alandaki hareket yaklaşımları değişiklik göstermişlerdir.

2.6.2. Reformcu Hareketler

Reformcu hareket niteliği taşıyan toplumsal hareketler özellikle değişimin öncüleri olmaktadır. İzledikleri yöntem, yönetimi ele geçirme veya sistemi değiştirme şekilleri bakımından devrimci hareketten farklıdır. Reformcu hareketler genellikle değişimi arzularlar ve tarihsel süreç de değişim öncülüğünü yapmışlardır. İlk olarak 16. Yüzyılda Katolik kilisesine karşı başlatılan hareketlerin daha sonra Avrupa'nın tamamına yayılmasıyla, siyaset ve dindeki yozlaşma, aşırı zenginleşme ve tekelleşmeye karşı çıkan dini hareketler şeklinde büyümüşlerdir. “[Reform] çok dindar bir vicdan ile çok cesur bir akıl yürütme gücü tarafından basit insanlara önerilmiş, özgür bireysel düşüncelerin geliştirilmesi ve İncil'in okunması sonucunda, insanların arasında şurada burada kendiliğinden doğmuş bir hareket” (Le Bon, 2011:

32) olması nedeniyle ortaya çıkışı dini dogmaların ve keskin değişmez kuralların yıkılışını hızlandırma amacıyla olmuştur. Bunu yaparken de devrimci hareketlerin uyguladığı şiddet veya iktidarı tamamıyla değiştirmekten ziyade, sosyal ve siyasi alanda reformlar oluşturma amacıdadır.

Toplumsal hareketlerin kendi içerisinde ayrılmalarının sebebi uyguladıkları yöntemler ve talepler ile siyasetin ve toplumun içinde benimsedikleri roller çerçevesinde değişmektedir. Toplumsal hareketler kendi içerisinde en genel anlamda devrimci ve reformcu nitelikleri bakımından ele alınmaktadır. Bunun yanı sıra izledikleri yöntemler bakımında da farklı adlandırmalarla anılmaktadır. İlk olarak bir yönetimi devirip yerine yeni bir sistem oluşturan hareketler devrimci hareketler olarak kabul edilmektedir. Çünkü Devrimlerin çoğunun gerçekleştirilme nedeni iktidara yeni bir hükümdarın geçirilmesidir (Le Bon, 2011: 37). Bu hükümdar iktidarını korumanın ilk koşulunun yalnızca tek bir sınıfın yararını kollamak değil, bütün sınıfları uzlaştırmak olduğunu çok iyi bilir. Bunu gerçekleştirebilmesi için bütün bu sınıflar arasında bir denge kurması, bu sınıflardan birinin hükmüne girmemesi gereklidir. Devrimci hareketler bir şeyi kökten değiştirme amacı bakımından reformcu hareketlerden farklıdır.

Nitekim ilk reform hareketlerinde Katolik kilisesinin dünyevi etkinliklerle daha fazla ilgilenmesi sonucu din adamları tepki göstermiş ve daha sonra bir reform hareketinin oluşmasına etki etmiştir. Reform niteliğinde olması ve değişimin öncüsü olması bakımından ilk dönem Kiliseye karşı çıkan hareketler reformcu hareket adlandırılmasıyla anılmaktadır. Kavramsal olarak da belirtilen dönemden sonra Reform “bir sistem içinde, genellikle barışçıl ve tedricen ilerleyen tedbirlerle meydana gelen (getirilen) değişiklik, ilerleme (gelişme)” (Heywood, 2007: 608) anlamında kullanılmaktadır. Bu kavram çerçevesinde anılan toplumsal hareketlerin değişimin öncüsü olması onları devlet iktidarını ele geçirmeyi amaçlayan diğer hareketlerden farklılaştırmaktadır.

Devrimci hareketler veya toplumsal hareketler kavramsallaştırmasında iki farklı görüş ortaya çıkmaktadır. Devrimci hareket ve toplumsal hareketlerin farklı olduğunu savunan görüş, devrimlerin sosyal düzende bir değişiklik yarattığını vurgularken, toplumsal hareketlerin siyasal ve tavır değişikliğine yol açtığını belirtir (Goldstone 1998’den aktaran Yıldırım, 2013: 39). Diğer yaklaşıma göre ise ölçek ve kapsam olarak farklı olmalarına rağmen, bu ikisinin yaklaşım olarak birbirine yakın

olduğunu savunmuşlardır. Bu ikili ayrımında temel argüman şudur; devrimci nitelikte olan hareketler demokratik olmayan rejime yönelik sistemi ele geçirme amacındayken, reformcu olan toplumsal hareketler daha çok demokratik toplumda gelişmeleri sağlamak için çaba göstermektedir. Reformcu hareketlerin bu açıdan değişimin ve gelişmenin öncüsü olduğu kabul görmektedir. Diğer bir farklılık devrimci hareketler şiddet içerikli özeliği itibari ile çatışma ve gerektiğinde silaha başvurma yöntemi de izleyebilirler.

Reform hareketleri içerisinde yer alan en önemli örnekler 16. Yüzyıl döneminde başlayan değişimler iken, bu dönemde önemli örneklerden biri Martin Luther King'in yozlaşmış olan kilise ve din adamlarına karşı başlattığı hareket toplumsal değişimin öncülüğünü yapmıştır. Skirbekk ve Gölje'ye (2006: 188) göre, 16. Yüzyılda, Roma Katolik kilisesi resmen ikiye ayrılmıştır. Reformcular başlangıç olarak sadece Kiliseyi yeniden yapılandırmayı istemiş olsalar da teolojik özgünlükleri ve siyasal bağlantıları, Kilisenin geleneğe, iman ve kurtuluşa dair görüşlerini tersyüz edecek bir devrime yol açmıştır. Martin Luther (1483-1546) gelenekselliğe ve yozlaşmış kiliseye karşı İncil'in ve birey imanının savunucusu oldu. Böylece birey, Tanrı ile ilişkisinde geleneğin ve Kilisenin aracılığı olmadan, daha yalıtılmış halde inancını yaşatabilirdi. Aynı zamanda, reform hareketleri, kurtuluş hakkındaki geleneksel görüşe karşı eleştirel bir duruş benimsemiştir. Radikal Puriten mezhepleri, kiliseye ve ayinlere dayalı kurtuluşu büyü ve hurafe olarak görüp reddetmiştir. Bu sürecin tamamı reformasyon diye adlandırılmaktadır. Çünkü günümüze kadar gelen süreçte reform hareketlerinin etkisi bulunmaktadır.

Çağdaş dönemde reform hareketleri yasla düzenlemeler ve demokrasi talepleri şeklinde artmakta olup, modern ulus devletlerin kuruluşuna denk gelen gelişmelere paralel ilerlemektedir. Toplumda bir reform hareketinin oluşması, değişimlerin sağlanması artık sadece devrimci hareketlerin radikal eylemleri ile değil reformist hareketlerin etkisiyle de oluşmaktadır. Toplumsal hareketlerin reformcu yönü üzerinde durulduğunda, reform hareketlerinin değişimi hedefleyen etkinlikleri bulunmaktadır.

2.6.3. Kurtarıcı Hareketler

Kurtarıcı hareketler bireysel değişimi hedefleyen hareketlerdir. Genellikle bireyin arayış içinde olduğu zamanda, dini veya kişisel bir yönelim sonucu

kurtarıcısı tarafından kurtarılacağını bekleyen kişinin katılım sağladığı bir hareket örneğidir. İnsanlar büyük dinlerin manevi ihtiyaçlarını karşılayamadıklarını düşündükleri zaman, ihtiyaçlarını giderecek kurtuluş hareketlerine yöneldikleri görülmektedir. Manevi ihtiyaçların yanında maddi ihtiyaçların da çoğu zaman karşılandığı bu hareketlerin toplumsal hareketlere dönüşmesi ve bunların sosyolojik olarak toplumsal hareketler kategorisine alınması yakın dönemde ilgi görmesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü yeni dini hareketler şeklinde de anılmaya başlanılan çağdaş dönem kurtarıcı hareketler, iki gruba ayrılmaktadır; Birinci grupta, felsefi ve mistik anlayışı barındıran Asya geleneğine dayalı hareketler yer alırken, ikinci grupta ise, Hristiyan kökenli hareketler sıralanmaktadır. Hristiyan kökenli hareketler farklı öğretilerle Hristiyanlığın ana görüşünden ayrılmakla ve alternatif bir yaşam tarzı sunmakla birlikte, yaşadığımız modern dünyada Hristiyanlığın zamanının bittiğini savunmaktadırlar.

Yeni dini hareketlerin çağdaş dönemde vurguladıkları kurtuluşçu teoriler, inananlar ve diğer hareket üyeleri tarafından ilgi görmektedir. Bu ilgiye bağlı olarak toplumsal hareketler hareket tipleri açısından sınıflandırıldığında; devrimci, reformcu, kurtarıcı ve alternatif hareketler (Martin, 2008: 17, Marshall, 1999: 226, Yıldırım, 2013: 51) şeklinde ele alınmıştır. Bu hareket tipleri içinde kurtarıcı hareketler, genellikle dini hareketler şeklinde ortaya çıkmakta olup, yukarıda bahsedildiği şekilde kişisel gelişimci veya toplumsal dönüşümü amaçlayan hareketlerdir. Dini hareketler şeklinde başlayan, Yahudilik, Hristiyanlık, Müslümanlık; Budizm, Hinduizm'in kurtuluş ile ilgili yaklaşımları mevcut olmakla beraber, peygamberlerin kurtarıcı misyonundan yola çıkarak bir hareket oluşturulur. Bunun yanı sıra geleneksel dönemde dinin toplum ve birey üzerindeki etkisi çok fazla olmakla beraber, dini hareketlerin kurtuluşçu bir misyon izlemesi, kişisel gelişime önem verilen çağdaş dönemde daha fazla ön planda olmakta, beklentiler artmaktadır. Beklentilerin karşılanması veya karşılanmaması bireyleri kurtuluş hareketlerine yönlendirmektedir.

İnsanların maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılamak, kişisel gelişmelerini tamamlamak amaçlı yeni hareket biçimlerine yönelmeleri sonucu kurtuluşçu hareketler yaygınlaşmıştır. Özellikle yeni dini hareketler şeklinde başlayıp aynı zamanda kişisel gelişimi de baz alan hareketler ön plana çıkmıştır. Şentürk (2017: 60), (1) Hristiyanlığın yeni yorumuna dayanan hareketler (Tanrı'nın Çocukları,

Mormonlar gibi), (2) Uzakdoğu kökenli olup Batı’da yaygınlaşan hareketler (Zen Budizmi, Hare Krişna gibi), (3) Kişisel gelişimci olup Hristiyanlığa veya diğer dinlere ilgisiz olan hareketler (Sayentoloji gibi) şeklinde yaklaşımları açıklamaktadır. Ayrıca İslami gelenek içinde de çeşitli sufi hareketleri söz konusudur.

Kendall’a (2008: 553) göre, dini hareketler bireylerin inanç sistemlerinin içsel değişim yoluyla köklü değişimini hedefler. Köktenci dini hareketler kendileri gibi inanmayanların inançlarını değiştirmeyi hedeflerken birçok dini hareket “milenyumcu”dur. Son’un yakın olduğunu savunur ve davranışlarda hızlı bir değişim öngörür. Hare Krishnas, Scientology, Unification Church gibi yeni dini akımlar, gençlerin hayatın anlamını keşfetme gereksinimlerine karşılık vermeyi amaçlar. Çünkü kültürel bir sistem olarak din insanlar için toplumda yaşananların bir modelini sunarak var olan şeylerin anlamlandırılmasını sağlamasının yanında, olması gerekenleri de ortaya koyarak birçok insanın hayatına anlam kazandırmaktadır (Uysal, 2016: 14).

Uysal’a (2016: 14) göre, din ve ideolojiler evren, hayat, toplumsal roller ve yaşananların ne anlama geldiğini açıklar. Burada temel özellik dini bağlılık, insanların hayatlarındaki değişimin ölçütü olarak aldıkları kıstasları ön planda tutarak, insanların inanç sistemlerini ve yaşayış biçimlerini etkiler. Bağlı oldukları din ve kurumsal yapıları, yaşamlarındaki değişimin öncülüğünü yapar. Dini grupların sahip olduğu inanç sistemi, üye tabanı ve kilise, cami kurumları ve hatta din öğrenme kursları hemen her toplumda önemli sosyal kurumlar olarak ortaya çıkmaktadır. Amerika’da sivil haklardan, dayanışmaya ve ırkçılığa kadar birçok hareket dinsel gruplarla bağlantılı olduğu gibi bu durum çoğu ülke için de geçerlidir.

Son dönemlerde dini grupların, çağdaş ve seküler yaşam ile ölümden sonraki yaşam ile bağlantılı olarak ortaya koydukları kurtarıcı mitleri, toplumsal hareket alanını genişletmiştir. Yukarıda bahsedilen ve çağdaş dönemde ortaya çıkan birçok hareketin kurtuluş hareketi şeklinde büyümesi ve bu büyümeye destek veren aktörlerin çoğalması insanların hayatlarını anlamlandırma isteğinden kaynaklanmaktadır. Sadece din olarak değil felsefi yaklaşımlardan da bir tatmin olma duygusunu çıkarmaya çalışan, hayatın anlamını derin bir felsefede arayanlar azımsanmayacak derecede çoktur. Uzakdoğu felsefesinden, çağdaş seküler dini inançlara, dini gruplardan kurtarıcı Mesih anlayışına kadar birçok anlayışın

destekçisi toplumsal hareket içinde yer almaktadır. Bu nedenle kurtarıcı hareketlerin özellikle din ile bağlantısı çok güçlüdür.

2.7. Toplumsal Hareketlere Kuramsal Yaklaşımlar

Toplumsal hareketler ve devamında yeni toplumsal hareketlere dair kuramların sosyal bilimlerde kayda değer yaklaşımları bulunmaktadır. Genel bir hareket kavramı tanımını yapmıştık. Toplumsal hareketler şeklinde gelişen bu tanımlama, yeni toplumsal hareket literatürünün oluşmasıyla farklı kuramların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Özellikle gençlik hareketleri ve savaş karşıtlığı, pasif direniş ve pasifizm şeklinde başlayıp, çevre hareketleri, nükleer karşıtı hareketler, kadın hareketleri, kimlik yönelimleri şeklinde devam eden hareketlerin kuramsal yaklaşımları günümüzde de güncelliğini korumaktadır. Toplumsal hareketleri ortaya çıkaran ve kuramlara da öncülük eden birçok olayın gerçekleşmiş ya da gerçekleşiyor olması, kuramların temelini oluşturmuştur. Jasper'a (2000: 50) göre, kalabalık kuramını büyük ölçüde 19. Yüzyıl şehir isyanları ortaya çıkardı. Naziler kitle toplumu kuramlarına esin kaynağı oldu; bürokratikleşen sendikalar rasyonel seçim modellerini, sivil haklar hareketi ve işçi hareketi ise stratejik siyasi süreç modellerini doğurdular. 1960 sonrası kültürel hareketler kimlik kuramını öne sürdü; dini hareketler ise gelişmekte olan çerçeve analizinin paradigmasıydı. Yeni toplumsal hareketlerle ilgili teorilere bakıldığında birçok teorinin olduğunu görmek mümkündür.

Toplumsal hareket kuramı yaklaşımlarının temel özelliğini vurgulayan Touraine'a (2017: 11) göre, her toplum hareketinin iki yönü vardır: biri düşülcüsel, öteki ideolojik. Düşülcüsel yönünde oyuncu öznenin haklarıyla özdeşleşir. İdeolojik yönünde de toplumsal bir muhalife karşı savaşımına odaklanır. Sınıf çatışması teması toplum hareketinin ideolojik yönünden doğar; söz konusu tema herhangi bir topluluktansa, toplumsal çatışmaya ağırlık verir. Öte yandan 1964'te Amerika Birleşik Devletleri'nde, 1968'de Fransa'da ve başka yerlerde yaşanan öğrenci hareketlerinde bu temalar söz konusudur. Bu yönelimin detaylı bir incelemesi için öncelikle toplumsal hareketler kuramını teorileştiren düşünürler ve bu düşünürlerin fikirleri açıklanmalıdır. İlk olarak toplumsal hareketlerin kolektif yaklaşımı için kolektif davranış yaklaşımı ele alınacak olup, sırasıyla, sembolik etkileşimci yaklaşım, katma değer kuramı, göreceli yoksunluk kuramı, rasyonel tercih kuramı,

kaynak mobilizasyonu kuramı, siyasi süreç kuramı, çatışma kuramı ve sonuç olarak yeni toplumsal hareketler kuramı ele alınacaktır.

2.7.1. Kolektif Davranış Yaklaşımı

İlk olarak kitle halinde başlayan linç, protesto, isyan gibi konularla ilgilenen araştırmalar, daha sonra kitlesel hareketlerin örgütlü bir protestoya evrilmesi ile kolektif hareket haline gelen toplumsal hareketleri incelemiştir. Toplumsal hareket yaklaşımında kolektif davranış yaklaşımı ilk olarak Gustave le Bon tarafından *Kalabalıklar Psikolojisi* yaklaşımı ile özdeşleştirilerek başlamıştır. Protestolarda Kalabalıkların davranışlarını inceleme adına çalışmalar ortaya çıkmıştır. Yirminci yüzyılın büyük bölümünde uzmanlar, protestonun belli bir düzene sahip olmayan, irrasyonel bir eylem olduğunu düşündüler. Zıvanadan çıkmış kalabalık tabiri bu durum için kullanılmaktadır. Le Bon (Jasper, 2000: 52) 1895 yılında yayınlanan *The Crowd* kitabında katılımcılar hakkındaki bu yaklaşımı şöyle vurgular; bir kalabalığa dönüşmeleri, bu kişilerin, tek başınayken hissedeceklerinden, düşüneceklerinden ve hareket edeceklerinden çok farklı şekilde hissetmelerine, düşünmelerine ve hareket etmelerine yol açmaktadır.

Kolektif zihne sahip bu kitlelerin toplumsal hareketlere dönüşmesi ve daha sonra yeni toplumsal hareketlerin temelini de oluşturmaları protesto veya eylemselliklerinin grup halinde nasıl icra edildiğini açıklama adına önemlidir. Toplumsal hareketler yaklaşımları ele alınırken de kolektif davranışlar yaklaşımı, eylemsellik içinde ulunan hareketin ortak özelliği şeklinde bir araya gelen toplulukların ortak amaçları şeklinde ele alınmaktadır. Kolektif davranışın ortaya çıkmasını sağlayan kolektif eylemlerdir. Bu açıdan “Kolektif eylemin (*collective action*) Bir grubun (ya dolaysız biçimde ya da bir örgüt aracılığıyla) ortak çıkarları doğrultusunda giriştiği eylemler, Ortak çıkarı olan insanların bu doğrultuda hareket etmelerini” (Marshall, 1998: 418) sağlaması şeklinde tanımladığında, kolektif davranış etrafında birleşen grupların ortak çıkarı söz konusu olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında kolektif davranış yaklaşımına göre toplumsal hareketler birçok toplumsal soruna tepki niteliğinde ortaya çıkmaktadır.

Klasik toplumsal hareketlerin örgütlü ve sistemli şekilde hareket etmesinden farklı olarak, yeni toplumsal hareketler kimlik, grup aidiyeti, kültürel ihtiyaçların karşılanması konusunda dağınık bir örgütlülüğe sahip olma

bakımından farklılıklar göstermiştir. Bu açıdan bakılınca Yeni toplumsal hareketleri eski toplumsal hareketlerden ayıran önemli bir etken bulunmaktadır; 1789 ve 1848 dönemlerinde hareketlerin üst noktalardan başlayıp 1968'e kadar doruk noktalara ulaştığı yaklaşımlar genellikle militan ve şiddet içeren bir yaklaşım benimsemişlerdir. Haklar noktasından başlayıp, emek ve sömürü ilişkisi üzerinden devam eden, daha sonra kurtuluş mücadelesi şeklinde evrilen hareketler, 1968 yıllarına kadar silahlı çatışma, şiddet içerikli yöntemler benimseyip ulusal kurtuluş mücadelelerine dönüştüler. Afrika ve Asya'daki hareketlerin temeli de bu kurtuluş hareketleri üzerinden gelişmiştir. Bush ve Morris'in (2008b: 168) vurguladığı gibi, 1960'larda ABD'de ortaya çıkan hareketler ırkçılık karşıtı ve siyahi eylemleri olarak egemen güce karşı güç kullanımını savunan yaklaşımları da ortaya çıkardı. Bu yaklaşımı benimseyen birçok hareket aktörü, şiddete şiddetle cevap verilmesi gerektiğini savundu.

Şiddet karşıtlığı, şiddetin kullanılmaması yeni toplumsal hareketlerin temel özelliğidir. Bu duruma örnek olarak gösterilebilecek 1968 öğrenci hareketlerinin içindeki bazı hareketler yeni olma özelliği kazandı. Öğrencilerle başlayan süreç, siyahi eylemlere, barış yanlısı hareketlere, kadın ve cinsiyet vurguları yürüten hareketlerle çevreci hareketlere kadar geniş çaplı bir hareket alanı yaratmışlardır. Bu değişimler, ulusal kurtuluş mücadelelerinin de devamı niteliğinde bazı gelişmeler sağlayarak, orta ve eğitimli sınıfın artık hareketlere katılımını hızlandırmıştır. Bu şekilde YTH izlediği politikalar ve katılımcılarının değişmesiyle gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Bu şekilde gelişen politikaların sonucunda kalabalık olan her eylemin toplumsal hareket sayılıp sayılmayacağı üzerinde durulmuştur

Bir hareketin toplumsal hareket sayılmasının üzerinde duran düşünürler, her hareketin toplumsal hareket içinde yer alamayacağını savunurlar. Bu nedenle herhangi bir kalabalık grubun bir arada olması hareket olduğu anlamına gelmemektedir. En azından herhangi bir holigan grup, anlık gelişen olaylara karşı kitlesel saldırı tarzı eylemsellikler toplumsal hareket konusu olmamaktadır. Toplumsal hareket kategorisine girilebilmesi için temel ölçütler hareket tanımlarında, hareketlerin amaçlarında ve özelliklerinde yer almaktadır. Bu şekilde hareket analizi yapılırken toplumsal hareketlerle ilgili birçok teori geliştirilmiştir. Kalabalık teorisi içinde yer alan teori, Le Bon tarafından ele alınmıştır. Fransız ihtilali döneminde

halkın sokaklara dökölüp her şeye saldırması üzerinden başlattığı düşüncesinden yola çıkarak, kalabalıkların insan psikolojisi üzerinde olumsuz etkiler yarattığını savunur. İnsanlar tek başına iken, kalabalıklar içinde olduğundan daha az bir eylemselliğe sahiptir. Grup içinde yer alan insanlar gruptan aldıkları güçle farklı bir psikolojiye bürünebilmektedirler. Le Bon'un da (2011: 20) vurguladığı üzere, kalabalık grup içinde yer alan bireyler kendi benliklerinden farklı bir şekilde hareket ederek, grubun yenilmez gücü olduğunu varsayarak eylemlere katılırlar. Bu olumsuzluğa kapılmasının nedeni ona göre medeniyetler ancak küçük entelektüel aristokrasi tarafından yaratılıp yönlendirilmiştir; asla kalabalıklar tarafından değil. Kalabalıklar teorisi bu açıdan YTH analizleri içinde yer almıştır. Hareketlerin kolektif kimlik oluşum sürecinde yer alan talepler doğrultusunda özellikle 1968 ve sonrası önemli bir kopuş meydana gelmiştir.

Kopuş teorileri bağlamında bakıldığında dönüşen hareketler, sistem karşıtlığı, küreselleşme karşıtlığı, barış hareketi, çevreci hareket, kadın hakları hareketleri gibi farklı hareketler şeklinde gelişme göstermiştir. Farklı temalar olsa da kolektif eylemsellik hepsinde bulunmaktadır ve bu hareketler ortak bir amaç uğruna bir araya gelebilmektedirler. Kolektif davranışlar, sınıf mücadeleleri, grevler, sendikalaşma, isyan, sınıf bilinci, devrimci hareketler gibi yaklaşımlarla bağlantılı olarak ele alınan bu hareketlerin dönüşümdeki rolü ve yeni olma misyonu yaşanan gelişmelerin başında gelmektedir.

2.7.2. Sembolik Etkileşimci Yaklaşım

Toplumsal hareketler ortaya çıkışları itibari ile yaşamlarına yükledikleri anlamlar çerçevesinde eylemselliği gerçekleştirirler. Hareket aktörlerinin dünyaya bakış açıları üzerinden gelişen bu anlamlandırma süreci, kültürel olarak semboller etrafında gelişmektedir. Sembolik etkileşimciliğin kültürel kodlar ve bunu yanı sıra benlik algıları, psikolojik süreçler ile ilgili yaklaşımları hareketleri açıklama için ele alınan başlıklardır. Mead ve Blumer'in öncülüğünde başlayan sembolik etkileşimciliğe göre, davranışların şekillenmesinde akışkan ve dinamik sosyal süreçler sabit ve statik sosyal yapılardan daha önemlidir ve bu süreçte bireyler, dünyayı tanımlarken ve hareket tarzı seçerken oldukça aktif ve yaratıcı rol oynarlar (Uysal, 2016: 24). Sembolik etkileşimciliğin öncüsü olan Mead tarafından geliştirilen kurama göre insanların davranışları ortama göre değişebilmektedir. İnsan

davranışlarının uyaranlara karşı verdiği tepki uyaranının fiziksel özelliği değil, uyarılan kişide onun oluşturduğu anlam, etki ve kişinin çıkarıdır. Anlamsal olarak ortaya çıkan eylemselliklerin aktörleri dünyaya yükledikleri anlamlar çerçevesinde hareketlere de katılım sağlarlar. Anlamlar insanların yaşam dünyasını belirlemenin ötesinde daha büyük anlamlar ifade edebilmektedirler. Özellikle insanın hayatta kalabilmesi ve yaşamını sürdürebilmesi için en temelde içinde bulunduğu dünyanın sembolleri ve anlamlarını bilmesi gerekmektedir” (Binay ve Tatlıcan, 2018: 175).

Semboller ve ifade ettikleri anlamlar bir insanın eyleme katılması veya eylemi gerçekleştirmesi için önemli etkenlerdir. Bu perpektiften bakıldığında sembolik etkileşimci yaklaşıma göre, “insanlar anlamlarını öğrendikleri sembolik bir dünyada yaşarlar ve söz konusu semboller toplumsal süreçte ortaya çıkar ve paylaşılır” (Binay ve Tatlıcan, 2018: 175). Bu olanaklar çerçevesinde toplumsal hareketler ve devamında yeni toplumsal hareketlerin aktörleri anlamlandırdıkları davranışlar ve talepleri ile yaşam alanlarını oluştururlar. Burada farklı yönlendirmelerden ziyade öznenin atfettiği anlamın eyleme dair katkısı bulunmaktadır. Yani özne için bir sembolün anlam ifade etmesi gerekmektedir. Çünkü toplumsal hareketler, kendilerine ideologları ya da karşıtları tarafından atfedilen amaçlar birliği ile hareket ederek var olmazlar; onlar eylem sistemleridir, toplumsal eylemlerin farklı anlamları ve düzeyleri arasındaki karmaşık ağlardır (Melluci, 2014a: 93). Bu ağların içerisinde insanlar yarattıkları dünyalarının sembolleriyle yaşar, kültürel kodlar ve sembollerle var olur, yaşam biçimlerini de bu anlamlara göre oluştururlar.

2.7.3. Katma Değer Kuramı

Toplumsal hareketlerle ilgili yaklaşımlarda birçok etkenin olduğu üzerinde durulmaktadır. Maddi kaynaklardan, siyasal süreçlere, toplumsal taleplerden cinsiyet ve kimlik süreçlerine kadar birçok farklı özellik hareketleri tetikleyen etken olabilmektedir. Toplumsal hareketlere dair kuramlar geliştirilirken katma değer kuramı da hareketleri etkileme bakımından oluşturulan bir kuramdır. Toplumsal hareketler ile ilgili Marksistler ve neo-Marksistler temel nedenler olarak sınıf bölünmesinin ve sınıf çatışmasının yeni biçimlerine işaret ederken; başkaları, göreceli yoksunluğun ve yükselen beklentilerin yurttaşların harekete geçmesi üzerindeki etkilerini irdelemişlerdir. Yine başka araştırmalarda da toplumsal hareketlerin gelişmesinin, ilk baştaki şikayetçi eğilimlerden tamamen gelişkin bir hareketin

örgütlenmesine kadar olan aşamaları anlatılmıştır: Neil Smelser’ın “değer eklenme kuramı” hâlâ bu tipteki metinlerin klasik örneğidir (Marshall, 1999: 747). Neil Smelser tarafından geliştirilen Katma Değer Kuramı yaklaşımı, ekonomik temellidir ve toplumsal hareketlerin oluşumu için ekonomik bazı koşulların oluşması gerektiği üzerinde durur. Smelser (Porta ve Diani 2012: 7) toplumsal hareketlerin oluşumunda bazı koşulların oluşması gerektiğini vurgularken şunları aktarır;

(1) Yapısal durumdan kaynaklanan etkenler: insanlar önemli sorunları anlayabilmeli, sorunların farkında olabilmeli ve ortaklaşa eylemlere katılabilmelidirler. Toplumsal hareketler, genellikle kişiler ya da sınıflar, ajanslar bir sorunun kaynağı olarak dışlandığında; hissedilen rahatsızlıklar ve şikâyetler dile getirilemediğinde ya da haksızlığa uğrayanlar kendi aralarında iletişim kurma olanakları bulduğunda ortaya çıkar

(2) Yapısal baskıdan ve gerilimden kaynaklanan etkenler: bir toplumda ya da toplulukta gerginlik söz konusu olduğunda, bireylerin beklentileri karşılanamadığında sistemde baskı oluşur. Ardından meydana gelen gerilim, çatışma ve bireylerin, ‘eğer otoriteler beklenen şeyleri yapmış olsalardı sorun yaşanmazdı’ biçimindeki inanışlarına dayalı olarak bir toplumda hareket ortaya çıkar

(3) Bir inancın/görüşün yaygınlaşmasından kaynaklanan etkenler: bir toplumsal hareketin gelişebilmesi için öncelikle sorun açık ifade edilmeli, sorunlara yol açan nedenlere ve çözüm yollarına ilişkin ortak bir görüş paylaşılmalıdır

(4) Hızlandırıcı etkenler: mevcut bir inancın güçlenmesini kışkırtıcı ya da dramatik olaylar destekler

(5) Eylem için hareketlilik-seferberlik etkenleri: toplumsal hareket önderleri eylemi organize ederler ve katılımcıları yönlendirirler

(6) Sosyal kontrol etkenleri: toplumda eğer yüksek düzeyde kontrol söz konusu ise ortak eylemlere katılım ve toplumsal hareketlerin gelişimi zorlaşır.

Neil Smelser tarafından tanımlanan bu etkenlerin hepsi toplumsal hareketlerin oluşumunu sağlayan etkenlerdir. Katma değer kuramının da öncülüğünü ettiği ekonomik ve kültürel değerlerin oluşumu sosyal yapıyı etkilemekte ve sosyal hareket aktörleri bu etkenlerin hayatlarını etkilemesi sonucu toplumsal hareketlere katılım sağlamaktadır. Karl Marx’ın öncüllüğünü ettiği artı değer kuramı, emek-değer yaklaşımları emeğin karşılığında bir değer olduğu görüşünü geliştirirken, asıl amaç

emeğin karşılığını alabilmektedir. Emeğin karşılığı alınmadığı ve yeterli ekonomik koşullar sağlanmadığı zaman hak arayışı başlar. Bu arayış sonucunda insanlar emeklerine sahip çıkabilmek adına tetikleyici unsurların etkisiyle bir hareket etrafında bir araya gelirler. Katma değer kuramının üzerinde durduğu temel konu emek sermaye ilişkisine benzer şekilde ekonomik koşulların bir hareketin oluşmasına etki ettiği ile ilgilidir.

2.7.4. Göreli Yoksunluk Kuramı

İnsanlar hayatlarında yaşadıkları ve bu yaşamlarında yer edinen temel ihtiyaçları giderdikleri sürece herhangi bir hareketin aktörü olmayı pek düşünmez. İnsanların hakları ve çıkarlarının çatışmaya başladığı, adaletsiz gelir dağılımından adaletin yetersiz olduğu güvensiz ortamlara kadar insanlar kendilerini güvende hissetmedikleri zaman toplumsal bir harekete katılım sağlar. Bu yaklaşıma göre insanlar özellikle hakları olduğu şeylerden mahrum bırakıldıklarını düşündükleri zaman, ortak yaşam sürdüğü insanlardan adaletsiz bir şekilde eksik yaşamaya başladığı zaman memnuniyetsizlik hissederek kolektif bir bilinç kazanıp toplumsal bir hareket meydana getirir. Göreli yoksunluk (GY) kuramı da bunlara değinmektedir. Toplumsal hareketlerin ele alındığı kuramlardan yola çıkarak, “bireyin kendini kıyasladığı gruba göre daha kötü durumda olmasının onda yarattığı hoşnutsuzluk ya da kaygı algısına göreli yoksunluk (GY) (“Relative Deprivation”) denir” (Tezcan, 2017: 30). Ekonomik eşitsizlik, gelir dağılımının dengesizliği bireysel davranışlar ve ekonomik büyüme üzerinde etkilidir. Bu etkiden yola çıkarak göreli yoksunlukta açıklanan eşitsizlikler süreci derinleştirmektedir.

Aslında literatürde tanımlanan yoksunluk mutlak ve göreli yoksunluk şeklinde ayrılmaktadır. Göreli yoksunluk yaklaşımında önemli bir farklılık vardır. Göreli yoksunluk yaklaşımında temel özellik evrensel olarak bir yoksunluk tanımının yapılamayacağı, bir topluma göre düşük servet veya geliri olan birinin başka bir topluma göre ihtiyaçlı olabileceği vurgulanır. Bu nedenle göreli yoksulluk kavramını savunanlar;

Yoksulluğun kültürel olarak tanımlanır olduğunu ve evrensel bir yoksulluk standardına göre ölçülmemesi gerektiğini kabul etmektedirler. İnsanın gereksinimlerinin her yerde belirlenir olduğunu varsaymak yanlıştır aslında; onlar hem toplumların arasında hem de toplumların içinde farklıdır. Bir toplumda gerekli olarak görülen şeyler başka birinde lüksler olarak önemsenebilir. Örneğin birçok sanayileşmiş ülkede,

musluk suları, sifon suları ve sebzelerin ve meyvelerin düzenli tüketimi sağlıklı bir yaşam için temel bir gereklilik olarak kabul edilmektedir; onlar olmadan yaşayan insanlar yoksul yaşıyorlar denilebilir. Ama birçok gelişmiş toplumda böyle ayrıntılar nüfusun büyüklüğü için bir standart değildir ve onların varlığı ve yokluğuna göre yoksulluğun bir ölçüsü olduğu anlamı çıkarılmamalıdır (Giddens, 2012: 833).

Toplumsal gelişmişlik düzeyinin standardı olarak kabul edilebilecek nesnel kriterler olmadığı için yoksunluk ile ilgili net bir tanım yapmak zordur. Fakat toplumsal hareketlerin açıklanması kısmında yoksunluk sürecinin ifade ettiği anlam, hareketlerin çalışmalarında görünür olmaktadır. Çünkü dünyada yoksulluk ve zenginlik düzeyleri arasındaki farkın gittikçe bir uçuruma dönüştüğü bilinen bir gerçektir. Bugün dünya nüfusunun büyük bir bölümünün yaşam standardı yoksulluk seviyesindedir. Bunun temel sebebi doğadaki kaynak yetersizliği değil kaynakların dengeli dağılmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Kaynakların dengesiz dağılımı sonucu yoksunluk yaşanmaktadır. Toplumsal hareketler de bu süreci açıklarken yoksunluğun standartlarını ele almaktadır. Bu standartların net bir çizgiyle ayrışması mümkün olmasa da gelirin dengesiz dağılımı dünya çapında yoksunluğun da net olarak varlığını göstermektedir.

2.7.5. Rasyonel Tercih Kuramı

Rasyonel kuram yaklaşımında insanların harekete katılırken rasyonel hesaplamalar yaptığı vurgulanır. Eyleme katılan aktörler her şeyi hesaplayarak çıkarlarına uygun olan ve rasyonel olarak fayda sağlayan yönelimler dâhilinde hareket ederler. Bu yaklaşımda aktörlerin kolektif çıkardan çok kendi çıkarlarını ön planda tutmaları söz konusudur. Bireyin çıkarları ön planda olduğu için bireysel kimlikten bireysel tercihe, talepler ve fırsatlar damga vurmaktadır.

Rasyonel tercihte, kaynak mobilizasyonunun ahlaki destek, kamuoyu, ruh halleri ve lehte işleyen simgeselliği bile birer kaynak olarak değerlendirilmesine benzer şekilde değerlere de rasyonel açıdan yaklaşır. Kaynak mobilizasyonu kuramında para rasyonelliği sağlarken, simge, değer, liderlik özellikleri, karizma, saygınlık ile ilgili anlam dünyaları kaynakların dışında ele alınır. Çünkü paranın kullanımı artıkça azalması söz konusu iken, saygınlık insanlarda her daim ilerleten bir süreci ifade eder. Toplumsal hareketlerin kaynak noktasındaki vurgusunun yanı sıra kolektif kimliğin inşası bazen saygınlık ve kültür, değer yaklaşımlarının gelişmesini sağlar. Para rasyonellikle ilişkisini devam ettirirken saygınlık ve anlam

dünyası şevk yaratır ve harekete katılım noktasında ayrı bir anlam dünyasının yaratılmasına yardımcı olur (Jasper, 2000: 68). Rasyonel tercihte anlam ve değerler, para veya herhangi bir kaynak da rasyonel açıdan değerlendirilir.

Bu yaklaşımda bireyler seçimlerini, çeşitli seçeneklerin getirileri konusundaki görece kesin hesaplamalara ve edindikleri bilgilere dayanarak yaparlar; bunu yapmak için insanlar eylemin amaçları (getirileri) ve araçları (maliyetleri) arasında bir ayrım gözetirler; motivasyonların ve teşviklerin sayısı hesaplamalar ve karşılaştırmalar yapabilmeyi sağlayacak kadar sınırlandırılmıştır; getiriler ölçülebilir niteliktedir (bu genellikle parayla ölçülebilir oldukları anlamına gelmektedir) (Jasper, 2000: 57). Bu yaklaşımın devamı niteliğinde olan yaklaşımlar da kaynak mobilizasyonu ve siyasi süreç yaklaşımlarıdır. Çünkü rasyonel tercih kuramının ortaya koyduğu hesaplanabilir çıkarlar veya bakış açıları maddi kaynakların sağlanmasından bireyin mantıklı kararlarına kadar tüm süreçleri kapsamaktadır.

Bu süreçlerin kapsamlı bir açıklamasının çağdaş dönemdeki hareketler tarafından yapılmasının nedeni geleneksel yaklaşımların artık rasyonel yaklaşım sergileyen aktörleri açıklamak için yetersiz olduğu görülmektedir. Çünkü yeni sosyal hareketlerin değişen niteliği, toplumsal değişim ve dönüşüm sonucunda ortaya çıkan talep ve sorunlar geleneksel yaklaşımlarla açıklanamamaktadır. Bu nedenle Ted Gurr (Yılmaz, 2003: 372), ekonomik ve sosyal mahrumiyetin kızgınlık yarattığını ve yeni hareketlerin kenardakilerden destek bulduğunu belirtmektedir. Bu açıdan öğrenci hareketi öğrencilerin sosyal ve ekonomik eşitsizliğinin bir yansımasıydı. Bu nedenle ekonomik çıkara dayalı kolektif eylem ve grup çıkarı konuyu açıklamaktadır. Ayrıca yurttaş eylemlerinin psikolojik dürtülerden değil rasyonel kişisel çıkardan kaynaklandığı belirtilmektedir. Bu teori ekonomik insana dayanmakta ve niye az sayıda kişinin siyasete ve gruba katıldığını açıklamaktadır. Bu ekonomik insanın sadece ekonomik etkenlerle hareket etmediğine de bakmanın yanı sıra asıl önemli vurgu, insanların rasyonel ilişkiler çerçevesinde hesaplayarak ve belli bir bilinç sonucunda hareketlere katılım sağladığı görülmektedir.

2.7.6. Kaynak Mobilizasyonu Kuramı

Kaynak mobilizasyonu kuramı kaynaklar ilgili bir süreci ifade etmektedir. Toplumsal hareketleri anlamak için maddi kaynakların öneminin bilinmesi gerekmektedir. Maddi kaynakların önemli bir rolü olduğunu vurgulayan bu bakış

açısı dünyada kullanılabilir kaynaklara vurgu yapmaktadır. Tarif edilen kaynağın para olduğunu vurgulayan Jasper’a (2000: 68) göre, kaynak mobilizasyonu kullanılabilir kaynaklara odaklanır. Maddi kaynakların hareketi destekleme veya hareketi ilerletme adına kullanılması, liderlik özelliği olan ve yönlendirici bir ilerlemenin sağlanması bir hareketi ilerleten etkidir. Bu nedenle “kaynak mobilizasyonu, akılsallığı ve yeterli finansman, liderlik ve örgütlenmenin önemini öne çıkarır” (Marshall, 1999: 374).

Uysal (2016: 6), kaynak mobilizasyonunun ekonomiyi vurguladığını, toplumsal hareket yaklaşımında da ticari kaynak olarak hareketlerin açıklandığını vurgulamaktadır. Vakıf, dernek ve kulüp gibi oluşumlar üzerinden başlayan bu yaklaşıma göre, toplumsal hareket örgütlerinin kaynaklarını nasıl bulduklarını ve toplumsal hareket girişimcilerinin bu kaynakları etkin ve akılcı biçimde kullanarak nasıl hayatta kaldıkları bu kuramı açıklayan öncüllerdir. Diğer bir deyişle, toplumsal hareketlerin kullanımına müsait kaynakların neler olduğu, aynı anda hem aynı kaynak bulmada ve üretmede, hem de onları etkin biçimde kullanmada nasıl hareket ettiklerini incelemektedir. Amerikan sosyolojisinin öncülük ettiği kaynakların mobilizasyonu yaklaşımı ile Avrupalı teorisyenlerin geliştirdiği ve kapitalizm ile Marksizm’in eşzamanlı eleştirisini içeren yeni toplumsal hareketler yaklaşımları, esasen 1968’te düğümlenen hareketliliğin farklı yorumlarıdır (Yıldırım, 2012: 51). Kaynak Mobilizasyonu teorisi, sosyal grupların neden sosyal hareket oluşturdukları ile değil, sosyal hareketlerin nasıl oluştuğu, geliştiği, başarılı olduğu ve gerilediğiyle ilgilenir. Yani sosyal hareketin stratejisiyle ilgilenir. Sosyal hareketin taleplerinin neler olduğu, kendini neye göre tanımlar, hedefine ulaşmak için hangi taktikleri benimser gibi sorularla ilgilenir (Işık, 2011: 15).

Yeni toplumsal hareketler sınıfsal yapıyı aşan bir özelliğe sahiptir. Johnstrone ve diğerleri, (2016: 135-136) yeni toplumsal hareketlerin katılımcılarının arka planında gençlik, toplumsal cinsiyet, cinsel yönelim ya da meslekler gibi yapısalçı açıklamalara tekabül etmeyen farklı toplumsal statülerin olduğunu vurgulamaktadır. Bu da yeni toplumsal hareketlerin çoğulcu bir özelliğe sahip olduğunu göstermektedir. Bu süreci sağlayan toplumsal hareketlerin temel özelliği söz konusu hareketlerin Batı toplumları için günlük hayatın demokratikleşmesi ve politik topluma karşı sivil toplum alanının genişletmesi bakımından önemli bir işleve sahip

olmasıdır. Bu nedenle demokratik ilkeler, çoğulculuk fikri belirtilen hareketlerin vurgusu olarak güncelliğini korumuştur.

Toplumsal hareketler ve özelde yeni toplumsal hareketler teorisyenlerinden olan Tilly (Çayır, 2016: 19), on dokuzuncu yüzyıl hareketini aktif ve ofansif şeklinde ele almaktadır. Daha eski hareketlerin de tepkisel ve defansif olarak nitelendirilmesi mümkündür. Yeni sosyal hareketler sadece direnmek yerine güç ve kaynaklar üzerinde kontrol sahibi olmaya çalışmaktadırlar. Bu nedenle hareketler hâkim güçler ve kaynakların dağıtımında değişim talep eden insanlar arasındaki etkileşimler olarak tanımlanmaktadır. Burada temel vurgu sosyal adalet dağılımı adaletsizliğidir. Bir yanıla aslında Marksizm'in temel vurgusu olan sermaye sahibi burjuva ve proleter ilişki bu tanımlamaya benzemektedir. Burada da özellikle adaletsiz bir sermaye ve kaynak dağılımının oluşumu söz konusudur. Her ne kadar ekonomik ilişkinin politika üzerindeki etkisi vurgulansa da asıl mesele sosyal hareketlerin kimlik, özerlik ve sosyal normlar üzerindeki ilgidir. Bununla ilgili olarak örnek verilebilecek önemli bir örnek Wall Street hareketidir;

New York'ta 17 Eylül 2011 tarihinde başlayan "We Are 99%/Occupy Wall Street" (Biz Yüzde 99'uz/Wall Street'i İşgal Et) hareketi, küresel kapitalizmin kalbi olarak bilinen Manhattan'dan tüm dünyaya yayılmıştır. ABD'de 100 şehir olmak üzere küresel ölçekte 1500 şehirde destek bulan bu hareket, büyük bankaların ve çok uluslu şirketlerin demokrasi üzerindeki yıkıcı gücüne ve ekonomik çöküşü yaratan Wall Street'e karşı bir mücadele olarak ortaya çıkmıştır. Mısır ve Tunus'taki halk ayaklanmalarından ilham alan "Wall Street'i İşgal Et" hareketi, en zengin %1'in küresel ekonominin kurallarını nasıl yazdığını ortaya çıkarmayı amaçlamıştır (Şen, 2002:140).

Kaynakların dengeli dağılmaması ve eşit bir düzende varolamama toplumsal hareketlerin üzerinde durduğu temel konulardandır. Bu noktada kaynak, gelir konusu devreye girmektedir. Çünkü kaynaklar eşit dağılmamıştır ve kaynak dağılımının eşitsiz olması toplumsal hareket alanını da etkilemektedir. Kaynaklara sahip olanlarla kaynaklardan yoksun olanlar arasındaki ilişkiden doğan sorun süreci etkileyen bir faktördür. Bu süreç zengin ile fakir arasındaki uçurumu derinleştirince ortaya farklı sorunlar çıkmaktadır. Çünkü temel sorun zenginlik ile fakirlik arasındaki derin uçurumdur. Kaynaklar konusundaki bu eşitsizlik toplumsal ötekinin doğmasına neden olmaktadır. Bu kaynaklara sahip olan kesimin aynı zamanda dünyayı kendi amaçları uğruna yaşanmaz bir haline getirmelerinden dolayı toplumsal hareketlerin ekonomik vurgusu ortaya çıkmıştır.

2.7.7. Siyasi Süreç Kuramı

Toplumsal hareket kuramında siyasi süreç yaklaşımı/siyasi fırsat yaklaşımı/siyasi süreç kuramı toplumsal hareketlerin siyasi boyutu ile ilgilenir. Tilly, McAdam, Tarrow, Oberschall gibi düşünürlerin öncülük ettiği bu yaklaşım, dış faktörlerin toplumsal hareketler üzerindeki etkisine odaklanır. Uysal'a göre (2016: 9) bu yaklaşımı savunanların vurguladıkları arasında, aktivistlerin görüşü, siyasi fırsatlar, toplumsal hareketlerin ve kolektif eylemin zamanlaması yer almaktadır. Bu konuda her bir yazar siyasi fırsatların farklı yönüne vurgu yapmaktadır; Tarrow devletin demokratik ve anti demokratik uygulamaları gibi siyasi etkenlere yoğunlaşırken, Charles Tilly kaynaklara sahip üst grupların yapısı üzerinde durur. Della Porta da kolluk kuvvetleri ve emirleirni uyguladıkları devletin yapısı üzerinde durur. Literatürdeki siyasi fırsatların yapısı analizlerini dört temel başlıkta özetleyen McAdam (Uysal, 2016: 9), siyasi sistemin açık ya da kapalı oluşu, elit yapılanmasındaki istikrar veya istikrarsızlık, bir amaç konusunda hareketlerin elitler arasından müttefik bulup bulamaması ve rejimin bir hareketi bastırma isteği veya kapasitesi bakımından çözümlemeler yapar. Bu yaklaşımların hepsi de özellikle son dönemlerde yaşanan siyasi gelişmeler, demokrasi hareketleri, ülkelerin siyasi eylemleri ve protestoları, devlet tarafından izlenen politikalar üzerinde odaklanmaktadır. Avrupa'da son dönemlerde yaşanan siyasi gelişmeler, demokrasi hareketleri bu sürecin temel konularıdır. Buradaki temel vurgu değişen dünyanın, çokuluslu şirketlerin, devlet politikalarının toplumsal hareketlere olan etkisidir.

Siyasi süreç yaklaşımın öncüsü olarak kabul edilen Tilly'e (Jasper, 2000: 71) göre, geçtiğimiz iki yüzyılda ulus-devletin ve şirketlerin ölçeğinin büyümesiyle, kolektif eylemleri ortaya koyan hareketler de savunmacı olmaktan ziyade aktifleşmişlerdir. En dikkat çekici olanı, ulusal sendikaların, yerini makinelere sabotaj düzenleme gibi münferit ve yerel eylemlere ve başka direniş biçimlerine bırakmasıdır. Bu direniş biçimleri siyasi sürecin çekişmeci/mücadeleci yönüne vurgu yapar. Yıldırım'a (2013: 57) göre, hareketler süregiden çekişmeleri belirgin bölümlere, mekanizmalara ve süreçlere çevirerek tam anlamıyla bir toplumsal hareket oluşturur. Bu yaklaşıma göre toplumsal hareketleri yaratan etken demokrasiyi veya devleti yaratan politikaların toplumsal süreçte nasıl karşılık bulduğu ile ilgilidir. Örneğin devletin insan haklarına dair veya toplumun belli bir kesimine dair geliştirdiği bir düzenleme toplumsal rahatsızlık uyandırabilir. Ya da

demokrasinin temel özelliği olan katılımın sağlanmaması, baskıcı bir rejime yönelme, hukuksal boşlukların oluşması, sivil toplum alanının kısıtlanması hareketlerin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir.

Bayram'ın (2011: 118) vurguladığı üzere yönetsel pratikler çerçevesinde, günümüzde devletin aşırı büyümesi ve günlük yaşamın hemen her alanına nüfus etmesi; bireysel özerklik, halk egemenliği, hümanist kurtuluş gibi bazı demokratik idealleri aşındırmış, bireysel inisiyatif alanlarını daraltmıştır. Devlet, sahip olduğu devasa yönetsel aygıt marifetiyle, kural koyma ve geniş ölçekli düzenlemeler yapma iktidarını tekel olarak elinde tutmaktadır. Bu yapılanmada, tabanın taleplerinden ziyade kendi iradesini sürdürebilen parti sistemi, türdeşliği beslerken alternatifleri marjinal kılmakta, kitle iletişim araçları rıza, kamuoyu ve uzlaşmayı seri olarak üretmektedir. Bir anlamda Habermas'ın ifadesiyle yaşam dünyası sömürgeleştirilmiştir. Yaşam dünyasının sömürgeleştirilmesi üzerinden başlatılan tepkiselliğin sonucunda toplumsal hareketler aktörlerinin bir aya geldiği görülmektedir. Bu nedenle siyasi süreç yaklaşımının toplumsal hareket kuramına dair çözümlemeleri, hareketlerin dernek, sendika, parti ve partileşme süreçlerinin çözümlemesi ve aktörlerinin bu yaklaşımdaki yeri bakımından önemlidir.

2.7.8. Çatışma Kuramı

Toplumsal hareketlerin açıklanması konusunda birçok kuram geliştirilmiştir. Çatışma kuramı da ortak toplumsal hareket tanımından faydalanmaktadır. Toplumsal hareketleri açıklarken, ortaya çıkış koşulları ve hareket biçimleri bir hareketin toplumsal hareket olup olmadığını göstermektedir. Marksist yaklaşımların toplumsal hareketlere ve işçi hareketlerine dair geliştirdikleri teoriler, aynı şekilde toplumsal hareket kuramında da kullanılmaktadır. İşçi hareketlerinin yakın dönemde ifade ettiği anlam bunların toplumsal hareket kategorisine alınabileceğine dairdir. Fakat işçi hareketlerinin tanımlanması için hareketlerin geçirdiği süreçlerin de aynı şekilde ele alınması gerekmektedir. Çünkü çatışma kuramının tarihsel süreç yaklaşımları da söz konusudur.

Jasper'a (2000: 32) göre, toplumsal hareketler ve protestoları tarihsel olarak farklı aşamalardan ve sınıflandırmalardan geçmiştir. İlk olarak on dokuzuncu yüzyılın sonuna kadar köylüler ya da dini hareketler, ikinci olarak modern çağın başlarında şehirler ortaya çıkmaya başlayınca şehir sakinleri veya kent hareketleri,

üçüncü olarak endüstrileşme-öncesi ve endüstrileşme sırasında toplumun siyasi, ekonomik ve eğitim düzenine uyum sağlamış bireylerin yer aldığı, “yurttaşlık sonrası” toplumsal hareketler, ve son otuz yılda ise, çevrenin korunması, barış ve silahsızlanma, alternatif sağlık, hayat tarzının korunması, hayvan hakları gibi iş, eşit ücret, oy kullanma hakkı talebinde bulunan hareketler söz konusudur.

Bu hareketlerin ortaya çıkışları belirli tecrübeler gerektirdiği gibi, talep ve vurguları da söz konusudur. Bu beraberinde hareketin tanımlaması da getirmektedir. Tilly (2014: 7) toplumsal hareketleri hedefteki otoritelere yönelik kolektif talepler, bu talepleri oluşturmak için özel bir takım medya ve propaganda faaliyetleri ve kamusal eylemler ve üyelerin birliktelikleri ile gerçekleşen kamusal temsil etrafında şekillenen bir siyasi birleşim olarak nitelendirmektedir. Bu açıdan sosyal hareketlerin değişime etkileri bakımından sınıflandırılmaları, sınıf temelli sosyal hareketler, etnisite temelli sömürge karşıtı siyasi hareketler ve kimlik temelli yeni sosyal hareketler şeklinde yapılmaktadır.

Sınıf temelli sosyal hareketler, işçi hareketlerinin öncülüğünde, proletarya ile burjuva arasında yaşanan ekonomi temelli hareketlerdir. Genellikle sanayi işçisinin emeğin sömürülmesi üzerinden başlattığı işçi hareketi Karl Marx’ın vurguladığı şekilde bir sınıf çatışmasına dönüşmüştür. Bu yaklaşım itibari ile de işçi hareketi asıl toplumsal harekettir (Giddens, 1998: 155). Modern hareketlere de öncülük etmesi bakımından işçi hareketleri tarihteki yerini korumuştur. İşçi hareketleri çatışma kuramcıları tarafından değişimin de öncüsü olarak kabul edilmektedir.

İşçi hareketleri çözümlemesi yapılırken çatışma kuramının hareket yaklaşımları toplumsal yapının çözülmesiyle bağlantılandırılmıştır. Marx’ın (Bilton ve diğerleri, 2009: 480) vurguladığı üzere, eylemlerimizi kontrol eden dinamikler ve eğilimler sistem tarafından oluşturulur ve toplumsal yapı bu dinamikler uygun koşul sağlandığında şekillenir. Bu durum proleterlerin kısıtlanması kadar, burjuvanın da kısıtlanma sürecini hızlandıracaktır. Aynı zamanda bu yapısal özellikler toplumsal yapıyı dönüştürme çabası içinde olanların kontrolü ele geçirebilmeleri için gerekli olan koşulları da yaratmaktadır. Bunun sonucunda karmaşık bir ilişki ortaya çıkmıştır. Bu ilişkiye binaen bu yapılar devamlı değişmektedir. Sonuçta da düzensiz, çelişkili ve krizlerin egemen olduğu durumlar ortaya çıkarmaktadır. Bu durum çatışma süreciyle bağlantılıdır.

2.7.9. Yeni Toplumsal Hareketler Kuramı

Toplumsal gelişme açısından özellikle politik ve ekonomik süreçleri etkileme, demokrasi ve yasal süreçlerde söz sahibi olma anlamında dünya politikasını etkileyen birçok hareket meydana çıkmıştır. Bu hareketlerin tarihsel süreç içinde geçirdikleri dönüşümlere siyasi süreçlerle bağlantılı olmakla beraber, modern dönemin kendine has sorunları sonucunda çevre, savaş ve barış politikaları, insan hakları, bireysel hak ve özgürlükler, hayvan hakları ortaya çıkmıştır. Bu hareketler cinsiyet, cinsel politikalar, nüfus politikaları, ekonomi, kültür, teknoloji alanlarıyla da bağlantılıdır. 1968 dönemi ve sonrası bu açıdan yeni toplumsal hareketler için milat sayılabilir. Bahsedilen konular çerçevesinde kuramsal olarak yeni toplumsal hareketler kuramı geliştirilmiş olup, hareketlerin yeni olmasını sağlayan etkenler ele alınmaktadır. Bu kurama göre artık eski hareketlerden bir kopuş sağlanmıştır. Bu süreçle bağlantılı olarak sosyal bilimlerin birçok alanı toplumsal gelişmeler ışığında yeni toplumsal hareketlerle ilgili çözümlemeler yapmış, yeni kavramlar üretmiştir.

Yeni toplumsal hareket kuramını ele alırken, Touraine, Castells, Melucci ve Habermas gibi düşünürlerin fikirlerinden faydalanılmıştır. Bu düşünürler ortaya koydukları çeşitli yaklaşımlarla yeni toplumsal hareket teorisine katkı sunmuşlardır. Castells (Buechler, 2000: 24), kapitalist gelişmelerin kentsel dönüşümler üzerindeki etkisine ve bunun sonucunda meydana gelen kentsel toplumsal hareketlere odaklanmıştır. Kentleri, toplumsal çıkar ve değerler çatışmasının bir sonucu ve toplumsal bir ürün olarak gören Castells'e göre toplumsal hareketler, kentsel toplumsal yaşamı yeniden düzenlemeyi isteyen devlet ve diğer politik güçlerin diyalektik rekabetleri sonucunda yükselişe geçmiştir. Bunun sonucunda ortaya çıkan kentsel hareketler, kültürel kimlik, öz yönetim ve özerk karar alma, devlet tepkisi ve özel yaşam ile ekonomik etkenlere odaklanır.

Yeni sosyal hareketler ile ilgili çalışma yapan bir diğer düşünür Offe'dir. Eski ve yeni paradigma vurgusu yapan Offe'ye (2016: 50) göre, yetmişli yılların başlarına kadar eski paradigmanın hâkim olduğunu ve bu paradigmanın gündeminin, ekonomik büyüme, refah dağılımı ve güvenlik olduğunu vurgulamıştır. Yeni paradigma ise artık bunun dışında yeni isimlerle adlandırılmakta ve özellikleri farklılaşmaktadır. Yeni protesto hareketleri, yeni politikalar, yeni popülizm, neoromantizm, antipolitik, ortodoks olmayan siyasal davranış, düzensiz politikalar,

yeni toplumsal hareketler, teamüle uymayan, alternatif hareketler gibi isimler yeni toplumsal hareketler için literatürde kullanılan isimlerdir.

Sınıf çatışması daha çok tarihsel bir zorunluluğa ve halkın hem adaletsiz hem de us dışı olan bir egemenliğe karşı ayaklanmasıyla uygulama boyutuna geçmesi gereken usun utkusuna dayanmıştır. Bu, demokratik kurumlardan çok doğrudan devrimci eylemin kapısını açar. Toplumsal hareket kavramı sınıf çatışması kavramının yerini almıştır. Bu yaklaşım tarih kuramının yerini bir eyleyen toplum bilimine, hatta bir tarihsel özne toplumbilimine bırakacağını, ayrıca bir özgürlük toplumbiliminin bir zorunluluk toplumbiliminin yerine geçeceğini önceden bildirir. Çünkü toplumsal bir hareket, bir bakıma doğal bir sonuç olan ülküsel bir toplumun yaratılmasına ya da insanlık tarihinin veya tarih öncesinin sonuna geçişe değil, toplumsal bir eyleyenin özgürleştirilmesine dayanır. Bu özgürleşme utkusuna bağlı olarak ortaya çıkan yaklaşımlar yeni toplumsal hareketleri ortaya çıkarmış ve yeni toplumsal hareketler, sınıf çatışması kavramını aşarak, “demokrasiye ve temel insan hakları savunuculuğuna” (Touraine, 2004: 89-90) etki etmiştir.

Habermas kitle iletişim araçlarının dünya üzerindeki sosyal ilişkileri etkileme üzerinden başlattığı kamusal alan tartışmaları ile toplumsal hareketlerin bu süreçten etkilenmesini ele almaktadır. Eski ve yeni toplumsal hareketler konusunda yapılan çalışmalar bakıldığında, bir hareketi yeni kılan şeyin ne olduğu üzerinde durulmaktadır. Özellikle eski sınıf ayrımı anlamında yapılan çözümlemelerin dışında toplumsal hareketlerin yeni olarak adlandırılmasının nedenlerinden biri de küreselleşen dünyada kitle iletişim araçlarının toplumu ve toplumsal hareketleri ne kadar etkilediğiyle ilgilidir. Çünkü toplumsal hareketleri dönüştüren önemli etkenlerden biri farklı bir yapıya sahip olmasına karşın aynı hareketin içinde olabilen insanların artık sosyal ağlar üzerinden örgütlenebilmeleridir. Bu nedenle küreselleşme olgusunu anlamak, küreselleşmenin sosyal dönüşüm ve değişim ile olan ilgisini de anlamlandıracaktır.

Kitle iletişim araçlarına bağlı olarak evrensel bir etkileşim meydana gelmiştir. Bu etkileşim beraberinde köklü toplumsal değişimler ortaya çıkarmıştır. Değişim kavramı ve toplumsal hareketleri yeni olarak ortaya çıkaran koşullar küreselleşmeden bağımsız değildir. Bu nedenle küreselleşme sürecinde meydana gelen gelişmeler, yeni toplumsal hareketleri ortaya çıkarmıştır. Yeni hareketlerin ortaya çıkışıyla beraber eskiden kopuş yeninin oluşumu kuramsal olarak ele alınmış olup, toplumsal

hareketlerdeki dönüşümlerin çerçevesi oluşturulmaktadır. Bu çalışmada da toplumsal hareketlerden yeni toplumsal hareketlere geçiş süreci ele alınmaktadır.

2.8. Toplumsal Hareketlerde Yaşanan Dönüşüm

Toplumsal hareketler literatürüne bakıldığında, toplumsal hareketlerin dönüşüm geçirme süreci toplumsal değişmeye bağlı olarak gelişme göstermektedir. Toplumsal değişimin günümüze kadar izlediği seyir içinde birçok alanda gerçekleştiği görülmektedir. İlk tarım toplumundan makineleşmeye, modern dönem kadar daha detaylı bir inceleme alanı oluşturulabilir. Fakat toplumsal hareketleri etkilemesi, toplumun hızlı değişimini sağlaması bakımından daha yakın dönemde toplumsal değişmeyi etkileyen süreçleri açıklamak yöntemsellik açısından daha fazla fikir sunabilir. Bilimsel gelişmeler, ardından dini inançlar ve bu inançları tekelleştiren dini kurumların düşüncelerinin sarsılması, sanayinin gelişmesi ve dünya çapında keşifler, sömürge hareketleri, siyasi devrimler, imparatorlukların ulus hareketleri tarafından yıkılmaya yüz tutması, kapitalizmin gelişmesi ve aklın daha fazla ön plana çıkması: sonrasında ekonomi, kültür alanları, toplumsal yapı, aile, kentleşme, teknoloji, sanayi ve kapitalizmin yeni dönüşümler yaratması gibi alanlar bu değişim ve dönüşümde hızlı gelişme alanlarıdır. Aynı şekilde toplumda öznelliğin artması ve bu öznelere bireysel taleplerle çağdaş döneme ayak uydurması, gerektiğinde kimlik oluşumu ve kolektif kimlik çerçevesinde hak arayışları başvurulan yöntemlerle değişim göstermiştir. Sınıflı toplum yapısının ön planda olduğu kapitalist toplum sürecinden, yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıktığı döneme kadar toplumsal alanda dönüşümler sağlanmıştır. Bu dönüşümlere bağlı olarak eski ve yeni toplumsal hareketler de bir dönüşüm yaşamıştır.

Eski ve yeni toplumsal hareketler olmak üzere ikiye ayrılan hareket çözümlemesinin bu şekilde ele alınmasındaki amaç, temel hareket çözümlemelerinin yeni yönelim ve taleplerle ortaya çıkmasından kaynaklanmaktadır. Eski ve yeni hareketlerin kendi içinde dönemsellendirme yapıldığında bu sürecin aslında görüldüğünden daha fazla karmaşık bir hal aldığı anlaşılabacaktır. 1968 dönemi ve sonrasını genellikle yeni toplumsal hareketler için yeni bir dönem olarak ele alan düşünürlerin yakın dönem çözümlemeleri uzun bir zamanı kapsamamaktadır. Fakat 1968 ve öncesi dönem toplumsal hareketlerde çok uzun ve farklı dönemleri kapsamaktadır. Özellikle toplumsal devrimlerin, siyasi gelişmelerin ve bunları

etkileyen bilimsel ve teknolojik gelişmelerin yaşandığı modern dönem ve öncesi toplumsal hareketler için geniş bir zaman dilimini kapsamaktadır. Toplumsal hareketlerin tarihsel gelişim süreci kısmında hareketlerin detaylı analizi yapıldı. Bu kısımda asıl önemli olan nokta toplumsal hareketlerde yaşanan dönüşümler ve bu dönüşümlerin sebepleridir.

Bağımsızlık hareketleri ve sömürge karşıtı hareket çözümelemesi yapan Bush ve Morris'e (2008b: 179) göre, İkinci Dünya Savaşı sonrası, sosyalist özelliğe sahip anti emperyalizm hareketleriyle bağdaştırılan birçok gelişme yaşanmıştır. İhtimaldir ki bu yüzden pek çok sömürgeleikten kurtulmuş ve bağımsızlığına yeni kavuşmuş devlet kendilerini bir şekilde "sosyalist" olarak adlandıran gelenekselden moderne ve modernlik sürecinin de son yılları olarak ele alınmaya başlayan 1900'lü yıllara kadar dünyada çok hızlı gelişmeler meydana gelmiş, dünya savaşları yaşanmış, milyonlarca insan bu süreçten etkilenmiştir. Sömürge hareketleri ve emperyalizm süreci üzerinden başlayan siyasi gelişme ve bağımsızlık hareketleri şeklinde oluşan toplumsal hareketler artık yavaş yavaş dönüşmeye başlamışlardır. Hareketler yükselişe geçti. Sanayinin gelişmesiyle başlayan işçi hareketleri ve ardından sosyalist hareketler gün geçtikçe büyümüş, 1968'li yıllar ve sonrasında toplumsal hareketlerin izledikleri süreç toplumun dönüşmeye başladığının göstergesi olmuştur.

Bu sürecin devamı niteliğinde olan diğer bir teori, Yeni toplumsal hareketlerin eski toplumsal hareketlerden kopuşunu sağlayan eski hareketlerin, sendika, parti veya iktidara dönüşmesi olmuştur. Bush ve Morris'e (2008b, 214) eski hareketlerin iktidara olan yakınlığından yakınmaktadır. Daha önce toplumsal bir hareket olarak toplumsal sorunlara değinen sistem karşıtı hareketlerin "dönek" bir hale geldiği görülmektedir. Bunun sebebi ulusal kurtuluş hareketlerine karşı savaş açmaları ve egemen güçleri desteklemeleridir. Bu ikilem arasında kalan yaklaşımların belirttiği üzere egemen güç ile egemen karşıtı güç arasında bir çatışma söz konusudur. Bu da bir ikilem yaratmaktadır. Vietnam müdahalesiyle tırmanışa geçen savaş politikalarını benimseyen ABD ile Cezayir'e baskı ve şiddet uygulayan Fransa'nın politikalarını destekleyen yaklaşımlar söz konusu olmuştur. Bu yaklaşımların yanı sıra, toplumsal müdahale alanının genişlemesi ve klasik savaş politikalarının sürdürülmesine karşı çıkan hareketler 1960'lı yıllarda etkili olmuştur. Bu hareketler 1968'de belirgin hale gelmiştir.

Yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkışında ve eski hareketlerin dönüşümünde rol oynayan yeni solun idealleri çerçevesinde sosyalist bir hayat ideali üzerinden şekillense de bu durum klasik sosyalist yaklaşımlardan farklılık göstermektedir. 1960 yıllar ve sonrası entelektüel çalışmalara dayanarak ilerleyen yeni sol fikri ve bu fikirleri ortaya koyan düşünürler yeni toplumsal hareketlerin de ilerlemesinde rol oynamışlardır. Sovyet tarzı devlet sosyalizmi ile radikallikten arınmış batı tarzı sosyal demokrasiden farklı olarak yeni solun “yaygın teması, baskıcı olduğu için alışılmış toplumun (sistemin) temelinden reddi, ‘özgürleşme’ biçiminde kişisel özerkliğe ve kendini gerçekleştirmeye bağlılık, devrimci bir etken olarak emekçi sınıfın rolü konusunda hayalden uzaklaşma ve adem-i merkezcilik ve katılımcı demokrasinin tercih edilmesinden ibarettir” (Heywood, 2007: 409). Fenomenoloji ve varoluşçuluğun temalarından faydalanan yeni solun yeni toplumsal hareketlere katkısı özne odaklı olup, özgürleşme fikrini yaygınlaştırmak ve buna ek olarak ötekileştirme algısını ortada kaldırmaya çalışmak olmuştur. Dönüşümü sağlayan etkenlerden biri olarak yeni sol toplumsal hareketlerin dönüşümünde etkili olmuştur.

Yeni solun öncüleri tarafından yapılan vurgulamalar hareketlerin “yeni” olma özelliğini ortaya çıkarmıştır. Martin’e (2008: 5) göre, 1990 ve sonrasındaki sürecin devamında yeni toplumsal hareketlerin iki temel özelliği üzerinde durmaktadır. Bu özelliklerden birincisi, hareketlerin anti-kapitalist karaktere sahip olma özelliği iken ikinci özelliği yeni toplumsal hareketlerin bilinçli olması ve kıtalararası birliktelikler üzerinden işlemesi olmuştur. İki durumda da hareketi tetikleyen ve hareketin dönüşümünü sağlayan sürecin ilk aşamasının kapitalizmin gelişmeye başlamasıyla beraber, ekonomiye ve hayat şartlarının eşitsizliğine karşı tepki sonucunda olmuştur.

Siyasi ve ekonomik vurgulamaların yanı sıra daha önce de belirtildiği üzere, kimlik talepleri, yeni dünyanın yeni sorunları veya daha önce birçok hareket tarafından eksik bırakılmış olan savaş, ekolojik sorunlar, nükleer silahlanma üzerine odaklanma başlamıştır. Grup dinamiklerinin de değişmesi ve kolektif kimlik inşasının yeni bir boyut kazanması sonucu hareketler dönüşmeye başlamıştır. Orta sınıfın ve aydınların harekete katılımı ve dünya sorunlarına olan bakış açısı, küresel çağdaki sorunlara yönelmeyi sağlayarak insan haklarına, ekolojik sorunlara, hayvan haklarına, alternatif yaşam tarzlarına dikkat çekmeye başlamışlardır. Bunun sonucu olarak da temel hak arayışının ortaya çıkışı ve ardından küresel ağların gelişmeye

başlamasıyla yeni hareketlerin dünya çapına yayılmaya başlaması, bu sürecin aktörlerinin de eğitilmiş insanların olması nedeniyle yeni imajı kazanmıştır.

Toplumsal hareket aktörleri kadar kimlik konusuna yaklaşımları da hareketleri farklı kılan temel özelliktir. Yeni toplumsal hareketlerin kimlik politikası şeklinde başlayan dönüşümü birçok hareketin sahneye çıkmasını sağlamıştır. Kalouche, Mielants (2008: 256) kimlik hareketinin yeni toplumsal hareketleri bağlayıcı bir şekilde 1968'den itibaren net bir şekilde görünürlük kazandığını ve aktör grup ilişkisini sağladığını vurgulamıştır. 1968 bir çokalanda dönüşümün sağlanamamasında bir kırılma noktası oldu. Öğrenci hareketlerinin gelişmesi sonucu eğitime bakış açısı değişmiştir. Ayrıca feminist hareketler, cinsel özgürleşme hareketleri, ekolojist ve çevreci hareketler, uluslararası barış hareketleri ve dini ve etnik hareketler değişim sahnesinde yerini almışlardır. 1968 tarihinden itibaren de süreklilik kazanmışlardır. Bu süreklilikler bağlamında bir sonraki bölümde özellikle yeni toplumsal hareketlerin kimlikle olan ilişkisi detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Yeni toplumsal hareketler ve kimlik ilişkisi aynı zamanda yeni hareketlerin tümünde ortaya çıkmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YENİ TOPLUMSAL HAREKETLER VE KİMLİK

3.1. Yeni Toplumsal Hareketler

Yeni toplumsal hareketler (YTH) izledikleri eylem yöntemi ve vurguladıkları taleplere göre hiyerarşileri değişmekle beraber, yirminci yüzyılın son yıllarında, toplumsal değişimin ve siyasetin temel aktörü olmuş, belli bir süre sonra “yeni” nitelendirmesini almıştır. Yeni toplumsal hareket teorisyenleri toplumsal hareketlerin özellikleri ve bu hareketlerin kökenleri, tabanlarını hangi kaynaklardan topladıkları, örgütsel dinamikleri ve topluma yansıyan etkileriyle ilgilenmektedirler. Ayrıca tarihsel olarak da ele alınması gereken toplumsal hareketlerin her dönemde farklı şekillerle ortaya çıktığı görülmektedir. 1960’lı yıllarda dönüşüm yaşayan hareketlerle beraber yeni toplumsal hareketler üç kırılma dönemi yaşayarak gelişme göstermiştir. 1960’lı yıllarda öğrenci hareketleri, yeni sol ve sivil haklar hareketlerinin ortaya çıkışıyla birinci dönem yaşanmıştır. 1970 ve 1980’lerde cinsiyet çalışmaları kapsamında feminizmin yeni dalgası, kadın hareketleri, LGBT, çevre, barış ve insan hakları hareketleri yükselişe geçerek hareketlerin ikinci dönemini oluşturmuştur. Son olarak 1990’larda başlayıp, 2000’li yıllarda zirve yapan küresel adalet hareketleriyle beraber yeni toplumsal hareketler zirve yapmıştır.

Toplumsal değişmeye bağlı olarak yeni toplumsal hareketler yeni konulara değinmiş, değindikleri konular bakımından klasik hareketlerden kopuş sağlamıştır. Sınıf yapılanması şeklinde gelişen toplumsal hareketler artık yeni dönemde “yeni” olmanın özelliklerini taşımaktadır. Yeni toplumsal hareketlerin ilk farklılığı yeni dönemde farklı isimlerle ortaya çıkmalarıdır. Marshall’a (1999: 745) göre, yeni toplumsal hareket örnekleri arasında, medeni hakları, cinsel yönelimler, çevrecilik ve feminizmi destekleyen kuruluşlar sayılabilir. Ayaklanmalar, geçici modalar ve çılgınlıklar, panikler, kült dinleri, söylentiler ve kitlesel sanrı da kolektif hareket şeklinde tanımlayan Giddens’in (1998: 157) vurguladığı gibi, yaşayan bir

demokrasinin temel öğeleri arasında yer alan toplumsal hareketler, otoriter toplumlarda demokrasi ve değişimin katalizörü rolü de oynayabilirler.

Yeni toplumsal hareketler tanımı yapılırken, demokrasi ve insan haklarının gelişimi açısından, günümüzde etki alanı genişlemeye başlamıştır. Sosyolojik olarak ele alınan bu hareketlerin toplumsal bir olgu olduğu ve bu olguların toplumu değiştiren bir güce sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca değişen politik süreçlerin etkisiyle yeni toplumsal hareketler siyaset bilimi tarafından da araştırılmakta olup, siyasi güçler ve hareket ilişkisi gün geçtikçe artmaktadır. “Yeni” olarak adlandırılan bu hareketlerin temel özelliği günümüzün kitle iletişim araçlarından, sosyal ağlara, toplumu dönüştürücü mekanizmalarından faydalanmakla beraber, birbirini tanımayan toplulukların ortak bir amaçla bir arada olmasını ifade etmektedir. Toplumsal değişimin sonucu olarak ortaya çıkan yeni toplumsal hareketler, küreselleşme döneminde ulus üstü bir nitelik kazanmıştır. Küresel dünyada ifade ettiği anlamlar ve nitelikleri bakımından klasik hareketlerden farklılaşarak “yeni”nin öncüsü olmaya başlayan yeni toplumsal hareketleri yeni kılan özelliklerin ne olduğu, hangi hareketlerin yeni olduğu, toplumu ve siyaseti etkileme, ekonomik alanda bir dönüşüm sağlama anlamında ne kadar etkili olduğu ayrıca tartışılmaktadır. Bunun yanı sıra kimlik politikaları ve insan haklarına etkisi, değişen dünya düzeninde konumlandıkları yer açısından yeni olan her şey ele alınmaktadır.

Yeni olmanın nitelikleri üzerinden hareket edildiğinde esasen yeni sosyal hareketler sahasında bir teorik dönüşüme yol açan gelişme, 1960’lı yıllar ve sonrasında Avrupa ve Amerika’da çevreci, etnik, feminist ve yerel özerklik hareketlerinin ortaya çıkışına (Çayır, 2016: 8) denk gelmektedir. 1968 öğrenci hareketleri ve devamında ayrışan kadın hareketleri, yeni sol yaklaşımları, çevreci hareketler, yeni dünya düzeninde ekonomik eşitsizlik olduğunu savunanlar ve nihai olarak demokrasi hareketleriyle artan yeni kimlik yönelimleri örnek verilebilir. Bunlara benzer olarak yakın dönemde ortaya çıkan ve henüz zihinlerde taze kalan hareketlerden olan *Arap Baharı* ile ilgili toplumsal hareketler yeni olmanın önemli örneklerinden sayılabilir. Arap Baharı Ortadoğu coğrafyasının siyasi, ekonomik ve sosyal yapısında değişimlere öncülük etmiştir. Bundan ilham alıp hareketlerin boyutunu değiştiren bir süreç de yeni toplumsal hareketler tanımlamasında yerini almıştır. Yeni toplumsal hareketler, bir grup teorisyen tarafından büyük idealleri ve devrimci hülyaları olan “eski sosyal hareketlere” karşı “yeni sosyal hareketler”

olarak adlandırılmıştır. YTH küreselleşen dünyada talep yönelimli bir özelliğe bürünen yeni bir kimlik arayışındadır.

Kimlik arayışının çağdaş dönemde yeni bir boyut kazanması söz konusu olmakla beraber, yeni toplumsal hareketler yöntem ve eylemselliklerini klasik sosyal hareketlerden almaktadır. Kopuş teorileri açısından bakıldığında farklılıklar olsa da süreklilikler bağlamında bakıldığında tamamen kopuşun sağlanmadığı alanlar da mevcuttur. Bu nedenle öncelikle modern sosyal hareketlerin varlığı kabul edilmelidir, çünkü modern dönem gelişmeler bu zeminin hazırlanmasında etkili olmuştur. Kapitalist toplumsal ilişkilerin yaygınlaşması, metalaşma süreci, hızlı kentleşme ve göç hem kırsal alanda hem de şehirlerde ciddi toplumsal kargaşaya neden olmuştur. Vergi ayaklanmaları, ekmek ayaklanmaları, seçim mücadeleleri, grevler hem örgütlülük düzeyleri hem de süreklilikleri bakımından giderek gelişmiştir. Modernleşmenin sonucunda değişim oluşmuş, modernite öncesi toplumda var olan sınıf çatışması, değişimi beraberinde getirmiştir (Çetinkaya, 2014b: 28).

Değişime paralel olarak yukarıda bahsedildiği gibi yeni toplumsal hareketler tanımını karşı bir hareket olarak eski toplumsal hareketlerden almaktadır. Toplumsal hareketler olarak tanımlanan, sınıf hareketleri, isyan veya devrim gibi politik yaklaşımların yanı sıra ilk dalga olarak tanımlanan feminist hareketler, ideolojik yapılanmalar ve kitlesel gösteriler yine bu tanımlar içinde ele alınabilir. Sınıf kavramı veya işçi sınıfı yaklaşımı da benzer şekilde tanımlanmaktadır. Marx'a (Swingewood, 1998: 110) göre, toplumsal hareketlerin gelişiminde endüstri toplumunda beliren burjuvazi ile işçi sınıfının rekabeti belirleyici bir dinamiktir. Dolayısıyla bu rekabet veya çatışma durumu, sosyal hareketlerin nasıl bir zeminde gerçekleştiğini açıklayıcı bir imkân sunmaktadır. Newman'a (2013: 236) göre, klasik sosyologlardan Weber'in sınıf olgusu, benzer ekonomik şartlara sahip bireyleri açıklamak için oluşturulmuş bir kavramdır. Bu durumda sınıf, Marx'ın tanımladığı biçimiyle toplumsal hareketlerin temel öncüsü olmayıp, bu yapıdaki bireylerin ekonomik imkânlarını temsil ettiğini söylemek mümkündür. Bu da yeni toplumsal hareketlerin, klasik toplumsal hareketlerden kopuşunu ifade etmektedir.

Yirminci yüzyılın sonlarında ve yirmi birinci yüzyılda ortaya çıkan ve yeni olarak nitelendirilen hareketlerin literatürde yer almasını sağlayan birçok etken mevcuttur. Heywood'a (2007: 408) göre her şeyden önce bunların daha eski olan

muadilleri bastırılmış ya da karşı çıkılan hareketler oldukları halde, çağdaş toplumsal hareketler, genç, iyi eğitilmiş ve nispeten zenginleri yaygın biçimde cezbetmiştir. Bu, ikinci farkla ilgilidir; toplumsal ilerlemeden daha çok “hayatın kalitesi” meseleleriyle ilgilenen yeni hareketler, bariz şekilde maddecilik sonrası bir yönelim sergilemektedir. Söz gelimi kadın hareketi eşit ücret ve eşit fırsat gibi maddi konulara yönelse bile, cinsiyet eşitliği ve ataerkillik karşıtlığının getirdiği bir değerler dizisinden hareket etmektedir. Üçüncü olarak eski hareketler az sayıda ortak noktaya sahip oldukları ve nadiren iş birliği içinde çalıştıkları halde, yeni toplumsal hareketler, her zaman iyi tarif edilmiş olmasa da artık bir ideolojinin altına imza atmaktadırlar.

Yeni toplumsal hareketlerin alanı geniştir ve aktörleri çeşitlilik göstermektedir. Çetinkaya’ya (2014a: 13) göre, bu dönemde neo-liberal sistemden canı yanan işsizler ve güvencesiz çalışanlar, geleceksizleştirildiklerini düşünen gençler ve öğrenciler, kazanılmış hakları tırpalanan çalışan kesimler, kentsel dönüşüm mağdurları, banliyölerde unutulmuş göçmenler, köylüler mülteciler, ekolojik yıkımın mağdurları, patriarka ile savaşımlar farklılaşabilen taleplerini sokakta birleştirmekte zorlanmadılar. Farklı alanlarda ortaya çıkmış olan ve temaları da çevre, barış ve cinsiyet alanlarında yoğunlaşan hareketler bir araya geldiler. Johnstrone ve diğerleri (2016: 121), bu hareketlere örnek olarak barış hareketleri, öğrenci hareketleri, anti nükleer enerji protestoları, gay hakları, kadın hakları, hayvan hakları, alternatif tıp, fundamentalist dini hareketler, new age ve ekoloji hareketlerinin verilebileceğini savunmuşlardır. Hareketlerin bu denli geniş bir şekilde ele alınması benzerlik ve farklılıklarını da ortaya çıkarmayı gerektirmekle beraber başlıca ortak özellikleri de olduğu görülecektir.

Yeni toplumsal hareketlerin benzerlik ve farklılıklarını tanımlayan Johnstrone ve diğerleri’ne (2016: 127-128) göre, yeni toplumsal hareketleri tanımlarken nitelikleri bakımından belli özellikler üzerinde durulabilir. Bu özelliklerden biri olarak bu hareketlerin katılımcılarının toplumsal rolleri ile açık bir ilişki sergilemesi söz konusudur. Ayrıca YTH’lerin ideolojik çerçevesi, işçi sınıfı hareketi ile ve kolektif hareket için bütünleştirici ve homojenleştirici bir unsur olarak Marksist ideoloji anlayışıyla tam bir zıt konumda durmaktadır. Bu konumlarına ek olarak yeni ya da daha önceleri zayıf olan bir kimlik boyutunun ortaya çıkış süreci yaşanmıştır. Bireysel ve kolektif özellikleri bakımından ayrılımları ve kimlik boyutunu

vurgulamaları, insan hayatının kişisel yönlerini yansıtmaktadır. Bir diğer vurgulamaya göre, yeni toplumsal hareketlerin kimlik konusundaki yaklaşımları demokratik alanlarla ilgilidir. Çünkü YTH gruplarının örgütlenmesi ve çoğalmasının, batı demokrasilerindeki katılım kanallarının güvenilirlik krizi ile ilişkili olduğu da unutulmamalıdır. Bu özelliğiyle kadro liderliğindeki ve merkezi bürokrasili geleneksel kitle partilerinin aksine, yeni sosyal hareket örgütleri, bölünmüş, dağınık ve adem-i merkezîyetçi olma eğilimi göstermesi bakımından demokratik talepler noktasında da gelişmelere öncülük etmiştir.

Toplumsal hareketlerin özellikleri ele alınınca yeni dönemde bu hareketlerin değişim ve dönüşümünü ele alan birçok düşünür bulunmaktadır. 1970'lerde sosyolojik kuram olarak kabul edilen bazı kuramların öncüleri Avrupa ve Amerika'da hareketlerin çözümlemesini yapmışlardır. Touraine ve Habermas'ın yaklaşımları çerçevesinde çözümlemeler yapan Melucci (1999: 83-84) yeni çatışma tipleri ve post endüstriyel kapitalizmin yeni oluşan yapısı arasında bir ilişki kurulduğunu vurgulamaktadır. Calhoun'a (2014: 390) göre Habermas, YTH'î dünya sistemine karşı bir direniş olarak görürken, Touraine, sivil toplumun ekonomiye ve devlete karşı özerklik hedefli mücadelesinin bir parçası olarak değerlendirmektedir. Aynı şekilde Crossley'e (2002: 154) göre, Habermas, YTH'lerin yükselişini dünyadaki sömürgecilik ve kültürel fakirleşme ekseninde irdelemektedir. Bu kuramsallaştırmanın anlaşılabilmesi için öncelikle toplum kuramının anlaşılması gerekir. Toplum kuramına göre, toplumun bütünü, sistem ve yaşam-dünya etkileşimi ile oluşur.

Yeni toplumsal hareketlerin tanımları birçok düşünür tarafından yapılmıştır. Aynı şekilde ortak paydada buluşan teorilerin yeni toplumsal hareketler ile ilgili ortaya koydukları özellikler de söz konusudur. Bu açıdan bakılınca hareket teorisyenlerinden olan Offe'ye (Çayır, 2016a: 16) göre, yeni toplumsal hareketlerin belli başlı özellikleri bulunmaktadır. Toplumsal tabanı sınıf yapısını aşan ve daha çok yaş, toplumsal cinsiyet gibi toplumsal statü unsurlarına göndermede bulunan toplumsal hareketler, ideolojik karakteri işçi sınıfı hareketinin ve ortak eylem için birleştirici ve bütünleştirici bir unsur olan Marksist ideoloji anlayışının tam zıddı bir noktada durur. YTH'ler, düşünceler ve değerler çoğulluğu sergiler; pragmatik yönelimler ile katılımcıların karar alma mekanizmalarına katılımını genişletecek olan kurumsal reformları hedefler. Gündelik yaşamın demokratikleşme dinamiğine ve

siyasal boyutlar karşısında toplumsal yaşamın sivil toplum boyutunun genişlemesine işaret eder. YTH’lerde çelişkiler ve harekete geçirici faktörler, kimlik ile ilgili olan kültürel ve sembolik sorunlara ilişkindir. Son olarak YTH’ler dağınık ve merkezsizdir.

Yeni toplumsal hareketleri tanımlamaya çalışırken, bu hareketleri ‘yeni’ kılan niteliklerin toplumsal değişim dinamikleriyle doğrudan ilişkili olduğunu söyleyebiliriz. 19. Yüzyılın sosyo-politik, ekonomik ve kültürel temelleriyle günümüz post-endüstriyel toplumun temelleri arasında önemli sayılabilecek farklılıkların olduğu yönünde sosyologlar arasında genel bir kanaat oluşmuştur. Bu bağlamda endüstri toplumlarında meydana gelen toplumsal hareketlerle günümüz post-endüstriyel toplumlarında gözlenen yeni toplumsal hareketler arasında amaç, eylem ve söylem biçimi, örgütlenme tarzı ve talepler açısından önemli farkların olduğunu söyleyebiliriz. Bu farklılıklardan ilki kimliktir. Hira’ya (2016: 148) göre, yeni toplumsal hareketler tanımlamasındaki ‘yeni’ sıfatı, söz konusu hareketlerin kültürel ve kimlik önceliğini temsil etmektedir. Eskinin aktörleri grup olarak hareket edip gelir dağılımı gibi çatışmalara müdahil olurken, yeni hareketlerde grup gibi davranmayan topluluklar belli temalar etrafında bir araya gelmektedirler. Çetinkaya’ya (2014b: 44) göre, YTH daha çok ekonomik büyüme ve toplumsal güvenlik temaları üzerinde duran eskinin aksine yeni paradigma, barış, çevre ve insan haklarıdır. Eski paradigma özgürlük ve maddi ilerleme ile ilgiliyken, yenisi bireysel özerklik ve kimlik alanıyla ilgilidir. Eski paradigmadaki resmi büyük ölçekli birlikler varken, yeni sistemde enformel, farklılaşmaya dayalı, zayıf bir örgütsel hiyerarşi vardır.

Bu bağlamda Hira’ya (2016: 145) göre, sistem karıştı hareketler olarak tanımlanan ve 19. yüzyıl sonlarında işçi hareketi şeklinde başlayan toplumsal hareketler ekonomik ilişkiler üzerine odaklanarak, sömürünün kaynağı olan kapitalist sistemi devrimci stratejiyle ele geçirmek, eşitlik söylemi üzerinden bir toplum inşa etme idealine sahip, sınıf temelli, endüstri toplumunun ürünü olan hareketler iken, yeni toplumsal hareketler genellikle 1968 dönemine damga vuran devleti ele geçirme amacı olmayan, kimlik yönelimli, şiddet karşıtı hareketleri ifade etmektedir. Bu hareketlerin aktörleri de bu nedenle değişkenlik göstermektedir.

Bush ve Morris’e (2008b: 145) göre, öğrenciler, farklı ırklara mensup ezilenler, kadınlar ve diğerleri tarafından yürütülen bir “yeni” hareketler dizisi stratejileri

tartışmaya açarak yeni toplumsal hareketlerin fitilini ateşlemiş oldu. 1968’de “yeni sol” ya da “yeni” sistem karşıtı hareketle ortaya çıktı ve -bir zamanlar sistem karşıtı olup artık iktidarda olanlar da dahil olmak üzere- var olan düzene yeni karşı çıkışları beraberinde getirdi. Bu karşı çıkış yeni yöntemleri ve yeni talepleri beraberinde getirdi. Eski toplumsal hareketlerden farklı olarak yeni toplumsal hareketler artık örgütlenme biçimleri, hedefleri, pratikleri açısından büyük bir değişim yaşamıştır. Bu değişimlerin etkisini detaylı anlamak için öncelikle yeni toplumsal hareketlere öncülük etmesi bakımından sınıf hareketleri ele alınacak olup ardından yeni toplumsal hareket örnekleri olan hareketler açıklanacaktır.

3.1.1. Sınıf Hareketleri

Sınıf hareketlerinin YTH başlığında ele alınmasındaki temel sebep yeni olan hareketlerin öncülerinin Marksist teoriden faydalanan açıklamalara başvurmaları, yeni hareketlerin aktörlerinin argümanlarını sınıf hareketlerinin ideolojileri üzerinde geliştirmelerinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca yeni sol hareketin de küreselleşme döneminde yeni toplumsal hareketleri açıklama girişimleri, Neo-Marksistlerin önemini göstermektedir. Yeni solun toplumsal hareketlere dair yaklaşımları göz önüne alındığında Marksist ideolojinin etkisinin tamamen yitirilmediği görülmektedir. Bu nedenle sınıf hareketleri yeni değildir ama yeni hareketlere olan katkısı bakımından önemlidir. Toplumsal hareketlerin sınıf hareketleri özelinde ele alınmasını sağlayan temel yaklaşım Marksizm’dir.

Marx’ın tarihsel materyalizm yaklaşımı, toplumları ilkel komünalden sosyalist, komünist toplum aşamasına kadar sınıflandırması, ekonomik sisteme dayalı kapitalizmle sınıflı yapının sanayileşmeye bağlı olarak evrim geçirmesi toplumsal hareketler için önemli bir çözümleme alanıdır. Bu açıdan bakıldığında sınıf hareketleri genellikle sosyalist, sosyal demokrat, sol ağırlıklı işçi ya da komünist partilerle yakınlık kurmaktadır. Bu yakınlığın oluşmasındaki en büyük etken Marksizm’in vurguladığı gibi sınıflı toplum yapısındaki çatışmanın öncülüğünü sol ideolojilerin yapmış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu özelliklerden yola çıkarak Touraine, işçi hareketini “bir kültürel eğilimin özneleştirilmesini sosyal harekete dönüştüren ilk büyük kolektif eylem” (Touraine, 2008: 265) şeklinde tanımlamaktadır. İşçi eylemleri aynı zamanda sınıf hareketi olarak tarihte yerini almış kolektif bir harekettir.

Marx her şeyden önce işçi ve sermaye sahipleri arasındaki ilişkinin gelişen kapitalizmle beraber emek sömürüsüne dayandığını ve sınıflı toplumda işçi hareketlerinin de artacağını savunmuştur. Çünkü kapitalizm sermaye sahipleri ve emek sahipleri arasında bir çatışma yaratacaktır. Bu açıdan Wallerstein’a (2009: 11) göre kapitalizm “birikmiş zenginlik” olarak tanımlanan sermayenin kilit bir ögesidir. Wallerstein’ın (2009: 12), kapitalizm olarak adını verdiği şey, “sermayeyi elinde tutanın dur durak bilmeyen ve ilginç bir biçimde kendine dönük olan bu git gide daha çok sermaye biriktirme hedefi ve sermayeyi elinde tutanın bu nedenle, hedefine ulaşmak için başka kişilerle kurmak zorunda olduğu ilişkiler” ağı olarak tanımlanmaktadır. Bu ağın içerisinde toplumsal hareketlerin modern dönemdeki ilk örnekleri ortaya çıkmaktadır.

Giddens’a (1998: 155) göre, modernliği, her şeyden önce kapitalizm ya da endüstriyalizmle ilişkilendirenler açısından işçi hareketi asıl toplumsal harekettir. Marx’ı izleyen düşünürler işçi hareketlerini “tarihin öncüsü” olarak görürler. Modern dönem çözümlemesinde oluşturduğu şemalandırmaya göre toplumsal hareketleri de ele alan Giddens’a (1998: 156) göre, ifade özgürlüğü yanlısı/demokratik hareketler, işçi hareketleri, barış hareketleri ve ekolojik hareketler şeklinde hareketleri ayırmak mümkündür. İşçi hareketleri çıkış noktaları ve eylem alanları kapitalist girişimciliğin ayrılmasıyla sınırlı olan mücadeleci birliklerdir. İster reformcu ister devrimci nitelikte olsunlar bu hareketlerin kökleri, kapitalist ekonomik düzen içinde özellikle işyerinin sendikacılık yoluyla savunmacı denetimine ulaşma girişimlerinde ve devlet gücünü sosyalist siyasal örgütlenme yoluyla etkilemek ya da ele geçirmek girişimlerindenidir. Modern kurumların gelişiminin etkisiyle işçi hareketleri, ifade özgürlüğü taleplerinin ve demokratik hakların başlıca taşıyıcıları olma eğilimi göstermişlerdir. Ancak, kaynaklarını modern devletin gözetim işlemleri altında bulan ifade özgürlüğü yanlısı ve demokratik hareketler, analitik olarak, önemli bir ölçüde tarihsel açıdan bazı noktalarda işçi hareketlerinden ayrı tutulabilir. Bu ayrışma genelde siyasal katılımı ilgili hareketler olduğu kadar, bazı ulusal hareket biçimlerini de içermektedir.

Toplumsal hareketler bakımından Marxçı yaklaşım proleter hareketin sınıf mücadelesini ilk toplumsal hareketler içinde değerlendirmiştir fakat imparatorluk çözümlemesi yapan Hard ve Negri’ye (Ritzer ve Stepnisky, 2014: 601) göre, proletaryanın zamanı dolmuştur. Ancak imparatorluğa karşı çıkacak bir proletarya

artık var olmayacaksa karşılık nereden gelecektir? Marxçı bir bakış açısından hareket eden Hard ve Negri'nin karşıt bir güç ileri sürmesi gerekir ve onlar bu durumla ilgili olarak hayal kırıklığı yaratmazlar ve karşıt grubu “çokluk” olarak nitelendirirler. Yalnız çokluğu proletaryadan farkı artık sadece sınıf ve ekonomi mücadelesi değil, küreselleşme, kültür, özgürleşme, küresel göç, yersiz yurtsuzlaşma, ekolojik sorunlar, kimlik ve talepler alanında da fikir belirtmeleridir.

Sınıf hareketlerinin yeni sol düşünürlerince ele alınması, Marksist düşüncenin yeniden yorumlanması ve neo Marksistlerin hareketleri sınıf hareketlerinden farklılaşan özellikleriyle ele alması, yeni toplumsal hareketlerin ekonomi temelli açıklanamayacağını göstermektedir. Çünkü savaş karşıtı ve barış taraftarı olan, nükleer karşıtı kampanyalar düzenleyerek etkin olup, kadın hareketleri, öğrenci hareketleri, kimlik eksenli mücadeleler şeklinde gelişen hareketler kültürel etkenlere yoğunlaşıyorlar.

Yukarıda bahsedildiği gibi demokrasi ve talep yönelimli başlayan ulus hareketlerinden, 1968 dönemi öğrenci hareketlerine ve nihai olarak küresel dönemde artan sorunların farklılık göstermesiyle çoğalan gruplaşmalar, yeni olanın ortaya çıkmasını sağlayarak “çokluk” özellikleri göstermeye başlamışlardır. Aslında “çokluk” yeni olanın toplumsal karşılığı, taleplerini iletme, sivil demokratik alanın geliştirilmesi ve insan haklarının kamusal alanda görünür kılınmasını sağlayan güçtür. Yeni olan artık küresel çağda sorunların ortak olmasıdır. Yeni olan hareketlerin küresel çağda çokluk haline gelmesi, ortak yöntemlerle yerel ve ulusal sorunlara çözüm arayışıdır. Yeni olan sınıf hareketiyle ekonomik temelli vurguların yapıldığı dünyadan, çevre sorunlarına, nükleer karşıtı hareketlere, alternatif yaşam tarzlarına, cinsel tercih ve insan haklarına, beden ve nüfus politikalarına, üreme ve doğum kontrolleri, kısacası yaşam standartları konularına yönelen ve eylemselliklerini geniş alana yayma durumudur.

3.1.2. Kadın Hareketleri

Yeni toplumsal hareketler içinde yer alan konulardan biri de cinsiyet çalışmalarıdır. Cinsiyet çalışmaları yapılırken literatürde yeni olan yaşam standartları üzerinde durulmaktadır. Bu standartlar kadın hareketleri tarafından ele alınmıştır. Bundan dolayı kadın hareketleri eski yapısında radikal değişimlere gitmiş ve küresel sorunlara eğilmeye başlayarak, toplumsal sorunlara duyarlılığını artırmıştır. Kadın

hareketlerinin çoğunun temel vurgusu cinsiyet ile ilgili çalışmalar iken bu çoğu zaman diğer evrensel sorunlara duyarlılıkla birleşebilmektedir. Kadın Hareketi (*Women's Movement*) terimi, kadınların toplum içindeki konumlarını değiştirme ve iyileştirme projesi etrafında seferber edilmesini anlatır. Bu terim, sıklıkla *Kadınların Özgürleşme Hareketiyle* aynı anlamda, 1970'lerden sonraki ikinci dalga feminizmi (birinci dalga, on dokuzuncu yüzyıl ile yirminci yüzyıl başlarındaki, doruk noktasını kadınların oy hakkını mücadelelerinin oluşturduğu feminizmdir) tanımlamak için kullanılmaktadır (Marshall, 1999: 374).

Kadın hareketi cinsiyet çalışmaları kategorisinde kadınların toplumdaki durumlarını ele alan bir çabanın sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu hareketin temel amacı kadınların yaşam koşulları ve toplumdaki konumlarının düzeltilmesini sağlamaktır. Bu açıdan bakılınca Uysal'a (2016: 151) göre, kadın hareketi, oy kullanma hakkı, evlilikte kimlik ve mülkiyetin sürdürülmesi ve çalışma ortamında eşit ücret ve adil muamele taleplerini dile getirmiştir. Benzer bir vurgulama da Touraine tarafından yapılmıştır. Touraine (2008: 270), kadın hareketini iki temel ekseninde faaliyet gösteren gruplar olarak görülebileceği üzerinde durmuştur. Toplumdaki her türlü ayrımcılığı ortadan kaldırmak isteyenler ile tam aksi yönde kadınsı kişilik ve kültürü hayatın her yanına vurgulamaya çalışmak şeklinde gelişen iki gruba ayrılmaktadır. Bu gruplar özellikle cinsiyet ile ilgili tartışmalarda daha fazla ele alınmaktadır. Çünkü toplum içinde iki farklı cinsiyet olarak kadın erkek arasındaki ilişki birçok boyutuyla çatışma konusu olabilmektedir. Bu çatışmalar ve diğer konularla ilgili hareket yaklaşımları ortaya çıkmıştır.

Toplumsal çatışmanın cinsiyet alanında yoğunlaşması sonucu, kadın çalışmalarının bu ayrımı ortadan kaldırmak için geliştiği görülebilir. Bu gelişmeleri vurgulayan farklı hareketler ortaya çıkmıştır. Kadın çalışmaları ve cinsiyet ile ilgili hareketlerin çeşitlilik gösterdiğini vurgulayan Garner'a (1996: 150) göre, ekonomik olarak orta ve üst sınıflara ait, kaynak ve fırsat açısından avantajlı grupların oluşturduğu toplumdaki cinsiyet hiyerarşisini reddeden feminist hareket, toplumdaki cinsiyet hiyerarşisine doğrudan karşı çıkmadan kadınların durumlarını düzeltmeyi amaçlayan kadın hareketi ve son olarak liberal ve radikal akımlardan oluşan ve cinsiyet konusunda hakim ahlak anlayışını reddeden cinsel tercih hareketleri bu yaklaşımlar içinde yer alabilir. Kadın hareketleri veya cinsiyet hareketlerinin içinde en fazla dikkat çeken Feminist hareket olmuştur. Uzun yıllardan beridir süregelen

feminist hareketin bizim konumuz açısından en önemli noktası ikinci dalga feminizm hareketidir. Çünkü klasik feminist yaklaşımların ötesinde artık yeni politikalar yürüten ve yeni yaklaşımlar sergileyen bir hareket ortaya çıkmaktadır.

Yeni dalga hareket olarak algılanan feminizmin ikinci dalgası, kimlik ve farklılık üzerine yaptığı vurgulamalarla farklılaşmaktadır. Çayır'a (2016: 16) göre, bu dalganın temel amacı kamusal alanda fazlasıyla söz sahibi olmaktır. Bunun yanı sıra yetmişlere gelindiğinde, kadın hareketleri kürtaj, doğum kontrolü, kadınlara karşı şiddet gibi konuları yüksek sesle dillendirir oldular. Bu, eşitliğin ötesinde farklılık ve ötekilik hakkını da talep eden bir ikinci dalga hareketi ortaya çıkardı. "Kişisel olan aynı zamanda politiktir" sloganı çerçevesinde "bedenim benimdir" yaklaşımı kadınların artık kamusal alanda özerklik taleplerini ifade etmektedir. Giddens'a (1998: 158) göre, feminizm, tüm toplumsal hareketler gibi modernliğin dönüşümselliğine katılır. Bu dönüşüm sonucunda Feminist hareketler başlıca amaçların, siyasal ya da ekonomik eşitlik haklarının korunması olduğu bir konumdan yola çıkarak cinsiyet rollerine dayalı kimliklilerin kurucu unsurlarını sorgulama aşamasına gelmiş bulunmaktadır.

Giddens'a (1998: 158) göre, cinsiyet rollerinin ne olduğu ve kişisel kimliğin tüm özelliklerini nasıl yapılandığı konusundaki düşünceler bugün önemli gizil dönüşümlere yönelik projeler biçiminde ele alınmaktadır. İkinci olarak, bu kaygılar, benliğin düşünsel bir proje olması temasıyla yakından ilişkilidir. Çünkü tüm bireyler cinsiyet rollerini, bir benlik duygusunun gelişmesi ve sonrasında, sürdürülmesini ve değiştirilmesini sağlayan öğrenme süreçlerinin bir parçası olarak edinirler. Üçüncüsü, -ikinci noktanın bir özelliği olarak-, feminizmin ilgilendiği daha derin olguların bazıları modernlikle birlikte ortaya çıkmamıştır; bunlar, şu ya da bu biçimde, tüm bilinen toplumsal düzen biçimlerinde vardır.

3.1.3. Yeni Dini Hareketler

Yeni toplumsal hareketlerin temel özelliği olarak ortaya çıkan farklılaşma ve kullanılan araçlar bakımından ortak eylemsellikler din alanındaki hareketler için de değerlendirilebilmektedir. Dinin kendisinin teolojik açıklamalara tabi olması, ilahiyat ve diğer din bilimleri ile kültür alanlarının konusu olması bakımından toplumsal hayatta önemli bir olgudur. Burada yapılacak olan açıklama ve tanımlar genellikle sosyolojik değerlendirmeye tabi olabilecek hareketler olmakla beraber, dini

yaklaşımlar bakımından yeni sayılabilecek dini hareketlerin özellikleri açıklanmaktadır. Din hareketleri ile ilgili çalışma yapılırken karşımıza iki olgu çıkmaktadır. Biri üçüncü dünya dinleri olarak algılanan yerel, yerli dinler, diğeri ise yeni dinsel hareketler. Marshall'a (1999: 818) göre, bunların içinde yeni dinsel hareketlere bakıldığında, gelişmiş, sanayileşmiş Batı toplumlarında boy göstermektedir ve bunlar, genellikle gençlik hareketleri ve karşı-kültür hareketleriyle ilişkilidir. Bu hareketler çoğunlukla birleştirici bir nitelik taşıyıp, farklı dinsel ve felsefi geleneğin öğelerinden yararlanırlar. Sosyologlar bu tür hareketlerin, yaşamın anlamını arayan, fakat aradıklarını ana damar dinsel gelenekler içinde bulamayan genç insanların psikolojik ve toplumsal ihtiyaçlarını tatmin ettiği görüşündedirler. İlahi Işık Misyonu, Hare Krishna ve Scientology'yi bu tür hareketler arasında sayabiliriz

Dinin bu özelliklerine bakıldığında hem içinde yaşadığımız dünya hem de öteki dünya/ahiret ile ilgili açıklamaları ilk zamanlardan günümüz modern döneme kadar tüm toplumları etkiler nitelikte olmuştur. Fakat günümüzde teknolojik ilerleme ve bilimsel gelişmeler bu durumu değiştirerek dini algıda değişimler meydana getirmiştir. Bu nedenle dinsel değişim toplumsal alandaki değişimi de beraberinde getirerek destekçileri tarafında sosyal hareketleri etkileme/destekleme işlevi kazanabilmiştir. Son 20-30 yılda, güç ve ayrıcalıkları meşrulaştırması yanında protestolara ve muhalif oluşumlara yardımcı olma potansiyeline de dikkat çekilmeye ve toplumdaki güçlü sınıfların meşruiyetinin sarsılmasında ve bazı kültürel değerlerin eleştirilmesinde din ön plana çıkmaya başlamıştır (Uysal, 2016: 174). Ön plana çıkan din artık geleneksel yaklaşımlardan kopmuş, yeni yöntem ve yaklaşımları olan hareketlere dönüşmüştür.

Yeni hareketlerin içerisinde yer edinen yeni din hareketlerine şu örnekleri vermek mümkündür: ABD ve Avrupa'da ortaya çıkan, Unificaticon Church, Transandantal Meditasyon (Transcendental Meditation), The Church of Scientology (Sayentoloji Kilisesi), Raelians (Raelyanlar), Feng Shui, Hare Krishna Hareketi, Alliance for Jewish Renewal, Gush Emunim, Sahaja Yoga, Osho (Rajneesh Movement), The God Light Association/Shinkokai, Ku Klux Klan (Beyaz Irkçı Hareketi), İçkiyi Yasaklama Hareketi, Sivil Haklar Hareketi, Kürtaj Karşıtı Hareket, İslam dünyasındaki dini hareketler (The Nation of İslam). Bu hareketlerin hepsinin toplumsal alanda değişimin öncüsü olma, yenilikleri oluşturma veya üyelerini

harekete geçirme özellikleri olması, kullandıkları yöntemlerin ağdaş ve teknolojik araçlarla birleşmesi yeni olduğunu göstermektedir. zerinde durdukları konular da ağdaş dünyanın temel konularıdır. Bu konulardan yola çıkarak yeni toplumsal hareketlere destek oldukları görülmektedir.

Yeni dini hareketlerin diğer birçok hareket gibi yeni olarak ele alınmasının sebebi, “1960’larda Batı’da ortaya çıkan, 1970’li yıllarda önem kazanan ve 1980’lerde durağanlaşan, ancak son yıllarda tekrar yükselen maneviyat arayışlarını ifade etme” (Ulu, 2013: 105) nedeniyledir. Yeni ve din kelimesinin bir arada kullanılması, toplumların alışkın olmadığı bir durumdur. Ama dinamik yapıları, muhalif güç haline gelmeleri, teknolojiye hakimiyet ve cazibe haline gelişleri bakımından yeni olarak kabul edilen hareketler, bireylerin yeni kimlik yapılarını tanıyan, genellikle karizmatik bir otorite etrafına şekillenen ve temel arayışları maneviyat olan bir yol izlerler. Bu maneviyat kimi zaman felsefi yaklaşım olarak da ele alınabilmektedir. Amerika ve Avrupa merkezli devam eden yeni dini hareketlerin kilisenin yozlaşması üzerinden başlattığı yenilikleri birçok örnek doğrultusunda yeniden tanımlanmaya başlanmıştır.

Yeni dini hareketlerin ortaya ıkışandaki en büyük etken yeni arayışlar olmasından kaynaklanmaktadır. Sekülerleşme söylemleri üzerinden gelişen bu tartışmada asıl sorun yerleşik dinlerin çoğunda başlayan ayrışmalar olmuştur. Daha ok Hristiyanlık coğrafyasına başlayan mezhepsel bölünmeler beraberinde ‘dinin değer kaybetme’ tartışmanın getirse de yeni dini hareketlerin ortaya çıkışıyla aslında insanların yeni arayışlarda olduğu ortaya çıkmaktadır. Toplumsal değerlerdeki boşluktan faydalanan bu oluşumların bazen seküler yapılanma şeklinde ortaya ıkıtığı görülmekle beraber, bazen de bilimsel veya ruhani yapılanmalarla da gelişme göstermektedir.

Yeni toplumsal hareketlerin bir yöntemi olarak ortaya çıkan pasifist yaklaşımların öncüsü niteliğinde olan M. Gandhi ve Martin Luther King mistik yaklaşımları referans almıştır. Gandi, zelde Hindu mistisizmi içerisinde yer alan Ahimsa (hiçbir canlıyı incitmeme) ğretisine bağlı, genelde bir pasifist olarak, gszlg ge, etkiye; şiddetten uzak olma gibi önemli bir siyasi mesajı, karşı tarafı kendi istediği siyasi tutuma ikna etmeye dönüştürmeyi başarmıştır (Sönmezoğlu, 2018: 502). Yumuşak güç öğretisi olarak kabul ettiği pasif direnişin öncüsü olan Gandhi “uğrunda ölmeyi göze alacağım birçok dava var ama uğrunda

öldüreceğim Hiçbir dava yoktur” sözleri ile barışa dair düşüncelerini öne sürerken inancı kullanmıştır.

Taraflar arasındaki sorunların çözümünde karşı taraf üzerine gerçekleştirilmek istenen bir etkiyi fiziki şiddete dayalı gücün dışındaki *yumuşak güç* öğeleri ile üretebilmeye verilebilecek en güzel örneklerden biri Amerika Birleşik Devletleri’ndeki siyahların bu ülkedeki “temel haklar” mücadelesinin liderliğini Mahatma Gandhi’nin Hindistan’da Britanya sömürge yönetime karşı uyguladığı pasifist mücadele yöntemlerinden de doğrudan etkilenecek sürdüren Martin Luther King’dir. Mahatma Gandhi ve Martin Luther King gibi iki karizmatik lider dini bir mistisizmi mücadelelerinin önemli bir parçası olarak görmüş, barışçıl direniş politikalarının yumuşak gücünü bütün zorluklara rağmen kararlı biçimde uygulamış, bu yolla amaçları doğrultusunda önemli başarılar kazanmıştır (Sönmezoğlu, 2018: 504). Bu şekilde hem dini hareketler hem de mistik öğeleri içeren yeni toplumsal hareket örnekleriyle, hareket alanının yeni dünyada değişmeye başladığını görmek mümkündür.

3.1.4. Çevreci Hareketler/Yeni Ekolojik Yönelimler

Yeni toplumsal hareket kategorisinde yer alan çevre hareketleri, küreselleşme ve kapitalizmin etkisiyle artan çevre sorunlarına, çevre kirliliğine, çevreye verilen zarardan dolayı ortaya çıkan küresel hastalıklara (son olarak Covid-19 virüs salgını yeni bir örnek olarak dünyayı etkilemiştir), daha fazla kar için daha fazla doğa tahribine neden olan küresel şirketlere karşı mücadele veren örgütlenmeler şeklinde varlık göstermektedir. Çevre hareketi dünya üzerinde değişen doğa koşulları ve insanların doğayı etkileme durumları üzerinde durarak, bu alanda iyileştirmeler yapılmasını savunan hareketlerdir. Yeşiller Hareketi olarak da bilinen bu hareketler içinde amaçları aynı olan birçok sivil toplum örgütü/sosyal hareket barındırmaktadır. Yeni toplumsal hareketlerin özellikle küreselleşme çağında ortaya çıkmalarında, bu hareketlerin küreselleşmenin birçok sonucuna karşı çıkmasındaki temel etken sorunların da küresel bir hal almasından kaynaklanmaktadır. Sturt Hall (1998: 45), küresel ekolojik zararları vurgulayarak Çernobil gibi devasa bir tahribatın küresel olarak bir çok coğrafya üzerinde etkili olduğunu vurgulamıştır. Doğadaki sorunlar artık sınır tanınamakta, dünyanın herhangi bir ülkesinde ortaya çıkan sorun kendisinden çok uzaktaki bir coğrafya üzerinde etkili olabilmektedir.

Tüketim kültürünün arttığı ve çevre duyarlılığının olmadığı bir süreçte kaynaklar kar amacıyla tüketilmektedir. Bu tüketimi sağlayan insanlar ile kaynaklar binlerce kilometre uzaktadır. Ama uzaklığın bir etkisi kalmadığı için küresel ısınmanın son dönemlerde etkisi gittikçe artmaktadır. Ekolojik tahribatları ortaya çıkaran koşulları yaratan insanlara karşı çevre duyarlılığını sürdüren yaklaşımlar da ortaya çıkmaktadır. Bu algıyla yola çıkan çevreci hareketler, özellikle küreselleşmenin etkilerinin devasa olduğu üzerinde durmaktadırlar. Bu vurgu hem çevrenin önemi hem de insan hakları ve doğal çevrede yaşayan tüm canlıların yaşam hakları üzerinde odaklanmaktadır.

Canlıların yaşam hakları üzerinden başlayan tartışmalara göre, çevre hareketlerinde iki temel yaklaşım bulunmaktadır: “birincisi, harekete katılanların veya çevre sorunlarından zarar görenlerin yararlarına yönelik faaliyet gösteren insan-merkezli eğilimdir ve bu açıdan akılcıdır. İkincisi ise doğayı insanların yaşamını iyileştirmek için değil de kendi başına bir değer olarak savunan çevre-merkezli eğilimdir ve duygusallığı ön plana çıkar” (Uysal, 2016:153). Her iki yaklaşımın da ortak amacı dünyayı sorunlardan soyutlamak ve çevreye olan zararları engellemektir. Çünkü ekolojik sorunlar küresel çapta sorunlar yaratmaya devam etmekte, insan hayatını tüm boyutlarıyla etkilemektedir.

Radikal çevre hareketleri ve çevre bilinci 1968 döneminde önemli bir gelişme sağladı. Diğer tüm hareketler gibi çevre hareketleri ülkelerin gündemine girmeye, toplumsal hareketlerin söylemlerinde yer edinmeye başladı. Kalouche ve Mielants’a (2008: 268) göre, 1968 dönemi ekolojik hareketi dönüştürmüştür. Bu süreçte yeşiller hareketi şeklinde başlayan çalışmalar, barış hareketleri, nükleer karşıtı ve savaş karşıtı hareketler gibi doğanın ve çevrenin tahribatına karşı çıkan gelişmelere öncülük etmişlerdir. Benzer çalışmalar sonraki yıllarda da devam etti. Daha sonraki süreçlerde Yeşiller Partisi Hareketi, Animal Liberation Front örneği, 10 Haziran 1990’da 24-75 bin hayvan hakları aktivistinin Washinton’da Hayvan Hakları Yürüyüşü, Peoples for Ethical Treatment of Animals (PETA) üyelerinin yeşil devrim vurguları ve sayılarının giderek artışı, Earth First! Gibi “Ekolojik Direniş Hareketleri”, Eko-feminizm vurguları ve en büyük hareketlerden biri olan *Green Peace* hepsi doğa ve ekosistem hakkında fikir belirterek, kapitalist süreçte metalaştırma ve yok olmaya karşı çıkmışlardır.

Giddens'a (1998: 167) göre, ekolojik sorunlar yarattıkları sonuçlar açısından bu denli belirgin bir küresel nitelik taşıdıkları için, çevresel riskleri en aza indirmeye yönelik müdahale biçimleri de zorunlu olarak gezegensel bir temel içereceklerdir. Yani sorun evrensel olunca çözüm de evrensel olmak zorundadır. Nitekim yeni toplumsal hareket aktörleri olan çevreci gruplara göre bir bütün olarak dünyanın ekolojik huzurunun korunmasını amaç edinmiş kapsamlı bir gezegen koruma sistemi yaratılabilir. Bu denli büyük bir soruna karşı dünyanın tüm ülkeleri ve örgütleri ortak bir çalışma yürütmek zorundadır. Çünkü bu konu yeterince ihmal edilmiştir. Öyle ki dünyanın neredeyse tüm gelişmeleri hakkında çözümler yapan birçok klasik düşünürün bile ihmal ettiği bir konudur.

Klasik sosyoloji ve düşünürlerinin toplumun neredeyse tüm alanlarına yönelik çözümleri bulunmakla beraber ekolojik sorunlar açısından bakıldığında küresel tehditlerin en önemlileri arasında yer alan çevre sorunlarına yönelik çözüm önerileri eksik kalmıştır. Eski toplumsal hareketlerin ve kuramcılarının ihmal ettiği ekolojik sorunlar küreselleşme döneminde yeni toplumsal hareketlerin önemli gündemi haline gelmiştir. Giddens'a (1998: 168) göre, endüstrileşmiş savaş açısından bakıldığında, nükleer çatışma olasılığı insanlığın yakın gelecekte yüz yüze geleceği tek etkili risk değildir. Tümöyle konvansiyonel silahları kullanan geniş ölçekli bir askeri çatışma da sonuç olarak çok yıkıcı olabilecektir ve bilim ile silah teknolojisinin süregelen birleşmesi nükleer silahlar kadar ölümcül diğer silah biçimlerini de üretebilecektir. Ekolojik felaket şansı, genel bir savaş riskinden daha uzak bir olasılıktır; ancak, yaratacağı sonuçları açısından böyle bir savaş kadar zarar vericidir. Uzun dönemli, geri dönülemez nitelikte çevre zararları, belki de bizlerin henüz farkında olmadığımız olgular da yaratarak ortaya çıkmış olabilirler. Bunlara dikkat çekmek için yeni ekolojik yönelimler ortaya çıkmıştır.

Çevreci hareketler içinde yer alan Greenpeace, Yeryüzü Dostları, Evrensel Doğa Fonu gibi sivil katılımlı hareketlere ek olarak, 1970 ve sonrası Yeşiller Partisi şeklinde hareket eden ve sendikal yapılanmaları da arkasına alan yaklaşımların etkileri artmış ve birçok hükümet politikasının da değişmesini sağlamıştır. Bu süreç sivil ve siyasal kamunun ortak çıkar şeklinde hareket etmesini, çağdaş dönemde gelişen yeni örgütlemelerle farklı bir boyut kazanmasını sağlamıştır. Yakın dönemde ortaya çıkan *Fridays For Future* (İklim İçin Okul Grevi) hareketi küçük bir çocuk tarafından cuma günleri okula gitmeme ve küresel iklim sorunlarına dikkati çekme

için başlatılmış ve tüm dünyaya yayılmıştır. Bu ve buna benzer hareketlerin ortak vurgusu geleceği korumaktır. Çünkü doğa tahribatları ve çevrenin kirlenmesi, küresel iklim sorunlarının artışı insanlığın geleceğini tehlikeye sokmaktadır. Bu tarz hareketlerin oraya çıkışı küresel iklim olaylarının ve çevre sorunlarının önemini yansıttığı gibi, yeni hareket ve eylem biçimlerinin sahnelenmesine yol açmıştır. Aynı şekilde çevre duyarlılığına bağlı ve devamı niteliğinde olan hayvan hakları hareketi de bu çatı altında ele alınabilir fakat benzerliklerinin yanında farklılıklarını görme amaçlı yeni bir başlık altında ele alınmıştır.

3.1.5. Hayvan Hakları Hareketi

Yeni toplumsal hareket biçimlerinin temel vurgusu içerisinde yer alan doğanın korunması, hayvan haklarının savunulması, çevrenin tahrip edilmemesi, yaşanabilir bir dünyada tüm canlıların yaşam hakkının olduğu konuları hayvan hakları savunucuları tarafından ön planda tutulmuştur. Hayvanlara işkence edilmesi, hayvanların kafeslerde tutulup eğlence aracı haline getirilmesi, oyunlarda veya sirklerde, ulaşım alanında veya avlanma sahalarında bilinçsiz uygulamaların olması son dönemlerde bu hareketin daha fazla ön planda olmasını sağlamıştır. Hayvanları korumaya dair birçok aktivist belli çalışmalar yürüterek çağdaş dönemde yeni toplumsal hareketler içerisinde yer edinen gelişmelerin öncülüğünü yapmıştır. 1960 ve sonrasında meydana gelen değişimlere paralel olarak çevre sorunlarıyla eşdeğer bir şekilde hayvan hakları savunuları başlamış ve giderek daha bilinçli bir kesimin oluşmasını sağlamıştır.

1975’de Hayvan Kurtuluş Cephesi’nin (ALF) kuruluşu ve Amerikan Hayvan Hakları Hareketleri’ne öncülük etmesi, 1979’da Hayvanlar İçin Yasal Savunma Fonu kurulması, 1980’de Hayvanlara Etik Muamele İçin Mücadele Edenler’in (PETA) kurulması, 1981’de Çiftlik Hayvanları Reform Hareketi’nin kurulması, 1992 Hayvan Koruma Kanunu (Animal Enterprise Protection Act) yürürlüğe girmesi, 2009 yılından itibaren Avrupa Birliği tarafından kozmetik ürünleri için hayvan deneyinin ve ihracat ithalatının yasaklanması şeklinde devam eden gelişmeler, hayvan haklarına dair önemli gelişmeler olmuştur. Özellikle zevk amaçlı avlanmalar, nesli tükenen hayvanları maddiyat için (fil dişi ya da kürk üretimi tarzı) avlanmaları medyada gündem haline geldikçe ve sivil toplum örgütleri tarafından paylaşıldıkça daha az seviyeye indirilme için yasal düzenleme zorunluluklarını doğurmuştur.

Hayvan hakları aktivistleri bu anlamda hükümetlere baskı uygulamaya ve yeni yöntemler izlemeye başlamışlardır. Bunu sağlarken genellikle çevreci hareketler ve hayvan hakları aktivistleri ortak bir paydada buluşmaktadır. Yukarıda bahsedilen örgütlenme ve eylemlerin çevreci hareketler ve hayvan hakları hareketleri şeklinde ortak eylem alanları ve amaçları mevcuttur. Fakat hayvan haklarına dair vurguların üzerinde durdukları temel konuların muhatapları hükümet veya siyasal aktörler olduğu için bunu farklı şekilde yorumlamak gerekmektedir.

Touraine'a (2017: 137) göre, Luc Ferry'nin vurguladığı gibi çevreci hareketlerde iki yönelim arasında karşıtlık bulunmaktadır. *Deep Ecology* doğayı, kimi otoriter ideolojilerle birleştirebilecek ya da ekonomi üstündeki siyasal ve toplumsal denetimi ortadan kaldırmaya çalışan kapitalist bir küreselleşmeden en ufak bir rahatsızlık duymayacak insancılık karşıtı bir din konumuna getirir; oysa kültürel çeşitliliğin ve yok olma tehdidiyle karşı karşıya olan hayvan ve bitki türlerinin savunulması sözünü ettiğimiz doğa görüşünden çok daha büyük ölçekli bir doğa görüşüne dayanır, hatta yaşam hakkı ve kültürel anlatım özgürlüğü için kaygılandığı gibi, insan özgürlüğü için de kaygılanır. İkinci konumda olan yaklaşımlarda siyasal yaklaşımın ötesinde bir evrensel duyarlılık vurgusu geliştirmektedir. Kar uğruna değil dünya ve insan haklarının korunması uğruna önlemler alınmalıdır.

3.1.6. Barış Hareketleri

Barış Hareketleri (*Peace Movement*) son bölümde detaylı olarak ele alınacaktır. Bu başlık altında barış hareketinin kavramı ve diğer kavramlarla olan ilişkisi ele alınmaktadır. Özellikle savaş ve barış politikaları ve bunların sonucunda ortaya çıkan dünya siyaseti ile bu siyasetten etkilenen toplumsal hareketler barış teorileri geliştirerek, insan hakları söylemi üzerinden evrensel bir barış tahayyülü sağlamaya çalışmıştır. 1960'larda başlayan Pasifist Hareketler ve ardından Nükleer Karşıtı Hareket, barış hareketini destekler nitelikte olmuştur. Barış hareketi etnisite veya din temelli değildi. Bu hareketin katılımcıları kimliğini yeniden tanımlayan pasifist yaklaşımlar barış yanlısı olmayı gerekli kılmıştır. Bu süreçte onları birbirine bağlayan şeyin barışa duydukları inanç ve savaşa muhalif olduklarını vurgulayan Kalouche ve Mielants'a (2008: 244) göre, barış hareketi, ABD ve Avrupa'daki savaş yaklaşımlarına karşı çıkararak, soğuk savaş boyunca ABD'nin veya Sovyetler

Birliği'nin politikalarına karşı örgütlü bir kitle hareketi olmuştur. Barışın sađlanmasđ, nükleer tehdidin sonlandırılmasđnđ amaç edinen barış hareketi, yeni toplumsal hareket olma bakımından birçok insanın kimlikleriyle harekete katılmasđnđn da önünü açmıştır.

Barış hareketleri ilgilendikleri konulara göre belirli alanlarda çalışmalar yürütmüşlerdir. Bu çalışmalara değinen Giddens'a (1998: 157) göre, *barış hareketleri*, mücadele alanı şiddet araçlarının denetimidir. şiddet araçlarını tekelinde bulunduran egemen güçlere yoğunlaşma söz konusudur. Fakat barış konusu diğer birçok konu gibi tartıřmalđ bir kavram haline gelebilmektedir. Bu tartışmada gündeme gelen demokrasi, din, kimlik, savaş politikaları vb. alanlar söz konusudur. Bu alanları ele alan barış hareketleri çeşitli şekillerde ele alınabilmektedir. Barış hareketleri, pasifist hareket, savaş karşıtlığı veya sistem karřıtđ hareket şeklinde ele alınan hareketlerin odak noktasđ barıştır.

Genelde dinsel değerlerden etkilenen bazı pasifist hareketlerin geçmişi, endüstrileşen savaşın ilk çıkış noktasına kadar gider. Eğer bugün belirli bir öneme sahiplerse, bu kuşkusuz büyük ölçüde, çağdaş zamanların esas unsurunu oluşturan nükleer silahların işe karışacağı bir savaşın çıkmasıyla bağlantılı yüksek etkili risklerin büyümesinin sonucudur. Nükleer savaşların taşıdığı büyük risklerden yola çıkan tepkisellikler, çevre ve insanların yařamđ üzerinden mesaj verme girişimlerinde bulunmuşlardır. Mesaj kısa ve nettir; çevre ve insan haklarına saygılı, savaşsız bir dünya. Çünkü dünya savaşları bizim için acđ bir tablodur ve savaşın kazanandı olmamıştır. Bu iki savaştan ders çıkarılmamış olunacak ki ardından devasa atom bombaları ve nükleer tehditler gün geçtikçe dünyayı etkilemeye ve insanların ölümüne sebep olmaya devam etmektedir. Yaşanan felaketler ve ölümlere karşı yeni toplumsal hareketlerin başladığı 1960 ve sonrasında Barış hareketleri bu noktada eylemsellik içerisinde olmuşlardır.

1960'lı yıllardan günümüze kadar barış hareketleri aktivistlerinin üzerinde durdukları temel yaklaşım evrensel barış tahayyülü olmuştur. Barış idealinin gerçekteşmesi barışçıl araçlarla mümkün olabileceği gibi, yeni dünyada bireysel ve grup halinde bazı değişiklikleri gözden geçirmemiz gerekecektir. Arslan'ın da (2018: IX) vurguladığı gibi, 21. yüzyılın başında olduğumuz bu dönemde insanlık olarak acilen öğrenmemiz ve geliştirmemiz gereken en önemli kabiliyetlerin biri savaşa ve şiddete dair zihniyetimizi düşünce tarzımızı radikal bir şekilde değiştirmek, bireysel,

toplumsal, yerel, ulusal ve uluslararası olmak üzere her bağlamda ve her düzeyde sorunların uyuşmazlıkların ve çatışmaların yapıcı ve barışçıl araçlarla çözülmesi yollarını bilimsel ve çok disiplinli yöntemlerle öğrenmek ve öğretmek olmalıdır. Bunun sağlanması için barış hareketleri küresel dönemde politikalar geliştirmişlerdir. Bu politikalar ve etki ettiği alanlar dördüncü bölümde barış teorilerinde detaylı olarak ele alınmıştır.

3.1.7. İfade Özgürlüğü/Demokrasi Hareketleri

Demokratik ve ifade özgürlüğünün olduğu ülkelerin temel özellikleri sivil toplum alanı, kamusal alanın genişlemiş olmasıdır. Bu alanların gelişmiş olması insanların farklılıkları ifade etme özgürlüklerini sağlamış olacaktır. Bu nedenle demokrasinin temel dayanağı olarak kabul edilen halkın yönetimde söz sahibi olması, halk eliyle yönetimin sağlanması şeffaf bir yönetim anlayışıyla mümkün olmaktadır. Yönetim anlayışının da yasal düzenlemeler çerçevesinde oluşması, kamuoyu tarafında rahatça denetlenebilmesi müzakereye açık alanların oluşmasıyla mümkündür. Küresel çağda farklılıkların daha fazla bir arada yaşamaya ihtiyaç duyduğu bir yönetim anlayışının hâkim kılınması amacının yanı sıra, refah seviyesinin de yüksek tutulması, temel hakların yasal güvenceye alınarak ifade özgürlüklerinin desteklenmesi halkın beklentileri içinde yer almaktadır. Bu beklentilerin karşılanamaması durumunda gerek sivil toplumun devletle halkın arasında aracı bir rol oynaması, gerek toplumsal hareket katılımcılarının talepkar olması yeni bir süreç yaratmıştır.

Yeni toplumsal hareketlerin yükselişini sağlayan ve çağımızda hak arayışları, kimlik talepleri, çevre, insan ve dünyaya dair yaşanabilir bir düzen vurguları demokratik talepler etrafında geliştirilmeye çalışılmaktadır. Sivil toplum alanının daraltıldığı, müzakere anlayışının eksildiği dönemde farklı şekillerde hareketler bu uygulamalara karşı çıkararak demokrasiyi temin etme uğraşına girmişlerdir. Touraine'a (2004: 89) göre, toplumsal hareket ve demokrasi birbirinden ayrılmaz iki kavramdır. Çünkü toplumsal hareket yalnızca demokratik toplumlarda oluşur. Serbest siyasi seçim her toplumsal eyleyeni bir yandan özel çıkarları savunmaya zorlarken öte yandan ortak bir çıkar bulmaya zorlar. İşte bu nedenle en büyük toplumsal hareketler hep şu evrenselci konuları kullanmışlardır: özgürlük, eşitlik, insan hakları ve adalet.

Demokrasi, adalet, eşitlik, insan hakları söylemlerini geliştiren yeni toplumsal hareketler ve demokrasi ilişkisinde Habermas'ın müzakereci demokrasi anlayışı çerçevesinde bir çözümleme yapmak mümkün olabilir. Çünkü sivil toplum alanı, kamusal alan, siyasi ideolojiler, yeni toplumsal hareketlerin ortak amacı olması gereken eşit ve özgür bireylerin olması ve bunun yasal dayanaklarla desteklenmesi müzakereci demokrasi anlayışı çerçevesinde oluşabilmektedir. Habermas'ın demokrasinin temel öncülü olarak kabul ettiği kamusal alanın yeni toplumsal hareketler için de önemli bir anlamı vardır. Yeni toplumsal hareketler eylemlerini ve taleplerini bu alanda gerçekleştirebilmektedirler. Demokrasinin gelişmesi de doğal olarak kamusal alanın dönüşümü üzerinden şekillenmektedir. Kamusal alandaki müzakere demokrasiyi iletirmektedir.

Benhabib'e (Coşkun, 2019: 20) göre müzakereci demokrasi teorisi iki nedenle yeni toplumsal hareketlerle ilişkilendirilmektedir. Birincisi bu hareketler müzakere yoluyla ortak bir konsensüse varabilmenin ve kamusal konuşmanın gerçekleşmesinin koşullarını yaratmaktadırlar. İkincisi yaşam alanına öncelik taleplerde bulunmaktadır. Bu alanda tek taraflı bir karar merci olmaktan ziyade, Habermas'ın vurgulamasıyla iletişimsel usallık hâkim olacaktır. İletişimsel usallık sonucunda demokratikleşme süreci ilerleyecektir. Benhabib'e (1999b: 121) göre, müzakereci demokrasi açısından kilit nokta, bir yönetim birimindeki yurttaşlar, gruplar, hareketler ve örgütler arasında görüş oluşturma, tartışma müzakere ve çekişmeden oluşan bir "kamusal alan"ın bulunduğu fikridir. Habermas (2002: 68-73), temel hak ve özgürlüklerin genişletilmesine başvuran "sosyal refah devleti kitle demokrasisi içinde kamusal alan" vurgusuyla kamusal alanın genişlemesini demokrasinin gelişmesin öncülü olarak kabul etmektedir.

Demokratik toplumlarda kamusal alan siyasal sürecin belirlendiği, bireylerin, grupların, firmaların rekabet halinde olduğu, temel hak ve hürriyetlerin düzenlendiği, ifade özgürlüğünün yasal güvenceye olduğu bir alandır. Kısaca, demokratik toplumlarda kamusal alan eşitlik, özgürlük ve farklılıkların bulunduğu bir ortak platformdur. Demokrasilerde özgürlük ve farklılık bireylerin sadece özel yaşam alanlarında sahip oldukları haklar değildir. Aksine demokratik toplumlarda bu tür haklar kamusal alanda bireylere verilir. Kamusal alanda tanınmayan hakların, başka bir deyişle özel yaşam alanıyla sınırlı tutulan hakların bir anlamı yoktur. Pratikte zaten

hiçbir güç ve otorite özel yaşam alanında bireyleri sınırlandıramaz. Yeni toplumsal hareketler de bu kamusal alanda görünür olmaktadır.

Habermas'ın vurguladığı müzakereci demokrasi anlayışının sonucu olarak kamusal alanda iletişimin sağlanması, kamusal hakların taleplerinin sunulması yeni toplumsal hareket aktörlerinin temel vurgusu haline gelmiştir. Fakat bu süreç her zaman aynı şekilde gelişmeyebilir. Demokrasiyle tanışmayan ya da problemi olan toplumlarda kamusal alan Habermas'ın ifade ettiği gibi özgürlüklerin ve farklılıkların alanı olarak gelişmemiştir. Aksine buralarda “demokratik” değil, “ideolojik” bir kamusal alan gelişmiştir. Yeni toplumsal hareketler bu ideolojik alanın kırılabilmesi ve totaliter rejimlerin ortadan kaldırılması noktasında ifade özgürlüğünün olduğu, kimlik yönelimleri ile, çevre hakları, hayvan hakları, cinsel yeni yönelimler alanlarının farklılıklarla yaşatılabildiği demokrasi alanını vurgulamaya çalışmaktadırlar.

Coşkun'a (2019: 47) göre, müzakereci demokrasi anlayışının, değer çoğulculuğunu, çatışan çıkarların varlığını kabul etmesi ve bunların müzakere edilme yerleri olarak “birlikler”i göstermesinden geçmektedir. Kamusal konuşma, bu birliklerin/örgütlerin/hareketlerin oluşturduğu ağlar aracılığıyla oluşur ki, tam da bu noktada, “yeni toplumsal hareketlerin” müzakereci demokrasi açısından önemi bir kez daha ortaya çıkar. Burada özerk yurttaşların merkezi bir yönlendirmeye ihtiyaç duymadan kendi akıl kullanımlarının söz konusu olması özgürlük alanının genişletmektedir. Çünkü Benhabib'e (1999b: 110-111) göre müzakereci demokrasi modeli, (a) değer çoğulculuğuna rağmen ortak yarara ilişkin kabul edilebilir formasyonlara ulaşmayı amaçlar (b) çıkar çatışmalarının varlığına rağmen, insanı ortak iş birliği koşullarının varlığına ikna etmelidir (c) mağdur herkesin kendi bakış açısını dile getirme şansına sahip olacağı bir “birlik oluşturma tarzları çoğulculuğuna öncelik tanır. Bu birlikte çoğulculuk anlayışı her ne kadar demokrasilerin önemli bir vurgusu olsa da pratikte çoğu zaman çoğulculuk anlayışından ziyade çokluk anlayışı farklılıkların eritilmesine neden olmaktadır. Bu nedenle savunulan temel ilke müzakereci demokrasi anlayışıdır.

Bayram'a (2011: 115) göre, sosyal açıdan karmaşık, kültürel açıdan çoğulcu ve iktisadi açıdan eşitsizliğin söz konusu olduğu günümüz toplumunda, çağdaş siyasal teori tartışmalarında önemli bir yer tutan müzakereci demokrasi, diğer modellerle birlikte, topluluk, yurttaşlık, temsil, kimlik, farklılık, kamusal alan, demokratik meşruluk vs. gibi kavramları yeniden ele alarak, liberalizmin baskın konumuna karşı

yeni kavramsallaştırmalar ortaya koymuştur. Bu süreç yeni toplumsal hareketlerin demokrasiye olan katkısını ortaya koymak amaçlı müzakere sürecini ön plana çıkarmıştır. Giddens'ın da demokrasinin paradoksu sonucunda ortaya çıktığını savunduğu yeni toplumsal hareketlerin müzakereyi ön planda tutması, demokrasiye katkı sunma amaçlı farklılıkların bir aradalığı anlayışını geliştirmekte, toplumsal taleplerin yerinde ve makul bir şekilde olmasını sağlamaktadır. Bu nedenle yeni toplumsal hareketlerin demokrasinin lokomotifleri olma görevine büründüğü küresel dönemde, farklı kimlik yapıları, farklı kültürleri, alternatif yaşam tarzlarını, insan hakları, çevre ve hayvan haklarını, savaş karşıtlığı ve küreselleşmenin tektipleştirici politikasını gündemlerine almaları bu gelişmeleri bir adım ileriye taşıma amacıyla olduklarını göstermektedir. Nitekim yeni toplumsal hareketlerin aktörlerinin temel vurgusu ve savunusu da bu noktadadır.

3.1.8. Sanat Hareketleri

Çağdaş sanat hareketleri Fransız devrimi sonrası klasik hareketlerden farklılaşarak ortaya çıkmıştır. Toplumsal değişmeye bağlı olarak da gelişen bu hareketlerin çağdaş söylemleri, savaş, siyaset, politik duruş, toplumsal eylemler ve toplumun istekleri etrafında şekillendiği görülmektedir. Var olanı resmetmek, eleştirel bir yaklaşım sergileyerek değişimin olumlu taraflarına vurguda bulunmak ve olumsuzları eleştirmek amaç olunca, toplumsal alandaki özgürleştirici politikalar sanat akımlarına yansımaya başlamıştır. Bu açıdan Claude Monet'in öncülüğünü ettiği Empresyonizm akımı, Vincent Van Gogh'un öncülüğünde Post-Empresyonizm, Edvard Munch'ın öncülüğünde Ekspresyonizm, Pablo Picasso'nun öncülüğünde Kübizm, Umberto Boccioni'nin öncülüğünde Fütürizm, Marcel Duchamp'ın öncülüğünde Dadaizm, Salvador Dali öncülüğünde Sürrealizm akımları toplumsal alandaki gerçeklikten yola çıkarak modernleşmenin ilk dönemlerinde kimi zaman iktidar karşıtı kimi zaman da iktidar yanlısı politikalarla toplumsal olan her alanda etkili olmaya başlayan akımların başında gelmektedir.

Sanat akımlarının gelişmesinin toplumla olan bağı, bir toplumun özgürlük alanıyla ilişkilidir. Neticede sanatçı toplumun içinden çıkan biridir. Sanatın tanımlanması sanatçının sanata olan bakış açısı bu açıdan değerlendirilmelidir. İslimyeli'nin de (1976: 710) vurguladığı üzere, sanat, duygu, tasarı ve güzellik gibi temalar etrafında şekillenen bir yaratıcılık ve yetenektir. Bu yaratıcılık ve yetenek

aynı zamanda estetik bir nesne oluşumunda veya deneyimlerin yaratılmasında düş gücünün kullanılmasıyla da bir üst boyuta ulaşır ve bunların tümü bir sanatsal bir tanım meydana çıkarır. Bu tanımlar çoğaltılabilir fakat asıl önemli olan sanatçı ve sanat hareketlerinin üzerinde durdukları konuların toplum ve toplumsal hareketlerle olan ilişkisidir. Bu ilişkinin modern çağda yoğun bir şekilde yaşandığı ilk eylemsellik Fransız İhtilali'ne kadar dayandırılabilir. Çünkü Fransız İhtilali ile beraber modern düşünce akımları yeni bir boyut kazanmış, günümüz hareketleri ve akımları da bundan etkilenmiştir.

Turani'ye (1998: 19) göre, 1789 Fransız Devrimi'nin yarattığı en büyük düşünce yeniliği, yeryüzünde akıl edilmiş ilk devlet düzeni olan monarşi gibi, yeni bir devlet, yeni bir toplum düzeni oluşturma düşüncesidir. Bu nedenle, monarşinin binlerce yıl yaratıp geliştirdiği değerler ve kurumlar, fonksiyonlarını yitireceklerdi. Bu denli köklü bir değişikliğin patlak verdiği Fransız Devrimi sonunda, tüm dünyaya örnek olacak demokratik parlamenter yönetim dönemi başlıyordu. Bireyin kendi iradesini kazanması olayı, Fransız İhtilali'nin getirdiği en önemli yenilikti ve bu irade, kendi isteğini özgür olarak sanata getirecekti. Özgür irade daha sonra özgürlük ve bireysellik tartışmasının merkezine yerleşerek yeni hareket alanı oluşturacaktır. Fakat asıl mesele çağdaş dönemde sanat hareketlerinin yeni toplumsal hareketler içindeki önemidir.

Postmodern dönemde bireysellik ve özgürlük vurgusu artınca çağdaş sanat akımları içinde yer alan tüm sanatçılar bağımsız bir sanat yaratılması gerektiğini, özgür iradenin sanat eserlerine yansıtılması gerektiğini vurgulamışlardır. Toplumsal hareketlerin ilk başlangıcından yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkışına kadar bu vurgular devam etmiştir. Bu açıdan sanatçılar özgürleştirici sanatı ön plana çıkarırken, yeni toplumsal hareketler alanındaki konulara da duyarsız kalmamışlardır. Bu nedenle yeni toplumsal hareketler alanında yapılan eylemlerin sanat katkısıyla özgürleştirici yanı ağır basmaktadır. Özgür iradenin talepler noktasında ortaya çıkması, taleplerin sanat yoluyla ifade edilmesi, sanat hareketlerinin ortaya çıkışında etkili olmuştur. Yeni toplumsal hareketlerin aktörlerinin tanımlandığı başlıkta, bu aktörlerin çoğunun eğitilmiş orta sınıftan oluşmasının yanı sıra sanatçı kimliğe sahip insanların da yoğun katılımına açık olduğu görülmüştü. Neticede sanatçı toplumsal talepleri dile getiren bir misyona da sahiptir. Sanatın kendisinin de toplumun içinden doğduğu gerçeği üzerinden hareket

edilince, toplumsal sorunlara veya toplumsal isteklere öncülük etmesi, sanatın üretimiyle eylemlere katılması, gerçekleştirilen eylemlerin sanat yoluyla desteklenmesi, eleştirel ve yaratıcı yaklaşımların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu nedenle sanatın toplumsal misyonu üzerinden başlatılan tartışmada yeni toplumsal hareketlere verdiği destek ortaya çıkmaktadır.

Klasik sanata karşı başlatılan özgürleştirici yaklaşımlar, modern sanatın yaratımında rol oynayan semboller, yeni toplumsal hareketlere öncülük etmiştir. Bu açıdan bakıldığında misyonu gereği modern sanat kategorisi, görünürde birbirine karşıt olan iki fikri birleştirdiği görülmektedir: estetik felsefe ve hareketlerin, geçmiş birikime dayanarak birbirini izlemesi olarak sanat fikri ile gelenekten kopmaya veya sanat kategorisini baştan oluşturmaya girişen avangardın radikal deneyleri. Artık öyle görünüyor ki, hemen hemen her türlü insan eylemi, şu ya da bu dönemde sanat olarak adlandırılabilir.

İnsan eylemlerinin sanat olarak algılanmasının nedeni, yeni toplumsal hareketlerin eylemlerinde sanatı kullanmasından kaynaklanmaktadır. Sokaklarda, parklarda, herhangi bir kurumun önünde, siyasi iktidarın alanlarında kullandıkları yöntemler genellikle, mizah, müzik vs. sanatsal pratikle olmakla beraber, eleştirel sanatın eylemlere olan katkısını da ortaya çıkarmıştır. Mizah, eleştiri, tiyatro, müzik, heykel, resim alanlarında üretilen sanat eserlerinin çağdaş dönemde eleştirel bir yanı bulunmaktadır. Eylemlere de yansıyan bu eleştirelilik artık yeni toplumsal hareket aktörlerinin kullandığı yöntemleri etkilemektedir.

3.1.9. Alternatif Yaşam Tarzı Hareketleri

Bireylerde sınırlı değişimi vurgulayan alternatif hareketler kavramı aslında yakın dönemde ortaya çıkan ve kendilerine has eylem biçimleriyle farklılık yaratan hareketler için kullanılmaktadır. Klasik toplumsal hareketlerin eylem ve protesto biçimlerinin ötesine geçen, vurguladıkları konularla gündem yaratmaya çalışan alternatif hareketler kültürel, ekonomik, siyasi ve cinsel konulardan, iklim koşulları, çevre duyarlılığı, yaşam biçimleri ve hayat tarzlarına kadar birçok konuda alternatif yaklaşımlar ortaya koymaktadır. Bu alternatif yaklaşımları vurgulayan Jasper (2000: 29) siyasi partiler, ordu, endüstri alanındaki meslek gruplarının aksine toplumsal hareketlerin, kurumsal yolların dışındaki yollarla toplumun bazı yönlerini değiştirme amacı güden sıradan insanların oluşturduğu kolektif gruplarca yürütülen bilinçli,

ortak ve görece devamlılık gösteren çabalara denk geldiği vurgulanabilir. Bu da yeni toplumsal hareketlerin alternatif çözüm yolları geliştirme çabası olduğunu göstermektedir.

Alternatif yaşam vurgularının temeli 1960'lı yılların bireysel ve özgürleştirici vurgularına dayanmaktadır. Alternatif gençlik hareketleri, doğanın özgürleştirilmesi, yaşam biçimi ve cinsel tercihlerin alternatif yaşam biçimleriyle desteklenmesi konularına eğildiler. 1960'ların sonlarında, dünya görünüşte derin, dramatik dönüşümler geçiriyordu. Bu bir devrim, hatta bazı farklı düşünceler şeklinde oluşmuştur. Örnek olarak Amerikan sivil hakları ve savaş karşıtı hareketler, Fransa'daki Mai 1968 isyanı, öğrencilerin 1969'da "Sıcak Sonbahar" 'ın işçi-öğrenci koalisyonları olan İtalya, İngiltere veya Meksika'daki protesto gösterileri, Francoist Madrid ve komünist Prag, eleştirel Katolikliğin Güney Amerika'dan Roma'ya büyümesi, 1970'lerin yeni politikasını şekillendirecek kadınların ve çevresel hareketlerin ilk belirtileri: tüm bu fenomenler ve daha fazlası derin değişimlerin yaşandığını göstergesidir (Porta ve Diani, 2012: 1). Bu gelişmelere karşı alternatif söylemler geliştirilmiş ve değişimler yaşanmıştır.

Bu değişimler gündelik hayatta bir dönüşümü ortaya çıkarmıştır. Gündelik hayatta radikal eylemcileri her yerden bağlayan karşıt kültür ağlarının yeniden üretilmesi, aynı zamanda alternatif kafelerin, kitapçıların, sosyal ve kültürel merkezlerin varlığı, buluşma noktalarının yanı sıra zaman zaman radikal milislerle özdeşleşen insanların varlığıyla kolaylaştırılmıştır (Porta ve Diani, 2012: 4). Alternatif yaşam talepleri bu nedenle hem yaşam alanındaki mekânlarda hem kültürel yapılarda hem de ekonomik ve siyasi vurgularda kendini göstermiştir. Özellikle küresel etkilerin arttığı çağdaş dönemde küresel politikalara, siyasi iktidarlara, devasa şirketlerin politikalarına karşı geliştirilen alternatif yaşam alanlarında yaşayan gruplar düzene karşı bir direnme ortamı hazırlamışlardır. Nitekim yeni toplumsal hareketlerin konularının başında gelen özel hayat vurgusu alternatif yaşam hareketlerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu şekilde ortaya çıkan hareketler, dünyanın ortak olduğunu, küresel etkilere karşı direnilmesi gerektiğini, ekonomik çıkarlar uğruna savaşların durdurulması gerektiğini, farklılıkların kendi özerk alanlarında yaşaması gerektiğini, özel hayat ile ilgili sınırlandırmaların ve devlet politikalarının esnetilmesi gerektiğini vurgularlar. Nitekim bu konuda en fazla vurgu beden politikaları ile yaşam biçiminde ortaya çıkmaktadır.

3.1.10. Uluslararası Göç Hareketleri

Uluslararası göç dalgasının küresel çağda artmasına neden olan birçok etken üzerinde duran yeni toplumsal hareket kuramcıları, özellikle savaş politikaları, kaynakların dengesiz dağılımı, küresel işsizlik nedeniyle göçün arttığını vurgulamaktadır. İnsan hakları sorununa neden olan bu süreç sadece çağdaş dönemle sınırlı olmamakla beraber temeli eskilere dayanmaktadır. İlk insanlardan günümüze kadar “doğal sebepler veya zorunlu sebeplerden dolayı göç yaygın görülen” (Giddens, 2012: 549) bir durumdur. Bir insanın herhangi bir nedenden dolayı mekân değiştirme olayını anlatan göç, günümüzde farklı nedenlerle gerçekleşmektedir.

Göç yazınında daha önceleri sıkça kullanılan ve hala belli ölçülerde kullanımlarını sürdüren pek çok alternatif kavramdan bahsetmek mümkündür; asimilasyon, kültürleşme (*acculturation*), eklenme/katılma/kaynaşma (*inclusion/insertion/incorporation*), adaptasyon, uyum, barındırma (*accomodation*) ve çokkültürcülük (*multiculturalizm*) (Unutulmaz, 2012: 139). Tüm bu kavramlar göçle beraber kullanılsa da epistemolojik olarak “Göç (*migration*) (az veya çok) bireylerin ya da grupların sembolik veya siyasi sınırların ötesine, yeni yerleşim alanlarına ve toplumlara doğru kalıcı hareketini içerir” (Marshall, 1999: 685). Daha önce bir halkın tüm dünyaya dağılışını anlatan diaspora kavramının da kullanıldığı göç kavramı yakın dönemde yaygın olarak kullanılmaktadır.

Göçler, tarihsel olarak kıtlık, iç savaş, siyasi sürgün, soykırım ya da ilkel sermaye birikimi- mülksüzleştirme gibi nedenlere bağlı olarak ortaya çıkmakta ve göçmenler açısından acılı ve yıkıcı süreçler içerebilmektedir (Gün, 2017: 73). Göç yeni bir olgu değildir. Fakat yeni bir olgu olmamasına karşın göç, küresel bütünleşme sürecinin bir parçası olarak toplumsal alanın hızlı dönüşmesinde etkili bir olgudur. Dünya üzerindeki göçler ekonomik, kültürel veya siyasi nedenlerle olabilmektedir. Fakat küresel dönemde bu süreç değişmiştir. Özellikle küresel ekonomik etkenlere ek olarak küresel savaş politikaları ile refah düzeyi ve insan hakları göç konusunda etkili olmuştur. Bu da küresel bir göç dalgasını beraberinde getirmiştir. Uluslararası Göç Raporu’nun (2002) verilerine göre yaklaşık 175 milyon insanın doğduğu ülkeden farklı bir ülkede ikamet ettiği, bunun dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 3’ü olduğu tahmin edilmektedir. Castles ve Miller (Giddens, 2012: 565) bu duruma vurgu yaparak bu küresel dönemi “göç çağı” olarak adlandırma yoluna gitmiştir. Göçler çağında iç ve dış göç şeklinde göçler ayrılmaktadır. Bir ülke

içinde yerleşmek üzere yer değiştirme hareketi iç göç ve bir ülkeyi terk ederek bir başka ülkeye yerleşme süreci dış göç ile kaynak ülke ile hedef ülkeyi birbirine bağlayarak küresel göç örüntülerini meydana getirmektedir.

Küresel göç süreci üzerine çözümlemeleri bulunan Castles ve Miller (Giddens, 2012: 565), gelecekte var olacak göç durumları ile ilgili çeşitli yaklaşımlar öne sürmüşlerdir. Bu yaklaşıma göre, göçle ilgili hızlanma sınır ötesine göç eskiye oranla çok daha fazla sayıda meydana gelmektedir. Eski göç durumlarından farklı olarak günümüzde birçok ülke farklı tiplerde göçlerle karşı karşıyadır. Küresel göç, nitelik olarak hem göç alan hem de veren çok sayıda ülkeyi içine alarak küreselleşmektedir. Son olarak göçmen sayısında artan kadın oranı, eski dönemlere oranla günümüzdeki göçü erkeklerin çok daha az baskın oldukları bir duruma dönüştürmüştür. Kadın göçmen sayısının artmasının sebebi, ev işlerine talebin artması, seks turizminin genişlemesi, kadın ticareti ve “postayla sipariş edilen gelinler” olgusunu da içine alan küresel emek piyasasındaki değişikliklerle yakından ilgilidir.

Yakın dönem dünya göçleri tarihine baktığımızda, göçlerin en yoğun şekilde gerçekleştiği imparatorluklar dönemi, uluslaşma dönemi, soğuk savaş dönemi ve soğuk savaş sonrası dönem olduğu görülecektir. İmparatorluklar döneminde yaşanan göçlerin büyük ölçüde imparatorlukların genişleme savaşları, denizaşırı sömürgecilik faaliyetleri, köle ticareti, belirli dini grup veya mezheplerin sürgünleri vb. nedenlerle meydana geldikleri söylenebilir (Özgür, 2012: 199). Özgür’e göre, önceki yüzyıldan farklı olarak 21. Yüzyıl, şiddeti de sınırları da egemenlik ve göçü de metalaştırdı ve güvensizleştirdi. Neo-liberal projenin yoksulluk, eşitsiz gelişme, kayıt dışılık, ahlak yozlaşması ve ekonomik kirlenme gibi hasar ve zayıflıkları sonucunda hızla artan ve küreselleşen göçler, göçün yasadışılaştırılması yoluyla çağımızın güvenlik sorunu olarak rasyonelleştirilmeye başlandı. Teknolojik ve iktisadi ilerleme vaadini gerçekleştirmekle övünen modernitenin modern köleleri günümüzde hızla markalaştırılan küresel metropollerin kenar mahallelerinde depolanmaktadır. Afrika, Güney Asya, Orta Asya gibi demokratikleşme çığırtkanlığı yapan yeni müdahaleciliğin savaş alanlarından kaçıp güvenli ülkelere sığınma arayan bu “tekne mültecileri”, mülteci oldukları halde devletlerin göç politikaları sonucunda yasadışılaştırılmakta ve suçlu sayılmaktadır.

Dünya Göç Örgütü (*International Organisation of Migration-IOM*) tarafından yayınlanan “Dünya Göç Raporu”na göre, bugün dünya genelinde göçmen sayısı 214

milyonun üzerindedir (Unutulmaz, 2012: 136). Üstelik göçmen sayısındaki artış şimdiki gibi hızlı devam ederse bu sayının 2050 yılına kadar 405 milyonu bulması beklenmektedir (IOM, 2011). Bu durumun ortaya çıkmasının öngörülmesindeki etken, İngiltere, Fransa ve Almanya’da göçmen kesimlerinin neredeyse %20 oranını bulmasından kaynaklanmaktadır.

Sosyolojik çözümlemede çeşitli nedenleri açıklanan göç sonucu insanlar sorunlar yaşayabilmektedir. Bu sorunların başında insanların mülteci olarak yaşamaları gelmektedir. Göçün sonucu olarak ortaya çıkmış olan mülteci durumu BM tarafından tanımlanmaktadır. 1951 yılından beri yürürlükte olan BM Mültecilerin Statüsüne ilişkin Cenevre Sözleşmesi’ne göre mülteci, “ülkesi dışında bulunan ve ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplum sal grubu mensubiyeti veya siyasi görüşü nedeniyle zulüm görmek gibi geçerli sebeplerden dolayı korku duyan ve ülkesinin korunmasından yararlanamayan kişilerdir” (Hazan, 2012: 187). Bu durum mültecilerle ilgili sorunların neler olduğunu göz önüne sermektedir. Özellikle siyasi görüş, savaş, doğal afetler olmak üzere birçok nedenle başka ülkeye sığınma durumu meydana gelmektedir. Bu sığınma sonucunda insanlar yeni mekân arayışlarına girmiş ve sonuç itibarıyla milyonlarca insanın hareketliliği başlamıştır. Bu hareketliliğe bağlı olarak yeni toplumsal hareket örneğinden biri olan göç hareketi oluşmuş, küreselleşmenin etkisiyle yeni bir sürecin habercisi olmuştur. İnsan hakları konusunda en fazla başvurulmuş konu olması bakımından göç hareketi sosyolojik olarak daha fazla üzerinde durulması gereken bir konu haline gelmiştir. Çünkü göç insan hakları başta olmak üzere farklı boyutlarıyla sosyolojinin temel konusu olmaya devam etmektedir.

3.2. Yeni Toplumsal Hareketlerin Ayırt Edici Özellikleri

3.2.1. Orta Sınıf Niteliği

Aydınların, entelektüellerin toplumun öncüsü olma misyonu sürekli var olmuştur. Toplumun bir sınıf halinde var olması, bu sınıfların katı bir şekilde ayrılması ve oluşan sorunlara karşı çözüm yollarının aranması genellikle aydınlar üzerinden etkili olmuştur. Bu süreç sınıflı toplum yapısının bir çatışmaya dönüştüğü modern dönemde belirgin hale gelmemiş olsa da bilinçlendirme misyonu bakımından yine de öncülük vasfı olan aydınlar mevcuttur. Yeni toplumsal hareketlerin de eski

toplumsal hareketlerden etkilenip var olmaları, hareketin “yeni” olarak tanımlanmasının yanı sıra ayırt edici özelliklerinden biri, eylem aktörlerinin artık eğitilmiş, öğrenci veya aydın sınıfı olmalarıdır. Orta sınıf niteliğinde olan yeni toplumsal hareket aktörlerinin ilgilendikleri konular ekonomik yapılardan farklı olarak, temel haklar, savaş ve barış politikaları, özgürlük, cinsiyet, çevre sorunları, yeni yönelim, kültür ve kimlik talepleri şeklinde gelişen cinsel tercihler olmuştur.

Nitekim toplumsal hareketlerde “hoş görülme”yecek bir egemenlik ve bir sömürü biçimine karşı ayaklanan halk olsa da, tarihin akışını yorumlayacak, toplumsal alışkanlıkları usa göre yeniden düzenleyecek ve ilerlemeyi gerçekleştirecek olan yalnızca seçkin aydınlar ve siyasiler topluluğudur” diyen Touraine’e (2017: 121) göre, bir toplum ne kadar az gelişmişse, yani iç (endogene) modernleşme güçleri ne kadar zayıfsa, halk adına konuştuğunu ileri süren yönetici seçkinler topluluğunun erki de o kadar baskıcı olur ve söz konusu erk bir partinin, bir sınıfın, bir etninin ya da bir ulu önderin özel çıkarları hizmetinde o kadar kullanılır. Öyleyse toplumsal hareket her zaman toplumsal sistemin dışından gelen bir eyleme, bir bilince bağımlı olacaktır (Touraine, 2017: 121). Bu bağımlılık kimi zaman zorunlu olsa da yeni toplumsal hareketlerde bu durum zorunlu olmaktan çıkacak olup, orta sınıf niteliğinde olan aktörlerin ön planda olmasıyla değişecektir.

Orta sınıf niteliğinde ve aydınların öncülüğünde gelişen bir süreçte, mesleki uzmanlaşmanın hayat standartlarında meydana getirdiği değişiklikler yeni toplumsal hareket aktörlerinin beklentilerinde değişiklikler oluşturmuştur. Örneğin küreselleşme ile birey, vatandaş statüsünden sıyrılıp tüketici kimliği ile öne çıkmaktadır. Ancak küresel kültür sadece tüketim, fast-food ve tişörtlerde değildir. İnsan haklarının varlığını da içermektedir. İşte bugün karşılaşılan sorunlardan biri de ekonomik alanda dışlanan kimliğin ve hakların tanınması sorunudur (Yılmaz, 2003: 352). Bu soruna benzer olarak cinsel tercihlerin değişmesi, demokrasinin daha fazla katılımcı bir durumda olması beklentisi, gelir dağılımının adaletli bir şekilde dağıtılması vurguları vb. talepler gelişmiştir. Bu taleplerin öncülüğünü artık katı devrimci oluşumlar değil, entelektüel vasfa sahip insanlar yapmaya başlamıştır. Öğrenciler, memurlar, akademisyenler, toplumun aydın kesimleri artık yeni toplumsal hareketlere öncülük etmeye başlamış ve bu şekilde eylemlerin niteliği değişmiştir. Bu değişiklik sonucunda toplumda daha çok müzakere anlayışı

gelişmeye başlamış, demokrasinin tıkanan yollarına alternatifler üretilmiş, insan haklarına dair söylemler yasal düzenlemeleri beraberinde getirmiştir.

Orta sınıf niteliğinin oluşmasında önemli etken bilgidir. Bilginin bir güç olduğu dönemde yeni toplumsal hareketlerin ayırt edici bir özelliği, bilgiye sahip olmaları ve bilgiyi bir güç olarak kullanmalarındır. Çünkü son otuz yılda, karmaşık toplumlarda ortaya çıkan sosyal çatışmalar, siyasi eylem yoluyla kendilerini ifade etmediler, daha ziyade egemen dilin kültürel bilgisini düzenleyen ve sosyal uygulamaları şekillendiren kodlara yönelttiler (Melluci, 2016: 8). Bu kodlar aydınların öncülüğünde toplumsal alanı şekillendirdi. Bu nedenle eski klasik hareketlerden kopuş sağlanmış oldu. Bu kopuşta sadece ekonomik ve sınıfsal yönelimler değil kültürel kodların ve yaşam biçiminin değişimi söz konusudur. Işık'ın (2015: 46) vurguladığı gibi, yeni toplumsal hareketleri eskisinden ayıran, ekonomiden ziyade kimliksel ve kültürel eşitsizliği kendine temel alması, ulus üstü oluşu, kısa sürede gerçekleşiyor oluşu, herhangi bir din, ırk, sınıf, ideolojiye indirgenmemesi, aktörlerinin zengin ve eğitilmiş olmasıdır.

Orta sınıf olma niteliği üzerinden başlatılan yeni toplumsal hareket aktörlerinin temel özelliği eğitilmiş olması üzerinden gelişmiştir. Fakat eğitilmiş olan bu kesim ekonomik açıdan geliri yüksek veya geliri düşük olabilir. Burada temel kriter ekonomi olmadığı için eğitilmiş, aydın orta sınıf niteliği söz konusu olmaktadır. Netice itibarıyla günümüzde toplumsal alandaki herhangi bir gelişmeye karşı devletin, hükümetlerin ve siyasetin bir yaklaşımı olduğu gibi, toplumsal alanda bilim insanlarının, aydın ve entelektüellerin de bu gelişmeler karşısında duyarsız kalmadığı görülmektedir. Nitekim 1968 yılında başlamak üzere yeni toplumsal hareketlerin birçoğunda akademisyenler, düşünürler, aydınlar öncülük etmiştir. Bu öncülüğün yapılmasının birinci etkeni demokrasi ve özgürlük alanının tartışmaya açılmış olmasının yanı sıra, yaşam biçimlerinin ve yeni kimlik vurgularının da ön plana çıkmış olması temel etkenlerdir.

3.2.2. Küreselleşme Karşıtlığı

Yeni toplumsal hareketler özellikleri bakımından ele alındığında küreselleşme karşıtlığı bu özellikler içinde yer almaktadır. Küreselleşme karşıtlığı şeklinde başlayan hareketler, küreselleşmenin ortaya çıkardığı sorunlar üzerinden eylem biçimlerini ve politikalarını geliştirmişlerdir. Çünkü artık küresel bir çağda yaşıyoruz

ve bu çağın gerekliliği olarak ortaya çıkan değişimler söz konusudur. Uzak ve yakın olmanın kendi içinde anlamı değişmiştir. Touraine’a (2017: 10) göre, bir zamanlar uzakta olan yakınlaşmakta ve geçmiş şimdiki zaman taşınmaktadır. Her şey birbirine karışmakta, zaman ve mekân küçülmektedir. Dünyada var olan devletler, dinler, aileler ya da okulların geliştirdiği toplumsal denetimler zayıflamaktadır. Bu süreç normalle normal dışı, izin verilenle yasaklanan arasındaki sınırı daraltmaktadır. Bu açıdan bakıldığında küreselleşme demek, tekniklerin, araçların, iletilerin, her yerde olması, yani belli bir yerden olmaması, hiçbir topluma ya da hiçbir özel kültüre bağlı olmaması demektir; tıpkı izleyici kitlesinin her zaman aradığı ve benzin pompasıyla deveyi, Coca-cola ile herhangi bir And Köyünü, blucinle hükümdarlara layık şatoyu birleştiren imgelerin gösterdiği gibi.

Birbirini etkileyen süreçlerin bu kadar geniş olması sadece bahsedilen alanlarla ilgili olmayıp, buna karşı bir direnmeyi de geliştirmiştir. Direnme noktasında “küreselleşme karşıtı” hareketlerin yükselişe geçmesi “yalnızca dünya çapındaki devletlere, sermaye ve uluslararası kuruluşlara bir meydan okuma olmakla kalmadı, aynı zamanda bir kuşak önceki toplumsal hareketler çalışmalarını sorgulamaya dair esaslı bir çağrı haline geldi” (Martin, 2008a: 7). Küreselleşmenin insan hayatına olan etkisi, siyaset ve ekonomik küresel güçlerin olumsuz yaklaşımları ve her şeyi bir tüketim kültürüne bağlamaları insanlarda rahatsızlık uyandırmıştır. Bu süreçten etkilenen eski toplumsal hareketler de artık küreselleşme karşıtlığından nasibini almıştır. Çünkü küreselleşmenin olumsuz etkileri toplumsal hareketlerin birçoğuna yansımıştır.

Küreselleşme sürecinin etkileri üzerinden gelişen tartışmaların en büyük sebebi küreselleşmenin yönlendiricilerinin olmasından kaynaklanmaktadır. Tözüm’e (2002: 149) göre, küreselleşme, siyasal ve ekonomik anlamda güçlü olanların çıkarları tarafından yönlendirilmektedir. Küreselleşme sürecindeki dengesizlik, uluslararası finansman hareketlerinin ticaret ve yatırımlarının önüne geçmiş olmasında ve işgücü dolaşımının entegrasyon sürecinden hemen hemen bütünüyle dışlamasında açıkça görülmektedir. Devasa şirketlerin öncülüğünde gelişen ekonomik politikalar artık tek bir devlet tekelinde değil, devletin içerisinde yer alan güçlü bağlarını kullanmaktadır. Bugün küresel güç olarak görülen ABD, küresel gücün hâkimiyet alanı olarak küresel öncülük misyonunu almasındaki en büyük etken, küresel şirketlerin, ekonomi güçlerinin, ticari örgütlenmelerin, para

politikalarını yönlendirmesinden kaynaklanmaktadır. Bu durum kapitalizmin gelişimini hızlandırırken, sistemlerin kendi içinde büyümesine destek olmaktadır. Durum böyle olunca küreselleşmeye karşı tepkiler gün geçtikçe artmıştır.

Leslie Sklair (Ritzer ve Stepnisky, 2014: 581), küreselleşmenin iki sistemini birbirinden ayırır; birincisi -kapitalist küreselleşme sistemi- bugün baskın olandır. İkincisi -sosyalist sistem- henüz mevcut değildir ancak küreselleşme-karşıtı güncel hareketler, özellikle dünya genelinde daha fazla insan haklarına yönelik hareketler bu sistemin habercisidir. Küreselleşme karşıtı hareketleri ve sosyalist bir biçimin olanağını, mevcut küreselleşme sistemi içindeki sorunlar, özellikle sınıf kutuplaşması ve kapitalist küreselleşmenin artan ekolojik sürdürülemezliği mümkün kılmıştır. Bu durumda küreselleşme karşıtlığı var olan sistemlerin sorgulanmasını beraberinde getirmiştir.

Küreselleşme çağı, kapitalizm çağı veya imparatorluk, adı ne olursa olsun bu dönemlerin ortak özelliği geniş bir ağ kurmasıdır. Bu ağın içinde rahatsızlık duyan öznelerin bir araya gelip küreselleşme karşıtlığında buluşmaları, bunu yaparken topyekûn küreselleşme karşıtlığı değil, daha spesifik alanlara eğilmeleri hareket olmanın özelliklerini ortaya çıkarmıştır. Yeni toplumsal hareketler küreselleşme karşıtlığında özellikle farklılıkları yok saymaya çalışan politik süreçlere, insanı bağımlı kılan tüketim kültürüne, savaş politikalarına, insan haklarını göz ardı eden sistemlere bir karşı çıkıştır. Bu karşı çıkışı ele alan Hard ve Negri'nin, bu sürecin taşıyıcısı olduğunu düşündükleri *İmparatorluk* vurgusu bulunmakla beraber, buna karşıt bir güç olarak toplumsal hareketi ifade eden *Çokluk* yaklaşımı söz konusudur.

Küresel ekonomik etkenler ve küresel üretimin yanı sıra yeni bir küresel düzenin ve buna bağlı olarak yeni bir egemenlik biçiminin ortaya çıktığını vurgulayan Hard ve Negri (Martin, 2008a: 13), ekonomik ve kültürel değişimlerin karşı konulmaz ve geri çevrilemez bir küreselleşmeyi yarattığı üzerinde durmuşlardır. Bu küresel süreç imparatorluk sürecidir. İmparatorluk dünya düzeni ve siyasal süreci düzenleyen yegâne güçtür. Bu siyasi gücün etkisinin daha fazla yayımlamamasını savunan özneler kolektif bir hareket oluşturup, ortak amaç için küreselleşme karşıtlığı çerçevesinde eylemler düzenlemişlerdir. Bu eylemlerde vurgulandığı gibi öncelikle insan haklarına dair öncelikleri tanımak, küresel çevre tahribatlarını engellemek, küreselleşmenin tektipleştirici politikalarına karşı gelmek, ekonomik adaletsizliği ve yoksullukla işsizlik oranlarının artmasına neden olan katı

neo kapitalizme engel olmak temel amaç haline gelmiştir. Bu nedenle yeni toplumsal hareketlerin aktörlerinin temel bir özelliği olan küreselleşme karşıtlığı üzerinde durdukları konular bakımından değerlendirilmelidir. Yoksa topyekûn küresel bir karşıtlık söz konusu değildir.

3.2.3. Kitlesele Şiddeti Reddetme

Yeni toplumsal hareketlerin önemli özellikleri arasında yer alan kitlesele şiddeti reddetme özellikleri, eski kurtuluş mücadelesi veren hareketlerden farklı olduğunu göstermektedir. 1960'lı yıllarda uzun bir dönem toplumsal hareketlerin birçoğu silahlı örgütlenmeler ve eylemlere başvurmuştu. Özellikle emperyalizmin yayılmasına karşı başta milliyetçi reflekslerle hareket etme, ardından özgürlük ve kurtuluş mücadelesi sürdürme vurgusuyla silaha başvuran birçok hareket olmuştur. Aynı zamanda öğrenci eylemlerinin radikal kısımlarında meydana gelen silahlı yönelimler toplumsal hareketlerin farklı bir özeliği olarak ortaya çıkmıştır. Yeni toplumsal hareketleri bunlardan farklı kılan silaha ve şiddete başvurmamaları, genellikle sivil toplum örgütlenmeleri, sivil itaatsizlik veya pasif direniş, kamuyu bilgilendirme eylemleri, hükümetlere psikolojik baskı uygulama şeklinde olmuştur.

Toplumsal hareketlerin demokrasiye olan katkısı ve birbiriyle olan ilişkisini ele alan Touraine'a (2004: 91), yeni toplumsal hareketleri ele alırken, şiddetten uzak olmalarını ayırt edici bir özellik olarak vurgular. Demokrasinin gerekliliği olan uzlaşma şiddeti dışlarken bu durum yeni toplumsal hareketleri de kapsamaktadır. Bu nedenle toplumsal hareketlerin şiddet eğilimin olmaması sınıf çatışması veya devrimci hareketlerden ayrıştığını da göstermektedir. Demokratik ilkelerin ve özgürlük alanının genişlemesi gerektiği üzerinde duran toplumsal hareketlerin yeni olma özelliklerinin başında şiddet karşıtlığı yer almaktadır. Yeni toplumsal hareketlerin ayırt edici özelliği olarak medya araçlarının kullanımı ve toplumu bilgilendirme, hareket aktörlerinin eğitimli ve aydın kişilerden oluşması süreci şiddet karşıtlığının oluşmasını sağlamıştır. Özellikle sivil toplum alanın gelişmesi, sivil eylemlerin gelişimi, pasif direniş eylemleri, eğitimli ve çevre haklarına saygılı, insan haklarının da önemi üzerinde duran kitlelerce yaygınlaşmıştır.

Sivil toplum alanı ve demokrasi vurgusunu genişleten kitlelere göre demokratik ülkelerin temel özelliği sivil toplum alanının genişlemesi ve insanların kamusal alanda taleplerini rahatça ifade etmelerinden geçmektedir. Bir ülkede insan

haklarına dair yasal düzenlemeler halkın da katılım çerçevesinde şekilleniyor ve uygulamada da ifade özgürlüğü karşılığını buluyorsa, sivil toplum alanında oluşan gelişmelerin katkısının var olduğu anlamına gelmektedir. Bu nedenle sivil toplum alanı bir toplumun gelişmesinde önemli bir etkidir. Çünkü alternatif yaşam talepleri, kimlik ifadeleri, farklılıkların bir arada yaşaması ve yeni yönelimlerin hepsi bu sivil alanın gelişine bağlı olarak var olmaktadır. Bu nedenle yeni toplumsal hareketlerin sivil hareketler halinde hareket etmeleri ve taleplerini ifade edebilmeleri için sivil toplum alanının gelişmiş olması şarttır. Çünkü sosyal hareketlerin hedeflediği toplumsal alan ne devlet ne de piyasa mekanizmasıdır. Bu alan tabiki *sivil toplumdur*. Touraine'e (Cohen, 2016: 663) göre, sivil toplum sosyal hareketlerin aydınlık tarafıdır. Bunlar beraber yükselir ve düşerler. Her ikisinin de devletten belirli bir özerkliğe ihtiyacı vardır, her ikisi de totaliter bir devlet tarafından yok edilebilir. Bununla beraber sosyal hareketler devleti hedeflemezler. Hareketler, sivil, toplumsal muhaliflerin sivil toplumun yapıları üzerindeki mücadelelerinden oluşur. Dolayısıyla sivil toplum, mücadelelerin, kamu alanlarının ve siyasal süreçlerin alanı olarak görülür. Bu alan normların, kimliklerin ve toplumsal egemenlik ilişkilerinin inşa edildiği ve direnişin kök bulduğu alandır.

Touraine'e (2016: 36) göre, çağdaş sosyal hareketler yenidir ve endüstriyel toplum tarafından açılan alanda gerçekleşmektedir. Bu alan artık sivil toplum alanıdır. Buna göre sosyal hareketler, toplumsal aktörlerin sivil toplumun yapısı üzerindeki mücadelelerinden doğmaktadır. Bu hareketler artık ekonomik büyümeden çok hayatın ekonomik olmayan kısımlarına vurgu yapmaktadır. Bu kısımlarda yeni toplumsal hareketler, çoğulculuk, demokrasi, sivil toplum, katılım, kimlik konuları üzerinden sosyo-politik sorunları ele almayı öncelemektedirler (Güllüpnar, 2013: 202). Başta öğrenciler, kadınlar, eşcinseller, siyahlar, göçmenler olmak üzere, liberal demokratik sistemin vaat ettiği yurttaşlık haklarını tam olarak kullanamayan ve bunların genişlemesini isteyen kitleler, hareketin yeni gücü haline gelmiştir (Yıldırım, 2012: 43). Bu gücün sivil toplum örgütlenmeleri alanında ifadesinin amaçlayan yeni toplumsal hareketlerin birçoğu sivil olma özelliklerini koruyarak, şiddet karşıtlığını geliştirip, sivil toplum örgütü gibi davranmaktadır ve eylemler düzenlemektedir. Kitlesele şiddeti reddetme yolunda sivil toplum örgütlenmeleri çerçevesinde birleşen kitlesele eylemler, sivil itaatsizlik veya pasif direniş şeklinde de kamusal alanda görünür olmaktadır. Genelde siyasi otoriteye karşı yapılan eylemler

olduğu gibi, herhangi bir uygulama, yasal düzenleme, hak talebi, kimliğin kabul ettirilmesi şeklinde yaygınlaşan yeni toplumsal hareket eylemleri şiddete başvurmaktansa, birçok noktada sivil itaatsizlik eylemlerini kullanabilmektedir.

1930'lar ve 1940'larda Mahatma Gandhi'nin Hindistan'da Britanya otoritesine karşı şiddet içermeyen bir direniş taktiği olarak benimsediği *pasif direniş* (*passive resistance*) (Marshall, 1999: 581) o zamandan itibaren azınlıkların çoğunluk üzerinde ahlâki bir baskı kurmakta kullandığı ve benimsenmiş bir yöntemdir. Bu yöntemin yakın dönemdeki örneği Amerikan Medeni Haklar Hareketi bünyesinde büyük bir başarı elde edilmiş ve bu başarılar 1964'de kabul edilen Medeni Haklar Yasası'dır. Pasif direniş yöntemine, barış hareketleri, nükleer güç karşıtı hareketler ve kürtaç karşıtı hareketler tarafından da yaygın biçimde başvurulmuştur. Pasif direnişte, genel olarak, kamuya ait ya da girilmesi yasak olan yerleri işgal eden ve gözaltına alınsalar ya da yetkililerin başka müdahaleleriyle karşılaşsalar bile şiddete hiçbir şekilde başvurmayan protestocu gruplar görülür. Bu eylem biçiminin asıl gücü ahlakidir. Yarattığı görüntüler medya aracılığıyla kamuoyunu yönlendirebilir ve siyasetçiler ile erki elinde bulunduran kesimlerde suçluluk duygusuna ve kafa karışıklığına yol açabilir.

İkinci adım olarak kabul edilen sivil itaatsizlik (*civil disobedience*), dar anlamıyla, bir topluluğun tümünün veya bir kısmının, hükümet politikalarını şiddete dayanmayan yollarla değiştirme çabası içinde, devletin yasaları ve düzenlemelerine uymayı ya da vergi ödemeyi reddetmesi (Marshall, 1999: 662) şeklinde ele alınmaktadır. Yakın zamanlara ilişkin bir örnek vermek gerekirse, Britanya'da seçmenlerin önemli bir oranının, yerel yönetimlerin harcamalarına yeni kaynaklar yaratmak amacıyla, "kelle vergisi" diye adlandırılan bir vergiyi ödemeyi kabul etmemelerinden ve bu verginin toplanmasını başarıyla engellemelerinden bahsedilebilir.

Sivil itaatsizlik kimi zaman kolektif protestonun başka (bazen şiddete dayalı) biçimlerine (ayaklanmalar gibi) kayabilir; bu yüzden bu fenomen için kesin sınırlar belirlemek kolay olmayabilir. Belli vergilere karşı barışçıl protestolar olarak tasarlanan eylemler (herhangi bir nedenden dolayı) şiddet olaylarına dönüşebilir. Bu dönüşümün oluşmasındaki temel etken devletin tepkisi veya eylem içerisindeki insanların durumu suiistimal etmelerinden kaynaklanabilir. Net bir şekilde olmasa da sivil itaatsizlik genellikle şiddet içerikli olmamaktadır. Bu nedenle genel hatları

belirlenen kitlesel şiddeti reddetme yaklaşımları sivil toplumun alanlarına dâhil olan bir süreci ifade ettiği gibi, siyasi güçlerin veya devletin bu hareketlere karşı verdiği tepki şiddetin oluşup oluşmamasında etkili olabilmektedir. Fakat yeni toplumsal hareketlerin genel bir özelliği olarak ortaya çıkan şiddeti reddetme özellikle bu durumlarda ağır basmaktadır. Bu da yeni toplumsal hareketlerin klasik toplumsal hareketlerden farkı olarak görülebilmektedir.

3.2.4. Alternatif Medya Araçlarının Kullanımı

Günümüzde kitle iletişim araçları sembolik anlamlar oluşturma, toplumu yönlendirme ve algı yaratma bakımından toplumun üzerinde oldukça etkilidir. Yadsınamayacak boyutta bir gücü elinde bulunduran bu araçlar toplumun “yönlendirilmesinde” birçok etkenden daha fazla ön plandadır. Dönemsel olarak kitlelerin veya iktidarların kitle iletişim araçları üzerine hakimiyet kurmaya çabalamaları bu araçların öneminin göstergesidir. Bu hakimiyete karşıt olarak yeni toplumsal hareketler de kitle iletişim araçlarını kendi çıkarları doğrultusunda ve propaganda aracı çerçevesinde kullanmaya çalışmaktadır. Bu nedenle kitle iletişim araçlarında internet başta olmak üzere ana akım medya, alternatif medya, sosyal medya araçlarının iktidara hizmet etmeleri veya tarafsız bir kitle iletişimi oluşturmaları bakımından yeni toplumsal hareketlerin söylemlerini kamuya duyurmaları bakımından ayrı ayrı değerlendirilmektedir. Yeni toplumsal hareketlerin alternatif medya kullanımında sürükleyen ve bu konunun önemini ortaya çıkaran en büyük etken ana akım medyanın ve kitle iletişim araçlarının iktidar yapılanmaları tarafından kontrol ediliyor olmasından kaynaklanmaktadır. Bu kontrol muhalif şekilde hareket eden kitleleri alternatif yollar aramaya sevk etmiştir.

Kitle iletişim araçları [bilgisayar, internet, radyo, televizyon, gazete, sinema...] 1960 ve sonrasında sanatsal olmaktan ziyade tekellerin ayrılmaz bir parçası durumuna düşmektedir. Buna ilaveten kitle iletişim araçları totaliteryanizme olumlu işlevlerde bulunmaktadır. Nitekim ilk zamanlarda “radyonun totaliter rejimlere katkı sunma rolünün büyük olduğu gerçeği yadsınamaz bir boyuttadır” (Kızıılçelik, 2000; 235). Kitle iletişim araçlarını elinde bulunduran güçlerin kendi gerçekliklerini topluma dayatması kitle iletişim araçlarının zaman ve mekân dinlemez gücü sayesinde olmaktadır. Swingewood’a (1996; 118) göre, kitle iletişim araçları herkesin sisteme topyekûn ve tutucu bir şekilde ayak uydurmasını sağlamaz; zaten

bunu hiçbir şey sağlayamaz. Ama çatlak sesleri tümüyle bastırarak değil uylaşımın dışına düşen fikirleri garip sapkınlıklar olarak temsil ederek bir tür mutabakat iklimi oluşturulmasına katkıda bulunabilirler. Böylelikle, toplumsal düzen, kitle iletişim araçlarını etkin olarak kontrol eden, çoğu durumda da bunların doğrudan doğruya sahibi olan yönetici sınıfın ideolojik tahakkümü dolayısıyla güçlendirilmektedir (Swingewood, 1996: 118-119). Örneğin medya üzerine tahakküm kurma çabaları her iktidar döneminde gerçekleşmiştir. Medyanın, iktidarın resmi sözcülüğünü yapması demek gerçeklerin manipölasyona uğraması demektir.

Kurulu düzenin devamını sağlama noktasında kitle iletişim araçlarının önemi üzerinde duran düşünürlerden birisi Louis Althusser'dir. Althusser (2006a: 128) devleti temelde iki şekilde inceler; Devletin baskı aygıtları (hapishane, mahkeme, ordu vb.) ve devletin ideolojik aygıtları (eğitim, aile, dini, siyasal, sendikal, haberleşme, basın-yayın, kültürel aygıt). Devletin İdeolojik Aygıtları (DİA) içerisinde yer alan kitle iletişim araçlarının topluma etkisi bakımından önemli rolleri bulunmaktadır. İdeolojik aygıtlardan birisi olan kitle iletişim araçları toplumu var olan düzene eklemlenmede son derece önemlidir. Bu aygıtlar toplumda belirli bir kanaat oluşturabilirler. Toplum tam anlamıyla enformasyon bombardımanı altındadır ve her yerde dolaşan bu sersem bilgilerin doğruluğuna ya da yanlışlığına bakılmaz. Bu bilgilerin insanlara ulaşır belirli bir yargı oluşturmaları sağlanır. Oluşturulan bu yargılar düzenin belirlediği sınırlar dahilindedir ve var olan tahakkümü onaylar niteliktedir.

W. Mills'in üzerinde durduğu düşünce de bu anlamda kitle iletişim araçlarının bir kitle kültürü yarattığı vurgusudur. Mills'e (1974: 436) göre bilinen şudur ki, bütün bu kitle iletişim araçları birincil kamular arasında bildirim ve tartışmaların ufkunu genişletmek ve canlandırmaktan çok birincil kamuları kitle toplumuna dönüştürmeye yüz tutmuş bir yapı içinde 'kitle haberleşme pazarı' haline getirmiştir. Bu sözlerle, sadece, kanaatlerini açıklayanlarla başkalarının kanaatlerinin etkisinde kalanlar arasındaki oranın her gün biraz daha küçüldüğü, ya da kitlenin ilgi ve dikkatini çekebilmek için kabalaşan, basitleşen ve basma kalıp izlenimler yaratma yolunu yeğleyen kitle haberleşme araçlarının durumu belirtilmektedir. Kitle iletişim, haberleşme araçlarının bugün bir çeşit psikolojik bilgisizliğe [cehalet] yol açtığı ve bunun çeşitli görünümde ortaya çıktığını vurgulayan Mills'e (1974: 436) göre, kitle iletişim araçları, bireylerin dışındaki dünya ve sosyal gerçeklerle ilgili olarak ilk

elden ve kendi başlarına edindikleri bilgi ve düşüncelerin oranını git gide azaltmaktadır.

Mills, kitle iletişim araçlarının bireylerin dışsal dünya ve sosyal gerçekliği kavrama ve algılamalarında bir çeşit süzgeç rolü oynamanın ötesine gittiğini ileri sürmüştür. Mills'e göre ne olduğumuzu ne olmamız gerektiğini, dışa karşı nasıl görünmemiz gerektiğini benimsetebilen kitle haberleşme araçları, yeni davranışlar edinmemiz, kendimizi bize söylenen tiplere benzetmemiz yönünden de etkin olabilmektedirler. Kısacası Mills' e göre kitle kültürü oluşturtmanın temel dayanağı durumundaki kitle iletişim araçları, toplumda bireylere yalnızca bilgi ve haber ulaştırmakla yetinmez. Aynı zamanda egemen sınıfların çıkarlarına göre, bireylerin yaşam biçimlerini organize etmeye, onların düşünce yönelimlerini yönlendirmeye girişmektedir. Bu girişimin sonucunda yeni toplumsal hareketler de özellikle küreselleşme çağında seslerini duyurabilmek adına alternatif medya kanallarına başvurmaya başlamıştır. Alternatif medya araçlarının kullanılmasında ilk sırada propaganda araçları olan televizyon ve internet kanalları olmakla beraber, küresel çapta hareket aktörlerinin iletişimini sağlayan internetin gelişmesiyle alternatif medya araçları, sosyal medya olmaktadır.

Yeni toplumsal hareketlerin günümüzde talepleri karşılama noktasında oluşturdukları gelişmelerin sağlayıcısı alternatif medya şeklinde kullanılan sosyal medyanın iyi kullanılması olmuştur. Nitekim medyanın ve kitle iletişim araçlarının yeni toplumsal hareketleri etkileme işlevleri üzerinde duran Uysal'a (2016: 104) göre yeni toplumsal hareketlere etkisi bakımından medyanın beş işlevi bulunmaktadır;

- **Bilgilendirme işlevi;** herhangi bir çevre felaketi, sarsıcı bir olay veya kaza ile ilgili bilgilendirme başta olmak üzere, ülkenin veya dünyanın gündemini oluşturan bir protesto eyleminin de sunulması toplumu bilgilendirme açısından önemlidir

- **Propaganda işlevi;** kitle iletişim araçları istedikleri bir olayı olumlu veya olumsuz bir şekilde topluma sunabilirler. Bu açıdan bir çevre sorunun gündeme gelmesinde hareketten daha fazla etki yaratan kitle iletişim araçları veya medyanın bilgilendirmesi olabilmektedir. Toplumsal bir olayın medyanın sunuşuna göre iyi ya da kötü olması da propaganda aracılığıyla sunulabilmektedir.

- **Bağlantı işlevi;** kitle iletişim araçları birbirinden uzakta ve habersiz olan insanları farkında olmadan ya da kasıtlı olarak birbirine bağlayabilir. Örnek olarak Feminist hareketlerin dünya çapında kitle iletişim aracılığıyla örgütlenmesi.

- **Örnek/Model İşlevi;** medya, modern dünyada protesto veya diğer toplumsal hareket faaliyetlerinin yaygınlaşmasına yardımcı rol oynayabilir. Örneğin Gandhi'nin İngiliz işgaline karşı başlattığı sivil itaatsizlik eyleminin medya aracılığı ile sunulması ve diğer hareketler içinde örnek teşkil etmesi.

- **Yönlendirme İşlevi;** medya anlam üretme ve iletme platformlarıdır. Kitle iletişim araçları toplumsal hareket üyelerini, sempatizanlarını yönlendirebilmektedir.

Kitle iletişim araçlarının yeni toplumsal hareketlere etkisi bakımından meydana çıkan işlevleri alternatif medyanın yaratımıyla mümkün olabilmektedir. Daha önce de belirtildiği üzere ana akım medyanın iktidar eliyle devam ediyor olması, toplumu bilinçlendirme ve küresel sorunlara karşı çıkma adına yeni toplumsal hareketleri alternatif medya kanallarına yönlendirmiştir. Medyanın toplumu bilinçlendirme görevi her zaman demokratik ve bağımsız bir şekilde yerine gelememektedir. Kamuoyunu bilinçlendirme görevi ve tarafsızlığı ortadan kalkınca, muhalif medya, topluluk medyası, bağımsız medya, karşı medya, yeni medya, yerel medya, başka medya, radikal medya gibi yönelimler hegemonyanın kırılması için yeni toplumsal hareketlerin üzerinde durdukları konuları sunmuşlardır. Bunu yaparken özellikle küresel çağda yeni iletişim araçlarının kullanılması söz konusudur.

Yeni toplumsal hareketlerin küreselleşme karşıtlığı olmasına rağmen küreselleşmenin sonucu olan kitle iletişim araçlarını kendi lehlerine kullanmaları kısa sürede bilinçlendirme görevlerini de yerine getirmelerini sağlamışlardır. Bu süreç içerisinde internetin gelişimi ve sosyal medyanın bir alternatif olarak kullanımı yeni yöntemler içerisinde yer almaktadır. Çünkü yeni toplumsal hareketlerin içinde yer alan aktörler eğitilmiş ve teknolojiyi iyi kullanan insanlardan oluşmaktadır. Bu insanlar sosyal medyada devrim niteliğinde çalışmalar ortaya koymaktadır. Alternatif medya ve iletişim araçlarının kullanımında yeni toplumsal hareketler için olumlu bir sürecin başlamasını sağlamıştır. Özellikle dünya çapında etkili olan ve son dönemlerde alternatif medyanın gücünü kullanan birçok eylem meydana gelmiştir. ABD ve Batı Avrupa'da ortaya çıkan New York Wall Street'teki Occupy Eylemleri (2011), Mısır Kahire'deki Tahrir Meydanındaki devasa eylemler ve diğer bazı Arap

lkelerinde başlayan Arap Baharı (2011) eylemleri, İspanya’da “los İndignados” (2011) hareketi eylemleri alternatif medya aracılığıyla oluşmuş ve yeni nesil hareket örnekleriyle tüm dünyayı etkileyebilmiştir. Bu hareketlerdeki örgütlenmenin en büyük sağlayıcısı sosyal medya olmuştur.

Yeni toplumsal hareketler ve alternatif medya arasındaki bu ilişkinin tartişma konusu olmasındaki en büyük etken, baskıcı medya ile özgürleştirici medya arasındaki ince çizginin ayırt edici özelliğine bağlıdır. Bu ince çizgide temel beklenti alternatif medyanın eleştirel ve gerçekleri halka duyurmadaki rolü üzerinden gelişmektedir. Alternatif medya gerçekleri olduğu gibi aktarıp, ticari kayęı veya politik güçlere hizmet amacı gütmeyip, özgürce fikirlerin ifade edilmesinin zemini hazırlayabilirse o zaman topluma hizmet emiş olacaktır. Nitekim sosyal medya bu açıdan bu role soyunmuş bir yapıya sahiptir. En azından yeni toplumsal hareketlerin aktörleri sosyal medya üzerinden örgütlenirken, sosyal medya herhangi bir harekete katılma imkânı olmayan, coğrafi olarak uzak olan ve eğitim seviyesi olmayan insanları da hareketleri desteklemek için sürece katmıştır. Bu şekilde sıradan insanlar da yeni toplumsal hareketi destekleyip, toplumsal alandaki bir konu hakkında sosyal medya üzerinden destekte bulunabilmektedir. Bu şekilde alternatif medyanın ve sosyal medyanın etkisiyle hem medya yapıları hem de aktörler değişiklik gösterebilmektedir.

Alternatif medya yapısı ve aktörleri bakımından farklılık olduğunu savunan Sandoval’e (2009: 9) göre, eleştirel medya teorisi, kapitalist medyanın iki bağlantılı yönden represif (baskıcı) olduğunu göstermiştir (bir taraftan ticari karakter, diğer taraftan ideolojik karakter). Bu yüzden alternatif medya, eğer kapitalist baskıcı medyayı olumsuzlamak isterse ticari olmamalı ve ideolojiler yerine eleştirel içerik sunmalıdır. Aktörler açısından da alternatif medya teorisinde alternatif medyanın kapitalist medyadan farklı olduğu vurgulanır. Çünkü medya üretimini geniş kitlelere amaya ve medya üreticileri ve medya tüketicileri arasındaki farkı ortadan kaldırmaya çalışmaktadırlar.

Alternatif medya yapıları ve aktörlerinin değişmesi bakımından yeni toplumsal hareketlerin bu ilişkide ne kadar önemli bir payı olduğu görülmektedir. Halkın geniş desteğini almak ve bu desteği harekete geçirmek, kolektif bir politika olarak varlıklarını onaylatmak ve güç dengesini kendi amaçları doğrultusunda değiştirmek için üçüncü tarafları da dâhil ederek çatışmanın boyutunu genişletmek (Işık, 2015:

58) amacıyla yoğun bir destek sağlayan medyanın bu gücünü kullanmak, yeni toplumsal hareketleri güçlendirmektedir. Bu şekilde alternatif medyanın kullanımı ve yeni toplumsal hareket ilişkisi küresel dönemde daha fazla önem kazanmıştır. Çünkü medyanın politik güçler tarafından veya iktidarlar tarafından kullanımının en yoğun olduğu dönemde bundan etkilenmemek zor gözükmemektedir. Bu nedenle yeni toplumsal hareketler taleplerini alternatif medya kullanımı aracılığıyla geniş kitlelere yaymaya çalışmaktadır.

3.2.5. Kent Odaklılık

Kent ve kentleşme süreci ekonomik, sosyal ve teknolojik gelişmeler sonucu ortaya çıkan bir olgu olsa da kent odaklılık toplumsal hareket alanlarının gelişimiyle de ilgilidir. Toplumsal hareketler ve yeni toplumsal hareketlerin ortak özelliği kent odaklı olmasıdır. Çünkü hareketlerin klasik köylü hareketlerden farklı bir yönü vardır. Kent, örgütlenmenin geliştiği ama aynı zamanda kentleşme sonucu ortaya çıkan sorunlara tepkinin olduğu yer haline gelmiştir. Modernleşme süreciyle başlayan kentleşme, yaşam biçimlerinde olduğu gibi toplumsal yaşam biçimlerinin her alanında dönüştürücü güç oynamıştır. Rasyonelliğin düşünsel anlamda meydana getirdiği gelişmeler, aklın ön plana çıkması, dogmatik düşünenlerin sorgulanarak bilimin ön plana çıkması gelenekselden kopuşu sağlamıştır. Bu süreç sosyoloji gibi diğer sosyal bilimlerin alanının araştırma ve çalışmalarına da yansımıştır.

Klasik sosyolojinin ana konusu tarımsal veya geleneksel yapıdan sanayiye veya modern yapıya geçiş olarak öne çıkarken, sanayi ve ticari döneme geçişle bu faaliyetlerin mekânı olarak kentler, çağdaş sosyolojinin, ana inceleme konularından biri olmuştur (Yılmaz, 2003: 342). Kırsal yapı ve değerlerin değişmesi, göç ve kentleşme, çalışma ve iş dünyası, sanayileşmeye bağlı işçi sınıfının ortaya çıkması kentleşme sürecinin sonucudur. Bu sürecin oluşumunda etkili olan rasyonel gelişmeler aynı zamanda sanayide de bir dönüşüm sağlamıştır. Sanayileşmeye bağlı olarak ortaya çıkan kentleşme olgusu toplumun kırdan kente doğru bir göç yaşamasına ve yaşam standartlarının da değişmesine öncülük etmiştir.

Kentleşme süreci oluşurken insanların hayatlarında anlam ifade eden din, cemaat, etnik kimlik gibi geleneksel kültürel anlam ifadeleri, yerini ekonominin merkezde olduğu sınıfsal bir toplum yapısına bırakmıştır. Mekânın dönüşümü, gelir, güç ve saygınlık ilkesine göre toplumun dönüşümünde öncü rol oynamıştır.

Kentleşme, sanayinin gelişimi ile paralel bir yapıda gelişirken, sınıflı bir toplum yapısının da oluşmasını sağlayarak modern dönem ilk toplumsal hareket örneklerinden olan işçi sınıfının oluşmasını sağlamıştır. Güç ilişkileri açısından da kentli olmak artık para, sermaye ile iktidar olmanın önemini arttırmıştır. Toplumsal hareketlerin kimliğinde yer alan sınıf kimliği geri kalan diğer kimliklerin önüne geçmiştir. Toplumsal hareketler kentte bir araya gelen ve belirli talepler etrafında birleşen insanları hareketin aktörleri haline getirmiştir. Bu süreç küreselleşme dönemine kadar hızlı gelişmişken artık yeni toplumsal hareketlerin de var olma alanları kentler olmuştur. Son dönemlerdeki yaklaşımların birçoğu toplumsal hareket analizi yaparken, kentteki bireylerin mekânsal ayrışmalarının sınıfsal, etnik, ırksal, dinsel, kültürel ve cinsel kimlikler çerçevesinde oluştuğunu vurgulamaktadırlar.

Dünyanın en büyük kentleri içinde yer alan İstanbul'un yerleşim örüntüsüne bakıldığında yukarıda bahsedilen özelliklere göre yerleşmelerin gerçekleştiği görülmekle beraber, modern dönemde toplumsal alan ve toplumsal hareketlerin de dönüşümünü sağlamıştır. 19. yüzyılın yerleşim örüntüsü, İstanbul'da etnik ve dinsel cemaat kimliğinin belirlediği mekânsal ayrışmanın yerini, gelire ve statüye bağlı sınıf kimliğinin belirlediği mekânsal ayrışmaya bıraktığını açıkça göstermektedir (Kurtuluş, 2003: 86). Bu diğer büyük kentler için de geçerlidir. Dünyanın en büyük kentleri artık kapitalizmin geliştiği, ticaretin önemli öncüleri olduğu mekânlara dönüşmekle beraber, toplumsal talepleri olan toplulukların da örgütlenebilme ve kentin yaşam biçimi ve dinamikleri bağlamında taleplerini yerine getirebilme mekânı haline gelmiştir.

Kentsel yaşam ve toplumsal hareketler ilişkisi kentin yaşam biçimleri, kent dinamikleri açısından birbiri ile bağlantılıdır. Hızlı kentleşme sürecinin modern dönemde oraya çıkışında etkili olan sanayi sonrası sınıflı toplum yapısından farklı olarak, küresel dönemde kent kimliğine sahip, genç, eğitilmiş ve kentli insanların yeni toplumsal hareketlerin aktörü olarak sahnede yer alması bu ilişkinin önemini ortaya çıkarmaktadır. Nitekim yeni toplumsal hareketlerin aktif olmasında etkili olan sivil toplum, kamusal alan, özel hayatın tartışmaya açılması ve bu alanlara dair halkın özgürlük vurgularının artması etkili olmuştur. Dede'ye, (2018: 126) göre, kentsel sorunların giderek merkezileşmesinin etkisiyle kentsel sosyal yaşam üzerinde devlet ve diğer siyasi güçler arasındaki diyalektik rekabet ve her yapının kendi çıkarıyla kent yaşamını yeniden biçimlendirme durumu, kentsel toplumsal hareketlerin

yükselişini beraberinde getirmektedir. Kentsel yaşamın sorunları, kentlileşme, postmodern yapılara göre postmodern yaşamlar, küresel devasa büyük kentler hareketlerin merkezi haline gelmiştir.

Castells'e (Dede, 2018: 127) göre, kentsel protesto hareketleri üç ana talep etrafında şekillenmektedir. Hareketlerde ifade edilen bazı talepler devlet tarafından sağlanan kolektif tüketim biçimlerini merkeze alırken, diğer talepler kültürel kimliğin önemine ve bu kimlikle bağlantılı alanlara yoğunlaşmaktadır. En son cephede yer alan talepler ise özerk karar almayı ve öz yönetimi vurgulayan, daha ademi merkezîyetçi hükümet biçimlerini talep eden vatandaşların politik mobilizasyonunu ifade etmektedir. Dolayısıyla üç önemli talebi içinde barındıran kentsel protesto hareketleri kent yaşamını şekillendirmede önemli bir aktör olarak konumlanmak istemektedir. Kent hakkı talebiyle birlikte hareketlerin "talepkar" duruşu, değer norm, siyaset ve kültür boyutlarındaki taleplerle katmerleşmektedir. Bu nedenle kentte meydana gelen yeni toplumsal hareket eylemleri, talep çerçevesinde, kamusal alandaki görünürlüklerini artırarak mekânları iyi kullanmaktadır. Hatta kentlerde mahallelerin kurulması, yaşam biçimlerini oluşturdıkları mahallelerde sürdürmesi kentin yeni yüzünü göstermektedir.

3.2.6. İdeolojiden Kimlik Politikasına

Fransız bir kelime olan ve 'ideologie' sözcüğünden türetilen, Antonie Destutt de Tracy'in ortaya koyduğu, 1796 yılında 'fikirler bilimi' olarak kabul edilen ideoloji birçok düşünür tarafından ele alınmış ve farklı anlamlar yüklenilmiştir. Sosyolojiden siyasete, ekonomiden iktisada birçok alan üzerinde etkisi olan ideolojiler ortaya çıkmıştır. Bu açıdan ideoloji kavramına kimi zaman olumlu kimi zaman olumsuz anlamlar yüklenmiştir. İdeolojinin tek ve kesin anlamının olmamasından dolayı farklı adlandırmalar kullanılmıştır. Örneğin Eagleton (1996: 55-57) ideoloji kitabının başında on altı farklı anlama gelebilecek bir ideoloji kavramı benimseyebildiğini vurgulamıştır. İdeoloji kavramı on sekizinci yüzyılda ortaya çıkan bir kavram olmasına karşın Marx'ta (Swingewood, 1998: 96) toplumsal, politik ve ekonomik koşullarla ilişkisi anlamında bir yere oturtulmuştur. Marx toplumu fikirlerle açıklamaktan ziyade, fikirleri toplumla açıklamıştır: Fikirlerin, toplumun ve tarihin öğeleri olmaktan başka bir tarihi yoktur.

Marksist gelenekten olan bir diğ er d      r Karl Manheim'dir. Manheim'e (2004: 67) göre ideolojiler çoğu zaman yıkıcı olsalar da çoğunlukla kurulu düzeni, yani toplumsal gerçeği gözleme ve koruma görevi üstlenmiştir. Marksizm'den farklı olarak ideolojiye olumlu bir anlam yüklemeye   alı an Manheim, Marx gibi fikirlerin sosyal koşullarca   killendi  ini kabul etmiştir (Heywood, 2007: 11). Ama Marx'ın aksine, ideolojiyi olumsuz anlamlardan kurtarmaya çalışmıştır. Manheim *  deoloji ve   topya* (1960) adlı eserinde, ideolojileri, belli bir sosyal düzeni savunmaya hizmet eden düşünce sistemleri ve bu düzendeki baskın ya da yönetici grubun çıkarlarına kabaca ifadesi olarak tanımlamıştır. Yine bu bağlamda Marksist olan Althusser ideoloji hakkında çalışma yürütmüş ve *Devletin   deolojik Aygıtları* isimli eserinde ana hatlarını benimsediği düşüncelerini vurgulamıştır. Bu eserde ideolojinin maddi bir pratik olduğunu vurgulayarak Marksist ideolojinin maddi pratik olarak kabul ettiği düşünce yapısına katkıda bulunmuştur.

Antony D. Smith'in modernliğin küresel bir hal aldığı bir dönemle beraber değişimin kaçınılmaz olduğunu ve artık modernliğin bir sonucu olarak, değişimin ilerlemeci bir yaklaşımla olacağını savunur. Bilimsel devrimlerin olduğu bir dönemde bilim ve ideoloji kavramlarını bir arada görmek mümkün olmaktadır. Çünkü bilimde yaptığı devrimlerle beraber toplumsal alanda birçok değişmeye öncülük etmiştir. Bilim ideoloji ilişkisini ele alan Mardin (2008: 17) ideoloji ile bilim arasında fark olduğunu, en açık fark olarak bilimin formel bir yaklaşım sergilediğini, ideolojinin ise genel olarak formel bir yapıdan ziyade kendi içinde bir mantığa sahip olduğunu bu mantığın, duyguların veya   killenmemi   arayışların mantığı olduğunu vurgular.

  deolojinin kültürle yakın ilişki içerisinde olduğunu vurgulayan Mardin'e (2008: 18) göre, düşünce içinde var olan bir gerçeklikle ideoloji ve kültür yakın ilişkileri olan bir   er  eve çizer. Kültürle i   i  e olması ideolojinin kültür mekanizmasına göre   killenmesi ve geleneksel 'toplum haritaları'nın modern çağlarda faydalarını yitirmelerinin sonucu olmakta ve yeni bir toplum anlamları 'haritası' türetme çabası olarak görülmektedir.   deolojinin ilk ortaya çıkışı ile birçok unsuru etkilediği konusunda, birçok düşürün vurguladığı gibi ideoloji, kültür, bilim, sosyal hayat, bireylerin benimsediği fikirle hep i   i  e olmuştur. Bu i   içelik ideolojinin zaman içerisinde gerek ilerleme gerekse gerileme anlamında bir değişim dönüşüm geçirmesine etki etmiş olmasına rağmen, son dönemlerde yeni toplumsal

hareketlerin kimlik vurgusuyla ön plana çıkması, ideolojiden kimliğe doğru bir evrilme süreci olduğunun göstergesi olmuştur. Daha önce sınıf temelli hareketler ideolojik yaklaşımlar sergilerken, yeni toplumsal hareketlerin sınıf temelli olmaması, ekonomi vurgusundan ziyade alternatif yaşam, kimlik ve insan hakları ile çevreci yaklaşımları ön plana çıkarması, hareketler noktasında bir dönüşüm sağlamıştır. Bu dönüşümün belirleyicisi artık yeni toplumsal hareketlerin kimlik vurgusu olmuştur.

Yeni toplumsal hareketler artık geçmişin katı ideolojik standartlarına aykırı olarak, hoşgörülü ve çoğulcu bir yapıda şekillenmiş olup geleneksel siyasi partilere de karşıdır. Bunun ana nedeni bu partilerin hem çıkar temelli ve dar yönelimli olmaları hem de bürokratik, merkeziyetçi, yozlaşmış ve antidemokratik olmalarıdır. “Yeni toplumsal hareketler çıkar amaçlı olmaktan çok yaşam politikasına ve kimlik sorunlarına yönelik, katı örgütlü yapıları olmayan, merkezsiz, yerel ve gevşek yapılardır. Maddi amaçlar yerine kültür ve duygular alanına yöneliktir. Ayrıca barışçıdır ve devletle daha az ilgilidir” (Yılmaz, 2003: 374). Devletle daha az ilgili olmaları katı ideolojik yapılardan kopuşu sağlamıştır. Bu durumda yeni toplumsal hareketler her alanda öznenin kendini ifade ettiği daha spesifik kimlik alanlarına yönelimi sağlamıştır.

Kimliğin ideolojiye oranla farklı bir değişkenlik göstermesi, yeni toplumsal hareketlerin belli bir ideolojiye hizmet etmekten ziyade kolektif bilinçle hareket edip kimlik anlamında talep yönelimli olması, kimliğin yeni boyutunu da göstermektedir. Kimlik de ideoloji gibi artık klasik bir yapıda değildir. Örneğin klasik kolektif kimlikler, ulus kimlikler ya da milliyetçiliklerden farklı bir kimlik ve benlik süreci oluşmaya başlamıştır. Sosyalist ve milliyetçi hareketler şeklinde ayrılan hareketlerin 21. yüzyıla girerken çökmeye başlaması ve bu hareketlerin çöküşü doğal olarak kimlik konusunda da bir dönüşümün sağlanmasına neden olmuştur.

Kimlik konusunda dönüşümleri çeşitli gelişmelerle ele alan Kalouche ve Mielants’e (2008: 243) göre, “kimlik” terimi Amerika’daki yurttaşlık hakları hareketi, feminist hareket ve yeni radikal çevreci hareketler eylemlerinde görünür olmuştur. Kimlik bu hareketlerin pek çoğunda baskı karşıtı mücadeleleri, dünya sisteminin yerleşik hiyerarşilerini ve sömürü mekanizmalarını hedef alan sistem karşıtı eylemlilik ile karmaşık bir biçimde ilişkilenen bir hareketler silsilesine dönüşmüştür. Bu şekilde kimlik artık ideolojiden çok talepleri yaşıtan bir sürecin önünü açmıştır. Bu nedenle kimliğin

hareketler özelinde ideolojiden daha çok vurgulanmaya başlanmasının sebebi, ortaya çıkan yeni toplumsal hareketlerin kimlik yönelimli yaklaşımlarıdır. Bu nedenle ideolojik sınıfsal yapının veya ulusal ideolojilere sahip örgütlülüğün dışında, kolektif beraberlik ve taleplerini kimliklerle ön plana çıkaran hareketler yeni hareketler olarak meydana çıkmaya başlamışlardır.

3.3. Yeni Toplumsal Hareketlerin Aktörleri

Eski ve yeni toplumsal hareket ayrımı yapılırken, sanayi devriminden 1960'lı yıllara kadarki süreçte, merkezinde ekonomik eşitlikçi hak talepleri bulunan sosyal hareketleri klasik toplumsal hareketler, bu tarihten sonra ortaya çıkan, sosyal sorunları ve talepleri dile getiren sosyal hareketleri ise yeni toplumsal hareketler olarak adlandıran birçok teori bulunmaktadır. Farklı konulara değinmeleri ve dönemsel olarak ayrılmaları bakımından sınıflandırılan toplumsal hareketlerin yeni olmasını sağlayan etkenler aktörleri bakımından da değişiklik göstermektedir. Yeni toplumsal hareketlerin aktörleri ile eski toplumsal hareketlerin aktörleri eyleme katılım biçimleri ve talepleri konusunda farklı özelliklere sahiptir. Klasik hareketlerin aktörleri genellikle işçi sınıfının olarak tanımlanırken, yeni toplumsal hareketlerin aktörleri kültürel sermayeleri nedeniyle, etnik, kültürel, dini ve cinsel kimliklere vurgu yapılan orta/üst sınıflara mensup bireyler olarak tanımlanmaktadır.

Yılmaz'a (2003: 372) göre, sınıf yapısından kopuş keskin olmasa da izledikleri yöntemlerle yeni sosyal hareketlere Marksist işçi sınıf özelliğine sahip hareketlerden daha çok kültürel alanlara vurgu yapanlar katılım sağlamaktadır. Ayrıca genç kuşağın yaşlı kuşaktan, geliri yüksek olanların fakirlerden, bilişsel yetenekleri gelişmişlerin gelişmemişlerden, kendini solda tanımlayanların merkezde ve sağda tanımlayanlardan daha çok katıldığı görülmektedir. Buradaki farklılık kültürel simgesel ve sosyal etkenler gibi birçok etkeni içinde barındırmaktadır. Sadece ekonomi temelli olmadığı gibi, sadece işçi sınıfı aktörleri şeklinde de ilerlememektedir.

Bu yaklaşımdan yola çıkarak eski ve yeni sosyal hareketlerin aktörleri arasında bazı farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Melluci (Çayır, 2016a: 16), eski tip sosyal hareketlerin aktörlerini tarih sahnesinde duruma göre kahraman ya da hain rolüne soyunan fakat daima büyük ideallere yahut dramatik bir kadere yönelmiş, trajik

kaderler olarak resmeder. Burjuva toplumunda katı bir şekilde sınırlandırılmış kamusal alan, sanayi toplumunda işçi problemlerini içine alarak genişlemişti fakat günümüzde insan tecrübesinin her sahasına doğru bir genişleme göstermektedir.

Günümüzde özel yaşamın ve neredeyse tüm kültürel alanın siyasetin kapsamına girdiğini ve özel alanın her zamankinden daha fazla kamusal alana dönüştüğünü ve böylece de toplumsal hareketlerin temelini oluşturduğunu belirten Touraine (Işık, 2015: 36), toplumsal aktörlerin artık bireysel davrandıklarını, kendi özgürlüklerini, iktidar ve hegemonya araçları tarafından bastırılmadan “kendileri olabilmek” hakkını istediklerini belirtmektedirler. Bunun sonucunda yeni toplumsal hareketlerde özne ön plana çıkmıştır. Cohen’e (2016: 668) göre, öznenin kendini keşfi sonrası artık temel siyasal problemler doğrudan özel hayat ile ilgili olmaya başlamıştır. Özel hayatın ön planda olmasından kaynaklı özne nüfus politikası, doğum ve üreme, cinsel hayat ve özel yaşam gibi daha spesifik konulara yönelmiştir. Bu yönelimler üst düzey bir hayat standardı isteyen bireylerin desteğini almıştır. Yeni sosyal hareketler yeni orta sınıftan (genç nesil ve eğitim düzeyli gruplar) destek bulmaktadır. Eski hareketlerden farklı olarak eşitlik, farklılık, katılım ve kimlik inşasına yoğunlaşmaktadır.

YTH aktörlerinin eğitilmiş olma düzeyleri aynı zamanda mesleki konumlarıyla anılmalarını ve bu meslekleriyle hareketlere katılım sağlamasını etkilemiştir. Yeni toplumsal hareketlerin aktörlerinin farklı meslekler ve uzmanlık alanlarına sahip olması, hareketlerin taleplerine, eylemlerine ve politikalarına yansımaktadır. Bu süreçte hareketlerin teorisyenleri yeni toplumsal hareketlerin aktörlerini eğitilmiş, zengin ve kâr amaçlı sektör dışındakilerden oluşan yeni orta sınıfla ilişkilendirmenin yanlışlığını vurgulamakta, bu kesimlerin basit bir şekilde hizmet sektöründen veya belirli özelliklere sahip sınıf kesitleri olmadığını açıklamaktadır (Jaspers, 2000: 200). Çünkü temel mesele sadece ekonomik yönelim değildir. Her ne kadar Yeni toplumsal hareketlerin açıklanmasında kullanılan ekonomi temelli çözümlemelerin temel vurgusu bu hareketlerin ekonomik temelli olabileceğine dair olsa da bu yaklaşım klasik sınıf hareketleri için uygun gibi gözükebilir fakat yeni toplumsal hareketler için geçerli değildir. Çünkü “... bugün kadın, çevre, barış, hareketi gibi pek çok harekete katılanların en alttakiler olmak yerine daha varlıklılardan oluşması” (Yılmaz, 2003: 372) ekonomik temelli savları çürütür niteliktedir. Eğitilmiş ve orta sınıf niteliğinde olan aktörlerin maddi kaygıları da çoğu zaman olmayabilmektedir.

Yeni toplumsal hareket aktörleri genellikle aydın, entelektüel ve iyi eğitim almış insanlardan oluştuğu için, temel mesele yaşam standartlarıyla ilgilidir. Yaşam biçimleri, iyi bir hayat ideali ve bunların içinin sanatsal olarak doldurulması, insan haklarına saygıyla ve kültürel yaklaşımlarla şekillenmektedir. Bu nedenle YTH'lerin önemli bir özelliği entelektüel, aydın aktörleri olması ve kültürel, sanatsal birikimlerini eylemlere yansıtması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bunun sonucunda protestolarda kitap okuma, müzik aleti çalma veya tiyatro oyunu gibi özgün eylemler ortaya çıkmaktadır (Dede, 2018: 111). Aktörlerin bu özellikleri doğal olarak eylem biçimlerine yansımakta, yeni eylem biçimleri ortaya çıkmaktadır. Bu eylem biçimleri eski hareketlerin eylem biçimlerinden kopuşu sağlamaktadır. Müzikle eylem yapma, şarkı söyleme, mizah üretme, tiyatro, halay, dans, kitap okuma gibi farklı eylem biçimleri aynı zamanda şiddetten uzak olduklarını da göstermektedir. Bu açıdan bakılınca şiddetten uzak aktörlerin ortaya çıktığı da görülmektedir. Bu nedenle YTH'lerde talepler durma, sessizlik, zincirleme, fener alayı ve ibadet etme gibi şiddet dışı özgün taktiklerle ifade edilmektedir.

Yeni toplumsal aktörlerin temel bir özelliği şiddete çok başvurmamalarıdır. Şiddet karşıtlığı yeni toplumsal hareket aktörlerinin temel özelliği haline gelirken, sivil itaatsizlik, pasif direniş gibi eylem biçimleriyle, yeni toplumsal hareketlerin eylemleri de şiddet içermeye gayret göstermektedir. “Yüksek” dini, ahlaki veya siyasi ilkelere atıfta bulunarak meşrulaştırılan bir yasa ihlali (Heywood, 2007: 407) şeklinde gelişen sivil itaatsizlik eylemleri içinde yer alan Gandhi'nin (1869-1948) Satyagraha (hakikatte ısrar) direniş içermeyen yöntemleri, D. H. Thoreau (1917-1862) ve Martin Luther King'in (1929-1968) öncülük ettiği eylemleri, şiddet karşıtlığında ısrarın temel göstergeleri olmuştur. Bu nedenle yeni toplumsal hareketlerin devleti ele geçirme tarzında bir yaklaşımı olmadığı gibi, aktörleri de şiddete veya silaha başvuran türden yaklaşımlardan kaçınmaktadır. Zaten katılım itibari ile de aktörler çoğu zaman sosyal medya üzerinden destekçi olan, dünyanın herhangi bir yerinde sıradan bir insan olarak hayatını yaşarken internet aracılığıyla eyleme destek veren aktörler haline gelmişlerdir. Bu nedenle yeni toplumsal hareketlerin aktörleri bilgi ve teknoloji çağına ayak uydurmanın yanı sıra talepleri kimlik, yaşam tarzları ve kültürel kodlar ile ilgili olduğu için farklılık göstermektedir.

Yeni toplumsal hareket aktörleri olarak teknolojik farklılık ve yeni yaşam biçimine hâkim olma bakımından ele alınması gereken bir diğer özellik Z kuşağıdır.

Yeni toplumsala hareket aktörlerinden olan Z kuşağı, diğer kuşaklardan farklı olan özellikleri bakımından ele alınmalıdır. Her kuşağa özgü olan eşsiz deneyimlerin toplumsal değişime olanak tanınması (Marshall, 1999: 439) göz önüne alındığında Yeni toplumsala hareketlerin aktörleri bakımından çağımızın önemli bir değişikliğinin Z kuşağı kapsamında ele alınması önemlidir. Günümüzde kuşak farklılığı için yapılan kuşak ayrımında yeni toplumsal hareket aktörleri bakımından üzerinde durulması gereken ve günümüzün önemli bir kuşağı olan Z kuşağı, bu dönemin hâkim değerleri kültürü ve yaşayış biçimi üzerinde söz sahibi olan, teknolojiyi kullanma yeteneği yüksek, ülke siyasetlerinde söz sahibi, bilgi ve donanım olarak güçlü, dünya sorunlarına teknolojik becerileri ile dikkat çeken, zeki ve hırslı bir kuşak haline gelmiştir. Yeni toplumsala hareketlere katılım noktasında Z kuşağı önemli bir aktördür. Z kuşağıyla beraber yeni toplumsal hareket aktörleri artık gündelik hayatta özneler olarak direniş alanı yaratmaktadır. Z kuşağı sadece yeni toplumsal hareket aktörlerine özgü olmasa da bu süreci etkileyen birçok aktörü içinde barındırmaktadır.

3.4. Gündelik Hayat ve Direniş Alanı

Gündelik yaşam kendi kendine devam eden bir süreç içinde sürekli tekrar eden rutin yaşam biçimlerinden, günlük sergilediğimiz davranış biçimlerimize, kültürel kodlarla hareket edilen süreçlere ve yaşam kurallarına uymaya kadar her gün tekrar eden bir süreci ifade etmektedir. Aslında günlük hayatımızdaki tüm temalar, sorunlar, eylemler, davranış biçimleri, yaşam tarzları, iktidara karşı eylemler, kurallara uyma, yeme içme veya kültürel kodlara uyma, doğa ve hayvanlarla olan ilişkimiz, ekonomik veya siyasi tavırlarımız, sağlık alanı ile ilgili politikalarımızın hepsi içinde bulunulan zamanda hayatımızı anlamlandırmaya etki etmektedir. Esgin'e (2018b: 338) göre, gündelik hayatın gerek iktidar yapıları ve ilişkileri ile olan bağıntısı, gerek bireyi edilgenleştirici ve koşullayıcı değerlerle iklimine yataklık eden uzamsal niteliği ve gerekse gündelik hayatta anlamın üretimi ve yeniden üretimi bağlamında ilettiği simgesel anlamlar oldukça önemlidir.

Gündelik hayat modern çağa birlikte kapsayıcı olan ve özgürleştirici yapısını kaybetmiş, devrimci hareketlerin gerçekleştiği genel bir yapıdan, farklı üslupların ve kimliklerin birbiriyle mücadele ettiği bir alana dönüşmüştür. Bu sürecin gelişmesi iktidar yapılanmaları, üretim süreçleri, tüketim kültürü, bütüncül yaklaşımları

tarafından kuşatılan öznenin kendini var ettiği alanı yaratma sürecine doğru bir evrilme söz konusu olmuştur. Bu evrilme sürecinde toplumsal değişimin gerçekleştiğini, bu değişimin öncülüğünün de gündelik hayatta anlamlandırma sürecini ortaya çıkaran öznenin eylemlerinin önem kazandığını vurgulayan teoriler de ön plana çıkmıştır. Bu süreci teorileştiren birçok düşünür de bu sürece dair fikirler geliştirmiştir. Marshall'a (1999: 288) göre, Erving Goffman'ın, insanların gündelik yaşamda kendilerini nasıl sunduklarını analiz etmeye yarayan teatral bir metaforu yansıtan dramaturjik çalışması; Harold Garfinkel'in insanların gündelik yaşamlarını sürdürdüğü prosedürlerde odaklanan etnometodolojisi; gündelik bilincin analizi ve oluşturulmasına felsefi bir temel sunan Alfred Schutz, Thomas Luckmann ile diğerlerinin fenomenolojisi; Henri Lefebvre'in kapitalizmdeki gündelik yaşamın baskıcı çelişkilerini irdeleyen eleştirel kuramı; Michel de Certeau'nun gündelik hayat pratiklerinin uygulanması yaklaşımı gündelik hayat teorisine öncülük etmektedirler.

Gündelik hayat konusunun geniş alandaki çözümlenmesinden ziyade bizim için önemli olan gündelik hayatın anlamlandırılma süreci ve bu anlamlandırma sürecinde öznelere oynadıkları rollerin yeni toplumsal hareketlerle olan ilişkisidir. Gündelik hayatın yeni toplumsal hareket alanı ile ilişkilendirilmesindeki temel amaç, sosyolojik olarak yapısal işlevselci yaklaşımların makro açıklamalarına karşın, gündelik hayatın yapı-fail düalizminde failin, öznenin, eylemin ön plana çıkmasından kaynaklanmaktadır. Öznenin eylemlerinin gündelik hayatta kazandığı anlamlar toplumsal yapı içinde hayatı anlamlandırma sürecinin de önünü açmaktadır. Esgin'e (2018b: 374) göre sosyolojik yaklaşımlar itibari ile de sadeleştirerek ifade edecek olursak, yapı-fail ikiliği problemi, sosyolojinin sosyal yapıları konu edinmesi gerektiğini vurgulayan teorilerle, sosyolojinin, insan eylemlerini incelemesi gerektiğini öne süren teorilerin karşıtlığı sonucunda gelişmiştir. Yapı merkezli teoriler öznenin eylemlerini göz ardı eden bir yaklaşım izlemektedir. Nitekim yapısal işlevsellikle başlayan yapı merkezli teorilere alternatif şekilde ortaya çıkmış olan fenomenoloji ve etnometodolojinin öznenin eylemlerine odaklanan yaklaşımları gündelik hayatta anlamlandırılan davranışların önemini ortaya çıkarmıştır. Özne temelli ortaya çıkan ve failerin anlamlandırdıkları sürece önem atfeden teoriler bireyin dünyası, benliği, bireyler arası etkileşimler ve davranış gibi mikro ölçekli konulara önem verip sosyal dünyayı anlamlandırma süreci üzerinde durmaktadır.

Sembolik etkileşimciliğin fenomenoloji ve etnometodoloji süreci üzerinden geliştirdiği, Amerikan sosyoloji örneklerinin de desteklediği sosyal süreci anlamlandırma, özneye anlam atfetme, gündelik hayatta eylemleri mikro düzeyli açıklanma süreçleri tamamıyla gündelik hayattaki davranışları ve eylemleri anlamlandırma süreci üzerinden gelişmiştir. Bu açıdan Esgin'e (2018a: 19) göre, gündelik hayat tüm insan eylemleri ile derinden ilişkilidir ve onları farklılıkları ve çatışmaları ile kapsar. Bağları ve ortak zemini onların birleşme yeridir. Gündelik hayat her insanın var oluşunda şekil alan yani insanı insan yapan ilişkilerinin toplamıdır. Burada her zaman kısmi ve eksik olan dostluk, arkadaşlık, sevgi iletişim kurma ihtiyacı, oynamak vb. belirli davranışlara karşı gündelik hayat; toplumsal olan her şeyi harekete geçiren ilişkiler olarak düşünülmüş ve ifade edilmiştir.

Küreselleşme ile başlayan hayatın dönüşümü toplumsal ilişkilerde de değişiklikler meydana getirmiştir. Küreselleşme bizim gündelik deneyimlerimizin doğasını kökten bir biçimde değiştirerek, tüketim kültürünün desteğiyle hayata yeni anlamlar katmaktadır. Giddens'a (2012: 101) göre, küreselleşme döneminde yaşadığımız toplumlar ciddi dönüşümler geçirirken, bu toplumların altında yatan yerleşik kurumlar da konumlarını yitirmiştir. Bu bizi, aile, toplumsal cinsiyet rolleri, cinsellik, kişisel kimlik, öteki insanlarla ve bizimle olan ilişkilerimiz gibi yaşamımızın kişisel ve mahrem yönlerini yeniden tanımlamaya zorlamaktadır. Bu tanımlamaların oluşturulmasındaki temel etken de artık genelden özele, toplumsaldan bireye doğru bir değişimin söz konusu olmasıdır. Çünkü artık çalışmalar toplumun genelini kapsayan ekonomi, aile, eğitim, din, devlet konularından daha spesifik konular olan birey odaklı konulara doğru yapılmaya başlanmıştır.

Gündelik hayat ile ilgili çalışmalar artınca hayatın çözümlemeleri de artmaktadır. Şentürk'e (2018: 236) göre, gündelik hayat artık gündemine dünün içinden çıktığı halde bugünün başkalaşan, sabitlik içinde bir devingenliği bulunan gündelik hayat, sokak ya da meydanlarda gerçekleştirilen protesto hareketlerine katılanların duygularını, yorgun bir şekilde mesaisini tamamlayan bir çalışanın eve dönüşteki iç sessini kısacası toplumsal hayattaki tüm ilişkileri içermektedir. Bu, iktidarla olan ilişkimizden, devlet birey ilişkisine, insanlar arasındaki sosyal ilişkilerden psikolojik süreçlere kadar hayatın tümüne yansımaktadır.

Gündelik hayat ile ilgili çözümlemeler sunan Lefebvre ve Certeau'nun fikirleri, Marksist bir yaklaşımla gündelik olanla özgürlük ilişkisini sorgulamaktadır. Lefebvre

ile gündelik hayat kavramının kazandığı yeni anlam, teorik alandan pratiğin alanına, yaşanmış olanın alanına kayar. Yaşanmış olanla kastedilen şey, artık modern dünyada büyük ölçüde tüketim toplumu, kültür endüstrisi ve reklamcılık tarafından yönlendirildiği düşünülen gündelik hayatın radikal biçiminde ve devrimci istikamette dönüştürülmesinin zorluğudur. Başka bir deyişle, büyük ölçüde manipülatif, yabancılaştırıcı ve yanılsamalı bir evren yaratan bilinç endüstrilerinin nezareti altında, özgür ve yaratıcı edim ve uygulamalarla gündelik hayatın yeniden üretilmesinin zorluluğu (Köse, 2018: 308) ortaya çıkmaktadır.

Certeau'nun *Gündelik Hayatın Keşfi* eserinde ortaya koyduğu çalışmanın sonucunda direniş ve mücadele ilişkisinin ele alındığı “erk ve güç ilişkilerinin tartışıldığı bir yer olarak” gündelik hayat tanımlaması bu zorluklara karşı gelmenin yeni adı olmuştur. Lefebvre'ci düşüncede “sürekli değişmeyi ve başkalaşmayı istemenin yeri” olarak kavramsallaştırılan gündelik hayat, içerdiği dinamizmle birlikte, toplumsal yaşamın örgütlenme biçimlerinin ve toplumsal değişimin de temelini oluşturur (Köse, 2018: 339). Toplumsal değişimin temelini oluşturduğu bu düşünceye göre de toplumda iktidar, üretim ve tüketim tarafından kuşatılan özne özgürleşme ve var olma düşüncesi çerçevesinde değişime ayak uydurarak gündelik yaşamın pratiklerinde söz sahibi olmaya çalışmaktadır.

Toplumun dönüştürülmesinde özellikle gündelik hayata müdahale modernleşme sürecinin başlangıcında oluşmaya başlasa da geline nokta bu müdahale anlayışı artmıştır. Farklı kimliklerin mücadele alanı haline gelişmiş olan gündelik hayatta, küreselleşmeye bağlı olarak ortaya çıkan hayat müdahaleleri, bu müdahaleler sonucu ortaya çıkan kimlik, kültür, cinsiyet, ekonomi, çevre, insan hakları sorunları bir tepkinin oluşmasına neden olmuştur. Gündelik hayatta bir direniş alanının oluşmasına neden olan hayat müdahaleleri, yeni toplumsal hareketler özelinde geniş bir alana yayılmıştır. Michel de Certeau'nun taktikler ve stratejiler şeklinde kavramsallaştırdığı direniş yaklaşımı, yeni sosyal hareketlerin gündelik hayattaki direnişlerine dair fikir vermektedir. Gündelik hayat artık direniş alanıdır. İktidarın kuşatması altında olan, Foucault'nun vurguladığı şekliyle Panoptik sistemler tarafından denetlenen hayatın denetleyebilme özelliğinin genişlemiş olması ve nüfus politikasından cinselliğe, bedene müdahaleden sosyal hayatın her alanına müdahale edebilen iktidar her yerdedir. İktidarın her yerde olması demek gündelik

hayatı kuşatmış olması demek olsa da Foucault'ya (2005) göre direniş de her yerdedir.

Yeni toplumsal hareketlerin gündelik hayattaki tüm politikalara karşı geliştirdiği direniş, gündelik hayatın dönüştürülmesine karşı geliştirilmiştir. Modernlik veya Postmodernlik tek bir gelişme sağlamamaktadır. Artık farklı coğrafyalarda meydana gelen modernlik süreçleri yurttaşlığın dönüştürülmesini de etkilemektedir. Kimliklerin çok hızlı bir şekilde değiştiği bu süreçte kamusal alan, sivil toplum ve özel hayat tartışmaları ön plana çıkmıştır. İlk olarak 1968'de başlayan yeni toplumsal hareketler dalgası özel hayata müdahaleden kamusal alanda görünür kılmaya, barış hareketlerinden çevre hareketlerine, ekonomik politikalara itirazdan gelir dağılımına, feminist hareketlerin öncülüğünde cinsiyet tartışmalarından insan hakları söylemlerine kadar, günlük hayatta özneleri ve toplumları ilgilendiren her alanda bir politika geliştirmiştir. Bu politikaların gelişmesinin sağlanmasında da iktidarların izledikleri politikalar söz konusu olmuştur. 1990 ve sonrasında küreselleşmenin de tek kutuplu yapısı gündelik hayata müdahaleyi geniş alana yayınca yeni toplumsal hareketler de bir direniş alanı yaratmıştır. Çünkü bireyi ve yaşam alanını kuşatan küreselleşme, kapitalizm, neo-liberal politikalar ve tüketim kültürü çok boyutlu ve çok güçlü bir şekilde yayılmakta, Foucault'nun vurguladığı şekilde iktidar hayatın her alanını kuşatmaktadır. Bu kuşatma içinde yaşamın her alanında var olan iktidar ilişkileri artık günlük rutinleri kontrol edince, gündelik hayatta direniş alanı genişlemiştir. Tam da bu noktada gündelik hayatın önemi ortaya çıkmaktadır.

3.5. Sembolik Bütünleşme ve Kimlik Oluşumu Çerçevesinde Yeni Toplumsal Hareketlere Katılım

Kimlik tanımı, kimliğin çeşitli boyutları ikinci bölümde detaylı bir şekilde ele alındı. Bu bölümde sembolik bütünleşmeyi sağlayan, hayatı ve eylemleri anlamlandıran, anlamlı bir bütünsellik içinde öznenin de kimlik oluşum sürecini etkileyen bir tanımlama üzerinden hareket edilmektedir. Sembollerin hayatımızda ifade ettiği anlamların yaşayış biçimlerimizin de bir özelliği olduğu üzerinden başlatılan tartışmalarda temel vurgu, sembolik bütünleşmeyi sağlayan şeyin sadece kültürel kodlar mı yoksa benlik süreci mi olduğuyla ilgilidir. Bu bölümde yeni toplumsal hareketlere katılımın kimlik boyutu vurgulanırken özellikle sembolik

bütünleşmeyi sağlayan araçlar ele alınmaktadır. Semboller ve işaretler, yaşam şekilleri, giyim tarzı, inanç biçimleri, ideolojilerden sıyrılıp yeni bir boyut kazanmıştır. Anlamli bir bütünleşme sağlanması için artık sembolik etkileşimciliğin vurguladığı yaklaşımlar önem kazanmıştır. Gündelik hayat sosyolojisinde de temel vurgu olan benlik oluşturma süreçleri ve bu süreçlere katkı sunan anlamli eylemler söz konusudur.

Herbert Blumer'ın 1969 yılında geliştirdiği sembolik etkileşimcilik yaklaşımı “toplumsal huzursuzluk, hareket kültürü ve kimlik boyutların odaklanan sembolik etkileşimcilere örnek teşkil etmektedir” (Buechler, 2000: 16). Eylemler ve sembollerden yola çıkarak sembolik etkileşimden yararlanan Blumer, insanların dünyaya ve nesnelere yükledikleri anlamlara göre hareket ettikleri, bu anlamların etkileşimle ortaya çıktığı ve bu anlamların yorumlama sürecinde yaratıldığı, sürdürüldüğü ve dönüştürüldüğü yönündeki üç temel varsayımdan hareket eder” (Buechler, 2000: 24). Hayatın yorumlanıp anlamlandırılması, kimlik süreci üzerinden sürdürülmesi ve nihai olarak yeni bir yaşam biçimi şeklinde dönüştürülmesi üzerinden devam eden süreç, yeni toplumsal hareketlere katılan tüm katılımcıların benimsedikleri yaklaşımlardır.

Bu başlık altında özellikle harekete katılım sağlayan aktörlerin özellikleri ele alınmaktadır. Harekete destek verenler, harekete sempati duyanlar, tarafsız olarak yaşayanlar ve harekete karşı olanlar üzerinden başlatılan bu yaklaşımda her aktörün kendine ait bir dünya oluşturduğu görülmektedir. Bu dünyanın oluşturulmasında en büyük etken, kimliğin dönüşümünde rol oynayan benlik süreçlerinin özneyi var etme çabası olmuştur. Çünkü öznenin eylemlerini anlamlandırması artık harekete olan bağlılığı sağlayacak, ardından hareketin bir temsilcisi olarak yeni bir kimlik türü yaratacaktır. Çevreci olmak, barış yanlısı olmak, farklı cinsel tercihlere sahip olmak, postmodern olmak, yeni sanat akımının bir temsilcisi olmak, kısacası yeni bir kimlik üretme süreci bu dönemin temel özelliği olmuştur.

Hareketler açısından düşünüldüğünde kişilerin iletişiminin sağlanmasında etkili olan semboller, iletişimin güçlenmesini sağlamaktadır. Şenol'a (2017: 103) göre, sosyal davranışın özü, anlamli bağlantılardır. Ferdin şuurlu ve düşünen insan olarak yerine getirmek zorunda olduğu faaliyetler şahsiyetin gelişimi ve diğer fertlerle sembolik etkileşim vasıtasıyla olur. Bu semboller kimi zaman duygusal bir süreç, duygusal bir bağ, kimi zaman da ortak çıkarlar olabilmektedir. Ama soyut veya

somut ne olursa olsun ortak özellik bunların anlamlı olmasıdır. Bu anlamın yaratılması çerçevesinde Şenol'a (2017: 107) göre Mead'ın 'kendi ile etkileşim' olarak adlandırdığı yaklaşımda, insanlar, diğerleri ile kendi hareketlerini planlama ve ayarlamaya izin verirler. Böylece gerekli olan şey insanın sosyal dünyasını oluşturan anlamları olan nesnelerden oluşmuş olduğu değil, nesnelerin anlamlarının insanın hareket planlarının altında yattığı önermesidir.

Sembolik bütünleşmeyi sağlayan anlam dünyalarının varlığı, yeni bir kimlik, yeni bir benlik sürecini ortaya çıkarmaktadır. Bu sürecin sembolik etkileşim kuramları çerçevesinde açıklanmasını sağlayan Mead, Blumer ve Cooley'in çalışmaları özneler arası etkileşimin önemini vurgulamakla beraber, özenin kendi ile olan iletişimi ve kimlik oluşturma boyutunu da gözler önüne sermektedir. Sembolik etkileşimin bütünleşmeyi sağlayan ilişkileri açıklama gayreti, benlik ve kimlik oluşumunda özenin anlam dünyasını açıklamada da öncü olduğu görülmektedir. Yeni toplumsal hareketlere katılım bu nedenle bu bütünleşmenin sağlanmasında gizlidir. Yeni toplumsal hareketlerin anlaşılması için hareket aktörlerinin anlam dünyalarının anlaşılması gerekmektedir. Nitekim makro sosyolojiden mikro sosyolojiye doğru geçişte üzerinde durulan bu yaklaşımın da temel amacı öznelerin anlam dünyaları ile kimlik oluşumlarının anlaşılmasından geçmektedir. Bu sürecin yeni bir kimlik oluşumu olarak ortaya çıkışının anlaşılması için bundan sonraki başlıkta yeni toplumsal hareketlerde kimlik anlayışı ele alınmıştır.

3.6. Yeni Toplumsal Hareketlerde Kimlik

Kimlik konusunu ikinci bölümde genel hatlarıyla incelemiştik. Yeni toplumsal hareketler bu bölümde kimlik ve hareket ilişkisi bakımından ele alınmaktadır. İkinci bölümde vurgulandığı üzere kimliğin geleneksel dönemlerde ve modern dönemlerde ifade ettiği anlamlara ek olarak hareketler açısından kimliğin tanımlandığı süreç farklılaşmaktadır. Hareket kimliği, grup aidiyeti ve kolektif kimlik, güçlendirme olarak kimlik, strateji olarak kimlik, hedef olarak kimlik, yeni toplumsal hareketleri açıklamak için ele alınabilecek başlıklardır. Klasik kimlik tanımından daha fazlasını ifade eden bu başlıklarda temel amaç, yeni toplumsal hareketlerin kimlik ile olan bağlantısında grup ve bireyin ilişkisini ele almak olmuştur. Sosyolojinin kolektif kimliği açıklama yolundaki çabası, kimliğin bir strateji olabileceği gibi, bir hedef de olabileceğini, bu hedeflerin grubu güçlendirmek için önemli bir argüman

olabileceğinin altını çizmektedir. Çünkü grup aidiyetini oluşturan ortak hedefler sembolik bütünleşme üzerinden gelişmektedir. Sembolik bütünleşmeyi sağlayan kimlik yapıları yeni toplumsal hareketler için vazgeçilmez bir özellik olmuştur.

Kimlik modern ve postmodern dönemde esnek, değişebilir ve akışkan bir yapıdayken, hareketlere katılan aktörler için hareket kimliği farklı bir tanım ve açıklamaya tabi tutulmaktadır. Yeni toplumsal hareketlerin olduğu postmodern süreçte kimlik zaten karmaşık bir hal almıştır. Kimliğin günümüzde kültürü keşfetme anlamında en moda ancak en kafa karıştırıcı terimlerden biri olduğunu vurgulayan Jasper'a (2000: 142) göre, kimliğin üç türü bulunmaktadır; bir kişinin kim olduğu duygusunu, benlik duygusunu içeren ve kişinin kendi özelliklerini (ben iyi ya da sert ya da akıllı bir insanım), faaliyetlerini ve ilgilerini (ben bir kaynakçıyım, jokeyim, ya da Grateful Dead hayranıyım) ve ortak rahatsızlıkları olan topluluklar ile kurduğu özdeşimleri (ben Amerikanım, İtalyan-Amerikanım, Güneyliyim, V.F.W. üyesiyim) birleştiren *kişisel kimlik*. İkincisi kolektif kimliktir. Kolektif kimlik toplum, kitle ve grubun, kendi ayırt edici özellikleri olan sınırları ve çıkarları konusundaki algılarından oluşur. Örnek olarak verilebilecek topluluk veya cemaat yapısı din ve ırk başta olmak üzere sınıf yapısı, kast sistemi, etnisite, cinsel tercih ve toplumsal cinsiyettir. Ayrıca coğrafyaya, çoğunlukla da millete, bölgeye ve komşuluğa dayanan kolektif kimlikler de vardır. Kişisel kimlik bir bireyin (başka kişilerden etkilenmesine rağmen) benlik ve kendileir hakkındaki algılarına dayanırken, kolektif kimlik daha çok topluluğun üyelerinin algılarına ve atfettikler anlamaya dayanmaktadır

Üçüncü kategoride ele alınan *hareket kimliği*, kolektif kimlikten farklı bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Jasper'a (2000: 143-144) göre, hareket kimliklerinin kendileri de çeşitli düzeylere ayrılabilir; bir protesto hareketinin tamamıyla özdeşim kurmanın yanı sıra, bireyler, belki bir grubu bizzat kurmaları nedeniyle, belli bir grupta özdeşim kurabilir (*örgüt kimliği*), belki, radikal bir öncü olarak bir hareketin belli bir kanadında yer almak ya da doğrudan eylem gibi, belli bir taktiğin kullanılmasıyla özdeşim kurabilir (*taktik kimliği*); belki de ayrı ayrı pek çok hareketi besleyebilen genel bir eylemci alt-kültürüyle bir özdeşim kurabilir (*eylemci kimliği*). Burada hareket kimliği kolektif kimlikle benzer kullanılabilir gibi gözükse de kolektif kimliğin hareket kimliğinden daha önde olma ihtimali yüksektir. Zaten kimlik tanımının yapıldığı toplumsal hareket yaklaşımları kuramlarına göre, kişisel

kimlik, kolektif kimlik, kamusal kimlik ya da hareket kimliği hepsi de başka insanlarla yaşanan etkileşme bağı olarak var olurlar. Bunların içerisinde kolektif kimlik ve hareket kimliği benzer şekilde kullanımı söz konusu olsa da hareket kimliği farklıdır. Örneğin bir hareket, kadın ya da Afrika kökenli Amerikalılar gibi kolektif bir kimlik adına hareket edebilir, ama hayvan hakları ya da nükleer enerji kullanımının dondurulmasını hedefleyen hareketler de bu durumun geçerli olması beklenemez.

Son kırk yıl içerisinde dünyanın her yanındaki ülkelerde toplumsal hareketlerde bir patlama olmasının ardından hareketlerin kendine ait kimlik oluşturmaları, farklı hareketlerin görünür olmaya başlamasından sonra, yeni kimlikler ortaya çıkmıştır. Aslında kimliğin dönüşümünü sağlayan hareketlerin yeni yönelimleri olmuştur. Giddens'a (2012: 917) göre, Örnek hareketler olması açısından 1960'larla 1970'lerdeki yurttaşlık hakları hareketleri ve feminist hareketten, 1980'lerin nükleer-karşıtı ve çevreci hareketlerinden 1990'lardan sonraki eşcinsel hakları kampanyasına dek uzanan çeşitli hareketler yorumcular tarafından sıklıkla yeni toplumsal hareketler diye adlandırılır. Bu gönderme aynı zamanda yeni kimlik yönelimlerinin de temeli sayılmaktadır. Kimlik yönelimleri ile çağdaş toplumsal hareketleri, daha önceki yıllarda onlardan önce gelen hareketlerden farklılaştırmaya çalışmak yanlış olmayacaktır. Pek çok gözlemci, YTH'lerin geç modern toplumun eşsiz bir ürünü olduğunu ve yöntemleri, güdülenimleri ve yönelimleri bakımından daha önceki zamanların toplu eylem biçimlerinden derinden farklı olduğunu savunur.

3.7. Yeni Toplumsal Hareketler ve Kimliklerin Oluşum Süreci

3.7.1. Sınıf ve Kimlik

Sınıf kavramı sosyolojik olarak toplumsal katmanları ifade etmektedir. Kültürel veya politik, ekonomik veya inançsal nedenlerle toplumda belli sınıflaşma oluşabilmektedir. Bu sınıflaşmaya göre de kimlik oluşumu şekillenmektedir. Klasik anlamda Marksist yaklaşımda işçi sınıfı kavramı çerçevesinde sınıf kavramı açıklanırken, bazı inanç şekillerine göre de toplum katmanlara ayrılabilir. Hint kast sistemi bu örneklerden biridir. Tek tek örnekleriyle açıklamaktan ziyade sınıfın ifade ettiği anlam ve bu anlam yoğunluğunda kimlikle olan ilişkisi ele alınmaktadır.

Kimlik oluşumunda toplum rol oynadığı gibi, psikolojinin de etkisi olmakla birlikte, süreç içerisinde bunlara ek olarak, ekonomi, teknoloji, edebiyat, yazılı basın, sosyal medya, siyaset, yasal düzenlemeler, hayat tercihleri gibi etkenler de kimlik oluşurmada etkili olmuşlardır. “Bireyin toplum içinde kimlik edinmesinden sosyal yapı ve bireyin iradesi, seçimi etkilerken sosyal yapı faktörleri, toplumun diğer öğeleri, sosyal normlar ve evre ile sosyal ve psikolojik olarak somutlaşmış tipleri empoze eder. Bunların yanı sıra yazılı basın, edebiyat, modern iletişim teknolojileri insan bilincini şekillendirerek kimlik inşası üzerinde etkili olmuştur” (şen, 2006: 18).

Kimlik oluşurma sürecinin sosyal ve psikolojik yanlarına yapılan vurguların ötesinde, bir grup olma, kolektif hareket etme, bir amaç uğruna bir araya gelme sonucunda grubun üyelerinin oluşturduğu ortak bir kimlik söz konusu olmaktadır. Bu nedenle kimlik ile ilişkili olarak ele alınan sınıf kavramı, kapitalist sürecin gelişimiyle beraber işçi grubunun kimliği haline gelen bazı özellikleri taşımıştır. Modern sanayinin gelişmesi, emek ve sermaye ilişkilerinin beden gücü üzerinden tanımlanması ve bir çatışma alanın yaratılması nedeniyle sınıf hareketleri kendini tanımlama amaçlı bir kimlik oluşurma sürecine girmiştir. Bu süreçte net bir tanımlama veya kimlik oluşurma süreci söz konusu olmasa da Marksist teoriye göre kolektif bir eylemsellik oluşurmakta, bu sayede sınıf kimliği yaratmış olmaktadır. Fakat yeni toplumsal hareketler için bu süreç artık değişmektedir.

Kapitalizmin emek sömürüsüne başvurduğu makineleşme sürecinden farklı olarak Yth için önemli bir değişken olarak bilginin kullanımı ve yaygınlaşması sınıf yapısını kimlikler bazında klasik hareketlerden koparmıştır. Aletli, makineli ve fabrikalı üretim yerini bilgi teknolojilerine bıraktığı sanayi sonrası toplumda emek gücünün niteliğinin değişmesi sınıf ilişkilerini dnştrmştir. Zira hizmet sektörünün genişlemesi ve entelektüel kapasitenin farklılaşması sonucunda birey, eğitim sayesinde işgücünde farklı beceriler ekseninde konumlanmış ve bu durum toplumda yeni üretim ve tüketim ilişkilerini şekillendirmiştir. Dolayısıyla bilginin ve becerilerin emekte önemli bir rol oynaması bireye belirli bir g kazandırmış ve bu g bireyin yeni taleplerde bulunmasının yolunu açmıştır (Dede, 2018: 118).

Emek artık sınıf bilincinin oluşumunda önemli bir etkenken, bilgiye sahip olma uzmanlaşma ve bu uzmanlaşmada hizmet sektörü bilincin oluşması, yeni toplumsal hareket aktörlerinin ayırt edici özelliği olan orta sınıf özelliğiyle beraber, eğitilmiş olmanın da önemini ortaya çıkarmıştır. Orta sınıf niteliği kazanmış olan yeni

toplumsal hareket aktörleri artık mesleki uzmanlaşmayı kimlik olarak kullanmaktadırlar. Sınıf bilincinde oluşan gelişmeler, işçi sınıfının bilgiye sahip olması, kendi güçlerinin farkındalığı sınıf bilinciyle beraber kimlik bilincinin gelişmesini sağlamıştır. Lyotard, Postmodern Durum (2000) adlı eserinde bilginin değişimini ele alırken, içinde bulunan dönemin bilginin niteliğinin değişimi ve ticarileşmesi anlamındaki vurgusu günümüzde sınıfsal özelliklerin de kimliğe göre değişmesinin önünü açmıştır.

3.7.2. Kent/Mekân ve Kimlik

Kentleşme sürecinin başladığı modern dönemde toplumsal değişme hızlı bir süreç yaşamaktaydı. Toplumsal değişimin boyutları bu nedenle kentleşmeden bağımsız düşünülmemektedir. Nitekim kentleşme süreciyle beraber değişen toplumsal yapı, toplumun tamamında olduğu gibi, tek tek bireyler üzerinde de etki sahibi olmuştur. İnsanlar kentleşme süreciyle beraber yeni bir hayat tarzı yeni bir kimlik süreci benimsemişlerdir. Bu nedenle yeni toplumsal hareketlerin kimlik oluşum süreci toplumsal değişme ile paraleldir. Bu süreçte yeni toplumsal hareketlerin aktörleri öncelikli olarak yaşam tarzı ve yaşam standartlarına yoğunlaşarak, bireysel çıkarların ön planda olduğu, kimi zaman ortak çıkarları olan kolektif hareketlere de destek verdiği bir süreç sonucunda kimliklerini oluşturmaktadırlar. Bu kimlik oluşum sürecinde özellikle yeni toplumsal hareketlerin kent mekânlarını kullanma süreci ön planda olduğu gibi, mekanlara göre kendi yaşam biçimlerini belirlemeleri de söz konusudur. Toplumsal hareketlerin ortaya çıktığı modern kentleşme süreci ilk başlangıç olmak üzere, postmodern dönem mimari alandaki gelişmeler, kamusal alanın kent meydanları olarak okunması, hareketlerin artık modern kentli kimliklerle gerçekleştiriliyor olması, kent ve kimlik oluşumunun birbiriyle bağlantılı olduğunu göstermektedir.

Kent ve kimlik ilişkisinin yeni toplumsal hareketler açısından ele alınmasındaki en büyük etken, kamusal alan, özel alan tartışmasının sonucu olarak mekanların da yaşam biçimine göre tanımlanması ve şekillenmesinden kaynaklanmaktadır. Habermas'ın kamusal alan ve kentleşme süreci ile ilgili çalışmalarında kamusal alanın yapısal dönüşümünün toplumsal ilişkileri etkileme süreci gündemleştirilmektedir. Habermas'a (2002: 66) göre, kamusal mekânlar, dış ve iç mekânlar olarak iki gruba ayrılmaktadır. Kamusal dış mekânlara sokaklar,

meydanlar, parklar, gezi alanları, pazaryerleri ve plazalar örnek olarak verilebilir. Kamusal dış mekânlar herkesin süreli kullanımına açık mekânlardır. Dış mekânlar bu nedenle kamuya ait mekanlar olması bakımından toplumsal alanlardır.

Kimlik ve mekân ilişkisinde konumuzu ilgilendiren kamusal iç mekânlardır. Kamusal iç mekânlar sanayi devrimi sonrası kentsel yaşamın yaygınlaşması ile artış göstermiştir. Bu nedenle tarihsel süreçte kamusal mekânlar kullanım amaçları ve şekline göre farklılıklar göstermişlerdir. Bazı mekânlarda insan ihtiyaçlarının karşılanması ön plana çıkarken, diğerlerinde sembolik ifade önem kazanabilir. Mekân ile ilgili tanımlardaki sınırlılık, farklılaşma ve anlamlılık kavramlarına ek olarak, kentsel mekânların gerektirdiği işlevsellik, ulaşılabilirlik, eşitlik, estetik ve güvenlik kavramları da kamusal mekân niteliklerine dâhil olmaktadır.

Kamusal alan ve kamusal iç mekân, kentleşme süreçlerinin bir yansıması olarak toplumsal yaşantıyı değiştirmiştir. Habermas'a (2002: 67) göre, kamusal yaşamı, toplumsal yaşantı ile ilgili etkinlikleri içeren sosyal, günlük yaşamın temel ihtiyaçlarına cevap veren işlevsel ve törenlerin ortak anlam ve değerlerini içeren sembolik olmak üzere üç ana faktör şekillendirmiştir. Bu üç ana faktörün sembolik olarak gelişimi insanların mekanları kendi kimlik yapılarına göre benimsemelerini de sağlamıştır. Sembolik etkenler etrafında birleşme ve mekâna göre kimlik oluşturma bu sürecin sonucunda ortaya çıkmaktadır. Kamusal alana çıkışımızı yansıtan her türlü günlük alışkanlıklarımız, giyim şeklimiz ve mekanlar kimliğimizi kentsel olarak yansıtan bir özeliğe bürünmüştür.

Kentlerin mekânı yansıtması konusunda önemli bir örnek olarak yaşam biçimleriyle bir mekâna, bir sokağa ya da bir mahalleye yerleşen topluluklar gösterilebilir. Kentsel ayrışma ve mekânsal kümeleşme şeklinde oluşan bu yapıda, belli kimliklere sahip marjinal gruplardan, kültürel kimliklere sahip topluluklara kadar bir kümeleşme söz konusudur. Burada kent bir kimliği yaratma konusunda meydana gelmiş olan gruplar, uydu kentler ya da banliyöler şeklinde Avrupa'da yerleşik olsalar da bu süreç kentleşme konusunda ilerlememiş olan ülkelerde daha çok akrabalık bağları üzerinden oluşmaktadır. Ya da marjinal grupların bir arada yaşadığı alanlar oluşmaktadır. Kentsel ayrışma sürecinde olan etnik, kültürel veya alternatif yaşam şekillerine sahip gruplar, ekonomik, kültürel veya sosyal ilişkiler bakımından toplumun geri kalanından uzaktır. Sosyal açıdan farklılaşmış olan bu kentsel ayrışmada insanların kentsel kimlik yaratma süreçleri etkilidir.

3.7.3. Beden ve Kimlik

Beden ve kimlik yeni toplumsal hareketlerin aktörlerinin hayat tarzları ve talepleri açısından birbiri ile ilişkilidir. İnsanların kimlik oluşturma süreci çağdaş dönemde beden üzerinden bir tanımlamaya tabi tutulmaktadır. Çünkü kimlik konusu modern dönem öncesi ve modern dönem sonrası ayrı anlamlar ifade etmeye başlamışken, modern dönem sonrası kimliğe yüklenen anlamlar çoğulunda yaşamaya başlıyoruz. Bu çoğullukta, Sözen'in (1999a: 12) moderniteden ayrı düşünülemez dediği kimlik kavramı, Bauman (2000: 282) tarafından, kimlik oluşturma aracı olarak görülmüştür. İnsanın bir aktör olarak toplumda varlığı kimlik konusunda oluşurken, kimliğin yansıması olarak görülen beden de bu açıdan bu tanımlamaların bir parçası haline gelmiştir. Konuyu bu şekilde değerlendiren ve günümüzde bireylerin, birer aktör olarak değil, kimlikleriyle tanınma sürecine girdiğini savunan Sözen'e (1999a: 11) göre, bu tanınma bedene de yansıyınca kültür, ekonomi, siyaset, sağlık, tüketim, kimlik vb. alanların hepsi sosyal ilişkilerde ayrı anlamlar ifade etmeye başlamıştır. Kimliğin bir ifadesi olarak beden bu nedenle yeni toplumsal hareketlerin aktörleri açısından kendini konumlandırma ve iktidar ilişkilerine karşı kimlik oluşturma için direnme alanı olmuştur.

Beden modern öncesi dönemden, modern dönem iktidar ilişkilerine kadar, sosyoloji, antropoloji, siyaset gibi sosyal bilim alanlarına konu olduğu gibi, tıp ve sağlık alanına, psikolojinin bedeni yaratan düşünsel süreçlerine, fizyolojik doğal beden ile toplumsal beden ayırımına kadar her alanın konusu olmuştur. Beden ilk zamanlarda işkencenin en katı haline maruz kalmış, köleleştirici siyasal güçlerden, sanayinin emek beden sömürüsüne kadar sürekli ön planda olmuştur. Kültürlerin ve yaşamın devamının temel konusu olan beden, dinlerin de ilgi alanına girmektedir.

Beden üzerinden başlayan giyinme, örtünme, inanç şekilleri ve "günah" kavramıyla dinin; cinsellik, arzu, dürtü, haz ve şehvet ifadeleri ile kapitalizmin; erkek kadın ilişkilerinin fallokrasi tarafından özellikle organlar üzerinden tanımlandığını vurgulamasıyla feminizmin; denetlenmenin aracı olarak siyasetin temel konusu olmuştur. Buradan da anlaşılacağı üzere beden geniş bir alanda sosyal ve bireysel ilişkilerin olduğu her alanın konusudur. Bizim için bedenin kimlik ile olan ilişkisi, bireyin kendini nasıl tanımladığı ve toplumun bireyi nasıl şekillendirdiği ile alakalıdır. Çünkü beden hangi dönemde olursa olsun gerek cinsiyet ilişkileri gerek toplumsal normlar gereği sürekli bir yaratılma sürecindedir. Toplumsal olarak

yaratılan beden, belli bir süre sonra kimlik tasavvuru şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda bireysel ilişkilerde de ön plandadır.

Beden, benlik ve bireysel-kimlik gibi kavramlarla ilişkilidir. Her ne kadar geleneksel dönemlerde gereken önemi görmediyse de çağdaş sosyolojide bu alan ait disiplinin sağlanması açısından önemli bir etken olarak görülmüştür. Bu da bedeni hem kişi açısından hem de iktidarlar açısından önemli kılmaktadır. Giddens'a (2014b: 132) göre beden bize özel veya kendisine mahkûm olduğumuz, içinde yaşadığımız bir nesne, huzur ve haz duygularının kaynağı, ancak aynı zamanda rahatsızlıklar ve gerilimler alanıdır. Bununla beraber, vurgulandığı gibi, beden sadece "sahip olduğumuz" fiziksel bir varlık değildir; o aynı zamanda bir eylem sistemi, bir *praxis* tarzıdır. Bedenin gündelik hayatın etkileşim içinde pratik olarak yer alması tutarlı bir bireysel kimlik duygusunu sürdürmenin temel unsurlarından biridir.

Modern dönemde kimlik ifadesi olarak kullanılabilen beden, kılık kıyafetten örtünme şekillerine, gündelik hayatta görünür kılınmamaya kadar her alanı ilgilendirmektedir. Bu nedenle kimlik göstergesi haline gelmiş olan bedenin hem sağlık hem kültür kodları üzerinden tartışmaya açılması söz konusudur. Ayrıca bedenin insanı toplumsal yaşamda konumlandıran kimlik üretme özelliği de bulunmaktadır. Çünkü bedenin tanımı kimliğin tanımı şeklinde gelişmektedir. Kimlik tanımlarına da bakıldığında tanınma ve tanıma sürecinin aslında bedeni tanımlama üzerinden gelişmektedir.

Sosyal ilişkilerde bedenin önemi ön plana çıkınca, toplumsal kültürel normlar da bedeni yaratma sürecini daha fazla aktif hale getirmiştir. Sarıbay (1998a: 86) bedene dair çözümleme yaparken sosyal ilişkilerde bedenin, cinsiyet ve cinsellik kavramları etrafında şekillendiğini ve kimliğin belirlenmesinde ölçüt alındığını vurgulamaktadır. Kimliğin belirlenmesinde ölçüt alınan insan bedeni, Durkheim'dan beri sosyal ve kültürel anlamların önemli sembolü haline gelmiştir. Klasik sosyolojiden günümüz çağdaş sosyoloji çalışmalarına kadar tüm vurgularda bedenlerimizin, aynı zamanda, benliklerimizin ve son tahlilde kimliklerimizin dışavurumları olduğu üzerinde durulmuştur.

Kimliklerimizin dışavurumu şeklinde devam eden süreçte beden birçok alanın konusu olmuştur. Aktay'a (2003: 15) göre, bütün ideolojiler, dinler ve siyasal

rejimlerde insan bedeni üzerinde somut bir tahakküm ve düzenleme yetkisini elinde bulundurma isteği bulunmaktadır. Ayrıca bu yaklaşıma göre bedenin, kimlik ve iktidarla ilişkisi söz konusudur. Aynı şekilde beden, kimlik ve farklılaşmanın bir aracı olarak görülmektedir. Bu da bedenin farklı ideolojilerin, siyasal iktidarların ve dinlerin denetleme aracı haline geldiğini göstermektedir. Bu durum beden üzerinde yeni bir tartışmanın meydana çıkmasına neden olmaktadır.

Bedenin günümüzde özerk bir alan olarak görülmesi, öznenin kendi bedenlerini başka ideolojilere, dinlere veya siyasal iktidarların istilasına karşı bir direniş alanı olarak görmesiyle sonuçlanmıştır. Bedene dair sosyolojik çözümlemeler ve güncel ampirik örnekler göstermiştir ki, beden, dinî, siyasî ve ideolojik iktidar istencinin kaynağı haline gelmiştir. Bu süreçte beden ideolojilerin ve iktidarların yarış pisti haline gelmiş, küresel postmodern dünyada farklı serüvenlerin gerçekleştiği bir alana dönüşmüştür. Bu da bedenin bir kimlik, bir özne olarak kabul edilmesini sağlamıştır. Çünkü kimlik, benlik, özdeşlik ve farklılık küresel dönemde bedenler üzerinde şekillenmektedir. Bu süreç bireysel beden siyasetleri arasındaki gerilimi yaratarak küreselleşen dünyada yeni çatışma alanlarının doğmasına neden olmuştur.

Küreselleşen dünyanın çatışan konusu olarak beden, modern ve postmodern dönem tanımları itibari ile farklı anlamlar kazanmıştır. Modern toplumun bedeni ile postmodern toplumun bedeni arasında sosyolojik olarak önemli bir fark vardır: ilki üretme kapasitesi ile değerlendirilirken, ikincisi ise içinde bedensel ve yaşamsal arzuların, hazların, deneyimlerin ve duyumların bulunduğu tüketme kapasitesi ile değerlendirilmektedir (Bauman, 2000: 109). Kimlik ve yeni toplumsal hareketler açısından değerlendirildiğinde her iki yaklaşımın da önemi büyüktür. Çünkü sosyal ilişkilerde yaratılan beden tüketim kültürüne konu olan beden de kimliklerin oluşmasında veya oluşamamasında önemli aktörlerdir. Bu aktörlerin ikisinde de öncelikle bedenin sosyal yönüne ve beden kimlik ilişkisinin nasıl yaratıldığına dair vurgular ön plandadır.

Bedenin sosyal olarak inşa edildiğini, bu inşa sürecinde de iktidarlar tarafından denetlendiğini, bedenin aslında özne ve iktidar arasında bir direniş alanına dönüştüğü vurgulayan birçok düşünür bulunmaktadır. İktidar ve bedenin direnme odağı olarak görülmesi Foucault tarafından çözümlenmiştir. Foucault'ya (1993a) göre beden, biyolojik varoluşun ötesinde güç/iktidar ilişkilerinin merkezinde bir konuma sahiptir. Akay'ın (2000: 74) da vurguladığı üzere, Foucault'nun toplumsal çözümlemesinde

üç ana eksenini oluşturan zevk, bilgi ve iktidar çerçevesinde beden, bir toplumsal mücadele alanıdır; bilgi ve iktidar sayesinde bedeninin yönetsel yordamlar aracılığıyla üretilmesi ve düzenlenmesi söz konusudur. İktidarın bedeni ele alış biçimi, nüfus politikalarında, üreme ilişkilerinde, cinsellik ve sağlık alanlarının tamamında izlediği politikalarda görülmektedir. Bu nedenle sosyal ilişkilerin iktidarın eliyle kurulmuş yapısı ve bireysel kimliği ifade eden bedeninin tanımı şeklinde ortaya çıkan iki sonuç vardır. Bu sonuçların içinde ikinci bir yaklaşım olarak Bourdieu'nun *habitus* kavramı ve bireysel ilişki yaklaşımı bireysel kimlik noktasındaki yaklaşımları açıklar niteliktedir.

Beden üzerinden yapılan çalışmaların çoğu özne ve sosyal ilişki ağına odaklanmıştır. Bireyin sosyal ilişkilerini ve alışkanlıklarını çözümleyen Bourdieu (1997), *Habitus* kavramı çerçevesinde beden çözümlemesi yapmaktadır. Bu teoride Bourdieu bedeninin bireysel kimlik oluşturma sürecinde ve sınıfsal yapı ağına nasıl bir öneme sahip olduğunu vurgular. *Habitus'un*, edinilmiş olduğu üzerinden başlatılan tartışmada, kabul gören yatkinlikler biçiminde cisimleşmiş olan bir durumu ifade eder. Smith'e (2016: 188) göre, *habitus*, aklımızda ve bedenimizde taşıdığımız ve farklı toplumsal ortamlarda başvurabileceğimiz kaynaklar ve eğilimlerin toplamından oluşur. Toplum içinde var olabilmenin, sınıfsal konumun, cinsiyet yaklaşımının ve alışkanlıklarımızın bir tezahürüdür. Cisimleşmiş ve simgeleşmiş ortak bir ürün haline gelme söz konusudur. Bu ortak üründe beden alışkanlıklarının devamı olarak kimlik oluşturma sürecinin öncülüğünü yapmaktadır. Kimlik oluşturma sürecinde bedeninin varlığı modern dönemde ve sanayi toplumunda çalışma gücü üzerinde şekillenmiştir. Bu süreçte sadece kadın olmak değil erkekler üzerinden de bir beden sömürüsü söz konusu olmuştur.

Beden cinsiyet anlamında tarihsel olarak hep kullanılmıştır. Ayrıca toplumda kabul görme veya dışlanma süreci de yine beden üzerinden gelişmiştir. Berktaş (2003: 20) bu süreci açıklarken, tarihsel süreçte yalnızca kadınların değil marjinal gruplar olarak görülen öznelerin, altta kalanlar olarak görülen köleler, köylüler, proleterler, zenciler vb. de dışlandığını tarih dışında bırakıldığını savunur. Bu görece tarihin içinde, tarihi yazılan kapitalizmde beden tam anlamıyla ele alınmamıştır. Fakat çağdaş dönemde kimlik artık yeni toplumsal hareketlerin önemli bir konusu olunca bedeninin mahremiyeti ve kimlik oluşturmadaki rolü, bedenim benimdir algısını, özgürlük alanını, beden üzerinde kimliğini ifade etme sürecini oluşturmuştur. Kimlik oluşturma

süreci üzerinden beden konusu ele alınırken artık feminizmin klasik çözümlemelerinin ötesine geçilmiştir. Beden artık sanat, iktidar ilişkileri, bireyler arası ilişkiler, cinsiyet ve cinsellik yaklaşımlarında, LGBT, Queer kuram vb. yaklaşımlar açısından çok daha yeni bir kimlik alanı oluşturmuştur.

3.7.4. Hayat Tarzı ve Kimlik

Yeni toplumsal hareketler ortaya çıkış itibarı ile kültürel talepler şeklinde ilerleyerek, esasında yaşam tarzına yönelik vurgular ön plana çıkarmıştır. Klasik hareketlerden farklı olarak kılık kıyafet, nüfus politikaları, denetlenme, ideal bir yaşam vurgusu, barış içinde bir dünya, doğa ve çevreye, insan haklarına saygılı, sorumluluk sahibi bir insan olma ideali yeni yaşam biçimlerinin ortaya çıkmasını tetiklemiştir. Artık geleneksel yapılardan farklı olarak özgürlük alanını genişlemesi, bu özgürlük alanının oluşmasını sağlayan kimliklerin çoğalması söz konusudur. Artık yaşam tarzlarımız aynı zamanda kimliklerimizin toplumsal alana yansıtılmasıdır. Oturduğumuz mekânlar, tükettiğimiz ürünler, alışveriş kültürümüz, içtiğimiz içecekler, cinsel tercihler, sanata bakış açısı yaşam tarzının birer ürünüdür. Çünkü mevcut yaşam şartlarından memnun olmayan yeni toplumsal hareketler emek-sermaye çelişkisinden kaynaklanmayan kimlik, etnisite, azınlık, çevre, barış, enerji konularını gündemine almakta, yaşam koşullarının ve yaşam kalitesinin iyileştirilmesine odaklanmakta, yaşama ilişkin her alanda daha fazlasını talep etmekte ve “talepkar” bir hareket olarak ortaya çıkmaktadır (Dede, 2018: 120).

Yeni toplumsal hareketlerin talepleri aktörlerin bireysel tercihleriyle paralellik göstermektedir. Çünkü toplumsal hareket aktörleri artık eğitimli ve orta sınıf aydınlarından oluşmaktadır. Talepler de kendi yaşam standartlarına paralel gelişmektedir. Bu nedenle bireysel taleplerin daha fazla ön plana çıkmasını sağlayan etken, öznelerin kendi kimlik yapıları içinde yaşamasının sonucudur. Özneler artık yaşamlarında farklılıkları vurgulamakta, kültür veya toplumun normlarına karşı gelerek kendi özerk alanlarını yaratmaktadır. Düzen ve kurallara uymayan yeni kuşak ortaya çıkmıştır. Bu kuşağın öznesi artık gündelik hayat politikalarına, yaşam biçimlerine müdahale eden yapıların karşısında yer almaktadır. Bu nedenle yeni Toplumsal hareketlerin aktörleri giderek siyasi parti ve yapılanmalardan farklılaşarak kendi otonomilerini oluşturmaya çalışıp, günlük yaşamda bireysel deneyimler ile hareket etmeyi seçerler (Melucci, 2003: 9).

Bireysel deneyimler sanayi toplumu veya yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıktığı 1960'lar öncesi dönemle bir zıtlık hali yaşamaktadır. Klasik yapılanmalar sağlık, ekonomik iyileşme üzerinde dururken yeni toplumsal hareket aktörleri asıl vurguyu *Kültür ve Yaşam Kalitesi* konusuna yapmaktadır (Yılmaz, 2003: 373). Yaşam kalitesine yapılan bu vurgunun yanı sıra postmodern bireyin karmaşık yaşamı onun kimliği haline gelmiştir. Kimliğin değişken ve sabit olmayan yapısının yaşam biçimiyle olan ilişkisini örneklendirdiğimizde karşımıza şu özellikte bir postmodern kahraman çıkacaktır; “çoğu zaman tıraşsız gezen, çorap giymeyen, hiç kravat takmayan, cinsel yaşamı karmakarışık, pek çok ilişkisi olan ve çoğu zaman çok özel bir tarzda büyük bir zevk ve enerjiyle uyanık “oyuncu”yu oynadığı gibi, biraz para için her şeyi yapmaya hazır kimliğe de bürünebilen özne” Kellner, 2001: 208). Bir oyuncu edasında her role bürünebilen postmodern birey, kimlik inşasında karmaşıklasmaktadır. Yeni toplumsal hareketlerde kimlik konusu oluşturulurken klasik yaklaşımlar yerini daha karmaşık bir sürece bırakmaktadır.

Postmodern dönemin karmaşık kimlik yapısı, küreselleşmenin hayat üzerine etkisiyle birleşince, yaşam tarzının kimliğe büründüğü bir hayat ortaya çıkmaktadır. Çağdaş dönemde insanlar özel hayatlarında da kamusal alanda da artık kendilerini tanımlayan kimlikleri yaşatmaktadır. Yeni toplumsal hareket aktörlerinin yaşam tarzlarına bakıldığında birbirinden farklı özellikler gösterdiği görülecektir. Aktörler artık ortak bir amaç için kolektif hareket etmektedir. Ama bu hareketteki her aktör aynı yaşam özelliklerine sahip değildir. İnsanlar artık benimsedikleri yaşam biçimleri, tercihleri, kültürleri, beden ve kıyafet şekillerini eylemlere dahil etmektedir. İnsanlar artık kimlikleriyle eylemlere katılmaktadır. Solcu olmak, sağcı olmak, lezbiyen veya gey olmak, dindar veya ateist olmak herhangi bir ideolojinin öncüsü olmak veya hiçbir ideolojiyi kabul etmeyen bir insan olmak, iki zıt parti sempatzanı olmak çevreci bir eylemde buluşmayı engellememektedir. İnsanlar ortak amaçlar uğruna yaşam tarzlarıyla eyleme katılırken, yeni bir kimlik oluştururlar. Bu kimlik artık özenin yaşam biçimi olan bir kimliktir.

3.7.5. Cinsiyet ve Kimlik

Yeni toplumsal hareketlerde öznenin eylemleri, talepleri ve kimlik oluşturma süreci cinsiyet yaklaşımında da kendini göstermektedir. Kadın erkek ilişkisinin iktidar ilişkileri şeklinde olduğunu vurgulayan feminizmin erkek egemen dünyaya

karşı oluşturduğu tepkiler, ilk aşamada erkek egemenliğine iken, yeni yaklaşımlarda cinsiyet çalışmaları ön plana çıkmış, cinsiyetin bir kimlik oluşturma ağı üzerinden tanımlanması söz konusu olmuştur. Cinsiyet ile ilgili bu süreç aynı zamanda kimlikle olan ilişkiyi de açıklama zorunluluğunu doğurmuştur. Cinsiyet ve kimlik ilişkisinde genellikle kimlik önce tanımlanır ve ardından cinsiyet tanımlamaları yapılır. Fakat aslolan cinsiyetin açıklanması ve sonrasında içinde bulunduğu toplumun da etkisiyle biyolojik cinsiyetten toplumsal cinsiyete doğru devrilmenin tanımlanmasıdır. Neticede insanlar önce kendi varlıkları ile ilgili farkındalık oluştururlar. Daha sonraki süreçte çeşitli etkenlerin sürece dahil olmasıyla kimlik konusu açığa çıkmaktadır. Kimliğin kendisiyle özdeş, değişmez, birleşik ve kendi içinde tutarlı bir halde zaman içinde süregittiği sanısını temellendiren düşünceden yolan çıkan Butler’a (2018: 65) göre, “kimlik” üzerine tartışmanın toplumsal cinsiyet kimliği üzerine bir tartışmadan önce gerçekleşmesi gerektiğini düşünmek yanlış olur; çünkü, “kişiler” ancak toplumsal cinsiyetin idrak edilebilirlik standartlarına uygun bir şekilde cinsiyetlendirildiklerinde idrak edilebilir hale gelirler. Bu idrak sonucunda kimlik ile cinsiyet arasındaki ilişki farklı bir boyut kazanacaktır. Bunun için de öncelikle cinsiyetin tanımlanması ve nasıl ele alındığı tartışması göz önüne alınmalıdır.

Cinsiyetin bireyin kendini idrak yoluyla tanımlanması gerekirken, öncelikle iktidar ilişkileri ve toplumsal olarak ele alınmasındaki en büyük etken, kimlikle cinsiyet ilişkisinin artık bu zeminde tartışılıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Kendi kimlik sürecini oluştururken bireyler normalde doğası gereği bir bedene ve yapıya sahiptir. Fakat süreç içinde beden ve cinsellik üzerinden başlayan tanımlamalar, din ve kültürün de etkisiyle farklı bir boyut kazanmıştır. Cinsiyet artık kadın veya erkek olma üzerinden bir ayrıma tabi tutulmamakla beraber, daha sonra feminist çalışmaların etkisi, alternatif yaşamın vurgulanmasıyla cinsiyet kavramı tartışmalı bir hal almıştır.

Cinsiyetin tartışmalı olmasının nedeni artık kimliği oluşturan etkenin sadece kadın veya erkek üzerinden şekillenemeyeceği vurgusundan dolayıdır. Bu vurguyu yapan Butler’a (2018: 66) göre, “kimlik” onu istikrarlı kılan cinsiyet, toplumsal cinsiyet ve cinsellik üzerinden güvenceye alındığı müddetçe, kişi gibi görünen, fakat kişilerin tanımlanmasını, kültürel olarak idrak edebilmeyi sağlayan toplumsal cinsiyet normlarına uymayan, toplumsal cinsiyeti “turtarsız” ya da “süreksiz” olan varlıkların kültürel alanda belirlemeleriyle “kişi” mefhumunun ta kendisi şüpheli bir

mevhum olacaktır. Butler, bu açıdan “idrak edebilen” cinsel pratik ve arzu arasında tutarlılık ve süreklilik ilişkileri kurup sürdüren toplumsal cinsiyetler olduğunu vurgular. Aynı zamanda toplumsal cinsiyet kimliğini idrak edebilir kılan kültürel matris bazı tür “kimliklerin” yani toplumsal cinsiyetin cinsiyetten kaynaklanmadığı, arzu pratiklerinin de cinsiyet ya da toplumsal cinsiyetten “kaynaklanmadığı” kimliklerin “var” olamamasını gerektirir. Bu kimliklerin var olmaya devam etmesi demek idrak edilebilirlik sınırının genişlemesi, düzenleyici hedeflerin teşhir edilmesi anlamında bir fırsat sunulması demektir. Düzen bozan etkisiyle idrak edilebilirlik artmaktadır. İktidarla olan ilişkisi ve toplumsal tanımlamaya olan direngenliğiyle, kimlik bu açıdan alternatifleri kendi içinde yaratabilmekte, tek bir kimlik tanımına karşı çıkmaktadır.

Cinsiyet terimini cinsel itkilere, arzulara, isteklere, umutlara, bedenlere, hazlara, davranışlara ve pratiklere atıfta bulunarak kullanılmaması gerektiğini: bunu tasvir etmek için cinsellik teriminin kullanılabileceğini (Grosz, 2018: 9) vurgulayan birçok düşünür bulunmaktadır. Bu düşünürlerin içinde önemli bir yeri olan Foucault’nun cinsiyet ve cinsellik ile ilgili çözümlemeleri iktidarla olan ilişkisini de göz önüne alınca nitelikli bir sonuç doğurmaktadır. Cinsiyetin cinsellik rejimlerinin bir ürünü olduğunu vurgulayan Foucault’nun düşünceleri modern dönem cinsiyet, cinsellik, beden, iktidar ilişkilerini ele almamızı sağlamaktadır. Bu açıdan bakıldığında, Grosz’e (2018: 17) göre cinsiyet, doğa, akıl ya da biyoloji değil de tarihsel gereklilikler yoluyla -iktidarın söylemler, bilgileri ve biçimlerinin konuşlanışı tarafından üretilen ve bu konuşlanış için gerekli olan türden dizilimler-birbirine bağlanan farklı öğelerin suni yolla, verili zamanın adetlerine ve kültürüne göre sıralanmasıdır.

Yeni toplumsal hareketlerin bu başlık altında cinsiyet ve kimlik ilişkisiyle ele alınmasındaki en büyük etken, cinsiyetin postmodern dönemde kimliğe olan etkisinin artmasından kaynaklanmaktadır. Artık ikili bir cinsiyet tanımı ve ayrışması yeterli gözükmemekle beraber, LGBT, Queer kuram yeni tartışma alanları yaratmıştır. Queer’in kimlik üstü politikası, LGBT gibi hareketlerin lezbiyen ve gey haklarına dair vurguları cinsiyetin ve cinsiyet özelinde tanımlanan kimliğin yeni tanımlar kazanmasını sağlamıştır. Kimlik sadece cinsellikle, cinsiyetle, kılık kıyafet, kültür, ekonomi, ideoloji, siyaset ile ilgili değildir. Kimlik artık yaşam tarzı, kişinin kendini nasıl algıladığı, var olma bilinci, hazlarının ve duygularının yaşam bulduğu bir evreni

ifade eder hale gelmiştir. Klasik yaklaşımlarla ifade edilen psikolojik ve sosyal kimlik tanımlarının ötesinde yeni dönemde cinsiyetin tanımının değişmesine bağlı olarak kimlikler, çoklu, akışkan, hareketli ve hızlı değişmeye açık özellik göstermektedir.

Kimliğin toplumsal değişmeye bağlı olarak değişen yapısı modern dönemden postmodern dönem doğru bir değişimin de önünü açmıştır. Kellner'e (2016: 207) göre, modern kimliğin konumu, insanın mesleği, kamusal (ya da ailevi) alandaki işlevi etrafında oluşur. Postmodern kimlik ise görünüşler, imajlar ve tüketime dayanan boş zaman faaliyetleri çevresinde oluşur. Postmodern kimlik, rol yapmak ve imaj oluşturmak suretiyle, sahnede oyun karakterlerini oynar gibi teatral biçimde kurulurken, modern kimlik kişinin kim olduğunu (meslek, aile, politik özdeşleşmeler vb.) gösteren temel tercihleri içine alan ciddi bir mesele olarak kabul edilmektedir. Benzer bir vurgu Dunn tarafından da yapılmaktadır., postmodern kimlik oluşum sürecini, benliğin bir tüketim kültürüyle dönüştüğü ve kimlik ile benliğin anlamlandırılmasının teknolojik süreçlerle istikrarsızlaştırıldığını vurgulayan Dunn (1998: 66), postmodern kimlik sürecinin tüketim formuyla tekrar kurulduğunu ve yeniden şekil verildiğini savunmaktadır.

Postmodern dönem kadar postmodern bireyde de bazı noktalarda farklılıklar gözlemlenmiştir. Bu farklılıktan biri olarak kabul edilen postmodern birey, benlik iddiasında olmayan bir kişi haline gelmiştir. Rosenau'ya (1998: 97-98) göre, bu insan, geçici, planlanmamış, sıra dışı olana ilgi duyar; anlık arzularının tatmini güdüsüyle hareket ettiğinden genel ve emredici kurallar çerçevesinde işleyen ailesel, dinsel ve ulusal bağlılıkları önemsemez. Bu ilişki ağında imaj kültürleri, sahne, öykü ve popüler kültür metinleri, tüketim ilişkileri, benlik algıları kimlik oluşumunu değiştirmekte, özne kendi kimlik yapısıyla yeni bir yaşam tahayyülü kurmaktadır. Bu sürecin temel öncüsü olarak varlığını devam ettiren cinsiyet kavramı kimlikle ilişkili olarak tartışmalı bir yapıya sahiptir. Cinsiyet ve kimlik artık belli kalıplarla veya tanımlamalarla ele alınmayacak kadar karmaşıklaşmıştır.

3.7.6. Queer Kuramı

Eski/klasik toplumsal hareketler emek sermaye çelişkisinden hareket ederken, yeni toplumsal hareketler emek-sermaye çelişkisinden farkı olarak geleneksel hareketlerin yok saydığı çelişkilerden yola çıktı. Bu çelişkiler, toplumsal cinsiyet,

etnik kimlik, ırk, cinsellik talepleriyle içeriklendirilmiş statü gruplarını doğurdu ve hâkim statü gruplarına karşı, sınıfsal kimlikleri geri planda bırakarak, söz konusu taleplerin şekillendirdiği özgül kimlikleri ön plana çıkardı (Erol, 2018: 443). Bu özgül kimlikler sadece bireysel alanlarla değil, toplumsal ağların içine nüfuz etmiş tüm sosyal ilişkiler ve iktidar ilişkileriyle de ilgilendi. Bu ilişki ağı içinde ilk olarak eşcinsel hareket ortaya çıkmış ve birçok konuyu tartışmaya çalışmıştır. Tahakküme karşı mücadele, hiyerarşi sorunu, cinsiyetçi dil ve söylemler, militarizmin eşcinselleri hem dil hem de fiziksel olarak yaralayan yaklaşımları, dışlanma, küçük düşürme, yaşam tarzına müdahale, dışlama sorunları konuları ön plana çıktı. Bu süreç yeni bir yaklaşımı ortaya çıkararak, feminizmin tartışmaya açtığı konuların ötesinde tüm hareketleri kapsayan bir tanımla Queer yaklaşım ön plana çıktı.

Tuhaf, acayip vb. şeklinde karşılıkları olan ve 1980'lerin sonunda eşcinsel erkekleri aşağılamak için kullanılan *Queer* ibaresi, 1990'ların başında “cinsiyet normları dahilinde” olmayanlarca, yani gey, lezbiyen, travesti, transseksüel, biseksüel, interseksüel vb kişilerce pejoratif anlamıyla birlikte sahiplenilmiş, heteroseksüel matrisin dayattığı ikili kimlik rejiminde öteki kılınanları ve onların eşit hakları mücadelesini işaret etmeye başlamıştır (Öztürk, 2018: 5). Queer hareketle paralel olarak gelişen *Queer Kuram*, cinsiyetin tamamen bağlamla şekillendiğine, sabit olmadığına, tanımının tarih boyunca koşullara göre değiştiğine dikkat çekerken, toplumsal yapının bütününe nüfuz etmiş olan heteroseksüel mantığı, yani heteronormatifliği okuma, açık etme ve altüst etme yollarını araştırır. Bu yolları araştırırken “Queerlik, epistemolojik ve ontolojik biçimlere kafa tuttuğu kadar ahlaki ve siyasi normlara da kafa tutmaya” (Grosz, 2018: 9) başlamıştır. Çünkü ahlaki ve siyasi normların toplumda edindikleri konumlar aynı zamanda kimlik sürecinin veya alternatif cinsel yönelimler veya cinsellikle bağlantısız olarak insan haklarına dair tartışmaları da etkilemiştir. Süreç böyle devam edince Queer kuram için önemli konular olan lezbiyen ve gey cinsellikleri, travesti, transseksüel, biseksüel, interseksüel, cinsel tercihlerin tamamı, baskı ve kimlik, özne/cinsel kimlik, ahlaki ve siyasi toplumsal normlarla bağlantılı ele alınmış ve gündemleştirilmiştir.

Queer kuram geniş yelpazede ele aldığı konulara rağmen kimlikle olan bağı biraz daha farklıdır. Grosz'e (2018: 9) göre, Queer bir kimlik değildir; bir anlamda kimliğin imkânsızlığıdır. Her türlü kimliğin yoldan çıkarılıp saptırılması, ezberi bozacak şekilde “tuhaflaştırılması”dır. Bu yolla kimliğin -her türlü normatif

kimliğin- kurucu olduğu kadar baskıcı ve dışlayıcı gücünü de etkisiz hale getirmektir. Şiddetin yeniden üretilmesine karşı çıkmak ve değişim için “tuhaf”, ezber bozan, normun dışında olduğu için “anlaşılamayan” saptırmalara başvurmaktır. İdeolojilerin katı tanımlarından uzak, dışlanan kimliklerin uzlaştığı noktada aslında baskıyı meydana getiren tanımlardan da uzaklaşmaya çalışmaktır. Bunu sağlarken aslında Michel Foucault’nun düşüncelerinin devamı niteliğinde olan yaklaşımları göz ardı etmemektedir. Michel Foucault’nun 1970’lerin ortalarında yayınladığı eserleriyle birlikte, iktidar ve tabii, baskı kavramları göreceli olarak büyük dönüşümler geçirmiştir; öyle ki iktidar, tahakküm ve tabiyet arasındaki ilişkilerin hallerini kolayca ve kesin bir dille tasvir etmek artık mümkün olmadığı (Grosz, 2018: 13) için, Queer kuram açısından iktidarın her yerdeliği, yaşam tarzlarına ve cinsellik tarzlarına müdahalesi kendi normları şeklinde gelişmektedir. Bu normlar belirlenirken özgürlük alanları daralmakta ve yeni toplumsal hareketlerin aktörleri bu özgürlük alanını genişletmek için girişimlerde bulunmaktadır.

Kimlik oluşumu üzerinden hareket eden yeni toplumsal hareketlerin yaklaşımıyla ortak yaklaşımlar sergileyen Queer kuramın temel yaklaşımı kimlik üstü bir politikadır. Ama burada temel mesele özgürlük alanlarının tartışmaya açılmış olmasıdır. Butler’e (Durudoğan, 2018: 87) göre, başkaları özgür değilse hiç kimse özgür olamaz; zira özgürlük, hayatın toplumsal ve siyasal bakımdan belirli şekilde örgütlenmesinin bir sonucu olarak icra edilir. Ancak başkalarına bağlı olduğumuz taktirde özgürlüğü icra etme şansımız olur. Bu da Queer’in bir kimlik olduğu fikrinin ötesine geçerek, belirli siyasi hedefleri olan, dinamik ve farklılaşmış bir hareket olduğunu: bu hareketin ulus ötesi açıdan bakıldığında, homofobi, kadın düşmanlığı ve ırkçılıkla da savaşmaya çalışmış, ayrımcılık ve her türden nefrete karşı verilen mücadelelerin müttefiki olduğunu göstermektedir.

3.7.7. Sanal Kimlik

Küreselleşme çağında gelişen teknolojinin etkisi, postmodern dönemde kuramcılarının teknolojinin anlamlar dünyasında ayarlattıklarını düşündükleri araç gereçlerin toplum üzerindeki etkisi fazladır. Ulaşım araçları, sanayideki gelişmeler, bilişim ağındaki büyüme, teknolojinin kültür ve üretim üzerindeki etkisi insanların bireysel hayatlarını ve anlam dünyalarını da etkilemiştir. İnsanın kim olduğu üzerinden başlattığı kimlik tanımı artık klasik ve modern dönemleri de aşmış, yeni

sanal dünyaların yaratımıyla kimlik konusunda dönüşüm sağlamıştır. Modern dönem düşünürleri tarafından ulusal veya kültürel, dini veya siyasi kimlik tanımları çok klasik g r l yorken, yeni dönemde modern düşünürlerin fikirleri de artık eskimiştir. Çünkü kimlik artık modern dönem düşünürlerinin araçları veya argümanlarıyla da açıklanamayacak düzeye ulaşmıştır. İnsanlar artık kimliklerinin oluşmasında etkili olan sanal hayatı, sosyal medya ve teknolojik araçlarla destekleyerek yeni bir boyuta taşımıştır. Sanal dünyada yaratılan kimlik kişinin artık kendini nasıl görme istediğine bağlı olarak tanımlanmaktadır. Burada ne olduklarından çok kendilerini nasıl görmek istediklerine dair bir anlam dünyası yaratılmaktadır.

Sanal kimliklerin oluşumunda önemli etken sosyal medyanın yaygın bir şekilde kullanılması ve bu yolla yeni profillerin yaratılması olmuştur. Sosyal medya hesaplarında kendilerini toplum tarafından görülmelerini istedikleri profiller aracılığıyla üreten kişiler, gerçek hayatta olamadıkları şeyleri yaratmayı sevmeye başlamışlardır. Sanal bir gerçeklik yaratarak, yetenekli, başarılı, sportif, entelektüel, toplumun herhangi bir sorunu hakkında fikri olan bir vasfa bürünebilmektedirler. Bu şekilde ba layan süreç daha sonra kendilerinin de inanmaya ba ladıkları bir benlik sürecine dönüşmektedir. Bu  rneğin ötesinde konumuz açısından önemli olan kısım, sanal gerçeklikler ile sanal kimliklerin oluşumu ve yeni toplumsal hareketlerin aktörleriyle olan ilişkisidir.

Kimlik konusunda sanal dönüşümü sağlayan teknolojinin etkisinden bahseden Baudrillard (Giddens, 2012: 648), kitle iletişim alanında modern değişimlerin ortaya çıktığını ve  ağda  dönem iletişim araçlarının diğer araçların aksine daha fazla etkili olduğunu vurgulamaktadır. Kitle iletişiminin ve teknolojik araçların gelişi tam da yaşamlarımızın niteliğini değiştirmiştir. Baudrillard kitle iletişimin her yerde olduğu bir çağda aslında insan davranışlarının birbirine girmesi ve medya imgelerinden oluşan yeni bir *Hipergerceklik* yaratıldığını  ne sürmektedir. Hipergerceklik, anlamlarını başka imgelerden alan ve bu nedenle “dış gerçeklikte” temelleri olmayan imgeler olan benzetiler (Simulacra) tarafından inşa edilir. Bir taklit süreci başlayınca kimlik konusunda da sanal bir kimlik oluşumu ba lar. Sanal dünyada yaratılan karakterler, sosyal yaşamda yansıtılamayan kişiliklerin oluşturulması, benlik sürecinin sanal dünyada yeniden yaratımı söz konusu olmaktadır. Sanal kimlik oluşumunun yeni toplumsal hareketler açısından önemine bakıldığında özellikle

sanal eylemlere katılan bireyler üzerinden gelişen süreç, bu yaklaşımı önemli kılmaktadır.

Sanal kimlikler ile sanal eylemler arasındaki ilişki yeni toplumsal hareketlerin aktörlerinin farklı bir boyutu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilgisayar başında sanal kimlik oluşumlarıyla sanal eylemlere katılma, bir tıklamayla herhangi bir düşünce veya eylemi gerçekleştirdiğini düşünme yaygınlaşmıştır. Glenn'in (2015: 82) sanal eylem tanımı için kullandığı "*clicktivism*" (tıklamacılık) veya "*digital slacktivism*" (digital tembellik) kavramları, sanal eylemlere katılan bireyleri tanımlamak için kullanılabilir. Yeni toplumsal hareketlere katılımın sosyal medya ve sanal alemler aracılığıyla meydana geliyor olması, sanal kimliklerin yaratımında ön plandadır.

İnternetin yaygınlaşması sonucu insanların kendi kimliklerini dijital ortamda var etmek için sanal yollara başvurmaları, aynı zamanda neyi desteklediğini bilmeden de bir kitlenin yaratılmasına da neden olmuştur. Fakat burada asıl mesele insanların sanal eylemler aracılığıyla paylaşımlarda bulunmalarıdır. Bu yaklaşımı "*digital fanus etkisi*" şeklinde kavramsallaştıran Uçkan'a (2012) göre, internette sosyalleşen insanlar, bir '*banner*'a tıklayarak Afrika'daki açları doyurduğunu, yağmur ormanlarını kurtardığını veya ozon deliğini kapattığını düşünmeye başlamaktadır. Bu düşüncenin etkisiyle sanal kimlik yapıları oluşmaktadır. Sanal dünyada yaşamak, sanal kimlikleriyle toplumsal sorunlara karşı duyarlılık kazandığını savunmak bilgi kirliliğinin olduğu teknoloji çağında, toplumsal gerçeklerden uzaklaşmaya da neden olabilmektedir. Etkisi çok fazla görülmesi de yine de sanal kimlik yaratım süreci gelecekte daha yaygın bir olgu haline gelecektir.

3.8. Küreselleşme Çağında Kimlik Politikası Olarak Yeni Toplumsal Hareketler

Toplumsal hareketlerin sosyal değişimin bir faktörü olduğu modern dönemde, özerklik talepleri, kimlik vurguları sosyal yaşam alanları, bireysel tercihte olduğu gibi, politik kişiliğin oluşumunda da önemli bir rol oynamaktadır. Kimlik yapısındaki bu gelişme bilgi çağı, postmodern durum, sanayi sonrası dönemin etkilediği toplumsal yapıdaki değişimin bir sonucudur. Uysal (2016: 69) bu değişime bağlı olarak sosyal ilişkilerin yeni küresel dönemde, hem globalleşmeyle ilişkili faktörler (çokuluslu şirketler vs...) hem de yerel güçlerin ve değişik kültürel, etnik ve azınlık

gruplarının kamusal alanda kendilerine meşru yer talep etmeleriyle eski anlamda devletlerin (ulus devlet) otoritesinin aşınmaya başladığını bu nedenle toplumsal alanda değişimlerin gözlemlendiğini vurgular. Ulus devletin yerini almaya başlayan küresel şirketler, üretim, kültür ve tüketim ağını geniş yelpazeye yayarak toplumsal dönüşümün öncüsü olmuştur. Bu dönüşümde meydana gelen kimlik olgusu, ulus kimliklerin dönüşümüne ek olarak, bireylerin ulus kimliklerinden, toplumsal kimliklerden parçalanmış kimlik yapısına doğru evrilmeyi ortaya çıkarmıştır.

Her ne kadar klasik hareketler içerisinde yer alan ulusal hareketler, etnik ve azınlık hareketleri küresel dönemde klasik kimlik vurgulamalarına devam etmekteyse de kimlik dönüşümü, önüne geçilemez bir süreci ifade eder olmuştur. Ulusal anlamda kolektif kimliğin özerk hareketler ve özerklik düşüncesi bağlamında ortaya çıkışı devam etmektedir. Özerklik hareketleri yoğun bir taleple toplumsal hayatı etkilemeye başlamıştır. Siyaset sosyolojisini de yakından ilgilendiren özerklik hareketleri küreselleşmeye bağlı olarak belli grupların kimlik taleplerini ifade etmektedir. Eskinin ulus devlet algısından ziyade özerklik talebi devlete karşı kamusal/sivil toplum ayrımını gözeterek var olma düşüncesinde olmuşlardır. İspanya'ya bağlı özerk Katalonya Bölgesi ve Bask Bölgesi bağımsızlık talebinin en yüksek sesle çıktığı yerler. Bunun yanı sıra Britanya'da İskoçya bağımsızlığı hareketleri, Belçika'da Flamanlar ile ilgili bağımsızlık hareketi, İtalya'nın kuzeyindeki Padanya Bölgesindeki hareketler, Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun bir parçası olan ve daha sonra İtalya bölgesine katılan Güney Tirol bölgesindeki bağımsızlık hareketleri, Fransa'da Korsikalılar ya da Korslar hareketleri, Almanya'nın en zengin eyaleti Bavyera'nın bağımsızlık hareketi, kimlik taleplerinin yeni bir boyutunu oluştursa da, asıl dönüşüm bireylerin farklı kimliklere sahip olmasıdır.

Bağımsızlık hareketlerinden farklı olarak küresel çağda kimlik yönelimleri artık kişinin yaşam biçimi, bedeni, kişisel özellikleri, dünyaya bakış açısı bakımından toplumsal klasik anlayışların ötesindedir. Bauman'a (2017a: 20) göre, küresel çağda kişi zamanla "aidiyet" ve "kimliğin" alınıyazısı olmadığı, ömür boyu garanti sağlamadığının, fazlasıyla müzakereye açık ve vazgeçilebilir şeyler olduğunun farkına varır; kendi kararlarının, attığı adımların, eyleme biçiminin -ve tüm bunları sabitleyerek kararlılığın- hem aidiyet hem de kimlik için hayati faktörler olduğunu fark eder. Bu nedenle yeni toplumsal hareketlerin küresel çağda gelişimini sağlayan

en büyük etken de aktivistlerin kimlik politikaları olmaktadır. Kimlik dönüşümüne paralel olarak meydana gelen yeni toplumsal hareketler eylemleri sonucu değiştirmeyi hedefleyen girişimlerde bulunarak, katılımcılarının kendi kimlik oluşumlarını sağlayan yaşam tarzlarına katkı sunmaktadır. Bu sürecin yaşanmasını sağlayan etken de hareketlerin bireysel veya küresel olarak ortaya çıkış şekilleridir.

Bilton ve diğerleri'ne (2009: 209) göre bazı yeni toplumsal hareketler, kişisel ile küreseli birleştirirler, yani bu hareketler kişisel kimlik algısı ile ulus-devletin ötesinde, temel insani ve küresel meseleler üzerine olan vurguyu birleştiren bir politika benimserler. Örneğin, feminist hareketlerin kaygıları, prensipte sınıfları ya da ülkelerine bakmaksızın tüm kadınları işaret eder, çünkü tüm kadınlar kadın olarak onlara özgü olan problemlerle karşılaşmaktadırlar. Benzer şekilde, gay ve lezbiyen hareketler, 'eşcinsel onuru' fikrini aşlamaya çabalayarak ve heteroseksüeller arasındaki homofobik inançları ve davranışları açığa çıkarıp ve onlara karşı koymayı deneyerek cinsel tercihe dayanan kimlik için bir temel teşkil ederler. Diğerleri, örneğin yeşil hareketler ve barış hareketleri toplumsal dönüşümün küresel güçleriyle ve küreselleşmenin etkileriyle daha açıktan alakadar olurlar. Bu örneklerin hepsinin ortak özelliği küresel çağda spesifik alanlarda kimlik yapılarıyla ortaya çıkmış olmalarıdır.

Küresel hareketlerin dönüştürücü özelliklerine paralel olarak içinde yaşadıkları dönem, eylemin gerçekleştiği ülkenin yönetim biçimi, eylemlere karşı verilen tepkiler hareket alanının daralmasını veya genişlemesi etkilemektedir. Uysal'a (2016: 73) göre, içerisinde faaliyet gösterdikleri rejimin demokratik veya otoriter, merkeziyetçi veya adem-i merkeziyetçi, üniter veya federal devlet oluşuna göre, toplumsal hareketlerin ortaya çıkışı ve faaliyet gösterme biçimi etkilenmektedir. Bu sürecin ortaya çıkmasında etkili olan rejimler yeni toplumsal hareketlerin isteklerini ifade etmesinde ve toplumsal bir karşılık bulmasında da etkili olmaktadır. Bu nedenle Porta ve Dıanı'nın (2012: 311) rejimlere yönelik (1) Baskıcı veya toleranslı rejimler, (2) Seçici veya dağınık rejimler, (3) Engelleyici veya reaksiyoner rejimler, (4) Kuralsız veya kurallı rejimler şeklinde sınıflandırmasına bakıldığında, küresel dönemde tepkilere göre yeni toplumsal hareket eylemlerinin de şekillendiği görülecektir. Bu rejimlere bağlı olarak toplumsal hareketlerin de izledikleri yöntemler değişebilmektedir. Çünkü artık sert katı politikalar, kimlik arayışının önüne geçemediği gibi, farklılıkları da kabul etmek zorunda kalmaktadır. Çünkü

kimlik hareketleri, bağımsızlık hareketleri gibi kitle hareketleri bir yönetimin ona karşı uyguladığı politikayı göz önüne alır. Genellikle toleranslı ve baskıcı olmayan rejimlerde hareket aktörlerinin talep ifadelerinin karşılık bulduğu, sert önlemler alan ülkelerde bu durumun şiddet eylemlerine doğru gitmenin yanı sıra özgürlük alanını da daraltmaktadır. Süreç taleplere karşı alınacak önlemlere ve sonrasında bastırma yöntemlerini tartışılır hale getirecektir. Fakat küresel çağda denetlenme sisteminin geniş bir alana yayılmasına paralel olarak yeni toplumsal hareketlerin vurguları değişmektedir. Nüfusun tamamı üzerinde süren hakimiyet alanına arşı bir direniş, kimlikleriyle kamusal alana çıkan bir kitlenin varlığıyla karşı karşıya gelmektedir.

Küresel çağda kimliklerin dönüşmesi, marjinal kimlik yaklaşımlarının küreselleşmenin araçlarından faydalanarak varlıklarını sürdürmeleri ve yaşam alanı bulmaları, diğer küresel hareketlerin aktörleriyle bir araya gelmelerini sağlamışlardır. Baskı altında olan ve herhangi bir ülkede baskıcı bir rejime karşı direnmeleri tek başına mümkün olmayan hareketler küresel araçları yanına alarak, sisteme karşı direniş göstermektedir. Bu direnişe karşı aynı şekilde baskının da artması söz konusudur. Çünkü toplumsal hareketlerin içeriği, yöntemi ve yaklaşımı devletin sergilediği politikalarla beraber şekillenebilmektedir.

Klasik hareketlerin devletler ve iktidarlara olan ilişkilerinde, devletin toplumsal hareketlerin protestolarına izin vermeyerek farklı biçimlerde bastırabileceği yöntemleri artık değişmiştir. Demokratikleşme süreci ve küresel çağda insan hakları vurgularına dair baskıları hisseden iktidarlar, sivil toplum alanının genişlemesi, demokratik rejimlerin artması ve halkın yönetimde çoğulcu bir anlayışla söz sahibi olmasından bu yana değişmeye başlamıştır. Fakat anti demokratik ülkelerde küreselleşme döneminde olsa bile, hareketlere karşı sert uygulamalar devam edebilmektedir. Küresel dönemde bu uygulamalar farklılık göstermekle beraber Uysal'a (2016: 87) göre, ulusal reflekslerle hareket eden yaklaşımlarda, hareket hakkında kamuoyunda kötü bir imaj yaratma, dezenformasyon yayma, hareketlerin kaynaklarını ve imkânlarını kısıtlama, hareket aktörlerini vazgeçirme, liderlerini saf dışı etme, çatışma çıkarma ve grupları saf dışı etme süreçleri yaşanmaktadır. Fakat bu durumun tarihsel gerçeklikle bağdaşmayan yönleri ve küresel çağda kitlelere karşı devam eden baskılar, kimlik talepleri olan hareketler tarafından değişime uğramak zorunda kalmaktadır.

Yeni toplumsal hareketlerin kimlik temelli ortaya çıkışından sonra kuramsal açıklamalar başvuran birçok düşünürün üzerinde durduğu kimlik boyutları bulunmaktaydı. Johnstrone ve diğerlerine (2016: 133) göre bireysel kimlik, kolektif kimlik ve kamusal kimlik bu boyutlardandır. Fakat “*yeni toplumsal hareketler* yaklaşımı kişisel kimlik/kolektif kimlik ayırımına önem vermez, bunun anlamlı ve etkili olabilmesi için bu kimliğin gerektirdiği faaliyetlere katılım ve kimliğin kamuoyunda açıklanması gerekmektedir” (Uysal, 2016: 148). Bu şekilde özne birçok kimlik boyutuyla hareketlere katılım sağlar.

Yeni toplumsal hareketlerde temel amaç bir kimlik politikasıdır. Burada öncelik bireysel değil kolektif eylemdir ve karşısındaki üyenin çıkarları göz önündedir. Bu nedenle yeni hareketler yeni ve farklı değerler, farklı yaşam tarzları ve kolektif kimlik inşa etmeye çalışırlar. Bu nedenle yeni toplumsal hareketler eski liberal, Marksist, dinsel veya muhafazakâr hareketlerden birkaç konuda ayrılmaktadır. İç dinamikler, kendisini ifade eden ve rasyonel olmayan eylemler, toplu kimlikleri söz konusudur. Toplu kimlikleriyle önceki hareketlerden farklı özellikler ortaya koymuşlardır: (1) Yeni kimlikler etrafında örgütlenme, (2) Bireysel ifadeyi (açıklamayı) bir hareket faaliyeti olarak benimseme, (3) Kişisel konuların tartışılmasının da hareket faaliyeti olarak görülmesi (Broad, 2000: 325). Eyleme katılma biçimleri olarak kişisel kimliklerinin farklılık bazında ele alınması, küresel çağda kimlik yıkımlarının yerine, tercihlerle şekillenen kimlik anlayışları söz konusu olmuştur. Bu tercihler bir anlamda küresel tektipleştirici ve sürekli tüketen bireye karşı bir tepkidir. Küresel iktidarların politikasına karşı direnen bu yeni kimlik yapıları, yeni bir yaşam tarzının da habercisi olmuştur.

Sonuç olarak küresel çağda, siyasal olarak çokkültürcülük politikası çerçevesinde farklı kültürel kimlik unsurlarını bir arada bulunduran, psikolojik olarak benlik algısının anlam dünyasıyla birleştirilip, anlamlı bir kişilik oluşturan ve bu kişilik yapısına yaşam biçimin tamamını sığdırıp parçalanmış kimliklerle yaşam alanı bulan, sosyolojik olarak toplumsal kalıplardan uzak alternatif yaşam biçimleri oluşturan bir kimlik yapısı söz konusudur. Küreselleşme çağında yeni toplumsal hareketlere katılım noktasında da farklılıkların kabul edilmesini vurgulayan yeni bir dönem başlamıştır. Farklı kimlikler toplumsal yaşamda görünürlük kazanmış, kentleşme alanında dönüşümle başlayıp, değer ile normlarda dönüşüm, kültürel alanının yeniden inşası, özerklik ile özgürlük, etkili katılım, otoriteden hesap sorma

ve demokratik gelecek talebi, kişisel kararlar ve kendi bedeni üzerinde söz sahibi olma talepleri küreselleşme döneminde yeni kimlik taleplerinin görünürlüğünü ortaya çıkarmıştır. Yeni toplumsal hareketlerin, insan hakları başta olmak üzere, cinsiyet, özgürlük, barış, çevre sorunları, demokrasi talepleri, sivil toplumun gelişmesi ve ifade özgürlükleri talebi, farklılıkların bir arada yaşatılması, cinsel tercihler, denetim ve baskı araçlarından uzak bir yaşam ideali kimlik talepleri oluşumunda önemli etkenler olarak var olmuştur.

Küreselleşme Çağında Yeni Toplumsal Hareketler; Dört Örnek Hareket

Yeni toplumsal hareketler ile ilgili yapılan tüm çözümlemelere ek olarak farklı alanlarda etkili olan ama yine de özelde insan haklarını ilgilendiren dört örnek hareket bu başlıkta ele alınmaktadır. İlk olarak ekonomik etkenler ve dünya gelir dağılımında yaşanan dengesizlik ile küresel ekonomik kriz örneği olarak *Sarı Yelekliler* ele alınacaktır. İkinci örnek olarak cinsiyet ayrımı, kadına şiddet, cinsel istismar örneği olan ve küresel etkisiyle *Las Tesis* eylemleri ele alınacaktır. Üçüncü örnek, ekolojik sorunlara dikkat çeken 16 yaşındaki Greta Thunberg'in bireysel eylemiyle başlayıp küresel bir hal alan *Fridays For Future* eylemidir. Son olarak insan hakları ve ırkçılık karşıtlığına örnek teşkil edecek olan, Amerika'da yıllardır süre gelen ırkçılığın farklı bir versiyonu olarak ele alınıp, 2020 yılında tüm ülkeye yayılan ve genelde insan hakları özelde siyahilerin hakları ile ilgili *Georg Floyd* eylemleri ele alınacaktır.

Yeni toplumsal hareketler farklı konularda ortaya koydukları yaklaşımlarla yeni olma misyonunu üstlenmiştir. Ekonomik açıdan da ortaya çıkan aksaklıklara karşı kitlesel ve yeni özelliklere dayalı bir örnek olan *Sarı Yelekliler* hareketi güncel bir harekettir. Hareketi ekonomik etkenler üzerinden tanımlayıp işçi hareketleriyle benzerliklerini vurgulayanlar olmuştur. Fakat bir araya gelme biçimleri ve değindikleri konular bakımından klasik işçi hareketinden farklı bir özelliğe sahiptir. Telek'e (2019: 87) göre, sarı yelekliler gibi, bugünün sosyal hareketlerin son 40 yıldır dayatılan ekonomik ve sosyal politikalar karşısında biriken toplumsal enerjinin patlaması olarak görmek mümkün. Sarı Yelekliler 17 Kasım 2018'de Fransa'da ortaya çıkan, sosyal patlama sonucunda eylemlere girişmiştir. "Bardağı taşıran son damla" sloganıyla başlayan bu süreç, aslında ilk olarak akaryakıt zammı ile başlamış olsa da temel etken, toplumsal alanda meydana gelen ekonomik ve sosyal sıkıntılar ile yönetilme biçimi olmuştur. Orta ve alt sınıfları rahatsız eden vergi uygulamaları,

akaryakıt zamları, Macron'un çalışma yasasında oluşturduğu değişiklikler, kira desteğinde değişikliğe gidilmesi vb. ekonomik etkenler *Sarı Yelekliler* eylemini başlatmıştır.

Gürcan'a (2019: 443) göre, Fransa'daki *Sarı Yelekliler* hareketinin siyasal ve sosyo-ekonomik arka planı, neoliberal siyasetlerin on yıllar boyunca süren tahribatının doğurduğu sonuçlarla ilgilidir. 2007'den beri süre gelen küresel ekonomik kriz tüm dünyayı etkilerken, Fransa da bundan etkilenmiştir. Fransa'nın izlediği politikalar sonucunda ortaya çıkan, "yüksek gelirli kesimler lehine ilerletilen vergi adaletsizliği, satın alma gücünün düşüşü, artan işsizlik ve güvencesizlik ile özelleştirme, hizmetlerin gerilemesi ya da sona erdirilmesi gibi neoliberal kemer sıkma siyasetlerinin ivme kazanması" gibi etkenler bu sürecin temeli olmuştur. Bu hareketin yeni toplumsal hareket örneği olarak ele alınmasının sebebi "Sarı yeleklilerin halihazırda hiçbir parti ya da sendikaya bağlı hareket etmemesi, sosyal medya üzerinden organize olan her siyasi görüşten ve yaştan insanın katılmasından" (Habertürk, 08.12.2018) kaynaklıdır.

Sarı Yeleklilerin örgütsel, ideolojik ve finansal altyapıları yoktu. Büyük kent merkezlerinden uzak yol kavşaklarında, otoyol çıkışlarında, rafinerilerin önlerinde randevulaşarak başladılar işe. Üstlerine otomobillerindeki reflektörlü sarı yelekleri geçirerek trafiği yavaşlatıyor, şarkılar söylüyor, sloganlar atıyorlardı. Kimsenin devrim yapmak gibi bir niyeti yoktu. Çoğu çalışıyor ama ay sonunu getiremiyordu (DW, 17.11.2018). Fransa'nın ekonomik, sosyal ve siyasal sürecini köktene tetikleyen Sarı Yelekliler eylemi küresel ekonomik bunalımın bir yansıması olabileceği gibi, yerel bazda izlenen politikalar nedeniyle önemli bir örnektir.

Las Tesis kadın hareketi diğer örnek bir hareket olarak ele aldığımız harekettir. "Un violador en tu camino" ya da diğer bir deyişle "El violador eres tú" adlandırmalarıyla ortaya çıkan, Şili Feminist Kolektif Kadın hareketi olan Las Tesis, öncülüğünde başlayan eylemlerdir. Genelde dans performanslarıyla ön plana çıkan ve "Kadın cinayetlerini, cinsel saldırı ve istismar olaylarını protesto etmek amacıyla 4 ay boyunca hazırlanan dans performansında kadınlar gözlerine siyah bant çekip, dans ederek marş" (T24, 29.11.2019) söyleyen bir eylem biçimidir. Dünya geneline yayılan bu hareket kadınların sesi olma yolunda önemli bir eylem haline geldi. İlk olarak Şili'de feministlerin 'Kadına Yönelik Şiddete Karşı Uluslararası Mücadele Günü' nedeniyle hazırladığı dans performansıyla başlayan, "Hata benim değil,

nerede olduğum değil, ne giydiğim değil. Suçlu sensin. Suçlu polis, yargı, devlet, başkan. Baskıcı devlet kadın düşmanı suçlu” (Bianet, 28.11.2019) sloganlarıyla genişlemiştir. 25 Kasım’da Santiago’nun göbeğindeki meydan olan La Plaza de Armas ve Kadın ve Cinsiyet Eşitliği Bakanlığı’nın önünde yapılmış olan eylem sonrası, Amerika, Avrupa ve Ortadoğu’daki kadın hareketleri de eyleme destek vermişlerdir. 14 Aralık 2019 yılında Türkiye’de Mecliste de bu eylemin etkisi görülmüş, “asla yalnız yürümeyeceksin” (Eorunews, 15.12.2019) sloganıyla kadın milletvekilleri eyleme destek vermişlerdir. Dünya geneline yayılan bu eylem biçimi, yeni toplumsal hareket örneği olarak kadınların seslerini duyurmaları, kadınlara karşı şiddet, cinsel saldırı, kadın cinayetleri, istismar, bedenin metalaştırılması, gibi önemli konulara dikkat çekme amaçlı ortaya çıkmıştır.

Yeni toplumsal hareketlerin ayırt edici özelliği olan eylemde sanat figürlerini kullanma, şiddete başvurmama, dünya geneline yayılırken herhangi bir ideolojiye veya partiye hizmet etmeme bakımından Las Tesis örnek bir harekettir. Las Tesis eylemlerinin ilk ortaya çıkışı üzerinden başlatılan temel konular, dünya geneline yayıldıkça farklılaşabilmektedir. Kadınların dünyada yaşadıkları ortak sorunlara vurgu yapan bu eylem yerellerde farklı mesajlar için de bir araya gelebilmektedir. Özellikle Ortadoğu’daki birçok ülkede kadınların konumu düşünüldüğünde, kadın haklarının ne denli zor şartlarda gerçekleştirildiği, yasal olarak nasıl korunduğu akıllarda soru işaretleri yaratmaktadır. Bu nedenle kadınlar aslında küresel sorunlarla yerel sorunları birleştirerek sanatsal bir figürle eylemlerini sergilemişlerdir.

Ekolojik hareketlere örnek olarak alınan üçüncü örnek *Fridays For Future* eylemidir. Fridays For Future 15 yaşındaki Greta Thunberg ve diğer genç aktivistlerin üç hafta boyunca her hafta İsveç parlamentosu önünde oturduktan sonra, iklim kriziyle ilgili önlemlerin yetersizliğini protesto etmek için Ağustos 2018’de başlattığı bir hareket (<https://fridaysforfuture.org/>). 2020 haziran ayı itibari ile Friday For Future internet sayfasındaki istatistiklere göre 7500 şehirde 13 milyon insanın katılımıyla gerçekleşmiş olan bu hareket temel amacını şöyle açıklıyor “geleceğimiz ve yaşamlarımız için savaşıyoruz, çünkü bunlar iklim krizi ve ekolojik çöküş tarafından doğrudan tehdit ediliyor. Buna karşı harekete geçiyoruz çünkü dünyanın güzelliğini, tür çeşitliliğini ve tüm varlıkların yaşamlarını korumak istiyoruz. Amacımız iklim krizinin üstesinden gelmek ve diğer varlıkları ve çevresi ile uyum içinde yaşayan bir toplum yaratmaktır” (<https://fridaysforfuture.org/>). Bu amaçla

hareket eden küresel ekolojik sorunları vurgulamaya çalışan birçok gönüllü hareket, sivil toplum örgütü bulunmaktadır. Devletlerin aldığı önlemlerin yetersizliği ve dünyamızın gün geçtikçe küresel iklim sorunları yüzünden tehdit ediliyor oluşu daha radikal önlemlerin alınmasını gerektirmektedir.

Peki, bu eylem yeni toplumsal hareket kategorisine alınabilir mi? Bu eylem şekli nasıl gerçekleşmiştir? Thunberg, Ağustos 2018’de cuma günleri okula gitmek yerine parlamento binası önüne eyleme gitmeye başladı. Dikkat çekmek istediği, küresel iklim değişikliğiyle birlikte doğada gözlenen tahribattı. Bu tahribat geri döndürülebilir olmasa da alınacak siyasi önlemlerle daha da büyümesinin engellenebileceğini ama yapılması gerekenlerin hükümetler tarafından yapılmadığını, hemen güçlü önlemler alınmazsa insanlığın ve yerkürenin sonunun gelmek üzere olduğunu vurguluyordu (Onbaşı, 2019: 22). Greta Thunberg eylemi bireysel olarak başlamış, daha sonra küresel bir hal almıştır. Burada birey toplum ilişkisinin örneği de ortaya çıkmaktadır. Bireysel olarak da rahatsızlık duyulabileceği gibi toplumsal olarak da herhangi bir soruna karşı gelinebilir. Fakat her kalabalık, her eylem biçimi yeni toplumsal hareket kategorisine girmeyebilir. Friday For Future (FFF) hareketi küresel iklime dikkat çekmek, doğada gözlemlenen tahribatı önlemek amacıyla başlattığı eyleme dünyanın her yerinden destek görmesi bakımından yeni toplumsal hareket kategorisinde ekolojik harekete örnektir. Eyleme katılanlar, eylem biçimleri bakımından da ayırt edici bir özelliğe sahiptir.

Yeni toplumsal hareketlerin vurguladıkları konular hayatın tüm alanlarıyla ilgilidir. Toplumsal cinsiyet, ekonomik etkenler, ekolojik yaklaşımlar ve nihai olarak insan haklarının önemli bir etkeni olarak etnik veya ırkçı ayrımlarla mücadele. Dördüncü örnek olarak, ırkçılık karşıtlığı veya insan hakları ve hukuk ilişkisi ile, insan hakları savunuculuğunda öncü olduğunu söyleyen Amerika’da yaşanan örnek bir olayı örnek olarak ele alacağız. Georg Floyd eylemleri güncel olması nedeniyle üzerinde durulmaktadır. Amerika’da çeşitli dönemlerde ırkçılık karşıtlığı üzerinden oluşan hareketler ortaya çıkmıştır. Son dönem de de yaygınlaşan hareketlerden biri olan George Floyd protestoları örnek niteliğindedir. ABD’nin Minnesota eyaletinin Minneapolis kentinde siyahî George Floyd’un (46) 25 Mayıs’ta dolandırıcılık şüphesiyle Minneapolis’te polisler tarafından gözaltına alınırken, beyaz bir polisin uzun süre ensesine diziyle basması sonucu hayatını kaybetmesi, ülkede siyahilere yönelik polis şiddeti ve ırkçılık tartışmalarını alevlendirdi.

Beyaz bir polisin boğazına bastırarak gözaltına almaya çalıştığı esnada hayatını kaybeden Floyd'un ölüm anı bir vatandaş tarafından görüntüye alınmıştı. Görüntü sonrası hayatını kaybeden Floyd'un siyahi olması nedeniyle ırkçılığa maruz kaldığını savunan vatandaşlar rahatsızlıklarını dile getirme amaçlı protesto eylemlerine başlamış, adalet konusunda yeterli çalışmaların yapılmadığını vurgulamışlardır. Küçük çaplı başlayan ve daha sonra ülkenin birçok kentine yansıyan ve yüzbinlerce insanın katıldığı bu hareket yeni toplumsal hareketlerin etkisinin önemli örneklerinden biri olarak tarih sahnesinde yerini almış oldu. Temelde öfke patlaması şeklinde gelişen bu hareket, aslında insan hakları söylemi vurgusuyla gelişme göstermiştir.

George Floyd Hareketi aslında yıllardan beridir siyahilere karşı izlenen ırkçılık politikasına bir tepki olarak ortaya çıkmıştır ve halen devam eden etkileri mevcuttur. Ülkenin İkinci Dünya Savaşı sonrası demokratikleşme ve siyahi vatandaşları ikincil konumda kalma meselesi, ırkçılık karşıtlığı politikaların bir kez daha gözden geçirilmesi gerektiğine dair bir mesaj niteliğinde olmuştur. 1965 yılına kadar otobüslerde, lavabolarda, gündelik yaşamın neredeyse birçok alanında siyahlar ve beyazların ayrımı söz konusuydu. Her ne kadar insan hakları ve siyasal ve yasla gelişmeler bu farklılığın ortadan kaldırılması için uygun koşulları oluşturmaya çalıştıysa da uygulamada böyle olmamıştır.

1960'lı yıllar ırkçılık karşıtı yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkıp geliştiği dönemdi. Bu nedenle 1968 öğrenci hareketleriyle beraber gelişen yeni toplumsal hareketler dendiğinde “eşcinsel hareketler birlikte genellikle feminizm, barış hareketi, çevre hareketi, yeşil hareket, anti-nükleer hareket, ırkçılık karşıtı hareket, etnik azınlık hareketi vb” (Erol, 2018: 442) hareketler akla gelmektedir. Nitekim bu dönemden sonra hareketlerin alanları farklı olsa da ırkçılık karşıtlığı hareketleri ABD başta olmak üzere birçok yerde gelişme göstermiştir. 1960'lı yıllardan bu yana devam eden ırkçılık karşıtlığı bitmemiş gibi gözükmektedir. Bu olayda da Amerika Başkanı Donald Trump'ın izlediği politikaların insanların özgürlük alanını etkilemesi ve ırkçılık hakkındaki söylemleri ile dünya genelinde birçok kültüre ve farklılığa karşı yabancı düşmanlığı ülke genelinde de çeşitli rahatsızlıklar yaratmıştır. Covid-19 sürecinin insanlarda yarattığı psikolojik etkenlere bağlı olarak artan işsizlikler, ekonomik sıkıntılar, işsizliğin artması, ülkenin birçok yerinde siyahiler, göçmenler ve Müslümanlara potansiyel suçlu gibi bakılması gibi etkenler özgürlük alanının

daralmasına ve insanların tepki göstermesine neden olmuştur. Tam da bu noktada başlayan ırkçılık tartışması insanların bir hareket halinde farklı kentlere de yayılmasının önünü açmıştır.

Bu olaydaki toplumsal hareketlerin büyümesinin önünü açan etken, ABD başkanı Trump'ın “Bu *Eşkiyalar* George Floyd'un anısına saygısızlık ediyor ve bunun olmasına izin vermeyeceğim. Az önce (Minnesota) Valisi Tim Walz ile konuştum ve kendisine ordunun her zaman yanında olduğunu söyledim. Ne kadar zor olursa olsun kontrolü ele alacağız ancak yağma başlarsa, ateş de başlar” (T24, 29.05.2020) söylemleri olmuştur. Oğuz Demiralp'a (T24, 11.06.2020) göre, George Floyd'un başına gelen polis şiddetiyle ırkçılığın iç içe geçtiği bir gayri insanilik örneği olarak görülüyor. Floyd olayı ABD sisteminin iki büyük zaafını bir kez daha ortaya çıkardı: polis şiddeti ve ırkçılık. Amerika'nın insan hakları bakımından örnek bir devlet olup olmadığı tartışması sürerken, insan haklarına dair tartışmalar da devam etmektedir. Demokrasi, insan hakları, yasal mevzuatlar, devlet yapılanmaları, örgütlenme ve ifade özgürlüğü, göçmenlere karşı ayrımcılık, din karşıtlığı gibi konular insan haklarıyla ilişkili olarak tartışılmaya devam ediyor. ABD'nin bu noktada özgürlükler ile ilgili vurgusunun yanında ırkçılık ve göçmenlere karşı politikası da ortadadır.

3.9. Yeni Toplumsal Hareketlere Yönelik Eleştiriler

Yeni toplumsal hareketler genellikle olumlayıcı yaklaşımlar çerçevesinde ele alınmaktadır. Değindikleri toplumsal konular, bireysel talep ve yönelimler hareketleri olumlayan etkenlerdir. Özellikle küresel sorunlar karşısında gösterdikleri yaklaşımlarla değişimin öncüsü olan yeni toplumsal hareketler, genellikle kolektif hareketler olarak ortaya çıkmışlardır. Bunun yanı sıra bireysel kimlik talepleri, alternatif yaşam oluşturma, çevre sorunlarına yönelik çözüm önerileri, demokrasi savunucusu niteliğindeki yaklaşımları ve insan hakları vurgusu söz konusu olmakla beraber, asıl önemli mesele yeni toplumsal hareketlerin bahsedildiği kadar olumlayıcı olup olmadıkları tartışmasının yanında yeni olanın ne olduğudur. Buna dair geliştirilen eleştiriler söz konusudur.

Cohen'e (2016: 669) göre, yeni toplumsal hareketler bakımından “ortada yeni bir şey yoktur”. Yeni olan şeylerden biri yeni toplumsal hareketlerin devrimci

hülyalardan vazgeçmiş olmalarıdır. Buradaki devrimci hülyalardan vazgeçmek, eylem biçimleri, temaları ve katılımcıları bakımından yeni olduğu anlamına gelmektedir. Fakat buradaki eleştiri son dönem toplumsal hareketler dünyasının en önemli özelliği olan “başka bir dünya tasarımına sahip” politik bir iddianın, ütopyanın yerinde uzun bir süredir yellerin estiğidir. Bu iddianın olmadığı bir ortamda da birçok isyana ve deneyime rağmen her şeyin eskisi gibi devam etmesi hatta daha otoriter düzenin ve karşı ütöpik piyasacı alternatiflerin yavaş yavaş gündeme gelmesi bir tesadüf eseri olmuyor ve olmayacak gibi görünüyor (Çetinkaya, 2019: 34). Bu durumda başka bir eleştiri ortaya çıkıyor; “belirleyici ana beyanlar yok, başat eylem kipleri veya mevkileri yok, sadece şu var; sonsuz direniş, tepki ve yeniden yaratım örnekleri” (Evren, 2019: 43). Bu örneklerin verdiği mesaja göre sürekli bir etki tepkinin olduğu, sonsuz direnişlerin olmaya devam ettiğidir. İktidarlar baskıları artırdıkça yeni toplumsal hareketler de direnişi artırmakta ama bu süreç çatışmanın çözümsüzlüğünden öteye geçememektedir.

Yeni toplumsal hareketlere özgü olduğu vurgulanan yeni kimlik alanları, benlik algıları, kültür ve kentleşme vurgusu başka bir eleştiri konusu olmuştur. Tecim’e (2015: 13) göre, YTH’lere özgü olduğu söylenen özgürlük, kimlik, kültür vurgusu veya kent bilinci gibi konular klasik sosyolojinin veya klasik hareketlerin de konuları içerisinde yer almaktadır. Bu nedenle YTH eski hareketlerin tartışma alanı olan konuları geride bırakamamıştır. Birbirini izleyen süreçte eski klasik temalardan kopamamış olmak yeni bir alanın da yaratılmasında eksik kalmaktadır.

Başka bir eleştiri de yeni toplumsal hareketlerin ne kadar sivil olduğuna dairdir. Ayrıca gerçekten küresel iktidarı besleyen bir yapılanmaya sahip olup olmadığı tartışmaları söz konusu olmuştur. Çünkü son yüzyılda iktidarın nesnesi devlet olmaktan çıkmış, küresel sermayeye dönüşmüş (Tecim, 2015: 22) iken, yeni toplumsal hareketler de küresel iktidara karşı yeni eylemsellikler ortaya koymuştur. Bu eylemselliklerde tartışma konusu olan ve eleştirilmeye neden olan en büyük sorun yeni toplumsal hareketlerin destekleyicisi niteliğinde olan sivil toplum kuruluşları, sendika veya partinin belli bir süre sonra iktidara hizmet eden bir araca dönüşmesi söz konusu olabilmektedir. Yeni toplumsal hareketlerin özellikleri içinde yer alan bazı hareketlerin sendikaya dönüştükten sonra amaçlarından sapmaları bu eleştiriye haklı kılmaktadır. Ama burada vurgulanması gereken temel konu, yeni toplumsal hareketlerin merkezi bir konumu veya kurumu söz konusu değildir.

Sendika veya partileşmeden ziyade “yeni toplumsal hareketler daha rasyonel ve bilinçli bir öznenin üretimi” (Tecim, 2015: 9) olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeni toplumsal hareketler, aktif öznenin tekrar sahnesinde yer bulduğu bir alan olarak gelişmiş, kimlik ve kültür tartışmaları, normların yeniden inşası konularını vurgulayarak, toplumsal hareket ve STK’lar varlığını ortaya koymuştur. Devletin artık hükmedemediği sivil toplum alanı yeni toplumsal hareketlerin gelişmesiyle büyümeye devam etmiştir.

Yeni toplumsal hareketlerle ilgili bir başka eleştiri, yeni toplumsal hareketlerin sol devrimci hareketlerle olan ilişkisidir. Bu eleştiriye göre, yeni toplumsal hareketlerin klasik hareketler gibi sol, Marksist hareketlerden kopamamış olması, yenilik adına bir şey sağlayamamıştır. Nitekim 1848 ve 1968 gibi iki önemli hareketin, toplumsal hareketler bakımından yenilgi olduğu (Arrighi ve diğerleri, 2015: 112) üzerinden başlayan tartışmada, 1968’in ayırt edici özelliği onun tarihsel “eski sol”un -Batı’da sosyal demokratlar, Doğu’da komünistler ve Güney’de ulusal kurtuluş hareketleri- kazanımlarına karşı, bu hareketlerin zayıf, yozlaşmış, hâkim güçlerle uzlaşmacı olduğu, gerçekten yoksun katmanları ihmal ettiği ve kibirli olduğu suçlamalarını getirerek yönelttiği saldırıydı. Hâkim güçlerden kopuş ve direnme noktasında da hareketler amaçları doğrultusunda, eski sol hareketlerin ideolojilerini, kapitalist dünya sisteminin hakim güçlerine karşı mücadelelerinde polemiksel gereçler olarak, yararçı bir biçimde kullanmaya eğilim gösterdiler.

Amaçlar uğruna araçların normalleştirilmesi üzerinden başlatılan bu tartışmada, Arrighi ve diğerlerine (2015: 115) göre, eski solun etkisi altında kalan yeni toplumsal hareketlerin, 1990’lı yıllarda tek kutuplu dünyaya direnememeleri gibi, sosyalist blokların da çöküşünün başlaması, bu hareketlerin yeni taktikler geliştirememiş olmalarından kaynaklanmaktadır. Sistem karşıtı hareketler şeklinde gelişen bu hareketlerin, kapitalist sisteme dayanamamalarının en büyük sebebi de geliştirmiş oldukları politikalarla eski soldan veya eski klasik hareketlerden kopamamalarından dolayıdır. Bu eleştiriler ışığında yeni toplumsal hareketlerin eskiden kopuşu sağlayamamış olduğu vurgulanmaktadır.

Yeni toplumsal hareketlere yöneltilen bu eleştirilere rağmen, yeni olan birçok özellik söz konusudur. Yeni toplumsal hareketlerin üzerinde durdukları konular, hareket aktörleri, demokrasi ve insan haklarına dair devletlere uyguladıkları baskılar ve bu baskılar sonucunda elde edilen haklar yeni olmanın birkaç unsurudur. Ayrıca

eski klasik hareketlerden farklı olarak, devlet kurma veya devleti ele geçirme amaçları olmadığı gibi, katılımcılarının orta sınıf aydın kesimden oluşması, temalar ve sorunlara değinme biçimleri, kimlik yönelimli ve çokkültürcülük anlayışının ön planda olması, bilginin yeni bir güç olarak hareketler tarafından kullanılması, evrensel temalarla yeni dünya düzeninin ortaya koyduğu, çevre, barış, insan hakları, kimlik, alternatif yaşam vurguları yeni olmanın temel özellikleri oluştur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME ÇAĞINDA BARIŞ VE İNSAN HAKLARI HAREKETİ

4.1. Uluslararası İlişkilerde Savaş ve Barış Kavramı

4.1.1. Savaş ve Çatışma

Uluslararası ilişkilerde savaş ve barış kavramları akademide ilgi gören konuların başında gelmektedir. Dünya savaşları sonrası barış kavramının ön plana çıkması, yeni tanımları da beraberinde getirmiştir. Ayrıca barış, savaş ve çatışmanın tanımı yeniden yapılmaya başlamıştır. Savaş ve barış kavramları birbirinden bağımsız olmayan kavramlar olsa da “birincisi toplumsal olgular açısından insan doğasının çatışmacı egoizm göstergesi bir ürünü olarak karşımıza çıkar, ancak ikincisi ise hem düşünceler hem de inançlar düzeyinde idealize edilen ulaşılması arzu edilen bir utku gibidir” (Törün, 2018, 552). Bu utkunun anlamlandırılması açısından da savaş, şiddet ve çatışma süreçleri farklı disiplinler tarafından da ele alınmıştır.

Sosyal bilimlerde şiddet ve çatışma konusunu kendi ilgi alanlarına göre ele alan farklı disiplinler söz konusudur. Arslan’a (2018: X) göre, tarihçiler çatışmaların tarihini; psikologlar insanları şiddete veya şiddetsizliğe götüren durumları; sosyal psikologlar, sosyologlar ve antropologlar şiddet-grup dinamiği ve şiddet-sosyal davranış ilişkilerini; siyaset bilimciler ulusal ve uluslararası seviyedeki siyasi örgütlenmeleri; felsefeciler ve din bilimcileri ise çatışmaların ahlaki ve dini yanları ile şiddetten nasıl ve neden kaçınmak gerektiğini ele almışlardır. Bu çalışmada da savaş, çatışmanın insan hakları ile olan ilişkisi sosyal bilimlerin yaklaşımları çerçevesinde ele alınmaktadır.

Çatışma, şiddet ve savaşın tanımı ile tarihi üzerinde net bir uzlaşma söz konusu olmamakla beraber, farklı disiplinler tarafından kendi ilgi alanlarına göre ele alınmıştır. Savaşın tarihi insanlık tarihi kadar eski olmasa da çatışma insanlık tarihi

kadar eskidir. İlk çağlardan, antik çağ imparatorluk dönemlerine, klasik dönemden, göçlerin başladığı döneme, Avrupa’da şövalyelerin yükselişe geçtiği, İslam’ın etkin olmaya başladığı dönem, ardından Orta Çağ feodalizminin geliştiği askeri çatışmalar savaş ile ilgili belli fikirler sunmakla beraber, modern anlamda savaşın tarihine bakıldığında genellikle devrimler çağıyla başlatmak mümkün olabilmektedir. Devrimlerin gerçekleştiği dönem endüstriyel gelişmelerin de gelişmiş olduğu döneme denk gelmektedir. Savaşta kullanılan top ve tüfek gibi ateşli silahların ortaya çıkışı göğüs göğse çatışmayı değiştirerek kitlesel savaşı daha geniş alana yaymıştır. Bu nedenle endüstriyel gelişmeler sonrası Batı’da meydana gelen gelişmeler klasik savaş anlayışında da değişikliklere yol açmıştır.

Konumuz açısından bakıldığında savaşın tarihi ile ilgili antropolojik ya da siyasi tarih araştırmasından daha çok, savaş sosyolojisi, modern savaş politikalarının toplumsal yapı üzerindeki etkisi, insan haklarıyla olan ilişkisi ele alınmaktadır. Çünkü yeni toplumsal hareketleri ele alan çalışmaların temelini oluşturan insan hakları ile ilgili yaklaşımlar, modern insan hakları vurgusuyla gelişme göstermiştir. İnsan haklarının ön planda tutulmasındaki en büyük etken ise modern savaş politikalarının artık sadece askeri alanla sınırlı kalmamasından kaynaklanmaktadır. Klasik dönemde savaş iki ordu arasında yaşanırken modern dönemde bu çatışma ortamı artık kadın, çocuk, yaşlılar olmak üzere sivil alanı da etkiler olmuştur. Savaş artık sivil alanın bir gerçekliği olmuştur. Özellikle modern araçlar, silah teknolojisindeki gelişmeler, nükleer silahlar savaşın seyrini değiştirmiştir.

Bu açıdan bakılınca çatışmaların yaşandığı her olayın savaş olarak nitelendirilip nitelendirilmeyeceğine veya savaşın tanımının ne olduğuna bakmak lazım. Kant felsefede, Yeremya dinde, Tolstoy ve Stendhal romanda, Stefan Zweig ve Jean Giraudoux tiyatrodan ve daha birçok başka düşünür ve yazar her biri kendine özgü tarzıyla, savaşın dehşetini, bireysel ve ortak varoluşumuzdan silmek amacıyla tasvir etmiştir (Wiesel, 2005: 23). Bu tasvirlerin anlaşılması için, savaşın ifade ettiği anlama bakmak lazım. “Sınıf savaşı”, “ticari savaş” ve “soğuk savaş” gibi adlandırmalar yaygınlık kazansa da Heywood’un (2007: 534) vurguladığı şekilde savaş, genellikle devletler arasında olan ve iki grup arasında gerçekleşen silahlı çatışma halidir. Modern devletlerin ortaya çıkışıyla aynı zamana denk gelen savaş tanımları, Avrupa devlet sistemi ve endüstriyel gelişmelerin yoğunlaşmasıyla alanını genişletmiştir. Hobbes (Hobsbawm, 2008: 2) savaşı, yalnızca muharebe veya göğüs

göğse çarpışmayla sınırlı kalmayan bir tanımla ele alarak, savaşıarak rakibini alt etme arzusunun geçer akçe olduğı bir zaman diliminde yaşandığına da işaret eden bir karşı karşıya gelme durumu olduğunu savunur. Bu tanım ilk zamanlarda iki devlet veya ordu arasındaki savaş halini tasvir için geçerlidir.

Savaş ile ilgili olarak Galtung (2013: 180) olayı saldırganlar ve mağdurlar bakımından değerlendirmek gerektiğini vurgulamaktadır. Yapılması gereken, sorunu saldırganlar ve mağdurlar bakımından ifade etmek, saldırıya dair normlar oluşturmak, dünya genelinde bir tespit ve hüküm verme mekanizması örgütlemek ve saldırganları -kısmen onları alıkoymak, kısmen de onlara ve başkalarına “bir ders vermek” için- cezalandırmaktan ibaret olsaydı, her şey ne kadar basit olurdu. Fakat savaş kurumu yüzyıllar, hatta binyıllar boyunca, her türlü saldırgan-mağdur sistemini aşan bir büyüklüğe sahip olmuştur.

İnsanüstü bir yaklaşımla savaşa yaklaşmak tam da bu noktada anlam ifade etmektedir. Tarih boyunca saldırgan-mağdur sisteminin ötesinde çatışmanın boyutunun büyüklüğüne göre savaşlar şekillenmiştir. Bir çatışmanın nasıl geliştiğı, saldırganlığın ve şiddetin nasıl ortaya çıktığı üzerinden başlayan tartışmanın merkezinde savaş var olagelmıştır. Şiddet ve çatışma kavramı ile ilgili üç kuramdan bahseden Galtung’a (2013: 182-183) göre bu yaklaşımlar şiddetin meşru kılıp kılınamayacağı veya şiddete tarafların rolünün ne olduğunun yanı sıra sonuçlar da unutulmamalıdır. Söz gelimi eski bir önermeler dizisine göre, *şiddet şiddeti doğurur*. Kolektivistlerin, örneğin ulusların çok eskiye dayanan bir belleğı vardır. Ulusa yönelik bir şiddet edimi nesiler sonra öç almaya yol açabilir; eski Yugoslavya’nın 1990’ların başındaki hali bu konuya dehşet verici bir örnektir. Aileler ve klanlar gibi toplulukların da eskiye dayanan bellekleri vardır. Bu düzeyde aynı fenomen kan davası olarak bilinir. “Baş Düşman” a yönelik şiddet yüzyıllar boyunca dalga dalga devam edebilir. Bir kopuş noktası yaratarak şiddet döngüsünü kırmaya çalışan, saldırganı zamanın belli bir noktasında *asıl* saldırgan olarak adlandıran üçüncü taraf, saldırıya uğrayanın lehine bir müdahalede bulunuyor gibi görünecek ve bu ölümcül oyunda taraf olacaktır. Dolayısıyla, bir faili asıl saldırgan olarak adlandırmak yerine, şiddetin ortaya çıktığı süreç üzerinde yoğunlaşmak gerekir.

Şiddet tehdidi ya da algılanan şiddet tehdidi, şiddet döngüsünü (neredeyse) şiddetin kendisi kadar pekiştirebilir. Şiddeti durdurmak için karşı-şiddetin hazırlanması gerektiğı şeklindeki ideolojiye dayanılarak bir mekanizma kurulabilir;

si vis pacem, para bellum (barış istiyorsan, savaşa hazır ol). Ama niyet savunmadan ziyade saldırı olarak algılanırsa, hazırlık karşı-hazırlıklara yol açabilir. Hazırlıkla ortaya çıkacak olan karşılıklı tahrik sarmalı şiddeti açığa çıkarabilir. Öyleyse burada şu sonuca varabiliriz; *si vis pacem, para pacem* (barış istiyorsan, barışa hazır ol).

Başka bir yaklaşım ise doğrudan şiddetin yapı ve kültürde ne ölçüde kök saldığınan yola çıkarak şiddete davetiye çıkarıyor gibi görünen faktörleri ortadan kaldırmak olacaktır. Devletlere şiddet tekeli veren sistem, çıkarlar ve değerler bağlamında kolayca çatışmaya yol açabilir. Eğer çatışmalar yaratıcı bir biçimde çözülmezse ve (siyasal) kültür bu tür durumlarda şiddeti meşru olarak tanımlarsa, yapı çatışma, çatışma da şiddet getirir. Ama çatışmalar illaki şiddete yol açmaz; şiddet daha ziyade kültüre bağlıdır.

Savaş kültürünün geleneksel toplumlarda farklı devletler, demokrasi olgusu ve kaynakların yarattığı ekonomiler üzerinden gelişmişse de gelenekselden kopuşu sağlayıp modern savaş dönemini açıklamak gerekmektedir. Çünkü savaş, çatışma ve şiddet kavramlarının tarihi toplumsal kültürlerle bağlı olarak değişse de evrensel olarak kabul gören yaklaşım, savaşların 20. yüzyıl ve sonrasında farklı bir seyir izlediğidir. İnsan haklarına dair vurguların artmasına neden olan da savaşın seyrinin değişmesinden kaynaklanmaktadır. 20. yüzyılda savaşlar yüzünden ya da savaşlarla ilintili olarak meydana gelen insan ölümlerinin toplam sayısının 187 milyon olduğunu vurgulayan Hobsbawm'a (2008: 2) göre, 20. Yüzyılı üç savaş çağı şeklinde ayırmak mümkündür. 1914-1945 yıllarını kapsayan dünya savaşı çağı, 1945-1989 dönemini kapsayan soğuk savaş dönemi ve son olarak tek kutuplu dünyanın başlangıcı olan 1989 sonrası çağ.

20. yüzyılın üç çağı boyunca da savaşın yükü giderek silahlı güçlerden sivillere doğru yönelmeye başladı; siviller artık hem kurbandılar hem de zaman geçtikçe daha fazla askerî harekâtların ya da askeri-politik operasyonların hedefi oluyorlardı (Hobsbawm, 2008: 5). Birinci Dünya Savaşı ile İkinci Dünya Savaşı arasındaki farkı vurgulayan Hobsbawm'a (2008: 5) göre, Birinci Dünya Savaşında ölenlerin sadece yüzde 5'i sivilken, İkinci Dünya Savaşında hayatını kaybeden sivillerin sayısı bütün savaş kayıpları içinde yüzde 66'ya çıkmıştır. Bugün içinde olduğumuz dünyada gelinen noktaya bakıldığında bu oranın yüzde 80-90'larda olduğu görülebilmektedir.

Günümüzde sivil ölümlerin artmasının nedeni savaşın seyrini değiştiren iki kritik dönemden kaynaklanmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrası Soğuk Savaş dönemi olarak kabul edilen dönemde meydana gelen gelişmeler ve 1980 yıllarında ABD'nin Orta Amerika'da izlediği savaş politikaları ile ikinci dönem, ABD'nin öncülük ettiği Körfez Savaşıyla başlayıp, Afganistan, Irak işgalleri süreci. Bu iki sürecin de öncüsü olan ABD İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyada söz sahibi olan ve zafer sarhoşu gibi hareket eden temel güç olmuştur. A. J. Muste (Chomsky, 2018: 257) İkinci Dünya Savaşına giren ve zaferle çıkan ABD için şöyle bir cümle kullanmıştı; “bir savaş sonrasında sorun galiple ilgilidir. O, savaşın ve şiddetin işe yaradığını kanıtladığına inanır. Peki, şimdi ona kim ders verecek?” Bu durumun engellenememesi savaşın bir çözüm yolu olduğuna olan inancın artmasına neden olmuştur. Bu görüşün teknolojik gelişmelerle de desteklenmesi, savaş seyrini değiştirdiği gibi, insan hakları ihlallerini de arttırmıştır. Bu ihlaller yakın dönemde üst düzeye ulaşmıştır.

11 Eylül dönemi sonrası insanlar savaş seyrinin değiştiğine tanık oldu. Savaş artık terörizmle beraber net bir şekilde anılmaya başlanmıştır. Çünkü New York ve Washington saldırılarının ardından, sorumluluğunu El-Kaide'nin üstlendiği birkaç saldırı ve katliam yaşandı. Benzer örnekleri vurgulayan Giddens'e (2012: 929-930) göre, 2002 Ekim'inde Endonezya'nın Bali adasındaki bir gece kulübüne yapılan ve 200'den fazla insanın öldüğü saldırı bunlardan biridir. Ayrıca 2004 Mart'ında, Madrid'de bir trendeki bombalamada yaklaşık 200 kişiyi, Londra'da, 2005 Temmuz'unda üç yeraltı treninde ve bir otobüste eşgüdümlü bir dizi patlamanın gerçekleşmesinin ardından 52 kişi öldü. Bu olaylardan sonra anlaşılmış oldu ki terörizm artık mekân ve sınır tanımadan dünyanın her yerindedir. Bu sürecin en üst düzeyde yaygınlaşması da 11 Eylül dönemine denk gelmektedir.

Küresel savaş ve ulusal güvenlik kavramı terörizmin korkunç algısıyla ülkeleri yeni politikalar izlemeye, güvenlik tedbirlerini çok sert bir şekilde almaya sevk etti. Savaşlarla beraber yeni dönem mülteci sorunları ortaya çıktı. Milyonlarca insanın etkilenmesine neden oldu. 11 Eylül'den bu yana savaş artık, karşı karşıya gelen iki ülkeyi gerektirmiyor: bir tarafta bir devlet varken, öteki tarafta etnik ve dini bir kaynağa sahip gibi görünse de ulusu ve toprağı olmayan terörizm var (Eco, 2005: 38). Bu nedenle ortaya çıkan savaş durumu artık küresel terörizm olgusuyla beraber

anılmış, bu savaş süreci milyonları etkileyerek insan hakları noktasında yeni bir çağı başlatmıştır.

Çatışma artık ülkenin iç savaşa sürüklenmesiyle, dışarıdan bir elin müdahalesiyle, herhangi bir örgütün devlet içinde yapılanmasıyla yeni bir boyut kazandı. 1980 ve sonrasında kimi devletler yurtdışında şiddet eylemleri gerçekleştirmek için dışarıdan bireysel teröristleri veya suçluları işe almaya başlarken, ABD bu durumu bir adım öteye taşıyarak, 1980 Reagan yönetimi döneminde terörist operasyonlarını idare ve finanse edebilmek adına, özel bir uluslararası terör ağının yanı sıra, bir dizi yasal ve ücretli devlet (generallerin yönetimi altındaki) Arjantin, Tayvan, Güney Kore, İsrail, Suudi Arabistan vb- tesis etti (Chomsky, 2018: 224). Dünya genelinde savaştan etkilenenler artık bölgelerinden göç ederek dünyanın bir göç dalgasıyla karşı karşıya kalmasına, mülteciler olarak sınır aşırı yaşamlara başvurmaya başladı. Berlin duvarının yıkılışından itibaren, Avrupa'da, Afrika'nın birçok bölgesinde, Asya'da, Ortadoğu'da çatışmalara, soykırımlara ve sivil ölümlerine şahit olmakla beraber, 21. yüzyılda göç dalgasına da şahit olduk. 2003 yılının sonunda, kendi ülkelerinin içinde ve dışında 38 milyon kadar insanın mülteci olarak bulunduğu hesaplanmıştır (Hobsbawm, 2008: 31). Dünya Göç Örgütü (*International Organisation of Migration-IOM*) tarafından yayınlanan "Dünya Göç Raporu"na (Unutulmaz, 2012:136) göre, bugün dünya genelinde göçmen sayısı 214 milyonun üzerindedir. Çatışmalar ve savaş, terör ve göç dalgası, ekonomik kültürel alanları etkilerken insan haklarına dair gelişmelerin de seyrini değiştirmiştir.

Sonuç olarak modern dönemde ortaya çıkan modern ulus devletlerin, gelişen teknolojiyi savaş araçları olarak kullanması sonucu savaşın seyri değişmiş, savaş 20. yüzyılda hiç olmadığı kadar yayılmıştır. Sivilleri etkileme, göç dalgası oluşturma anlamında toplumsal alanda yarattığı etki, savaş suçlarının ve insan hakları ihlallerinin artmasına neden olmuştur. Bunun ortaya çıkmasını sağlayan neden savaşın boyutu ve şeklinin değişmesidir. Uluslararası bir sürece dönüşen modern dönem savaşlarının temel özellikleri, iki dünya savaşının büyük yıkımı, 1960'lar itibarıyla nükleer tehdide dönüşme, sonrasında topyekûn savaş politikalarıyla sivilleri etkileme ve nihai olarak iki büyük devlet arasında yaşanmaktan ziyade, iç savaş şekline bürünmeye başlamıştır. Nihai olarak savaşın nerde olduğunun net anlaşılamamasına neden olan terörizm olmuştur. Savaş artık karmaşık ve uluslararası

bir hal almıştır. Böyle olunca da insan hakları ihlallerinin savaş suçları çerçevesinde ele alınmasının önü kesilmiştir. Çünkü ortada net olarak iki devlet söz konusu değildir. Savaş ve çatışma bu nedenle karmaşık bir boyut kazanmıştır. Bu durumda çatışmanın yönetimi ve çözümü de önemli bir konu haline gelmiştir.

4.1.2. Çatışma Yönetimi ve Çatışmanın Çözümü

Küresel çağda savaş ve çatışmanın üst boyutlarda, klasik çatışma şekillerinden farklı bir seyir izlemesinin temel nedeninin küresel savaş politikaları olduğunu vurgulamıştık. Çünkü savaş en ağır şiddet ve çatışma yolu olarak çevre, toplum, ekonomi ve siyaset üzerinde etkisini artırmıştır. Çatışmanın ortaya çıkışının temel sebepleri, ekonomik küresel çıkarlar olduğu gibi, toprak bütünlüğünü korumak, ulusal kimlik ve kültürel etkenler, siyasi, etnik ve dini nedenler de olabilmektedir. Savaş küresel olunca, çözüm yolları ve çatışmanın yönetilmesi de küreseldir. ABD ve Avrupa öncülüğünde başlayan dünyanın güvenlik gücü olma vurgusu, çatışmaların yönetiminin de bu öncülük çerçevesinde şekillendiğini göstermektedir. Soğuk savaş dönemi, İsrail ve Filistin arasındaki çatışmalar, Körfez Savaşı, 11 Eylül ile beraber Afganistan ve ardından Irak işgali ile Ortadoğu’da sürdürülen çatışmalar, nihai olarak Suriye’de devam eden çatışma ve kargaşanın ortaya çıkardığı genel tablo, “hem 21. Yüzyılın dünya savaşlarının, hem de savaşın giderek daha güçlü bir kitlesel propaganda aracı olmasının talihsiz bir mirasıdır; buna bağlı olarak da geçmişin din savaşlarında görülenle kıyaslanabilecek şekilde savaşlara bir haçlı seferi boyutu katan birbiri ile bağdaşmaz ve iki tarafın da tutkulu olduğu ideolojilerin karşı karşıya gelip kapıştıkları bir dönemde yaşıyor olmamızın mirasıdır” (Hobsbawm, 2008: 8-9).

Yeni dünya düzenini yeni savaş dönemi politikalarını da ortaya çıkarmıştır. Bunun en belirgin olduğu örneklerden olan 11 Eylül süreciyle insan hakları değişime uğramıştır. Çoban’ın (2009: 128) vurguladığı gibi 11 Eylül insan hakları konusunda yeni bir dönüm noktasıdır. İnsan hakları vurgusu ve insan hakları mücadelesi bu süreçten itibaren daha çok aktif kılınmıştır. Ulus-devletler küresel gücü destekler nitelikte onların güvenlik ve terör politikalarını desteklemiş, küresel gücün bu sorunlara karşı yaklaşımlarını kabul etmiştir. Bu bağlamda vatandaşlık ödevlerine dair vurgular artarken, temel insan hakları olan toplumsal özgürlüklerin insanların iyiliği, güvenliği için kısıtlanmış, yaşam alanı denetlenip kısıtlanmıştır. Bu süreçle

savaşın haklılığına toplumsal alanda meşruluk kazanma çabaları artmıştır. Bu yaklaşımlara karşı insan hakları savunucuları daha aktif rol oynamaya başlamıştır.

Savaşın değişen yüzüne bağlı olarak şiddet olaylarının geniş bir alana yayılmasından sonra, çatışmanın sivililer açısından çözümüne katkı sunmaya çalışan girişimler söz konusu olmuştur. Savaşlar kitlesel şiddeti içerdiği ve geniş bir alana yayıldığı için, ortaya çıkan savaş suçlarını engelleme, soykırım veya katliamların önüne geçme, insan haklarını koruma adına çatışma çözümü için çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların, uluslararası insan haklarını koruma adına, şekillendiği *Cenevre Sözleşmesi* önemli kaynaklardandır. İsviçre'nin Cenevre şehrinde yapılmış dört sözleşmeyi kapsamaktadır. Bu sözleşmeler, savaş sırasında hastalar ve esirlere muamele gibi, savaşta uygulanacak kuralları belirlerken “kasti öldürme, işkence ve insanlık dışı muamele, savaş esirlerini düşman güce hizmet etmeye zorlama, rehin alma, hukuk dışı sürgün, askeri gereklilik dışı haksız mülkiyet gaspı gibi fiiller ve sözleşme de savaş suçu sayılmaktadır” (Bantekas ve Nash, 2009: 10).

Savaş suçlarının engellenmesi üzerinden başlatılan bu süreç, çatışmaların tamamen çözümü noktasında yeterli değildir. Bunun için daha geniş bir çatışmasızlık ve barışçılaştırma politikasına ihtiyaç vardır. Savaşın demokrasiyle olan bağına ele alan Per Ahlmark, demokrasinin barışı sağlama noktasında önemli bir ölçüt olduğunu, iki demokrasinin hiçbir zaman birbiriyle savaşmadığını vurgulamıştır. Sayısal verileri de vurgulayan Ahlmark'a (2005: 58) göre, 175 sene zarfında gerçekleşmiş 70 ayrı savaşta, 353 ikili devlet tespit edilmiştir. Savaşan ikililer arasında 198'i iki demokratik olmayan ülkeye, 155'i ise biri demokratik diğeri demokratik olmayan iki ülkeye denk düşmektedir. Bir demokrasi diğeriyle asla savaşmamıştır ve istisnası da yoktur (bkz. Demokratik Barış Teorisi). Bu durum Dean Bast'ın dünya savaşları çözümlemesinde de kendini göstermektedir. Birinci Dünya Savaşı'na 33 bağımsız devlet katıldı. Bunlardan 10 tanesi demokrasiyle yönetiliyordu. Asla aralarında savaşmadılar. İkinci Dünya Savaşı'na 52 bağımsız devlet katıldı. Demokrasiyle yönetilen 15 devletin 14'ü aynı taraftaydılar.

Bu olgu bize iki mesaj vermektedir. Birincisi çatışmaların ve savaşın yönetimi ve çözümünün demokrasinin esas kılınması üzerinde gerçekleşebileceği, ikincisi demokrasi ile yönetilen devletlerin demokrasinin bekçisi olduğu kılıfı üzerinden emperyalist devletlerin ideallerini gerçekleştirdiği. İkinci mesajın daha fazla görünür olduğuna dair geliştirilen teorilerin çoğu dünya imparatorluğu vurgusunda

şekillenmektedir. Neticede çatışmanın ortaya çıkması, çatışmanın çözümü ve seyri küresel imparatorlukların elindedir.

Ritzer ve Stepnisky'e (2014: 600) göre, imparatorluğun küresel iktidarının kilit noktası, yeni bir hukuksal iktidar olması (veya olmaya çabalaması) gerçeğinde yatar. İmparatorluk, normlar, etik doğruluklar ve hakkın ne olduğuna ilişkin ortak bir kanıya dayanır. Bu hukuksal oluşum, imparatorluğun iktidarının kaynağıdır. Bu nedenle, “hak” yolunda, insani sorunlar olarak kabul ettiği şeylerle başa çıkmak, uyumu garanti altına almak, barışı istemeyebilecekler hatta imparatorluğun amacını barış olarak görmeyebilecekler üzerinde barışı dayatmak amacıyla dünyada herhangi bir yere müdahale edebilir. Daha özel olarak bu hukuksal oluşum adına, “adil savaşlar” a girer; bunların ilki, ikincisini meşrulaştırır. Bu tür savaşlar, bir tür kutsal girişim halini alır. Düşman, hukuksal oluşumun dünyadaki etik düzene bir tehdit olarak gördüğü herhangi biridir veya herhangi bir şeydir. Bu nedenle, adil savaşa girme hakkının sınırsız olduğu, uygarlık mekanını tümüyle kuşattığı düşünülür. Adil savaşa girme hakkının ayrıca zaman açısından sınırsız olduğu düşünülür; bu hak, kalıcı ve ebedidir. Adil bir savaş içinde ahlaki olarak temellenen askeri eylem meşrudur ve askeri eylemin amacı, arzu edilen düzeni ve barışı elde etmektir.

Bu nedenle, imparatorluk doğası gereği zor kullanmaya dayanmaz, buna karşın imparatorluk, haklı olanın hizmetinde zor kullanma yeteneğini devreye sokmaya dayanır (bu düşüncenin işaretleri, Afganistan'ın istilasında olduğu kadar Irak'ın iki kez işgal edilmesinde görülebilir). Bir çatışmanın olması, çatışma veya savaş sonucu insanların ölümlerinin meşruluğu; sivil ölümlerin “katliam”, “soykırım” olarak nitelenip nitelendirilmeyeceği yine imparatorluk rolünde olan güçlerin ortaya çıkardıkları yasal çerçeve ve tanımlara bağlıdır. Bu nedenle çatışmanın yönetilmesi ve çatışma çözümü evrensel bir tanıma sahip değildir. Nitekim meşruluk tartışmasının çıkması bu açıdan önemlidir. Bu yaklaşımların daha net anlaşılması için çatışma ve savaş konularıyla bağlantılı olan “Barış” kavramının ele alınması gerekmektedir. Çünkü barış hareketlerinin temel gayesi olan savaşızsızlık hali, amasız, koşulsuz bir barış sürecinden geçmektedir. Barış hareketi girişimlerinin sivil alanda yaratmaya çalıştığı bu sürecin tanımlanması için barışın uluslararası ilişkiler çerçevesinde ele alınması gerekmektedir.

4.1.3. Küresel Savaş Politikaları ve Terörizm

Küreselleşme döneminde savaş politikaları ve terörizmin insan haklarıyla olan ilişkisi, terör kavramının savaş politikalarına göre şekil değiştirmiş olması ve uluslararası güç dengeleriyle ilgilidir. Çünkü küresel çağda savaş iki büyük devlet arasında değil, daha küçük toplulukların oluşturduğu yeni dünyanın yeni grupları arasında yaşanmaktadır. Fakat terörizm kavramının tanımlanması, küresel güçlerin terör tanımları, yerel güçler veya belli gruplarla olan çatışmaları sonucu ülkelerin içişlerine karışmaları bakımından her türlü grubu terörist olarak ilan etmeleri kavramın kendisini bulanıklaştırmıştır. Aynı şekilde teröre başvuran bazı grupların çıkarlar uğruna korkutma, öldürme gibi şiddet eylemlerine başvurmaları da karışık bir tanımın oluşmasına neden olmaktadır. Peki nedir bu terörizm ve nasıl tanımlanabilir?

Terörizmi kavramsal olarak tanımlamak ile toplumsal alanda karşılığı veya siyasi konumu itibarıyla ele almak farklı durumları ifade etmektedir. Heywood'un (2007: 5) vurguladığı gibi bu kavram ihtilaflıdır. Hatta terörizm ile şiddet veya savaşın öteki biçimleri arasındaki ayrım, savaşın daha büyük bir nüfus üzerinde korku meydana getirmesi nedeniyle net değildir. Ayrıca terörizmle ilgili olarak, terim çoğunlukla aşağılayıcı olduğundan, öznel bir ifade (biri "terörist" iken diğeri "özgürlük savaşçı" olabilmektedir) şeklinde kullanılmaya elverişlidir. Ayrıca, terörizmin genellikle devlet karşıtı bir eylem olarak düşünülmesine rağmen, "devlet terörizmi" bu anlamda kullanılmayacak kadar da yasaklanmıştır. Bu üç sürecin uluslararası terörizmi tanımlama ve şeffaf noktada açıklaması mümkün olmamaktadır. 1989'dan sonra "terörist" olarak tanımlanan vakalar farklı şekillerde ele alındı. 1990'lardan önce vurgulanan milliyetçi ve sosyalist stratejiler değişime uğrarken, toplumsal alanda meydana gelen çatışmalar ve savaş dengesi biri devlet diğeri de teröre başvuran grup arasındaki ilişkiye dönüşmeye başladı.

1990'lardaki ilk Filistin olayları ve görüşmeleri çerçevesinde halk desteği olan örgütler gelişme göstermiştir diyen Kalouche ve Mielants'a (2008: 255) göre, Hamas ve daha sonraları İslami Cihad tarafından temsil edilen çalışmalar beraberinde baskı yaratarak görüşmelerin oluşmasını sağlamışlardır. Fakat barış görüşmelerinde sonuç alınamaması, kötüleşen şartlar baskıyı beraberinde getirdi; yaşamak için hiçbir şeyleri olmayanların seçimi "terörizm" silahı oldu. Benzer şekilde, FARC (Kolombiya Devrimci Silahlı Güçleri) gerillaları Kolombiya Ordusu tarafından yürütülen yaygın askeri saldırılarla boğuşurken, sağcı paramiliter AUC (Kolombiya

Birleşik Müdafaa Güçleri) asli olarak “terörizm”e başvurmaya başladılar. Bu nedenle dünya genelinde terörizmin milliyetçi sosyalist, dinsel ve etnik biçimlerinin olduğuna dair birçok yaklaşım mevcuttur.

Chomsky’e (2018: 219) göre, terörizm üzerinde çalışırken benimsenebilecek iki yaklaşım mevcuttur; gerçekçi yaklaşım ve propagandist yaklaşım. Mesele ciddiyetle ele alınarak gerçekçi yaklaşım benimsenebileceği gibi, terörizm kavramı herhangi bir iktidar söylemine hizmet edecek bir silah olarak yorumlanarak propagandist yaklaşım olarak da benimsenebilir. Gerçekçi yaklaşımı takip ettiğimizde, terörizmi oluşturan şeyleri belirleyerek işe başlarız. Daha sonra olgunun örneklerini araştırır -hatta bu konuda ciddiysek, en büyük örneklerine yoğunlaşır- ve nedenlerini, çözüm yollarını belirlemeye çalışırız. Propagandist yaklaşım, başka bir yoldan gitmeyi zorunlu kılar. Terörizmin resmi olarak tayin edilmiş bir düşmanın sorumluluğu olduğu teziyle işe koyuluruz. Daha sonra terörist eylemleri makul veya değil şeklinde ayırarak terörist olarak tanımlarız.

Teröre karşı duruş ve küresel polislik rolüne bürünme süreci ABD tarafından küresel yayılım göstermiştir ki Afganistan ve Irak müdahalelerinde “terörist” gruplara karşı mücadele en büyük koz olmuştur. Ama *küresel teröre* karşı savaş 2000’li yıllarda ortaya çıkan bir olgu değildir. Terörizmin birinci evresi Reagan-Bush yönetimi tarafından 1980’lerde büyük bir kamusal alan sorunu olmasından sonra, “şeytani terörizm belası”, “modern çağda barbarlığa geri dönüş” (Chomsky, 2018: 221) şeklinde tanımlanarak bu salgının kökünü kazıma düşüncesiyle başladı. Daha sonra küresel polislik rolüne bürünerek de Afrika ve Ortadoğu gibi coğrafyalarda askeri stratejiler izlemeye devam etti.

Savaş politikaları değişince çatışmaya taraf olan grupların yöntemleri de değişmiştir. Küresel devletlerin iç çatışma sürecine başvurması kadar, küçük gruplar da daha spesifik eylemlere başvurarak çatışmanın alanını genişletmiştir. Böyle olunca ülkelerin birçoğu askeri stratejilerini değiştirmiştir. Ülkelerin izledikleri askeri stratejilerden biri modern savaşın bir özelliği olarak iç çatışma yaratmaktan geçmektedir. Savaşlar iç çatışmaya dönüşmüş, terörizm algısı artmış, savaşan güçler iki büyük devlet olmaktan ziyade bir tarafta teknolojik donanımları ve gücü yüksek bir devlet, bir tarafta da dini, etnik veya siyasi grup bulunmaktadır. Bunu yaratan süreç ise “bir ülke içinde, genellikle devletin kontrolünü ele geçirmek (veya elde tutmak) ya da yeni bir devlet kurmak amacıyla savaşan, siyasi olarak örgütlenmiş

gruplar arasındaki bir çatışma olan iç savaş” (Heywood, 2007: 534) sürecidir. İç savaş oluşmasını sağlayan etkenlerin başında kolektif şiddete başvuran gruplar ile bireysel suikastlere başvuran eylem şekilleri olmaktadır.

İç savaşlar ve küresel savaşa paralel olarak yakın dönemde ortaya çıkan siyasal suikast şekilleri çatışmanın farkı bir boyutunda yer almaktadır. Hobsbawm’a (2008: 140) göre, her ne kadar üst düzey siyasal cinayetlerin ilk altın çağı 1881’den 1914’e kadar geçen dönemse, ikinci altın çağı da 1970-1990’lı yıllar arasında geçen dönem olacaktır: Mısır’da Sedat, İsrail’de Rabin, Hindistan’da Rajiv Gandhi ve Bayan Gandhi, Sri Lanka’da bir dizi lider, İspanya’da Franco’nun muhtemel halefi, İtalya ve İsveç’te başbakanlar bireysel suikaste uğrayanlardır. Bu suikastler iç savaş olgusunu tetikleyerek, iç kargaşalara neden olup gruplar arası çatışmanın oluşmasına ve daha sonra “demokrasi havarisine” ihtiyaç duyulmasına neden olmaktadır. İç çatışmaların artmasını sağlayan etkenlerin başında da terörizme başvuracak grupların oluşumundan geçmektedir.

Terörizm bazı grupların silahlı haline gelmiş olsa da küresel çapta bununla mücadele masumca kullanılmadığı veya gerçekten mücadele edilmediği için de kafalarda soru işaretleri oluşmaktadır. Olayı insan hakları ihlali çerçevesinde değerlendirip, şiddetin kendisi olarak görerek, karşı mücadelenin de tüm hassasiyetle ve kurallara göre yapılması gerçek terör kavramını ortadan kaldırmak için önemli bir etkidir. Birçok insan terörle mücadelede kullanılacak yöntemin sorgulanmaması gerektiğini kabul edebilir. Kennedy’ye (2005: 234) göre, terörizmi şiddetle kınamak ve onunla ciddiyetle mücadele etmek gerekir fakat aynı zamanda terörizmin kökenini, derinlerdeki sebeplerini de anlamalıyız. Terörizmle ilgili oldukları gerekçesiyle tutuklu bulunan kimselere adaletin hükümlerini uygulamak gerektiğini de aynı şekilde kabul etmek gerekir. Muhatabının kimliği gerekçe gösterilerek bambaşka kurallar uygulanamaz.

Terör olayının kendisi insan hakları ihlallerinin başında gelse de aynı şekilde terörle mücadele de izlenecek yönetime göre de insan hakları ihlalleri sorgulanabilir. Ayrıca hangi eylemin, hareketin, şiddetin veya “mücadelenin” “terör” veya “terörist” olarak tanımlanacağına, hangisinin “özgürlük mücadelesi” olarak görüleceğine evrensel ilkeler değil de devletlerin siyasi çıkarları ve küresel egemen güçlerin politikaları belirliyorsa, insan haklarına dair gerçekçi yaklaşımlar da ortaya konulmamış olur. Neticede küresel güçlerin sömürü amaçlı “özgürlük savunucusu”

“demokrasi havarisi” kılığında bir ülkenin içişlerine karışması ve aynı şekilde birçok silahlı örgütü silah tüccarları aracılığıyla desteklemesi insan haklarının evrenselliğine terstir. Bu şekilde savaş ve çatışma ortamının devam etmesine, kadın, çocuk ve yaşlılar başta olmak üzere sivil insanların mağdur olup, mülteci, göçmen konumuna düşmesine neden olabilmektedir. Bu süreç başta olmak üzere küresel savaş ve çatışma alanlarının ortadan kaldırılması için mücadele eden barış güçleri ortaya çıkarak, yeni toplumsal hareketler içindeki yerini almıştır. Bu nedenle sırasıyla barışın ifade ettiği anlam ile barış çalışmaları ve hareketleri ele alınacaktır.

4.1.4. Uluslararası İlişkilerde Barış

Savaş, çatışma, saldırı, demokrasi, erdem, ahlak, özgürlük, terörizm, insan hakları, göç, mülteci vb. tüm kavramlar barışla ilişkilidir. Barış teorilerindeki yaklaşımların anlam ifade etmesi için bu kavramların açıklanması gerekmektedir. Bu nedenle barış kavramını ikiye ayırmak gerekiyor. Biri ahlaki erdem noktasında, değerler ve şiddet karşıtlığı üzerinden sürdürülen, felsefi ve ahlaki temelleri olan bir kavram; diğeri ise bir çatışma, savaş sonrası elde dilmiş zafer anlamında kullanılan kavram. Bu ikisi arasında erdem ve felsefi temeller bakımından farklılık bulunmaktadır. Aziz Assissili Francis, Gandi ve Martin Luther King ahlaki değer olarak şiddet karşıtlığını öneren ve yaşam felsefesi haline getiren insanlar olarak barış içinde yaşamanın farklı versiyonunu ortaya koymuşlardır.

Ahlaki, hümanist ve felsefi temeller üzerine kurulan, “yolu mezarlıktan geçmeyen bir barış” (Sadou, 2005: 91), savaş ve çatışmalardan uzak, “kazananı veya kaybedeni belli olmayan” bir süreçtir. Bu fikri destekleyen Spinoza’ya (Wiesel, 2005: 24) göre, barış yalnızca savaşın olmaması değildir; barış bir erdemdir, bir doğruluk ve sadakattir. Başka bir deyişle öğrenilir ve öğretilir, bir paylaşımdır, hayatı onaylar ve hayatın gerektirdiği umudu destekler. Bu yaklaşıma göre barışın olması demek savaş halinin olmasına gerek olmaması da demektir. Asıl sorun savaştır ve savaş çıkmadan barış ortamının sağlanması, erdemli ve özgürce yaşanması önemlidir.

Felsefi alt yapısı ideal olanı tanımlarken, barışla ilgili üzerinde durulan ikinci temel nokta, çatışma halinin yaşanması ve çatışmasının karşılıklı şiddete dönüşmesidir. Bu şiddetin durdurulması sonrasında barış birleştirici bir güç olarak beraber yaşamanın koşulu haline gelmektedir. Galtung’a (2013: 183) göre, barışa

giden yol çatışmaların yaratıcı biçimde çözülmesinden geçer. Bu genellikle bazı yapıların dönüştürülmesi ve şiddet kültürlerinin yerine barış kültürlerinin konması, dolayısıyla şiddetin meşruiyetinin ortadan kaldırılması anlamına gelir. Saldırmanı cezalandırmak için şiddet kullanmak ne çatışmaları çözer ne de şiddetin meşruiyetini ortadan kaldırır. Tersine, belki de çatışmayı sabit hale getirir ve şiddeti meşrulaştırır. Başka bir deyişle, insan haklarının uygulanmasını sağlamadığı gibi, buna köstek bile olabilir. Barış konusunda vurguların ortaya çıkışını hızlandıran ve evrensel bir barış tahayyülünde bulunan hareketler, insan haklarına dair vurguların üzerinde durmaktadır. Evrensel bir çatışmasızlık, barış hali insan haklarını da geliştiren bir dünyanın yaratılmasını sağlayacaktır.

Küresel savaş politikalarının sivil toplum alanını etkilemesi sonucunda ortaya çıkan insan hakları ihlallerine vurgu yapan insan hakları örgütleri hem terörizmin artması hem de terörizme karşı uygulanan devlet politikalarının aşırılıkları üzerinde durmaktadır. Neticede yukarıda bahsedildiği gibi savaş hali yıllar boyunca insan hakları ihlalleri konusunda kendi başına bir tartışmaya neden olmuştur. Örneğin, cephede savaş bir askerin bir başka insanı öldürmesi, başlı başına bir hukuk ihlali değildir; bu, fiili bir işlerliğe sahip bütün teritoryal devletlerde işlenen cinayetlerden farklı bir durumdur (Hobsbawm, 2008: 10). Savaş durumu ile ilgili en geniş kapsamlı modern insan haklarına dair İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin ortaya çıkışının iki büyük dünya savaşının ardından olması tesadüfi değildir. Savaşlarda ölümlerin meşruluğu her daim tartışma konusu olmuştur. Bu nedenle savaşlar insan hakları ihlallerinin en çok yaşandığı durum olmuştur.

Yakın dönemde sivilleri etkilemesi ve insan haklarının sadece savaşta ölen/öldürülen insanlar üzerinden değil, insanların göç etmeleri, yerlerinden ve yurtlarından edilmeleri, dolaylı da olsa ekonomik, kültürel süreçlerin tamamı, insan haklarını etkilemektedir. İnsan haklarını etkileyen bu süreç teknolojik gelişmelerle desteklenmektedir. Hobsbawm'ın (2008: 5) vurguladığı üzere, 1990'lardan itibaren savaşlar teknolojik donanımlarla gerçekleştirilmekte, ileri teknoloji ve ağır donanımlar kullanılmakta, bu sayede savaşan askerlerden kayıplar azaltılmaktadır. Bu teknolojik donanımlar asker kaybını azaltmış olsa da ağır etkileriyle sivilleri daha fazla etkilemektedir. Çünkü hiçbir teknolojik aracın duygu veya yorumlama gücü yoktur. İnsansız hava araçları, nükleer silahlar, ileri teknolojiyle donatılmış askeri uçaklar ve bombalamaların savaşın seyrini değiştirdiği süreçte sivil asker ayrımı

yapmadan şehirleri yıkması sivil ölümlerin oranında artışa neden olurken insan hakları ihlalleri de artmaya devam etmiştir. İkinci dünya savaşı sonrası savaşı ve insan haklarına duyarlı bir dünya isteği üzerinden başlayan barış süreci, soğuk savaş döneminde gereken sorumluluğu yerine getirmeyen devletlerce ihlal edilmiştir.

Barış sürecinin devamının imkânsızlığına neden olan süreç 1990’larda yeni bir boyut kazanmıştır. Tek kutuplu dünyanın oluşumuyla çatışma ve savaşın şekli değişmiş, barışa olan özlem devam etmiştir. 1990’larda başlayan tek kutuplu dünyanın yarattığı çelişkiler sonucunda ortaya çıkan terörizm olgusu, küresel direnişlerin yerel bir alana yayılmasına neden olmuştur. Barış vurgusu bu kargaşalı süreçte çıkar yönelimli yorumlanmaya başlanmıştır. Bu sürecin en belirgin dönemi 11 Eylül dönemidir. Heywood’a (2007: 540) 11 göre Eylül 2001’den itibaren ABD’ye yönelik saldırıların gösterdiği gibi, terörizm küresel bir olarak görülmeye başlanmıştır. Suikast, bombalama, intihar bombacılığı, rehin alma ve uçak kaçırma şeklinde gelişmeye başlayan eylemler terör eylemleri kapsamında değerlendirilmeye başlanmıştır ki birçok örgütün de bunlara başvurduğu görülmüştür. Hatta ilk intihar bombacısı şeklinde başlayan bu sürecin terörizm olarak başlangıcı yakın döneme dayanmaktadır. Yöntem olarak doğuşu itibari ile, şehitliği idealleştiren Şii İslam’ın güçlü ideolojisini taşıyan 1979 İran Devrimi’nin yan ürünü olan intihar bombacıları, ilk defa 1983’te, Lübnan’daki Hizbullah tarafından Amerikalılara yönelik olarak devreye sokulmuştur. Eylemin etkili olduğu o kadar açıktı ki, hızla 1978’de Tamil Kaplanları, 1993’te Filistin’de Hamas, 1998 ile 2000 yılları arasındaki dönemde El Kaide ve Keşmir ile Çeçenistan’daki diğer İslami aşırılık yanlılarınca benimsendi (Hobsbawm, 2008: 140). Ardından küresel çapta bir direnişe dönüştü ve “terörizm” olgusu savaşın bir boyutu olarak modern küresel savaş sürecinde yerini aldı.

Chomsky’e (2018: 27) göre, Reagan-Bush (baba bush) tarafından 1980 yılından itibaren başlatılan “kanseri hücreleri temizleme” “şeytani terörizm belası”nın kaynağı olarak gördükleri Orta Amerika ve Ortadoğu/Akdeniz coğrafyasında teröre karşı savaş süreci 11 Eylül saldırısı sonrası George W. Bush tarafından yükselişe geçmiştir. Bu süreçten sonra açık ve net bir şekilde küresel bir barışın olma ihtimali çok düşüktür.

Savaşın sıfır toplamı bir sonuç olduğu, birçok kez denenmiş olmasına rağmen kazananın olmadığı bu süreç, savaş sonrası kalıcı bir barışı da engellemektedir. Hobsbawm’a (2008: 8) göre, bu nedenle İkinci Dünya Savaşı savaş veya barış

kategorisine sokmak son derece zordu, çünkü bu süreci takip eden dönemde Soğuk Savaş denen bir olgu devam etmiştir. Soğuk Savaş'tan sonraki durumun belirsizliği ve bulanıklığının en iyi göstergesi, şu anda Ortadoğu'da geçerli olan çatışmalardır. Körfez Savaşı ve devamında Irak savaşı 'barış' ve 'savaş' kavramlarını bulanıklaştırmıştır. Bu süreçte ne savaş var denilebiliyor ne de barış hali mümkün. Irak hemen her gün yabancı güçlerin bombardımanı altındaydı. Bu iki terim ayrıca, Filistinliler ile İsraililer arasındaki ilişkileri veya İsrail ile komşuları Lübnan ve Suriye arasındaki ilişkiyi de tam olarak anlatmaya yeterli gelmiyordu. Ardından Ortadoğu'da süregelen çatışmalar evrensel bir barışın mümkün olmayacağını, barışın sağlanamamasının sonucunda da insan haklarına dair ihlallerin azalamayacağı üzerinde durulmaktadır.

İnsan haklarına dair vurgunun gelişmesi, savaş ve barış politikalarının, sivil toplum alanının, özgürlük, demokrasi vurgusunun şeffaf bir şekilde ele alınmasıyla mümkün olabilecektir. Yukarıda açıklanan çatışma ortamının ortaya çıkışı, savaş ve saldırının beraberinde terörizmi yaratması, savaşın cephelerden sivil toplum alanına doğru genişlemesi, barış süreci ile ilgili soru işaretlerinin oluşmasına neden olduğu kadar, insan haklarına dair vurguların da daha fazla ön planda olmasını gerektirmiştir. Neticede yeni toplumsal hareketler tarafından vurgulanan barış hareketleri söylemlerinin karşılık bulması önemlidir. Uluslararası ilişkilerde yoğun bir şekilde ele alınmaya başlayan barış söylemi yeni toplumsala hareketlerin de önemli bir vurgusu haline gelmiştir. Bu nedenle uluslararası yaklaşımlarda barışın net bir şekilde tanımlanmış olması, yasal çerçevesinin oluşturulması gerekmektedir. Bunu sağlayan süreç de barış hareketi olmaktadır.

Uluslararası ilişkilerde bir hareketin barışçıl olması için isminin barış hareketi olarak ifade edilmesi yetmemektedir. Kısacası barış demekle barış olmaz. Bilakis, söz konusu toplumsal hareketin her türlü kampanya, repertuar veya eylem biçimlerinin barışçıl olması gerekmektedir (Tecim, 2015: 23). Bu durum aynı zamanda devletlerin barış söylemleri için de geçerlidir. Barış ortamının oluşması evrensel insan haklarının iyi anlaşılması, pratikte coğrafi ayırım da gözetilmeden uygulanması gerekmektedir. Neticede barış kavramının vurgulanmasının temel sebebi insan haklarını, insani doğal gereklilikler çerçevesinde yorumlamaktan geçmektedir. Bu da uluslararası ilişkilerde barış kavramının insan hakları ile olan

ilişkilisini ortaya çıkarmaktadır. Bu sürecin anlaşılır kılınması açısından insan haklarının detaylı bir analizini yapmak gerekmektedir.

4.2. İnsan Hakları

4.2.1. İnsan Hakları Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi

İnsan hakları düşüncesinin gelişimi insanlığın varoluşundan beri süregelen hak ihlalleri, çatışma ve savaşın varlığından dolayı her daim vurgulanmıştır. İlk yazılı kaynakların ortaya çıktığı Hammurabi kanunlarından, Antik Yunan dönemine, Hristiyanlık dönemi, İslamiyet'in yayıldığı dönemler, Orta Çağ, Reform-Rönesans hareketleriyle, Aydınlanma dönemi ve nihai olarak modern dönem ve günümüze gelene kadar insan haklarıyla ilgili gelişmeler devam etmiştir. İnsan haklarına dair gelişmeler felsefi, dini ve ahlaki temellere dayanırken, aydınlanma dönemi sonrası yasal-ussal yaklaşımlar yazılı kaynaklara yeni bir boyut kazandırmıştır. Birçok disiplinin temel konusu olduğu gibi, düşünürlerin de insan haklarına dair vurguları söz konusu olmuştur. Siyasi gelişmeler ışığında, insan haklarına yönelik olumlu anlamda gelişmeler sağlandığı gibi, dünyanın gelişim hızına göre olumsuzluklar da söz konusu olmuştur. Fakat insan haklarına dair bilinmesi gereken önemli nokta, insan hakları kavramının devlet-birey ilişkisinden ortaya çıkan bir yaklaşım olduğudur.

Modern dönem devlet-birey ilişkisi üzerinden başlatılan insan haklarına dair ilk gelişmelerin Antik Yunan özgür düşüncesiyle geliştiğine dair ortak yargılar bulunmaktadır. Eski Yunan'da, "vatandaş" olma tanımı yapılırken ayrıca köleliğin kabul edildiği ve kölelerin bir mal sayıldığı bir dünya da söz konusuydu. Bu dönemde bireye hümanist yaklaşımlar Stoacılar tarafından sergilenmiştir. Protagoras'ın "insan her şeyin ölçüsüdür" (Skirbekk ve Gölje, 2006: 58) yaklaşımıyla başlayan Antik Yunan döneminde, "Stoacılar devleti mutlaklaştıran Yunan düşüncesine karşı çıkarak, devletin üstünde bir evrensel tabii kanun bulunduğunu, insanların akıllarıyla kavrayabilecekleri bu kanuna uymak zorunda olduklarını vurgulamışlardır" (Yılmaz, 2003: 298). Sofistler insana devlet dışında manevi değer biçmeleri, bütün insanlar arasında eşitlik ve kardeşlik fikrini ön planda tutmaları bakımından insan hakları habercileri olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Antik Yunan sofist düşüncesi insan haklarını konu edinen yaklaşımlar sergilemişlerdir. Coşkun (2014: 47-48) bu katkıları ele alırken, sofistlerin yapılan

tartışmalarda insanı felsefelerinin odak noktasına yerleştirdiklerini vurgulamıştır. Sofist felsefeyi yansıtan “insan her şeyin ölçüsüdür” yaklaşımı, devletin de insan yarattığı olması vurguları söz konusudur. Aristokratik değerlerin ve inançların yıkıldığı bir dönemde ortaya çıkan Sofizm, büyük ölçüde demokratik görüşleri dile getirmiştir. Demokrasi vurgularında da belirttiği üzere bütün insanlar eşit ve özgürdür. Bu vurgu temel insan haklarının gelişmesinin ilk adımları olarak görülmektedir.

İnsan haklarına dair gelişmelerin ikinci aşaması Aziz Paul’un, “İsa’nın gözünde Yunan ya da Yahudi, özgür ya da köle yoktur” (Douzinas, 2017: 20) ifadesiyle özdeşleşen, Hristiyanlığın eşitlik ideasıyla tarih sahnesine çıkmıştır. Hristiyanlığın insan haklarına katkısı bu algıyla başlamış ve “Hristiyanlık insan şahsiyetine değer kazandırarak bireyin devlet karşısında bir hiç olduğu düşüncesine karşı çıkmıştır” (Yılmaz, 2003: 298). Çünkü “insan tanrının bir sureti olarak yaratılmıştır ve değerlidir”, Hristiyanlığın mesajı, eşitlikçilik ve eşitliktir (Tannenbaum ve diğerleri, 2010: 120). İlahi kanunların ortaya çıkmaya başladığı Hristiyanlık Orta Çağ döneminde, bireyin devlet karşısındaki konumu açısından gelişmeler gösteren, “siyasal otorite ve dini otoriteyi birbirinden ayırarak, insanın vicdanının devletin tahakkümünden kurtarmak isteyen Hristiyanlık, insanın kişiliğine değer kazandırmış ve her insanın Tanrı’nın bir benzeri olarak yaratılmış olması dolayısıyla yüksek bir haysiyet taşıdığını, bu haysiyet gereğince de kişiliğine bağlı bazı haklar sahip olduğunu ortaya koymuştur” (Coşkun, 2014: 75).

Hristiyanlığın insan haklarına dair ilk dönem gelişmeleri, Orta Çağın Kral-Kilise iktidarı döneminde görülmemiştir. Hristiyanlık döneminin insan haklarına dair olumlu gelişmeleri yaşanırken belli bir süre sonra iki kılıç kuramına (*Tanrının Hakkı Tanrıya, Sezar’ın Hakkı Sezar’a*) referansla bir tanım yapmaya çalışan St. Thomas’ın vurguladığı gibi, ikili bir iktidar yapısı ortaya çıkmıştır. Bir taraftan kralların yetkisi, bir taraftan kilisenin yetkileri iki başlı bir yapının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kilisenin yozlaşmaya ve dünyevi krallara verdiği destek belli bir süre sonra büyük rahatsızlıklar uyandırmıştır.

Thomas Aquinas’a (Coşkun, 2014: 78) göre, toplum içinde yaşamak insanlar için bir zorunluluktur. Bu zorunluluk sonucunda da toplumun devamının sağlanması için siyasal bir gücün varlığı gereklidir. Bu güç veya iktidar toplumsal huzuru, düzeni, güveni, iyiliği ve “ortak yarar”ı sağlamakla sorumlu bir güç olmalıdır.

Toplumsal motor gücü olan siyasal iktidarın kaynağı Tanrı'dır. Siyasal iktidar toplumun ortak çıkarını gözeterek meşruluğa da sahip olmalıdır. İkili yapının sonucunda ortaya çıkan iktidarın kaynağı tartışması yeni bir sürecin başlangıcı olmuştur. Bu sürecin öncülerinden olan, insan hakları açısından önemli fikirleri bulunan St. Thomas, iktidarın kaynağının halkta olması gerektiğini savunarak, meşruluğun sağlanamaması durumunda, direnme hakkının da olabileceğini vurgulamıştır. Bu süreç beraberinde din reformları noktasında insan haklarına dair gelişmelerin öncülüğünü yapan Martin Luther gibi düşünürlerin çalışmalarını ön plana çıkarmıştır.

Martin Luther'i (1483-1546) tarihsel açıdan önemli kılan, kilisenin ikiye ayrılan ve yozlaşmış yapısını eleştirmek ve birey-Tanrı arasındaki ilişkide aracıları ortadan kaldırarak temel haklar savunusunu yapması olmuştur. Skirbekk ve Gölje (2006: 188) göre, Martin Luther, geleneğe ve papaya karşı İncil'in ve birey imanının savunucusu oldu. Böylece birey, Tanrı ile ilişkisinde, geleneğin ve kilisenin aracılığı olmadan, daha yalıtılmış halde yer almıştır. Bu süreçte de görüldüğü üzere aydınlanma dönemine kadar dini ağırlıklı açıklamalar devam etmiştir.

İnsan haklarına dair gelişmelerde Hristiyanlığın etkisi aydınlanma dönemine kadar sürmüştür. Fakat insan hakları konusunda Avrupa merkezli yaklaşımlar aydınlanma dönemiyle yükselişe geçmiştir. Bu nedenle insan hakları gelişmelerini sadece Batılı kaynaklar veya batılı belgeler üzerinden değil, İslamiyet'in ortaya çıktığı dönem ve koşullar itibari ile de değerlendirmek gerekiyor. Hristiyanlıktan neredeyse 600 yıl sonra ortaya çıkan İslamiyet, ortaya çıktığı koşullar itibari ile insan haklarının gelişmediği bir coğrafyada yayılmaya başlamıştır. Arap coğrafyasının insan haklarına dair gelişmelerinin yeterli olmadığı, "cahiliye dönemi" olarak nitelendirilen, toplumsal alanda kölelik durumunun olduğu, kadınların değer ve eşitlik bakımından çok aşağılarda olduğu bir dönemde İslamiyet ortaya çıkmıştır.

İslamiyet'in ortaya çıkış özü ve vurguları bakımından insan haklarına önemli katkıları olmuş, bunun sonucunda ortaya çıkan gelişmelerin önünü açmıştır. Tüm dünya insanlarına geldiği vurgulanan İslamiyet'in mesajları hem peygamber aracılığıyla hem de Kur'an aracılığıyla belirtilmiş olup, bu mesajlarda çoğunlukla eşitlik ilkesi vurgulanmıştır. İnsan haklarının önemli bir gelişmesi olarak görülen Veda Hutbesi de bu açıdan insan hakları gelişmesinin bir belgesi niteliğindedir. "Can ve mal dokunulmazlığı, Cahiliye âdetlerinden olan ribanın ve kan davalarının

kaldırılması, suçun şahsiliği, karı-koca arasındaki haklar ve sorumluluklar, çocuğun babasından başkasına nispet edilmemesi, Müslüman kardeşliği, Müslümanların birbiriyle savaştırmaması, emanetlerin sahiplerine iade edilmesi, kadınların toplumdaki yeri”^{*} konularında peygamber tarafından vurgularda bulunulmuş ve daha sonra uygulanmaya çalışılmıştır.

Hristiyanlık ve İslamiyet iki büyük din olarak bu konuda etkili olmakla beraber, Avrupa merkezli çalışmalar ve aydınlanma sürecinin Avrupa’da başlaması nedeniyle, 1500’den 1800’lü yıllara kadarki dönem boyunca birçok düşünür ve bilim insanı dini değerler ile klasik ve Hristiyan yazarlarının yöntemlerinin, insanların dünyayı bilmesi ve onların geçeklerini desteklemesi için kesin yol olduğundan şüphe edip, başarısız olduklarını vurguladılar. Bu süreç aynı zamanda dini lider niteliğinde saltanatla yönetilen Osmanlı Devleti için de geçerli bir yaklaşım olmuştur. Bu nedenle özgür düşünce ortamının geliştiği Avrupa coğrafyasında, F. Bacon, René Descartes, T. Hobbes, J. Locke ile bilimin ve aklın doğal ve siyasal dünyaları bilmenin daha iyi bir yolu olduğu savunulmaya başlanmıştır. Rasyonel, akılsal ve bilimsel yaklaşımlar, Kopernik ve Newton’un evren hakkındaki görüşleri yeni tanımlama, siyasal düşünürlerin yaklaşımı ise yeni siyasal toplum, bireylere yeni roller tasvir edilmeye başlandı.

Thomas Hobbes, John Locke, Jean-Jacques Rousseau ve Tom Paine, doğal hukukun bundan böyle devlet yapısının ve Devlet-Kilise ilişkilerinin soyut ilkelerine ilişkin olmadığını, doğalarına özgü olduğundan ötürü yurttaşlara ait olan bireysel haklar demetine ilişkin olduğunu farklı şekillerde öne sürdü (Douzinas, 2017: 21). Ahlaki ve siyasi otorite için yeni rasyonel zemin oluşturmak adına, eski siyasal gerçekler, dini ile dünyevi otorite arasında sorgulama başladı ve devrimlerin etkisiyle akıl ön plana çıkmaya başladı.

Aklın mantığı içinde siyasete yeni zemin kazandıran pek çok filozof kendi siyasal dünyalarını tanımladılar. Locke, Hobbes, Rousseau, siyasal otoriteyi haklılaştırma yolunda toplum sözleşmesi kavramını ve sivil toplum kökenini açıklama yoluna girdiler ve itaat etmek için gönüllü irade fikrini öne sürdüler. Tannenbaum ve diğerlerine (2010: 207) göre, toplum sözleşmesi doğal hakları, bireysel özgürlüğü koruma altına almayı taahhüt ediyordu. Bunun sonucunda siyasal toplumun yapay

^{*} Detaylı bilgi için bkz. <https://islamansiklopedisi.org.tr/veda-hutbesi> (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)

olduğu ve sözleşmeden doğduğu inancı oluşmuştur. Bu yeni siyasal fikirlerin sonuçları, sadece teorik olmamakla beraber, çok sayıda olayda, akla müracaatlar, toplum sözleşmeleri ve bireysel haklar devrimlere yol açtı (İngiltere’de 1688 Şanlı devrimi, Amerika kolonilerinde 1776 ve Fransa’da 1789 devrimi). Bu devrimler büyük oranda, bireysel özgürlük/özerklik adına kraliyet iktidarını sınırlayan veya ortadan kaldıran siyasal rejimler ortaya çıkaran monarşi karşıtı devrimlerdir. En büyük katkıları yeni toplumsal yapı ve özgürlük tasviri yapmaktı. Bu fikirler aynı zamanda, insanlara, tarihte daha önce olduğundan daha fazla koruma ve otorite veren “anayasal rejimleri” de ortaya çıkardı.

Aydınlanma düşüncesinin ortak paydası “özgürlük”tü. Locke, mülkiyete dayalı özgürlüğün ve bireyciliğin babası idi; Rousseau eşitlikçi ve halk egemenliğine dayalı bir özgürlüğün taraftarı idi; Montesquieu güçler ayrılığına dayalı aristokratik bir liberalizmin savunucusu idi (Coşkun, 2014: 88). Doğal haklar teorisi ile özgürlük ve insan haklarının önünü açan, Aydınlanma dönemi insan hakları düşüncesinin gelişmesinde öncü rol oynayan düşünür John Locke’dur. John Locke’un savunduğu ve Aydınlanma düşüncesinin ortaya çıkardığı, akıl, özgürlük ve birey düşüncesi, Hristiyanlığın katı değişmez ilkelerine karşı geliştirilmiştir.

Bireylerin özgür ve eşit doğduklarını, aynı zamanda, Tanrı’nın yarattığı bütünde en büyük parça olduklarını vurgulayan Locke (Tannenbaum ve diğerleri, 2010: 246-247), insanlara, akıl, vicdan ve manevi duygu verilmesinden dolayı diğer canlılardan ayrıldığını savunur. İnsan doğası farklı duyguların karışımından oluşmaktadır. İnsanlar rasyonel, ahlaki, bencilce ve toplumsal unsurların erdemli bir karışımı olarak varolurlar. Akıl iyi ve kötünün ayrımını bilen bir özelliğe sahip olduğu için doğal yasaya vurgu yapar. Tanrının koymuş olduğu bu yasalar etik varlıklar oldukları için insanları özgürce ve eşit hareket etmeye yöneltir. Doğası gereği toplumsal olan bireyler, aynı zamanda ahlaki, rasyonel ve bencil olan insana hemcinslerine güvenmeye eğilimlidir. Bu da herkesin ortak amaç için hareket etmesini sağlar. Bireysel özgürlüğü korumak için sözleşmeye başvurmuşlardır.

Modern öznenin ortaya çıkışı sonucunda “devletin soyut ve üstün bir varlık olduğu anlayışının büyük ölçüde değer kaybettiği” (Yılmaz, 2003: 300) modern dönemde insan haklarına dair farklı gelişmeler yaşanmış, gerek dini gerek siyasal ve bilimsel alandaki gelişmeler yakın dönem insan hakları fikrinin yükselmesini sağlamıştır. Aydınlanma döneminin öncüsü olan Locke’un düşüncesi yıllar sonra,

“1776 tarihli ve Batılı insan hakları beyannamelerinin ilki sayılan Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi’nde aynen tekrarlanmış, liberal anayasacılık çağını açan 1787 tarihli Amerikan Anayasası’nın ruhunu oluşturmuş, 1789 Fransız İnsan ve Yurttaşlık Hakları Beyannamesi’nde, daha geniş kapsamıyla ifade edilmiş, çağımızda 1948 tarihli İHEB’in ve 1950 tarihli AİHS’nin” (Coşkun, 2014: 99) içeriklerini etkilemiştir.

İnsan haklarına dair örnek ve gelişmeler çoğaltılabilir ama evrensel anlamda hem devrimler hem de tüm dünya insanlarını etkileyen siyasi gelişmeler bakımından herkesin ortak kabul ettiği süreçler vardır. Halkın bireysel hak ve dokunulmazlıklarını savunan, İngiliz Kral John tarafından imzalanan Magna Carta (1215) süreciyle başlayan hakların belgelenmesi ardından, İngiliz Yurttaş Hakları Beyannamesi (1689), Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi (1776), Fransız İnsan ve Yurttaşlık Hakları Beyannamesi (1789) ve en önemli belge olan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (1948) ile en üst boyuta ulaşarak çağımızın insan hakları çerçevesini oluşturmuştur.

BM milletlerin barışa dair fikirleri ve insan hakları vurgusu toplum nezdinde de kabul görmeye başlamıştır. İkinci Dünya savaşından çıkan ülkelerin insanları yaşadıkları süre içinde iki defa insanlığı dile gelmez acılara boğmuş olan savaşın musibetinden gelecek kuşakları kurtarmaya; temel insan haklarına, insan kişinin onur ve değerine olan inançlarını... yeniden ifade etmeye; ...adaletin ortaya çıkmasını sağlayabilecek koşulların kurulmasına; toplumsal ilerlemeyi ve daha geniş özgürlük içinde daha iyi bir yaşam düzeyi sağlamaya (Kuçuradi, 2018: 164) yönelik Birleşmiş Milletler Örgütünü kurmuşlardır. Birleşmiş Milletler ekseninde insan haklarına katkı noktasında İHEB ve sonrasında, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Avrupa İşkenceyi Önleme Sözleşmesi gelişmeleri yaşanmakla beraber, koruma mekanizmaları devam etmiştir. Neticede insan hakları artık sadece mülkiyet veya siyasi haklarla sınır kalmamıştır.

İnsan hakları noktasında ortaya çıkan gelişmeler ışığında, bugün dünyada üç kategori insan hakları ortaya çıkmaktadır. Yılmaz’a (2003: 294) göre ilk kategori, kişinin bedensel bütünlüğüne saygı ve fiziki güvenliğinin sağlanması ve fiziki varlığının güvence altına alınması, ikinci kategori, sivil ve siyasi özgürlükler, üçüncü kategori, sosyal ve ekonomik haklardır. Hakların çerçevesi gün geçtikçe genişlemeye başlamıştır. İkinci dünya savaşı sonrası evrensel hakların oluşturulması ve tüm

demokratik devletlerin bu hakları yasal güvence altına alması için çalışmalar oluşturulmuştur. Fakat süreç idealleştirildiği gibi işlememiş, soğuk savaş döneminde her ne kadar sıcak savaş yaşanmamış ise de Sovyet Rusya ve ABD arasındaki sürtüşmeler sonucu insan hakları yeterli düzeyde gelişme kaydedememiştir. Çünkü ABD, İHEB'yi 1950'li yıllar ve sonrasında “komünizmle mücadele” taktiği olarak benimsemiştir. Oysaki insan hakları devlet-birey ilişkisi (Coşkun, 2014: 43) temelinde özü itibariyle siyasal iktidarın olası keyfî uygulamalarını frenlemek için ortaya çıkmıştır.

Baskıcı yönetimler karşısında kalkan görevi üstlenecek olan insan hakları konusunda İkinci Dünya savaşı sonrası süreç değişti. Hükümetler, sivil cephe üzerindeki kullanışlılığı ve süksesine göre insan haklarına değer biçmeye başladılar. Sözelimi Başkan Roosevelt, Amerika'nın savaştaki tarafsızlığına karşı çıkmak için insan hakları retoriğini kullandı. Siyaset felsefecileri açısından insan hakları ahlaki söylem ve makul gerekçeyle ilgiliyse, pragmatik hesaplar, hakların ulusal ve uluslararası siyasette uygulanma ve icrasına yön verir. Zaten 1940'lı yılların, kurumsal inşa ve standart-oluşturmanın ilk devresinin sonunda iki yalana tutunulmuştu. İlki, insan hakları uğruna savaşıldığı, ikincisi kadim Amerikan hak ve özgürlüklerinin dünyanın geri kalanına ithal edilmiş olduğu (Douzinas, 2017: 31). Süreç 1960'larda bir üst boyuta taşındı. ABD; Hiroşima ve Nagazaki'de atom kullanmış, bir nükleer savaşın insanlığa neye mal olacağı yaşanarak görülmüş, bu arada Sovyetler Birliği kendi nükleer gücünü geliştirmiş ve “dehşet dengesi” diye de adlandırılan nükleer güç dengesi barışın -daha doğrusu sıcak savaş tehlikesinin engellenmesinin- neredeyse tek güvencesi haline gelmişti (Baydar, 2003: 200).

Soğuk savaş dönemi iki gücün çatışması haline geldiği yeni dünyada, Vietnam işgaliyle başlayan savaş politikası, savaşın artık sivil alanda da görünür kılınmasına neden olmuştur. Sivil alanı etkilemesi ve sürecin 1980'lerde “terörizm” olarak yeni bir boyut kazanması, sosyalist blokların çöküşü ile 1990'larda yeni dünya düzenine adım atılması, Körfez Savaşı, 11 Eylül süreci, Afganistan ve Irak Savaşları insan haklarına dair süreci savaş politikaları üzerinden yorumlamaya sürüklemiştir. İnsan haklarına dair gelişmelerin bu şekilde yaşanmasından sonra, direniş ve örgütlenmelerin de baskı oluşturması sonucunda, artık sadece siyasal iktidar tekelinde değil, sivil toplum, barış hareketleri, insan hakları savunucuları tarafından da gelişmeler yaşanmıştır. Konumuz açısından da önem arz eden insan hakları

hareketleri, yaşanan siyasi gelişmeler ışığında özne ve grupların ihtiyacına göre taleplerin temsilciliğini üstlenmişlerdir.

Küresel çağda insan hakları Durul'un (2008: 86) da vurguladığı şekilde birinci, ikinci ve üçüncü kuşak haklar şeklinde ayrılmaktadır. Birinci kuşak haklar klasik haklar olarak nitelendirilirken, ikinci kuşak haklar sosyal haklar şeklinde nitelendirilir. Üçüncü kuşak haklar da dayanışma hakları şeklinde kabul edilmektedir. Birinci kuşak içinde yer alan yaşama hakkı, kişi dokunulmazlığı, düşünme ve düşünceyi açıklama özgürlüğü, konut dokunulmazlığı, din ve vicdan özgürlüğü, mülkiyet hakkı, eşitlik, dernek kurma hakkı, çalışma özgürlüğü, dilekçe hakkı ve kamu hizmetine girme hakkından oluşmakta iken; ikinci kuşak haklar, sosyal güvenlik hakkı, eğitim hakkı, sağlık hakkı, konut hakkı, çalışma hakkı ve ailenin korunması (Öndül, 2003: 241) haklarından oluşmaktadır. Bunlar insan haklarıyla ilgili evrensel olarak kabul edilen temel haklar şeklindedir. Ama dayanışma hakları kapsamına giren ve çoğu teorisyen tarafından insan hakkı içine alınmayan ve çağımızın gereklilikleri çerçevesinde oluşan haklar bulunmaktadır.

Üçüncü kuşak haklar, dayanışma hakları veya 21. yüzyıl hakları şeklinde çeşitli adlandırmaları olan haklardır. Çağımızda bilimin-teknolojinin gelişmesiyle yeni bir boyut kazanan çevre hakkı, gelişme hakkı, barış hakkı vb. haklar buna örnek verilebilir. Günümüzde temel hakların yanı sıra, çevre ve hayvan haklarına dair gelişmeler insan hakları içinde yer almasa da savaşın olmadığı, barışçıl bir dünyada insan hakları kadar gerekli ve insanların iyi yaşamalarının bir parçasıdır. İnsanca yaşamın gerekliliği olan tüm hakların günümüzde insan haklarını ilgilendirdiğini kabul etmek gerekiyor. Çünkü insanca yaşamın gerekli koşulları içinde her türlü canlının yaşatılması ve dünyaya, çevreye saygı duyulması yer almaktadır. Bu nedenle küreselleşme çağında yeni toplumsal hareketler içinde yer alan insan hakları hareketinin temel vurgusu küresel yeni konularla beraber küresel yeni haklar olmuştur.

Küresel hakların savunuculuğunu da küresel yeni toplumsal insan hakları hareketleri üstlenmiştir. Bu hareketler kimi zaman bir devlete baskı uygulama, kimi zaman eylem biçimleri kimi zaman da kulis oluşturma ve farklı direniş alanlarıyla günümüzün sivil haklar savunuculuğunu yapmaya başlamışlardır. Bunu yaparken de aşağıda belirtildiği gibi evrensel insan haklarının içini doldurmaya çalışmışlardır. Temel vurguları da insan haklarının Avrupa ile sınırlı olmadığı, tüm dünya

insanlarını ilgilendirdiğidir. Çünkü birçok harekete göre “Evrensel Bildirge’nin ideolojik renkleri aşikâr bir biçimde Batılı ve Liberaldir” (Douzinas, 2017: 141). Bu tartışmanın ortadan kaldırılması adına da insan hakları ile ilgili tüm kavramların açıklanması gereklidir.

4.2.2. İnsan Hakları ile İlgili Temel Kavramlar

İnsan haklarının tarihsel süreçte gelişimi konusunda detaylı bir inceleme sonrası, günümüzde insan haklarına dair temel kavramları ele alacağız. Hak kavramının ne olduğu, günümüzde hak olarak kabul edilen çerçevenin neler olduğu açıklanıp, evrensel insan haklarının temelleri ele alınmaktadır. Hak, özgürlük, eşitlik, demokrasi, yurttaşlık, vatandaşlık, sivil toplum, hukuk ilkeleri, anayasa, yönetim biçimleri, kimlik, cinsiyet, inanç biçimleri, kültürel farklılık, insan hakları, hayvan ve çevre hakları birbiri ile bağlantılı kavramdır. Hak kavramı bu açıdan genel bir durumu ifade ederken, insan hakları insana ait olan bir durumu ifade etmektedir.

Fransız devrimi ülkülerinin -özgürlük, eşitlik ve biraderlik (kardeşlik)- ezilen grubu ezen grupla eşit statü tanınması (Arrighi ve diğerleri, 2015: 36) vurgusu ile başlayan insan haklarına dair yakın dönem gelişmeler ilk adım olarak kabul edilmek üzere, Marshall’a (1999: 291) göre, *haklar (Rights)* düşüncesi tarih boyunca pek çok farklı biçimde savunulmuştur ve modern Batılı haklar anlayışının kökeni, İngiltere’deki Magna Carta’dan ABD Bağımsızlık Bildirgesi ve Anayasası ile Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’ne dayanmaktadır. Milletler Cemiyeti’nin savaşa engel olamaması ve barışı sağlamadaki başarısızlığı Birleşmiş Milletler’i ortaya çıkardığı gibi, Yahudi soykırımı karşısında uluslararası kaygıların artmasıyla birlikte 10 Aralık 1948’de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, “yaşama, özgürlük ve kişisel güvenlik”, “herkesin, bulunduğu her yerde hukuksal kişiliğinin tanınması”, “hareket özgürlüğü”, “bir milliyet olma”, “düşünce, vicdan ve din özgürlüğü”, “toplanma ve barışçı birlik kurma özgürlüğü” ve “yönetime katılma özgürlüğü” haklarını içeren İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’ni ilan etmiştir.

İnsan haklarının ilanıyla beraber tartışılan kavramlar artmıştır. Bu kavramların başında devlet-birey ilişkisi gelmektedir. Galtung’a (2013: 16) göre, insan hakları devlet ile insanlar/vatandaşlar arasında bir sözleşme veya anlaşmadır ve uluslararası insan hakları için üç katmanlı, üç yapıli bir dünya bağlamı gereklidir: bireyler, devletler ve devlet toplulukları/örgütleri. Nitekim bahsedilen bu yapı modern

devletin oluşumuyla beraber ortaya çıkmıştır. Burada karşılıklı bir durum söz konusudur. Birey-devlet ilişkisinde insan hakları olduğu gibi bir de vatandaşlık konusunda devletin beklentilerinin olduğu ödevler konusu da bulunmaktadır. Öznenin bir vatandaş olarak kabul edilmesiyle devlet karşı sorumluluklar oluşmakta, temel haklar ödevlerle anılmaya başlanmaktadır. Kymlicka ve Norman'ın (2012: 185) vurguladığı gibi, vatandaşlık birey olma ile belli bir topluluğa bağlı olma ilişkisidir. Bu ilişki sonucunda bireysel haklar vurgulanırken aynı zamanda devlete karşı sorumluluklar ortaya çıkmaktadır.

Devlete karşı sorumluluk, devlet ve birey arasındaki ilişkiyle insan hakları ve ödevler karşılıklı bir duruma dönüşmektedir. İnsan hakları bir şeyi elde etme anlamında kullanılırken, yerine getirmesi gerekenler de ödevler bireyin devlete karşı sorumluluğu olarak kabul edilmektedir. İki kavram da beraber kullanılmaktadır. Modern devletin doğuşuyla beraber toplum sözleşmesinin ortaya çıktığı ilk dönemlerde, vatandaşlık kavramı ortaya çıkmış ve vatandaşın devlet karşı ödevleri sözleşme dahilinde kabul edilmeye başlanmıştır. Galtung'a (2013: 24) göre, 1789 tarihli sözleşmede, “insanın haklarından değil, vatandaşın haklarından söz edilmektedir. Bu bağlamda ‘insan’ sözcüğü mutlak, hatta evrensel anlamda tanımlanan bir kişiyi temsil etmektedir. Bir kadın veya bir erkek devletine, daha doğrusu uyruğunda olduğu devlete göre bir yurttaş olarak tanımlanır. Bu yurttaşlık durumundan yola çıkarak modern devlet, insan haklarını ulus veya milliyet üzerinden tanımlamaya çalışmaktadır. Modern devletin insan hakları sınavı bu şekilde başlamıştır. Bu nedenle modern dönem insan haklarının güvencesi anlamında bazı yaklaşımlar da sergilenmiştir.

İnsan haklarının evrensel kabulünü öngören birçok yaklaşıma göre, insan haklarını korumada ihtiyaç duyulan güçler bulunmaktadır. Hukukun gücü ve demokratik kamuoyu gücü (Öndül, 2003: 241) iki önemli güçtür. Birey devlet ilişkisinde hukuk ve demokrasi tartışması temel kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Yakın dönemde ortaya çıkan rejim türleri ve insan hakları ile ilgili gelişmeler göstermiştir ki, hukuk ve demokrasinin güçlü kılındığı, meşruiyetin halk onayı ile sağlandığı devletlerin insan haklarını daha fazla savunup korumaktadır. Yönetim türleri şeklinde bir sınıflandırma yapıldığında “yönetim türleri içinde demokratik yönetimler insan haklarına en çok saygı duyan rejimlerdir” (Yılmaz, 2003: 292). Demokrasinin insan haklarına saygıya yol açan en temel unsuru,

yurttaşların rızasıyla yöneticilerin iktidara gelmesidir ki hiçbir vatandaş temel hakları benimsemeyen yönetimi seçmek istemez. Halkın iradesi, kamuoyunun vicdanının rahatlaması, insan haklarını savunacak hükümetlerin yönetime gelmesinden sonra demokratik ilkelere bağlılığı ve hukuksal güvencedir. Bu nedenle insan hakları ile demokrasi ve hukuk birbiriyle bağlantılıdır.

İnsan hakları ile ilgili kavramlardan biri de özgürlük kavramıdır. Özgürlük tartışmaları ortaya çıktığından beri devletin sınırsız gücünü kısıtlama amacıyla gelişmeler göstermiş, bireysel özgürlüklerin insan haklarının temeli olduğu üzerinde durulmuştur. Her özgürlük talebi bir kimlik talebi, her kimlik talebi bir yaşayış biçimi, her yaşayış biçimi temel hak ve özgürlüklerle ilgilidir. Machiavelli'ye göre (Tannenbaum ve diğerleri, 2010: 182) özgürlüğün iki yönü vardır; siyasal ve bireysel. Siyasal özgürlük, insanların hayat tarzlarını ya da kültürlerini geliştirmelerine izin verirken, bireysel özgürlük, kendi kendini yöneten hem özgürce yasaya itaat eden hem de ihtiyaç duyulan değişikliğe göre yasayı sürekli olarak inceleyen sorumlu yurttaşlar içindir. Bu ikilikte özgürlük kavramının insan haklarıyla olan ilişkisi küresel çağda daha fazla anlam ifade etmektedir. Neticede insan hakları savunucularının üzerinde durduğu temel yaklaşım özgürlük alanının yasal düzenlemelerle genişlemesidir.

Yasal düzenlemelerin ortaya çıkışını hızlandıran süreç insan haklarına dair yeni gelişmelerden dolayıdır. Son yıllarda birçok problemin yanına “hak” sözcüğü eklenerek “yeni yeni” insan haklarından bahsedildiğini vurgulayan Kuçuradi (2018: 161), “barış içinde yaşama hakkı”, “gelişme hakkı”, “temiz bir çevrede yaşama hakkı” gibi hakları örnek vermektedir. İnsan haklarının ilişkili olduğu kavramları genişletmek mümkündür fakat evrensel olarak ve konumuz açısından önem arz eden kavramlar birey-devlet, demokrasi, özgürlük, kimlik ve yaşam biçimiyle ilgili olan kavramlardır. Bu kavramların doğru tanımlanması insan hakları çerçevesinin de doğru anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu kavramlar çerçevesinde ele alınacak kavramlara ek olarak yurttaşlığın ödev, sorumluluk ve özgürlük alanı ile insan hakları konusunda bireyin devletle olan ilişkisi ele alınacaktır.

4.2.3. Yurttaşlık ve İnsan Hakları

İnsan hakları ile ilgili olarak ele alınan ve literatürde atıf yapılan yurttaşlık kavramı siyasal ve sosyal alanlarca sürekli tartışılmıştır. Bu tartışmada öne çıkan

temel vurgu yurttaşlık tanımının nasıl olacağıdır. Çünkü yurttaşlık kavramı hem insan hakları hem de ödevlerle ilgilidir ve çift yönlüdür. Tanım itibarı ile de “yurttaşlık, devlet karşısında bireylere verilen bir dizi genel ve eşit hak ve yükümlülükleri” (Poggi, 2016: 39) ifade etmektedir. Bu durum medeni haklarla beraber kabul edilmektedir. Bir toplumda yaşayan tüm bireylerin sahip olduğu kabul edilen, hukuka başvurarak korunabilecek ve bireyler ya da devlet tarafından keyfi biçimde ihlal edilemeyecek haklar (Marshall, 1999: 483) şeklinde yorumlanan medeni haklar ve yurttaşlık kavramları yakın dönem modern devletin ortaya çıkışı ile yasal çerçeveye oturtulmuştur. Medeni haklara sahip olan birey, modern ulus devletlerin ortaya çıkışıyla beraber, yurttaşlık kavramı çerçevesinde, “ulusal bir kimlik bilincine sahip ve ulusa karşı sorumluluklarının bilincinde olan kişiler için kullanılmaya başlandı” (Kadıoğlu, 2012a: 22). Bu nedenle yurttaşlık etnik kimlikten farklı bir anlam ifade etmektedir.

Yurttaşlık genel olarak tüm insanlar için geçerli olmak üzere, özgür, eşit ve temel haklara sahip olma üzerinden okunmalıdır. Toplumun eşit ve özgür üyesi olmasını vurgulayan Marshall (Kymlicka ve Norman, 2012: 187), vatandaşlık haklarını üç kategoriye ayırır: on sekizinci yüzyılda ortaya çıkan sivil haklar, on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkan siyasal haklar ve yirminci yüzyılda yerleşen ve eğitim, sağlık, işsizlik sigortası ve emekli maaşı gibi örnekleri olan sosyal haklar.

Sivil hakları ‘bireysel özgürlüğü için zorunlu haklar’ olarak tanımlayan Marshall (Heywood, 2007: 585), ifade özgürlüğü, toplantı özgürlüğü, seyahat özgürlüğü, vicdan özgürlüğü, kanun önünde eşitlik hakkı ve mülkiyet haklarını bu kapsamda değerlendirir. Sivil toplumun da kabul ettiği ve savunduğu sivil haklar bu kapsamda kullanılır ve bireyi devlete karşı koruyarak, devlet gücünün ve baskısının kısıtlanması sağlanmaktadır. Sosyal hakların yanı sıra, bireye siyasi hayata katılma fırsatı veren siyasal haklar bulunmaktadır. Oy kullanma, seçimde taraf tutma ve kamu görevlerinde bulunma şeklinde belirtilen haklar bunlardan bazılarıdır. Son olarak Marshall, yurttaşlıkla ilgili tanımlamalar yaparken, bireye sosyal statü kazandıran, hem sivil hem de siyasi haklarını kullanmasının önünü açan, sosyal hakları da içeren bir tanım yapmıştır. Bu açıdan vatandaşlık tüm hakları koruma yetisidir.

Vatandaşlık konusunda çeşitli tanımlar söz konusu olduğu kadar uygulamada da değişkenlik söz konusudur. Bu uygulamaları vurgulayan Kadıoğlu’na (2012a: 21)

göre vatandaşlık, ulusal kimlik veya milliyetten yola çıkarak, bazı tanımlar ortaya çıkmıştır. Evraklar temelinde vatandaşlık, haklar temelinde vatandaşlık, görev ve sorumluluklar temelinde vatandaşlık olmak üzere ikiye ayrılabilir. Bu kavramlar vatandaşlıkla ilgili olan görev ve sorumluluklar ile haklar ve ödevleri de tanımlar niteliktedir.

Çoğu zaman görev ve sorumluluk anlamında kullanılan yurttaşlık kavramında her insanın bir görevi vardır. Kadın ve erkek olarak devlete karşı bazı sorumlulukları olan bireylerin, yerine getirmesini gerektirdiği düşünülen ödevler; “Erkekler için üretme, kadınlar için üreme ödevi”, “vergi ödemeye dayanan ekonomik ödev”, “kanunlara uyma ya da en azından siyasal mekanizmaya karşı faaliyetlerde bulunmamaya dayanan siyasal ödev” ve en önemlisi de “devletler arası sistemde devlet (yani bakanlar kurulu) tarafından tanımlanan bir neden uğruna kendi hayatını feda etmeye dayanan (özellikle erkekler için) askerlik ödevi” (Galtung, 2013: 24-25). Askerlik ödevinin bir adım ötesi, topyekûn savaş durumunda kadın ve erkek olarak herkesin devlete karşı sorumluluk anlamında birer asker olarak katılımı söz konusudur. Bu durum hak kavramının karşılığı olarak ödev kavramının da varlığının güvencesidir. Bireyin ödevlerden feragat etme durumu söz konusu değildir. Devletin bireye sağladığı ücretsiz okul hizmeti bir hak olarak verilmişse de bunun karşılığında vergi ödeme ödevi en bariz ödev olarak karşısında durmaktadır. Tam da bu durumda vatandaşlık kavramı devreye girmektedir. Vatandaşlık tüm bireyler için geçerli ve kabul edilmesi zorunlu bir durum mudur?

İnsan haklarının yurttaşlık/vatandaşlık ile olan bağı yukarıdaki tanımlarda da geçtiği gibi, insan hakları birey-devlet ilişkisi üzerinden gelişmektedir ve bu gelişme modern devletler için karşılıklı olmak üzere avantaj haline gelmiştir. Neticede yurttaşlığın tanımında sadece haklar değil, ödev ve sorumluluklar devletin elindeki büyük kozdur. Genellikle farklı bir batılı icat olarak görülen (Heywood, 2007: 586) yurttaşlık, bu nedenle modern devletle daha fazla ön plana çıkmıştır. İnsan hakları hareketinin bu noktada paradoksal olarak düşündüğü durum ortaya çıkmaktadır.

Modern devlet insan haklarını ulus devlet temelinde yorumlamaktadır. Bu nedenle Keyman’a (2012: 222) göre, vatandaşlık kavramı modern dönemin bir özelliği olarak çok boyutlu bir yapıya dönüşmüş, yeni anlamlar kazanmıştır. Keyman, ayrıca ulus-devlete yasal ve siyasal üyelik, tarihsel, söylemsel ve kurumsal olarak kurulmuş bir toplumsal kimlik, demokratik temelde bireysel hak ve

özgürlüklerin yanı sıra grup ya da kültürel hak ve özgürlüklerinin “tanınmasının temel eklemleyici ilkesi” ve yöntemsel düzeyde de bir toplumda hem devlet-toplum/birey ilişkilerini, hem de toplum-içi ilişkileri “eleştirel çözümleme” alanı olarak ele alınabileceğini eklemektedir. Burada çıkan sonuca göre, grup ya da kültürel hakları çerçevesinde toplumsal bir kimlik inşası olan ve ulus devlete üyeliği bulunan bireyin evrensel insan hakları noktasında öncelikli olarak bağlı olduğu hukuk ulus devletin hukuk ilkeleridir. Bu ilkelerin evrensel olarak kabulü ve farklılıkların çoğulculuk çerçevesinde kabul edilip edilmeme istisnaları mevcut mudur?

Çokkültürcülük yaklaşımının temsilcisi olarak kabul edilen Kymlicka ve Norman’a (2012: 207) göre, vatandaşlık hak, sorumluluk konularında değil, kimlik konusunda da haklar sağlamaktadır. Bu açıdan vatandaşlık, siyasal bir topluluğa üyeliğin ifade eden kimliği de kapsamaktadır. Bu ifade ile insanlar kimlik oluşturmada da yasal hakların kanun karşısında savulmasında da yurttaşlık/vatandaşlık haklarını dayanak göstermektedir. Bu durum toplumun birçok kesimi için haklar konusunu tartışmaya açmaktadır. Sonuçta, kadınlar, Aborjinler, etnik azınlıklar, dinsel gruplar, gey ve lezbiyenler gibi birçok grup, ortak vatandaşlık haklarına sahiptir. Vatandaş olmak yurttaş olmak o ülkenin ulus kimliğine sahip olma anlamına gelmemektedir. Burada üzerinde durulması gereken, yurttaş olarak tanımlamaların bireysel özneler olarak mı yoksa grup üyeliğine bağlılık olarak mı ele alınacak olmasıdır. Çünkü etnik kimlik ve yurttaşlık ikilisi hep karıştırılmaktadır. Yurttaşlık değişebilir, ama etnik kimlik değişemez (Kuçuradi, 2018: 137). Bu nedenle bireyler herhangi bir devletin sınırları içinde bir yurttaş olarak diğer etnik unsurlarla farklı haklara sahip değildir.

4.2.4. Evrensel İlkeler Olarak İnsan Hakları

İnsan hakları ile ilgili tarihsel gelişme ve kavramsal çerçeve çağdaş dönemde artık evrensel haklar vurgusunda düğümleniyor. Evrensel insan haklarından bahsetmek mümkün değil midir? Hakların evrenselliği sadece yazılı kaynaklar ve devletlerin altına attıkları imzalarla mı sınırlıdır yoksa ulus devletlerin pratikteki uygulamaları da aynı evrenselliği gösteriyor mudur? Aynı şekilde evrensel beyannamenin altına imza atmamış olan bir ülke için evrensel haklardan bahsetmek mümkün müdür? Galtung’a (2013: 16) göre, Napolyon savaşlarının ardından, Viyana

Kongresi sonucunda ortaya çıkan, Avusturya, Rusya, Prusya, İngiltere ve Fransa'nın dahil olduğu 1815 tarihli Avrupa Büyük Devletler İttifakının, 19. Yüzyılda uluslararası hükümet ve halk örgütleri ile uluslararası hukukun (Lahey sistemi) ortaya çıkması ve bir devletler topluluğunu kurması; ve Milletler Cemiyeti (1919) ile Birleşmiş Milletler (1945) örgütleri modern devletin insan haklarına dair oluşturduğu çalışmaların ilk evrensel zeminini hazırlamıştır. Hazırlanan bu çalışmalar Avrupa ve Amerika'nın öncülüğündedir. Bu öncülükle başlayan haklar yaklaşımı gün geçtikçe Avrupa ve ABD merkezli olarak tüm dünya için geçerli kılınmaktadır.

İnsan hakları gelişimlerine öncülük eden devletlerin temel vurgusu insanlık olmuştur. Fakat insanlık bir ucunda Batılı, beyaz, heteroseksüel erkek “süper insanın” ve öteki ucunda toplama kampı sakinleri veya kaçak göçmenlerden oluşan insan olmayanların bulunacağı şekilde ton ve tabakalara göre kademelenmiş ve sıralanmış bir statü (Douzinas, 2017: 403) haline gelmiştir. Bu statünün sonucu olarak da “Batılı insan hakları, eşittir evrensel insan hakları” (Galtung, 2013: 13). İnsan haklarının batıyla özdeşleştirilmesi batıya özgü bir gelişme olarak görülse bile, uygulamada vaat ettiklerinin yerine getirilmemesi evrensellelikle ilgili soru işaretlerine neden olmaktadır. Netice de insan hakları evrenselliği ile ilgili yasal çerçevenin yanı sıra, yaşam biçimleri ve koşullar da insanın sahip olduğu hakların anlamlı veya anlamsız olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Douzinas'a (2017: 402) göre, ikinci binyılın son ve en kötü yüzyılında yaşanan kıyım ve soykırımlardan öğrendiğimiz üzere, insanlık hiçbir zaman herkese tam olarak tanınmamaktadır. Haklar insanları yönlendirip ve inşa ederken, insanların haklara sahip olduğunu vurgulamak yetersiz gelmektedir. Çünkü insanlığın pek çok tonu ve türü vardır; Sahra-altı Afrikası'nda yaşam süresi beklentileri ortalama bir Britanyalıdan 30 yıl daha düşük olan yoksullar, daha az insandır. Batı ambargosunun sonucu olarak her ay yaşamını yitiren 5000 Iraklı bebek veya bebek ölüm oranının Batı'dan on yedi kat daha büyük olduğu Afrika'da bebekler insanlığın daha düşük bir kesimidir, hatta insanlık eşiğine zar zor ulaşabilmektedir.

Savaş politikalarında da bu durum geçerlidir. Yakın dönemde sivilleri etkilemesi bakımından savaşın etkilerini iki örnekle vurgulayan Hobsbawm'a (2008: 6) göre, 1971'de Hindistan ile Pakistan Bangladeş'in bağımsızlığı konusunda anlaşamayınca yaşanan savaş görece küçük çaplı bir olay gibi görünmüştür. Fakat 10 milyon insanı etkileyerek mülteci yaratmıştır. 1990'lı yıllarda Afrika'da silahlı

kabileler arasındaki ihtilafların, çoğunlukla kötü silahlı birkaç bin savaşçıyla yürütülen çatışmalardan daha ileriye gittiği pek söylenemezdi, oysa son derece ağır bir yıkımla ve Soğuk Savaş'ta, kıtanın süper-güçlerin kapışmasına sahne olduğu dönemlerde rastlanandan çok daha büyük bir sayıyla, neredeyse 7 milyon mülteci yaratmıştı. Üstelik bu süreç insan hakları savunucuları olan ülkelerin aktif olduğu bir dönemde gerçekleşmiştir.

Benzer bir örnek olarak Ortadoğu'yu ele almak mümkündür. Ortadoğu ve Akdeniz politikalarının yoğun çatışmalara sahne olduğu dönem evrensel insan hakları beyannamesinin uygulanmaya başladığından beri farklı işlemektedir. Chomsky'e (2018: 37) göre, yakın dönemde Lübnan'da, Filistinli mülteciler ABD destekli terör operasyonlarıyla bastırıldı. Lübnan toplumu ise çok daha büyük bir travmaya maruz kaldı. 1982 İsrail işgali sırasında yaklaşık 20.000 kişi öldürüldü; Lübnan'ın işgal altında olduğu sonraki yıllarda İsrail Savunma Kuvvetleri (İSK) ve paralı askerlerinin yaptıkları operasyonlarda daha da fazla insan öldü ve bunun sonucunda yüzbinlerce insanı yerinden eden, yüzlercesini öldüren İsrail'in düzenli saldırılarıyla 1990'lar boyunca devam etti. Bu tarihten sonra da ABD desteklerine devam etti.

Egemen güçlerin büyük özgürlük vurguları üzerinden gelişen İHEB sonrası soğuk savaş dönemi itibarıyla evrensel insan hakları yaklaşımını anti-komünizm politikası için kullanmaya başladığından beri yaklaşık olarak 60 yıldır dünya polisliği rolüne devam etmektedir. ABD'nin dünya sahnesine çıkışı olan 20. yüzyıl ve dünya politikasında tek güç haline geldiği 21. Yüzyıl insan hakları çağı olarak anılsa bile, bu hakların zaferi, en hafif tabiriyle, hayli paradoksaldır. Douzinas'a (2017: 16) göre, çağımız, insan hakları konusunda daha önceki dönemlerden daha fazla ihlale şahit olmuştur. Yirminci yüzyıl toplu katliamlar, soykırımlar, etnik temizlikler yüzyılı ve Holokost çağı haline gelmiştir. Bu paradoksa karşı evrensel insan hakları söyleminin gerçek anlamda karşılığını bulması için evrensel insan hakları hareketleri devreye girmiştir. İnsan haklarının doğal bir hak olarak evrensel ilkeler bazında ele alınması ve tüm dünya vatandaşları için geçerli olması üzerinden ortaya çıkan insan hakları hareketlerinin temel çabası evrenselliği oluşturmaktır.

İnsan haklarının evrenselliği çerçevesinden bakıldığında, Douzinas'a (2017: 374) göre, insan hakları yalnızca bu hakları -etkin bir şekilde olmasa da- açıkça kabul eden devletlerin yurttaşlarına "ait" değildir. İdeolojik ve retorik zaferinin

ardından postmodern insan hakları iktidar blokları ile bireyler ve grupların tartışmaya açık kimlikleri arasındaki akışkan ilişkiyi tanımlamaktadır. Amerikalı Sivil Haklar savunucuları eşitlik hakkını ileri sürerken, işkence mağdurları vücut bütünlüğü haklarını ortaya koyarken, gay ve lezbiyenler içinde yaşadıkları homofobik kültürlerde kimliklerinin onurundan söz ederken veya terk edilmiş bir aşık “aşık olma hakkını” talep ederken, böyle bir hukuki hak mevcutta var olmasa veya kabul edilmesi mümkün görünmese de, bu gruplar tam da insan hakları geleneği içerisinde hareket etmektedirler. Bu noktada da insan haklarının kimlik talepleri ile temel özgürlükler alanı örtüşmektedir. Bu ilişkinin yasal çerçeveden değerlendirilmesi, özgürlük alanının tanımlanması insan haklarına dair farklı bir bakış açısı sunacaktır.

4.2.5. İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunması

İnsan hakları çağımızın en fazla üzerinde durulan kavramıyken, bununla bağlantılı olarak üzerinde durulan ve çağımızın tartışmalı bir kavramı haline gelen özgürlük de bu bağlamda ele alınmaktadır. Heywood’un (2007: 430) bir kimsenin dilediği gibi düşünebilmesi veya davranabilmesi şeklinde tanımladığı özgürlük kavramı, net bir uzlaşma olmasa da bireye sağladığı hakları bakımından evrensel olarak kabul edilmektedir. Bu kapsamda ‘negatif’ ve ‘pozitif’ özgürlük ayrımları da yapılmaktadır. Negatif özgürlük, müdahalesizlik, yani bireye harici sınırlamaların olmaması demektir. Bu yaklaşıma göre birey istediği gibi davranabilmektedir. Pozitif özgürlük ise, genellikle kişisel gelişme, kendi kendini gerçekleştirme veya öz egemenlik gibi belirlenebilir bir amaç ya faydanın elde edebilmesine bağlıdır. Neticede özgürlük, özgür bir ortamda insan haklarının uygulanmasının kilit noktasıdır. “İnsan hakları ve özgürlükleri” şeklinde kalıplaşmış yaklaşımlarda da görüldüğü gibi, insan haklarının aslında özgürlükle ne kadar çok bağlantılı olduğu vurgulanmaktadır. Hatta özgürlük kavramı modern insan hakları yaklaşımları ortada yokken bile tartışılmış, bireysel ve toplumsal alandaki mücadelelerin talepleri içinde yer almıştır.

Antik Yunan dönemi özgür düşünce ortamından, modern öncesi dönemlerin siyasi ve dini yapılanmalarının neredeyse tamamında kölelik söz konusu olduğu için özgürlüğün tam anlamıyla var olduğu söylenemez. Bu nedenle tarihte özgürlük adına da ayaklanmalar, isyanlar söz konusu olmuştur. Bir kimsenin, başkalarına zarar vermeden, makul bir şekilde arzu ettiğini yapması (Tannenbaum ve diğerleri, 2010:

327) anlamında kullanılan özgürlük, insanın istediklerini yapabilmesi için bulunduğu koşullar itibari ile de köle olamaması anlamında kullanılabilir. Bu nedenle özgürlük ile ilgili önemli gelişmeler öznenin keşfiyle başlamış, nihai zafere insan haklarıyla ilgili modern beyannamelerle ulaşılmıştır.

Bireysel özgürlüğün gelişme gösterdiği, modern özgürlük bilincinin de geliştiği dönem Aydınlanma dönemidir. Bu dönemden itibaren insan hakları konusundaki gelişmeler aynı zamanda özgürlük temelli düşüncelerin gelişimleriyle desteklenmiştir. Aydınlanma döneminde ilk olarak Thomas Hobbes (1588-1679), John Locke (1632-1702), Jean Jacques Rousseau (1712-1778) gibi toplumsal sözleşme düşünürlerinin özgürlük ile ilgili düşünceleri ortaya çıkmıştır. Tannenbaum ve diğerleri'ne (2010: 231) göre, Hobbes, toplumsal sözleşmenin karşılıklı güven ve hak konusuna vurgu yaparken, özgürlükle ilgili olarak “sözleşmeyle devredilemeyen haklar” şeklinde tanım yapmıştır. Aynı şekilde özgürlüğün doğal haklar olarak insana ait olduğunu ve hiçbir devletin, iktidarın yasanın bu hakları lağvedemeyeceğini vurgulamıştır. John Locke'un “bireyler eşit ve özgür doğar” yaklaşımı Hobbes'un doğal haklar yaklaşımıyla benzerlik gösterir ve doğa durumunun tam bir eşitlik ve özgürlük durumu olduğunu vurgular. İnsan hakları konusunda da önemli vurguları olan John Locke bu anlamda Hobbes ile benzer düşünceler sergilediği görülmektedir.

Özgürlük konusunda Kant'ın vurguladığı düşünceler, Hobbes ve Locke gibi düşünürlerin özgürlük anlayışından farklılıklar göstermiştir. Immanuel Kant (1724-1804) (Tannenbaum ve diğerleri, 2010: 315), insan özgürlüğünün, bir anayasanın birinci ilkesi olduğunu ve bireysel özgürlük veya özerkliğin (otonomi), insanın ahlakiliğinin, zorunlu bir ön şartı olduğunu kabul eder. İnsanların özgür olma ve doğru ile yanlış arasında seçim yapma kapasitesine sahip olduklarını önceden varsaymaksızın, onları ahlaki herhangi bir şeyden sorumlu tutmak mümkün değildir. O halde insan özgürlüğü, siyasetin, ahlakın ve metafiziğin temelidir. Kant, özgürlükle ilgili olarak sınırsız olma noktasında Hobbes ve Locke'dan ayrı düşüncededir. Kant için özgürlük, ahlaki ve rasyonel özgürlüktür, ahlaki tercihleri yapma kapasitesidir ve siyasal toplum da bu tür bir özgürlüğü mümkün kılmak için gereklidir. Bu durumda Hobbes ve Locke için devlet bireysel özgürlük için engel olabilirken, Kant için devlet ve sivil toplum, insan özgürlüğünün gelişimini destekleyebilir.

Hobbes, Locke ve Kant'ın düşünceleri özgürlük ile ilgili gelişmelerde referans alınmaktadır fakat aydınlanma dönemi ve liberalizm, faydacılık akımı düşünürlerinden John Stuart Mill (1806-1873) bireysel özgürlük noktasında *laissez-faire* ilkesi dahilinde özgürlükleri açıklama yoluna gitmiştir. “İster monarşik, isterse feodal, askeri, ruhbani ya da cemaatçi olsun, her çeşit siyasal mutlakiyetçiliğe karşı olan ve bu karşıtlık içinde, bireylerin ve grupların otoriter taleplere karşı direnebilmelerini sağlamaya” (Marshall, 1999: 456) çalışan liberalizm düşüncesi çerçevesinde Mill’e (Tannenbaum ve diğerleri, 2010: 328) göre, özgürlük her bireyin mutlak bir hakkıdır ve kamu denetiminden tamamen uzak olması gerekmektedir.

İnsan hakları ve özgürlük konusunda aydınlanma dönemi düşüncelerinin yanı sıra, siyasal devrimler, modern dönemde özgürlük tanımının evrensel anlamının şekillenmesini sağlamıştır. Demokrasi vurgusu, öznenin ön plana çıkması, kölelik karşıtlığı, siyasal ve anayasal haklar doğal insan hakları konusunda özgürlükçü bir politikayla gelişme gösterilebileceği inancı, insan hak ve özgürlüklerinin evrensel bir tanım kazanmasını sağlamıştır. Nitekim özgürlükle ilgili ulus devletin yasal düzenlemeleri sınırlı olsa da evrensel insan hakları beyannameleri ve demokrasi alanındaki gelişimler, özgürlük alanının ve özgürlük tanımının da değişmesini sağlamıştır.

Günümüzde özgürlük kavramı gelişen teknoloji ağı ve iktidar yapılarının değişmesine paralel olarak yeniden ele alınmıştır. Modern iktidarların teknolojik gelişmelerle insan hayatını denetim altına alması, savaş politikalarıyla özgürlükler alanını doğal haklar ilkesinden uzaklaştırması, özgürlüğün toplumun/devletin çıkarı şeklinde yorumlanması, hegemonik ve söylemsel politikalarla özgürlük alanının daraltılması, insan hakları hareketlerinin özgürlüğe dair politikalarının ön plana çıkmasını sağlamıştır. Özgürlük olmadan insan haklarından söz etmek mümkün olmamaktadır. Ama nasıl bir özgürlük?

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinde (İHEB), bütün insanlar özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğarlar (Madde 1) şeklinde bir girişle başlar. İnsan haklarının uygulanması için öncelikle özgür olmak gerekmektedir. Douzinas’a (2017: 402) göre, bir insanın insan haklarına sahip olma üzerinden tanımlanması onun insan olduğunun göstergesi olduğunda, köle bu durumda özgür olmadığı için insan olarak sayılmamaktadır. Çünkü insan olabilmesinin koşulu insan haklarına sahip olma üzerinden tanımlanmaktadır. Nitekim kölelik ancak, Aristotelesçi gelenek

karşısında ve uzun siyasi mücadeleler sonucunda, özgür olanlarla köleler arasındaki farklılık yalnızca ırklar arasındaki doğal farklılığın bir emaresi olarak değil, kabul edilemez bir tahakküm ve baskının en aşırı örneği olarak yeniden yorumlandığında kaldırılabilmiştir. Bu da çok yakın dönemde meydana gelen köleliğin yasaklanmasıyla ortaya çıkmış ve özgürlüğün doğal haklar çerçevesinde yorumlanması gerektiği fikrini ön plana çıkarmıştır.

İfade özgürlüğü ve demokratik haklar hareketleri, insan hakları aktivistleri ve özgür bireyler, modern dönemde tüm bu ideal özgürlük yaklaşımlarının olmadığını savunmaktadırlar. İnsan hakları savunucularına göre, bio-iktidar yapılanmaları, modern hegemonik ve söylemsel iktidar güçleri, panoptik düzenler sağlayarak insan hak ve özgürlüklerini kısıtlamıştır. Kapitalizmin ve tüketim kültürünün modern bireyi bağımlı bir hale getirmesi sonucunda, tüketim ve özgürlük kavramı ön plana çıkarılmış, ideal haklar konusunda kısıtlamalar getirilmiştir, modern iktidar yapısı özgürlük alanına müdahaleyi genişletmiştir.

Modern dönemde özgürlük kavramını iktidar kavramıyla beraber ele alan Foucault, özgürlük ve ahlak arasındaki ilişkiden yola çıkarak iktidar çözümlemeleri yapmaktadır. Modern iktidar, üretken, yaşamı desteklen, yaşamı sınırlamaktan ziyade kendi kontrolüne alarak yaşatan ve çoğaltan bir özelliğe sahiptir (Keskin, 1997: 37). Modern iktidar Foucault tarafında bio-iktidar olarak adlandırılmaktadır. Bu bio-iktidarın iki şekilde hayata müdahale ettiğini vurgulayan Foucault, “bedenin anatomo-politiği” ve “nüfus bio-politiği” diye iki ayrıma gider. Biri bedenin disipline edilmesi, yeteneğin geliştirilmesi, denetiminin sağlanmasıken diğer, nüfusu düzenleyici özelliğe sahiptir. Bedenin denetim altında tutulması iktidar ilişkilerini aynı zamandan öznenen toplumsal alana taşımaktadır.

İktidarın beden üzerine doğrudan bir müdahalesi olduğunu vurgulayan Foucault’ya (2006: 63) göre, iktidar bedeni kuşatmakta, bu kuşatıcı etkisiyle bedeni damgalayarak törenlere zorlamaktadır. Bedenin siyasal olarak bu şekilde kuşatılması, karmaşık ve karşılıklı ilişkilere göre oluşmaktadır. Bu ilişki ağında bedenin ekonomik kullanımına bağlı olduğu, iktidar ve egemenlik ilişkileri tarafından kuşatıldığı görülmektedir. Bunun en büyük sebebi bedenin büyük ölçüde üretim gücü olmasından kaynaklanmaktadır. Bedenin bir iktidar aracı olarak eğitim, disiplin, gözetleme ve çalışma alanlarında kullanılması, bireyleri ürün haline getirdiği için

özgürlük de tartışmalı bir kavrama dönüşmektedir. Ürün haline gelen öznenin özgürlük alanı daralmakta, disiplin araçları bu özgürlüğü kısıtlamaktadır.

Foucault'nun iktidar ilişkileri yaklaşımı, öznenin görmeden gözetleme toplumunda özgürlüğünün mümkün olup olmadığının sorgulanmasına neden olmaktadır. Yeni dönemde özgürlük tartışması farklı bir boyut kazanmıştır. Özgürlük, davranış ve eylem biçimlerimiz önünde engel oluşturan ya da oluşturabilecek etmenlerin yokluğu (yani negatif bir özgürlük) değil, bu engelleri aşmak için sahip olduğumuz güçlerin kullanımı (Keskin, 1997: 42) olarak ele alınınca, buradaki sorun artık özgürlüğün var olup olmaması değil, özgürlüğün ahlaki nasıl kullanılacağıdır.

Evrensel ilkeler hak ve özgürlükleri korumaya çalışmakta ise de özgürlüğün kullanımının ülke bazında farklılıklar gösterdiği görülmektedir. Nitekim özgürlük, insan hakları uğruna günümüzde yaşanan durumlar, savaş, barış ve insan hakları bölümünde detaylı bir şekilde ele alındı. Amaçlar uğruna araçların meşruluğu (bu araçlar kimi zaman nükleer kullanımı, kimi zaman işkence, kimi zaman savaş olabilmektedir) “insan hakları savunucuları” veya “özgürlük ülkeleri” tarafından kabul görebilmektedir. Bu durumda Hegemonik ilişkiler ortaya çıkmakta, rıza gösterilen bir özgürlük kısıtlaması ortaya çıkmaktadır.

4.3. Soğuk Savaş Dönemi ve Yeni Toplumsal Hareketler

4.3.1. Barış Çalışmaları Alanının Doğuşu

Modern dönemin teknolojik araçlarının ve silahlarının kullanıldığı savaşlardan biri olan İkinci Dünya Savaşı, nükleer silahlanma ve teknolojinin kullanıldığı son büyük savaş olma özelliğindedir. Savaşın ağır yıkımlara neden olmasından dolayı birçok ülke dünyanın barış içinde yaşaması ve insan haklarına saygı duyulması ilkesinden yola çıkarak özgürlük vurgularında bulunmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrası insan hakları evrensel beyannamesinin de ilanı ile “insan hakları soğuk savaş döneminde başlıca ideolojik silah haline geldi” (Douzinas, 2017: 143). İnsan hakları söylemleri üzerinden gelişen süreç sonrası iki kutuplu dünyada artık soğuk savaş dönemi başlamış oldu. İnsan hakları söylemi üzerinden gelişen bu süreçte Amerika ve Rusya arasındaki denge politikası rekabeti nükleer silahlanmaya kadar götürdü. İkinci Dünya Savaşı sonrası nükleer silahlanma uluslararası düzenin en önemli

sorunlarından oldu. Nükleer tehdit ve “dehşet dengesi” dünyayı yok edebilecek iki gücün elinde bulundurduğu kozlar olarak dünyanın kalbinde yer almaya başladı.

Soğuk savaş döneminde ülkeler arasında sıcak temaslar yaşandı. 1960 ve sonrasında ortaya çıkan gerilla taktiği savaşlar yoğunluk kazanmış, “iç çatışma” şekline dönüşen savaş ortaya çıkmıştır. “Vekalet Savaşları” şeklinde adlandırılmaya başlayan çatışmalarda iki büyük güç olan Sovyet Rusya ile ABD birbiriyle doğrudan savaşmamıştır. 1946-1949 yılları arasında Yunan iç savaşı, 1956-1975 dönemi Vietnam savaşı örneklerinde görülebileceği gibi savaşan güçler iki büyük güç olmaktan çıkmış, geniş alana yayılmıştır. Ama neticede soğuk savaş dönemi, farklı devletlerin savaş politikasından hâkim iki güç olan Rusya ve ABD arasındaki güç dengesine dönüşmüştür.

İkinci Dünya Savaşı sonrası hem insan hakları ile ilgili gelişmelerin yaşanması hem de barış vurgularının artmasıyla akademik alanda barış teorileri gelişmiştir. Barış konusunun sistematik ve bilimsel olarak ele alınmasının Birinci Dünya Savaşı’nın sonunda gündeme geldiğini vurgulayan Arslan’a (2018: IX) göre, *çatışma/uyuşmazlık çözümü veya barış çalışmalarının* akademik bir disiplin haline gelmesi ve üniversitelerde ders olarak okutulması İkinci Dünya Savaşı sonrasında olanaklı olmuştur. 1950’li ve 1960’lı yıllarda ABD’de Kenneth Boulding, Anatol Rapoport, Herbert Kelman ve Water Isard gibi çatışmayı konu edinen farklı disiplinlerdeki akademisyen ve düşünürlerin etkisiyle (Bilgin, 2018: 204) barış teorileri gelişmiştir. Barış çalışmaları konusunda sistematik bir teori geliştirerek klasik dönem barış çalışmalarından farklı bir yaklaşım ortaya koyan Johan Galtung, barış teorilerinin kurucu babası olarak kabul edilmektedir.

Galtung 1969 yılında barış tanımında önemli bir değişikliğe giderek pozitif barış ile yapısal şiddet arasındaki ilişkiyi kurmuştur. Galtung’a (Bilgin, 2018: 188) göre şiddetin kişisel ve yapısal olmak üzere iki tarafı vardır ve şiddet kavramının bu genişleyen yapısı barış kavramına genişletmektedir. Bu noktadan hareketle öncelikle Galtung kabaca kişisel şiddetin yokluğu ve yapısal şiddetin yokluğu şeklinde negatif ve pozitif şiddeti tanımlamaktadır. Negatif ve pozitif şiddet kavramları, negatif barış ve pozitif barış teorisinin gelişimini sağlamıştır. Çünkü barış kavramının ortaya çıkışı, çatışmalarla olmuştur. Bu çatışmaları çözmek için de yeni yöntemler geliştirilerek, barışa olan vurgular artmıştır. Barışı barışçıl araçlarla çözmek gerek. Küreselleşme döneminde küresel egemen güçler toplumdaki statükoyu korumak

amacıyla barış kavramını kendi istekleri doğrultusunda kullanmışlardır. ‘Savaş ahlakı’, ‘adil savaş’ ve ‘haklı savaş’ gibi kavramları üreten egemen güçlere karşı geliştirilen barış vurgularında çatışma veya savaş olmadan da barışın olabileceği üzerinde durulmaktadır.

Barış teorilerinin gelişmesine paralel olarak yeni toplumsal hareketler de ortaya çıkmıştır. Soğuk savaş döneminde yaşanan güç dengesinin sonucunda ortaya çıkan savaş politikaları dünya genelinde yeni bir hareket dalgası yaratmıştır. Amerika’nın Vietnam’a müdahalesi sonrası yaşanan trajediler ve insan hakları ihlalleri, nükleer silahlanma, barış hareketlerini ortaya çıkarmıştır. Ortaya çıkan hareketlerin ve gelişmelerin yanı sıra akademik alanda da barış teorileri çalışmaları gelişme göstermiştir. Ayrıca insan hakları hareketi, öğrenci hareketleri, demokrasi hareketleri, özgürlük hareketleri, çevreci hareketler şeklinde yeni politikalar izleyen eylem şekilleri ortaya çıkmış, ideolojiden kimlik politikasına, yaşam biçimlerine ve özneye olan vurgu artmıştır.

1960’lı yıllarda meydana gelen sorunlara karşı, Amerika, Avrupa ve Asya’da sistem karşıtı hareketler ortaya çıkmıştır. Bu hareketler Amerika’da öğrenci, siyah hareketleri ve savaş karşıtı hareketler, Japonya ve Meksika’da öğrenci hareketleri, Avrupa’da işçi ve öğrenci hareketleri, şeklinde ortaya çıkmıştır. Bunların her biri, tikel ve farklı tarihleri ve ortaya çıkıp geliştikleri bölgelerin dünya sistemi içindeki farklı konumları tarafından şekillendirilmiş farklı politik ve ekonomik süreçlerde yer alıyorlardı. Ancak dünya tarihsel standartlar açısından, aynı dönemde ortaya çıkmışlardı ve dahası kendilerini daha önceki sistem karşıtı hareketlerden açıkça ayıran kimi ortak ideolojik temaları paylaşıyorlardı (Arrighi ve diğerleri, 2015: 40).

Soğuk savaş döneminde ortaya çıkan bu hareketler klasik hareketlerden farklılaşmanın yanı sıra, savaş karşıtlığı ve barış hareketleri şeklinde gelişme göstermiştir. Ayrıca “yaşam tarzları, kimlik, ifade özgürlüğü ve genel anlamda birçok özgürlük talebinin yer aldığı” (Tecim, 2015: 15) bir dünya YTH’ler dünyasıdır ve YTH’ler daha barışçıl düzeyde olmaktadır. Yeni toplumsal hareketler bakımından ilk barış vurguları ve hareketleri de bu vesileyle ortaya çıkmıştır. Yeni toplumsal hareketlerin barış ve insan haklarına dair vurgusuyla başlayan 1960’lı yıllar ve sonrasında, özgürlük ve demokrasi söylemleri de arttı. Soğuk savaş dönemi ve sonrasında yeni toplumsal hareketlerin bir özelliği olarak barış çalışmaları başlamış oldu. Barış çalışmaları alanının doğuşu ile barış hareketleri, savaş karşıtı

hareketler, insan hakları hareketleri gelişmiş olup, pasif direniş, sivil itaatsizlik, pasifizm kavramları da bu sürecin bir parçası haline gelerek yeni toplumsal hareketlerin başvurduğu yaklaşımlar haline gelmiştir.

Soğuk savaş dönemi ile başlayan barış teorileri sürecinin arka planı elbette eskilere dayandırılabilir. Neticede barış çalışmaları insanlık savaş tarihinin başlangıcına kadar eskiye götürebilir. İlk büyük savaşların başlangıcıyla başlayan dini veya felsefi barış yaklaşımları olsa da modern dönem devletler düzeyinde barış çalışmalarının doğuşu teorik ve akademik olarak 1940'ların sonu ile 1950'lerin başına denk gelmektedir. Hem küresel olması bakımından hem de savaş sonrası kitlesel savaşın gücünü kırmaya çalışması bakımından çatışmanın çözümü ve barış çalışmaları artmıştır. İkinci Dünya Savaşı öncesi hatta eski tarihlere kadar götürülebilecek savaş politikalarının ve çatışmaların artık son bulması, dünyanın barış ve huzur içinde yaşaması adına farklı devlet yapılanmaları, uluslararası kuruluşlar, sivil toplum örgütleri ortaya çıkmıştır. Birleşmiş Milletler öncülüğünde uluslararası barış çalışmaları ilk modern örgütlenme arasında sayılabilir. Birleşmiş milletler çatısı altında kurulan örgütlenmeler ülkeler arası çatışmasızlığın sağlanması, barış içinde yaşanması için çalışmalar yürütmüşlerdir.

Birleşmiş milletler İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya barışını sağlama vb. konular amacıyla 193 üye devletle kurulmuştur. Barış ve güvenlik, iklim değişikliği, sürdürülebilir kalkınma, insan hakları, silahsızlanma, terörizm, insani yardım gibi insanlığın karşı karşıya kaldığı konulardan, sağlık ile ilgili acil durumları, cinsiyet eşitliği, yönetim, gıda üretimi vb. alanlarda çalışmalar yürütmektedir*. İkinci Dünya Savaşı tüm dünyada yıkıcı etkiler yaratmış, insan hakları ihlalleri yaşanmıştır. Bunun devam etmemesi adına uluslararası barış ve güvenliğin korunması, çatışmayı önlemek için çalışmalar yapılması, barış ve barışın korunmasına ve gelişmesine uygun ortamlar yaratılması temel amaçlar arasında yer almıştır.

Birleşmiş milletlerin barış çalışmaları bir anlamda daha önce kurulan Milletler Cemiyetinin barışı sağlama konusundaki başarısızlığının sonucu sayılabilir. Neticede milletler cemiyeti, dünya savaşları gibi devasa ve milyonları etkileyen sürecin önüne geçememiştir. Ama bu süreç Birleşmiş Milletlerin evrensel barışı sağlama noktasındaki pratiklerinin de yeterli olmadığını göstermektedir. En azından ortaya çıkan yeni toplumsal hareketler, barış ve insan haklarına dair çalışmalar sürdürüp,

* <https://www.un.org>

gönüllülük esasına dayalı hareket etmişlerdir. Soğuk savaş dönemi ortaya çıkan savaş tehditleri, ülkelerin küçük çaplı savaş girişimleri ile büyük çaplı savaş beklentileri barış hareketlerinin ve savaş karşıtlığının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu süreç 1960'larda başlasa da geline nokta da barış çalışmaları artık topyekûn savaş politikalarına, yerel iç çatışmalara, terörizm ve şiddete meydan okumaktadır. Aynı zamanda küresel politikaları destekleyen modernizmin kurumsal boyutlarına da bir meydan okuma olmuştur. Bu süreçte devlet seviyesinden sivil hareketler seviyesine doğru bir gelişme söz konusu olmuştur.

Yeni toplumsal hareketler şeklinde ortaya çıkan sivil hareketler, dünya genelinde 1960'ların sonuna doğru köklü değişimlerin öncüsü olmaya başlamıştır. Amerikan sivil haklar hareketi ve savaş karşıtı hareket; Fransa'daki Mayıs 1968 devrimi; Almanya, İngiltere ve Meksika'daki öğrenci protestoları; İtalya'da 1969 "Sıcak Sonbahar"nın işçi-öğrenci koalisyonları; Francocu Madrid'den komünist Prag'a uzanan çeşitli yerlerdeki demokrasi öncesi hareketlilikler; eleştirel Katolisizmin Güney Amerika'dan Roma'ya gelişmesi; 1970'lerin yeni politikalarını biçimlendirecek olan kadın ve çevre hareketlerinin erken belirtileri (Porta ve Diani, 2012: 1) hareketlerin dönüşümünü sağlayan örnekler olmakla beraber, pasifist hareketler, savaş karşıtlığı ve barış yanlısı politikalar da bu süreçte gelişti ve nihai olarak günümüze kadar hareket büyümeye devam etti.

Barış hareketleri, Giddens'in 'modernizmin kurumsal boyutları' diye tanımladığı sanayiciliğe ve militarizme önemli meydan okumalar sergilemiştir (Bilton ve diğerleri, 2009: 209). Giddens'in modernizmin kurumsal boyutları olarak tanımladıkları nelerdi? Giddens (1998: 61-63) modernliğin kurumsal boyutlarını vurgularken kapitalizm, gözetim, askeri iktidar ve endüstriyalizm gibi etkenleri ön plana çıkarmıştır. Bunların beslediği küresel kapitalizm ve çatışma süreci barış hareketlerinin temel hedefi olmuştur. Barış hareketlerinin günümüze kadar devam eden sürecinde birçok barış teorisi ortaya çıkmış, küresel örgütler, yerel aktivistler, barış gönüllüleri, sivil toplum örgütleri ve adalet taraftarları geliştirilen teorilerin insan haklarına olan katkılarını göz önüne alarak çalışma yürütmüşlerdir. Bu çalışmaların anlaşılması adına barış teorileri aşağıda açıklanarak, barışın genel çerçevesi çizilmektedir.

4.3.2. Demokratik Barış Teorisi

Barış konusuyla ilgili birçok çalışma yapılmış, barışın sağlanması, kalıcı barışın varlığıyla ilgili birçok teori geliştirilmiştir. Milattan önce 627-626 yıllarında Yeremya'nın "barış barış diyerek kaviminden olan kızın yarasını üstünkörü sardılar/ halbuki ortada barış yoktu" (Krısteva, 2005: 165) sözlerine kadar uzağa götürebilecek barış sözleri, Antik Yunan dönemi stoacıların yaklaşımları, İslam ve Hristiyanlık, Grek ya da Yahudilik anlayışlarının "evrensel kardeşlik" vurguları, barışa dair ilk yaklaşımları ortaya çıkardıysa da çağdaşbarış teorileri günümüzde kurgulanmaya devam etmektedir.

Genelde realizm ve idealizm gibi iki büyük teorinin devlet ve birey ilişkilerini açıklama yaklaşımları, barış teorilerine öncülük etmiştir. Sosyal bilimler alanında birçok kuram, realizm ve idealizm yaklaşımlarının ortaya çıkardığı fikirler etrafında barış teorilerini gerçekleştirmişlerdir. İdealizm ve realizm yanı sıra, Demokratik Barış Kuramı, liberalizm, marksizm, post yapısalcı teori ve eleştirel kuramın barış kavramına yaklaşımları söz konusudur. Her birinin ayrı ayrı barış yaklaşımına olan bakış açıları bulunmaktadır. İdealizmin uluslararası hukuk üstünlüğü fikrinden yola çıkarak, küresel barış vurgusunda bulunmuştur. Bu açıdan devletler hem barışın devamlılığını sağlamalı hem de uluslararası hukuka bağlı kalmalıdır (Grotius, 1996: 402-403). Bu yaklaşımdan yola çıkan idealizme göre, tüm dünyada iş birliğinin devletler tarafından sağlanması, gerekmektedir. Bu yaklaşımın yanı sıra uluslar arası dayanışma vurgusu yapan Liberalizm ve Neoliberalizm de uluslararası barışın küresel düzeyde liberal siyasi ve ekonomik norm ve kurallarla mümkün olabileceğini savunmuşlardır.

Realizmin barışa olan bakış açısına göre, insanın özünde var olan çatışmanın ve çıkarların sürmesi nedeniyle sabitlik bulunmamaktadır. Barışa bakış açısı dar bir çerçevededir. 1950'li yıllarda baskın bir kuram olan realizmin temel yaklaşımı devletlerin özünde çatışmanın olduğudur. Rasyonel yaklaşımların çatışmayı ve savaşı toplumsal süreç ve devlet ilişkilerinde normal görme süreci realizm teorisinde yaşam bulmuştur. Dolayısıyla da realizm göreceli bir barış ortamının sağlanmasında en iyi ihtimalle güç dengesinin sağlayacağı bir karşılıklı caydırıcılık durumundan medet umarken (Kakışım, 2017: 36), benzer şekilde Marksist yaklaşımın öncülük ettiği çatışmacı kuram da devletleri ve toplumların özünde çatışma olduğuna dair çözümlemeleri, barışa dair düşüncenin sürekliliğini sağlama noktasında şüpheler

yaratmıştır. Buna karşın demokratik barış teorisi dünyanın tüm devletlerinin evrensel hukuku üstün görmeleri, demokrasiyi etkin kılmaları sonucunda kalıcı barışın sürdürülebileceğini savunmuşlardır. Barış çalışmaları sonucunda oluşturulan bu düşünceyle demokratik barış teorisi (DBT) doğmuştur.

Barış teorisinde barışın kalıcılığının sağlanacağını savunan Demokratik Barış Teorisine yönelik günümüzde yeterli çalışmalar yapılmamış olsa da buna öncülük eden bazı çalışmalar bulunmaktadır. Barış çalışmalarının doğduğu İkinci Dünya Savaşı sonrasında, barış çalışmalarının öncülüğünü 1950’lerde Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsünü kuran Johan Galtung yapmıştır. Galtung’un öncülüğünü yaptığı insan hakları enstitü çalışmaları birçok çalışmanın önünü açarak benzer enstitülerin barışa dair çalışmaları 1980’li yıllardan itibaren ortaya çıkan demokratik barış teorisi yaklaşımının gelişimini sağlamıştır. Bu teorik yaklaşımların hepsi İmanuel Kant’ın *Ebedi Barış (Perpetual Peace)* çalışmasından yola çıkarak, demokratik devletlerin birbiriyle savaşma ihtimalinin azaldığını ve bu sayede evrensel bir barış teorisi oluşturulabileceğini savunmuşlardır. Peki demokratik barış teorisinin savunduğu yaklaşımlar çerçevesinde ebedi barış nasıl sağlanacaktır?

Ebedi barış teorisini geliştiren Kant’a (Wismann, 2005: 53) göre, barış durumunun hukuki inşası, üç müteakip aşamadan geçer; vatandaşlar hukuku (Staatsbürgerrecht) olan kamu hukuku, haklar hukuku (Völkerrecht) olan uluslararası hukuk ve vatandaşları bağladığı gibi devletleri de bağlayan bir evrensel medeni hukuk olan kozmopolit hukuk (Weltbürgerrecht). Bu üçlü yapının tespitleri de bu açıdan evrensel barış için gerekli olan durumları ortaya çıkaracaktır. Birinci “sonuç maddesi”ne göre, her devlet cumhuriyetçi bir anayasaya sahip olmalıdır, nitekim bu tip bir anayasa, halkın adil yasama siteminin üzerinde yükselebileceği ideal sözleşme fikrine uygun olabilecek tek metindir; toplumdaki her ferde bireysel özgürlük tanınması bağlamında bu anayasa, herkesin genel yasaya boyun eğmesini gerektirir ve böylelikle vatandaşlar arasında eşitliği temsil eder. Ulusal egemenlik ilkesiyle kaçınılmaz olarak uyumsuzluğa düşen uluslar ötesi bir devlet (Völkerstaat) ütopyasından uzak durmak için, İkinci sonuç maddesinde, tam ifadesi “halkların federasyonu” (Völkerbund) olan ve “barış federasyonu” (Friedensbund) olarak telaki ettiği “özgür devletlerin federasyonu” nu öne çıkartır. Bu federasyonda temel amaç bir barış federasyonu yaratılarak savaşlara kalıcı bir şekilde son vermek olacaktır.

Kalıcı barışın hukuki inşasının üçüncü ve son aşamasını oluşturan “insanlığın kamu hukuku olarak kozmopolit hukuk” un meydana getirilmesi, temel işlevi, ortak kabul gören bir adalet telakkisi ışığında hukukun evrensel geçerliğini sağlamak olan dünya çapında bir kamusal alanın ortaya çıkmasını gerektirir. Hukukun meşruiyetini ortaya çıkacak şeyin “kamusallık” olduğu vurgusuyla Kant, aslında savaş ve barış düşüncesi üzerinde fikirleri olan filozof ve insanların düşüncelerini rahatlıkla ifade edebileceğini vurgular. Kamusallık özgür barış düşüncesini geliştirdiği gibi, ifade özgürlüğüyle de demokratik bir ortam yaratacaktır. Demokrasinin gelişimiyle de barış konusunda daha kalıcı bir yaklaşım sergilenecektir.

Barış konusunda demokrasi vurgusu Kant’ın 1795 yılında vurguladığı düşünceler etrafında şekillenmiştir. Amerikan ve Fransız demokrasi düşüncelerinin tarihsel tecrübeler olarak ortaya çıktığı erken dönemlerde Kant demokrasinin barışı sağlama noktasında önemli bir etken olduğunu vurgulamıştır. Barış ve demokrasi ilişkisini ele alan Kant’ın fikirlerinden yola çıkarak barış konusunda fikir belirten Ahlmark’a (2005: 62) göre, (1) demokrasiler hiçbir zaman aralarında savaşmamışlardır (2) demokrasiler çok nadiren toplu katliamların sorumlusu olmuşlardır (3) bir demokraside asla kıtlık olmamıştır. Kant da (Tannenbaum ve diğerleri, 2010: 315) buna benzer şekilde, demokratik ve ahlaki özgürlüğün gerçekleşmesi için, anayasal hükümetin oluşturulması, toplumsal eşitsizliklerin kaldırılması ve savaşlara son verilmesi sonucunda demokratik yaşamın oluşturulabileceğini savunmuştur. Bunu sağlarken de demokratik ilkeler çerçevesinde çalışmalar yapmak lazım. Çünkü demokrasiyle yönetilen yönetimler barış içinde yaşar ve savaşmazlar. Kendi kendimiz olmanın, barış içinde yaşamamanın şartı budur.

Ahlaki açıdan hepimizin kendimize kurallar koyabileceğini vurgulayan Kant, bu şekilde insanın kendini gerçekleştirebileceğini vurgular. Kant için önemli olan insanlar için mümkün olabilecek en fazla özgürlüğü bir insanın sahip olduğu özgürlüğün başkasınıkini ihlal emememesi garantisi altında nasıl başarılabileceğidir. Kant işte bu arka plana dayanarak hem özgürlüğü hem de birlikte yaşamayı garanti altına alacak evrensel hukuk ilkesini formüle etmiştir; “adalet, bir kişinin iradesinin bir başkasınıkiyle evrensel özgürlük yasası çerçevesinde bağdaştırılabileceği durumların toplamıdır.” (Mello, 2016: 3). Kant’ın özgürlük, ahlaki değer, demokrasi ve barış içinde yaşama yaklaşımları demokratik barış

teorisinde anlam bulmaktadır. Bruce Russett tarafından adı konulan '*Demokratik Barış Yaklaşımı*' 1980'lerde ortaya çıkan bir yaklaşım olsa da temeli Kant'ın Ebedi Barış eserine dayanmaktadır. Demokratik Barış Teorisine göre demokratik devletler birbiri ile savaşmayacaktır ve herhangi bir çatışmanın çıkarılmasında da başarılı olunamayacaktır

Özkeçeci-Taner'e (2019: 2) göre, '*Demokratik Barış*' önermesi, demokrasiyi merkeze alarak, dünya sorunlarının ve çatışmaların anahtarının devletler arası barışçıl diyalogla çözülebileceğini savunmaktadır. Demokratik barış yaklaşımına göre, antidemokratik ve baskıcı devletlere nazaran demokratik ülkeler daha az çatışma durumu yaşarlar bu demokratik devletler genellikle kendi aralarında savaşmazlar. Herhangi bir uyuşmazlık durumunda da çatışmaya başvurmadan diyalog geliştirip sorunları çözerler. Demokratik barış önermesinin savunucularından Kant'ın bazı değerler çerçevesinde vurguladığı yaklaşımlar bunun alt yapısını oluşturmakta ve günümüzde kabul edilen yaklaşımları desteklemektedir. Özellikle 1980 ve 1990'larda 'dünya barışına giden yol' olarak kabul eden demokratik barış teorisi yaklaşımları çerçevesinde birçok çalışma yayınlanmıştır.

Barışa dair geliştirilen teorilerin çoğunda olumsuz bir tablo çizilse de yakın dönemde demokratik teorilerin öncülük ettiği düşünceler ışığında kalıcı barışın sağlanma koşulları olabileceği üzerinde durulmaktadır. Demokratik teorilerde kalıcı barışın sağlanması için özellikle iki tarafın muhatap alınması, demokrasinin hukuksal çerçevede korunması, kamusallığın geliştirilerek vatandaşların bu sürece dahil edilmesi, aracı durumda olan üçüncü bir aktörün barışın garantisi olması gerekli koşullardır. Anayasal vatandaşlık çerçevesinde, barış hukukunun korunması ve savaşın zorlaştırılması bağlamında geliştirilen barış teorilerinin kalıcı barışın sağlanmasında öngördüğü demokratik anayasal ilkeler uygulandığı taktirde uzun vadeli barıştan söz etmek mümkün olabilir. Nitekim daha önceki bölümlerde ele alınan demokrasi özgürlük yaklaşımlarının toplum sözleşmesi düşünürleri tarafından desteklenmesi, 19. Yüzyıla gelene kadar sürecin yasal düzenlemelerle korunması, modern dönemde yeni toplumsal hareket aktörleri ile sivil alanın genişlemesi bu süreci korumaya yöneliktir. Küresel çağda savaş politikası her ne kadar devasa bir duruma dönüşmüş olsa da sivil aktörler de bir o kadar etkili yöntemler benimsemiş, bilim insanları ve filozofların barış teorileri daha etkili bir yaklaşım haline gelmiştir.

4.3.3. Negatif Barış Pozitif Barış

Barış çalışmaları küresel dünyayı etkileyen savaş politikalarına karşın yapılan çalışmalar ile aynı zamanda savaşın olmama durumunu korumak için son dönemde uluslararası ilişkilerde ve siyaset alanında görünür olmaya başlamıştır. Barış çalışmalarının doğuşu, barışın kavramsal olarak ifade ettiği anlam ile barış teorileri, negatif ve pozitif barış ayrımının yapılmasını da zorunlu kılmaktadır. Neticede barış sadece savaşın olmama hali değildir. Johan Galtung tarafından teorileştirilen negatif ve pozitif barış kavramları, şiddetin olup olmama durumuna göre barış kavramını tanımlamaktadır. 1964 yılından itibaren bu kavramlaştırmayı kullanan Galtung negatif barışı, şiddetin olmaması ve şiddet korkusunun olmaması olarak tanımlanırken, pozitif barışı geniş anlamda barışı sürdüren tutumlar, kurumlar ve yapılar kümesi olarak tanımlamaktadır.

Pozitif barış kavramı, devletlerarası savaş halinin olmamasını değil, onların silahlanmayı durdurmalarını, siyasi baskılara son vermelerini, özgürlüklerin önünü açmalarını ve insan haklarına gereken saygıyı göstermelerini ifade etmektedir (Galtung, 2003: 9). Buna ek olarak devletlerin ekonomik tahakküm ilişkilerini düzeltmelerini, şiddetin medya yoluyla normalleştirilmesini engellemeleri gerektiğini savunmaktadır. Neticede barış temel olarak iki ya da daha fazla aktör arasındaki bir ilişki şeklindedir. Bu aktör bir insan, devlet, ulus, bölge ya da medeniyet arasındaki farklı ilişki şekillerini ifade edebilir. Barışı bir evlilik bağına benzeten Galtung, geliştirdiği teoriyle insanlar arasındaki ilişkinin de bir akraba bağı oluşturabilecek şekilde yaygınlaşabileceğini savunur. Bunun sağlanması için de sadece savaşın olmaması değil, bu koşulları yaratan etkenlerin de ortadan kaldırılması olarak anlaşılmalıdır. Bu yaklaşım da pozitif barış yaklaşımı olarak el alınmaktadır.

Pozitif barış, tüm halklar için adalet üzerine kurulmuş gerçek, kalıcı ve sürdürülebilir bir barıştır (Herath, t.y.: 106). Pozitif barış uluslar arası yasalarla dünya düzeninin desteklenmesi, çok taraflı anlaşmalara uyum, uluslararası mahkemelerin kullanımı, ve uyuşmazlıkların şiddetsiz çözümü, uluslararası kuruluşlara katılım, ticaret ve iletişim, sosyal eşitlik ve adalet tesis etmek, ekonomik eşitlik, ekolojik denge; vatandaşları saldırılara karşı korumak ve temel insani ihtiyaçların karşılanması, sivil barış tesis etmek, farklılıkları şiddetsiz bir şekilde çözmek için gerekli anayasal ve yasal araçları sağlamak, dolaylı şiddeti ortadan kaldırmak, hayat standartları eşit olmayan ve dezavantajlı gruplar için daha adil bir

düzenin oluşturulmaya yönelik çalışmalar sürdürmektir. Pozitif barış kavramı savaşın, şiddetin ve adaletsizliğin ve çatışmanın temel nedenlerinin ortadan kaldırılmasını sağlayarak, bunları taahhüt eden bir toplum inşa etmeye çalışır. Pozitif barış tüm yaşamların birbirine bağlılığını savunur.

Negatif barış, bireyler ve örgütler arasındaki çatışmayı kontrol edip, savaş sisteminin aşırı tehlikelerini ortadan kaldırarak ve savaşı sınırlandırarak savaş isteğini azaltmak, uluslararası kriz yönetimi yoluyla, stratejik caydırıcılıkla savaşı önlemek ve silahların kontrolü sağlamak amacındadır. Bu yaklaşımların temel argümanı aslında pasifizme başvurmak olmuştur. Neticede 1950 ve sonrasında dünya genelinde barış çalışmaları başlamış, uluslararası ilişkilerde barış kavramı ve siyasal bilimlerin hem de sosyolojik kuramların temel çalışma alanı haline gelmiştir. Akademik olarak geliştirilen çalışmaların çoğu çatışma, savaş, barış, demokrasi ve insan hakları kavramları çerçevesinde teorilerini geliştirmişlerdir.

4.3.4. Barış Hareketleri (Pasifizm)

Barış hareketleri içerisinde yer alan pasifizm yaklaşımı, yeni toplumsal hareketler içinde yer alan barış yanlısı bir yaklaşım olarak günümüzde güncelliğini korumaktadır. Pasifisit hareketler tarihsel olarak geçmişten günümüze kadar çalışmalar sürdüren politikalarla ilerlese de modern yaklaşımlar ve hareketlerin başlangıcı genellikle 20. yüzyıl olarak kabul edilmektedir. Pasifizm kavramı “Emile Arnaud (1864–1921) tarafından kullanılmış ve 1901’de Glasgow’daki onuncu Evrensel Barış Kongresi’nde diğer barış aktivistleri tarafından desteklenmiş” (Robbins, 1976: 10) bir kavram olarak, ilk kez 1901’de kullanıldı, ancak fikir tüm kültürlerde insanlık tarihinin başlangıcına kadar uzanabilir. Peter Brock ve Thomas Paul Socknat pasifizmi kabul gören genel açıklamayla “her türlü savaşın koşulsuz reddi” (Brock and Socknat, 1999: ix) şeklinde tanımlamaktadır. Filozof Jenny Teichman (1986) pasifizmin ana biçimini “anti-savaşçılık”, tüm savaş biçimlerinin reddi olarak tanımlar. Pasifizm din anlayışında şiddet karşıtlığı üzerinden anlaşıldığı gibi, felsefi alt yapı olarak da kabul edilen bir anlayışa sahiptir. Yeni toplumsal hareketler açısından da şiddet karşıtlığı, savaş karşıtlığı, çatışmayı barışçıl yollarla çözme anlayışı üzerinden gelişmektedir.

Pasifizm, aktif iyi niyet, uzlaşma, bir yaşam tarzı olarak, Thoreau ve Gandhi’ye (2015: 134) göre, politik bir hareket -savaş politikalarına karşı olmak- anlamına gelir

ve pasifizm beş temel inanca sahip politik bir felsefedir; (1) şiddet, demokratik ve barışçı bir düzeni tehdit eder (2) Modern devletler şiddetler üzerine bina edilmişlerdir ve sadece devrim, pasifist bir düzeni sağlayabilir (3) Bu devrim, şiddet dışı etiği kullanan bir teknik geliştirmeli ve kullanmalıdır (4) Politikada ademimerkeziyet ve ekonomide istikrar gerekir (5) Şiddet dışı ideoloji politikasıyla doğrudan ilgilidir. Pek çok pasifist için pasifizm bundan çok daha fazla bir şeydir. O bir din, bir felsefe ve savaş karşıtı bir yaşam biçimi ve buna bağlı olarak politika ile ilgili bir eylemdir.

Antik Yunan dönemine kadar götürülebilecek bir geçmişe sahip olan Anglo-Amerikan pasifizmi, savaşa kişisel katılmamanın savunuculuğunu, şiddet içermeyen çatışmayı çözme araçlarını kullanma taahhüdüyle birleştirerek savaşa ve diğer şiddet biçimlerine karşı çıkmaktadır. Avrupa perspektifinden bakıldığında, pasifizm uluslararası barış ve karşılıklı anlayışı sağlama çabalarını içermektedir. Pasifizm ister politik bir hareketle isterse belirli bir ideoloji olarak ifade edilmiş olsun, ahlaki, dini veya pragmatik ilkelere dayanabilir. Rasyonel bir perspektiften bakıldığında, pasifistler savaş ve şiddetin sonucunun farkındadır ve bu nedenle çatışmaları çözmenin diğer yollarına inanmaktadırlar (Alcalde, 14 Ocak 2013).

Pasifizm ile ilgili 16. Yüzyıl ve sonrasında Hristiyanlıkta Protestan Reformu sonucunda ortaya çıkan, Din Dostları Derneği (Quakers), Amish, Mennonites ve Kardeşler Kilisesi ilk Pasifizm örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır. 18. Yüzyılda da modern anlamda pasifizim ile ilgili hareketler ortaya çıkmaya başladı. New York Barış Derneği 1815'te bir barış hareketi olarak ortaya çıktı. Daha sonra M. Gandhi tarafından başlatılan pasifist yaklaşımla beraber dünya geneline yayılan bir savaş karşıtlığı ortaya çıktı. Fakat asıl barış hareketleri ve teorik tanımlamaların 1900'lü yıllar ve sonrasında kabul edildiğine dair yaygın kanıya dayanarak Pasifizm ile ilgili çalışmaları bu temelde ele almak gerekir.

Savaş karşıtlığı, barışseverlik veya pasifizm ile ilgili modern çalışmalar ve hareketler I. ve II. Dünya Savaşları sürecinde yoğun olarak ortaya çıktığı görülmektedir. İki büyük dünya savaşının verdiği zararlar geri dönülemez bir hal almışken, birçok savaş karşıtı hareket barış yanlısı bir tavır izleyerek insan hakları temelinde pasifizmin temelini oluşturmuşlardır. “Bilim insanları, sanatçılar, müzisyenler, politikacılar, kâtipler, öğrenciler, aktivistler ve düşünürler” tarafından desteklenen, *War Resisters International (WRI)*, *Women's International League for Peace and Freedom (WILPF)*, *No More War Movement* ve *Peace Pledge Union*

(PPU) (Bennett, 2003: 18) organizasyonları ortaya çıktı. Ardından Milletler Cemiyetinin etkisiyle birçok barış yanlısı konferanslar düzenlendi. Bu organizasyonlar Britanya, İspanya, Fransa ve Almanya'da savaş politikalarına karşı direnerek barış hareketlerine katkı sağlamaya çalıştılar.

Pasifizm ile ilgili olarak toplumsal alanda etkili olan hareketlerin başında Gandhi'nin "şiddet içermeyen sivil eylemleri" yaklaşımını örnek alan Martin Luther King (1929-1968) hareketi gelmektedir. Sivil Haklar Hareketi'ne öncülük eden Martin Luther King, nükleer karşıtlığı, Vietnam Savaşını kınama, savaşı bir dünya isteme girişiminde bulunmuştur. Bu hareket daha sonra siyah Amerikalılar için eşitlik vurgusunun da öncülüğünü yapmıştır. Sivil haklar bakımından eşitlik vurgusu yapan Sivil Haklar Hareketi, ırk ayrımına karşı çıkarak savaş ve şiddet karşıtlığını savunmuşlardır.

Savaş ve şiddet karşıtlığı, pasifizm ile ilgili örnek gelişmelerden biri 1980'ler ve sonrasında vicdani retçiler olmuştur. Avrupa'da yaygınlık kazanan vicdani retçiler savaş ve askeri politikalara karşı çıkmak için böyle bir duruma başvurmuşlardır. Eline silah almayı reddeden gençler sonunda hapsolsa da böyle bir duruma başvurmuşlardır. Her ne kadar 16. yüzyıldan bu yana Mennonitler ve Quakerlar gibi Protestan topluluklar, silahlı hizmetin reddini inanışlarının merkezine yerleştirmişlerse de (Bröckling, 2008: 70) çağdaş dönemde bu süreç vicdani ret olarak hem ahlaki hem de politik bir sürecin başlangıcı olmuştur. Eskilere kadar götürülebilecek eline silah almama durumu, günümüzde kavramsal olarak vicdani ret kavramıyla karşılık bulmakta, küresel savaş politikalarına karşı yeni bir hareket türü oluşturmaktadır.

Tarihin birçok döneminde silah altına alınmama amaçlı vicdani kanaatlere başvuranlar olmuştur. Dünyevi yasalara karşı çıkan, inançsal yasaları savunup bu reddetme sebeplerinin inançlarından kaynaklandığını savunan, dine karşı günaha girmektense devlete karşı çıkmayı savunan dini muhalifler (Bröckling, 2008: 70) ilk vicdani retçiler arasında yer almaktadır. Bu muhalifler artık modern dönemde devletin seküler politikalarına da karşı çıkarak hem ahlaki hem de politik yaklaşımlar sergilemektedirler. Vicdani retçilere göre savaş politikalarını sürdüren modern küresel devlet "özü ödev ve sorumluluklar ağı içinde oluşan bir itaat ilişkisine dayanır" (Üsterci ve Çınar, 2008a: 11). Bu itaat ilişkisinde araçlar çoğalmıştır ve modern devlet yeni bir özellik kazanmıştır. Modern devlet artık savaş dönemleri

olduğu kadar barış dönemlerinin de yegâne sözcüsü ve belirleyicisi konumundadır. Pasifizm yaklaşımındaki temel amaç ahlaki ve politik olarak devletin aracı haline gelmemek, savaşın ve eline silah alarak insanları öldürmenin meşruiyetine ortak olmamaktır. Nitekim ilerleyen başlıklarda ele alınacağı gibi, sivil itaatsizlik, pasif direniş, savaş karşıtlığı ve barış hareketleri de benzer ortak özelliklere sahiptir.

4.4. Barış ve İnsan Hakları Hareketi

Yeni dünya düzeninde yeni toplumsal hareketlerin farkındalık yaratma amaçlı çalışmaları savaş ve barış politikaları ile insan hakları üzerinde etkili olmuştur. Küresel dünyada dönüşüme uğrayan birçok alan gibi insan hakları ve barış konuları da dönüşüme uğramıştır. İnsan hakları söylemleri küresel egemen güçlerin kendi çıkarları doğrultusunda dönüşüme uğrayınca buna karşı yeni muhalif hareketler ortaya çıkmıştır. Yeni toplumsal hareketler yeni dönemde kültürel sorunlar başta olmak üzere, iktidarın toplumsal hayatın her alanına yayılmasına ve hakları kısıtlamasına karşı çıkmıştır. Çünkü kısıtlamalar egemen güçler tarafından yaygınlaşmaktadır. Bu süreci yaratan yegâne güç küresel güçler/şirketlerdir. Küresel şirketlerin çıkarları uğruna çevre felaketleri yaşanmaktadır. Çünkü bu şirketlerin üretim biçimleri, savaşların artmasına ve küresel kazaların çoğalmasına neden olmaktadır. Küresel şirketlerin sorumluluğunda olan çevre tahribatları ile savaş ve diğer toplumsal sorunlar yükselişe geçmiştir. Buna karşı geliştirilmiş olan mekanizmaların eksikliği süreci devam ettirmiştir. Var olan kurum ve kuruluşlar da egemen güçlerin belirledikleri sınırlar çerçevesinde hareket edebilmektedir. Tüm bu kurum ve kuruluşların dışında “sesi kısılmış ve bastırılmış” şeklinde tanımlansa da yeni toplumsal hareketlerin etkisi artmıştır. Barış ve insan hakları hareketleri bu açıdan yeni dünya düzeninin insan hakları savunucuları olarak gelişme göstermektedirler.

Barış ve insan hakları ile ilgili hareketler tek bir eylem biçimi veya hareket tipiyle gelişmemiştir. Küreselleşme, çevre, savaş, barış, terörizm, insan hakları, göç, ırkçılık, demokrasi, bağımsızlık, ekonomi ve cinsiyet alanlarının hepsiyle ilgilidir. Temelde savaş politikaları, insan hakları, çatışmasızlık ve barış konularında vurgularda bulunan hareketler, özellikle küresel çağda meydana gelen konulara yoğunlaşmışlardır. Çünkü barışın kendisi tek başına bir olgu değil, içinde yaşanılan koşullar, politik yaklaşımlar, savaş ve savaşın etki alanıyla da ilgilidir. Aynı zamanda

içinde yaşadığımız dünyada bizden başka insanların hakları ve yaşamlarına saygıyla da ilgilidir. Kennedy'e (2005: 235) göre, barışı tahayyül etmemiz şart fakat bunu yapabilmek için önce ötekini tahayyül etmemiz gerekir. Bunun anlam ifade etmesi açısından insan hakları hareketlerinin kolektif yapısı ortaya çıkmıştır. Bireysel yaklaşımlardan çok kolektif hareket halinde ortaya çıkan barış ve insan hakları hareketleri çeşitli konular etrafında küreselleşme döneminin üzerinde durmaktadır.

Küreselleşme artık egemen güçler veya uluslararası kuruluşlar ile hükümet dışı kuruluşlar ve yeni toplumsal hareketler bağlamında ele alınmaktadır. Bu bağlamın genişlemesinin sebebi karşılıklı ilişkiden kaynaklanmaktadır. Çünkü küreselleşme ve yeni toplumsal hareketler karşılıklı ilişkiye dayalıdır ki küresel dönemde yeni toplumsal hareketlerin yükselişi söz konusudur. Çünkü uluslararası insan hakları örgütleri küresel iktidarın gücü ile etkisiz kılınmıştır, bu anlamda uluslararası yasalar bağlamında insan hakları sorunu temel önemini korusa da küresel iktidarlar üzerinde herhangi bir yaptırımı olmayan kararlar, yeni insan hakları savunma örgütlerinin oluşumunu gerekli kılmıştır (Çoban, 2009: 126). Bu oluşumlar çerçevesinde ortaya çıkan insan hakları ve barış hareketleri toplumsal demokratikleşme sürecinde etkili aktörlerdir.

Yaşam hakkı, işkence ve kötü muamele gibi konular üzerinden başlayarak, düşünce, ifade ve inanç özgürlüğü, örgütlenme, toplantı ve gösteri özgürlüğü, ekonomi ve çalışma yaşamı ile gelir durumu, çevre, cinsiyet, cinsel yönelim, mülteci ve sığınmacı konuları üzerinden başlayan hareket yönelimleri söz konusudur. Bu konular etrafında örgütlenen kolektif hareketler farklı başlıklar altında barış ve insan hakları söylemi geliştirmişlerdir. Barış ve insan haklarının anlaşılması bir dizi çözümlemelerden geçmektedir. Bu çözümlemelerin odak noktası da küresel sorunlarla baş etme yolları, barışçıl bir dünya yaratma süreciyle ilgilidir.

Barış ve insan hakları hareketleri ile ilgili olarak ilk sırada küreselleşme karşıtı hareketler yer almaktadır. Küreselleşme süreci ve buna bağlı olarak ortaya çıkan olumsuzluklar, kültürel, ekonomik, siyasi sorunlar, kimlik alanında başlayan gelişmeler ve teknolojik gelişmeler ışığında insan yaşamının denetlenmesi, tek tipleştirme süreci bu başlık altında ele alınan kavramlardır. Çünkü küreselleşmenin ortaya çıkardığı birtakım sorunlar oluşmuş, bu sorunlara karşı tepkiler küreselleşme karşıtlığı başlığı altında incelenmiştir. İkinci olarak küresel savaş politikalarına karşı çıkan genelde savaş karşıtı hareketler, özelde pasif direniş, sivil itaatsizlik eylemleri

çözümlemektedir. Savaş karşıtlığı üzerinden başlayan bu süreç barış hareketleri olarak ortaya çıkmış, şiddete başvurmeyen pasif direniş biçimleri veya sivil itaatsizlik eylemleri ile barışı sağlamaya çalışmışlardır. Dünyada da bunun birçok örneği bulunmaktadır.

Savaş politikalarına karşı çıkan barış hareketleri ile insan hakları savunucularının tepkilerine bağlı olarak üzerinde durdukları bir diğer başlık göç hareketleridir. Küresel çağda göçün birçok nedeni bulunmaktadır ama konumuz açısından üzerinde durulan temel yaklaşım, savaş mağdurları, mülteci sorunları, yerinden edilme, sivil ölümler ve şiddettir. Bu nedenle küresel çağda göçün anlaşılması, barış ve insan haklarının da anlaşılmasının önünü açacaktır. Yine bu konularla bağlantılı olarak ele alınacak başlıklardan biri bağımsızlık hareketleridir. Genelde özerklik vurguları, özelde kültürel ve siyasal kimlik talepleri, müzakereye açık bir yapılanma istekleri çatışmasız bir durum için barış ve insan hakları aktivistlerinin gündeminde yer almıştır. Bu gündemlerin yaratılmasındaki temel etken insan hakları söylemidir. Ama bu söylem sadece insanlarla sınırlı olmayıp, içinde yaşadığımız dünyayla ve bu dünyanın sorunlarına duyarsız kalmamalarıyla da ilgilidir. Bu bağlamda bu kısımdaki başlıklarda bu konular içinde yer alan çevre ve hayvan hakları konusundaki yaklaşımlar ele alınmaktadır.

4.4.1. Küreselleşme Karşıtı Hareketler

Yeni toplumsal hareketlerin günümüzde sergilediği baskın yaklaşımlardan biri küreselleşme karşıtlığı olmuştur. Küreselleşme karşıtlığını tanımlarken yaygın bilinen bir yanlış ortadan kaldırmak gerekmektedir. Küreselleşme karşıtlığı bir bütün halinde etkileşim karşıtlığı değil, küreselleşmenin meydana çıkardığı olumsuzluklar temelinde değerlendirilmelidir. 1999 yılında Seattle’da DTÖ’ye karşıtı eylemler, IMF, DB, AB gibi uluslararası kuruluşların sorgulanması küreselleşme karşıtlığının başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Bu özellikler çerçevesinde yeni toplumsal hareketler küreselleşme karşıtı hareketler şeklinde de ortaya çıkmıştır. İnsan hakları hareketi, barış hareketi, çevreci hareketler, feminist hareketler vb. hareketlerin oluşturduğu yeni sosyal hareketler (YSH), karşı küreselleşme hareketlerinin oluşturduğu küresel sosyal hareketler (KSH) şeklinde ayrılırken, küresel sosyal hareketlerin temel ilgisi küreselleşme sonucu ortaya çıkan sorunlar olmuştur.

Küresel savaş politikaları sonucu ortaya çıkan barış ve insan hakları hareketleri yakın dönemde küreselleşme sonucunda ortaya çıkan sorunlara karşı etkili politikalar sürdürmeye başlamıştır. Küreselleşmenin ortaya çıkardığı riskler (çevre, savaş, hastalık, kimlikleri yok etme, adaletsiz gelir dağılımı, göç, nükleer tehditler...) insan haklarını etkilemektedir. Çünkü küresel riskler artık coğrafi farklılık dinlemediği gibi, sorunları derinleştirmeye devam etmektedir. Topyekûn küreselleşme karşıtlığından ziyade bu risklere vurgu yapan hareketler, küreselleşme karşıtı, hatta daha ilerlemiş haliyle sistem/kapitalizm karşıtlığı vurgularında bulunmuştur. Çünkü küreselleşme tamamıyla olumsuz bir gelişme göstermemiştir. Yeni toplumsal hareketler içinde insan haklarını gözeten hareketlerin de temel vurgusu, temel hakları ortadan kaldıran küresel risklerdir.

Küreselleşmenin etkili olmaya başladığı ve bir olumsuzluk olarak kabul edildiği ilk yaklaşımlar, uluslar ve kimlikler alanında olmuştur. 1980'lerin ulusçu ve milliyetçi, kimlik, din ve etnik temelli hareketleri, kapitalizme ve sömürgeleştirmeye karşı çıkma anlamında dönüşüme öncülük etmişlerdir. Kalouche ve Mielants (2008: 222-223) Vietnam benzeri Afganistan mücadeleleri ile İran'ın modern dünyayla ilişki kurma biçimi olarak benimsediği sistem karşıtı dinsel yollara başvurmasını, Ortadoğu'daki hareketlerin yaklaşımlarını, Kuzey ve Batı Afrika'da, Avrupa ve Amerika'da pek çok toplumsal hareketin vurgularını örnek niteliğinde olabileceğini savunmaktadır. Tüm bu gelişmelerle beraber 1990'lara girildiğinde, tek kutuplu dünya başlamıştır. Artık yeni bir dünya düzeni, küreselleşmenin en net hali ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan yeni dünya düzeninde küreselleşmenin araçları etkili olmaya başlamış, bu araçların etkisiyle yeni sorun alanları ortaya çıkmıştır.

Küresel dünyada etkili olan sorunlardan diğeri de kapitalizmin yarattığı temel sorunlar olmuştur. Tüketim kültürü, sömürgeleşme, ülkelerin iç işlerine karışarak iç savaşların çıkarılması, tek kutuplu dünyada teknoloji ve medyanın kullanımıyla uluslararası şirketlerin tekeline geçen sistemin kurulması süreci küresel sorunlar yaratmaya devam etmiştir. Kapitalizm küreselleşmeyi beslemeye ve buna karşı tepkileri de ortaya çıkarmaya başlamıştır. Bu sorunlara karşı ortaya çıkan hareketler, küresel şirketlerin, küresel tüketimin, insan hakları ve savaş politikalarının küresel güçler tarafından yönlendirilmesine karşı çıkmışlardır. Neo kapitalist sürecin başlangıcıyla beraber, Neoliberal küreselleşmeye karşı girişimler çok heterojen ve birbirlerine bağlı olamamakla beraber, bu hareketler "Küresel markaların çocuk işçi

sömürsünden, ormansızlaşmaya, gelişmekte olan ülkelerdeki insan haklarından Batı güçlerinin askeri müdahalelerine kadar bir dizi sorunu” (Porta ve Diani, 2012: 2) ele almaya başladılar. Bu sorunların temelinde de kapitalist sistem yer almıştır.

Kapitalizmin yarattığı sorunlar, küresel hareketleri doğurdu. Bu hareketlerin kurulduğu ilk zamanlardan beri, “toplumsal grupların demokrasi, insan hakları, eşitlik ve yaşam kalitesi konusundaki talepleri olağanüstü ölçüde artmıştır; aynı zamanda devletler bu talepleri karşılamakta daha fazla zorlanmaya” (Arrighi ve diğerleri, 2015: 124) başlamışlardır. Ama yine de küreselleşme sorunlarına karşı yeni toplumsal hareketler önemli gelişmeler kaydetmişlerdir. Bu gelişmeler içinde yer alan, çevre sorunları, ekonomi, savaş ve barış politikaları, nükleer gelişmeler, göç ve mülteci sorunları, kimlik, demokrasi ve kültürel kodlar olsa da bizim üzerinde durduğumuz temel yaklaşım, küreselleşme karşıtı hareketlerin barış ve insan haklarına dair vurgularıdır.

Küreselleşme karşıtı hareketlerin ortaya çıkışı her ne kadar küresel politikaların uygulamaya başlandığı 20. yüzyıl başlarına kadar geriye gitse de “tarihsel bir toplumsal sistem olan kapitalizmin” (Wallerstein, 2009: 11) küreselleşmeyi destekleyen neo-politikaları, küreselleşme sorunlarını derinleştirmeye başlayınca küreselleşme karşıtı hareketler ortaya çıkmıştır. Küreselleşme karşıtı hareketlerin zirve noktası 30 Kasım 1999’da Seattle’da yapılan Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) zirvesine karşı gerçekleştirilen kitlesel protesto ve sonrası olmuştur. Bu protestolarla küresel hareketler nitelik değiştirerek küreselleşme karşıtlığının doruk noktasına ulaşmışlardır. DTÖ, IMF ve Dünya Bankası (DB) gibi küresel büyük ekonomik kuruluşlara karşı eylemler oluşmuştur. Küreselleşme karşıtı gösteriler içinde en yüksek katılım Seattle (70 bin), Nice (100 bin) ve Cenova’da (300 bin) gerçekleşmiştir (Aslan, 2016: 154).

1999 sonrası devam eden süreç tüm dünyada küreselleşme karşıtlığını yeni bir boyuta taşımıştır. Porto Alegre ve Mumbai’deki *Dünya Sosyal Forumu (WSF)* toplantıları, Avrupa’da, Floransa (2001), Paris (2003) veya Londra’daki (2004) benzer toplantılar ya da Güney’deki karşılıkları, Ocak 2002’de ilk defa Bamako, Mali’de bir araya gelen Afrika Sosyal Forumu gibi toplantıların tümü, “Hareketlerin Hareketi” (Porta ve Diani, 2012: 4) olarak küreselleşmeye, küresel ekonomik politikalara karşı hareketlerdir.

Küreselleşme karşıtı hareketlerin ortaya çıkışını hızlandıran etken yine küreselleşmenin kendisidir. Daha önce var olmayan küresel sorunların ortaya çıkışı, küresel güçlerin de ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sistem değiştikçe küresel yeni toplumsal hareketler de kendini yenilemektedir. Örneğin Küreselleşme karşıtı yapılanmanın ekonomik boyutunda yer alan Dünya Sosyal Forumu (DSF) “New York’da milyarlarca dolar, Porto Alegre’de Milyarlarca fikir konuşuyor” sloganıyla (Aslan, 2016: 155) 2001’den beridir küreselleşme karşıtlığını sürdürmektedir.

Küreselleşme karşıtlığının en son noktada gelir dağılımı konusunda başlattığı eylem biçimleri, çevreci hareketler ile savaş karşıtı, barış yanlısı hareketlerden de destek görmüştür. Artık ekonomik, kültürel, ekolojik veya cinsiyet odaklı olsun sorunların hepsi de insan haklarını ilgilendiren küresel bir özeliğe sahiptir. Göç, savaş, tüketim, küresel ısınma, ırkçılık, cinsiyetçilik, şiddet, terör, insan hakları ihlalleri, sağlık ve eğitim haklarının engellenmesi, ifade özgürlüğü ve düşünce hakkının kısıtlanması, demokrasi sorunu küresel anlamda temel sorunların içinde yer almaktadır. Küreselleşme bu alanlarda sorunları derinleştirdikçe, küreselleşme karşıtı hareketler de eylemlerini yaygınlaştırarak uluslararası şirketler ile, küresel güç odaklarına karşı yeni eylem biçimleri ortaya koymaktadır. Bunların içinde küresel savaş politikalarına karşı çıkan ve barış hareketleri içinde yer alan hareketler ön plana çıkmaktadır. Konumuz açısından küreselleşme karşıtlığı devamında küresel savaş karşıtlığını beraberinde getirmektedir ki zaten küreselleşme karşıtlığı ile savaş karşıtlığının odak noktası insan hakları olmuştur.

4.4.2. Savaş Karşıtı Hareketler

Küreselleşme karşıtı hareketlere benzer bir şekilde, küresel savaş politikalarına karşı duran savaş karşıtı hareketler de söz konusudur. Keskin bir ayrım yapılmassa da küreselleşme karşıtı hareket ve savaş karşıtı hareketlerin ortak vurgusu, küresel savaş politikalarına karşı çıkmak ve insan haklarını korumak olmuştur. Küreselleşme karşıtı hareketlerden spesifik olarak farklılık gösteren savaş karşıtı hareketlerin temel vurgusuna göre, küresel savaş artık, net olarak birbirinden ayrılmış iki cephe arasında cereyan etmiyor. Artık postmodern savaş olarak adlandırdığımız savaşta, savaşanların sadece karşılarında değil aynı zamanda arkalarında da düşmanları var ve medya sürekli hasımlara söz hakkı vererek vatandaşların moralini bozuyor (Eco, 2005: 37). Medya, savaş destekçileri, silah üreticileri, teröristlerin beslendiği savaş

politikalarının ötesinde savaşlar artık sivil ölümleri ve dünyayı yok etme konusunda büyük yıkımlara sebep oluyor. Çağımız artık savaş çağı olmaktan çıkmak zorunda. İnsanlar savaş politikalarından, çatışmalardan bıkmış durumda. Savaşlar artık dünyanın her yerinde savaş karşıtları tarafından engellenmeye çalışılıyor.

İmparatorluklardan modern devletlere kadar tarihin her aşamasında savaş politikaları sürdürülmüştür. İlkel yöntemlerden sonra savaşın boyutu ve yok etme gücü modern silahlarla geniş bir alan yayılmıştır. Artık göğüs göğse çatışan askerler değil, ateşli silahlar, nükleer silahlar ve savaş araçları ortaya çıktı. Büyük yıkımlara sebep olması bakımından iki büyük dünya savaşı sonrası insanlar devlet ve sivil çaplı savaş karşıtlığı yürütmeye başladılar. Çünkü “Savaşlara, soykırımlara, holokostlara, her zamankinden vahşi ve yaratıcı baskı ve sömürü yolları keşfetmesine rağmen insanlık, bireysel ve toplumsal bir erdem durumunun var olduğuna hala inanıyor” (Douzinas, 2017: 38). Buna inanan insanlar artık çeşitli şekillerde savaş karşıtlığı yürütüyorlar. Barış hareketleri şeklinde başlayan bu süreç, uluslararası örgütler tarafından da destekleniyor ama bu sürecin asıl aktörleri yeni toplumsal hareketler ve öncüleri olmuştur.

Yeni toplumsal hareketlerin bir özelliği olarak savaş karşıtlığı küresel çağda yeni bir dönem yaşamaktadır. 15 Şubat 2003’te, dünyanın dört bir yanında gerçekleşen savaş karşıtı etkinlikler, Irak’a yapılan saldırıya karşı çıkan milyonlarca insanın 5 kıtada sokaklara dökülmesiyle birlikte, muhtemelen tarihteki en büyük örgütlü siyasi eylemliliği oluşturuyordu (Porta ve Diani, 2012: 5). Savaş karşıtlığı temeli 1960’ların insan hakları ve barış eylemleriyle beraber gelişmiş, Vietnam savaşı ve nükleer savaş tehditlerine karşı çıkmışsa da küresel çağda Irak işgali ile başlayan süreçte yeni toplumsal hareketler seslerini duyurma ve savaşa karşı durma anlamında daha etkili durmaktadır. Çünkü savaş karşıtı aktivistlerin yaşam standartları da bilinç düzeyi ve ulaşabildikleri araçlar gelişmiştir.

Savaş karşıtlığı yeni toplumsal hareketlerin ve barış yanlısı aktörlerin, aydınların, sivil toplum örgütlerinin temel vurgusu olmuştur. Geçtiğimiz on yılda, hükümet politikalarına ve eylemlerine karşı koyma teknikleri hususunda toplum, oldukça bilinçlenmiştir. Oturma eylemleri, yürüme eylemleri, öğretici konuşmalar, protesto yürüyüşlerinin hepsi insanların meseleye ilgisini çekmek ve hukuki değişiklik yaratmak amacıyla yaptıkları çalışmalardır. Siyahi hakları ve savaş karşıtı hareketler (ki çoğu zaman bu tek harekettir), New Deal politikasındaki Granger-

Progressive-Labor (Çiftçi-İlerici-İşçi) hareketlerinden sonraki en önemli politik-ahlaki gücü oluşturmuştur (Thoreau, 2015: 129). Günümüzdeki bu hareket, insanlığın yirminci asrın ortalarındaki özlemlerini gösterir; bunlar savaş karşıtlığı, adaletsizlik karşıtlığı, eşitlikçi ve şiddet karşıtlığıdır.

Şiddet karşıtlığı ve savaş karşıtlığı üzerinden başlayan yeni toplumsal hareketlerin devlete ve onun hukukuna ve uyguladığı politikaya karşı çıkan herhangi bir iddiası şu isimlerle adlandırılmıştır; karşı koymama, pasif direniş, şiddet dışı direniş, süper direniş, hükümetin eylemlerine katılmama, şiddet dışı eylem, sivil itaatsizlik, şiddet dışı zorlama, savaş veya şiddet dışı devrim, Satyagraha veya manevi güç, pasifizm (Thoreau, 2015: 130). Bu politikalar içinde örnek niteliğinde olan ve tarihte etkili sonuçlar doğuran sivil itaatsizlik ve pasif direniş yaklaşımları yeni toplumsal hareketlerin de başvurduğu yöntemlerdir. Teorileri bakımından klasik hareketler yaklaşımlarını açıklarken de kullandığımız bu iki yaklaşım, yakın dönemde sivil hakların gelişimi, sömürü karşıtlığı, savaş karşıtlığı, ırkçılık karşıtlığı, özgürlük vurgularıyla önemli sonuçlar doğurmuştur. Sivil itaatsizlik, pasif direniş ve pasifizm şeklinde eylem biçimlerine sahip savaş karşıtlığında bu kavramlar önemli bir yer tutmaktadır.

Sivil itaatsizlik terimi, yakın dönemlerde şiddet karşıtlığını benimseyen hareketlerin vurguladığı ve uyguladıkları eylemleri tanımlamak için kullanılmaktadır. Marshall (1990: 662) tarafından, bir topluluğun tümünün veya bir kısmının, hükümet politikalarını şiddete dayanmayan yollarla değiştirme çabası içinde, devletin yasaları ve düzenlemelerine uymayı ya da vergi vermeyi reddetmesi anlamında kullanılmaktadır. Toplu veya bireysel olarak da gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini tartışan birçok düşünürün aksine Arendt'e (Toker, 2008: 85) göre, sivil itaatsizlik bireysel değil, kolektif nitelikli bir harekettir. Kolektif hareket olması itibarıyla de aynı zamanda kamusal alanda görünür olan, bireysel eylemi aşırıp kamunun gruplarını içine alan bir yaklaşımdır. Sivil itaatsizlik vicdan ya da ahlaksal değerden hareketle değil de toplumsal ve politik sorumluluktan hareketle ortaya konulan ve Arendt'in politik eylem olarak nitelediği bu itaatsizliği, Balibar "yurttaş (civic) itaatsizliği", "devlete boyun eğmeme konusunda kamusal bir inisiyatifle kendi yurttaşlıklarını" (Toker, 2008: 88) yeniden yaratan yurttaşların itaatsizliği olarak tanımlıyor.

Sivil itaatsizliği gayri ahlaki yasaların sivil olarak ihlal edilmesi anlamında vurgulayan Thoreau (2015: 88), vergilerin ödenmemesi şeklinde başlayan bu

hareketin, 1900'lü yıllarda değişiklik gösterdiğini savunmaktadır. 1919'da kullanılan sivil itaatsizlik kavramı, her tür gayri ahlaki kanuna direnme şeklinde olup, kanuna muhalefet ve şiddet dışı (Thoreau, 2015: 88) olmayı ifade etmektedir. Eylemi uygulayan kişi hapse atılsa bile bunu keyfi olarak kabul ettiği içindir. Bu yüzden yeni toplumsal hareket aktörleri bu yöntemi aktif olarak kullanır. Günümüzde bu yöntem, savaş karşıtlığı ve devletin bazı çatışma uygulamalarına karşı çıkma anlamında ele alınmaktadır.

Yeni toplumsal hareketlerin savaş karşıtı politikasını açıklayan, bir diğer kavram *pasif direniştir*. Önemli örnekler arasında sayılabilecek medeni haklar eylemleri yakın dönemde ortaya çıkmıştır. 1964 tarihinde ABD'de de ırk ayrımcılığını ihlal ettikleri için tutuklandığını savunanlar tarafından, Amerikan Medeni Haklar Hareketi bünyesinde eylemler gerçekleştirmiş ve bunun sonucunda Medeni Haklar Yasası kabul edilmiştir. Bu hakların yanı sıra savaş karşıtı, nükleer karşıtı, doğa için direniş hareketleri ve barış hareketleri tarafından kullanılan pasif direniş, şiddetsizlik olarak kabul edilmektedir. Barış ve savaş karşıtı hareketler ile insan hakları savunucuları tarafından kullanılan bu yöntem savaşlara karşı oluşturulan kulislerin etkili gelişmeler ortaya koymasını sağlamıştır.

Savaş karşıtlığı konusunda “eline silah almama” yaklaşımları çerçevesinde günümüzde insan haklarını da ilgilendiren Vicdani Ret (VR) hareketi çağımızın yeni hareketi olarak yükselişe geçmiştir. Her ne kadar silaha başvurmama sürecinin kökleri 16. Yüzyıl Protestanlık inancına ve devamında farklı topluluklara kadar götürölse de vicdani ret kavram itibariyle yakın döneme denk gelmektedir. 1980 ve sonrasında oluşmaya başlayan Uluslararası Savaş Karşıtları bünyesinde toplanmış uluslararası vicdani ret hareketlerinin temel gayesi savaş politikalarına karşı durmak olduğu gibi, itaatsizlik eylemleri, pasifizm yaklaşımlarıyla da ele alınabilir.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 18. Maddesi, Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 18. Maddesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 9. Maddesi'nde belirtilen “düşünce, vicdan ve din özgürlüğü” kapsamında (Çınar, 2008: 235) değerlendirilen vicdani ret hakkı, “En geniş ifadesiyle vicdani, dini veya politik inanç ve kanaatleri nedeniyle zorunlu askerliğe karşı çıkış olarak tanımlanabilir” (Üsterci ve Çınar, 2008a: 9). Vicdani ret pratiği antimilitarist ve savaş karşıtlığı kavramları ile ilişkili olarak sivil itaatsizlik hareketi ve pasif direnişle de ortak yönleri sahiptir. Vicdani ret bireysel eylem olması

nedeniyle öznel iken, sivil itaatsizlik kolektif bir hareketi ifade etmektedir fakat özü itibari ile “itaat” etmeme sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Yöntem olarak da çatışma ve savaşa, şiddete karşıtlığı ifade etmektedir.

Vicdani ret yaklaşımının savaş karşıtlığı konusunda kazanımları mevcut mudur? Küresel olarak etkili olabilmiş midir? Vicdani ret (VR) örneklerine bakıldığında Güney Afrika’da 1983 yılında kazanımlar da elde etmiş olan *End Conscription Campaign (ECC)* “Zorunlu Askerliğe Son” hareketi, 1986 yılında Michalis Marangakis’in düşüncesini açıkladığı ve daha sonra Yunan Dayanışma Komitesi tarafından desteklenmiş olan vicdani ret hareketleri, 1993-2000’li yıllarda aktif olan *Paraguayda MOC- Py* (Movimiento de Objecion de Conciencia Paraguay) hareketi ilk vicdani ret hareketleri olarak ele alınan örneklerdir. Dünyanın birçok ülkesinde zorunlu askerlik karşısında başlatılan vicdani ret yaklaşımları vicdani retçiler için Avrupa Bürosu (EBCO), Uluslararası Af Örgütü (AI) gibi uluslararası örgütlerin çoğu tarafından desteklenmektedir. Bu çevrede de insan hakları yaklaşımı içinde yer alan bu durum profesyonel orduya geçiş yaklaşımlarını oluşturma yolunu açmıştır.

Temelde savaş karşıtlığı olarak tanımlanan günümüz hareket alanı küresel savaş politikaları karşıtlığı üzerinden gelişmiştir. Sadece politik ve sivil haklarla sınırlandırılmayacak olan bu hareket alanı, sosyal ve ekonomik hakları da içermektedir. İnsan haklarını ilgilendiren temalar etrafında gelişen savaş karşıtı hareketler toplumsal mücadele ve insan hakları mücadelelerinin gelişmesine katkı sunmuştur.

4.4.3. Savaş, Göç ve İnsan Hakları

Küreselleşme karşıtı hareketler ve savaş karşıtı hareketlerin üzerinde durduğu konuların ortak yanı, küresel savaş politikaları sonucunda meydana gelen göç hareketlerinin insan haklarıyla olan ilişkisi olmuştur. Savaş, göç ve insan hakları günümüzde birbiriyle ilgili kavramlar olarak sosyal bilimler alanında sık kullanılır olmuştur. Normalde göçün birçok nedeni vardır. Doğal nedenler ve zorunlu nedenlerle göç olabilmektedir. Aynı zamanda kişisel veya özel durumlardan dolayı da göçler yaşayabilmektedir. Fakat Benhabib’e (2006: 147) göre, göçün nedenleri genellikle sadece kişisel ve özel durumlarla ilgili değildir; göçün temel nedenleri, yoksulluk, kıtlık ve ırk, din, etnik köken, dil, cinsiyet ve cinsel tercihin yanı sıra,

etnik temizlik, soykırım, iç savaşlar, depremler, salgın hastalıklar ve benzeri durumlar olabilmektedir. Tam da bu nedenlerden dolayı göç artık savaşlarla beraber anılır hale gelmiştir. Savaş ve göç arasındaki ilişki insan haklarına da yansımaktadır.

Göç, geçmiş yıllardaki yapısından farklı bir konuma gelmiştir. Bugün dünyada savaş nedeniyle göç eden insanların sayısı milyonları bulmaktadır. Dünya Göç Raporu'na (Unutulmaz, 2012: 136) göre, bugün dünya genelinde göçmen sayısının 214 milyonun üzerinde olduğunu vurgulanmıştır. Bunun temel sebebi şiddet ve savaş ile savaşın sonucunda yoksullaşmadır. Yoksulluk ve gelir dağılımı küresel insan hakları içinde yer alan bir konudur. Temel insan hakları olan eğitim, sağlık konularının hepsi gelir dağılımına bağlıdır. Yoksulluk seviyesinde olan bir insanın sağlıklı bir yaşam sürmesi, eğitimini tamamlaması söz konusu olmamaktadır. Nitekim göç hareketleri sonucu ortaya çıkan bu yoksulluk, savaş politikaları nedeniyledir. Özgür'e (2012: 199) göre, önceki yüzyıldan farklı olarak 21. yüzyıl, şiddeti, sınırları, egemenlik ve göçü metalaştırdı ve güvensizleştirdi. Neo-liberal projenin yoksulluk, eşitsiz gelişme, kayıt dışılık, ahlak yozlaşması ve ekonomik kirlenme gibi hasar ve zayıflıkları sonucunda hızla artan ve küreselleşen göçler, göçün yasadışılaştırması yoluyla çağımızın güvenlik sorunu olarak rasyonelleştirilmeye başlandı. Göç artık savaş ve şiddetin içinde bir gerçekliğe büründüğü gibi, küreselleşmenin gelir adaletsizliğinin bir parçasıdır.

1990 sonrası değişen dünya düzeni ve savaş politikaları ile tek kutuplu dünyanın yeni yaklaşımında sivil ölümler, şiddet olayları temel gerçeklik olduğu gibi, göçler sonucunda mülteci konumuna gelen kadın, çocuk, yaşlı demeden savaştan etkilenmeler artmıştır. 21. Yüzyılda ortaya çıkan yeni savaş biçimi, terörizm olgusu, iç savaş ve göç genelde 11 Eylül dönemiyle yeni bir boyut kazansa da Talbi'ye (2005: 254) göre, yeni dünya düzeni 11 Eylül gibi devasa bir olayla değil, ikinci körfez savaşıyla başlamıştır. Ocak 1991'de Irak'a yapılan saldırıdan hemen sonra, başkan George Bush, tüm dünyaya, bu savaşla birlikte '*yeni dünya düzeni*'nin başladığını haber verdi. Amerikan komutası altında 40 devlet ve 400 bin askeri, 2500 uçağı ve gelmiş geçmiş en büyük donanmayı seferber eden modern zamanların en büyük hacli seferi, böylelikle başlamış oldu. Bu süreç Afrika'da devam eden iç çatışmaların bir örneğı olarak Ortadoğu'da da içi çatışmaları beraberinde getirdi. Yeni bir savaş gerçekliği, şiddet, terörizm, çatışma, iç savaş, göç ve mülteci akımı ortaya çıktı.

Yeni toplumsal hareketler içinde yer alan göç hareketlerinin ortaya çıkışına neden olan etkenler ile yarattığı sonuçlar küresel insanlık sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Küresel insanlık sorunu olan, savaş ve göçle bağlantılı olarak insan ticareti küresel çağın neredeyse hiç ele alınmayan insan hakları ihlali olarak durmaktadır. İnsan ticareti, konuya yaklaşım çerçevesinde organize suç, yasadışı göç, zorla çalıştırma, kadına karşı şiddet, eşitsiz ekonomik yapılanma ve yoksulluk gibi birçok olguyla (Pickup, 1998: 45) ilişkili olarak tanımlanabilmektedir. Pazar yönelimli yaklaşımda özellikle insanların hem emek gücü açısından kullanılması hem de kadın ve çocukların pornografi, seks sektöründe kullanılması, ekonomik olarak organların satılması çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu yaklaşıma göre özellikle uluslararası suç örgütleri, savaş baronları büyük bir piyasa yaratarak insan ticareti alanında büyük bir sektör oluşturmuşlardır.

Kadın ve çocuklar başta olmak üzere “göç sürecine dezavantajlı konumda katılan yoksul, eğitimsiz kadın ve çocuklar zorla çalıştırma amacıyla insan ticaretine konu olabilmektedir” (Boyle, Keith ve Vaguhan , 1998: 29). Hane içi hizmetler ve seks sektörüne yönelik kadın emeği talebinin ortak nedenlerden beslendiğini ileri süren Ehrenreich ve Hochschild (2003) *Global Women: Nannies, Maids and Sex Workers in the New Economy* adlı eserinde yeniden üretim emeğinin uluslararası iş bölümünü “küresel bakım zinciri” olarak kavramsallaştırdığını vurgulamaktadır. Bu kavramsallaştırmaya bağlı olarak hem farklı sektörlerde çalışma hem de bir pazar talebinin oluşması arz talep dengesine bağlı olarak ekonomik sonuçlar doğurmaktadır. Hatta radikal bir yaklaşım olarak anılabilecek piyasayı yaratma eylemleri, savaştan faydalanarak göç dalgası yaratıp, yeni alanlar suç örgütleri tarafından oluşturulmaktadır. Özellikle üçüncü dünya ülkelerinde savaş veya iç çatışmalar çıkararak ülkenin insanlarını ve özellikle kadın ve çocukları mağdur edip, insan ticaretinde kaynak olarak kullanabilmektedirler.

Dünyada insan ticaretinden sağlanan gelir yaklaşık olarak 7-8 milyar dolar olmakla beraber, İçli'ye (2016: 338) göre, insan ticareti dünyada uyuşturucu kaçakçılığı ve silah kaçakçılığından sonra organize suç örgütlerine en fazla gelir getiren alandır. İnsan ticareti uyuşturucu ve silah kaçakçılığına oranla daha gizli saklı yapıldığı için açıkça gözlemlenememektedir. Suç örgütleri birçok ülkede örgütlenerek insan ticaretinin her boyutunu kullanmaktadır. Bunları kullanan tanınmış suç örgütleri mevcuttur. Rusya mafyası, Ukrayna'daki küçük yerel suç

grupları kullanıp elde ettiği kadınları Japon Yakuzalarına satmaktadır. Japon Yakuzaları da kadınları Asya ülkelerinde pazarlamaktadır. Başka bir örnek olarak Çin Triadları, İngiltere’de kurdukları turizm ve seyahat acenteleri sayesinde yasal yollardan özellikle kadın Çin vatandaşlarını turist kabileleri olarak İngiltere’ye sokmakta buradan İngiltere’de ve diğerk Avrupa Birliğı Ülkelerinde çeşitli sektörlerde illegal çalıştırmak üzere alıkoymaktadır.

Benzer birçok örnekten yola çıkarak, küresel savaş politikalarının yarattığı göçler sonucunda meydana gelen insan hakları ihlalleri ele alınabilir. Burada üzerinde durduğumuz temel yaklaşım savaşın insanlık suçu yaratmadaki rolü, iç çatışma ve savaş politikaları sonucu göç dalgasının ortaya çıkışı, göç eden insanların hem emeğinden hem de farklı suç alanlarında kullanılmak üzere bedeninden faydalanmasıdır. Küresel insan hakları savunucularının mücadele alanı olarak göçmenler, mültecilerle ve savaş mağdurlarıyla kurdukları iletişimlerin yeterli olmadığı da bir gerçektir. Savaş politikaları arttıkça göç hareketleri çoğalmakta, göçler sonucunda insan haklarının temeli olan sağlık, eğitim, ekonomi alanları da yeterince karşılanamamaktadır.

4.4.4. Bağımsızlık Hareketleri ve İnsan Hakları

Küresel çağda bağımsızlık hareketleri ulusal hareketlerden farklı olarak, kendi kaderleri tayin hakkı veya kültürel kazanımların oluşması ve yasal düzenle korumanın sağlanması adına insan hakları konusunda ele alınmaktadır. İnsan hakları bireysel olarak günümüzün önemli bir kavramı haline gelmişken, bağımsızlık hareketlerinin de temel vurgusu haline gelmiştir. Bağımsız hareketleri günümüzde ayrılıkçı ve silahlı çatışma sürecini benimseyenler ile müzakere edenler şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Kullandıkları yöntemler, kimlik yönelimleri, bağımsızlık istekleri bakımından bugün Avrupa başta olmak üzere birçok örneğı bulunmaktadır.

İspanya’da özerk Katalonya, bağımsızlık vurgularının en fazla yapıldığı yerdir. ETA örgütüyle özdeşleşmiş olan Bask bölgesi diğerk bağımsızlık hareketinin olduğu bölgedir. Birleşik Krallıkta İskoçların bağımsızlık hareketleri, Belçika’a Flamanlar, İtalya’nın Padanya bölgesinde ve Güney Tirol bölgesindeki ayrılıkçı hareketler, Fransa’da Korsika Ulusal Kurtuluş Cephesi (FLNC) ile özdeşleşmiş Korslar, benzer şekilde İrlanda (İRA) ve Kolombiya’daki (FARC) hareketleri bağımsızlık hareket örnekleri olarak var olmuştur. Ortadoğı’da devam eden İsrail Filistin çatışmasında

Filistin'deki hareketler bu hareketlerle benzerlik göstermektedir. Farklı hareket çeşitleri içinde yer alan politik, dini ve etnik hareketlerin yeni toplumsal hareketler kategorisinde ele alınmasının temel sebebi, kolektif siyasal hareket içeriklerine sahip olmaları ve toplumsal hareketlere benzer dayanışmaya dayalı olmaları, kolektif hareket özelliğine sahip olmaları nedeniyledir.

Bağımsızlık hareketleri yeni toplumsal hareketler kategorisinde ele alınabilir mi? Bu soruya kesin bir çizgide cevap vermek mümkün değildir. Çünkü bağımsızlık hareketleri yüzyıllardan beridir var olan bir gerçekliktir. Ama kolektif hareketler olarak yeni toplumsal hareketler yöntemine başvurmaları, yeni toplumsal hareketlerin neredeyse tümünden destek almaları, hareket aktivistlerinin kimlikleriyle bu sürece destek vermeleri bakımından ele alınmaktadır. Ayrıca politik, dini veya etnik yaklaşımların hangisiyle ele alınırsa alınsın, 1960'lı yıllardan beri hem etnik, milliyetçi hareketler hem de yeni toplumsal hareketlerin aynı dönemde yükselişe geçtiği göz önüne alınırsa, bu yaklaşımların artık temelde insan hakları çerçevesinde görülmesi gerekmektedir. Çünkü küreselleşmenin tektipleştirici etkisi ulus devletlerin dönüşümünde söz sahibi olurken, farklılıkları da aynı potada eritme yoluna gitmiştir. Bu nedenle farklı kültür ve yaşayış biçimlerine sahip grupların hak talepleri küreselleşme karşıtlığına da dönüşebilmiştir. Bu süreç bağımsızlık hareketlerinin barış ve insan hakları konusunda ele alınması gerektiğini göstermiştir.

Barış ve insan haklarına dair geliştirilen politikaların yanı sıra, soğuk savaş dönemi boyunca etkili olan milliyetçi hareketler söz konusu olmuştur. 1960'lı yıllarda da devam eden milliyetçi hareket örneklerinden olan Vietnamlıların Fransız ve Amerika işgallerine karşı milliyetçi duygular vardı. Milliyetçiliğin klasik anlamda bahsedildiğinden farklı olarak 1960'larda sağ, muhafazakâr yapısından çok sosyalist bir yönlendirme ile ilerlediği görülmektedir. Kurtuluş mücadelesi şeklinde başlayıp, emperyalizm karşıtlığına dönüşen Vietnam savunması, sosyalist bir ideoloji tarafından yönlendirilmiştir. Başarılı bir şekilde de sonuçlanmış olan bu kurtuluş mücadelesi milliyetçilikten kimliğe doğru bir evrilmenin de göstergesi olmuştur. Bu mücadele diğer kurtuluş hareketleri ve toplumlarına da umut vererek, değişimin öncüsü olmuştur. Kalouche ve Mielants'a (2008: 222-223) göre, bu dönemde, küresel hareketler ile yerel halk hareketleri beraber gelişmiş, dünyadaki diğer hareketlere de esin kaynağı olmuştur. Küresel hareketler ulusal ve milliyetçi yerel hareketlerin dönüşümünde önemli rol model olmuştur.

Yerleşmiş direnişler şeklinde ortaya çıkan bağımsızlık hareketlerinin yeni toplumsal hareketlerle temel ilişkisi, soğuk savaş dönemi sonrası görünür olmuştur. Her ne kadar eski ulusal bağımsızlık hareketleri ve ulus mücadeleleri şeklinde devam eden milliyetçilik akımı şeklinde yorumlamalar olsa da bağımsızlık hareketlerinin ulus hareketlerinden bazı noktalarda farklılaştığı görülmekle beraber, sivil toplum, yeni toplumsal hareketlerden barış ve insan hakları aktivistleri temel aracı rolü oynayarak bu çatışmalardaki yerini almıştır. Üçüncü taraf olma rolünde özellikle çatışmanın giderilmesi amacıyla aracı rolü üstelenmiş olan yeni toplumsal hareketler, bu açıdan yakın dönem ve günümüzde bağımsızlık hareketlerinin çözümünde aktif rol oynamaktadır.

Çözüm sürecinde aktif rol oyama bakımından ilk örnek İngiltere ve Kuzey İrlanda arasında yaşanan soruna çözüm olma noktasında gelişmiştir. Soğuk savaşın sona ermesi ve Sovyetler birliğinin dağılmasının ardından dünya siyasetinde etnik çatışmalar konusu büyük bir yer edinmeye başladığı (Aktaş, 2014: 225) sırada, dünyanın birçok yerinde yeni toplumsal hareketler de etkili olmaya başlamıştı. Barış ve insan hakları süreciyle bağlantılı olarak etnik çatışma ve bağımsızlık mücadele süreçlerinde de etkili olmuşlardır. Bu etkililiğin süreci İrlanda'da İrlanda Cumhuriyetçi Ordusu (IRA) ile İngilizler arasındaki çözüm sürecinde yaşanmıştır. Çünkü sivil toplum ve kamuoyu, yeni toplumsal hareketler hepsi de artık etnik çatışmaların nedenleri ve çözüm yollarına çoğunlukla demokratikleşme ve insan hakları çerçevesinde yaklaşımlarıdır. Bu süreç İngilizlerle Sinn Fein arasında siyasal bir yaklaşımla çözülmeye çalışılırken, bu sürece destek olan sivil toplumun çok yoğun bir şekilde artması sürecin çözümünde etkili olmuştur. Ayrıca hareketler ve toplumsal destek açısından bakıldığında, bu süreçte barışın sağlanması adına “Women for Peace” ve “Peace People” hareketleri ortaya çıkan hareketler olmuştur.

Etnik çatışmalar, bağımsızlık hareketlerinin yoğun yaşandığı yakın dönem gelişmelerde, müzakereye dair gelişmelerin yaşanması ve çatışmaların çözülmesi güven sorunu nedeniyle yapılamaz hale geldiğinde, medya, sivil toplum hareketlerinin yanı sıra toplumun büyük bir kesiminin destek vermesiyle bu güven yeniden inşa edilebilmektedir. Tam da burada hareketlerin bu sürece katkısı görülebilir. Diplomasinin gelişmesi ve sorunların çözümü için geliştirilen Track II

diplomasisi*, sivil toplumun katkısının sağlanması açısından geliştirilmiş bir formüldür. Başka bir ülkenin/hareketin ileri gelenleriyle yürütülen, ikili ilişkilere ve küresel meselelere ortak bakışın değerlendirildiği temas süreçlerinden oluşan bu mekanizmada amaç, iki muhatap arasındaki resmi diyalogun sivil toplum seviyesine taşınmasını sağlamaktır. Yıldız'a (2014: 280) göre, bu vesileyle barış süreçlerinde uyuşmazlığın çözümü için forumlar düzenlemek suretiyle barış ağı komiteleri oluşumu, barış sürecine yüksek seviyede dahil olan hareketlerin desteği, sivil toplum ve halk katılımının en üst düzeyde yaşanmasının önü açılmaktadır. Kuzey İrlanda Barış süreci ve Kolombiya devleti ile Kolombiya Devrimci Silahlı Güçleri (FARC) arasındaki müzakere süreci sivil toplumun Track II diplomasisine temel örneklerdendir.

Bağımsızlık hareketleri veya etnik çatışma süreci içinde kalan çatışmaların dönüşümüne paralel olarak değişen dünyaya ayak uyduran hareketler artık çatışmaların çözümünde meseleye insan hakları çerçevesinde bakmaktadır. Çünkü “dünyanın dört bir yanındaki insan hakları hareketleri, barışı ve dünyanın hayatta kalmasını garanti altına almak için oynayacakları önemli bir role sahip” (Shanthy, 2017: 37) olduklarının farkındadır ve bunu bir sorumluluk olarak görmektedirler. Bu sorumluluk çerçevesinde yeni toplumsal hareketler, sivil toplum örgütleri ve kamuoyunun geri kalan aktörlerine göre “barışı sürdürmek, çatışmadan etkilenip etkilenmediklerine bakılmaksızın tüm devletler için açık ve kasıtlı bir politika hedefi olarak görülmelidir” (Mahmoud ve Makoond, 2017: 2).

Barışın sürdürülmesi, insan haklarının çatışmasızlık ortamında hayat bulması, temel hak ve özgürlükler ile etnik meseleler demokratik müzakere yoluyla çözümler üretilmesi artık küresel dünyada klasik yaklaşımların aşılmasıyla mümkün olmaktadır. Yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkışı, bağımsızlık hareketleri şeklinde başlayıp artık silah veya çatışmanın bir çözüm olmadığını anlaşılması üzerine gelişmeler yaşanmıştır. Neticede günümüzde barış ve insan hakları aktivistleri başta olmak üzere, tüm yeni toplumsal hareket aktörleri olaya temel insan hakları olarak bakmaktadır. Dünyada birçok etnik çatışma, bağımsızlık hareketlerinin silahlı mücadeleleri, iç çatışmalar, ülkeler arası gerginlikler hatta terör olaylarının

* Track II diplomasisi veya “arka kanal diplomasisi”, bazen ‘devlet dışı aktörler’ olarak adlandırılan, özel vatandaşlar veya birey grupları arasındaki hükümet dışı, gayri resmi ve resmi olmayan temasların ve faaliyetlerin uygulanmasıdır. Detaylı bilgi için bkz. <https://www.oxfordreference.com/> The Oxford International Encyclopedia of Peace

hepsi toplumun vereceği desteğe göre şekil almaktadır. Toplumun insan haklarının savunulmasına yönelik fikirleri de artık sosyal forumlarda, sivil toplum alanlarında, müzakereye dayalı fikir üretilen çalışmalarda hayat bulmaktadır. Bu nedenle bağımsızlık hareketleri şeklinde başlayan sürecin insan hakları ve barış sürecinin özelliklerini taşıması beklenmektedir. Bu artık küresel çerçevede de yerelde de aynı şekilde karşılanmaktadır. Bu gelişmeler ışığında bir sonraki başlıkta küresel ve devlet düzeyinde barışın nasıl sağlandığı, insan haklarının devlet düzeyinde ve yeni iktidarlarca nasıl tanımlandığı üzerinde durulacaktır.

4.5. Küresel Düzeyde ve Devlet Düzeyinde Barış ve İnsan Hakları

4.5.1. Hegemonik Söylemsel İktidar ve İnsan Hakları Hareketi

Küresel modern dönem iktidar yapılanması klasik iktidarlardan farklılık göstermektedir. Bu farklılıkta temel unsur küresel iktidarın toplumsal ağlar üzerindeki etkisidir. Toplumun kültürel kodları, yaşam biçimleri, ideolojileri, ekonomi ve siyasi alanları ile eğitim, sanat, sağlık alanlarında izledikleri yöntemler değişmiştir. Modern iktidar artık hegemonik ilişki ağında toplumu etkileyen bir yapıdadır. Aynı zamanda iktidarın söylemleri üzerinden gelişen araçlar toplumların hayatında ve kişilerin yaşam biçimlerinde söz sahibi rolündedir. Küresel dönemde iktidar araçları değişmekte, yeni denetleme ve panoptik sistemler insanları denetim altında tutmaktadır. Gelişen teknoloji ve denetleme ağı, iktidarın kullandığı ideolojik aygıtlar, ürettiği söylemler, öznelere rıza göstermeye sevk etmektedir. Hegemonik söylemsel özelliğe bürünen bu iktidar yapısı Gramsci'nin Hegemonya, Foucault'nun Söylem analizleri ile Althusser'in Devletin İdeolojik Aygıtları ilişkisinde gelişme göstermiştir. Bu ilişki ağında modern insan haklarına dair gelişmeler de önemli bir konumdadır.

Modern hegemonik iktidar yapılanmasının insan haklarıyla olan ilişkisine bakıldığında, iktidar yapısının artık katı şiddet, ideolojik yapılanmasından ziyade, nüfus politikaları üzerinden başlamak üzere, ahlaki politikalar üzerinde denetleme sağlayacak gelişmeler göstermeye başlamış olduğu görülmektedir. Yasal düzenlemeler, insanların özel hayatlarına müdahale araçları, teknolojik gelişmenin insan ilişkileri ağına işlemesi yeni sorunları beraberinde getirmiştir. Bu sürecin

öncüsü olan iktidar yapılanması ve buna karşı insan hakları mücadelesi artık, ahlak, değerler, normlar, eğitim, bilinç, zihniyet, yaşam biçimleri, hayat standartları üzerinden gelişmektedir. Tüm bu standartların gerçekleştiği alan ise gündelik hayat alanıdır. Gündelik hayat rutinlerinin ve yaşam biçimlerinin denetim altında tutulduğu bu ilişkide yeni toplumsal hareket aktörleri temelde insan haklarıyla ilgili olan konular üzerinde durmaktadır. Nüfus politikası, doğum kontrolü, cinsel hayat tercihlerine dair izlenen politikalar, kürtaj karşıtlığı, sosyal ilişkilerin denetlenmesi, tüketim toplumu oluşumu, özel hayatın denetlenmesi, bedene müdahale, kılık kıyafet denetimi, telefon ve internet ağlarının denetlenmesiyle özel bilgilerin paylaşılması ve gözetleme sistemleri bir bütün halinde modern iktidarın bir özelliği haline gelmiştir.

Modern iktidarın güç ve bilgi ilişkisinde devam eden süreci, gündelik hayatta rıza üretmeye ve söylemler aracılığıyla iktidarı genişletmeye yöneliktir. İktidar söylemlerinin yaydıkları manipülasyonlar, hayata müdahaleyi genişletmiş ve bunlara karşı yeni toplumsal hareketler insan hayatına müdahale olduğunu savunmuşlardır. Çünkü modern iktidar hegemonik ilişkileri genişletmiş, kültürel kodları değiştirmeye soyunmuştur. Hayata müdahaleyi tanımlamak için kullanılan ve Gramsci tarafından kavramsallaştırılan “kültürel hegemonya, düşünme ve bakma biçimlerinin üretimi ile alternatif bakışlar ve söylemlerin dışlanması” (Marshall, 1999: 300) şeklinde ele alınınca rızanın imal edilmesi söz konusu olmuştur.

Rızanın imal edildiği modern toplumlarda “iktidar, bireysel birtakım özelliklere göre değil, soyut birtakım kurallar doğrultusunda işleyen gayr-i şahsi yönetsel bir makineye bağlı” (Sarup, 1997: 88) olarak işlerken bu rızayı üretme kapasitesini geliştirmiştir. Bunu sağlayan temel amaçları Foucault çözümlemiştir. Güç, bilgi, gözetleme, yaptırım ve disiplin teknolojileri (Giddens, 2012: 154) kavramları Foucault’nun denetlemeye dair vurgularının geliştiği alan için kullanılmaktadır. Bu kavramlar çerçevesinden bakıldığında, süreç değişmekte, hegemonik söylemsel iktidar gündelik hayat ağlarına işlemektedir. Gündelik hayat ağlarına işleyen iktidarın temel özelliği disiplin toplumundan denetim toplumuna geçiş olarak kabul edilmektedir.

Denetim toplumunun temel özelliği olan bilginin güç ilişkileri bakımından kullanılması toplum ile iktidar arasındaki ilişkiyi geniş alana yaymıştır. Karmaşık toplum yapısı ve ilişki ağında sürecin temel yönlendiricisi bilgi olmuştur. Offe’ye (2016: 57-58) göre, karmaşık toplumlarda güç gittikçe işler haldeki kodlardan, resmi

kurallardan ve bilgi örgütleyicilerinden oluşmaktadır. Sistemin mantığında enformasyon herkese açık ortak bir kaynak değil, anahtarı sadece birkaç insanın kontrolünde olan boş bir tabeladır. Bilgiyi elde ediş yeni bir tür güç ve çatışma alanı yaratmıştır. Bu güç ve çatışma alanında bilginin yeni iktidar biçimi olan hegemonik iktidar yapısında olması bireysel müdahale alanını ortaya çıkarmıştır. Özel hayata müdahale beraberinde iktidar karşıtı kolektif hareketi meydana çıkarmaktadır. Genetik mühendisliği, üreme, hayatın ve düşüncenin biyolojik müdahaleleri, kültürel kodlarla birleşince kimliğe, özel yaşantıya dair kontrol sistemi artmaktadır. Bu kontrol sistemi genişleyen hayata karşı yapılmaktadır çünkü küresel dönemde “temel siyasal problemler doğrudan özel hayatla ilgilidir: dölleme ve doğum, üreme ve cinsellik, hastalık ve ölüm” (Touraine, 2016: 46) günümüzde hem yeni toplumsal hareketlerin müdahale edilmemesi gerektiğini savundukları alan, hem de iktidarların kontrol altında tuttuğu araçlar haline gelmiştir.

Modernleşmenin son döneminde gelişen ve postmodern döneme açılan yeni süreçte denetim toplumunun, komuta mekanizmaları giderek daha fazla “demokratik”, daha fazla toplumsal alanla iç içe olmuştur. Bu sürecin toplumsal denetim mekanizması üzerindeki etkisini ele alan Negri ve Hard (2010: 47) yurttaşların beyinleri ve bedenleri üzerinden başlatılan müdahalenin özel yaşam alanlarında görünür olduğunu savunmaktadır. Panoptik süreç bunu tanımlayan bir kavramdır. Foucault’nun hapisane sistemi olan Panoptikon’u iktidar ilişkilerinde güç ve bilgi ağları çerçevesinde yorumlaması şeklinde başlayan yeni iktidar biçimi artık toplumsal alanın her yerine işlemiştir. Yeni toplumsal hareketlerin üzerinde durdukları bu iktidar biçimine bakıldığında, Foucault panoptikonu, bir görünürlük alanı yaratması nedeniyle bir iktidar aygıtı olarak tanımlar. Bu iktidar aygıtı özel yaşama müdahale ile insan hakları konusunda yeni bir tartışma yaratmıştır.

Foucault’ya (Marshall, 1999: 574) göre, panopticon, iktidar işlevi görerek, gözetim altında tutulmuş olanları gözlemlemektedir. İktidar bireydışlaşmakla beraber, kişisel olmayan yaklaşımları sergilemede yeni yöntemler ortaya çıkmaktadır. Gözetim alanının genişlemesi, hiyerarşi, disiplin ve modern toplumda meydana gelen gelişmeler denetimi genişletmekle kalmamış aynı zamanda kontrolü sıkılaştırmıştır. Bu vesileyle bireyler kişisel olmayan kurumların düzen ve denetimine bağımlı hale gelmiştir. Nitekim günümüzdeki iktidar ağı hâlihazırda buna dönüşmüştür. Bu dönüşümle beraber ortaya çıkan insan hakları ihlalleri küreselleşme

karşıtı hareketleri ortaya çıkarmış, insan hakları ihlalleri olarak kabul edilen özel yaşama müdahale, bireysel bilgilerin paylaşımı, tüketim kültürüne adapte olma ve küresel şirketler tarafından yönlendirilme başlıca konular olmuştur.

Küresel güçlerin toplumu yönlendirmesine etkili olan kitle iletişim araçları iktidara hizmet ederek bu süreci geniş alana yaymıştır. Çoban (2009: 128) güvenlik sorunu ve “terör” konusunun iktidar ilişkileri bağlamında toplumun aleyhine bir şekilde çözümlenmesi, insan haklarının güvenliğin önündeki engel ve “terör”ü tetikleyen bir alan olarak ele alınması ve bunun toplumlara kitle iletişim araçları ile dayatılması, toplumların rızasının da alınarak temel insani hakların ellerinden alınmasının panoptik süreci arttıran etkenler içinde olduğunu vurgulamaktadır. Bunun sonucunda toplumu gözetleyen teknolojik sistemler etkili bir şekilde kullanılmıştır. Bu süreç “panoptik” denetleme sistemlerini yaratarak toplumsal alanın en ulaşılmaz noktalarına da erişim sağlamıştır.

Temelde özel yaşama müdahale şeklinde başlayan bu süreç, iktidarın rıza göstermeye dayalı toplum ağlarına da dahil olmuş, güvenlik sistemlerinde kolayca bulunur hale gelerek, iktidarın bilgi bankasında bir veri haline gelmiştir. Bu sürecin hegemonik söylemsel iktidarlar tarafından denetlendiğini vurgulayan yeni toplumsal hareket aktörleri ile insan hakları teorisyenleri ve kuramcıları küresel güç ile küreselleşme karşıtı güç ilişkisine dayalı bir ilişki ağının ortaya çıktığını vurgulamışlardır. Nitekim küresel gücün özellikleriyle beraber, küresel egemen güce karşı “direniş” ağı yaratan insan hakları kuramcıları bir sonraki başlıkta ele alınmıştır. Küresel egemen güç ile küreselleşme karşıtı güç arasındaki ilişki türü bu türden bir ilişkiyi açıklayarak, hegemonik ilişki ağının karşı gücünü açıklamaktadır. Süreç çift taraflı dönüşmeye devam etmektedir. Bu dönüşümde küresel güç ve küreselleşme karşıtı gücün rolleri ortaya çıkmaktadır. Bir sonraki başlıkta da bu konu incelenmektedir.

4.5.2. Küreselleşme Sürecinde İnsan Hakları Söylemi; Küresel Egemen Güç ile Küreselleşme Karşıtı Güç Arasındaki İlişki

Küresel iktidarın hegemonik söylemsel ilişki ağındaki rolü ile barış ve insan hakları hareketlerinin rolü farklı olsa da benzer temalar etrafında gelişmeler görülmektedir. Bu temalar küresel olduğu gibi yerel de olabilmektedir ki birçok teoriye göre barış ve insan hakları söylemi küresel ve yerel düzeyde olmak üzere iki

şekilde gelişmektedir. Küresel insan hakları söylemi küreselleşme karşıtı güce dönüşmüştür. Bu dönüşüm sonucunda yeni tartışmalar yaşanmıştır. Bunun en bariz örneği insan haklarının uygulanabilirlik tartışmasıdır. Ülkeler bazında ve küresel bazda insan hakları söyleminin öznesi kimler, öncüsü hangi güçlerdir? İnsan haklarının uygulanabilirliği tabiki her ülkede farklılıklar göstermektedir. En bariz örnek olarak “ulusal egemenlik hukuktaki en üstün ilke, toplumsal çıkarlar bireysel çıkarlardan üstün” anlayışı, insan haklarının uygulama şeklini değiştirebilmektedir. Doğrudan insan hakları ile ilgili evrensel beyannameler de devletlerin yasalarına entegre edilince, ülkelerde haklar konusunda karışıklıklar yaşanabilmektedir.

Kuçuradi’ye (2018: 196) göre, yaşanan bu karışıklıklardan bazıları: temel kişi haklarını grup haklarıyla (ve bu arada “halkların hakları” denen haklarla) karıştırma; temel kişi haklarını yurttaşlık haklarıyla karıştırma (yani devletlerin yurttaşlarına “tanındıkları” hakları, sınırları farklı çizilmesi söz konusu olan sosyal, ekonomik ve siyasal hakları bir insan olarak kişinin haklarıyla karıştırma); temel kişi haklarını “temel özgürlükler” denen ve kişinin herhangi bir şeyi yapmada engellenmemesi anlamında kullanılan “özgürlükler”le karıştırma; temel kişi haklarını bu hakların gerektirdikleriyle -farklı zamansal-mekânsal koşullarda farklı olan gerektirdikleriyle- karıştırma; temel kişi haklarını kişilerin özlemleriyle karıştırma vb. Bunların hepsi de evrensel insan haklarını kendi iç işleyişlerine almaya çalışan ülkelerin bazılarında yaşanan gerçekliklerdir. Yasal sürecin devletler tarafından böyle okunmasıyla ilgili olarak bunun takibini sağlamak nasıl mümkün olacak/olmaktadır?

İnsan hakları hareketlerinin demokrasiye gerekli gücü verdiği (Shanthy, 2017: 37) kabulü üzerinden başlayan yaklaşımlarda devletlerin insan haklarını isteklerine göre yorumlamalarına karşı durmak söz konusu olabilmektedir. Bunu sağlayacak karşı güçler olduğu gibi, aynı zamanda bu sürecin iç işleyişinde de aynı mekanizmalar söz konusudur. Peki nasıl? Douzinas’a (2017: 138) göre, bu birkaç şekilde oluşabilmektedir; BM İnsan Hakları Komisyonu’nun himayesinde genellikle gönüllüler ve uzmanlar tarafından bütün dünyada yürütülen izleme yöntemi en yaygın olanıdır. Komisyon tarafından atanan ‘özel raportörler’ işkence gibi spesifik çalışma alanları ile ilgili ya da zayıf bir insan hakları karnesine sahip tekil ülkelerle ilgili raporlar hazırlarlar. Bir başka modele göre, devletler, anlaşma yükümlülüklerine uyumları konusunda o amaç için oluşturulmuş komitelere periyodik raporlar sunmaya davet edilir (bunun en bilinen örneği, Uluslararası

Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'ne göre kurulmuş olan İnsan Hakları Komitesi'dir). Ama bu çalışmalar küresel egemen gücü denetlemek için yeterli midir?

Beetham'a (2014: 237) göre, insan hakları rejiminin zayıf yönü, etkili yaptırım gücünden yoksun olmasıdır. Bu yoksunluktan dolayı en fazla rapor oluşturma, kınama ve siyasal alanda kulis oluşturma şeklinde oluşabilmektedir. Yaptırım noktasında eksik olan BM ve destek kuruluşlar yine de bazı değişikliklerin ortaya çıkmasında etkilidir. Örneğin İnsan hakları örgütleri sayılmasa da ekonomik ve sosyal haklar alanında faaliyette bulunan WHO, UNICEF, UNCHR, UNDP gibi BM'ye bağlı kuruluşların çocuk ölümleri ve bulaşıcı hastalıklarla mücadelede hükümetlerle iş birliği yapması (Beetham, 2014: 234) küresel egemen güce karşı insan haklarını faaliyete geçirmede etkili olmuştur.

Sivil toplum örgütü olarak ortaya çıkan Uluslararası Af Örgütü vb. yapılar sivil toplum kuruluşları olarak tanımlanmasına (Çoban, 2009: 130) karşın, insan hakları sorunu bağlamında etkili girişimler ve gelişmeler sağlanmamıştır. Bunun sebebi küresel iktidar ve yerel iktidarların koyduğu sınırların içerisinde hareket etmeleridir. Çifte standartların uygulanabildiği insan hakları konusu, egemen küresel güçler veya belli devletlerin çıkarları doğrultusunda yorumlanabilmektedir. Buna karşı tepki oluşturan sivil toplumlar eylemler gerçekleştirirken soru işaretleri de görülebilmektedir. Hatta birçok eylem ve söylem egemen güçten yana gelişmelerin önünü açabilmektedir.

Yeni dünya düzeninde egemen güce karşı durma konusunda eksiklikler yaşanmış olsa da yeni toplumsal hareketler bunun önüne geçebilmektedir. Küresel egemen güç dünya hakimiyetine sürdürürken, insan haklarının sınırlarını ve uygulanma biçimini elinde bulundursa da insan hakları hareketinin gelişme göstermesiyle egemen güçler kamuoyuna karşı hesap vermek zorunda kalmıştır. Çünkü küresel egemen gücün söylemlerinin başladığı yerde aynı şekilde karşı bir güç haline gelmiş olan küreselleşme karşıtı hareket ve insan hakları hareketi de aktif bir rol almaktadır. Burada geliştirilen politikalar küresel egemen güce karşı politikalar olacaktır. Bu da küresel güce karşı dönüşümün öncülüğünü sağlayacaktır. Bu dönüşümün etkisiyle tanımlanmaya başlanan egemen güç karşıtı toplumsal hareketler, iktidarla olan ilişkisi bakımından değerlendirildiğinde, iktidardan kopuk hatta karşıt bir hareket olduğu da kabul edilebilir.

Toplumsal hareketler ortak, dinsel, siyasal bir özne ya da bir topluluk öznesi, bir sınıf öznesi yaratarak efendi-köle karşıtlığını aşma istencini taşır (Touraine, 2017: 121). Yani iktidarın insan haklarını gerçekleştirilmesi beklenmemekte, insan hakları hareketleri bu etkiden kurtulmaktadır. İnsan haklarının gerçekleşmesi için çalışmalar sürdürmektedir. Bunu gerçekleştirme adına hareketler aktif rol oynamaktadır ki “radikal katılım tarzları modern toplumsal yaşamda yaygın bir önem kazandıkça, toplumsal hareketler gelecekteki gizil dönüşümlere öncülük” (Giddens, 1998: 155) etmeye devam edecektir. Bu hareketlere öncülük eden yeni toplumsal hareketler egemen güç/ küresel güç karşıtlığına dönüşmüştür.

Egemen güce karşı başlayan direnme sınıfsal yapıyı aşmış, yeni aktörler sahneye çıkmıştır. Marcuse’a (1991: 10) göre, sisteme karşı tehditler artık sınıfsal yapının geliştiği fabrikalardan değil, üniversite kampüslerinden ve gettolardan gelmektedir ve radikal muhalefetin öncülüğünü öğrenciler, siyahlar, üçüncü dünyalı yabancılar gibi gruplar yapmaktadır. Bu gruplar küresel egemen güce karşı direnen gruplardır. Küresel egemen güce karşı direnen “insan hakları savunucuları, ırkçılık karşıtları, kadın, çevre ve öğrenci hareketleri, savaş ve nükleer enerji karşıtları, alt kültür ve etnik grup hareketleri gibi alternatif grupların hareketleri farklı toplumsal taleplerin çeşitli şekillerde gündeme gelmesini sağladı” (Arrighi ve diğerleri, 2015: 39). Gündeme gelen farklı toplumsal talepler insan hakları özelinde gelişmeler göstermiştir. En önemlisi de iktidarın sınırsız gücünü sınırlama, amaçlar uğruna her türlü aracın meşru kılındığı politikaların önüne geçme sürecidir.

İktidarın keyfi politikalarına ve küresel çıkarlarına karşı duran, küresel iktidar karşıtları içerisinde yer alan aktörlerin politikaları sonucunda insan hakları konusuna -çiğnenmelerine, yaşanmamalarına- bugün “dünya problemleri arasında bir problem olarak bakılmakta; insan hakları gelişme/kalkınma, barış -silahlanma yarışı- silahsızlanma, çevre kirliliği, bazı doğal kaynakların bazı bölgelerde tükenmeye yüz tutması, ırkçılık gibi insanlık olarak yüz yüze geldiğimiz sorunlarla (Kuçuradi, 2018: 161) anılmaya başlanmıştır. Yine bu sürecin içinde olan “insan hakları hareketleri, insanlar arasında farkındalık yaratmada rol oynayıp, hakların, demokratik normların ve sosyal adalete ulaşmanın korunmasında (Shanthy, 2017: 37) öncü hale gelmiştir.

Sosyal adaletin korunmasında küresel egemen güce karşı duran yeni toplumsal hareketlerin ilgi alanlarını ele alan Offe (2016: 57-58), bu alanda yer alan toprak, hareket alanı veya beden, sağlık ve cinsel kimlik konularının “hayat alanı” ile ilgili

konular olduğunu vurgular. Bunlara ek olarak komşuluk, şehir ve fiziksel çevreyi, kültürel, etnik ve ulusal miras ve kimlik alanını, fiziki hayat koşulları ve genelde insanlığın devamı gibi konuları kapsamaktadır. Tüm bu alanlara müdahale eden egemen gücün toplumsal alanda yarattığı sorunlar ortaya çıkmaktadır. Devlet/iktidar yapısı ile toplum arasında arabulucu rolü üstlenen yeni toplumsal hareketlerin temel amacı olarak ortaya çıkan, kimi zaman kolektif hareket şeklinde, kimi zaman bireysel hareket şeklinde gelişen karşı gücün vurgusu bu bakımdan hareketlerin politikasını belirlemektedir.

Egemen küresel güce karşı oluşturulan politikaların gelişim göstermesi küreselleşme karşıtı veya egemen güce karşı hareketlerin gelişimiyle sağlanmaya devam etse de bazı zorluklarla karşılaşabilmektedir. Küresel egemen gücün dünya polisliğine soyunma rolü, gerektiğinde bazı olayları insan hakları ihlali olarak saymak, bazen hak arayışında olan bir toplumu veya topluluğu bu sürecin dışında tutmak, hatta görmezden gelmek gibi keskin yaklaşımları olabilmektedir. Tarihsel süreçte zaten insan haklarının demokratik ilkelerle gelişmesi kolay olmamıştır. İktidarların uyguladıkları politikalar her dönemde var olmaya devam etmiş, insanlara karşı zorluklar ortaya çıkarmıştır. Tüm bu yaklaşımlara rağmen Shanthi'e (2017: 38) göre, insan haklarının karşılaştıkları zorluklara karşı gelebilmesi ve bu çatışmayı ortadan kaldırması için ulusal, bölgesel ve kıtasal insan hakları hareketlerinin güçlenmesi, hareketlenmesi ve kitlesel bir takipçi kitlesine ulaşması gerekmektedir. Bu iktidarın sınırsız gücünü sınırlama ve insan haklarını uygulama için temel şart olarak kabul edilmektedir.

İnsan haklarının bölgesel ve küresel alanlarda gelişim göstermesi, yerel ve küresel hareketlerin sosyolojik analizde vurgulandığı üzere, yeni dünyanın yeni aktörleri olarak hareket etmesinin önünü açan süreç genellikle katılımcı demokrasi anlayışı olan coğrafyalarda gelişme göstermiştir. Bu sürecin gelişme gösterdiği, farklılaştığı veya gelişme göstermediği coğrafyalar incelendiğinde farklı veriler olduğu ortaya çıkmaktadır. Bir sonraki kısımda ele alınan coğrafi farklılıklar, barış ve insan hakları konusunda da belli farklılıklara sahip olma açısından ele alınmıştır. Özellikle Avrupa'nın yeni toplumsal hareketlere öncülük etme misyonu, Amerika'nın demokrasi ve gelişme/kalkınma süreciyle beraber, sivil alanı genişletme vurgusu, toplumsal hareketlerin ve evrensel sorunların önünü açma yolunda bir gelişme sağlayıp sağlamadığına dair teorilerin oluşmasını sağlamıştır. Aynı şekilde

bu süreçle benzer tarihsel gelişmeler göstermeyen diğer coğrafyaların yasal düzenleme ve toplumsal hareket alanları da detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Küresel egemen güce karşı duran küresel güç karşıtı hareketlerin tüm coğrafyada aynı etkiyi yaratıp yaratmadığı da anlaşılabacaktır.

4.6. Farklı Coğrafyalarda Barış ve İnsan Hakları

Coğrafi veya siyasi ayrımlar açısından bakıldığında, insan hakları noktasında benzerlikler olduğu gibi farklılıklar da göze çarpmaktadır. En azından yasal düzenlemeler ve toplumsal ilişkilerin pratikte göstergeleri bu yöndedir. Sadece savaş ve barış politikaları değil, ekonomik ve sosyal gelişmeler çerçevesinde, siyasal gelişmelerle de bağlantılı olarak ele alınan insan hakları, coğrafi farklılık üzerinden değerlendirildiğinde, hareketlerden bağımsız düşünülmemiştir. Çünkü çok sayıda uluslararası antlaşma ve mekanizmalara karşın, insan haklarının devletler tarafından bölgesel düzeyde ihlal edildiğinin veya korunduğunun altını çizen yeni toplumsal hareketlerdir. Yeni toplumsal hareketlerden olan insan hakları hareketi, “insan haklarının, devletten; devletin ordu ve polisinden, siyasal ve kamusal otoritesinden, yargıçlarından, şirketlerinden ve medyasından daha üstün ya da ona ek bir koruma olarak ortaya” (Douzinas, 2017: 28) çıkmaktadır. İnsan hakları konusunda gelişmelerin devam etmesinin sebebi de coğrafi olarak devlet bazında farklılıklardan dolayıdır. Bu farklılık çerçevesinde insan haklarının coğrafi olarak aynı kabullere dayanmadığı da bir gerçektir.

Coğrafi olarak insan haklarının farklılıkları gelişmiş ve gelişmemiş/gelişmekte olan ülkelerin koşullarına göre değişmektedir. Kuçuradi’ye (2018: 234) göre, gelişmiş denilen ülkelerin çoğunda, daha çok endüstriyel üretim ve teknolojik ilerleme yarışı, doğal kaynakların denetimsiz bir şekilde kullanılmasına ve dünyanın pek çok bölgesinde neredeyse tükenmesine, havanın ve suların kirlenmesine, nükleer enerji tehdidine ve benzeri problemlere, bütün bunların ötesinde de önceden görülmeyen çeşitli toplumsal problemlere yol açmıştır. Bu problemlerden de anlaşılabacağı üzere süreç geliştirmekte olan toplumlar için farklıdır. Çünkü “gelişmeci” politikalar, geliştirmekte olan ya da Üçüncü Dünya ülkelerinin çoğunda, milli gelirde yalnızca rakamlara bakacak olursak görebileceğimiz küçük artışları sağlamakla birlikte, sosyal adaletsizliği pekiştirmiş; başka bir deyişle, bu ülkelerdeki yoksunlukların eşitsiz bölüşümünün ve çeşitli siyasal çalkantıların boyutlarını genişletmiştir.

Bu durumu vurgulayan insan hakları hareketleri, insan hakları politikalarının yerel ve evrensel farklılık çerçevesinde ele alınması gerektiğini vurgulamışlardır. Çünkü yeni toplumsal hareketlerin evrensel yaklaşımlarının yanı sıra, yerel olarak farklı coğrafyalarda farklı yaklaşım ve politikalarla gelişme göstermesi söz konusudur. Yeni toplumsal hareketlerin farklı coğrafyalarda gelişme gösterme biçimleri farklı adlandırmalarla gerçekleşmiştir. Bu adlandırmada ilk olarak karşımıza Immanuel Wallerstein çıkmaktadır. Wallerstein tarafından dünya sistemi *merkez, çevre ve yarı çevre* şeklinde üçe ayrılmakla beraber, Avrupa, Amerika ve Afrika ve Ortadoğu coğrafyası üzerinden başlatılan ayrım, Doğu-Batı ya da Güney ve Kuzey şeklinde de bir kategorileştirmeye maruz kalmıştır. Bu ayrımı vurgulamamızın temel sebebi yeni toplumsal hareketlerin ülkelerin gelişim süreçlerine göre farklılık gösterip göstermediğini açıklamaya yöneliktir. Genelde Avrupa temelli olarak kabul edilen yeni toplumsal hareketlerin coğrafi olarak diğer kıtalara yayılmasındaki en büyük etkenin insan hakları olduğu görülmektedir.

Yeni toplumsal hareketlerin gelişim süreci ve coğrafi farklılıkları, aynı zamanda insan hakları konusunda da farklılıkların olduğunu göstermiştir. Neticede hareketlerin üzerinde durduğu temel konular evrensel konular olsa da yerel olarak da değişiklikler göstermiştir. Ekonomik, siyasal ve toplumsal birçok konu insan hakları çerçevesinde ele alınmıştır. Aynı şekilde demokrasi, özgürlük ve refah insan haklarını ilgilendiren diğer kavramlardır. Çünkü insan haklarına dair gelişmelerde öncü rol oynayan yeni toplumsal hareketlerin gelişmesi için, yönetim biçiminin demokratik olması gerekmektedir. Anti demokratik uygulamalara sahip yönetimler hem yeni toplumsal hareket alanının hem de insan haklarına dair gelişmelerin önünü kesmektedir. Bu nedenle coğrafi farklılık aynı zamanda ülkelerin yönetim biçimleri anlamında farklılık şeklinde de okunabilir.

1960'lı yıllar ve sonrasında ortaya çıkan barış hareketleri, çevrecilik hareketleri, anti nükleer hareket, kadın ve cinsel yönelimli hareket örnekleriyle klasik anlayışlar sorgulanmıştır. Bu sorgulama genellikle Avrupa coğrafyasından başlayıp diğer ülkelere doğru yayılmıştır. Avrupa'da ortaya çıkmasının sebebi, bu hareketlerin çoğulculuk, demokrasi ve güçlü bir sivil toplum ile nitelenen toplumlarda ortaya çıkabilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu hareketler açık bir şekilde sosyal ve ekonomik bir çöküşün yansıması değildir. Aktörleri de klasik paradigmanın tepkisel, anomik ve köksüz aktör imajına uymamaktadır. Bu aktörler belirli hedeflere ve

rasyonel stratejilere sahiptir. Mücadeleleri ekonomik olmaktan çok kimliği rahatça ifade edebilme, katılım ve sivil haklar gibi kavramlar çerçevesinde kültürel alanda gerçekleşmektedir.

İnsan hakları kültürel haklar başta olmak üzere, yoksulluk, gelir dengesizliği, anti demokratik uygulamalar, kimlik, şiddet, savaş, çatışma, barış ve çevre sorunları konularında coğrafi olarak gelişmeler kaydetmişlerdir. Demokratik ve anti demokratik uygulamalar şeklinde ayrılan coğrafyaların yönetim biçimleri ile yeni toplumsal hareketlerin gelişme gösterme şekilleri, insan haklarının gelişiminde öncü rol oynamaktadır. Amerika, Avrupa, Afrika ve Asya coğrafyalarında insan haklarının nasıl geliştiği, yönetim biçimleri, evrensel beyanname ve uluslararası sözleşmelere ne kadar riayet ettiği üzerinden başlayan tartışma, insan haklarının dünya genelinde nasıl geliştiğine dair fikirler sunmaktadır.

İnsan haklarına dair teorileri incelerken evrensel beyannamenin tüm dünya insanları için geçerli olmasının önemi üzerinde duran birçok görüş ortaya çıkmıştır. Neticede insan hakları evrensel olarak değişiklik göstermemesi gereken temel hakları çerçevesinde kabul edilmekte; dil, din, ırk, kültür ve coğrafya fark etmeksizin herkes tarafından korunma ihtiyacı duymaktadır. İnsan hakları hareketinin temel vurgusu da bu noktada yoğunlaşmaktadır. Çünkü İnsan haklarına dair sözleşmeler veya beyannameler her zaman şeffaf olmayabiliyor. Ya da her sorunun cevabını karşılayamayabiliyor. Douzinas'a (2017: 199) göre, Örneğin İHEB 2. Madde'de belirtilen "herkesin yaşam hakkı olduğu" iddiası kürtaj, ötanazi veya askerlerin sivillere ve güvenlik güçlerinin terörist tehditlere karşı ölümcül güç kullanımına ilişkin sorulara evrensel bir yanıt geliştirse bile yerelde karşılığı olmayabiliyor. Burada karşımıza yeni bir soru çıkıyor. Bunun cevabını verecek olan evrensel yasalarla desteklenmiş ahlaki değer midir yoksa bir ülkenin veya bir topluluğun kararları mıdır? İşte tam da bu noktada insan hakları hareketinin evrensel veya yerel anlamda farklılıklar ortaya çıkıyor.

Bu kısımda insan haklarının coğrafi açıdan gelişim süreci ele alınmaktadır. Bu gelişim sürecinin kendi içerisinde coğrafi olarak farklılıklar gösterdiği görülmektedir. Bu farklılıkların ortaya çıkmasının sebebi ülkelerin demokratik ve özgürlükler ile ekonomik gelişmeler bakımından farklı tecrübelerle sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Aynı şekilde dünya siyasetinde ve insan hakları ile ifade özgürlüğü alanlarında öncü konumunda olan egemen güçler, dünyayı yönlendirme

gücüne sahiptir. Bu gücün etkisiyle savaş politikalarından ekonomik politikalara kadar her alanda temel güç haline gelen ülkeler, insan hakları konusunda da farklı gelişmelere sahiptir. Bu nedenle farklı coğrafyalarda insan haklarının gelişiminin incelenmesi evrensel insan haklarına dair gelişmeleri de ortaya çıkarmış olacaktır.

4.6.1. Avrupa ve Amerika Bağlamında İnsan Hakları

Avrupa ve Amerika insan hakları bakımından önde gelen aktörler olarak kabul edilmektedir. Bunun birçok nedeni var. Öncelikle demokrasi ve insan haklarına dair gelişmeler, aydınlanma süreci, bilimin ve aklın ön plana çıkması sonrası öznenin önem kazanması, farklılıkların bir arada yaşamasının önünün açılması ve sonrasında bireysel özgürlüklerin, ifade ve örgütlenme özgürlüğü ile fikir yayma hürriyetinin yasal düzenlemeler çerçevesinde diğer coğrafyalardan daha önce gelişmiş olduğu vurgusu önemli etkenlerdendir. Aynı zamanda sosyolojinin temel kuramlarının bu süreçte gelişmiş olması da olaylara dair bakış açılarının ve çözümlemelerinin önünü açmıştır. Sosyolojik teoriler, yeni toplumsal hareketler temel kuramlarının yanı sıra, insan haklarına dair teorik gelişmelerin de önünü açmıştır. Bu yüzden insan haklarına dair gelişmeler, toplumsal hareket gelişmelerinden bağımsız değildir. Üçüncü bölümde toplumsal hareketler, yeni toplumsal hareketler ve insan hakları tarihi ile ilgili detaylı açıklamalar yapıldı. Bu açıklamalar ışığında coğrafi farklılıklar olduğu gözlemlenmiştir. Bu farklılığı ortaya çıkaran en büyük etken de Avrupa ve Amerika tarihinin geçirdiği siyasi, ekonomik ve sosyal gelişmeler olmuştur.

Avrupa ve Amerika'nın insan haklarına dair öncülük etme misyonlarının yasal düzenlemeler çerçevesinde incelenmesine bakılınca, yakın döneme kadar aynı sürece sahip olmadıkları görülmektedir. Öncelikle Amerika'da köleliğin kaldırılması 1862, ırkçılık ayrımının yasal olarak reddedilmesi ve önüne geçilmesi daha yakın bir dönem olan 1964 yılına denk gelmektedir. Tüm bu gelişmeler bile insan haklarına dair gelişmelerin tamamıyla yüzyıllar öncesine dayanmadığını göstermektedir. Bu gelişme tüm Amerika kıtası için geçerli değildir. Yasal çerçeveden bakılınca Amerika kıtasında farklı bir sistem söz konusudur. Amerika coğrafyasına ve ülkelerinde kabul gören sistem İnter-Amerikan İnsan Hakları Sistemi olarak adlandırılır ve iki temel belgeye dayalıdır: Amerikan Devletleri Örgütü (ADÖ) Temel Kurucu Şartı ve Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi.

Yasal düzenlemeler Avrupa ve Amerika için benzer özellikler göstermiştir. Fakat bu coğrafyalarda diğer coğrafyalara göre daha fazla gelişme gösterilmiştir. Bunun sebebi de insan haklarına dair vurgular ve yeni toplumsal hareketin rahatça gelişebildiği sivil toplum alanıyla ilgilidir. Neticede baskıcı devletlerde yeni toplumsal hareketlerin talepleri sert, katı politikalarla engellenirken, Avrupa ve Amerika’da bu süreç daha yumuşaktır. Çünkü demokrasi, yasal düzenlemeler, özgürlük, sivil toplum, farklılıkları bir arada yaşatan düzenlemeler bu coğrafyalarda daha fazla vurgulanmaktadır. Aynı şekilde devletlerin hareketlere ve eylemlere karşı izledikleri yöntem de daha yumuşaktır.

Evrensel sorunlar olan savaş politikaları, insan hakları ve çevre sorunları ile ilgili ortak çalışma yürüten yeni toplumsal hareketler aynı zamanda Avrupa öncülüğünde de gelişme göstermiştir. Yeni toplumsal hareketlerin birçok kuramcı tarafından Avrupa temelli olduğu vurgusunun temel nedeni sanayiye bağlı olarak gelişen sınıf hareketlerinin yine bu coğrafyada gelişme göstermiş olmasından ve Marksist çözümlemenin sınıf temelli vurgusundan kaynaklanmaktadır. Toplumsal hareketlerin tanımlanması bakımından Avrupa’da yeni toplumsal hareket teorisinin gelişiminin önünü açan yaklaşım Marksizm olmuştur. Sınıf temelli başlayan hareketlerin yeni toplumsal hareketlere öncülük etme gibi bir tecrübeye sahiptir fakat kopuşlar da söz konusudur. Johnstrone ve diğerleri’ne (2016: 126) göre, hareketlerin batı toplumları için önemli bir siyasi anlamı vardır: bunlar günlük hayatın “demokratikleşme dinamiği”ni ve toplumun siyasala karşı sivil boyutlarının genişlemesini temsil etmektedir. Bu farklılık Marksizm’den kopuşu başlatan süreçlerden biridir.

Demokratikleşme dinamikleri süreç içinde yeni sosyal hareketlerce de desteklenmiştir. Avrupa’daki yeni sosyal hareketler analistleri postmodernizmin eleğinden geçtikçe, yeni sosyal hareketlerin ilk tomurcuklarını nispeten yakın zamanlardaki öğrenci hareketleri ve 1960’ların sonlarındaki yeni sol’un içine oturtmaktadır (Johnstrone ve diğerleri, 2016: 147). Avrupa’da Marksist temelli sınıf büyümesine bağlı olarak meydana gelen toplumsal hareketlerin yeni dönemdeki hareketlerin yöntemlerinde etkili olması söz konusudur. Amerikan geleneğinde böyle bir tecrübenin var olmaması Avrupa merkezli toplumsal hareket çözümlemelerinin ön planda olmasını sağlarken, Amerika’daki göç dalgası ve etnik vurgulamaların varlığı demokrasi vurgusunu ön planda tutmuştur.

Amerika’da işçi sınıfı grubu Avrupa’ya göre etkili olmadığı için sınıf temelli hareketler yoğun olarak ortaya çıkmamıştır. Fakat bu yeni toplumsal hareketler noktasında Amerika’da talep yönelimlerinin olmadığı anlamına da gelmemektedir. Nitekim yeni toplumsal hareketleri rasyonel biçimde açıklayan kaynak mobilizasyonu kuramının geliştiği yer Amerika olmuştur. Ayrıca Avrupa geleneğinden farklılık gösteren Amerika geleneğinde, sivil toplum daha fazla bağımsızdır. Bireysellik ve sivil yardım hareketlerinin Amerika’da geliştiği görülmektedir.

Amerika’nın geçmiş son iki yüz yılı nerdeyse Amerika bağımsızlığı ve özgürlük vurgusuyla geçmiştir. Bu vurgulamaların sonucunda sivil alanda gelişmeler olmuş, yerel düzeydeki devlet kurumları üzerinde etkili olan gönüllü dernek ve baskı grupları ortaya çıkmıştır. Bu gelenekle beraber sivil toplum alanının gelişimi sağlanarak, hareketler taleplerini farklı yollarla iletmışlerdir. Bu durum Avrupa’da farklılık göstermiştir. Johnstrone ve diğerleri’ne (2016: 148) göre, Avrupa’da sivil katılımı farklı şekillerde biçimlendiren iki toplumsal güç vardı: kurumsal kilise ve sol. Bugün Avrupa toplumu Amerika’dan daha fazla sekülerleşmiş olsa da Katolik kilisesi ve diğer dini gruplar özellikle Belçika, İtalya ve İspanya gibi ülkelerde sosyal hareket örgütlerinin gelişiminde önemli rol oynamışlardır. Sivil toplum alanı veya kiliseler ile seküler bir yaşam üzerinden başlayan sürecin dışında, siyasal alanda ve dışarıya karşı izlenen politikalar da çelişkiler söz konusudur. ABD’nin savaş politikaları üzerinden başlayan bu insan hakları ve insani müdahale girişimleri, evrensel anlamda bir çelişki olduğunu göstermektedir. Bunun en açık örnekleri Soğuk Savaş dönemi boyunca izlediği politikalar ve 1990 sonrası tek kutuplu dünyada yegane güç olma iddiasıyla Ortadoğu’da izleği politikalar olmuştur.

Afrika ve Ortadoğu başta olmak üzere, farklı coğrafyalara müdahale eden birçok devletin sınır aşırı ülkelerde izledikleri politikalarla insan hakları ihlallerinde öncü rol oynadığı da görülmektedir. Bugün bu ihlallere öncülük eden egemen güçler aynı zamanda evrensellik iddiasıyla insan haklarını savunmaktadırlar. Bu iki çelişkinin ortadan kaldırılmasını sağlayan yeni toplumsal hareketler söz konusudur. Çünkü birçok dünya örgütü insan hakları ihlallerine karşı herhangi bir yaptırım gücüne sahip değildir. İnsan hakları konusunda öncü rol oynayan BM bile bu süreci yönetmeyebilmektedir. Çünkü BM insan hakları ihlallerine karşı bağımsız bir yaptırım gücüne sahip değildir. Beetham’a (2014: 234-235) göre, yaptırım

mekanizmasındaki yetersizlik BM organlarını diplomatik baskı, sivil tepki ve kınama gibi yöntemlerle yetinmek zorunda bırakmaktadır. Kınama veya baskı kimi zaman etkili olsa da evrensel ilkelerin uygulanmasında yetersiz kalmaktadır.

İnsan haklarına dair bu gelişmeler çerçevesinde ABD coğrafi ve devletler olarak bu yaptırımlara maruz kalmayabiliyor. Çünkü kendi iç işleyişlerinde engellenen bir uygulamayı farklı bir coğrafyada uygulama gücü bulup ve yasaların izin verdiği şekilde gerçekleştirebilmektedir; Washington'un göbeğinde olmayan bir idamı başka bir eyalette uygulamak gibi. Ama bu süreç yaptırım noktasında Avrupa'da değişmektedir. Beetham'a (2014: 234) göre, Avrupa insan hakları rejimi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve ulusal mahkeme kararlarına karşı bireysel başvuru hakkı ile, insan haklarının uluslararası düzeyde korunmasında bir model olarak görülmektedir. Ekonomi alanındaki Avrupa Topluluğu Adalet Divanı da eklenince, Avrupa'nın diğerlerinden farklı olarak gelişmiş bir insan hakları ağı oluşturduğu kabul edilebilir.

İnsan haklarının evrensel olma ideali üzerinden başlatılan ve Amerika ve Avrupa öncülüğünde başlayan süreç, Uzakdoğu, Ortadoğu ve Afrika'nın geri kalan birçok bölgesinde aynı karşılığı alamamıştır. Toplumsal alanda etkili olan siyasi ve ekonomik süreçlerin yanı sıra, demokratikleşme süreçleri bakımından da farklı tecrübeleri olan ülkeler, yeni toplumsal hareketlerin insan hakları vurgusunda evrensel olma iddiasını tam olarak yerine getirememişlerdir. Bu sürecin evrensellik iddiası dışında kalmasının çeşitli nedenleri var. Öncelikle insan hakları evrensel beyannamelerinin Avrupa ve Amerika'nın toplumsal tecrübeleri, yaşadıkları siyasi süreç ve demokratikleşme adımları ışığında kabul ediliyor olması bunun en büyük sebebidir. İkinci olarak diğer coğrafyaların demokratik ve anti demokratik uygulamaları ve tecrübeleri söz konusudur. Ayrıca ABD başta olmak üzere, egemen güçlerin çelişkili insan hakları yaklaşımı Amerika ve Avrupa'da karşılık buluyormuş gibi gösterilmekteyken, bu coğrafyaların dışında kalan ülkelere müdahale de bir kez daha insan hakları askıya alınabilmektedir. Aşağıda coğrafi olarak farklılık gösteren diğer yaklaşımlar detaylarıyla incelenince coğrafi farklılıklar net bir şekilde görülecektir.

4.6.2. Asya ve Afrika Bağlamında İnsan Hakları

Amerika ve Avrupa’da yaşanan insan hakları süreci ile yeni toplumsal hareket yaklaşımları diğer coğrafyalardan farklılık göstermektedir. Bu farklılıktan yola çıkıp Asya-Afrika coğrafyasında ve özellikle de Ortadoğu’da devam eden hareketlerin ve insan haklarının karşılaştırması yapılabilir. Çünkü Avrupa ve Amerika’nın ortak bir değerlendirme süreci yaşaması ve bu değerlendirme sürecinin demokrasi ve özgürlükler ile insan hakları ideali üzerinden ilerlemiş olmasını sağlayan birçok etken mevcuttur. Fakat bu coğrafyalar dışında kalan ülkelerin aynı tecrübelerle sahip olmadığı görülmektedir. Ama burada temel amaç tarihsel bir değerlendirmeden ziyade, günümüzde Avrupa, Amerika, Afrika ve Asya kıtalarındaki birçok devletin insan haklarını ne kadar benimsediklerine dair fikirler geliştirmek olmuştur. Bu durumu incelerken ülkelerin kendi iç dinamikleri ile dışardan müdahale edilme durumları da ayrıca göz önünde bulundurulmalıdır. Çünkü egemen güçler tarafından insan hakları koruyuculuğu vurgulanınca diğer coğrafyalara müdahale etme hakkı da doğabilmektedir.

Coşkun’a (2014: 127) göre, Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi, Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi ve 1948’de “insanlık ailesinin tüm üyelerinin vazgeçilmez haklarının, eşitliğinin ve içsel yüceliğinin tanındığını duyurarak” başlayan İHEB başta olmak üzere, insan hakları mevzuatını oluşturan bütün sözleşmelerde tanınan insan hakları, Avrupa ve Amerika’daki gelişmelere öncülük etmiştir. Fakat özellikle son dönemlerde gelişen eğilimle, diğer coğrafyalardaki, toplumun ve toplumsal grupların “insan haklarına sahip olduklarından bahisle “kolektif haklar” veya “grup hakları” gibi terimler sıklıkla gündeme gelmeye başladığı görülmüştür. Etnik, kültürel, dilsel ve azınlık grupları gibi topluluklar Avrupa ve Amerika dışındaki coğrafyalarda etkili olmaya başlamıştır. Bu vurgular çerçevesinde insan haklarının yerel ve evrensel düzeyde farklılıkları ortaya çıkmıştır.

Yerel ve evrensel nitelikler göz önüne alındığında, Afrika kıtası ve Asya ile Ortadoğu coğrafyasındaki ülkelerde diğer iki coğrafyadan farklı gelişmeler olduğu görülmektedir. Bu gelişmelerin yaşanmasında etkili olan siyasi süreç, ekonomik etkenler, kültürel ve toplumsal değişimler ile hareket tecrübeleri önemli etkenlerdir. Ayrıca toplumsal ihtiyaçlar dahilinde gelişmeler söz konusudur. Douzinas’ın (2017: 24) vurguladığı gibi, basın özgürlüğü hakkının, Afrika’nın bir köyünde açlıktan ölmek üzere olan eğitimsiz bir çiftçi için hiçbir önemi yoktur. Çünkü bu

coğrafyalarda evrensel gelişmelerin yanı sıra, bölgesel ve ulusal farklılıklar söz konusudur. Avrupa ve Amerika'nın insan haklarına dair gelişmeleri İHEB çerçevesinde ve kendi tecrübeleri ışığında olsa da Afrika ve Asya coğrafyasında bölgesel farklılıklar yaşam koşulları ve siyasal süreçle bağlantılı olarak daha az gelişmiş bir tabloya sahiptir.

Asya bağlamında bakıldığında insan hakları ile ilgili gelişmeleri tek tek ele almak çok güç. Çin ve Hindistan gibi iki büyük ülke başta olmak üzere bugün batılı ülkelerin insan hakları söylemlerini eleştiren ülkeler bulunmakla beraber, geri kalan diğer ülkelerde de farklılıklar söz konusudur. Asya devletleri, kendi halklarına ait değerlerin belirleyici olduğu bir siyasal, toplumsal ve kültürel bağlam olduğunu, bu nedenle batılı liberal evrensel hak vurgusunun geçerli olmayacağını savunmuşlardır. Bu nedenle Asya bağlamında bakıldığında doğu Asya'nın öncülüğünde, batı, orta ve kuzey bölgeleri şeklinde ayrılmış olan bu büyük kıtada tamamen bir birlik söz konusu değildir. Yönetim biçimleri, kültürel yapıları ve siyasal tarihleri bakımından İHEB'nin evrensel haklar vurgusu yaptırım ve bağlayıcılık konusunda Asya ülkelerinin üzerinde çok fazla etkili değildir.

Bu nedenle bu çalışmada özellikle Afrika, Avrupa ve Asya sınırlarını belirleyen coğrafya olan Ortadoğu coğrafyası özelinde insan hakları değerlendirmelerini yoğunlaştırdık. Çünkü Ortadoğu ve Afrika, egemen güçlerin üzerinde planlar yaptığı bir coğrafya haline gelmiştir. Sömürge, işgal süreci uzun yıllardan beridir devam ettiği için insan hakları egemen güçler tarafından ikame edilmeye çalışılmaktadır. Nitekim bu süreci tetikleyen en büyük etken antidemokratik uygulamaları benimseyen devletlerin politikalarından bıkmış olan halkın rahatsızlıklarıdır. Halkın rahatsız olduğu uygulamaların evrensel insan haklarına uymadığı üzerinden başlayan tartışma, insan hakları savunucusu olduğunu düşünen egemen güçlerin buralara müdahale etmelerini meşru kılmaktadır. Bu şekilde gelişen süreç coğrafi anlamda farklılık gösteren insan hakları uygulamalarının olduğunu göstermektedir. İnsan haklarına dair evrensel kabul, bölgesel ihlallere maruz kalabilmektedir. Bunun en büyük sebebi Avrupa ve Amerika'nın insan hakları tecrübesi ile diğer coğrafyaların insan hakları sürecinin benzer olmamasından kaynaklanmaktadır. Aynı dönemde olmalarına rağmen, bazı ülkeler ifade özgürlüğü, sanat ve estetik alanlar ile entelektüel yaklaşımlara odaklanırken, bir başka coğrafyada açlık ve yoksulluk temel gündem olabilmektedir.

Bu da coğrafi olarak bakış açılarının değiştirdiği gibi, yasal süreci de değiştirmektedir.

Dünyanın gelişmişlik düzeyi ve insan haklarına katkısı bakımından, coğrafi olarak güney veya kuzey coğrafyaları, batı veya doğu ülkeleri, modern veya geleneksel ülkeler şeklinde bir ayırım söz konusudur. Tanımı ne olursa olsun dünya genelinde demokratik ve antidemokratik yönetimler bakımından iki bakış açısı genelde kabul görmektedir. Martin'e (2008: 7) göre, emek mücadeleleri, insan hakları mücadeleleri, feminist siyaset ve yeşiller hareketi ilk hareket grubunda yer alırken, Güney'deki milliyetçi ve ulusal kurtuluşa dönük hareketler ikinci hareket grubunda yer almaktadır. Avrupa ve Amerika dışında kalan coğrafyalarda insan hakları hareketlerinin ve insan haklarının gelişimi biraz daha farklı olmuştur. Şu anda da devam etmekte olan ulusal kurtuluş mücadeleleri, var olma çabaları, demokrasi vurguları, bağımsızlık hareketleri, milliyetçi-kurtuluşçu mücadeleler hareketler noktasında farklı bir yol izlendiğini göstermektedir. Coğrafi farklılıklara rağmen bu hareketlerin ortak noktası insan haklarıdır. İnsan hakları aynı şekilde bölgesel yasalarla korunmaya devam etmektedir.

Yeni toplumsal hareketlerin insan haklarına dair vurguları özellikle Avrupa öncülüğünde gelişmiştir. Çünkü Avrupa, Afrika ve Asya'ya oranla bu konuda biraz daha farklı bir tarihsel süreç yaşamıştır. Toplumların gelişim süreçleri aynı olmadığı için, demokrasi, insan hakları, yaşam biçimleri de farklılık gösterebilmektedir. Her şeyden önce tarihsel tecrübeler ışığında devlet, toplum ve birey yaklaşımları farklılık göstermektedir. Burada Asya ve Afrika toplumlarının tarihini açıklama çabası yok. Fakat insan haklarının coğrafi olarak farklılığında Asya ve Ortadoğu'daki gelişmeler ele alınması gereken önemli etkenlerdir.

İnsan hakları konusunda Afrika ve Asya coğrafyasının toplumsal yapısı ve yasal düzenlemeleri ile siyasal süreci çözümlemek, konu hakkında fikir sahibi olmayı sağlayacaktır. İnsan Hakları ile ilgili Afrika coğrafyası için temel kurucu belge Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı'dır. Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı (Afrika Şartı), 27 Haziran 1981 tarihinde Afrika Birliği Örgütü (ABÖ) tarafından kabul edilmiş olup, 21 Ekim 1986 tarihinde yürürlüğe girmiştir (<https://www.achpr.org/history>).

Afrika’da insan haklarına dair bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bireysel haklar halkların veya toplulukların haklarından tamamen önde gelinemeyecek şekilde kabul edilmektedir. Bireysel hakların gerekirse toplumsal çıkarlar uğruna kısıtlanabileceği açıkça belirtilmiştir. Bu nedenle Afrika Şartı birçok bakımdan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi’nden farklılıklara sahiptir. Örneğin Afrika Şartı hakların yanında ödevleri de düzenler ve ödevlere Amerikan Sözleşmelerine oranla çok kuvvetli bir vurgu yapar. Afrika Şartı, bireysel hakları vurgularken, ayrıca halkların haklarını da öngörür. Medeni ve siyasal hakların yanı sıra, ekonomik, kültürel ve sosyal hakları güvence altına alır. Ama diğer sözleşmelerden farklı olarak Afrika Şartı, taraf devletlere, Şart’ta güvence altına alınan haklara sınırlama ve kısıtlamalar getirme yetkisi vermektedir.

Afrika’da insan haklarına dair gelişmeler hem hareketler hem toplumsal değişimle iç içedir. Diğer coğrafyalarda yaşananlara benzer olaylar, Afrika ve Ortadoğu coğrafyasında da yaşandı. Özellikle milliyetçi ve dinsel hareketler, sömürge karşıtlığı üzerinden başlayan hareketler, insan hakları gelişiminde etkili olmuştur. Dinsel ayaklanmaların kendi yöntemleri Avrupa’da ve diğer coğrafyalarda yaşanan hareketlere benzer niteliktedir. Kendi yöntemleriyle devletlerin dönüşümünü sağlayan bu hareketler iki şekilde yorumlanmaktadır; “mezhep” ayaklanmaları ve “şeriatçı” hareketler. Mezhep ayaklanmaları Avrupa devletlerinin coğrafya üzerindeki etkisi sonucunda oluşan açıktan faydalanmaktadır. Şeriatçılar ise tam tersi işgal edilen topraklarda işgal devletlerine karşı çıkmıştır. Kuzey Afrika başta olmak üzere, Mısır ve çevresinde bu gelişmeler görülebilir.

İşgallere karşı olmaları bakımından ortaya çıkan hareketler genelde etnik, dini olabilmektedir. Kalouche ve Mielants’a (2008: 243) göre, bu nedenle sömürge sistemine karşıtı çıkan güçlere ek olarak Cezayir, Kuzey İrlanda, Güney Afrika, Filistin vs. gibi coğrafyalarda “milliyetçi” hareketler sömürge karşıtı hareketlere dönüşmüştür. Özellikle Afrika ve Asya kıtalarında Avrupa ve Amerika’dan farklı bir hareket dalgasının olduğu düşünüldüğünde bu hareketlerin milliyetçi olarak algılanmasına neden olmaktadır. YTH içerisinde yer almadığı halde yöntem ve kullandıkları araçlar ve insan hakları söylemleri üzerinden geliştirdikleri politikalar yeni olma özelliğini barındırmaktadır. ABD ve Avrupa ile Afrika kıtalarında YTH’lerin farklılıklarının ortaya çıkma sebepleri ortaya çıkan hareketlerin tecrübelerine de dayanmaktadır. Ayrıca karşıtlıklar da söz konusudur. Örneğin

sömürge oluşturma konumunda olan Amerika ve Avrupa iken, sömürge haline gelen Afrika, Ortadoğu ülkeleridir. Bu nedenle sömürge karşıtlığı üzerinden gelişen bu farklılık, hareketler ve insan hakları konusunda da farklılıkları ortaya çıkarmıştır. Sömürge karşıtı hareketler ırk, din, etnisite, kast, vs. kimlik temeline dayanan sosyal hiyerarşilerle savaşırken, diğer coğrafyalarda farklı bir gelişme söz konusu olmuştur. Bu gelişmelerin gelişim seyirleri siyasi ortamın ve yasal düzenlemelerin etkisinden bağımsız değildir.

Yeni toplumsal hareketlerin Asya ve Afrika'ya yayılma süreci neden başlamıştır? diye bir sorunun cevabı aranacaksa eğer, bu hareketlerin küresel bir hal aldığından göstergesinden dolaydır. Ayrıca temel mesele insan hakları olunca, evrensel değerler her yerde aynı talepler vurgulanmaktadır. Bunun yanı sıra baskıcı ve otoriter devlet yapılanmasına karşı çıkan hareketlerin Afrika kıtasında kurtuluş hareketleri referanslı gelişmesi ama aynı zamanda Avrupa'daki hareketlerden de etkilenecek sivil toplum alanının genişletilmeye çalışılması, hareketlerin sivil bir politika izlemeye istekli olduklarını göstermektedir. Ama yine de coğrafi olarak siyaset, devlet politikaları, yaşayış biçimi ve toplum geleneği süreç içinde toplumsal aşamaları değişik açıdan ele almayı sağlamıştır. Çünkü toplumun değişim aşamalarına eşdeğer olarak toplum içindeki hareketler de farklı şekillerde gelişme imkânı bulmuştur. Bu imkanlar dâhilinde insan haklarının vurgulanması güçlü kılınabilmiştir.

İnsan haklarına dair coğrafi farklılıklar olmasına karşın, yeni toplumsal hareketler çağdaş dönemde insan haklarına dair evrensel gelişmelere öncülük etmektedir. Bu öncülük, dünyanın bütün coğrafyalarına yayılmıştır. Douzinas'ın da (2017: 28) vurguladığı gibi, yeni toplumsal hareketler hukuki, siyasi girişimler ve kampanyalar, çok sayıda uluslararası sözleşme, komite ve rapordan daha fazla etkilidir. Kızıl Haç, Uluslararası Af Örgütü ve Oxfam gibi sivil toplum kuruluşları, son yıllardaki insan hakları kampanyalarının önemli katılımcılarından. Bu amaçla ortaya çıkmış olan ve evrensel özelliklere sahip yeni toplumsal hareketlerin bir örneği olarak insan hakları hareketi, kötü muamelenin yerel/bölgesel etkisinin azaltılması anlamında evrensel insan hakları vurgusunda bulunmaktadır. Nitekim evrensel insan hakları beyannamesinin de ilk ortaya çıkışı, insan haklarının evrensel olarak tanımlanıp tüm dünya devletleri tarafından kabul edilme amacıyladı. Yeni

toplumsal hareketler de günümüzde bu anlayışı tüm coğrafyalarda hâkim kılmaya yönelik etkili politikalar izlemektedirler.

İnsan hakları konusunda coğrafi farklılıkları vurgularken Avrupa ve Amerika dışında kalan yerlerde bu sürecin farklı olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasında birçok etkenden söz edilmiştir. Fakat en belirgin etken ekonomi ve buna bağlı olarak gelişme, demokrasi ve özgürlüktür. Çünkü insan haklarının coğrafi olarak farklılığı gelişme veya temel ihtiyaçlara göre farklılaşmaktadır. UNESCO'nun 1982 yılında yayınladığı “dünya problemleri”nde dünyada içme suyuna ulaşamayan insanların, kaba bir hesaplama 1 milyar 300 milyon olduğu (Kuçuradi, 2018: 166), buna ek olarak açlıktan ve yoksulluktan kıvranan coğrafyaların devam ettiği gerçeği söz konusudur. Günümüzde devam eden sorunların başında da ekonomik sorunlar, açlık ve gelir eşitsizliği gelmektedir. İnsan haklarının gelişimi ve yeni toplumsal hareketlerin vurgusunda da bu nedenle coğrafi farklılık söz konusudur.

Avrupa ve Amerika ülkelerinde gelişen hareketler geri kalan diğer ülkelerin de insan hakları savunuculuğunu yapmaktadır. İnsan hakları bu nedenle Avrupa ve Amerika ülkelerinin öncülüğünde gelişme göstermiştir. Ayrıca ülkelerin kendi tarihsel tecrübelerinden öte, ekonomik gelişmeler ışığında insan haklarının batılı bir ideoloji olarak sunulması da bu iki ayrımı ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle çalışma boyunca vurgulandığı üzere, Avrupa ve Amerika coğrafyasının insan hakları tecrübeleri ve vurguları ile yasal gelişmeleri, diğer coğrafyaların yasal gelişmelerine oranla daha fazla etki sahibi olmaktadır. Yasal süreç ve toplumsal alandaki karşılıklarına rağmen tüm coğrafyalarda tamamıyla insan hakları gelişimi olduğunu savunmak mümkün değildir. Çünkü insan haklarının şeffaf bir yapısı olmamakla beraber, uygulanan politikalarda samimiyetin olmadığı da gözlemlenmiştir. Bunu kanıtlayan en büyük etkenler Afrika ve Ortadoğu'daki çıkarların insan haklarına rağmen devam ettirilmesidir. Ayrıca egemen güçlerin bu coğrafyalarda uyguladıkları politikalar çifte standartlıdır. Bu da insan hakları vurgusu yapan birçok ülkeye karşı soru işaretlerine neden olduğu için, insan haklarının evrensel bir temelde sürdürülmesi de söz konusu olmamaktadır.

4.7. Türkiye’de Barış ve İnsan Hakları Hareketi

Barış ve insan hakları uluslararası düzeyde ele alınırken, Türkiye’nin de bu süreçten bağımsız değerlendirilmemesi gerekmektedir. Bu bakımdan Türkiye’de tarihsel süreç içinde insan hakları ve barış sürecine dair gelişmelerin kendi iç dinamikleri nedeniyle iki şekilde ele alınması gerekmektedir. Birincisi uluslararası gelişmeler bağlamında olmalıdır. İkincisi de Türkiye’nin kendi iç dinamikleri göz önüne alınarak çözümlenmelidir. Uluslararası sözleşmelerin yasal çerçevede kabul gördüğü Türkiye, insan haklarını koruma, dünya barışını sağlama ve destekleme ile ilgili yaptığı çalışmalar uluslararası arenada büyük etkiler yarabilmektedir. Fakat tüm bu gelişmelere rağmen Türkiye’de insan hakları yeni toplumsal hareketler, sivil toplum örgütleri ve uluslararası kuruluşlarca eleştirilebilmektedir. Bunun sebebi de uluslararası sözleşmeler ile evrensel beyannamenin gerekliliklerinin yeterince yerine getirilmediği tartışmasıdır. Bu bölümde Türkiye’nin tarihsel süreci, kendi iç dinamikleri, uluslararası boyutta gelişmeleri, barış ve insan haklarına dair izlediği politikalar incelenmektedir. Aynı şekilde barış ve insan hakları hareketinin gelişimi, insan haklarına dair yasal düzenlemeler, sorunlar ve çözüm önerileri ele alınmış olup, yakın dönemde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları ile Anayasa Mahkemesinin kararları da incelenmektedir. Bu kararların hangi konularda yoğunlaştığı, barış ve insan hakları ile ne kadar ilintili olduğu da çözümlenmektedir.

4.7.1. Türkiye’de Barış ve İnsan Hakları Hareketinin Gelişimi

1960 ve sonrasında dünya genelinde yeni gelişmeler yaşandığı gibi Türkiye’de de yaşanmıştır. Yeni dünya sorunları yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkışını hızlandırmıştır. Özellikle insan haklarının savunulması konusunda evrensel ilkeler ve yasal düzenlemeler ile pratikte yapılanların uyumsuzluğu sonucunda hareketler yeni dünyanın aktörü haline gelmiştir. Porta ve Diani’nin (2012: 9) vurguladığı üzere, İkinci Dünya Savaşından sonra meydana gelen toplumsal dönüşümler, sermaye emek çatışmasının merkeziliğinin sorgulanmasına neden olmuştur. Yükseköğrenime erişim, kadınların kitlesel olarak emek piyasasına girişiyle, çatışma için yeni yapısal olanaklar oluşmuş ve toplumsal cinsiyet ilişkileri gibi diğer toplumsal katmanlaşma kriterlerinin önemi artmıştır. 1960’larda çatışma ve hareket aktörleri değişmiştir. Çatışmalara katılan aktörlerin çoğunu gençler, kadınlar, yeni meslek grupları oluşturmuştur. Sanayi toplumlarında politik kırılmaların ana bileşenini oluşturan sınıf

çatışmalarıyla yalnızca kısmen ilişkili olmaya başlamıştır. Hatta 1960'lardaki yeni aktör eylemleri, sınıf çatışmasını aşarak yeni hareket alanı ve yeni konulara yönelmiştir.

Yeni toplumsal hareketlerin üzerinde durdukları konular, savaş karşıtlığı, nükleer karşıtlığı, cinsel özgürleşme vurguları, öğrenci hareketleri, ekolojik sorunlar, barış politikaları olmuştur. 1968 Fransa öğrenci hareketi ve sonrası öğrenci hareketinin tüm dünyada etkili olması göz önüne alındığında yeni dünya düzeni ve yeni konuların ortaya çıktığı, toplumsal hareketlerin klasik konularının yerini yeni kültürel yaşam vurgularına bıraktığı görülmektedir. Tam da bu noktada Türkiye'de barış hareketleri, savaş karşıtlığına dair sivil toplum alanında ve devlet politikalarında gelişmeler yaşanmıştır. Soğuk Savaş döneminde hem Rusya hem de Amerika'nın etkisinde kalan Türkiye mümkün olduğu kadar savaş politikalarından uzak kalmışsa da Amerika'ya yakınlığı nedeniyle soğuk savaş politikalarından uzak duramamıştır. Bu nedenle savaş, barış ve insan hakları temaları bağlamında, yeni hareketlerin ortaya çıkışı Türkiye'de de hız kazanmıştır.

Türkiye'nin "savaş karşıtlığını, stratejik ve taktik nedenlerle değil, barış başlı başına insani ve ahlaki bir değer ve amaç olduğu için" (Baydar, 2003: 197) planlaması her zaman önemli olmuştur. Bu vurgu hareketlerin de gündeminde yer almıştır. Bu nedenle barış yanlısı ve savaş karşıtı örgütlenmeler yeni toplumsal hareketlerin daha fazla önem kazanmaya başladığı dönemlerde gelişme göstermiştir. Türkiye'de ilk barış örgütü, 1950 Temmuz'unda ABD'nin yanında "komünizme karşı" savaşmak üzere Kore'ye asker gönderilmesi sırasında, sonradan TİP Başkanı olan Behice Boran'ın başkanlığında ve Adnan Cemilgil'in sekreterliğinde kurulan Barışperverler Cemiyeti'dir (Baydar, 2003: 198). Mehmetçiğin Kore'ye gönderilmesine karşı çıkmışlardır. Bu harekete göre, her ne sebeple olursa olsun savaş artık yeni dünyamızın bir parçası olmamalıdır. İkinci yapılanma 1977 yılında kurulan Barış Derneği'dir. Bu dernek Dünya Barış Konseyi politikalarını izlemiştir. Bu amaçla "dünya barışı, silahsızlanma küresel güvenlik, ulusal bağımsızlık, ekonomik ve sosyal adalet, çevrenin korunması, insan hakları ve ezilen halkları" savunma amacı güden dünya politikaları çerçevesinde Türkiye'nin bulunduğu konumu itibari ile barış içinde yaşaması savunulmuştur.

Türkiye insan haklarına dair uluslararası sözleşmelerin altına imza atmıştır fakat insan hakları anayasal düzende ve devlet nezdinde yeterli düzeyde

korunamadığı için sivil toplum alanında da gelişmeler ortaya çıkmıştır. 1960 yıllar'dan günümüze kadar Türkiye'nin savaş maceraları ve barış yanlısı tavrı ile insan hakları karnesi sadece sivil toplum alanındaki gelişmelerle ön plana çıkmamış, yeni toplumsal hareket politikalarında da görünür olmuştur. 1972 ve 1980 dönemlerinde darbelerle kesintiye uğrayan yasal süreçler, insan hakları konusunda bazı aksaklıkların yaşanmasına neden olmuştur. Bu nedenle sivil alandaki gelişmeler de uzun vadede gecikmeli olarak ortaya çıkmıştır. Bu süreçlerin meydana çıkardığı olumsuzluklara karşı toplumsal hareketler ve sivil toplum alanları sürekli bir gelişme çabası içinde olmuşlardır. İnsan haklarını korumaya ve savunmaya çalışan birçok gönüllü hareket bu şekilde ortaya çıkmıştır.

Barış hareketlerine paralel olarak hem barışı hem de insan haklarını vurgulayan yapılanmalar 12 Eylül sürecinde kesintiye uğramışsa da 1990'lara doğru yeniden bir hareketlilik söz konusu olmuştur. 1986 yılında İnsan Hakları Derneği (İHD), 1991'de MAZLUMDER, 1990'da Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV), 1995'te Uluslararası Af Örgütü (AI) Türkiye şubesi, 1993'te Özgürlüğünden Yoksun Gençlerle Dayanışma Derneği (Öz-Ge Der), 1992'de Türkiye Çocuklara Yeniden Özgürlük Vakfı vb. sivil toplum örgütleri insan hakları konusunda çalışmalar yürütmüşlerdir. Etkili olması bakımından Türkiye'de İnsan Hakları Derneği (İHD) kurulduğundan beri izledikleri politikalar sonucunda insan hakları konusunda yaşanan gelişmeler olmuş, bunun sonucunda "1990 yılında TBMM'de İnsan Hakları İnceleme Komisyonu oluşturulmuştur" (Öndül, 2003: 251).

Türkiye'de insan haklarına dair ortaya çıkan hareketler genellikle sivil toplum örgütleri, dernekler etrafında gelişme gösterirken, bağımsız bir hareket alanı da oluşabilmektedir. Yukarıda bahsedilen genel insan hakları yapılanmalarına ek olarak insan haklarına dair çalışmalar yürüten Greenpeace Türkiye Ofisi, Kuçuradi Felsefe ve İnsan Hakları Vakfı, Mor Çatı Kadın Sığınma Vakfı (MOR ÇATI), Mültecilerle Dayanışma Derneği (Mülteci-Der), Sivil Toplum Geliştirme Merkezi (STGM) ve Uluslararası Çocuk Merkezi (ICC), Kadın Adayları Destekleme ve Eğitim Derneği (KA-DER) (İlkkaracan, 2003: 185-186) spesifik alanlarda çalışmalara katkı sunmuş olan diğer yapılanmalardır.

İnsan hakları konusunda çalışma yürüten sivil toplum örgütleri ile evrensel özelliğe sahip diğer yeni toplumsal hareket örnekleri, insan haklarına dair gelişmeleri vurgularken birçok konuya değinmektedir. İnsan hakları konusunda uluslararası

örgütlerin de Türkiye’de faaliyet gösteren gönüllü dernek ve sivil toplum örgütleri ile yeni toplumsal hareket aktörlerinin üzerinde durdukları konular, etnik sorunlar, ifade özgürlüğü, cinsiyet eşitliği, kılık kıyafet, nüfus kontrol politikaları, işkence, özgür medya, bağımsız yargı, adil yargılanma, yargıda bireysel başvurular, vicdani ret, cinsel tercihler, eşcinsellik, ekolojik sorunlar, nükleer karşıtlığı, küresel ısınma, hayvan hakları, mayınların temizlenmesi ve silahsızlanma, mülteciler, savaşlarda sivil ölümler, barış, gelir adaletsizliği, yoksulluk, eğitim, insan hakları, kimlik vb. konular olmuştur.

Türkiye’de insan hakları konusunda gelişmeler yaşanmakla beraber, yukarıda bahsedilen konular çerçevesinde, insan hakları konusunda eksiklikler olduğunu vurgulayan sivil toplum hareketleri ile yeni toplumsal hareketler ve örgütlenmeler bulunmaktadır. İnsan hakları genelde hukuksal temelde ele alınıp, barolar tarafından takip edilmektedir. Fakat Türkiye’de barolar gibi meslek örgütlerinin dışında tamamen sivil toplum ve demokratik kitle örgütü niteliğinde sivil insan hakları kurumları bulunmaktadır. İnsan Hakları Derneği, Türkiye İnsan Hakları Vakfı, Mazlum-Der, Uluslararası Af Örgütü Türkiye Şubesi, Helsinki Yurttaşlar Derneği, İnsan Hakları Gündemi Derneği başlıca kuruluşlardır. Türkiye’de, Paris İlkeleri çerçevesinde bir ulusal insan hakları kurumu oluşmuş değildir. Sadece İHD, TİHV, Mazlum-Der, UAÖ ve Helsinki Yurttaşlar Derneğinin oluşturduğu İnsan Hakları Ortak Platformu (İHOP) bulunmaktadır (<https://ihop.org.tr>).

Türkiye’de ortaya çıkan hareketlerin hepsinin ortak vurgusu insan haklarıdır ve bunun için ortak fikir belirtmişlerdir. Erdost’un (2003: 272) vurguladığı üzere, Türkiye’de insan hakları aktörlerine göre insan hakları alanındaki sorunlar yalnızca hükümetler ve resmi makamlar tarafından çözülemez. Bunun için evrensel insan hakları hukukunun ve Türkiye’nin imzaladığı sözleşmelerle yükümlülük altına girdiği kuralların topluma anlatılması ve toplumsal duyarlılığın geliştirilmesi gerekir. İnsan hakları savunucularının artması, temel hak ve özgürlükler ile demokrasi değerlerinin “yaşam biçimi” haline getirilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç çerçevesinde yeni toplumsal hareketleri demokrasi ve sivil toplumla olan ilişkileri açısından değerlendirdiğimizde, Türkiye’nin kendine özgü bir tarihsel deneyime, derinden kök salmış güçlü bir devlet geleneğine sahip olduğunu ve bu geleneğin de güçlü bir sivil toplumun gelişmesini engellediğini (Sanlı, 2003: 12) söylemek mümkün. Bu engellenme yeni toplumsal hareket alanına da yansımıştır.

Yeni toplumsal hareketler ve hareket teorisyenlerinin Türkiye özelinde üzerinde durdukları amaçlar ve hareketlere ek olarak, yeni toplumsal hareketlerin demokratik alanda kendilerini ifade edip edememeleri demokrasinin gelişimiyle doğrudan bağlantılıdır. Yukarıda farklı coğrafyalarda insan hakları söylemi ve uygulamaları çözümlemesi yapılırken, ABD ve Avrupa’da görülen süreç ile Ortadoğu, Afrika ve Asya coğrafyalarında oluşan sürecin farklı olduğuna dair yaklaşımlar öne sürülmüştü. ABD ve Avrupa’da insan hakları, yeni toplumsal hareketler ve eylemlerin, hareketlerin gelişmesini sağlayan protestoların anti demokratik ve baskıcı ortamın olmamasından dolayı gelişmesi söz konusu iken, bunların dışında kalan ülkelerde bu süreç anti-demokratik uygulamalarla karşı karşıya kalabilmiştir. Türkiye’de evrensel hareket niteliği kazanmış olan yeni toplumsal hareketler etkili olmuş fakat devlet refleksi bunu engeleyecek politikalar izlemiştir. İnsan haklarının gelişimi açısından yasal düzenlemeler ve evrensel hukuk vurgusu yapılmışsa da anti demokratik uygulamaların ortadan kaldırılması adına da yasal düzenlemelerin oluşması gerekmektedir. Bu yasal düzenlemeler hem evrensel beyanname ve uluslararası sözleşmeler hem de yerel ihtiyaçlar şeklinde gelişmiştir. Bir sonraki başlıkta bu yasal düzenlemeler ele alınmıştır.

4.7.2. Türkiye’de İnsan Haklarına Dair Yasal Düzenlemeler

İnsan hakları ve barış konusu küreselleşme döneminde sosyolojinin temel kavramları haline gelmiştir. İnsan haklarına büyük anlamlar yüklenmeye, yaklaşımlar çoğalmaya, beklentiler artmaya başlamıştır. Douzinas’a (2017: 15) göre, sağ, sol ve dini gruplardan, gelişmekte olan ülkelerle gelişmiş ülkelere kadar tüm grupların temel vurgusu insan haklarıdır. Kimisi insan haklarını baskı ve zulümden kurtulma amacıyla vurgularken, bir başkası siyasal propaganda aracı olarak kullanır. Alternatif yaşam tarzı, özgürleşme ve kendini gerçekleştirme amacıyla vurgulanan her türlü eylemsellik artık insan hakları temelinde yorumlanmaktadır.

Yeni dünyanın yeni düzeninde insan haklarını ilgilendiren temalar etrafında birleşen yeni toplumsal hareketler ve insan hakları savunucularının temel amacı, insan haklarının evrensel olduğunu vurgulayıp, evrensel insan hakları örgütlerinin savunuculuğunu yaptığı maddeleri uygulamak olmuştur. Bunu sadece yasal çerçevede düşünmek yeterli olmadığı durumlarda da hümanist yaklaşımları ve idealist yaşam biçimini referans almayı ilke edinmişlerdir. Bu durum Türkiye

özelinde de hep böyle süregelmıştır. Türkiye’de insan hakları savunuculuğu hem evrensel belgelerle desteklenmiş hem de sivil toplum örgütleri temelinde savunulmuştur. Bu bağlamda da evrensel sözleşmeler imzalanmıştır. İHEB (1948), AİHS (1950) ve devamında kadın ve çocuk haklarını korumak, ırkçılık karşıtlığı, ekonomik ve sosyal şartlarla ilgili BM tarafından kabul edilen sözleşmeler imzalanarak anayasal çerçevede desteklenmiştir.

Evrensel beyanname öncesi insan hakları ülkelerin içişlerinde kendi yaptıkları yasal düzenlemeler çerçevesindeyken, evrensel beyanname sonrası evrensel insan hakları oluşturulmaya çalışılmıştır. Türkiye evrenselliği sağlama adına uluslararası sözleşmeleri desteklemiş ve kendi iç yasasına dâhil etmiştir. Hatta herhangi bir anlaşmazlık durumunda bile evrensel beyanname üstün tutulmuştur. Anayasa Madde 90’da belirtildiği gibi, *“usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası andlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz. (Ek cümle: 7/5/2004-5170/7 md.) Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası andlaşma hükümleri esas alınır.”*

Türkiye’de yasal düzenlemeler ve yargı çalışmaları yürütülürken bu özellikler göz önüne alınmıştır. Mevzuatta tanımlanan birçok ilke insan haklarını korumaya ve ülkenin yargı bağımsızlığını sağlayarak eşit muamele uygulamaya yöneliktir. Yasal süreç böyle olmakla beraber buna ek olarak sivil toplum örgütleri, insan hakları dernekleri, insan hakları savunucuları ve evrensel hareketler, ezilen birey, halk, ulus, cinsiyet, sınıf haklarını savunmak, ölüm cezalarına karşı çıkmak, işkenceye maruz kalan insanları savunmak ve karşı çıkmak, adil yargılanma ve savunmanın oluşmasını sağlamak, ulusların kendi kaderini tayin haklarını desteklemek, barış hareketlerini destekleyip, çatışmasızlığı sağlamak amacıyla çalışmalar yürütmüşlerdir.

Yeni toplumsal hareketler, herhangi bir iktidara veya ideolojiye hizmet etmeme, insan haklarını temel öncül olarak alma misyonuyla, hiçbir siyasi parti veya devlete hizmet etmeme, tüm siyasal yaklaşımlara eşit mesafede davranma, hükümet dışı ve gönüllülük esasına dayalı çalışmalar yürütme ve sivil toplum desteğini alma düşüncesiyle hareket etmişlerdir. Bu amaçlar ve özelliklerden yola çıkarak Türkiye’de hem yasal sürecin insan haklarına olan yaklaşımı, hem de sivil toplum

alanında gelişme gösteren insan hakları savunucularının yaklaşımları tartışılmaktadır ki yerelde değişiklik göstermektedir. Öznel olması nedeniyle yaklaşımlarda farklılıklar gözükmeyle beraber, evrensel insan hakları savunuculuğunda Türkiye'nin hangi aşamada olduğu önem arz etmektedir.

Türkiye'de yargının bağımsızlığı, insan haklarının eşit düzeyde uygulanabilirliği, ifade özgürlüğü, savaş karşıtlığı, ekonomik ve sosyal haklar bakımından ayırım gözetilmediği, cinsiyet ayrımının ve ırkçılığın kabul edilmediği, doğa ve hayvan haklarına saygılı, ekolojik dengeyi gözetken, farklı yaşam tercihleri, çokkültürcülük ilkesinin kabul edildiği, farklı düşüncelerin müzakereye açık olan yaklaşımlarla desteklendiği bir hayat ideali üzerinden başlayan tartışma, insan hakları ve barış hareketlerinin gündemini belirlemiştir. Bu gündemlerin vurgulanması yasal süreci etkileyen temel etmendir.

İnsan hakları noktasında farklı coğrafyaları ele alındı. Avrupa, Amerika, Asya ve Afrika coğrafyalarında ve ülkelerde evrensel yasalara uyma konusunda ortak yaklaşımlar söz konusu olduğu gibi, evrensel insan haklarını kabul etmeyen ve kendi iç işleyişlerinde farklılık gösteren ülkeler olmuş, bu süreç bölgesel yasalarla ilerlemiştir. Türkiye, insan hakları evrensel beyannamesi başta olmak üzere birçok uluslararası anlaşmaya imza atmış, çağdaş yaşam standartlarına uygun olacak şekilde yüzünü Avrupa'ya dönerek, insan haklarını güvence altına almak için çalışmalar yapmıştır. Modern ve çağdaş Türkiye olma yolunda benimsenen ilke ve inkılâplar Cumhuriyet'in kuruluşundan beri yasal güvenceye alınmış, ülkenin her bir ferdi için eşit düzeyde uygulanmaya çalışılmıştır. Değişen konjonktüre bağlı olarak evrensel ilkeleri kimi zaman net bir şekilde uyguladıysa da bazı zamanlarda da insan haklarının ihlal edildiği görülmüştür. Neticede evrensel olduğu gibi yerel anlamda da Türkiye'nin insan hakları seyri siyasi süreçle ve modernleşen toplum yapısıyla yakından ilişkilidir.

Dünya genelinde içinde olduğu siyasi süreç, ülke genelinde izlenen politikalar (Askeri yaklaşımlar, terörle mücadele, darbeler, siyasi partilerin feshedilmesi, siyasi seçilmişlerin görevlerinden uzaklaştırılması, yargılama, ifade özgürlüğü, ekonomik etkenler, ekolojik sorunlar, sivil toplum, medya, inanç şekilleri ve buna bağlı olarak kılık kıyafet, cinsiyet ayrımları, etnik çatışmalar, cinsel tercihler, nüfus politikaları, kültürel değişimler vb.) ile ilişkilidir. Türkiye'deki gelişmeler sivil toplum alanındaki desteklerle geliştiği gibi, bunun çerçevesini belirleyen yasal mevzuattır. 1921 ve

1924 anayasal düzenlemeler olmuş olsa da, insan haklarına dair evrensel belgeleri içeren yasal düzenlemeler 1961 anayasasıyla şekillenmiştir. Türkiye’de izlenen politikaların ve insan haklarının çerçevesi Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’yla güvence altına alınmıştır. Bu amaçla İHEB dayanaklı olarak, Anayasa Madde 10’da belirtildiği gibi, *“Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasî düşünce, felsefî inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir.”*

Evrensel insan haklarına dair gelişmeler için Türkiye İkinci Dünya Savaşı sonrası birçok uluslararası sözleşmeye ve belgeye imza atmıştır. Birleşmiş Milletler tarafından oluşturulan komisyonun hazırladığı ve Türkiye’nin de 6 Nisan 1949 yılında imzaladığı İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (İHEB) kabul edilmiştir. 18 Mayıs 1954 yılında da evrensel hakları güvence altına almak amacıyla oluşturulan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) imzalanarak, insan haklarına dair gelişmeleri desteklemiştir. Anayasal düzende insan haklarını gözetmek, evrensel bir barış politikası izlemek amacıyla yapılan çalışmalar bulunmaktadır. Türkiye’de bu çalışmaların yanı sıra insan hakları konusunda ilk gelişmeler ve demokratikleşme süreci 1960’larda etkisini göstermeye başlamıştır.

Her ne kadar 1960 döneminde askeri bir darbe gerçekleşmiş ve demokrasi ve özgürlükler kesintiye uğramışsa da 1961 anayasası, dönemin koşulları göz önüne alındığında, insan hakları ve özgürlükler vurgusuyla yapıldı. Karatepe’ye (1999: 222) göre, 1961 anayasası, 1924 Anayasasının devletin şeklinin Cumhuriyet olduğunu belirten temel prensipler muhafaza edilerek, anayasanın hazırlanmasında 1946 tarihli Fransız, 1947 tarihli İtalyan, 1949 tarihli Federal Almanya Anayasalarından biçimsel kaynak olarak yararlanma ihtimalinin yanında, temel hak ve özgürlüklerle ilgili hükümlerin yazılmasında ise, 1789 Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Beyannamesi, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nden etkilenilmiştir.

1961 Anayasası evsensel insan hakları konusunda duyarlı yaklaşmışsa da bu süreç 1980 dönemlerinde kesintiye uğramış, insan hakları ihlalleri konusunda artışlar söz konusu olmuştur. Tüm sivil toplum, dernek, siyasi parti ve hareketlerin faaliyetlerinin engellenmesi nedeniyle demokrasi de bu süreçten etkilenmiştir. 12 Eylül’ün insan hakları ihlallerine karşı ortaya çıkan birçok yeni toplumsal hareket söz konusudur. 1980 ve sonrasında hem uluslararası hem de iç kamuoyunda dalga halinde birbiriyle örtüşen ve birbiriyle ilişkili toplumsal hareketlere tanık oldu. İnsan

hakları, yurttaş girişimi, kadın, çevre, barış hareketi gibi (Sanlı, 2003: 15-16) hareketler, sivil bir anayasa oluşumu, insan hakları ve temel özgürlükler ile savaş karşıtı ve barış yanlısı politikalar izlemiştir. Bu bakımdan sivil anayasa girişimi, insan hakları dernekleri, kadın hareketleri, feminist hareketler, savaş karşıtı hareketler, çevreci hareketler ve bunlara destek olan sivil toplum örgütlerinin gelişimi söz konusu olmuştur. Bu süreçten itibaren yeni kavramlar, sorunlar ve temalar gündem olmaya başlamış, buna dair yasal düzenlemelerin de önü açılmıştır.

İnsan haklarına dair gelişmeler ışığında yasal düzenleme ve güvenceler günümüze kadar devam etmiştir. Bu çerçevede Türkiye, dünyada barışın kalıcılığı ile insan haklarının evrenselliği adına, BM insan haklarına dair geliştirilmiş olan belgeler ve Avrupa Konseyi tarafından kabul edilmiş olan anlaşmaları onaylamıştır. Bu bakımdan uluslararası belgelerin üstünlüğü korunmuştur. Uluslararası insan hakları ilkelerinin oluşturulması adına anayasal düzenlemeler yapılmıştır. İnsan hakları gelişimi açısından son dönemde yapılan değişiklikler ve gelişmeler bakıldığında, 2010'lu yıllarda farklı etnik ve etnisite temelli çözüm arayışlarıyla beraber sivil anayasa arayışları söz konusu olmuştur.

12 Eylül 2010 yılında Anayasa Mahkemesine bireysel başvurunun getirilmesi (Bkz. Anayasa Madde 148), 2013 yılı itibarıyla Kamu Denetçiliği Kurumu, diğer ismiyle Ombudsmanlık (Bkz. Anayasa Madde 74) sisteminin oluşturulması ve faaliyetlere başlaması, temel insan haklarını geliştirmeye yönelik çalışmalar olmuştur. Anayasa mahkemesine bireysel başvuru, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamında bireysel hakları koruma açısından daha hızlı karar verme ve adaleti sağlama amacıyla oluşturulmuştur. Buna göre, herkes, anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, AİHS ve buna ek Türkiye'nin taraf olduğu protokoller kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından, ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurabilir (Karaosmanoğlu, 2011: 110). Bu da bireysel insan haklarına dair iç hukuk başvurularının tükenmesinden sonra mümkün olmaktadır.

Anayasal düzenleme ve bireysel insan haklarının gelişimi konusunda son dönemlerde temel din eğitimi, hukuksal düzenlemeler, demokrasinin gelişimi ve başkanlık sistemine geçiş, etnik sorunların çözümü, kültürel haklar olarak kimlik, dil ve inanç düzenlemeleri, bazı kamu kurum ve kuruluşları ile üniversitelerde örtünmenin sorun haline gelmemesi için oluşturulan kılık kıyafet düzenlemesi insan

hakları konusunda oluşturulmak istenen gelişmelerin başında gelmektedir. Geline nokta sivil toplum örgütleri başta olmak üzere, çevre hareketleri, cinsiyet temelli hareketler ve kadın hareketleri ile insan hakları savunucuları yasal düzenlemelerin daha da iyileştirilmesi gerektiğini vurgulamaya devam etmektedirler. Çünkü tüm bu gelişmelere rağmen Türkiye’de ifade özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü, inanç özgürlüğü ve insan hakları tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Bu tartışmaların kapsadığı konular evrensel insan hakları çerçevesinde aşağıda ele alınmıştır.

4.7.3. Evrensel İnsan Hakları Çerçevesinde Türkiye’de Barış ve İnsan Hakları: Kavramlar, Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Evrensel Beyanname, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve devamında insan hakları ile ilgili spesifik konularda fikirlerin korumaya alındığı uluslararası belgeler, insan haklarının evrenselliğini hakim kılmaya yöneliktir. Buna yönelik yasal düzenlemeler gittikçe artmaktadır. Yüzyılımızın en büyük başarısı insan hakları düşüncesini ön plana getirmesi olduğunu vurgulayan Kuçuradi’ye (2018: 195) göre, yirminci yüzyıl insanlığının en anlamlı çabası, “evrensel” geçerliliği olması beklenen bu tür hakları, Birleşmiş Milletler aracılığıyla bildireler, sözleşmeler ve bu gibi belgelerle saptamaya çalışması oldu. Bu gelişmeler ışığında İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, BM Sivil ve Siyasal Haklar Sözleşmesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı gibi uluslararası geçerliliği olan belgeler birçok ülke tarafından kabul edilmiştir.

İHEB başta olmak üzere, Türkiye uluslararası belgelere anayasasında yer vermiştir. Bu bakımdan uluslararası belgeler göz önüne alındığında, Türkiye’nin insan hakları konusunda dünya geneli içindeki durumunu gösteren önemli gelişmelerin başında yargı kararları gelmektedir. Ayrıca bir üst merci olarak görülen Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine başvuru sayısı ve verilen kararlar noktasında da insan haklarına dair yorumlamalar yapmak mümkündür. 31.12.2019 tarihi itibari ile AİHM tarafından yayınlanan rapora göre, AİHM söz konusu dönemde davalara bakarken Avrupa Konseyi’ne üye 47 devlete karşı toplam 59 bin 800 dava başvurusunun işlemde olduğunu vurgulamışlardır.

2019 yılı itibari ile işlem görmekte olan davalardan 15 bin 50’sini Rusya’ya karşı davalardan oluşuyor. Rusya’yı sırasıyla ikinci sırada 9 bin 250 dava

başvurusuyla Türkiye, izliyor*. Türkiye'ye karşı dava başvurularının devam eden sürecinin yanı sıra ayrıca 2018 yılında verilmiş olan kararlar ve kapsadıkları konular da insan haklarına dair gelişmelere örnek teşkil etmektedir. 2018'de Türkiye davalarında açıklanan kararlarda ifade özgürlüğünün ardından en fazla ihlal kararları "Emniyet ve Güvenlik Hakkı" (16 karar), "Mülkiyet Hakkı" (14 karar), "Adil Yargılanma" (13 karar), "İnsanlık Dışı Muamele" (12 karar) ve "Özel ve Aile Yaşamına Saygı" (11 karar)** şeklindedir.

Türkiye'nin insan haklarına dair tarihsel süreç içindeki gelişmelerine ve insan hakları ihlallerine bağlı olarak yeni toplumsal hareket örnekleri olan insan hakları hareketleri ortaya çıkmıştır. Uluslararası hareketlerin küresel sorunlara karşı eylemlerine destek verme, insan haklarını savunma, küresel ekonomik sorunlar, ekolojik sıkıntılar, siyasi ve kültürel gelişmeler çerçevesinde gereken desteği sağlamak adına ortaya çıkan hareketler uluslararası arenada gündem olan sorunlara değindikleri gibi, Türkiye'de de buna dair sorunlara değinmişlerdir. Fakat Türkiye yerelinde insan haklarına, savaş ve barış politikalarına, ifade özgürlüğü ve demokrasi vurgusuna dair hareketlerin göstermiş oldukları tepkiler hem evrensel hem de yerel yaklaşımlar çerçevesinde değerlendirilmelidir.

Evrensel sorunlara değinen barış ve insan hakları aktivistleri Türkiye'de yerel sorunlar olduğunu ve çözümün de evrensel insan hakları kriter alınarak oluşabileceğini vurgulamışlardır. Sosyal medyayı aktif kullanan, dünya sorunlarına duyarlı, eğitilmiş aydın ve sanatçı aktivistler, insan hakları başta olmak üzere birçok konuda ilerleme kaydedilmesi adına aktif rol oynamışlardır. Bu bağlamda Türkiye'nin evrensel insan haklarıyla olan sınavında çözmesi gereken bazı sorunlar ve tikanıklıklar söz konusudur. Çünkü birçok hareket Türkiye'de insan haklarının çeşitli konularda ihlal edildiğini savunmaktadır.

Avrupa İnsan Hakları Mahkeme kararları dışında, 2019 yılında kamuoyu algısını yoklama amaçlı yapılan araştırmalar, Türkiye'de insan haklarına dair güvensizlik ortamının olduğunu göstermektedir. Bu araştırmalardan biri olan, Uluslararası Af Örgütü Türkiye Şubesi ve MetroPOLL Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi iş birliği ile Türkiye genelinde 28 ilde 2 bin 651 kişi ile yüz yüze görüşme yöntemiyle gerçekleştirilen İnsan Hakları Algısı Araştırması (2019)

* www.echr.coe (31.12.2019)

** a.g.e

anketinin sonuçlarına göre, toplumun yüzde 82,1'i temel hak ve özgürlüklerin ihlal edildiğini düşünüyor. Bu yönde görüş bildirenlerin yüzde 58'i temel hakların bazen, yüzde 42'si temel hakların sık sık ihlal edildiğini düşünüyor. Bu ihlallerin çeşitli konularda olduğu görülmektedir.

İnsan hakları bakımından ele alınması gereken ilk konu vatandaşlık, demokrasi, kültürel farklılıkların aynı potada eritilmesi yaklaşımıdır. Bu farklılıklar talepleri doğurmuştur. İlk aşamada yeni dünya görüşü, ardından yaşam biçimi, klasik yaklaşımları aşan iletişim biçimi, farklılıkları kabul eden yönetim modeli ve buna dair gelişmeleri içeren politikalar, talepleri karşılamada kabul edilmesi gereken durumlardır. Buradaki temel vurgu farklılıkların tanınması, farklı kimliklere sahip insanların demokratik yönetimi gerekli kılan ve kendi hayatını ilgilendiren konularda demokratik ilkeler çerçevesinde söz sahibi olma isteğini artırmıştır. Bu demokrasi anlayışında öncelikle vatandaşlık kavramının iyi tanımlanmış olması ve hakların da buna göre şekillenmiş olması önemlidir. Neticede çokkültürcülük etrafında şekillenen vatandaşlığın, demokrasi ve ifade özgürlüğünü geliştirme özellikleri olduğu gibi, farklılıkları da bir arada bulundurma gücüne sahip olacaktır.

Keyman'a (2012: 218) göre, vatandaşlık son yıllarda hem modern toplumlarda demokratik yönetim sorusuna, hem de küresel, ulusal ya da yerel ölçekli ve dinsel ya da etnik milliyetçiliği veya köktencililiği harekete geçiren kimlik temelli çatışmalara demokratik çözüm sorusuna aranan yanıt arama adına ilgi görmeye başlamıştır. Çokkültürcü anayasacılık tartışmasının Türkiye seyri için vurgulamalarda bulunan Keyman'a (2012: 218) göre, Türkiye'nin "iyi, adaletli ve demokratik yönetimi"nin topluma yaklaşım biçimini niteleyen ve bu yönetimin taşıyıcı öznesi olarak hareket edecek yeni vatandaşlık anlayışının, (1) farklılıklar arası bir arada ve beraber yaşamayı olanaklı kılacak, (2) farklı kültürel kimliklerin kendi farklılıklarını ifade etmelerini ve korumalarını anayasal güvence altına alacak, (3) böylece toplumun çoğulcu yapısı içinde ortak ve beraber yaşama olasılığını artıracak, çokkültürcü anayasal vatandaşlık anlayışı esas alınmalıdır.

Çokkültürcülük yaklaşımı çerçevesinde aynı zamanda çokuluslu bir ülkede birliğin sağlanması noktasında şüphe duyanlar vardır. Nitekim farklılıkların ulus kimlik üzerinden tanımlamasını yapan ve farklılıkları eritmeye çalışan insanların kaygısı buna yöneliktir. Peki çokuluslu ülkede birliğin kaynağı nedir? Rawls (Kymlicka ve Norman, 2012: 216), modern toplumlarda birliğin kaynağının ortak bir

adalet anlayışı olduğunu iddia eder. Çoğulcu bir toplum yapısı olsa da iyi bir adalet bölünmeyi değil, birleştirici unsur olmayı sürdürecektir. Farklılıkların antidemokratik uygulamalarla kısıtlanması ve vatandaşlık kavramının iyi tanımlanmamış olmasından dolayı sorunlar yaşandığını vurgulayan insan hakları hareketleri ortaya çıkmıştır. İnsan haklarında farklılıkların kabulüne, barış çağrısından ifade özgürlüğü ve özgür medya vurgusuna, cinsiyetçilik ve ırkçılığın olmadığı bir dünya algısından, klasik tektipleştirici kimlik vurgularının olmadığı bir dünyaya, ekolojik dengenin gözetildiği çevre hareketlerinden, hayvan hakları hareketine kadar birçok hareket biçimi olmuştur. Bu hareketlerin temel vurgusu da bu nedenle vatandaşlık, hak ve ödevler konusu olmuştur.

İkinci olarak Türkiye'nin dünya sahnesinde ve yurt içinde izlemesi gereken barışçıl politika vurgusuyla gelişen hareketler söz konusudur. Bugün terörle mücadele, Kürt sorunu, sınır ülkelerle olan çatışma durumları, başka bir ülkenin içişlerine karışma veya çatışma taraftarlığı ve savaş gibi konularda barışçıl bir politika izleme ve çatışmalara karşı çıkma amaçlı barış hareketleri/girişimleri ortaya çıkmıştır. Türkiye'de barış hareketleri veya örgütlenmeleri 1950, 1977, 1980 ve sonrasında Savaş Karşıtları, Vicdani Redciler girişimleri ile Barış girişimcileri ve Savaş Karşıtı Platform (Baydar, 2003: 213) şeklinde ortaya çıkmışlardır. 1950'de Mehmetçiğin Kore'ye gönderilmesine karşı çıkan Barışperverler Cemiyeti, 1977 yılında Barış Derneği, 1980'lerde Sivil Anayasa Girişimcileri, 1990'ların başında Vicdani Red girişimleri ve devamında savaş karşıtı hareketlerin gelişmesi sonucunda 2001'de Barış Girişimcileri'yle süreç devam etmiştir.

İnsan haklarına dair çalışmalar sürdüren barış hareketlerinin vurgusu savaş karşıtlığı olmuştur. Barış hareketlerinin savaş karşıtlığı, silahsızlanma, pasifizm, vicdani ret, mayınların temizlenmesi vurguları çerçevesinde geliştiği göz önüne alınırsa, Türkiye'de insan haklarına dair hareket alanı ve yaklaşım 1990'larda ortaya çıkan ve "Her Türk Asker Doğar" anlayışıyla çelişen vicdani ret yaklaşımıdır. 1983'te Birleşmiş Milletler vicdani reddi her türlü koşulda öldürmenin yanlış olduğu kanaati (pasifist red) ve bazı durumlarda şiddet kullanmayı haklı bulurken bazı durumlardaysa haksız bulan kanaat şeklinde tanımlamıştır ki ancak bu durumlarda reddetmeyi gerektirir (askerlik hizmetinin kısmen reddi) (Speck, 2008: 154.). Tüm dünyada etkili olan vicdani ret (VR), savaş karşıtlığı veya eline silah almama şeklinde başlayıp, pasifist bir yaklaşım izlemiştir. Bu da vicdani reddin insan hakları

konusunda değerlendirilip değerlendirilmeyeceği tartışmasını ortaya çıkarmıştır. Vicdani reddin insan hakları doğrultusunda sayılması için başlatılan çalışmalar Türkiye’de önce bireysel ardından dernekleşme süreci üzerinden gelişme göstermiştir.

Türkiye’de ilk retçiler Tayfun Gönül ve Vedat Zencir öncülüğünde 1990’dan itibaren bu süreç başlamış, o günden bu yana, kadın ve erkeklerden oluşan 61 kişi vicdani retçi olduğunu açıklamıştır (Üsterci ve Çınar, 2008a: 9, 2008b: 217). Vicdani reddin savaş karşıtlığı ve insan hakları vurgusu dernekleşme üzerinden devam etmiştir. Türkiye’de savaş karşıtlığına dair ilk dernekleşme İzmir’de 1992 yılında kurulan Savaş Karşıtları Derneği (SKD) olmuştur (Üsterci ve Çınar, 2008b: 219). Bu dernek çalışmalarını sadece vicdani ret üzerinde yoğunlaştırmadı. Demokrasi, adalet ve eşitlik, temel insan hakları, ekolojik sorunlar, ırkçılık, ayrımcılık, cinsiyetçilik, vb. sorunlarla ilgilendiler.

Kadın hareketleri, cinsiyet çalışmaları, barış girişimleri ve savaş karşıtlığı örnekleri çoğaltılabilir. Son örneklerden biri olarak Türkiye’de barış çalışmaları konusunda 11 Eylül saldırısı sonrası ülkemizi de yakından ilgilendirecek olan Ortadoğu müdahalesine ve evrensel savaş politikalarına karşı çıkmak için çalışmalar başlatılmıştır. Baydar’a (2003: 201-202) göre barış hareketi oluşturmak isteyenler genellikle 1970-80 yıllarında tecrübesi olan ve bir hareket içinde bulunan kişilerden oluşmuştur. 11 Eylül sonrası kalıcı barışın sağlanması adına Savaş Karşıtları Girişimi, Savaşa ve Teröre Hayır Girişimi, Barış Girişimi isimleriyle anılan ama nihai olarak Barış Girişimcileri ismini kullanan yapılanma, Türkiye’de barışa dair atölyeler, konferanslar, toplumsal alanda farkındalık çalışmaları yürütmüşlerdir. Bu girişim çerçevesinde de insan hakları hareketleri, örgütleri ve sivil toplum dernekleri bir araya gelerek kalıcı barışı savunmuşlardır.

Türkiye’de Barış Girişimcileri ilk deklarasyonunda “bizler, yeryüzündeki bütün din, ırk ve uluslardan insanların yaşama hakkının dokunulmazlığına inanarak, ‘terörün gücü’ne ve ‘gücün terörü’ne güvenenlere teslim olmayı reddetme kararlılığı ile bir araya geldik... Haçlı ya da cihat orduları arasında bir tercihte bulunmayı reddediyoruz” (Baydar, 2003: 196) şeklinde vurgu yapmışlardır. Bu yaklaşımlarla barış yanlısı bir politikanın izlenmesi zorunluluk haline gelmiştir.

Türkiye’de insan hakları bağlamında cinsiyet eşitsizliği üzerine yapılan vurgular bir diğer konu olarak ele alınmaktadır. Bu alanın Türkiye seyri genellikle fenimizm üzerinden başlamıştır. Birinci ve ikinci dalga feminizm şeklinde ayrılan feminizm dalgası, cinseyete dair değişen dünya sorunlarına göre dönüşümler sağlamıştır. Bu dönüşümlerde yakın tarihteki yeri ve vurguladıkları konular bakımından gelişen ikinci dalga feminizmin amacı, sadece siyasi özgürlük değil büyüyen kadın özgürleşme hareketinin fikirlerinde yansıtılan “*kadının özgürleştirilmesi*” olmuştur (Heywood, 2007: 291-292). Simone Beauvoir’in belirttiği gibi “*kadın doğulmaz, olunur*” fikri temelinde feministler, erkek ve kadın arasındaki bütün sosyal ayrımların biyoloji ve anatomiden kaynaklandığını (Heywood, 2007: 298) savunan ataerkil fikirleri çözümlemeye başlamışlardır. Bu vurgu kadın ve erkek arasındaki eşitsizliğe dikkat çekme amaçlıdır. Bu farkındalığı yaratmaya çalışan hareketler çerçevesinde Türkiye’de yeni hareketler gelişmiştir.

Türkiye’de cinsiyet çalışmaları alanında akademik gelişmelere de öncülük eden kadın hareketleri, kadının toplumsal alanda yaşadığı temel sorunlara değinmişlerdir. Feminist hareketler öncülüğünde gelişen kadın hareketleri, 1980’li yıllarda gelişme göstermiştir. Cinsiyet çalışmalarının arttığı bu süreçte, 1990’da İstanbul Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi’nin açılması, ardından kadını koruma amaçlı Mor Çatı (1998), Kadın Adayları Destekleme ve Eğitim Derneği (KA-DER), Eşit İzleme Platformu (EŞ-İZ) (Atmaca, 2011: 305) toplumsal hareketlerin etkisiyle gelişme göstermiştir. Şiddet, tecavüz, kadın cinayetleri, kadınların iş hayatındaki yeri, kimlik, beden, kılık kıyafet ve inanç şekilleri konularında vurgularda bulunan kadın hareketleri temel insan hakları konusunda kadınların yasal güvence altına alınmış haklarını savunmuşlardır.

Türkiyede feminist çalışmalar yaygınlık kazanmışken 1980 darbesi sonrası ilk yasal feminist örgütlenme, 1983 yılında Kadın Çevresi adıyla kurulmuştur (İlkkaracan, 2003: 169). Ardından kadın hareketlerinin şiddet temalı eylemleri başlamış, 1987 yılında büyük bir katılımı eylem gerçekleştirilmiştir. 1989 yılında Ankara, İstanbul ve İzmir’de kadınların bir araya gelerek cinsel taciz ve kadınlara karşı cinsel şiddet temaları etrafında büyük bir eylem gerçekleştirilmiştir. Bu tarihten itibaren şiddet olayı sonrası cinsel taciz, bedenim benimdir temaları yaygınlaşmıştır.

Kadın hareketlerinin çalışmaları sonucu ilk değişim yasal düzenlemelerden geldi. “*Dayağa karşı dayanışma*” temasıyla başlayan süreç, 1989 yılında, tecavüze

uğrayan kadının seks işçisi olması halinde, cezada üçte bir oranında indirim öneren TCK'nun 438. Maddesi, Türkiye Büyük Millet meclisi tarafından iptal edildi. 1992 yılında da feminist hareketin çalışmaları sonucunda, evli bir kadının ev dışında çalışması için kocasının dolaylı veya açık onayını alması gerektiğini belirten Türk Medeni Kanunu'nun 159. Maddesi, Anayasa Mahkemesi'nin kararıyla Anayasa'ya aykırı bulunarak iptal edildi (İlkkaracan, 2003: 173). Devamında 1998 yılında TBMM tarafından kabul edilen ve aile içi şiddete uğrayan kadınlara yasal koruma sağlayan ve 4320 sayılı "Aileyi Koruma Kanunu", 2001 yılında Medeni Kanun değişikliğiyle iyileşmeler sağlanmıştır.

Feminizm, Queer kuram ve cinsiyet çalışmaları bağlamında gelişen yeni toplumsal hareket alanı, dünyayla eşdeğer şekilde farklı çalışmalar ortaya koymuşlardır. Türkiye'de insan haklarına dair bir diğer hareket alanı olarak dünya genelinde ve Türkiye özelinde gelişme gösteren, 1990'larda önem taşıyan cinsiyet tartışmaları ve cinsellik üzerinden başlayan, akademi dışında da gelişen LGBT hareketi sivil toplum örgütlerinin oluşumu açısından önemli bir dönüm noktası olmakla beraber, buna bağlı olarak kurulan gruplar (Gedik, 2018: 345) bulunmaktadır. Türkiye'de sivil alan ve dernekleşme noktasında Kaos GL resmi olarak ilk dernekleşen yapılanmadır. Ardından Ankara'da Pembe Hayat Derneği, Bursa'da Gökkuşluğu Derneği, İstanbul'da Lambdaistanbul, İzmir'de Siyah Pembe Üçgen şeklinde dernekleşmeye (Erol, 2018: 438) gidildi ve ardından İstanbul başta olmak üzere, Eskişehir, İzmir, Adana ve Diyarbakır'da örgütlenmeler başladı. Bu derneklerin temel vurgusu cinsel yönelim değil, eşcinsel haklarının temel insan hakları olarak görülmesidir. Cinsiyet eşitsizliğinin, kimliğin, farklı cinsel yönelimlerin insan hakları bağlamında değerlendirilmesi için yeni toplumsal hareketler gelişme göstermiştir.

Türkiye'de üzerinde durulan ve tüm dünyanın da temel sorunu olarak görülen ekonomi ele alınması gereken bir başka konudur. Yeni toplumsal hareketlerin ekonomiye dair vurguları, ulus ötesi şirketler ile kapitalizmi destekleyen ve yoksulluğu derinleştiren dünya örgütlerine karşı duruşu ifade etmektedir. Ekonomiye dair gelişmeler 1980'li yıllar ve sonrasında liberal ekonomiye dair vurgular olmuştur. Çünkü Türkiye'de yeni toplumsal hareket, dernekleşme, sivil toplum ve demokrasi 1980 döneminde kesintiye uğramıştır. Türkiye'nin demokratikleşme ve yeni toplumsal hareket geleneğini artırma, 12 Eylül sonrası çeşitli alanlarda yapılan

alışmalarla mümkün olabilmifitir. Bu açıdan insan hakları hareketleri, kadın hareketleri, feminist hareketler, dernek ve sivil toplum örgütleri, savaş karşıtlığı ve barış hareketleri ile ekonomiye dair hareketler 1990'larda tekrar gelişme gösterebilmiştir. Sanlı'nın (2003: 15) vurguladığı üzere, 1996 şubat'ında 63.355 sivil toplum rgt aktifti ve bunlardan 60.724' dernek, 2421'i vakıf ve 210'u da sendikaydı. Bu açıdan toplumsal hareketlerin de Türkiye'de bu yıllarda sivil toplum örgütleri ve dernekleşme etrafında şekillendiği görülmektedir.

Sivil toplum, dernek ve sendikalaşma etrafında gelişen süreçte, küresel ekonomik eşitsizlik Türkiye'de birçok hareket tarafından vurgulanmışsa da Türkiye'de ekonomik eşitsizlik veya gelir dengesizliğine dair vurgular genellikle sendikal yapılanmalar çerçevesinde gelişmiştir. TÜRK-İş, HAK-İş ve DİSK gibi büyük sendikal yapılanmalar etrafında örgütlenen işçilerin ekonomik vurguları Türkiye'de yeni toplumsal hareketlerin ekonomik olarak bağımsız bir şekilde gelişmemesine neden olmuştur. Bu durumda küresel ekonomik eşitsizlik vurgusu devam ederken, Türkiye'de ekonomik sorunlara vurgu yapan hareketlerin öncülüğü sendikalar tarafından gerçekleştirilmektedir.

Sendikal yapılanmaların yeni toplumsal hareket aktörlerinden tamamen kopuk olduğu söylenemese de, sendikaları yeni toplumsal hareket rneği olarak görmek mümkün değildir. Bu nedenle devlet, sendika veya partilerden bağımsız yeni toplumsal hareketler, insan haklarına dair tüm dünyanın da sorunu olarak kabul edilen ekonomik eşitsizlik, yoksullaşma ve gelir adaletsizliği vurgusu söz konusudur. Yeni hareket alanı ve insan hakları vurgusu olarak Türkiye'de gelir adaletsizliği, ekonomik gelişmeler ve buna bağlı olarak küreselleşme karşıtı hareketler bu bağlamda ele alınabilir. Adaletsiz gelir dağılımının küresel çapta yaşandığı fikri üzerinden başlayan tartışma sosyal forumlarla daha fazla vurgulanır olmuştur. Türkiye'de küreselleşme karşıtı oluşum 30 Eylül-01 Ekim 2006 tarihlerinde İstanbül'da, Türkiye Sosyal Forumu Toplantısıyla gerçekleşmiş, Türkiye MAI (Multilateral Agreement on Investment) ve Küreselleşme Karşıtı alışma Grubu, Türkiye Sosyal Forumu, Küresel Barış ve Adalet Koalisyonu ile de gelişimini sürdürmüştür (Aslan, 2016: 155). Bu şekilde başlayan ekonomik vurgular, Türkiye'deki gelir adaletsizliğinin de küresel bağlantılı olduğuna dair düşünceleri ön plana çıkarmıştır.

İnsan haklarına dair gelişme gösteren bir diğer hareket alanı olarak Türkiye’de çevre hareketlerini vurgulamak mümkündür. Evrensel olarak ortaya çıkan “biyolojik çeşitliliğin azalması, genetik erozyon, ozon tabakasının incilmesi, ağaçsızlaşma/çölleşme belirtileri, küresel ısınma, toksik kirlenme, aşırı nüfus artışı” (Galtung, 2013: 176) sorunları artık Türkiye de dahil olmak üzere dünya ülkelerini etkilemektedir. Türkiye özelinde ayrıca HES karşıtlığı üzerinden başlayan köylü hareketleri, çevre dostlarının da desteğiyle yaygınlık kazanmıştır. Çünkü çevre sorunu artık küresel bir sorundur. Galtung’a (2013: 178) göre, (küresel) sanayicilik doğada çözünmeyen, inorganik ve sentetik organik olan bir yığın sanayi ve hane atığını beraberinde getirir; çünkü (küresel) ticaretçilik ekonomik döngüleri dünya geneline öyle yaymış ve öyle odak bir hale getirmiştir ki, sorunun nereden başlayıp nerede bittiğini artık kimse bilmiyor; çünkü “nedenler yerel, sonuçlar küresel” yaklaşımı değil, “nedenler küresel, sonuçlar da küresel”leşmiştir.

Küresel sorunların vurgulandığı ve eylemselliklerin devam ettiği çevre hareketleri kimi zaman aktif eylemler ortaya koymaktadır. Ortaya koydukları eylem biçimleri ülkelerin siyasi iktidarları ve devlet politikalarına baskı niteliğinde olup, bu eylemler sonucunda yaptırımlar uygulatabilmektedir. Türkiye’de yerel çevreci hareketler genellikle hidroelektrik santraller, maden aramaları ve doğaya zarar veren çalışmaları engellemek amacıyla köylülerle beraber çalışmalar sürdürmüşse de bu yaklaşımları destekleyen uluslararası hareketlerden bağımsız değildir. On yılı aşkın bir sürede kamuoyunu en çok meşgul eden bir çevre hareketi, köylü hareketi, kadın hareketi, hukuk hareketi ve moral hareket olarak nitelendirilebilecek Bergama Hareketi (Özay, 2003: 119) çevreye dair hareketlerin başında gelmektedir. Bunlara ek olarak Türkiye’de kurulmak istenen nükleer santrallere karşı 1992-2000 yılları arasında Greenpeace’in ve Nükleer Karşıtı Platform-İstanbul’un yürüttüğü çalışmalar ile diğer birçok platformun çalışmaları başarılı sonuçlar elde etti. Nükleer karşıtlığı üzerinden başlayan 8 yıllık sürecin sonunda Uluslararası Akkuyu Nükleer Santral İhalesi 25 Temmuz 2000 tarihinde resmen iptal edildi (Keskin, 2003: 96).

Çevre duyarlılığı açısından devam eden hareketleri de kapsayan, insan hakları vurgusu başta olmak üzere, Türkiye yerelinde yukarıda bahsedilen birçok konuyla alakalı olarak ele alınan Gezi eylemleri yakın dönemde gerçekleşmesi bakımından örnek niteliğinde açıklanabilir. Türkiye’de 2013 yılında Taksim Meydanı Yayalaştırma Projesi kapsamında yapılan çalışmalarda Gezi Parkı ağaçlarına zarar

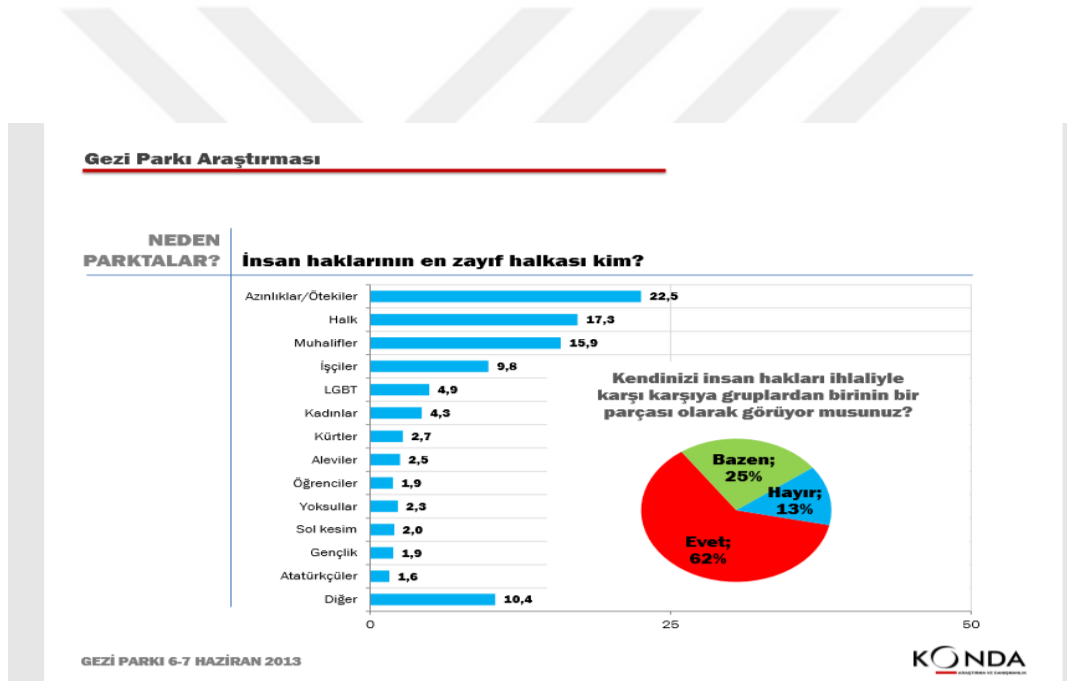
verme düşüncesine karşı ortaya çıkmış olan eylemler, çevre hareketine örnek olmanın yanı sıra yeni toplumsal hareket özelliklerini taşıması bakımından ele alınabilir. Mayıs aylarında başlayıp haziran ayına kadar devam eden ve Türkiye’de bir çok şehre yayılan Gezi Parkı eylemleri çevreci hareket olarak başlayıp daha sonra siyasal bir nitelik haline gelmiştir. Eylemlerde polislerin orantısız güç kullanımı ve eylemcilerin çatışmaya sürüklenmesiyle farklı bir boyut kazanan Gezi Parkı eylemleri yeni toplumsal hareketler literatüründe Türkiye’deki yerini alma noktasında tartışmalara neden olmuştur.

Gezi Parkı eylemlerinin siyasal bir alt yapısı olduğu, “çapulcu” kişilerden oluştuğuna dair söylemler hükümet tarafından geliştirilirken eyleme katılan eylemciler ise farklı yaklaşımlar ortaya koymuştur. Gezi eylemlerinin yeni toplumsal hareketler içinde yer alıp almayacağı, insan hakları ile olan ilişkisinin olup olmayacağını belirleyen bilimsel araştırmalar söz konudur. YTH örnekleri olarak dünyada etkili olan ABD’de Wall Street, 2011 Ağustos ayında Londra’da ortaya çıkan isyan ve yağmalamalar, Atina’da ve Madrid’te genç kuşak eylemleri, Ortadoğu’da Arap Baharı, 2013 Gezi Parkı eylemleri söz konusudur. YTH aktivistlerinin temel özelliği olan eğitim, gelir durumu ve yaş kriterleri ile örgütlenme biçimleri ve değindikleri konular üzerinde duran araştırmalara bakıldığında da bunları kanıtlar niteliktedir.

KONDA’nın (2013) Gezi Parkı Araştırması, METROPOLL’un (2013) Gezi Parkı Protestoları, SEKAM’ın (2013) Türkiye’de Gençlik, SETA’nın (2013) Kurgu ve Gerçek Arasında Gezi Eylemleri araştırmaları bu eylemin sosyolojik analizini ortaya koyan çalışmalar olmuştur. KONDA’nın 6-7 Hazin 2013 yılında yaptığı araştırmaya göre, farklı kriterlerde ve sorulardaki yüzdeliklere bakıldığında sosyal medya sorusunda yüzde 69’luk kesim gezi olaylarını sosyal medyadan duyan, kimlik ve kendini nasıl tanımladığı sorusunda yüzde 93,6 kendini sade vatandaş olarak gören, yine sosyal medyayı kullanma sorusunda yüzde 84,6’sı sosyal medyayı aktif kullanan, yaş aralığı sorusunda yüzde 80’ine yakını 15-29 yaş aralığında olan, çalışan veya öğrenci olma, sınıf özelliklerine göre yüzde 37 öğrenci ve yüzde 52 çalışan katılımcıdan oluşan eylemci grubu söz konusu olduğu yorumu yapılmıştır. Bu özelliklerin yanı sıra eyleme katılma amaçları ve taleplerin neler olduğu sorunlarında her ne kadar ilk aşamada ağaçların kesilmesi ve çevreci refleksle hareket edildiği

vuruglansa da araştırmada farklı veriler de ortaya çıkmıştır. Bu veriler yeni toplumsal hareketlerin özelliklerini yansıtan verilerdir.

Neden Gezi Parkı'ndalar? sorusunda yüzde 20,4'lük bir kesim ağaçların sökülmesi cevabını verirken, geriye kalan büyük bir kesim özgürlüklerin kısıtlanması cevabını vermiştir. Talepleri konusunda sorulan soruya karşın, yüzde 34,1 özgürlükler için, yüzde 18,4 hak ihlallerine karşı, hak talebi için, geri kalan kısımlarda, diktatörlüğe karşı, ağaç kesmeye karşı, polis şiddetine karşı, devrim/sisteme karşı, sesimizin duyulması gibi talepleri vurgulamışlardır. Olayı insan hakları çerçevesinde düşünen bir soruya göre de şöyle bir tablo karşımıza çıkmıştır;

şekil 4.1. KONDA Gezi Parkı Araştırması, 6-7 Haziran 2013.

Gezi olaylarına katılanların orta sınıf niteliği, kimlik talebinde sade vatandaş olma yaklaşımı, ğrenci ve çalışanlardan, aydın eksimden oluşma özelliği; talepler bakımından kimlik, özgürlük, adalet, ifade özgürlüğü, polis şiddetine karşı olma, insan hakları savunuculuğu ve çevreci yaklaşımların söz konusu olması nedeniyle yeni toplumsal hareketler temelinde ele alınabilmektedir. Kimi tartışmalara göre ve yukarıdaki tabloda yer alan katılımcıların yanı sıra, siyasal parti temsilcileri, bazı ideolojilerin öncüleri, sendikalar hatta “terör” örgütlerinden destek aldığı vurgulanan bazı kesimler ve “dış gler”in desteği olması bakımından tamamen siyasallaşmış

oldukları söylene de bilimsel araştırmalar dünya genelinde ortaya çıkan yeni toplumsal hareketlerle benzer özellikler gterdiği için bu kategoride ele alınabileceğini vurgulamaktadır.

Yeni toplumsal hareketlerin evrensel gelişim süreçleri, bu hareketlerin barış ve insan hakları özelinde ortaya koydukları yaklaşımlar Türkiye yerelinde farklılıklar göstermekle beraber, Türkiye'nin kendi iç dinamikleri, yasal düzenlemeleri ve tarihsel tecrübelerindeki farklılık insan hakları gelişim sürecini de farklılaştırmıştır. Küresel dönemde artık toplumsal hareketlerin etkisinden uzak kalamamakla beraber, antidemokratik tepkiler ile demokratik tepkilerin varlığına göre süreç değişebilmektedir. Bu süreç Türkiye için de geçerlidir. Türkiye demokratikleşme yoluna ilerleme kaydetmeye çalıştıkça, belli dönemlerde bu çalışmalar engellenmektedir.

Darbe dönemlerinde başlayan demokratik gelişmelerin engellenmesi, sivil anayasal sürece geçiş hamleleriyle bir adım öteye taşınmıştır. Bunu sağlayan iradenin sivil toplumla olan ilişkisi arttıkça evrensellik artmış olacaktır. Aynı şekilde demokratik gelişmeler ve insan haklarının ilerlemesi halkın yönetimde söz sahibi olması kadar kendi özel yaşamalarında söz sahibi olmalarıyla da yakından bağlantılıdır. Bu sürecin ilerlemesi adına da yasal düzenlemeler söz konusudur. Fakat tüm yasal düzenlemeler, demokratik gelişmelere rağmen demokrasi, ifade özgürlüğü ve insan hakları tartışma konusu olmaktan çıkamamıştır. Bunun temel sebebi Türkiye'nin kozmopolit yapısından dolayıdır. Aynı şekilde yıllardan beri devam eden sorunlar da bu sürecin bir parçasıdır. Etnik, dinsel, kültürel ve ekonomik açıdan farklılıkları ve sorunları içinde barındıran, farklı toplulukların yaşadığı Türkiye'de evrensel insan haklarıyla kıyaslandığında yeteri düzeyde demokratikleşmenin olmadığıнын yanı sıra insan hakları ihlallerinin yaşanmaya devam edeceği vurgulanmaktadır. Bu kıyaslamalar sadece Amerika veya Avrupa öncülüğünde değil, evrensel haklar ve demokratik talepler çerçevesinde yorumlanmalıdır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Küreselleşme bağlamında yeni toplumsal hareketler özelde de barış ve insan hakları hareketi konusunu incelerken, çalışmanın teorik arka planını oluşturan kavramlardan ve bu kavramların temsilcilerinin düşüncelerinden faydalanılmıştır. Yeni toplumsal hareket kuramı çerçevesinde öncelikle toplumsal değişme konusu, toplumsal yapıda meydana gelen gelişmeler ve toplumsal değişimin boyutları çeşitli kuramlara göre açıklanmıştır. Toplumsal değişimin evrimci yaklaşımlarla açıklanmasının yanı sıra, yapısal-fonksiyonalist yaklaşım, diyalektik yaklaşım ve sosyal eylemlilik yaklaşımları çerçevesinde de ele alınmıştır. Neticede yeni toplumsal hareketleri ortaya çıkaran toplumsal koşullar, toplumsal değişme sonucunda belirginleşmiştir. Bu nedenle toplumsal değişmeye dair fikirler klasik sosyologlar ve kuramcılar tarafından ele alındığı gibi, toplumsal değişme süreçleri olan modernizm, postmodernizm ve küreselleşme süreçleri için yeni yaklaşımlar da ortaya çıkmıştır. Birçok sosyolojik kuram ele alındığı gibi, toplumsal hareketi ortaya çıkaran etkenler üzerinde duran diyalektik yaklaşımın sosyal değişmeyi açıklama bakımından artık yeni toplumsal hareketleri açıklamada yeterli olmadığı görülmüştür. Bu nedenle çalışmada aksiyonalist yaklaşım çerçevesinde yeni toplumsal hareketlerin açıklanabileceği görülmüştür. Çünkü yeni toplumsal hareketlerin gelişme göstermesi ile beraber, sosyolojinin yapı-eylem düalizminde, fail merkezli eylemleri açıklama gayreti ön plana çıkmıştır.

Alaine Touraine'nın yeni toplumsal hareket anlayışını ortaya koyan aksiyonalist yaklaşımı, küreselleşme kuram ve kuramcılarının da gündemindedir. Bu kuramlar yeni toplumsal hareketleri açıklanırken, Gustave Le Bon'un toplum ve kitle psikolojisi yaklaşımından yola çıkarak, aksiyonalist yaklaşımın benimsediği fail odaklı eylemlere yoğunlaşmışlardır. Aksiyonalist yaklaşımlara ek olarak, Jürgen Habermas, Claus Offe Charles Tilly, Alberto Melucci ve Manuel Castells gibi düşünürlerin yeni toplumsal hareketlere olan katkısı söz konusudur. Bu yaklaşımlar yeni toplumsal hareketlerin eski toplumsal hareketlerden kopuş ve süreklilik ilişkisini açıklama gayretinde olmuşlardır. Bu yaklaşımlar çerçevesinde yeni toplumsal

hareket kuramı açıklanmıştır. Birçok düşünöre göre her ne kadar süreklilikler olsa da temelde kopuş teorilerinin baskın olduğu yeni toplumsal hareket yaklaşımında, kolektif bir hareket olarak ele alınan bu hareketlerin kimlik konusunda da kayda değeri gelişmelere öncülük ettiği görölmüştür.

Fikirlerinden faydalandığımız ve yeni toplumsal hareket teorisini olan Manuel Castells'in çalışmaya katkıları, toplumsal yapısal değışimi kitlesel kolektif eylemlerle ilişkilendiren bir düşünür olarak, kentsel hareketlerin ortaya çıkışıyla sınıf yapısında meydana gelen dönüşümlerle beraber, yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkış koşullarını anlamamıza yardımcı olmuştur. Castells, hem Batı'da -örneğin kadın hareketi- hem de Güney'de -örneğin, Zapatistalar, dini köktencilik vb.- çatışmalar ile kimlik arasındaki giderek artan ilişkili olma halini, yeni bilgi teknolojilerinin merkezi bir rol oynadığı "ağ toplumunun" ortaya çıkmasıyla bağlantılandırarak çalışmaya katkı sunmuştur.

Yeni toplumsal hareket kuramına katkısı bakımından Alain Touraine'nın çalışmaları kayda değerdir. Alain Touraine'a göre, sosyolojinin nesnesi artık "toplum" değil, "toplumsal davranış ve ilişkileridir." Toplumsal davranış ilişkilerindeki kolektif hareketleri açıklamaya dair içerikler çalışma boyunca ele alındı. Fikirlerinden faydalandığımız diğeri bir kuramcı Claus Offe'dir. Claus Offe'ye göre, hareketler, radikal bir demokrasi adına, "siyaset yapmanın" geleneksel yollarına dair kurumsal varsayımlara meydan okuyarak, toplumsal düzen ve temsili demokrasinin temel, meta-politik bir eleştirisini geliştirmiştir. Bu da çalışmamızın ikinci çıkış noktası oldu. Bu çıkış noktasına göre, yeni hareketlerin başlıca yenilikleri arasında, işçi hareketlerinden farklı olarak, modernizm ve ilerleme ile ilgili eleştirel bir ideoloji; merkezileşmiş ve katılımcı örgütsel yapılar; büyük bürokrasiler yerine kişilerarası dayanışma savunusu; ve maddi avantajlardan ziyade özerk alanların yeniden kazanımı yer almaktadır.

Clause Offe ve Habermas tarafından vurgulanan, 1960'lardan itibaren Amerika ve Avrupa gibi sanayi sonrası toplumlarda ortaya çıkan ve tek bir konu üzerine seferber olan yeni toplumsal hareketler, işçi hareketi gibi "eski" tip hareketlerden farklı olarak, aktörleri genellikle kendi "yaşam alanlarını" devletin ve piyasaların müdahalelerinden korumaya çalışan yeni orta sınıflar ve üniversite gençliğinden oluşmaktadır. Yatay ve esnek şekillerde örgütlenmeleri, çevre, kadın, barış, insan hakları, kimlik gibi konular üzerine seferber olmalarından dolayı diğeri hareketlerden

farklılaşmıştır. Bu farklılığın Avrupa ve Amerika öncülüğünde yeni toplumsal hareket tanımlaması şeklinde ortaya çıkmasını sağlayan etken, demokratik gelişmelerin artması, Avrupa ve Amerika'nın demokratik ilkeler bakımından farklı tecrübelerle sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Bu demokratik ilkeler yeterli düzeyde midir? Çalışmanın son bölümünde insan hakları savunuculuğunu Avrupa ve Amerika yapıyorken, buna rağmen dünya genelinde hak ihlallerinin yaşanmasında bu coğrafyadaki devletlerin rolünün olduğunu da vurgulamıştık. Ama yine de hareketlere karşı uyguladıkları demokratik veya antidemokratik uygulamalar bakımından ülkeden ülkeye farklılıklar görülmektedir.

Toplumsal değişme, modernizm ve küreselleşme başlığı çerçevesinde, toplumsal değişme ve değişim kuramları, modernizm ve postmodernizm ve küreselleşme, küreselleşme kuram ve kuramcılar çerçevesinde açıklanmıştır. Bu açıklamadan yola çıkarak, insan hakları üzerinde etkisi söz konusu olan küreselleşmenin yeni toplumsal hareketleri de etkilediği görülmüştür. Küreselleşmeyi ortaya çıkaran süreçlerden olan modernizmin bilimsel devrimlerle beraber toplumda meydana getirdiği değişimler, bu değişimlerin boyutları ve kuramsal yaklaşımlarının toplumsal değişme teorileri tarafından açıklanmasıyla günümüzdeki değişimin de boyutu görülmektedir. Modernleşme süreci sonrası yeni bir dönemin habercisi olarak ele alınan, tüm dünyayı bir çatı altında tasarlayan küreselleşme, küresel değişimlerin zirve noktası haline gelmiştir.

Toplumsal değişme kuramlarını ele almamızın temel sebebi, yeni toplumsal hareket teorisyenleri tarafından ilk aşama olarak kabul edilen toplumsal hareketler ile, klasik kimlik yaklaşımlarını açıklamaya yöneliktir. Çünkü yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkışında etkili olan toplumsal hareketler ve kimlik kendi içinde bir dönüşüm sağlamıştır. Kimlik artık klasik yapısından uzaklaşmış, yeni kimlik yapıları ortaya çıkmıştır. Bunun anlaşılması için öncelikle klasik kimlik yaklaşımları ile klasik sosyal hareketlerin anlaşılması gerekiyor. Bu nedenle kimlik ve toplumsal hareketler başlığı çerçevesinde, kimlik kavramı açıklanarak, modern zamanlarda kimlik ifade etme biçimleri, postmodern zamanlarda kimlik ifade etme biçimleri de açıklanan başlıklar arasındadır. Ötekinin düşman olarak inşası, bağımsızlık hareketleri ve kimlik başlıkları çerçevesinde kimliğin toplumsal hareketlerle olan ilişkisi ele alınınca, hareketlerin tarihsel gelişimi, toplumsal hareket biçimleri, toplumsal hareketlere kuramsal yaklaşımlar, toplumsal hareketlerde yaşanan

dönüşümün çerçevesi de çizilmiş olacaktır. Çünkü toplumsal hareketlerin ortaya çıkışında etkili olan tüm süreçlerle beraber, hareketler alanındaki dönüşümün sonucunda ortaya çıkan yeni toplumsal hareketler kimlikten bağımsız değildir.

Çalışmanın teorik arka planında, toplumsal değişme, kimlik, toplumsal hareketler ve nihai olarak kimlik politikası olarak yeni toplumsal hareketler açıklanmıştır. Bu başlıkların ele alınmasındaki temel sebep, yeni toplumsal hareketlerin süreklilik bağlamında bunlarla ilişkisi olmasından kaynaklanmaktadır. Yeni toplumsal hareketler ve kimlik konusu artık sosyolojinin hareketleri ele alırken birbirinden bağımsız düşünemeyeceği iki kavramdır. Yeni toplumsal hareketler ve kimlik çalışması çerçevesinde, yeni kimlik yaklaşımları ortaya çıkmıştır. Toplumsal hareketlerin dönüşümünün sonucunda oluşan ve özellikleri bakımından yeni olma özelliğine sahip hareketlerin de kimlik temelli yaklaşımları gün geçtikçe artmaktadır.

Çalışmada yeni toplumsal hareketler ele alınırken üç kritik dönem referans alınmıştır. Bu kritik dönemler ele alınırken yeni toplumsal hareket teorileri incelenmiş ve referans alınmıştır. Birinci dönem 1960'ların öğrenci, yeni sol ve sivil haklar hareketleri, ikinci dönem 1970 ve 1980'lerin LGBT, çevre, kadın, barış ve insan hakları hareketleri ve üçüncü dönem de 1990'ların ve 2000'lerin 'küresel adalet hareketi' (savaş karşıtı hareket, küreselleşem karşıtı hareket, Dünya sosyal forumu vb) şeklinde ayrılmıştır. Bu üç dönemde de hareketlerin karakteristik özelliği olarak kimlik politikası söz konusudur.

Yeni toplumsal hareketlerin dönemsellendirmelerinin yanı sıra, hareketlerin ayırt edici özellikleri, hareketlerin aktörleri, gündelik hayat ve direniş alanı, sembolik bütünleşme ve kimlik oluşumu çerçevesinde yeni toplumsal hareketlere katılım konuları açıklanarak, yeni olarak kabul edilen hareketlerin özellikleri ortaya çıkmaktadır. Yeni olma sürecinde yeni toplumsal hareketler kimlik konusunda dönüşüm sağlamıştır. Bu nedenle yeni toplumsal hareketlerin kimlik politikasıyla olan ilişkisi referans alındığında, yeni toplumsal hareketlerde kimlik, yeni toplumsal hareketler ve kimliklerin oluşum süreci, küreselleşme çağında kimlik politikası olarak yeni toplumsal hareketler birbiriyle bağlantılıdır. Kimliğin artık bir talep olduğu ve bu talebin özel yaşamda yoğunlaştığı görülmüştür.

Yeni toplumsal hareket kuramları geliştirilirken, üzerinde durduğumuz ve sosyolojik olarak çok tartışılan bir konu bulunmaktadır. Bu konunun başında da

Marksist teorideki işçi hareketlerinden kopuş yer almaktadır. Tez boyunca da vurgulandığı üzere Marksist yaklaşımların yeni toplumsal hareketleri açıklama noktasında yeterli olmayacağı, bu teorilerden faydalanılsa da artık değişimin olduğu bir gerçektir. Çünkü klasik Marksist yaklaşımlar ve sonrasındaki Neo Marksist çözümlemelerin baskın olduğu dönemlerde yeni toplumsal hareketler yeterince gelişme göstermemiştir. Bu nedenle toplumsal hareketlerin yeni olarak ele alınması için yeni teorilerin üretilmesi ve çağdaş yaklaşımların açıklanması gerekliliği doğmuştur. Marksist teori klasik hareketlerin öncülüğünde oluşsa da artık tek başına küresel dünyanın yeni sorunlarını açıklamada yeterli değildir. Çünkü Marksist yaklaşım genel teorisini ekonomik sorunlar üzerine kurmuş, çatışmayı, savaş veya şiddeti iki sınıf arasında yaşanan olaylar örgüsü olarak görmüştür. Bu süreç toplumun geri kalan sorunlarını açıklamada yeterli olmamıştır.

Küresel dönemde kolektif hareket olarak kabul edilen yeni toplumsal hareketlerin kitle psikolojisini açıklamak yeni teorilerin geliştirilmesini zorunlu kılmıştır. Alain Touraine'nın yeni toplumsal hareket yaklaşımını, kitle psikolojisi yaklaşımlarıyla destekler nitelikte olan Gustave Le Bon'un yaklaşımı yeni bir sosyolojik çözümleme sunmuştur. Psikolojinin insan davranışlarını açıklama gayretinden farklı bir yaklaşım içinde olan, kitlelerin psikolojisi çözümlemesiyle bu hareketlerin sosyolojik alt yapısının olduğunu vurgulayan teoriler mevcuttur.

Gustave Le Bon'un *Kalabalıklar Teorisi* yaklaşımı çerçevesinde, kitlelerin psikolojisi yaklaşımı bireylerin bireysel davranışları ile kitle içindeki durumda var olan davranışları arasındaki ilişkiyi çözümleme ihtiyacı doğmuştur. Tam da bu noktada yeni toplumsal hareketlerin kolektif yapısı, öznelerin tek başınayken vurgulamadıkları şeyi kitle içinde vurgulamalarından dolayı "bireysel davranışı belirleyen ve etkileyen içinde yaşanan toplumdur" algısıyla sosyolojik bir yaklaşım olduğunu göstermiştir.

Bireysel davranış üzerinde etkili olan yeni toplumsal hareketlerin tarihsel gelişimi, kuramsal yaklaşımları ve hareket türleri ele alınca, konuları ve yöntemleri bakımından klasik hareketlerden farklı olduğu görülmüştür. Yeni toplumsal hareketler temalar, aktörler, bakımından dönüştüğü gibi, kopuş ve süreklilikler bakımından da ele alınmıştır. Kopuşun sağlandığı alan kimlik alanıdır. Yeni toplumsal hareketlerin kimlik talepleri üzerinden başlayan farklılık, kimliğin de dönüşmesinde etkili olan yaşam biçimleri, yeni toplumsal hareketlerin küresel çağda dönüşmesinde etkili

olduğunu göstermiştir. Küreselleşme döneminde tartışma konusu olan kimlik yeni toplumsal hareketlerce talep niteliğinde vurgulanmıştır. Bu da kimlik politikasında bir dönüşümün sağlandığını hatta aşırı radikaller tarafından kimliğin ortadan kalktığına dair emarelerin olduğunun da göstergesi olmuştur. En azından kimlik yeni toplumsal hareketlerin taleplerinin karşılık bulduğu bir alan haline gelmiştir. Bu talep yeni toplumsal hareket örneği olarak barış ve insan hakları hareketinin de gündemindedir. Çünkü kimlik vurgusu temel insan haklarıyla birleşerek yeni bir boyut kazanmıştır.

Yeni toplumsal hareketleri açıklarken öne sürdüğümüz hipotezlerden biri; toplumsal hareket eylemliliğinin belirgin kümelerinin, en azından on sekizinci yüzyıldan bu yana, dünya ekonomisinin farklı bölgeler boyunca var olduğu kabulüydü. Bu kabul kimlik alanındaki dönüşümün küresel boyutta olmasını da açıklar niteliktedir. Bu dönüşüm birçok alanı etkilemiştir. Yeni toplumsal hareketlerin dünya ekonomisinin yanı sıra insan hakları ve demokrasinin düzenlenmesinde, yasal düzenlemelerin oluşturulmasına doğrudan etki ettiği örnekleri de aynı dönüşüm kategorisinde ele alınabilir. Yeni toplumsal hareketlerin temel vurgusunun kimlik olduğu ve yeni kimlik türlerinin ortaya çıktığı, dünya ekonomisinin ve sonraki hareket kuşaklarının şekillendirilmesinde rol oynadıkları savı etkili olmuştur. Nitekim yeni toplumsal hareketlerin aktörleri aydın, eğitilmiş, orta sınıf kimlikleriyle harekete katılım sağlamışlardır. Fakat kuşak değişimi sonucunda kimlik, çağdaş dönemdeki hızlı değişimlerden nasibini alarak, Z kuşağı gibi yeni aktörleri de ortaya çıkarmıştır.

Bir toplumun yaklaşık olarak aynı zamanlarda doğan üyelerinden oluşan yaş grupları biçiminde tanımlanan kuşak, son yıllarda, yaş gruplarının toplumsal değişime katkılarını inceleyen kuşak analistlerince duyulan ilgi sürekli artmıştır. Kendilerinden önceki kuşağa oranla dünyaya bakış açıları değişen, teknolojinin desteğiyle hızlı değişimi ortaya çıkaran Z kuşağı artık değişimin ve hareketlerin öncüsü niteliğindedir. Dolayısıyla, her kuşağa özgü olan eşsiz deneyimler toplumsal değişime olanak tanırken, Z kuşağı yeni toplumsal hareketlerin olduğu gibi, küresel dönemin yeni aktörleri olarak hızlı değişimi yeni deneyimleri çerçevesinde vurgulamaktadır. Dünyanın herhangi bir yerinde alternatif medya aracılığıyla örgütlenebilmekte, dünya ekonomisini etkileyebilmekte, ülke politikalarına, demokrasi ve dünya sorunlarına, iklim değişikliği politikaları veya insan haklarına,

kimliğe ve ırkçılığa, savaş ve barışa dair yapılan çalışmaların yönünü belirleyebilmektedir.

Yeni toplumsal hareketlerin gelişmesinde etkili olan konular kadar, aktörler önemli bir etken olarak birçok alanda dönüşümün öncüsü olmuştur. Yeni toplumsal hareketler ve aktörleri, çevre sorunları başta olmak üzere demokratik siyasal güçlerin kısa vadede çözemediği ya da çözmediği sorunları eylemsellikleri sonucunda değiştirme imkânı sağlamıştır. Yeni toplumsal hareketleri “demokrasinin paradoksu” diye nitelendiren Giddens’ın düşüncesini destekler nitelikte, bu hareketlerin demokrasinin ilerlemesinde etkili olduğu ortaya konulmuştur. Yapılan çalışmalarda da görüldüğü üzere YTH demokrasiye katkı sunmuştur. Demokrasi, özgürlük ve yeni toplumsal hareketler ilişkisi gelecekte de devam edecek gibi görünmektedir. Bunu kanıtlayan en büyük olgu, toplumun yakın dönemde YTH’leri daha fazla desteklemesi olarak görülebilir. Çünkü bugün dünya sorunlarının çoğu bu yollarla çözülmektedir ki ifade özgürlüğü, talepler, kimlikleriyle var olma, sivil alanın gelişiminin ön koşuludur ve bunların daha fazla dile getirilmesi yeni toplumsal hareketlerce mümkün olmuştur.

YTH’ler toplumda kabul görmüş bir özelliğe sahiptir. Yeni toplumsal hareketlerin toplum tarafından destek bulmalarının sebeplerinden biri sivil toplum örgütlerine benzer olarak farkındalık yaratma ve arabuluculuk rolü oynamalarından kaynaklanmaktadır. Yeni toplumsal hareketleri yeni dönemin yeni konularını vurgulamaları, toplumsal sorunları çözmeleri için iktidara baskı yapmaları bakımından ara bulucu olarak nitelendirmek mümkündür. Toplumsal sorunlar gün geçtikçe daha fazla ara bulucuya ihtiyaç duyarken, bugün insan haklarından demokrasiye, barış hareketlerinden toplumsal çatışmaya, toplumsal uzlaşmanın sağlanmasına kadar her sorun bir arabulucuya ihtiyaç duymaktadır. Sorunların çözümü, toplumsal alandaki rahatsızlıkların giderilmesi, toplum ve devlet arasındaki köprünün oluşturulmasında modern dönemde sivil toplum örgütleri ne kadar etkiliyse yeni toplumsal hareketler de aynı şekilde sürecin aktörü olmuştur.

Çalışmada dört örnek hareket olarak ele aldığımız hareketler, yeni toplumsal hareket örnekleri olarak farklı alanlarda etkili olan yeni dünyanın aktörlerini açıklama gayretidir. İlk olarak ekonomik etkenler ve dünya gelir dağılımında yaşanan dengesizlik ile küresel ekonomik kriz örneği olarak *Sarı Yelekliler*, ikinci örnek olarak cinsiyet ayrımı, kadına şiddet, cinsel istismar örneği olan ve küresel

etkisiyle *Las Tesis* eylemleri, üçüncü olarak, ekolojik sorunlara dikkat çeken 16 yaşındaki Greta Thunberg'in bireysel eylemiyle başlayıp küresel bir hal alan *Fridays For Future* eylemi ve son olarak insan hakları ve ırkçılık karşıtlığına örnek teşkil edecek olan, Amerika'da yıllardır süre gelen ırkçılığın farklı bir versiyonu olarak ele alınıp, 2020 yılında tüm ülkeye yayılan ve genelde insan hakları özelde siyahilerin hakları ile ilgili *Georg Floyd* eylemleri yeni hareketlerin özelliklerini yansıttığı gibi, belirtilen konularda gündem yaratmışlardır. İnsan hakları konusunda süreç olumlu anlamda gelişmediğinde yeni ifade biçimi olarak artık farklı özelliklere sahip insanlar kolektif bir hareket etrafında birleşerek kazanımların sağlanmasının yolunu açıyorlar. Demokrasinin, ifade özgürlüğünün veya insan hakları konularının karşılık bulmadığı veya arka plana atıldığı süreçte, taleplerin yeni ifade biçimi artık yeni toplumsal hareket eylemleri çerçevesinde olmuştur/olmaktadır.

Toplumsal ve bireysel sorunlara dair geliştirdikleri fikirler ve eylem biçimleriyle, toplumun daha önce olduğundan daha fazla ve aynı şekilde örgütsüz bir şekilde destek verdiği, toplumsal sorunları çözmede haklı desteklerle olumlu yaklaştıkları hareketler, küresel sorunların olduğu, bunun önüne geçmenin yolunun da sivil katılımı sağlanabileceği görülmüştür. Küreselleşmenin mi yeni toplumsal hareketler üzerinde etkisi olduğu, yeni toplumsal hareketlerin mi küreselleşmeye etki ettiği tezinden yola çıkıldığında, küreselleşmenin risk oluşturduğu (çevre, savaş, hastalık, kimlikleri yok etme, adaletsiz gelir dağılımı vb.), bu nedenle çeşitli sorunları vurgulamak için yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıktığı görülmüştür. Küreselleşme karşıtı hareketlerin üzerinde durduğu sorunların küresel riskler olduğu vurgulanmakla beraber, küreselleşme sonucunda meydana çıkan sorunlara karşı yeni toplumsal hareketler ortaya çıkmış ve insan haklarının ilerlemesinde etkili olmuştur.

Küresel sorunlarla beraber yeni toplumsal hareketler uzlaşmacı siyasetin sınırlarını genişleterek önemli etkiler yarattılar. Dokunulmamış meseleleri politize ederek ve bu konuları siyasetin ana gövdesine taşıyarak siyasi gündemi genişletmişlerdir. Yeni toplumsal hareketlere göre sosyal ve kültürel ayrışmalar toplumda mevcuttur fakat bunlar aktif şekilde politize edilirse eğer siyasi bakımdan önem arz edecektir. Nükleer enerji, kirlilik, cinsel eşitsizlik, cinsel ayrımcılık vb. gibi konular tam da bu bahsettiğimiz konuların başında gelmektedir. Örneğin yeşil hareket, sanayileşmenin sonuçları, doğal alanlara ve diğer hayvan türlerine yöneltilen

tehditler ve tehlikeler ve bunları koruma ile ilgili mevzularda insanları daha çok bilgilendirmiştir.

Yeni toplumsal hareketlerin kazanımları olarak görülen gelişmeler gerçek insan hakları savunucuları ile buna öncülük eden hareketler tarafından sağlanmıştır. Çalışma boyunca yeni toplumsal hareket örnekleri ve gelişmelerini açıklarken bunlar ele alındı. Toplumsal hareketlerin iyi örgütlenmiş güçlü yapılar olduğuna dair çeşitli çözümlemeler yapıldı. Bu örgütlenmelerin kazanımları da bu güçlülük ve krallıklarından gelmiştir. Örneğin, Amerika'daki yurttaşlık hakları hareketi, ırk ayrımını ortadan kaldırma noktasında iyi örgütlenmiş bir hareketi ifade ederken kazanımların da elde edilmesini sağlamıştır. Feminist hareket hem cinsiyet eşitliği, hem cinsel tercih ve bedenleri üzerinde söz sahibi olma hem de ekonomik ve siyasal eşitlik bakımından kadınlar için önemli kazanımlar elde ettiler. Çevreci hareketler sayesinde, Brent Spar petrol tesisi örneğinde olduğu üzere, devlet yönetimlerinden ve şirketlerden önemli ödünler kazanılarak küresel iklim kazanımları oldu. Küresel iklim noktasında birçok önlem alınmış, ırkçılık noktasında geçmiş yüzyıldan daha ileri düzeyde, eğitim, sağlık, sosyal haklar bakımından daha fazla güvence sağlanmıştır.

Dünya sorunlarının vurgulanması konusunda etkili olan yeni toplumsal hareketler, insan haklarının uygulanabilirliği açısından hükümet dışı kuruluşlar, özellikle izleme, standart belirleme ve uygulama işlevleri açısından değişikliklere öncülük etmiştir. Hükümet dışı kuruluşlar, ayrımcılık, ırkçılık, cinsiyet ayrımı, işkence, ekonomik adaletsizlik, yoksullaşma, göç ve sağlık sorunları konusunda gelişmelere öncülük etmişlerdir. Çalışmada vurgulandığı gibi, ayrımcılık karşıtı hükümlerden, Kadınlara Yönelik Her Tür Ayrımcılığın Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme'deki (1979) telafi edici eylem (*affirmative action*) politikaları ve eğitim programlarına ve Kadınlara Yönelik Şiddete İlişkin Bildiri Taslağındaki (1992) erkekleri ve devlet görevlilerini potansiyel insan hakları ihlalcisi olarak nitelendiren hükümlere kadar, kadın hakları konusunda yaşanan gelişmelerin öncüsü uluslararası kadın hakları kuruluşlarıdır. Aynı şekilde Uluslararası Af Örgütü ve Uluslararası Hukukçular Komisyonu kuruluşları, BM'de kabul edilen İşkenceye Karşı Bildiri ve Sözleşme'ye katkı yaptılar. İnsan haklarını ilgilendiren çocuk hakları, kadın hakları ve demokrasi konusunda da bu kuruluşlar ve hareketlerin katkısı olmuştur. Aynı şekilde, hükümetlerin insanlık dışı uygulamalarının önüne geçmek amacıyla

oluşturulan Hakikat/Araştırma Komisyonu fikrine de öncülük eden insan hakları hareketleridir.

İnsan hakları ile bağlantılı olarak barış hareketleri, savaş karşıtlığı, nükleer silah karşıtlığı ve silahsızlanma, mayınların temizlenmesi, yerel çatışmaların engellenmesi, küresel iktidarların savaş politikalarına karşı çıkma, vicdani ret ve pasif direnme süreçleri üzerinden çalışmalar sürdürmüştür. Her ne kadar modern devletlerin ortaya çıktığı 19. yüzyıl sürecinde değişen savaş politikalarına karşı başlatılan barış hareketlilikleri ve girişimleri olsa da küresel dönemde savaşın boyutunun değişmesi ve geniş alana yayılmasıyla, barış hareketleri de yeni politikalar üretmiştir. Savaş ve barış sürecinin yanı sıra, insan haklarının da bu sürecin birincil öncülü olduğunu vurgulayan hareketler eylemleri ile ABD'nin Ortadoğu'daki savaş politikalarına karşı çıkarak dünyada kamuoyu yaratmıştır. Savaş ve çatışmaya tamamen engel olamasa da en azından gündem yaratarak, sivil ölümlerin, işkence ve insan hakları ihlallerinin önüne geçme konusunda kayda değer çalışmalar yürütmüşlerdir. Dünya örgütlerinin insan hakları ihlallerine karşı sessiz durmaması ve insan hakları ihlallerinin önüne geçmesi için yapacakları çalışmaların tetikleyicisi olarak barış hareketleri İkinci Dünya Savaşından bu yana savaşırsız bir dünya vurgusunda bulunmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası nükleer savaş karşıtı hareketler, 1957 yılında kurulan New York merkezli Makul Nükleer Politikalar Komitesi (Committee for a Sane Nuclear Policy, SANE), 1958 yılında da Londra merkezli Nükleer Silahsızlanma Kampanyası (Campaign for Nuclear Disarmament, CND) başlatılmış, Bertrand Russell ve Albert Einstein 1955 yılında ortak olarak "Russell-Einstein Manifestosu"nu yayınlamıştır. Bu süreçlerle başlayan hareketlilikler nükleer silah karşıtlığı ve savaş karşıtlığı gibi birçok hareketin ortaya çıkmasını sağlayarak devletler üzerinde etki oluşturmuşlardır. Başarılı bir gündem yaratan hareketlerin etkisiyle ABD, Sovyetler Birliği ve Bileşik Krallık 5 Ağustos 1963 tarihinde Sınırlandırılmış Nükleer Denemeleri Yasaklama Antlaşmasını imzalamışlardır. Aynı şekilde Vietnam Savaşı Karşıtlığı kampanyalar ABD'nin Vietnam'da sürdürdüğü savaşın seyrini değiştirmiştir.

Vietnam Savaşıyla yükselen savaş karşıtlığı, nükleer savaş karşıtlığı hareketleri, 1 Temmuz 1968'de Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'nın ABD ve Rusya gibi soğuk savaş döneminin iki büyük gücü arasında

imzalanmasını sağlamıştır. Soğuk savaş dönemi boyunca iki büyük dünya gücünün dünya savaş politikası, silahlanmayı elinde bulundurmasının önünü kesmeye, güçlerini sınırlandırarak savaş politikalarından uzak tutmaya yönelik oluşturulan barış ve insan hakları hareketleri ve sivil toplum örgütleri birçok çatışmanın önüne geçebilmiştir. Fakat bu süreç 1990'larda yeni bir boyut kazanmıştır. 1990'larda ulus ötesi şirketler ve IMF, Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler'in artan önem ve gücüne karşılık yeni toplumsal hareketler de politikalarında değişiklikler yaratmıştır. Çalışmamızda vurguladığımız üzere küreselleşmenin 1990'lardan itibaren tek kutuplu dünya yaratma süreciyle kapitalizmin de zaferini ilan etmesi, savaşın boyutlarının değişmesini beraberinde getirdiği gibi, insan hakları konusunda da yeni tanımların oluşmasına neden olmuştur. Küresel bilgi ağı küresel şirketlerin etkisini artırmışsa da barış ve insan hakları ile yeni toplumsal hareketler de bilgiyi kendi lehine kullanarak uluslararası etki yaratarak sınır ötesi örgütlenme ve farkındalık kampanyalarını geliştirmiştir.

Çalışmanın özünü oluşturan küreselleşme çağında barış ve insan hakları vurgusunun temeli aslında İkinci Dünya Savaşıyla başlayan hareketlerle atılmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası savaş karşıtlığı diğer yeni toplumsal hareket aktörlerinin de desteğiyle yeni bir boyut kazanmıştır. 1936-1937 yıllarında Amerika'da ilk kapsamlı barış kampanyası olarak ortaya çıkan Acil Barış Kampanyası (EPC) sürecinden sonra pasif duran hareketler, İkinci Dünya Savaşıyla yeniden canlanmıştır. İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında barış ve insan hakları başlığında vurguladığımız temel kampanya, hareket ve kazanımlara bakıldığında çeşitli kazanımlar elde ettiği görülmüştür. İkinci Dünya Savaşında Manhattan Projesi kapsamında atom bombası üreten ve Japonya'da milyonlarca insanın ölümüne neden olan korku, insanları harekete geçirerek ilk olarak Amerikan Atom Bilim Adamları (FAS) adlı örgüt/hareketin ortaya çıkmasını sağlayarak, nükleer karşıtlığını sürecini başlatmıştır.

YTH gerçekliği göz önüne alındığında, artık geleceğin hiçbir politik yaklaşımı, toplumu, ekonomisi yeni toplumsal hareketler olmadan hareket edemeyeceği anlaşılmıştır. Ne tümüyle politikaların belirleyicisi ne de onların fikri olmadan politikaların belirlenmesi mümkün olacaktır. Yeni toplumsal hareketleri klasik hareketlerden farklı kılan özelliklerin başında bu konuların öncülüğünü yapmış olmaları gelmektedir. Bunu sağlarken de hem klasik hareketlerden kopuşu sağlamış

hem de klasik hareketlerden farklılaşmayı sağlayan medya araçlarını kullanmıştır. Değişen dünyaya ayak uyduran bir yapı ortaya çıkmıştır. Bu özelliğiyle klasik hareketlerden farklılıkları ortaya çıkmıştır. Klasik toplumsal hareketlerde belirli bir kadro liderliğinde ortaya çıkan örgütlenme hiyerarşik, merkezidir ve partiler, sendikalar gibi oluşumlar önemli bir rol oynamıştır. Yeni toplumsal hareketlerde ise yatay, geçici, dağınık, esnek ve adem-i merkeziyetçi olan örgütlenmede sosyal medya ayırt edici bir araçtır. Çünkü sosyal medya hareketlerin küresel çapta yayılmasında etkili olmuştur. Bu şekilde hareketler hem sınır ötesine taşınmakta hem de uzaktan bir aktör desteğini alabilmektedir. Özellikle baskı oluşturma, gündem yaratma ve piyasa üzerinde etkili olabilme adına küreselleşmektedir.

Yeni toplumsal hareketler toplum içinde farklı şekillerde ortaya çıksa da medyanın kullanımıyla hareketleri birbirinden tamamen kopuk veya birbirine tamamen benzer olarak değerlendirmek mümkün değildir. Avrupa’da başlayan yeni toplumsal hareket gelişmeleri süreç içinde küreselleşmeye bağlı olarak toplumsal alanda bir dönüşüm sağlamış, bu dönüşüme paralel olarak diğer coğrafyalar da etkilemiştir. Çünkü küreselleşmenin teknolojik alandaki gelişimine paralel olarak gelişen medya, haberleşme araçları tüm dünyanın birbirinden haberdar olmasını sağlamıştır. Yirminci yüzyılın başında teknoloji ve haberleşme araçlarında başlayan gelişmeler küresel dönemde en üst boyuta ulaşmıştır. Bu gelişmeler sonucunda dünya vatandaşları birbirinden haberdar olmuştur. Herhangi bir insan hakkı arayışı, çevre sorunu, barış hareketi, sivil toplum ve özel hayat kamusal alanın ayrışma talepleri yeni dönemin yeni vurguları olmuştur. Böyle olunca hareketler de bir dönüşüme uğramış, farklı coğrafyalarda birbirinden bağımsız olmasa da farklı sorunlara değinmişlerdir. Sınıf hareketleri sonrası ilk olarak demokrasi talepleri üzerinden başlayan yeni toplumsal hareketler, daha sonra farklı gelişim aşamaları göstermiştir.

Yeni toplumsal hareketlerin asıl zaferi olarak görülen değişimler, insan hakları ve barış konusunda olmuştur. İnsan haklarının zaferi, insan kimliğini oluşturan eksikliğin tanınmasıdır. Bu eksikliğin giderilmesi için ortaya çıkan insan hakları ve barış hareketleri, barış çalışmalarının ortaya çıkışından sonra bazı konularda eksiklikler yaşanmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim çalışmamızda vurguladığımız gibi, insan hakları açısından bakıldığında, İkinci Dünya Savaşı’nın çıkması ve barışın sürdürülememesi Milletler Cemiyeti’nin barışı korumada başarısız

ve etkisiz olmasından kaynaklanmıştır. Bu nedenle daha sonra kurulan Birleşmiş Milletler yeni bir algı yaratarak İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ile yeni bir barış süreci yaratmıştır. Yeni toplumsal hareketlerin de ortaya çıkmasının sebebi İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi de dahil olmak üzere uluslararası anlaşmaların yeteri düzeyde insan haklarını koruyamamış olmasındandır. İnsan hakları ve barış hareketleri bu açıdan bir boşluğu doldurmak için ortaya çıkmıştır. Bu boşluğu doldurduğu ilk dönemlerden günümüze kadar birçok gelişme sağlanmıştır.

Bilginin kullanılması, yeni taktikler belirleme noktasında, yeni toplumsal hareketlerin temel özelliklerini kendi içinde barındıran barış ve insan hakları hareketlerinin uyguladıkları yöntemler, başvurdukları eylem biçimleri yaratılan etkinin bir boyutudur. Barış hareketleri, biri alışlagelmiş diğeri engelleyici yöntem olmak üzere iki yöntem kullanmıştır. Barış hareketinin sıklıkla başvurduğu alışlagelmiş eylem biçimleri arasında lobicilik, kamusal bilinçlendirme, bilimsel bulguları kullanma ve imza toplama yer almaktadır. Bu yaklaşımda temel amaç hükümetlere baskı oluşturmak, verilerle hareket ederek iktidarlara karşı kaşıya gelmemek olmuştur. Amaçları için kullanılan engelleyici eylemler arasında, gösteri, yürüyüş ve oturma eylemleri en çok görülen eylem tarzlarıdır. Bu eylem tarzlarında yine mesaj verme içeriği bakımından caydırıcı bir kalabalık kitleye sahip olduğu, toplum tarafından desteklendiği mesajı verilmektedir. Ayrıca uzun yürüyüşler, fener alayları, toplantılar ve toplu görüşmeler de bu taktikler içinde yer alan ve hükümetler üzerinde baskı oluşturan taktiklerdir. Sembolik bütünleşme, semboller oluşturma grup üyelerini ve barış aktivistlerini bir arda tutarken, barış ve insan haklarına olan desteği de bu kolektif bilinç sağlamaktadır. Neticede harekete katılımı etkili olan doğrudan destek verme ve eylemlerine katılma süreci sembolik bütünleşmeyi beraberinde getirmektedir.

1990 sonrası tek kutuplu dünyanın ilk savaşlarından olan Körfez savaşının ortaya çıkışı, uluslararası etkisi, televizyonlardan canlı yayınlanması süreci üzerinden başlayan dönüşümde, savaş karşıtı protestoların en büyüğünün yaşanmasının önünü açmıştır. Yine 2000'li yıllarda yeni bir dünyaya düzenine merhaba dediğimiz süreçte ortaya çıkan Afganistan ve sonrasında Irak müdahaleleri derken savaşın seyri değişmiş, fakat buna karşı artık yeni toplumsal hareketlerin izledikleri eylem biçimleri değişiklik göstermiştir. Yeni dünyanın yeni aktörleri olarak insan hakları savunucularının yanı sıra dünyanın geri kalan tüm küresel ve yerel sorunlarına karşı

örgütlenen yeni toplumsal hareketler, demokrasi konusu başta olmak üzere, özgürlük, insan hakları ve politikaları sürecinin gelişmesinde rol oynamış; çevre hareketleri ile küresel şirketlerin kazanç odaklı doğayı yok etme sürecinin önüne geçen yasal düzenlemelerin oluşmasını sağlamış; feminizm ve kadın hareketleri çerçevesinde örgütlenen yeni akım hareketlerle kadın ve çocuk hakları başta olmak üzere savaşta etkilenen sivillerin hakları geliştirilmiş; yeni kimlik yönelimleri ile ortaya çıkan alternatif hareketler kimlik konusunun dönüşümünün sağlayıcı olarak ortaya çıkmış; göç hareketleri çerçevesinde yine savaştan etkilenen ve insan hakları ihlal edilen insanların haklarını güvence altına alan yasaların geliştirilmesinde öncü rol oynamıştır.

Yeni toplumsal hareketlerin farklı alanlarda etkili olmasının yanı sıra, barış ve insan hakları konusunda coğrafi farklılıklar söz konusudur. Avrupa ve Amerika’da gelişen süreçler, Uzakdoğu veya Afrika coğrafyasında aynı şekilde ilerlememiştir. Nitekim yeni toplumsal hareketlerin ilk ortaya çıkışının Avrupa öncülüğünde olduğu kabulü üzerinden başlayan süreçte, Amerika’da farklı bir tecrübe yaşandığı gibi, demokrasinin çok gelişmediği Asya ve Afrika coğrafyalarında da farklı süreçler söz konusudur. Farklı coğrafyaların tarihsel gelişimleri, yasal düzenlemeleri, evrensel insan haklarına bakış açıları ile yerel düzeydeki yasal düzenlemeleri aynı şekilde gelişmemiştir.

Tek bir küreselleşme süreci yaşanmadığı gibi, tek bir insan hakları süreci de yaşanmamaktadır. Birçok coğrafyada kendi sistemlerine entegre etme çabası içinde olan devletler, vatandaşlık görevleri ile devlet sorumluluğunu öne sürerek haklar konusunda farklı yaklaşımlar sergilemektedirler. Temel insan hakları ile devletin veya toplumun çıkarları bir arada tutulunca çoğu yerde toplumsal çıkarlar uğruna temel haklar kısıtlanmaktadır. Kısıtlanan hakların vatandaş sorumluluğunun bir gereği olduğuna dair söylemler gerçekleştiren devlet/iktidar yapıları insan haklarının ihlal edilmesini gerektiğinde sınırlandırılabileceğine dair yasal düzenlemeler yapmışlardır. Afrika coğrafyasında da buna dair kısıtlamaları oluşturan yasal düzenlemeler söz konusudur. Bu coğrafyada yasal süreç insan haklarını devlet çıkarları doğrultusunda kısıtlama yoluna gidebilmektedir.

Coğrafi farklılık söz konusu olduğu gibi, her coğrafyanın insan hakları tecrübeleri de farklılaşmıştır. Avrupa ve Amerika demokratik ilkeler vurgusuyla hem insan hakları konusunda hem de demokrasi ve barış çalışmalarında dünya

kamuoyunda öncü olarak kabul edilmektedir. İnsan haklarını güvence altına almaya çalışan BM, Amerika ve Avrupa ülkelerinin de desteğiyle süreci yürütmektedir. Avrupa’da bireysel talep ve hak arayışlarının Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi süreciyle takibinin söz konusu olması, insan hakları ihlallerinin azalmasını sağlamıştır. Fakat Amerika’nın tüm demokratik yaklaşımlarına rağmen izledikleri küresel savaş politikaları, insan hakları konusunda yeterli olmadığını göstermiştir. Demokratik yaklaşımlara sahip olmaları bakımından yine de Asya ve Afrika ülkelerinin çoğuna nazaran daha fazla gelişme göstermiştir.

İnsan haklarının gelişimi bakımından coğrafi farklılıklar söz konusu olduğu gibi, Türkiye’de de bu süreç ele alınmıştır. Türkiye özelinde insan hakları ve barış hareketlerinin gelişme süreci, dünyadaki gelişmeler düşünüldüğünde, insan haklarına sahip çıkma, demokrasi ve özgürlük ile barış yanlısı politika izleme bakımından diğer ülkelere göre Türkiye’nin kendi tarihsel süreciyle bağlantılıdır. Türkiye’nin kendi iç sorunları, yasal süreci, yaşadığı tarihsel tecrübe, militarizm ve darbe süreci, anayasal düzenleme ile yönetim yapısı, insan hakları konusunda tüm hassasiyetlerine rağmen sorunlar yaşamıştır. İnsan hakları ve barış konusunda izlenen politikaların eksik kaldığına dair yaklaşımlar Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin kararları, insan hakları dernekleri ve sivil toplum örgütleri tarafından vurgulanmıştır. Fakat tüm bu süreçlere rağmen Türkiye Avrupa Birliği üyeliği konusunda demokratikleşme süreçleri için yasal düzenlemeler yaparak, kamuoyu nezdinde ilerlemeler kaydetme çabasında olmuş, anayasa mahkemesi gibi üst merci olan mahkemeye bireysel başvuru süreçlerinin önünü açarak insan hakları konusunda demokratik ülkelerle çağdaş ilkeler benimsemeye çalışmıştır.

Türkiye’nin yasal süreçlerine rağmen barış ve insan hakları konusunda eksiklik yaşadığı birçok alan bulunmaktadır. Yeni toplumsal hareketler barış ve insan hakları konusunda yaşanan bu eksikliklerin giderilmesi için çaba sarfetmektedir. Bu nedenle Türkiye’de yeni toplumsal hareketlerin insan haklarına dair çalışmaları devam etmekte, bu eksikliklerin dünya sorunlarından bağımsız olmadığı vurgulanmaktadır. Nitekim çalışmanın genelinde vurgulandığı üzere, Avrupa ve Amerika ile diğer coğrafyaları da ilgilendiren evrensel insan hakları vurguları devam edecektir. Bu sürecin öncülüğünü de yeni toplumsal hareketler yapmaktadır.

Yeni toplumsal hareketlerin evrensel insan hakları ve barış konusundaki öncülüğü devam ederken, birkaç sonuç elde edilmiştir. İlk olarak küreselleşme -yeni

emperyalizm- aslında kapitalizmin evrimsel gelişiminin bir aşamasıdır ve kapitalizme içkindir. Bu da ikinci sonucu doğurmaktadır; küreselleşme yeni toplumsal hareketler üzerinde etkili olmuştur. Küreselleşme döneminde yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkışı yeni toplumsal çatışma ve hareketler için yeni bir kültür ve alan yaratmıştır. Bu alanda etkili olan YTH, iktidarın toplum üzerindeki ekonomik ve siyasal uygulamalarına odaklanarak yeni çözümler üretmişlerdir. Bu çözüm önerilerinde emek sermaye ilişkisini aşan bir yaklaşımla, toplumsal ilişkilerin yalnızca üretim sürecine gönderme yaparak anlaşılamayacağı üzerinde durulmuştur. Bu nedenle genellikle kültürel alan dikkate alınmıştır. Kültürel alana yönelimle toplumsal ilişkiler davranış biçimleri çerçevesinde tanımlanmıştır. Kültürel vurgularda bulunan YTH, aynı zamanda klasik Marksist yaklaşımların bir eleştirisi olarak okunabilir.

Yeni toplumsal hareketler toplumsal olanı değil bireysel olanı temel alır. Örgütlenme gevşek bağlara sahiptir. Klasik hareketler gibi merkezi ve kolektif bir dayanışma ruhu yoktur. Tüm bu dağınıklığına rağmen YTH demokrasinin etkili olduğu ülkelerde radikal değişikliklere öncülük etmiştir. Fakat anti demokratik ülkelerde gelişmelerin önünün kesilmesinden dolayı yeterli ilerleme kaydedilmemiştir. Her coğrafyada aynı şekilde gelişme gösteremeyen yeni toplumsal hareketler temaları, aktörleri, kopuş ve süreklilikleri çerçevesinde farklılık gösterse de kimlik talebi ortak bir tema olmuştur. Kimlik temelli ortaya çıkan bu hareketler, çevre sorunları başta olmak üzere demokratik siyasal güçlerin kısa vadede çözemediği ya da çözmediği sorunları eylemsellikleri sonucunda değiştirme imkânı sağlamıştır. Bu nedenle yeni toplumsal hareketler demokrasinin ilerlemesinde etkili olmuştur.

Yeni toplumsal hareketler birçok konuda fikir geliştirdiği gibi, insan hakları ve barış konusunda da gelişmelere öncülük etmiştir. Yeni toplumsal hareket örneği olan insan hakları hareketinin ortaya çıkmasının sebebi İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi de dahil olmak üzere uluslararası anlaşmaların yeteri düzeyde insan haklarını koruyamamış olmasındandır. İnsan hakları konusundaki bu yetersizliklerin yanı sıra, barış, savaş karşıtlığı, nükleer silah karşıtlığı ve silahsızlanma, mayınların temizlenmesi, yerel çatışmaların engellenmesi, küresel iktidarların savaş politikalarına karşı çıkma, vicdani ret ve pasif direnme süreçleri üzerinden çalışmalar yürütülmüştür. Bu çalışmalar geniş yelpazede ele alınmaktadır. Çünkü Avrupa ve

Amerika’da gelişen insan hakları süreci, Uzakdoğu veya Afrika coğrafyasında aynı şekilde ilerlememiştir. Bu nedenle barış ve insan hakları konusunda coğrafi olarak farklılıklar söz konusudur.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi başta olmak üzere, insan haklarının dayanakları olan uluslararası sözleşmeler ve bunların koruyucusu olan örgütlenmeler uygulamada insan haklarına yeterince hizmet etmemektedir. Örneğin bu sürecin öncülerinden olan Birleşmiş Milletler insan haklarını ve barışı sağlama konusunda yeterli başarıyı sağlayamamıştır. Aynı şekilde egemen güçler tarafından vurgulanan insan hakları söylemleri gerçekten hak ihlallerinin engellemesine dair yeni politikalar üretmemiş, insan hakları söylemlerini yeni işgaller için bir kılıf olarak kullanmışlardır. İnsan hakları hareketi, bu işgallere karşı çıkarak, insan haklarına dair ihlallerin hükümetler ve hükümet dışı kuruluşlar tarafından engellenememesi nedeniyle yeni dönemin aktörleri olmaya devam etmektedir. Çünkü barış ve insan hakları hareketlerinin savaşı engelleme ve insan haklarını geliştirmeye katkıları olmuştur. Buradan da anlaşılacağı üzere gelecekteki yeni dünya düzeninde insan hakları hareketi, baskıya, tahakküme, otoriteye, egemen güçlerin keyfi politikalarına karşı kalkan görevi görmeye devam edecektir. Bu görevi sürdürürken gelecekte de özel hayat müdahalesine karşı çıkarak, kendi kimlikleriyle var olmaya çalışan insanların haklarını gözetleme bakımından kültürel haklara daha fazla vurgu yapacaktır.

KAYNAKLAR

Adorno, Theodor W. (2005). Aşkınısallık Kavramı Üzerine. *Cogito*, (Çev. Mine Haydaroğlu). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Sayı 41-42, 56-86.

Adorno, Theodor W. (2006). *Eleştiri / Toplum Üzerine Yazılar*, (Çev. M. Yılmaz Öner), İstanbul: Belge Yayınları.

Adorno, Theodor W. (2007). *Minima Moralia*, 5. Baskı, (Çev. Orhan Koçak Ahmet Doğukan). İstanbul: Metis Yayınevi.

Adorno, Theodor W. (2007a). *Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi*, 2. Baskı, (Çev. Nihat Ülner ve Mustafa Tüzel Elçin Gen). İstanbul: İletişim Yayınları.

Adorno, Theodor W. (2007b). Kitle, Melankoli, Felsefe. *Cogito*, (Çev. Efe Çakmak). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Sayı 36, 12-25.

Adorno, Theodor W. (2007c). Kültür Endüstrisini Yeniden Düşünürken. *Cogito*, (Çev. Bülent Doğan). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Sayı 36, 32-46.

Adorno, Theodor W. (2007d). Auschwitz Sonrasında Eğitim, *Cogito*, (Çev. Bülent Doğan). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Sayı 36, 166-193.

Adorno, Theodor W. ve Horkheimer, Max (1995). *Aydınlanmanın Diyalektiği: Felsefi Fragmanlar 1*, (Çev. Oğuz Özügül). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Ahlmark, Per (2005). Demokrasi ve Barış. İçinde Françoise Barret-Ducrocq (Edt.). *Barışı Hayal Etmek* (s. 57-63) (Çev. Devrim Çetinkasap). İstanbul: Metis Yayınları.

Akay, Ali (2000). *Michel Foucault'da İktidar ve Direnme Odakları*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Akça, Gürsoy ve Hülür, Himmet (2004). Osmanlı-Türk Düşüncesindeki Doğu-Batı İmgelerini Küreselleşme Tartışmaları Bağlamında Yeniden Düşünmek. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 16, 259-282.

Akdere, İlhan (1991). *Marxizm'de Temel Kavramlar*. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.

- Akgül, Öner ve Zara, Aslıhan Turan (2018). Michael W. Doyle. İçinde Erhan Büyükkakıncı (Edt.), *Barış Çalışmaları* (s. 418-438). Ankara: Adres Yayınları.
- Akhtar, Salman (2018). *Göç ve Kimlik* (Çev. Sedef Ayhan). İstanbul: Sfenks Kitap.
- Akis, Yasemin (2012). Uluslararası Zorunlu Göç Literatüründe Toplumsal Cinsiyet: Başlıca Yaklaşımlar ve Eleştiriler. İçinde S. Gülfer İhlamur Öner ve N. Aslı Şirin Öner (Edt.), *Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar Tartışmalar* (ss. 379-398). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aktaş, Murat (2014). Kuzey İrlanda Barış Süreci ve Alınacak Dersler. İçinde Murat Aktaş (Der.), *Çatışma Çözümleri ve Barış* (ss. 225-242). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aktay, Yasin (2003). İktidar Nesnesi ve Kaynağı Olarak Beden ve Kimlik Politikaları: Kamusal Alan Tartışmalarına Bir Dipnot. *Sivil Toplum Dergisi*. 2(Nisan-Mayıs-Haziran), 17-24.
- Aktay, Yasin ve Köktaş, M. Emin (2007). *Din Sosyolojisi*. İstanbul: Vadi Yayınları.
- Althusser, Louis (2006a). *Yeniden-Üretim Üzerine*, (Çev. Işık Ergüden-Alp Tümertekin). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Althusser, Louis (2006b). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, 2. Baskı, (Çev. Alp Tümertekin). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Anderson, Benedict (1995). *Hayali Cemaatler*, (Çev. İskender Savaşır). İstanbul: Metis Yayınları.
- Anderson, Perry (2003). *Tarihten Siyasete Eleştiri Yazıları*, (Çeviri Edt. Simten Çoşar). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arda Süar (2017). *Popüler Kültür Öğelerinin Yeni Toplumsal Hareketlere Yansımaları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kocaeli Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı / Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bilim Dalı.
- Arendt, Hanna (1994). *İnsanlık Durumu*, (Çev. B. S. Fiener). İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Aron, Raymond (2004). *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, (Çev. Korkmaz Alemdar). Ankara: Bilgi Yayınları.

- Arrighi, G., Hopkins ve Wallerstein, I. (2015). *Sistem Karşıtı Hareketler*, (Çev. C. Kanat, B. Somay ve S. Sökmen). İstanbul: Metis Yayınları.
- Arslan, Ahmet (2001). *Felsefeye Giriş*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Arslan, Ç., Temel, İ., Aydın, Y., Şen, Y.F., Doğan, K. ve Bacaksız, P. (2006). Türkiye’de İnsan Ticareti ile Mücadelede Yasa Uygulama ile İlgili Stratejik Bir Yaklaşım (Rapor). *IOM Uluslararası Göç Örgütü*.
- Arslan, Havva Kök (2018). Sunuş. İçinde Erhan Büyükkakıncı (Edt.), *Barış Çalışmaları* (ss. IX-X). Ankara: Adres Yayınları.
- Aslan, Cahit (2016). *Sosyal Hareketler Sosyolojisi Toplumsal Fay Hatlarının Anatomisi*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Atmaca, Anıl Ertok (2011). Türkiye’de 1980’ler Sonrası Oluşan Yeni Feminist Hareketlerin İmge olarak Plastik Sanatlara Yansıması. İçinde Gülcan Işık (Edt.) *Toplumsal Hareketler* (ss. 297-348). Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık.
- Aydın, Suavi (1999). *Kimlik Sorunu, Ulusallık ve Türk Kimliği*. Ankara: Öteki Yayınevi.
- Balibar, Etienne ve Wallerstein, Immanuel (2017). *İrk, Ulus, Sınıf; Belirsiz Kimlikler*, (Çev. Nazlı Ökten). İstanbul: Metis Yayınları.
- Bantekas, Ilias ve Nash, Susan (2009). *İnternational Criminal Law*. Routledge.
- Baran, Aylin Görgün (2003). Küreselleşme Sürecinde Sosyolojinin Yeri. İçinde M. Çağatay Özdemir (Edt.) *Sorgulanan Sosyoloji*. İstanbul: Eylül Yayınları.
- Barthes, Roland (1988). *Anlatıların Yapısal Çözümlemesine Giriş*, (Çev. Mehmet Rıfat). İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Batuk, Cenk (2013). Dini Müzik: Dinler Tarihi Bağlamında Din Müzik İlişkisine Genel Bir Bakış Denemesi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 35, 45-70.
- Baudelaire, Charles (2004). *Modern Hayatın Ressamı*, (Çev. Ali Berktaş). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Baudrillard, Jean (2018). *Tüketim Toplumu*, (Çev. Nilgün Tural ve Ferda Keskin). 11. Basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Bauman, Zygmunt (1996). *Yasa Koyucular ile Yorumcular*, (Çev. T. Birkan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Bauman, Zygmunt (2000). *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*, (Çev. İ. Türkmen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Zygmunt (2003). *Modernlik ve Müphemlik*, (Çev. İ. Türkmen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Zygmunt (2005). *Bireyselleşmiş Toplum*, (Çev. Y. Alogan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Zygmunt (2006). *Sosyolojik Düşünmek*, (Çev. A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Zygmunt (2017a). *Kimlik*, (Çev. Mesut Hazır). Ankara: Heretik Yayınları.
- Bauman, Zygmunt (2017b). *Küreselleşme*, (Çev. Abdullah Yılmaz). 7. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Zygmunt ve Raud, Rein (2018). *Benlik Pratikleri*, (Çev. Mehmet Ekinici). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baydar, Oya (2003). Kalıcı Bir Barış Girişimi Olanaklı mı? İçinde Leyla Sanlı (Edt.), *Toplumsal Hareketler Konuşuyor*, (ss. 193-218). İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Bayhan, Vehbi (2016). Yeni Toplumsal Hareketler ve Gezi Parkı Direnişi. İçinde Ferhat Tekin ve Erhan Tecim (Edt.), *Sosyal Hareketler Çağı*, (ss. 221-239). İstanbul: Açılım Kitap.
- Bayram, Ahmet Kemal (2005). Hakikat Rejimleri ve Söylemin Efendileri Arasında Bir Entelektüel: Michel Foucault. İçinde Kenan Çağan (Edt.), *Entelektüel ve İktidar* (ss. 179-202). Ankara: Hece Yayınları.
- Bayram, Ahmet Kemal (2011). Topluluk, İktidar İlişkileri, Birey ve Müzakereci Demokrasi. *Liberal Düşünce Dergisi*. Sayı 61-62, 111-119.
- Beck, Ulrich (1999). *Siyasallığın İcadı*, (Çev. Nihat Ünler). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Beetham, David (2014). *Demokrasi ve İnsan Hakları*, 2. Baskı, (Çev. Bilal Canatan). Ankara: Liberte Yayınları.

- Benasayag, Miguel ve Aubenas, Florence (2008). *Direnmek Yaratmaktır*, (Çev. Işık Ergüden). İstanbul: Versus Yayınları.
- Benhabib, Seyla (1999a). *Modernizm, Evrensellik ve Birey*, (Çev. Mehmet Küçük). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Benhabib, Seyla (1999b). Demokratik Moment ve Farklılık Sorunu, (Çev. Z. Gürata, C. Gürsel). İçinde S. Benhabib (Edt.), *Demokrasi ve Farklılık*. İstanbul: Demokrasi Kitaplığı.
- Benhabib, Seyla (2006). *Ötekilerin Hakları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bennett, Scott H. (2003). *Radical Pacifism: The War Resisters League and Gandhian Nonviolence in America, 1915–1963*. New York: Syracuse University Press, ISBN 0-8156-3028-X.
- Berger, L. Peter (1993). *Dinin Sosyal Gerçekliği*, (Çev. A. Coşkun). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Berger, Peter L. (2005). *Kutsal Şemsiye*, (Çev. Ali Coşkun). İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Berger, Peter L. (2018). *Sosyolojiye Çağrı*, (Çev. A. Erkan Koca). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Berger, Peter L. ve Luckmann, Thomas (2008). *Gerçekliğin Sosyal İnşası*, (Çev. Vefa Saygın Öğütle). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Berghan, Selin (2018). Transfeminizm. *Cogito Dergisi*, 3. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Sayı: 65-66, 140-148.
- Berktaş, Fatmagül (2003). *Tarihin Cinsiyeti*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Berman, Marshall (1994). *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, (Çev. Ümit Altuğ Bülent Peker). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Berting, Jan (2018). *Kimlik Siyaseti; Krizler, İnşalar, Aktörler*, (Çev. Hüsamettin İnanc). İstanbul: Bilge Yayınları.
- Biehl, Janet (2016). *Toplumsal Ekolojik Siyaset*, (Çev. Esra Eren). İstanbul: Söner Yayıncılık.

Bilton, Tony, Bonnett, Kevin, Jones, Philip, Lawson, Tony, Skinner, David, Stanworth, Michelle ve Webster, Andrew (2009). *Sosyoloji*, 2. Baskı, (Çev. Bülent Özçelik). İstanbul: Siyasal Kitabevi.

Bilgin, Kuvılcım Romya (2018). Johan Galtung. İçinde Erhan Büyükakıncı (Edt.), *Barış Çalışmaları*, (ss. 174-207). Ankara: Adres Yayınları.

Billig, Michael (2009). *Banal Milliyetçilik*, (Çev. Cem Şişkolar). İstanbul: Gelenek Yayınevi.

Binay, Berivan ve Tatlıcan, Ümit (2018). Sembolik Etkileşimcilik ve Gündelik Hayatın Sosyolojisi, Gündelik Hayat Sosyolojisi. İçinde Ali Esgin ve Güney Çeğin (Edt.), *Gündelik Hayat Sosyolojisi; Temalar, Sorunsallar ve Güzergahlar*, (ss. 147-190). Ankara: Phoenix Yayınları.

Bottomore, Tom ve Nisbet, Robert (2006). *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi I II*. (Çev. M. Tunçay ve A. Uğur). İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Bourdieu, Pierre (1997). *Toplumbilim Sorunları*, (Çev. Işık Ergüden). İstanbul: Kesit Yayınları.

Bourdieu, Pierre (2017). *Karşı Ateşler II*, (Çev. Işık Ergüden). İstanbul: Sel Yayınları.

Bourdieu, Pierre (2015). *Karşı Ateşler I*, (Çev. Sertaç Canbolat). İstanbul: Sel Yayınları.

Bouthoul, Gaston (1995). *Sosyoloji Tarihi I*, (Çev. Cemal Süreyya). İstanbul: İletişim Yayınları.

Boyle, Paul, Keith Halfacree ve Vaughan Robinson (1998). *Exploring Contemporary Migration*. New York: Addison Wesley Longman Limited.

Broad, K.L. (2000). Social Movement Selves. *Sociological Perspective* 45 (3), 317-336.

Brock and Socknat (1999). *Challenge to Mars: Essays on Pacifism from 1918 to 1945*. University of Toronto Press.

Bröckling, Ulrich (2008). Çarklardaki Kum? 21. Yüzyılın Başında Vicdani Ret. İçinde Özgür Heval Çınar ve Coşkun Üsterci (Edt.), *Çarklardaki Kum: Vicdani Ret*, (ss. 69-78). İstanbul: İletişim Yayınları.

Brubaker, Rogers ve Cooper, Frederic (2014). Kimlik'in Ötesine Geçmek. İçinde Fırat Mollaer (Edt.), *Kimlik Politikaları: Tanınma, Özdeşlik ve Farklılık*, (ss. 402-462). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Buechler, Steven M. (2000). Social Movements in Advenced Capitalizm: *The plitical Economy and Cultural Cunstruction of Social Activism*. New York: Oxford Universty Press,

Bulaç, Ali (1995). *Din ve Modernizm*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Bush, Caleb ve Morris, M. (2008a). Reformcular ve Devrimciler: Sistem Karşıtı Hareketlerin Yükselişi ve İktidar Paradoksu, 1848-1917, (Çev. Deniz Keskin). İçinde William G. Martin (Edt.), *Toplumsal Hareketler 1750-2005*, (ss. 87-141). İstanbul: Versus Yayınları.

Bush, Caleb ve Morris, M. (2008b). Rochelle, İmparatorluklar Parçalanıyor, Hareketler Çöküyor: Sistem Karşıtı Mücadele, 1917-1968, (Çev. Deniz Keskin). İçinde İçinde William G. Martin (Edt.), *Toplumsal Hareketler 1750-2005*, (ss. 141-219). İstanbul: Versus Yayınları.

Butler, Judith (2018). *Cinsiyet Belası*, 6. Basım, (Çev. Başak Ertür). İstanbul: Metis Yayınları.

Büken, Gülriz (2016). Amerikan Popüler Kültürünün Türkiye'de Yayılışına Karşı Tepkisel Düşünceler. Doğu Batı Dergisi, Sayı 15, 45-56.

Calhoun, Craig (2014). Kimlik ve Tanınma Politikası. İçinde Fırat Mollaer (Edt.), *Kimlik Politikaları: Tanınma, Özdeşlik ve Farklılık* (ss. 132-182). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Cangızbay, Kadir (2000). Globalleşme ve Kamusal Alan. İçinde E. Fuat Keyman ve Ali Yaşar Sarıbay (Edt.), *Global Yerel Eksende Türkiye*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Cassirer, Ernst (1996). *Kant'ın Yaşamı ve Öğretisi*, (Çev. Doğan Özlem). İstanbul: İnkılâp Kitapevi.

Castells, Manuel (2013). *İsyen ve Umut ağları İnternet Çağında Toplumsal Hareketler*, (Çev. Ebru Kılıç). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Castles, S. ve M. J. Miller (1993). *The Age Of Migration: International Population Movements In The Modern World*, London: Macmillan.

- Choi, Woo Young ve Huynh, Tu (2008). Kapitalist Dünyanın Dönüşümü, (Çev. Deniz Keskin). İçinde William G. Martin (Edt.), *Toplumsal Hareketler 1750-2005* (ss. 21-87). İstanbul: Versus Yayınları.
- Chomsky, Noam (2002). *11 Eylül ve Sonrası: Dünya Nereye Gidiyor?* (Çev. Taylan Doğan Nuri Ersoy Mehmet Kara ve Ali Kerem). İstanbul: Aram Yayınları.
- Chomsky, Noam (2018). *Korsanlar ve İmparatorlar: Eskiler ve Yeniler*, (Çev. Aslı Önal). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Cohen, Jean L. (2016). Strategy or Identity: New Theoretical Paradigms and Contemporary Social Movements. *Social Research, Social Movements*, Vol. 52, No. 4, 663-716.
- Copleston, Frederick (2004). *Felsefe Tarihi*, (Çev. Aziz Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınevi.
- Coser, Lewis A. (2008). *Sosyolojik Düşüncenin Ustaları*, (Çev. Himmet Hülür, Serhat Toker ve İbrahim Mazman). Ankara: De Ki Basım Yay. Ltd. Şti.
- Coşar, Özman, Simten, Aylin (2003). Siyaset, Demokrasi ve Kimlik Fark Tanınma Politikası. *Doğu Batı Dergisi*, Sayı 23, 105-119.
- Coşkun, M. Kemal (2006). Süreklilik ve Kopuş Teorileri Bağlamında Türkiye’de Eski ve Yeni Toplumsal Hareketler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 61 (01), ss. 67-102.
- Coşkun, Mustafa Kemal (2019). *Demokrasi Teorileri ve Toplumsal Hareketler*. 2. Baskı. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Coşkun, Vahap (2014). *İnsan Hakları, Liberal Açıdan Bir Tahlil*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Crossley, Nick (2002). *Making Sense Of Social Movements*. Philadelphia: Open Universty.
- Cuche, Denys (2004). *Sosyal Bilimlerde Kültür Kavramı*, (Çev. Turgut Arnas). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Çavdar, Tefik (1996). *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi*. Ankara: İmge Kitapevi.

Çayır, Kenan (2016). Toplumsal Sahnenin Yeni Aktörleri: Yeni Sosyal Hareketler. İçinde Kenan Çayır (Edt.), *Yeni Sosyal Hareketler* (ss. 11-30). İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Çetinkaya, Y. Doğan (2014a). 2008 Sonrası İsyanlar Üzerine. İçinde Y. Doğan Çetinkaya (Der.), *Toplumsal Hareketler Tarih Teori ve Deneyim* (ss. 9-18). İstanbul: İletişim Yayınları.

Çetinkaya, Y. Doğan (2014b). Tarih ve Kuram Arasında Toplumsal Hareketler. İçinde Y. Doğan Çetinkaya (Der.), *Toplumsal Hareketler Tarih Teori ve Deneyim* (ss. 25-74). İstanbul: İletişim Yayınları.

Çınar, Özgür Heval (2008). Avrupa Konseyi Ülkelerinden Vicdani ret Hakkına Genel Bir Bakış. İçinde Özgür Heval Çınar ve Coşkun Üsterci (Edt.), *Çarklardaki Kum: Vicdani Ret* (ss. 235-246). İstanbul: İletişim Yayınları.

Çiğdem, Ahmet (1997). *Bir İmkân Olarak Modernite*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Çimen, Hasan ve Bakan, Selahaddin (2019). Toplumsal Olayların Merkezi Fransa'daki Sarı Yelekliler Hareketi ve Protestoların Türkiye'ye Yansımaları. *Gaziantep Üniversitesi İİBFD*, 1 (1), 80-107.

Çoban, Barış (2009). Küreselleşme Sürecinde İnsan Hakları Mücadelesi ve Yeni Toplumsal Hareketler. *Marmara İletişim Dergisi*, Sayı 15, 121-133.

Çüçen, A. Kadir (2001). *Bilgi Felsefesi*. Bursa: Asa Kitapevi.

d'Anjou and Male, Leo and John Van (1998). Between Old And New: Social Movements And Cultural Change. *Mobilization: An International Journal*, 3(2), 207-226.

Dede, Ayşegül (2018). *Talepkar Bir Hareket Olarak Yeni Toplumsal Hareketler*. İstanbul: Literatürk Academia.

Değirmenci, Olgun (2006). *Mukayeseli Hukukta ve Türk Hukukunda İnsan Ticareti Suçu*. Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Sayı 67, 57-95.

Dellacava, Frances A., Norma Kolko Philips and Madeline H. Engel (2004). Adoption in the U.S.: The Emergence of a Social Movements. *Journal of Sociology and Social Welfare* 31 (4), 141-160.

Dellaoğlu, Besim (2016). *Frankfurt Okulunda Sanat ve Toplum*. İstanbul: Say Yayınları.

Demirezen, İsmail (2016). Türkiye’de Muhafazakâr Kesimin Değişen Hayat Tarzı. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 9 (2), 547-560. DOI: 10.17218/hititsosbil.280804.

Demirhan, Kamil (2015). Charles Taylor Tanınma Politikası ve Çok-Kültürcülük. İçinde Hilal Onur İnce (Edt.), *Günümüzde Yeni Siyasal Yaklaşımlar III* (ss. 258-288). İstanbul: Doğu Batı Yayınları.

Demiroğlu, Elif Topal (2014). Yeni Toplumsal Hareketler Bir Literatür Taraması, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*. (2) 1, ss. 133-144.

Derks, A., “Combating trafficking In South East Asia: A Review Of Policyand Programme Responses”, *IOM*, Geneva Switzerland, 2000.

Doezema, J. (2002). Whogetsto Choose? Coercion, Consentandthe UN Trafficking Protocol. *Genderand Development*, 1364 9221, Volüme 10: Issue 1, 20-27.

Douzinias, Costas (2014). Kimlik, Tanınma, Haklar: Hegel Bize İnsan Hakları ile İlgili Ne Öğretebilir? İçinde Fırat Mollaer (Edt.), *Kimlik Politikaları: Tanınma, Özdeşlik ve Farklılık* (ss.206-240). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Douzinias, Costas (2017). *İnsan Hakları ve İmparatorluk*, (Çev. Kasım Akbaş ve Rabia Sağlam). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Douzinias, Costas (2018). *İnsan Haklarının Sonu*, (Çev. Kasım Akbaş ve Umre Deniz Tuna). Ankara: Dipnot Yayınları.

Dunn, G. Robert (1998). *Identity Crises: A Social Critique of Postmodernity*. London: University of Minnesota Pres Minneapolis.

Durudoğan, Hülya (2018). Judith Butler ve Queer Etiği, *Cogito Dergisi*, 3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, Sayı: 65-66, 87-98.

Durul, Ferzan (2008). *Küreselleşme ve İnsan Hakları*. İstanbul: Toroslu Kitaplığı.

Eagleton, Terry (1996). *İdeoloji*. 1. Basım. (Çev. Muttalip Özcan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Eco, Umber (2005). Barış ve Savaş üzerine Tanımlar, (Çev. Devrim Çetinkasap). İçinde Françoise Barret-Ducrocq (Edt.), *Barışı Hayal Etmek* (ss. 35-40). İstanbul: Metis Yayınları.

Edwards, Bob ve McCarthy, John D. (2004). Resources and Social Movement Mobilization. David A. Snow, Sarah A. Soule and Hanspeter Kriesi (Edt.), *The Blackwell Companion to Social Movements* (ss. 116-152). Oxford: Blackwell.

Eminoğlu, Ayça (2018). Oliver Richmond. İçinde Erhan Büyükakıncı (Edt.), *Barış Çalışmaları* (ss. 684-724-). Ankara: Adres Yayınları.

Enver Sinan Malkoç (2013). *Yeni Toplumsal Hareket Olgusu ve Türkiye’de 1980 Sonrası Yeni Toplumsal Hareketler*. Sakarya Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Sosyoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Erbaş, Hayriye (2002). Küresel Kriz ve Marjinalleşme Sürecinde Göç ve Göçmenler. *Dünya Neyi Tartışıyor I; Küreselleşme*, Doğu Batı Dergisi, Sayı 18, 175-1194.

Erdoğan, Barış ve Kökten, Esra (2014). Yeni Toplumsal Hareketlerin Sınıf Dinamiği: Türkiye LGBT Hareketi. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 2 (1), 93-113.

Erdoğan, İrfan (2016). Popüler Kültürde Gasp ve Popülerin Gayrı Meşruluğu. *Popüler Kültür*, Doğu Batı Yayınları, Sayı 15, 69-102.

Erdoğan, İrfan ve Alemdar, Korkmaz (1994). *Popüler Kültür ve İletişim*. Ankara: Erk Yayınları.

Erdoğan, Nihat (2011). Toplum ve Toplumsal Yapı Kavramları Üzerine. İçinde Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan (Edt.), *Değişim Sosyolojisi Dünyada ve Türkiye’de Değişme* (ss. 59-72). İstanbul: Kitabevi.

Erdost, Gül (2003). İşkence Mağdurları ve TİHV. İçinde Leyla Sanlı (Edt.), *Toplumsal Hareketler Konuşuyor* (ss. 259-274). İstanbul: Alan Yayıncılık.

Erkızan, Hatice Nur (2002). Küreselleşmenin Tarihsel ve Düşünsel Temelleri Üzerine. *Dünya Neyi Tartışıyor I; Küreselleşme*, Doğu Batı Dergisi, Sayı 18, 61-76.

Erol, Ali (2018). Eşcinsel Kurtuluş Hareketinin Türkiye Seyri. *Cogito Dergisi*, 3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, sayı: 65-66, 431-463.

- Esgin, Ali (2018a). Gündelik Hayat Sosyolojisi: Tarihsel Süreç ve Temel İlkeler. İçinde Ali Esgin ve Güney Çeğin (Edt.), *Gündelik Hayat Sosyolojisi; Temalar, Sorunsallar ve Güzergahlar* (ss. 13-34). Ankara: Phoenix Yayınları.
- Esgin, Ali (2018b). Anthony Giddens: Yapılaşma Alanı Olarak Gündelik Hayat. İçinde Ali Esgin ve Güney Çeğin (Edt.), *Gündelik Hayat Sosyolojisi; Temalar, Sorunsallar ve Güzergahlar* (ss. 371-404). Ankara: Phoenix Yayınları.
- Esgin, Ali, Çeğin, Güney (2018). Takdim: Gündelik Hayat Sosyolojisi Amaç, Kapsam ve Sorunlar. İçinde Ali Esgin ve Güney Çeğin (Edt.), *Gündelik Hayat Sosyolojisi; Temalar, Sorunsallar ve Güzergahlar* (ss. 9-12). Ankara: Phoenix Yayınları.
- Fay, Brian (2017). *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi*, (Çev. İsmail Türkmen), 4. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Fine, Cordelia (2017). *Toplumsal Cinsiyet Yanılsaması*, (Çev. Kıvanç Tanrıyar). 2. Baskı, İstanbul: Sel Yayınları.
- Fiske, John (1999). *Popüler Kültürü Anlamak*, (Çev. Süleyman İrvan). Ankara: Ark Yayınları.
- Fominaya, Cristina Flesher (2010). Collective Identity in Social Movements: Central Concepts and Debates. *Sociology Compass*, Department of Sociology, Edward Wright Building, University of Aberdeen, UK, 393-404.
- Foucault, Michel (1993a). *Cinselliğin Tarihi I*, (Çev. Hülya Tufan). İstanbul: Afa Yayınları.
- Foucault, Michel (1993b), *Ders Özetleri*, (Çev. Selahattin Hilav). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Foucault, Michel (2000a). *Deliliğin Tarihi*, (Çev. M. Ali Kılıçbay). Ankara: İmge Yayınları.
- Foucault, Michel (2000b). *Entelektüelin Siyasi İşlevi*, (Çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay ve Ferda Keskin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, Michel (2002). *Kliniğin Doğuşu*, (Çev. Temel Keşoğlu). Ankara: Doruk Yayınları.

- Foucault, Michel (2004). *Toplumu Savunmak Gerekir*, (Çev. Şahsuvar Aktaş). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Foucault, Michel (2005). *Özne ve İktidar*, (Çev. Işık Ergüden ve Osman Akınbay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, Michel (2006). *Hapishanenin Doğuşu*, (Çev. M. Ali Kılıçbay). İstanbul: İmge Yayınları.
- Foucault, Michel (2018). Herculine Barbin'e Giriş. *Cogito Dergisi*, 3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, Sayı: 65-66, 132-138.
- Fraser, Nancy (2014). Tanınma Politikasını Yeniden Düşünmek. İçinde Fırat Mollaer (Edt.), *Kimlik Politikaları: Tanınma, Özdeşlik ve Farklılık* (ss. 259-275). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Fukuyama, Francis (2002). *Tarihin Sonu Mu?* (Çev. Mustafa Aydın ve Ertan Özensel). İstanbul: Vadi Yayınları.
- Galtung, Johan (2003). *Peace by Peaceful Means: Peace and Conflict, Development and Civilization*, Londra: Sage Publications.
- Galtung, Johan (2013). *İnsan Hakları: Başka Bir Açıdan Bakış*, (Çev. Müge Sözen). 2. Baskı. İstanbul: Metis Yayınları.
- Garner, Roberta (1996). *Contemporary Movements and Ideologies*, New York: McGraw-Hill Inc.
- Gedik, Hande Birkalan (2018). Türkiye'de 2000'li Yıllarda Farklılık, Cinsel Kimlikler ve Kimlik Politikalarının Yönetimi. *Cogito Dergisi*, 3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, Sayı: 65-66, 340-352.
- Giddens, Anthony (2000). *Siyaset, Sosyoloji ve Toplumsal Teori*, (Çev. Tuncay Birkan), Metis Yayınları, İstanbul, 2000.
- Giddens, Anthony (2005). *Sosyal Teorinin Temel Problemleri: Sosyal Analizde Eylem Yapı ve Çelişki*, (Çev. Ümit Tatlıcan). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Giddens, Anthony (2012). *Sosyoloji*, (Çev. ve Yayına Haz. Cemal Güzel). Ankara: Kırmızı Yayınları.
- Giddens, Anthony (2014b). *Modernite ve Bireysel Kimlik Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*, (Çev. Ümit Tatlıcan). İstanbul: Say Yayınları.

Giddens, Anthony ve Pierson, Cristopher (2001). *Modernliği Anlamlandırmak*, (Çev. Serhat Uğurlak ve Murat Sağlam). İstanbul: Alfa Yayınları.

Giddens, Antony (1998). *Modernliğin Sonuçları*, (Çev. Ersin Kuşdil). 2. Baskı. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Giesbert, Franz-Oliver (2005). Yeni Bir Dünya, (Çev. Devrim Çetinkasap). İçinde Françoise Barret-Ducrocq (Edt.), *Barışı Hayal Etmek* (ss. 249-252). İstanbul: Metis Yayınları.

Gleason, Phillip (2014). Kimliği Tanımlamak: Semantik Bir Tarih. İçinde Fırat Mollaer (Edt.), *Kimlik Politikaları: Tanınma, Özdeşlik ve Farklılık* (ss. 21-52). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Glenn, C.L. (2015). Activism or Slacktivism?: Digital Media and Organizing for Social Change. *Communication Teacher*, 29 (2), 81-85.

Göktürk, Işıl (2011). Yeni Toplumsal Hareketlerin Bir Örneği Olarak Türkiye’de Kadın Hareketi. İçinde Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan (Edt.), *Değişim Sosyolojisi Dünyada ve Türkiye’de Değişme* (209-224). İstanbul: Kitabevi.

Göle, Nilüfer (2001). *Modern Mahrem*. 7. Baskı. İstanbul: Metis Yayınları.

Göver, İbrahim Hakan ve Şenol, Dolunay (2017). Crime As A Social Fact: A Sociological Analysis. *Journal Of Currentresearches On Socialsciences*, 7 (2), 191-208.

Grosz, Elizabeth (2018). Deneysel Arzu: Queer Öznelliğini Yeniden Düşünmek. *Cogito Dergisi*, 3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, Sayı: 65-66, 7-36.

Grotius, H. (1996). Prolegomena to The Law of War and Peace. Vasquez, J. A (Edt.), *Classics of International Relations* (ss. 401-403). New Jersey: Prentice-Hall Inc.

Guenon, René (1999). *Modern Dünyanın Bunahımı*, (Çev. Mahmut Kanık). Bursa: Verka Yayınları.

Guest, Mathew (2012). Dinin Yeniden Üretimi ve İletimi (Çev. İlkay Şahin). İçinde Peter B. Clarke (Edt.), *Din Sosyolojisi Çağdaş Gelişmeler* (ss. 91-120). Ankara: İmge Yayınları.

Güllüpinar, Fuat (2013). Yeni Toplumsal Hareketler ve Toplumsal Eleştirileri. İçinde *Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik*. Ankara: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Gülüm Şener (2006). *Küresel Kapitalizmin Yeni Kamusal Alanı Olarak İnternet: Yeni Toplumsal Hareketlerin İnterneti Kullanımı*. Marmara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Gün, Servet (2017). *Çocuk: İşçi, Yoksul, Göçmen*. İstanbul: Notabene Yayınları.

Güngör, Erol (1986). *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Güngör, Fatma Akkan ve Eken, Evren (2018). Terry Nardın. İçinde Erhan Büyükkakıncı (Edt.), *Barış Çalışmaları* (ss. 662-683). Ankara: Adres Yayınları.

Gürcan, Efe Can (2019). Bir Siyasal Süreç Olarak Fransız Sarı Yelekliler Hareketi'nin Ortaya Çıkışı. *Mülkiye Dergisi*, Sayı: 43, 435-458.

Habermas, Jürgen (2001). *İletişimsel Eylem Kuramı*, (Çev. Mustafa Tüzel). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Habermas, Jürgen (2002). *Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü*, (Çev. Tanıl Bora ve Mithat Sancar). 4. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.

Haj, Barbara Abou E. (1998). Kültürel Mübadelenin Dilleri ve Modelleri (Çev. Gülcan Seçkin ve Ümit Hüsrev Yolsal). İçinde Antony D. King (Edt.), *Küreselleşme ve Dünya Sistemi*. Ankara: Bilim Sanat Yayınları.

Hall, Stuart (2014). Kimliğe İhtiyaç Duyan Kim? İçinde Fırat Mollaer (Edt.), *Kimlik Politikaları: Tanınma, Özdeşlik ve Farklılık* (ss. 277-299). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Hall, Sturt (1998a). Eski ve Yeni Kimlikler. İçinde Antony D. King (Edt.), *Küreselleşme ve Dünya Sistemi*. Ankara: Bilim Sanat Yayınları.

Hammarberg, Thomas (2012). *Avrupa'da İnsan Hakları*, (Çev. Ayşen Ekmekçi). İstanbul: İletişim Yayınları.

Hazan, Jacob Ceki (2012). Geçmişten Geleceğe Zorunlu Göç: Mülteciler ve Ülke İçinde Yerinden Edilmişler. İçinde S. Gülfer İhlamur Öner ve N. Aslı Şirin Öner (Der.), *Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar Tartışmalar* (ss. 183-198). İstanbul: İletişim Yayınları.

Hekman, Susan (1999). *Bilgi Sosyolojisi ve Hermeneutik*, (Çev. Hüsamettin Arslan ve Bekir Balkız). İstanbul: Paradigma Yayınları.

Herath, Oshadhi (t.y.). *A Critical Analysis of Positive and Negative Peace*, Department of Philosophy, University of Kelaniya, ISBN 978- 955-4563- 71- 1, 104-107.

Heywood, Andrew (2007). *Siyaset*, (Çev. Bekir Berat Özipek, Bican Şahin, Mete Yıldız, Zeynep Kopuzlu, Sabahattin Seçilmişoğlu ve Atilla Yayla). Ankara: Adres Yayınları.

Hira, İsmail (2016). Yeni Toplumsal Hareketler: Politik Öncelikten Kimlik Vurgusuna. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, XI (I), 143-156.

Hobsbawm Erik J. (2017). *Milletler ve Milliyetçilik*, (Çev. Osman Akınbay). 6. Baskı. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Hobsbawm, Eric (1996). *Kısa 20. Yüzyıl 1914 1991 Aşırılıklar Çağı*, (Çev. Yavuz Alogan). İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Hobsbawm, Eric (2008). *Küreselleşme Demokrasi ve Teorizm*, (Çev. Osman Akınbay). İstanbul: Agora Kitaplığı.

Hondrich, K. Otto (1991). Günümüzde Sosyal Çatışma. İçinde İsmail Coşkun (Haz.), *75. Yılında Türkiye’de Sosyoloji*. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Honneth, Axel (2014). Tanınma Mı Yeniden Dağıtım Mı? Toplumun Ahlaki Düzenine Değinen Yaklaşımlar. İçinde Fırat Mollaer (Edt.), *Kimlik Politikaları: Tanınma, Özdeşlik ve Farklılık* (ss. 242-257). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Husserl, Edmund (2015). *Fenomenoloji Üzerine Beş Ders*, (Çev. Harun Tepe). 3. Baskı. Ankara: Bilgesu Yayınları.

Hülür, Himmet (2000a). Küreselleşme ve Toplumbilimsel Kuramlaştırma Sorunu. *Selçuk İletişim*, 1 (2), 27-36.

Hülür, Himmet (2000b) Toplumsal Bilim Söyleminde Yerellik. *Selçuk İletişim*, 1 (3) 103-116.

Ihlamur Öner ve Suna Gülfer (2012). Küresel Bir Göç ve Mülteci Rejimine Doğru. İçinde S. Gülfer, Ihlamur Öner ve N. Aslı Şirin Öner (Der.), *Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar Tartışmalar* (ss. 577-600). İstanbul: İletişim Yayınları.

- İmam, Ayesha M. (2004). Müslüman Dinsel Sağ (Köktendinciler) ve Cinsellik. *İçinde Pınar İlkaracan (Der.), Müslüman Toplumlarda Kadın ve Cinsellik*, 2. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- İşık, Gülcan (2011). Toplumsal Hareketler: Tarih Kuram ve Kapsam. *İçinde Gülcan İşık (Edt.), Toplumsal Hareketler* (ss. 1-44). Ankara: Nobel Yayınları.
- İşık, Gülcan (2015). *Sanaldan Sokağa Toplumsal Hareketler*. 2. Baskı Ankara: Nobel Yayınları.
- İşık, Yetkin (2009). Ben-Beden-Evren. *Toplumbilim Dergisi*, Sayı 12.
- İçli, Tülin Günşen (2016). *Kriminoloji*. 9. Baskı. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- İlkaracan, Pınar (2003). Kadın Hareketleri ve Feminizm. *İçinde Leyla Sanlı (Edt.), Toplumsal Hareketler Konuşuyor* (ss. 157-192). İstanbul: Alan Yayıncılık.
- İnalcık, Halil (2002). Kültür Etkileşimi, Küreselleşme. *Dünya Neyi Tartışıyor I; Küreselleşme, Doğu Batı Dergisi*, Sayı 18, 77-102.
- İnan, Mesut (2013). Türkiye'deki Din Sosyolojisi Çalışmalarına Amiran Kurtkan Bilgiseven'in Kavramsal Katkısı. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 39.
- İnsel, Ahmet (1996). *Düzen ve Kalkınma Kısacasında Türkiye*, (Çev. Ayşeül Sönmezer). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İnsel, Ahmet (2002). Olağanlaşan Demokrasi ve Modern Muhafzakarlık. *Birikim Dergisi*. Kasım/Aralık 2002.
- İnsel, Ahmet (2004). Bir Toplumsal Sınıf Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri. *İçinde Ahmet Insel ve Ali Bayramoğlu (Der.), Bir Zümre Bir Parti Türkiye'de Ordu*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- İslimyeli, Nüzhet (1976). *Sanat Terimleri Ansiklopedisi*. Ankara: Sanat Yayınları.
- Jasper, James Macdonald (2000). *Ahlaki Protesto Sanatı, Toplumsal Hareketlerde Kültür, Biyografi ve Yaratıcılık*, (Çev. Senem Öner). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Jeanniere, Abel (1994). Modernite Nedir? *İçinde Mehmet Küçük (Der.), Modernite Versus Postmodernite*. Ankara: Vadi Yayınları.

Johnstrone, Enrique, Hank, Gusfield ve Larana, Joseph R. (2016). Kimlikler, Şikâyetler ve Yeni Sosyal Hareketler. İçinde Kenan Çayır (Edt.), *Yeni Sosyal Hareketler (121-151)*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Jordan, Ann D. (2002). Human Rightsorwrongs? The Strugglefor A Rights Based Response To Trafficking İn Human Beings. *Gender And Develpoment*, 10, 28–37.

Jung, Werner (1995). *Georg Simmel, Yaşamı, Sosyolojisi, Felsefesi*, (Çev. Doğan Özlem). Ankara: Ark Yayınları.

Kadioğlu, Ayşe (2012a). Vatandaşlık, Kavramın Farklı Anlamları. İçinde Ayşe Kadioğlu (Edt.), *Vatandaşlığın Dönüşümü Üyelikten Haklara* (ss. 21-30). İstanbul: Metis Yayınları,

Kadioğlu, Ayşe (2012b). Vatandaşlığın Ulustan Arındırılması: Türkiye Örneği. İçinde Ayşe Kadioğlu (Edt.), *Vatandaşlığın Dönüşümü Üyelikten Haklara* (ss. 31-54). İstanbul: Metis Yayınları.

Kadioğlu, Ayşe (2012c). Türkiye’de Vatandaşlığın Anatomisi. İçinde Ayşe Kadioğlu (Edt.), *Vatandaşlığın Dönüşümü Üyelikten Haklara* (ss. 168-184). İstanbul: Metis Yayınları.

Kakışım, Can (2017). Liberalizm Çağında Barış Çalışmaları ve Demokratik Barış Vizyonu: Teorik Bir İnceleme. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 50, 27-44.

Kalaycıoğlu, Ersin (2000). Sivil Toplum ve Neopatrimonyal Siyaset. İçinde E. Fuat Keyman ve Ali Yaşar Sarıbay (Der.), *Global Yerel Eksende Türkiye*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Kalouche, Fouad ve Mielants, Eric (2008). Sistem Karşıtı Hareketlerin Dönüşümü, 1968-2005 (Çeviri Deniz Keskin). İçinde William G. Martin (Edt.), *Toplumsal Hareketler 1750-2005* (ss. 219-283). İstanbul: Versus Yayınları.

Kapani, Munci (2007). *Politika Bilimine Giriş*. 21. Basım. İstanbul: Bilgi Yayınevi.

Kara, İsmail (1987). *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi I*. 2. Baskı. İstanbul: Risale Yayınları,

Karagöz, Betül (2016). Hiç’lik İçinde Yokluğu Aramak Popüler Olabilir Mi? İçinde *Popüler Kültür*. Doğu Batı Dergisi, Sayı 15, 161-172.

- Karakaş, Mehmet (2006). *Küreselleşme ve Türk Kimliği*. Ankara: Elips Yayınları.
- Karakaş, Mehmet (2011). Türkiye’de Toplumsal Değişmenin Belirleyici Öğeleri: Etnik ve Dinsel Kimlikler. İçinde Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan (Edt.), *Değişim Sosyolojisi Dünyada ve Türkiye’de Değişme* (ss. 251-270). İstanbul: Kitabevi.
- Karaosmanoğlu, Fatih (2011). *İnsan Hakları*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Karatepe, Şükrü (1999). *Darbeler Anayasalar ve Modernleşme*. 3. Baskı. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Karpat, H. Kemal (2009). *Osmanlıdan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, Kemal H. (2008a). *Türk Demokrasi Tarihi*, 3. Baskı. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Karpat, Kemal H. (2008b). *Türkiye’ de Siyasal Sistemin Evrimi*. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Kaya, F. Duygu Çubuk (2018). Kadın Beyni, Erkek Beyni Varsa Eşcinsel Beyni de Var mı? *Cogito Dergisi*, Yapı Kredi Yayınları, Sayı: 65-66, 167-174.
- Keleşoğlu, Erhan (2014). Filistin’den Bir Toplumsal Hareket: Hamas. İçinde Y. Doğan Çetinkaya (Edt.), *Toplumsal Hareketler Tarih Teori ve Deneyim* (ss. 513-522). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kellner, Douglas (2001). Popüler Kültür ve Postmodern Kimliklerin İnşası, (Çev: Gülcan Seçkin). *Doğu Batı Dergisi*, Sayı:15, 191-224.
- Kendall, Diana (2008). *Sociology in Our Times: The Essentials*. Texas: Baylor Universty.
- Kennedy, Lady Helena (2005). Mümkün En Mükemmel Dünyada Anlaşmazlıkların Çözülmesi ve İnsan Hakları, (Çev. Devrim Çetinkasap). İçinde Françoise Barret-Ducrocq (Edt.), *Barışı Hayal Etmek* (ss. 233-239). İstanbul: Metis Yayınları.
- Keskin, Ferda (1997). Foucault’da Öznellik ve Özgürlük. *Özne Öznellik Özgürlük, Toplum ve Bilim Dergisi*, Sayı 73, 30-46.
- Keskin, Melda (2003). Akkuyu Çernobil Olmadı. İçinde Leyla Sanlı (Edt.), *Toplumsal Hareketler Konuşuyor* (ss. 95-118). İstanbul: Alan Yayıncılık, İstanbul.
- Keyman, E. Fuat (1998). *Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam*. Konya: Vadi Yayınları.

- Keyman, E. Fuat (2000a). *Küreselleşme, Devlet, Kimlik Farklılık*. İstanbul: Vadi Yayınları.
- Keyman, E. Fuat (2000b). *Türkiye ve Radikal Demokrasi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Keyman, E. Fuat (2002). Liberalizm Devlet ve Modernite. İçinde E. Fuat Keyman (Der.), *Liberalizm Devlet Hegemonya*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Keyman, E. Fuat (2012). Türkiye’de Çokkültürlü Anayasal Vatandaşlık. İçinde Ayşe Kadioğlu (Der.), *Vatandaşlığın Dönüşümü Üyelikten Haklara* (ss. 218-244). İstanbul: Metis Yayınları.
- Keyman, F. (2000). Küreselleşme Devlet Kimlik/Farklılık: Uluslararası İlişkiler Kuramını Yeniden Düşünmek, (Çev. Simten Çoşar). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Kılıç, Selim (2009). Kamuoyu Oluşum Sürecinde Sosyal Hareketler ve Medya. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2 (2), 150-167.
- Kızılçelik, Sezgin (1994). *Sosyoloji Teorileri I II III*. Konya: Emre Yayınları.
- Kızılçelik, Sezgin (2000). *Frankfurt Okulu*. 1. Baskı. Ankara: Anı Yayıncılık.
- King, Antony D. (1998). *Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi*, (Çev. Gülcan Seçkin ve Ümit Hüsrev Yolsal). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Kocasakal, Ü. (2003). İnsan Ticareti Suçu (TCK 201/B). *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı. 2, 39–79.
- KONDA (2013). *Gezi Parkı Araştırması*, İstanbul.
- Kozanoğlu, Hayri (2002). Küreselleşme ve Uluslarüstü Sermaye Sınıfı. *Dünya Neyi Tartışıyor I; Küreselleşme*, Doğu Batı Dergisi, Sayı 18, 165-174.
- Kömeçoğlu, Uğur (2002). Küreselleşme, Modernleşme, Modernlik. *Dünya Neyi Tartışıyor I; Küreselleşme*, Doğu Batı Dergisi, Sayı 18, 11-28.
- Köse, Hüseyin (2018). Yaban Bilinç ya da Lefebvre’e Göre Gündelik Hayat. İçinde Ali Esgin ve Güney Çeğin (Edt.), *Gündelik Hayat Sosyolojisi* (ss. 305-342). Ankara: Phoenix Yayınları.
- Kristeva, Julia (2005). Barış Mümkün mü? (Çev. Devrim Çetinkasap). İçinde Françoise Barret-Ducricq (Edt.), *Barışı Hayal Etmek* (ss. 165-174). İstanbul: Metis Yayınları.

- Kuçuradi, İoannna (2018). *İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları*. 4. Baskı. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kurtuluş, Hatice (2003). *Mekânda Billurlaşan Kentsel Kimlikler: İstanbulda Yeni Sınıfsal Kimlikler ve Mekansal Ayırışmanın Bazı Boyutları*. Doğu Batı Düşünce Dergisi, Sayı 23, 79-104.
- Küçükcan, Talip (2013). *Din Sosyolojisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Kylimlicka, Will (1998). *Çokkültürlülük Yurttaşlık*. (Çev. Abdullah Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kymlicka, Will ve Norman, Wayne (2012). Vatandaşın Dönüşü: Vatandaşlık Kuramındaki Yeni Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme. İçinde Ayşe Kadioğlu (Der.), *Vatandaşlığın Dönüşümü Üyelikten Haklara* (ss. 185-217). 2. Basım. İstanbul: Metis Yayınları.
- Laclau, Ernesto (2015). *Evrensellik, Kimlik ve Özdeşleşme*, (Çev. Ertuğrul Başer). 4. Baskı. İstanbul: Birikim Kitapları.
- Lash, Scott (1994). Modernite mi Modernizm mi? İçinde Mehmet Küçük (Der.), *Modernite Versus Postmodernite*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Le Bon, Gustave (2011). *Devrimin Psikolojisi*, (Çev. Ayten Gündoğdu). İstanbul: Sacala Yayıncılık.
- Lee, Maggy (2005). Human Tradeand The Criminalization Of Irregular Migration. *International Sociology Of Law*, No. 33, New York.
- Lull, James (2001). *Medya İletişim Kültür*, (Çev. Nazife Güngör). Ankara: Vadi Yayınları.
- Lyotard, Jean François (2013). *Postmodern Durum*, (Çev. İsmet Birkan). Ankara: Bilgesu Yayınları.
- Mahçupyan, Etyen (2003). Sivil Anayasa Girişimi. İçinde Leyla Sanlı (Der.), *Toplumsal Hareketler Konuşuyor* (ss. 71-94). İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Manheim, Karl (2004). *İdeoloji ve Ütopya*, (Çev. Mehmet Okyavuz). 2. Baskı. Ankara: Epos Yayınları.

Mardin, Şerif (2008). *Türkiye’de Toplum ve Siyaset*. 15. Baskı, Mümtazer Türköne ve Tuncay Önder (Der). İstanbul: İletişim Yayınları.

Marshall, Gordon (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. Osman Akınbay ve Derya Kömürcü). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Martin, William G. (2008a). *Sistem Karşıtı Hareket Arayışı*, (Çev. Deniz Keskin). İçinde William G. Martin (Edt.), *Toplumsal Hareketler 1750-2005* (s. 5-21). İstanbul: Versus Yayınları.

Martin, William G. (2008b). Dünya Hareket Dalgaları ve Dünya Dönüşümleri, (Çev. Deniz Keskin). İçinde William G. Martin (Edt.), *Toplumsal Hareketler 1750-2005* (s. 283-304). İstanbul: Versus Yayınları.

Marx, Karl (2005). *Komünist Manifesto ve Komünizmin İlkeleri*, (Çev. Muzaffer Erdost). Ankara: Sol Yayınları.

Marx, Karl ve Engels F. (2013). *Din Üzerine*, (Çev. Kaya Güvenç). 5. Baskı. Ankara: Sol Yayınları.

Marx, Karl ve Engels, Friedrich (1999). *Komünist Parti Manifestosu*, (Çev. Yılmaz Onay). İstanbul: Evrensel Basım Yayınevi.

Mcluhan, Marshall (2001). *Global Köy*, (Çev. Bahar Öcal Düzgören). İstanbul: Scala Yayıncılık.

Melluci, Alberto (2014a). Süreç Olarak Kolektif Kimlik. İçinde Fırat mollaer (Edt.), *Kimlik Politikaları: Tanınma, Özdeşlik ve Farklılık* (ss. 79-104). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Melluci, Alberto (2016). Çağdaş Hareketlerin Sembolik Meydan Okuması. İçinde Kenan Çayır (Edt.), *Yeni Sosyal Hareketler* (ss. 75-100). İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Melucci, Alberto (1985). The Symbolic Challenge of Contemporary Movements, Social Movements. *Social Research, Social Movements*. Vol. 52, No. 4, 789-816.

Melucci, Alberto (2003). *Challenging Codes; Collective Action In The Information Age*. Australia: Published by the Press Syndicate of the University of Cambridge The Pitt Building.

METROPOLL (2013). *Gezi Parkı Protestoları*. Ankara.

Michel, Andree (2000). *Feminizm*, (Çev. Şirin Tekeli). İstanbul: İletişim Yayınevi.

- Mills, Wright (1974). *İktidar Seçkinleri*, (Çev. Ünsal Oskay). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Mitchell, Claire (2014). Etnik Kimliklerin Dini İçeriği. İçinde Fırat Mollaer (Edt.), *Kimlik Politikaları: Tanınma, Özdeşlik ve Farklılık* (ss. 536-557). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Mollaer, Fırat (2014a). Can Alıcı Bir Mesele ve Banelleşen Bir Kelime. İçinde Fırat Mollaer (Edt.), *Kimlik Politikaları: Tanınma, Özdeşlik ve Farklılık* (ss. 7-20). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Morley, David ve Robins, Kevin (2011). *Kimlik Mekanları*, (Çev. Emrehan Zeybekoğlu). 2. Basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Morris, Brian (2004). *Din Üzerine Antropolojik İncelemeler*, (Çev. Tayfun Atay). Ankara: İmge Yayınları.
- Muş, Ekrem (2016). Türkiye’de Suç İstatistikleri. İçinde Ekrem Muş (Edt.), *Kriminoloji: Suç Teorileri ve Uygulamalar* (ss. 233-260). Ankara: Karınca Yayınevi.
- Mutlu, Erol (2016). Popüler Kültürü Eleştirmek. *Popüler Kültür*, Doğu Batı Dergisi, Sayı 15, 11-44.
- Negri, Antonio ve Hardt, Michael (2004). *Çokluk: İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi*, (Çev. Barış Yıldırım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Negri, Antonio ve Hardt, Michael (2010). *İmparatorluk*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2010.
- Newman, David M. (2013). *Sosyoloji*, (Çev. D. Ali Arslan). Ankara: Nobel Yayınları.
- Offe, Claus (2016). Yeni Sosyal Hareketler: Kurumsal Politikanın Sınırlarının Zorlanması. İçinde Kenan Çayır (Edt.), *Yeni Sosyal Hareketler* (ss. 47-74). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Okan Aksu (2017). *Yeni Toplumsal Hareketler Bağlamında Dijital Aktivizm: Dijital Feminizm Örneği*. Anadolu Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Basın ve Yayın Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Oldfield, Adrian (2012). Vatandaşlık: Doğal Olmayan Bir Pratik mi? İçinde H. Ayşe Kadioğlu (Edt.), *Vatandaşlığın Dönüşümü* (ss. 92-106). İstanbul: Metis Yayınları.

Onbaşı, Funda Gençoğlu (2019). Toplumsal Hareketler, Siyasal Teoriler. *Birikim Dergisi*, Sayı: 368, 18-28.

Oskay, Ülgen (1983). *Geçiş Dönemi Tipi Olarak Zonguldak Kömür Havzası Maden İşçisi*. İzmir: Ege Üniv. Edb. Fak. Yayınları.

Ökçesiz, H. (2001). *Sivil İtaatsizlik*. İstanbul: Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi Yayınları.

Öndül, Hüsnü (2003). İnsan Haklarını Korumak. İçinde Leyla Sanlı (Der.), *Toplumsal Hareketler Konuşuyor* (ss. 241-258). İstanbul: Alan Yayıncılık.

Öner, N. Aslı Şirin (2012). Göç Çalışmalarında Temel Kavramlar. İçinde S. Gülfer İhlamur Öner ve N. Aslı Şirin Öner (Edt.), *Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar Tartışmalar* (ss. 13-28). İstanbul: İletişim Yayınları.

Özay, Senih (2003). Bergama: Halkın Hukuk Mücadelesi. İçinde Leyla Sanlı (Edt.), *Toplumsal Hareketler Konuşuyor* (ss. 119-138.). İstanbul: Alan Yayıncılık.

Özdemir, Durmuş (2002). Küreselleşme, Ekonomik Büyüme ve Çokuluslu Şirketler. *Dünya Neyi Tartışıyor I; Küreselleşme*, Doğu Batı Dergisi, Sayı 18, 205-216.

Özer, Elif (2012). *Kimse Duymaz: Türkiye’de İnsan Ticareti Mağdurları Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: Ayizi Kitap.

Özgür, Nurcan (2012). Modern Türkiye’nin Zorunlu Göçmenleri: Muhacirler, İskanlılar, Mübadiller, İslamlar, Soydaşlar, “G” Grubu, Mülteciler, “Tekne Mültecileri”. İçinde S. Gülfer İhlamur Öner ve N. Aslı Şirin Öner (Edt.), *Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar Tartışmalar* (ss. 199-216). İstanbul: İletişim Yayınları.

Öztürk, Şeyda (2018). Cinsel Yönelimler ve Queer Kuram. *Cogito Dergisi*, Yapı Kredi Yayınları, sayı: 65-66, 5-6.

Parekh, Bhikhu (2014). Kimliğin Mantığı. İçinde Fırat Mollaer (Edt.), *Kimlik Politikaları: Tanınma, Özdeşlik ve Farklılık* (ss. 53-78). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Parla, Taha (2008). Vicdani Retin Felsefi Gerekçeleri. İçinde Özgür Heval Çınar ve Coşkun Üsterci (Edt.), *Çarklardaki Kum: Vicdani Ret* (ss. 95-102). İstanbul: İletişim Yayınları.

Perrin Ögün Emre (2012). *Başka Bir Dünya İçin Ağ Atmak: Siber Ortamda Barış Hareketleri*. Marmara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / İletişim Bilimleri Anabilim Dalı / Gazetecilik Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Pickup, Francin (1998). More Words But No Action? Forced Migration And Trafficking Of Women. *Genderand Development*. 6 (1), 45-68.

Poggi, Gianfranco (2016). *Devlet Doğası, Gelişimi ve Geleceği*, (Çev. Aysun Babacan). 5. Baskı. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Polletta, Francesca ve Jasper, James M. (2001). Collective Identity And Social Movements. *Annu. Rev. Sociololgy* (ss. 283-305). New York: Department of Sociology, Columbia University.

Poloma, Margaret M. (1996). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, (Çev. Hayriye Erbaş). Ankara: Gündoğan Yayınları.

Popper, Karl R. 82010). *Açık Toplum ve Düşmanları*, (Çev. Harun Rızatepe). 4. Baskı. Ankara: Liberte Yayınları.

Porta, Donatella Della ve Diani, Mario (2012). *Toplumsal Hareketler*, (Çev. Pelin Çakır ve Ceren Gülbudak). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Reeder, John (2012). Din ve Ahlak. *Din Sosyolojisi Yaşadığımız Dünya*, (Çev. İhsan Çapcıoğlu). Ankara: İmge Yayınları.

Ritzer, George ve Stepanisky, Jeffery (2014). *Sosyoloji Kuramları*, (Çev. Himmet Hülür). Ankara: De Ki Yayınları.

Robbins, Keith (1976). *The Abolition of War: the Peace Movement in Britain 1914–2029*. University of Wales Press.

Robertson, Roland (1999). *Küreselleşme, Toplum Kuramı ve Küresel Kültür*, (Çev. Ümit Hüsrev Yolsal). Ankara: Bilim Sanat Yayınları.

Rosenau, P. Marie (1998). *Postmodernizm ve Toplumbilimleri*, (Çev. Tuncay Birkan). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Russel, Bernard (1983). *İktidar*, (Çev. Erol Esençay). İstanbul: Deniz Yayınevi.

Sadou, Zazi (2005). Cezayir’de Toplumsal Barış. İçinde Françoise Barret-Ducrocq (Edt.), *Barışı Hayal Etmek* (ss. 9-97), (Çev. Devrim Çetinkasap). İstanbul: Metis Yayınları.

Sandoval, Marisol (2009). A Critical Contribution to the Foundations of Alternative Media Studies. *Kurgu Online International Journal of Communication Studies*. Vol. 1 (October), 1-18.

Sanlı, Leyla (2003). Türkiye’de Toplumsal Hareketler. İçinde Leyla Sanlı (Edt.), *Toplumsal Hareketler Konuşuyor* (ss. 9-28). İstanbul: Alan Yayıncılık.

Sarıbay, Ali Yaşar (1998a). *Siyaset, Demokrasi ve Kimlik*. Bursa: Asa Yayınları.

Sarıbay, Ali Yaşar (1998b). *Siyasal Sosyoloji*. Bursa: Uludağ Üniversitesi.

Sarıbay, Ali Yaşar (2000). Türkiye’de Demokrasi ve Sivil Toplum. İçinde E. Fuat Keyman ve Ali Yaşar Sarıbay (Edt.), *Global Yerel Eksende Türkiye*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Sarıbay, Ali Yaşar (2004). *Global Toplumda Din ve Türkiye*. İstanbul: Everest Yayınları.

Sarup, Madan (1997). *Post Yapısalcılık ve Postmodernizm*, (Çev. A. Baki Güçlü). Ankara: Ark Yayınları.

SEKAM (2013). *Türkiye’de Gençlik*. İstanbul.

Selman Yarcı (2017). *Toplumsal Bir İletişim Şekli Olarak Yeni Toplumsal Hareketler -Gezi Parkı Örnekleminin Luhmanncı Analizi*, Sakarya Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Sosyoloji Anabilim Dalı / Sosyoloji Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Sen, Amartya (2006). *Kimlik ve Şiddet Kader Yanılsaması*, (Çev. Ahmet Kardam). İstanbul: Optimist Yayınları.

Sennett, Richard (2002). *Kamusal İnsanın Çöküşü*, (Çev. S. Durak ve A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

SETA (2013). *Kurgu ve Gerçeklik Arasında Gezi Eylemleri*. Ankara.

Seyyar, Ali (2004). *Davranış Bilimleri Sözlüğü (Ansiklopedik Sözlük)*. İstanbul. Beta Yayınları.

Sezer, Baykan (2006). *Sosyolojinin Ana Başlıkları*. İstanbul: İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Shanthi, P. (2017). Global Issues and Peace Movements. *International Journal of Academic Research and Development*, M. Kumarasamy College of Education, Karur,

Tamil Nadu, India ISSN: 2455-4197, Impact Factor: RJIF 5.22
www.academicjournal.com Volume 2; Issue 1, Page No. 37-39.

Skirbekk, Gunnar ve Gilje, Nils (2006). *Felsefe Tarihi*, (Çev. Emrah Akbaş ve Şule Mutlu). 3. Baskı. İstanbul: Kesit Yayınları.

Slattery, Martin (2007). *Sosyolojide Temel Fikirler*. Bursa: Sentez Yayıncılık.

Smith, Anthony D. (1995). *Toplumsal Değişme Anlayışı*, (Çev. Ülgen Oskay). Ankara: Gündoğan Yayınları.

Smith, Anthony D. (2010). *Milli Kimlik*, (Çev. Bahadır Sina Şener). 6. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.

Smith, Antony D. (2002). *Küreselleşme Çağında Milliyetçilik*, (Çev. Derya Kömürcü). İstanbul: Everest Yayınları.

Smith, Rilley ve Philip, Alexande (2016). *Kültürel Kurama Giriş*, (Çev. Selime Güzelsarı ve İbrahim Gündoğdu). İstanbul: Dipnot Yayınları, İstanbul.

Solmaz, P. (2009). Popüler Kültürün Müzik Eğitime Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme. 8. *Ulusal Müzik Eğitimi Sempozyumu*, 23–25 Eylül, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Samsun.

Sorokin, Pitirim A. (1994). *Çağdaş Sosyoloji Teorileri I-II-III*. Ankara: Kültür Bak. Yayınları.

Sönmezoğlu, Faruk (2018). Tema Olarak: Mahatma Gandhi ve Martin Luther King: Güçsüzlüğün Etkisi ya da Pasifizmin Yumuşak Gücü. İçinde Erhan Büyükkakıncı (Edt.), *Bariş Çalışmaları* (ss. 497-505). Ankara: Adres Yayınları.

Sözen, Edibe (1999a). *Kimliklerimiz*. İstanbul: Birey Yayınları.

Sözen, Edibe (1999b). *Söyle*. İstanbul: Paradigma Yayınları.

Sözen, Edibe (2016). Popüler Kültür Retoriği: Sahiplik İçinde Yokluk, Rağbette Olma ve Sağduyu Bilgisi. *Popüler Kültür*, Doğu Batı Dergisi, Sayı 15, 57-68.

Speck, Friedrich ve Andreas, Rudı (2008). Dünyada Vicdani ret Hareketleri Deneyimleri. İçinde Özgür Heval Çınar ve Coşkun Üsterci (Edt.), *Çarklardaki Kum: Vicdani Ret* (ss. 153-164). İstanbul: İletişim Yayınları.

Strauss, Claude Levi (2012). *Yapısal Antropoloji*, (Çev. Adnan Kahiloğulları). Ankara: İmge Yayınları.

- Strauss, Claude Levi (2016). *Yaban Düşünce*, (Çev. Tahsin Yücel). 7. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Sunar, Lütfi (2017). Toplumsal Değişme: Kuramsal ve Kavramsal Bir Çerçeve. İçinde Mustafa Altunoğlu (Edt.), *Toplumsal Değişme Kuramları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Swingewood, Alain (19989). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, (Çev. Osman Akınbay). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Şahin, İlkay (2008). Dinî Hayatın Ritmi: Ritüel ve Müzik. *AÜİFD*, Sayı II, 269-285.
- Şanlı, Ayşem Sezer (2018). *Gündelik Hayatın Dönüşümünde Bir İmkân Olarak Toplumsal Muhalefetin Değerlendirilmesi: Cumartesi Anneleri Üzerine Bir Araştırma*, Hacettepe Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı / Siyaset Bilimi Bilim Dalı.
- Şen, Fulya (2002). Toplumsal Hareketler ve Medya: Wall Street İşgalinin Medyada Temsili. *Global Media Journal Turkish Edition*, Yeditepe Üniversitesi, 138-168.
- Şenol, Dolunay (2017). *Sembolik Etkileşimcilik*. 2. Baskı. Ankara: Net Kitaplık Yayınları.
- Şentürk, Recep (2017). *Yeni Din Sosyolojileri*. İstanbul: İz Yayınları.
- Şentürk, Ünal (2018). Husserl ve Schutz: Fenomenolojik Perspektif. İçinde Ali Esgin-Güney Çeğin (Edt.), *Gündelik Hayat Sosyolojisi; Temalar, Sorunsallar ve Güzergahlar* (ss. 235-268). Ankara: Phoenix Yayınları.
- Şerif, Muzaffer ve Şerif, Carolyn (1996). *Sosyal Psikolojiye Giriş 1-2*, (Çev. Mustafa Atakay ve Aysun Yavuz). İstanbul: Sosyal Yayınları, İstanbul.
- Şeylan, Gencay (1999). *Postmodernizm*. Ankara: İmge Yayınları.
- Takış, Taşkın (2003). *Kimliklerle Buluşma*. Doğu Batı Düşünce Dergisi, Sayı 23, 7-10.
- Takış, Taşkın (2016). Gorgon'un Yüzünü Görenler Geri Dönmedi, Ya Da Dönerler Tek Bir Söz Söylemedi. *Doğu Batı Dergisi*, Sayı 15,
- Talbi, Mohamed (2005). Kùlùrler Diyalođu ya da Kùlùrler Çatışması. İçinde Françoise Barret-Ducrocq (Edt.), *Barış Hayal Etmek* (ss. 253-261), (Çev. Devrim Çetinkasap). İstanbul: Metis Yayınları.

- Tannenbaum, Donald ve Schultz, G.-David (2010). *Siyasi Düşünce Tarihi*, (Çev. Fatih Demirci). 5. Baskı. Ankara: Adres Yayınları.
- Tanyeli, Uğur (2003). Modernizmin Sınırları ve Mimarlık. İçinde Enis Batur (Edt.), *Modernizmin Serüvenleri* (ss. 65-102). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tarrow, S. (2011). *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*. Updated and Revised 3rd Edition, Cambridge University Press.
- Tecim, Erhan (2015). Toplumsal Hareketler ve Yenilik Bağlamı: Eleştirel Bir Teorik Konumlandırma. *Toplumsal Hareketler*, Sosyoloji Divanı Dergisi. Sayı 5, 9-24.
- Teichman, Jenny (1986). *Pacifism and the Just War: A Study in Applied Philosophy*. Basil Blackwell, ISBN 0-631-15056-0.
- Tekeli, İlhan (1999). *Modernite Aşılırken Siyaset*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Tekelioğlu, Orhan (2003). *Foucault Sosyolojisi*. Bursa: Alfa Aktüel Yayınları.
- Telek, Alphan (2019). Sosyal Volkanik Kuşak İçinde Siyasal Prekarya: Sarı Yelekliler. *Toplumsal Hareketler, Bir Muhasebe, Birikim Dergisi*, Sayı: 368, 83-95.
- Tezcan, Ünay Tamgaç (2017). Göreceli Yoksunluk, Eşitsizlik ve Büyüme Üzerine Bir Modelleme, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi*. 54 (628), 29-41.
- Thomson, David (1997). *Siyasi Düşünce Tarihi*, (Çev. A.Y. Aydoğan). İstanbul: Şule Yayınları.
- Thoreau, H. David ve Gandhi, Mohandas K. (2015). *Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş*, (Çev. C. Hakan Arslan ve Fatma Ünsal). 3. Baskı. İstanbul: Vadi Yayınları.
- Thoreau, Henry David (2007). *Doğal Yaşam ve Başkaldırı*, (Çev. Seda Çiftçi). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Tilly, Charles (2014). Toplumsal Hareketler Yirmi Birinci Yüzyıla Giriyor. İçinde Y. Doğan Çetinkaya (Der.), *Toplumsal Hareketler Tarih Teori ve Deneyim* (ss. 153-198). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tok, Nafiz (2003). *Kültür, Kimlik ve Siyaset*. İstanbul. Ayrıntı Yayınları.
- Toker, Nilgün (2008). Vicdani Ret, Sivil İtaatsizlik ve Antimilitarizm: İtaat Etmeme ve Direnme. İçinde Özgür Heval Çınar ve Coşkun Üsterci (Edt.), *Çarklardaki Kum: Vicdani Ret* (ss. 79-94). İstanbul: İletişim Yayınları.

Tolan, Barlas (2005). *Sosyoloji*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Touraine, Alain (1985). An Introduction to the Study of Social Movements. *Social Research, Social Movements*, Vol. 52, No. 4, 749-787.

Touraine, Alain (2008). *Modernliğin Eleştirisi*, (Çev. Hülya Tufan). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Touraine, Alain (2004). *Demokrasi Nedir?* (Çev. Olcay Kunal). 4. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Touraine, Alain (2016). Toplumdan Toplumsal Harekete. İçinde Kenan Çayır (Edt.), *Yeni Sosyal Hareketler* (ss. 31-46). İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Touraine, Alain (2017). *Eşitliklerimiz ve Farklılıklarımızla Birlikte Yaşayabilecek miyiz?* (Çev. Olcay Kunal). 5. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Törün, Ufuk (2018). Tema Olarak: Barışın Sembolleştirilmesi. İçinde Erhan Büyükakıncı (Edt.), *Barış Çalışmaları* (ss. 552-569). Ankara: Adres Yayınları.

Tözüm, Haluk (2002). Küreselleşme: Gerçek mi, Seçenek mi? *Doğu Batı Dergisi*, Sayı 18, 143-164.

Turani, Adnan (1998). *Çağdaş Sanat Felsefesi*. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.

Turner, Bryan (2012). Bir Vatandaşlık Kuramının Anahatları. İçinde Ayşe Kadioğlu (Edt.), *Vatandaşlığın Dönüşümü* (ss. 107-139). İstanbul: Metis Yayınları.

Turner, Bryan S. (1996). Oryantalizm Postmodernizm ve Din. İçinde Abdullah Topçuoğlu ve Yasin Aktay (Edt.), *Postmodernizm, İslam, Küreselleşme ve Oryantalizm* (ss. 36-56), (Çev. Yasin Aktay). Ankara: Vadi Yayınları.

Turner, Bryan S. (2014). Din ve Sosyal Çağdaş Teoriler. *Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Çev. Osman Ülker), 1 (1), 231 255.

Turner, Jonathan H., Beeghley, Leonardo, Powers, Charles H. (2013). *Sosyolojik Teorinin Oluşumu*, (Çev. Ümit Tatlıcan). Ankara: Sentez Yayınları.

Uluç, Özlem (2013). *Yeni Dini Hareketler*. İstanbul: Yarın Yayınları.

Uluocak, Şeref (2018). Gündelik Gerçeklikte “Anlaman” Sosyal İnşası: Peter Berger ve Thomas Luckmann. İçinde Ali Esgin ve Güney Çeğin (Edt.), *Gündelik Hayat Sosyolojisi; Temalar, Sorunsallar ve Güzergahlar* (ss. 269-304). Ankara: Phoenix Yayınları.

Uluslararası Af Örgütü Türkiye Şubesi ve MetroPOLL Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (2019). *İnsan Hakları Algısı Araştırması*, İstanbul.

United Nations Population Fund (UNFPA) (2006). *State Of World Population 2006, A Passage To Hope: Womenand International Migration*, New York, USA.

Unutulmaz, Onur K. (2012). Gündemdeki Kavram: Göçmen Entegrasyonu Avrupa'daki Gelişimi ve Britanya Örneği. İçinde S. Gülfer İhlamur Öner ve N. Aslı Şirin Öner (Edt.), *Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar Tartışmalar* (ss. 135-160). İstanbul: İletişim Yayınları.

Uyar, Tanay Sıdkı (2003). Toplumsal Hareketler ve Çevre. İçinde Leyla Sanlı (Edt.), *Toplumsal Hareketler Konuşuyor* (ss. 133-148). İstanbul: Alan Yayıncılık.

Uysal, Ahmet (2016). *Toplumsal Hareketler Sosyolojisi*. İstanbul: Tezkire Yayınları.

Uzun, Turgay (2003). Ulus, Milliyetçilik ve Kimlik Üzerine Bir Değerlendirme. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Sayı 23, 137-160.

Ünal, Zeki Ahmet (2016). *Toplumsal Tabakalaşma ve Hareketlilik*. Ankara: Birleşik Yayınları.

Ünsal, Artun (1996). Genişletilmiş Bir Şiddet Tipolojisi. *Cogito Dergisi*, Sayı 6-7, 29-36.

Üsterci, Coşkun ve Çınar, Özgür H. (2008). Sunuş. İçinde Özgür Heval Çınar ve Coşkun Üsterci (Edt.), *Çarklardaki Kum: Vicdani ret* (ss. 9-25). İstanbul: İletişim Yayınları.

Üsterci, Coşkun ve Yorulmaz, Uğur (2008). Türkiye'de Vicdani ret. İçinde Özgür Heval Çınar ve Coşkun Üsterci (Edt.), *Çarklardaki Kum: Vicdani ret* (ss. 217-234). İstanbul: İletişim Yayınları.

Üşür, Serpil (1997). *İdeolojinin Serüveni: Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme*. Ankara: İmge Yayınevi.

Vejdi, Bilgin (2003). Popüler Kültür ve Din: Dindarlığın Değişen Yüzü. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 12 (1), 193-214.

Vergin, Nur (2003). *Siyasetin Sosyolojisi: Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar*. İstanbul: Bağlam Yayınevi.

- Wagner, Peter (1996). *Modernliğin Sosyolojisi*, (Çev. Mehmet Küçük). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Wallace, Ruth ve Wolf, Alison (2015). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, (Çev. Leyla Elburuz ve M. Rami Ayas). 6. Baskı. Ankara: Doğubatı Yayınları.
- Wallerstein, Immanuel (1998). Dünya Kültürü Diye Bir Şey Olabilir Mi? İçinde Antony D. King (Edt.), *Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi*, (Çev. Gülcan Seçkin ve Ümit Hüsrev Yolsal). Ankara: Bilim Sanat Yayınlar.
- Wallerstein, Immanuel (2003). *Bildiğimiz Dünyanın Sonu*, (Çev. Tuncay Birkan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Wallerstein, Immanuel (2009). *Tarihsel Kapitalizm*, (Çev. Necmiye Alpay). İstanbul: Metis Yayınları.
- Weber, Max (1998). *Sosyoloji Yazıları*, (Çev. Taha Parla). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Weber, Max (1998a). Din Sosyolojisi. İçinde Yasin Aktay ve M. Emin Köktaş (Edt.), *Din Sosyolojisi* (ss. 179-192), (Çev. Mevlüde Ayyıldızoglu). Ankara: Vadi Yayınları.
- Weber, Max (1998b). Dünya Dinlerinin Toplumsal Psikolojisi. İçinde Yasin Aktay ve M. Emin Köktaş (Edt.), *Din Sosyolojisi* (ss. 193-206). Ankara: Vadi Yayınları.
- Weber, Max (2014). *Bürokrasi ve Otorite*, (Çev. H. Bahadır Akın). 7. Baskı. Ankara: Adres Yayınları.
- Weber, Max (1997). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* (Çev. Zeynep Aruoba). İstanbul: Hil Yayınları.
- Weir, Allison (2014). Taylor ve Foucault Arasında Modern Kimlikler. İçinde Fırat Mollaer (Edt.), *Kimlik Politikaları: Tanınma, Özdeşlik ve Farklılık* (ss. 105-130). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- West, Cornel (2014). Yeni Kültürel Farklılık Politikası. İçinde Fırat Mollaer (Edt.), *Kimlik Politikaları: Tanınma, Özdeşlik ve Farklılık* (ss. 183-204). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Wiesel, Elie (2005). Giriş. İçinde Françoise Barret-Ducrocq (Edt.), *Barış Hıyal Etmek* (ss. 23-26), (Çev. Devrim Çetinkasap). İstanbul: Metis Yayınları.

Will Bradley ve Charles Esche (2007). *Art and Social Change*. Londra: Tate Publishing.

Williams, Raymond (2016). Teknoloji ve Toplum. *Doğu Batı Dergisi*. Sayı 15, ss. 225-237.

Wilson, John (2003). Söylem ve İdeoloji. İçinde Barış Çoban ve Zeynep Özarslan (Edt.), *Söylem ve İdeoloji* (ss. 101-120). İstanbul: Su Yayınları.

Wisman, Heinz (2005). Kant'a Göre Barış Yolu. İçinde Françoise Barret-Ducricq (Edt.), *Barışı Hayal Etmek* (ss. 50). İstanbul: Metis Yayınları.

Yelken, Ramazan (1999). *Cemaatin Dönüşümü*. Ankara: Vadi Yayınları.

Yıldırım, Yavuz (2013). *Sosyal Forum'dan Öfkeli'ler'e*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Yıldız, Kerim (2014). Çözüm ve Dönüşüm Süreçlerine İlişkin Teorik ve Pratik Yaklaşımlar. İçinde Murat Aktaş (Der.), *Çatışma Çözümleri ve Barış* (ss. 269). İstanbul: İletişim Yayınları.

Yılmaz, Aytekin (2003). *Çağdaş Siyasal Akımlar*. Ankara: Vadi Yayınları.

Yılmaz, İlkay (2014). Hareket ve Kuramsallaşma Arasında Türkiye'de Kadın Mücadelesi, Eşitlik, Özgürlük, Farklılık. İçinde Y. Doğan Çetinkaya (Der.), *Toplumsal Hareketler Tarih Teori ve Deneyim* (ss. 533-575). İstanbul: İletişim Yayınları.

Yurtcan, Erdener (2016). *Yargıtay Kararları Işığında Göçmen Kaçakçılığı ve İnsan Ticareti*. Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları.

E-KAYNAK

AİHS (2019) Pending Applications Allocated To A Judicial Formation Requêtes Pendantes Devant Une Formation Judiciaire, 31 Aralık, 2019, (Erişim) https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_pending_2020_BIL.pdf.

Demiralp, Oğuz (2020). George Floyd Dünyayı Değiştirdi mi? *T24 Gazetesi*. 11 Haziran 2020, (Erişim) <https://t24.com.tr/yazarlar/oguz-demiralp-x/george-floyd-dunyayi-degistirdi-mi,26973>.

Gill, Julian (2020). In Houston, Friends and Family Mourn 'Gentle Giant' George Floyd Amid Calls for Murder Charges for Cops. *Houston Chronicle*. 27 Mayıs 2020, (Erişim) web.archive.org.

Çelik, Hatice (2018). *Fransa’da Sarı Yelekliler Hareketi*. 5 Aralık 2018, (Erişim) <https://www.sde.org.tr/hatice-celik/genel/fransada-sari-yelekliler-hareketi-kose-yazisi-8607>.

Hukukçular İçin Haklar El Kitabı: Uluslararası Hukukta Ayrımcılık Yasağı, İnsan Hakları Eğiticileri İçin Başvuru Kitabı (2019). (Erişim) https://ihd.org.tr/images/pdf/insan_haklari_egiticileri_icin_basvuru_kitabi.pdf.

Javier Alcalde (2013). *Pasifizm*, 14 Ocak 2013, (Erişim) <https://doi.org/10.1002/9780470674871.wbespm148>.

Galtung, Johan (2018). *A Mini Theory of Peace*, 6 Haziran 2018, (Erişim) <https://www.galtung-institut.de/en/>.

Mahmoud, Youssef ve Makoond, Anupah (2017). Sustaining Peace: What Does It Mean in Practice? *International Peace Institute*. 8 Nisan 2017, (Erişim) www.ipinst.org/wp-content/uploads/2017/04/1704_Sustaining-Peace-final.pdf.

Mello, Patrick (2016). *Democratic Peace Theory*. 12 Temmuz 2016, (Erişim) <file:///C:/Users/hp/Desktop/DemocraticPeaceTheory-Mello2016.pdf>.

Özkeçeci-Taner, Binnur (2019). “Demokratik Barış”, *Güvenlik Yazıları Serisi*, No.7, 2019, (Erişim) https://trguvenlikportali.com/wpcontent/uploads/2019/10/DemokratikBaris_BinnurOzkececiTaner_v.1.pdf.

Timeline: Death Of George Floyd, Reactions And Protests (2020). *Fox 9*. 27 Mayıs 2020, (Erişim) <https://web.archive.org/web/20200529151815/https://www.fox9.com/news/timeline-deathof-george-floyd-reactions-and-protests>.

Uçkan, Ö. (2012). *Dijital Aktivizm mi, Aktivizm mi?* 14 Ekim 2012 (Erişim) <http://spotdergi.wordpress.com/2012/05/30/dijital-aktivizm-miaktivizm-mi>.

YARARLANILAN İNTERNET SİTELERİ

<http://www.canaktan.org/>

<http://www.catwinternational.org/>

<http://www.corteidh.or.cr/>

<http://www.corteidh.or.cr/historia-en.cfm>

<http://www.gaatw.org/>
<http://www.haberturk.com/>
<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/2.4.5984.pdf>
http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ve-avrupa-guvenli-ve-isbirligi-teskilati-_agit_.tr.mfa
<http://www.milliyet.com/>
<http://www.protectionproject.org/>
http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/h_rigths_turkce.pdf
<https://doi.org/10.1002/9780470674871.wbespm148>)
<https://europa.eu/>
<https://fridaysforfuture.org/>
<https://ihop.org.tr>
<https://www.ab.gov.tr/>
<https://www.achpr.org/history>
<https://www.amerikaninsesi.com/>
<https://www.amnesty.org.tr/>
<https://www.greenpeace.org/turkey/>
<https://www.icrc.org/en>
<https://www.ihd.org.tr/>
https://www.journalagent.com/jaren/pdfs/JAREN_3_1_22_29.pdf
<https://www.mazlumder.org/>
<https://www.oas.org/en/iachr/>
<https://www.un.org>
<https://www.unhcr.org/tr/>
<https://www.who.int/>
www.dw.com/
www.echr.coe

www.goc.gov.tr/

www.goc.gov.tr/files/files/insanticaretiss

www.wald.org.tr/

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : İbrahim MAVİ

Doğum Tarihi : 01.05.1985

Yabancı Dil : İngilizce

Eğitim Durumu :

Lisans : Afyon Kocatepe Üniversitesi 2010

Yüksek Lisans : Afyon Kocatepe üniversitesi 2012

Çalıştığı Kurum/Kurumlar ve Yıl/Yıllar : Özel Bahçeşehir Eğitim Kurumları 2012-2020, Özel Zübeyde Hanım eğitim Kurumları 2020-Devam ediyor.

Yayınları (SCI) :

Yayınları (Diğer) : Mavi, İbrahim (2021). Aşiret ve Siyaset İlişkisi Aşiret Reisliğinden Siyasal Liderliğe Evrilme. İçinde Mehmet Tayanç ve Ahmet aktaş (Edt), Türkiye’de Aşiret ve Aşiretin Dönüşümü (149-168), İzmir: Çizgi Yayınevi.

Mavi, İbrahim, Yıldız, Sıtkı (2021). Küreselleşme Bağlamında Yeni Bir Toplumsal Hareket Olarak İnsan Hakları Hareketi. Akademik Hassasiyetler, 8 (15), 1-20.

Araştırma Alanları : Küreselleşme, Kültür, Kimlik, Cinsiyet Çalışmaları, Beden Sosyolojisi, Siyaset Sosyolojisi, Toplumsal Hareketler, Aile Sosyolojisi, Kent ve Göç.